

L 91-5
11

Pirmā Republika

Pirmā Republika

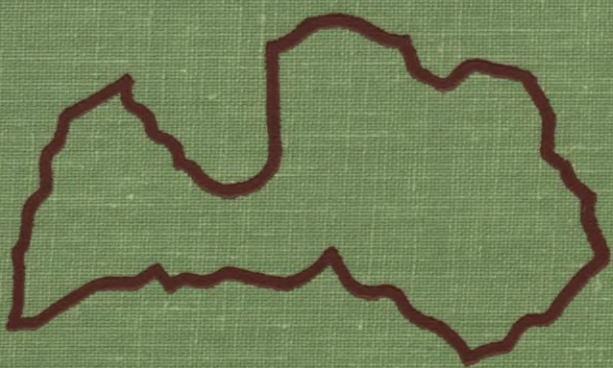
Ādolfs Šilde

Ādolfs
Šilde



GRAMATU
DRAUGS

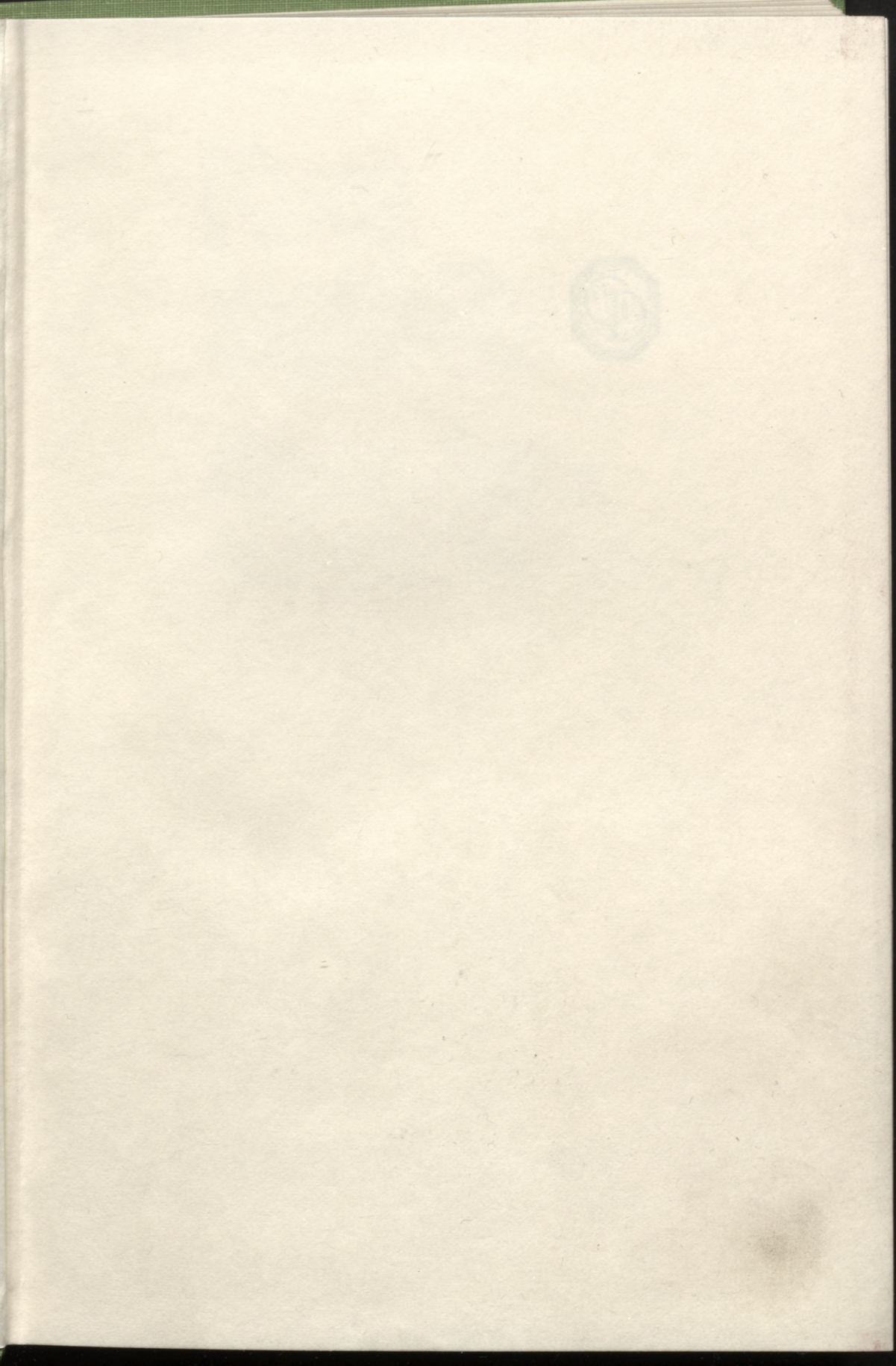
Ilmars Rumpeters

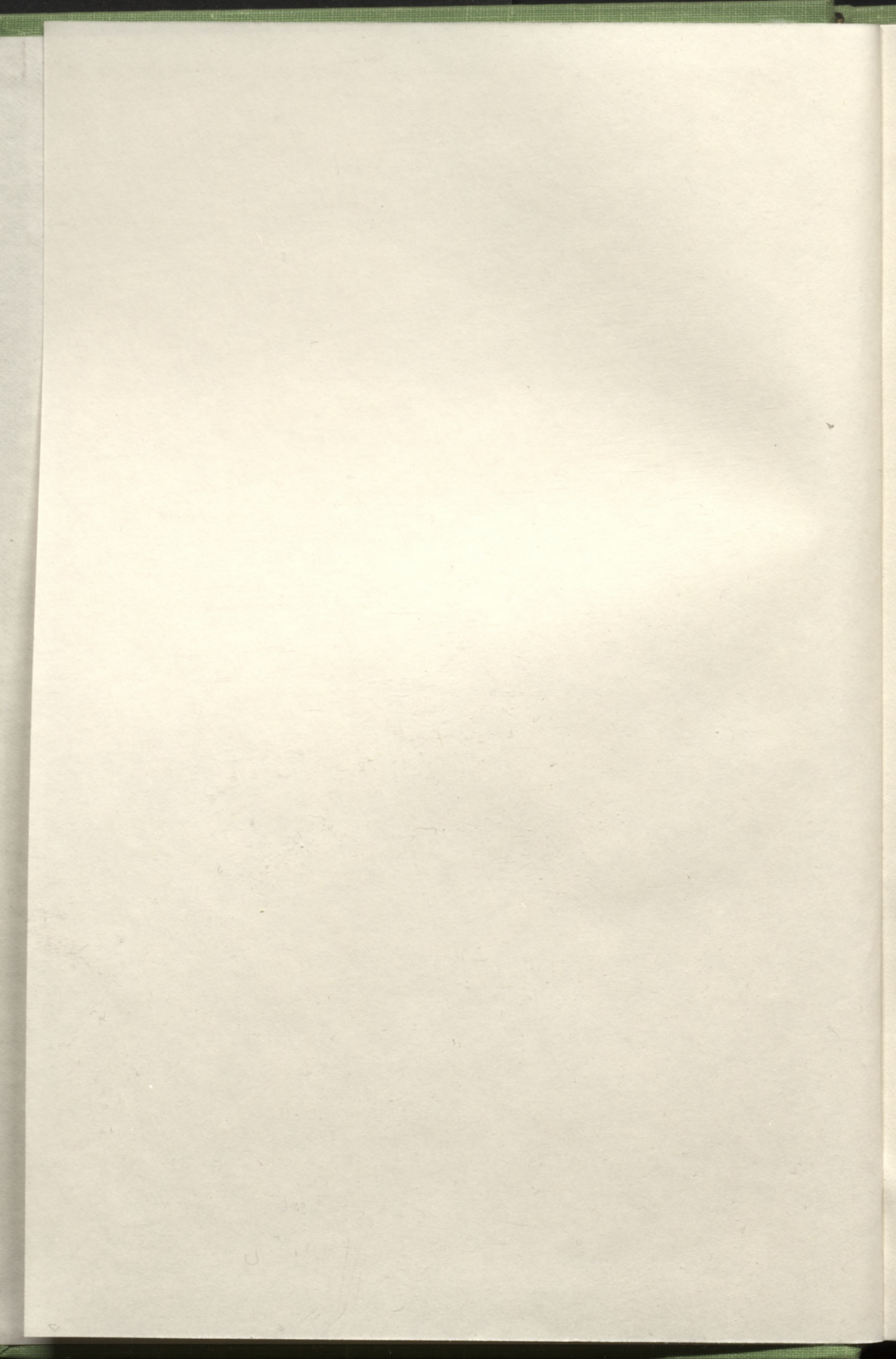


THE
BOOKS
OF
THE
BIBLE

22

Ritvaldis Jankus







STANFORD DRAKES - 1992

B, L, M



L 91-5

11

dūlēt. L

9

Pirmā Republika

Ādolfs Šilde

ESEJAS PAR LATVIJAS VALSTI

4485

Ritvaldis Jankus

GRĀMATU DRAUGS · 1982

Vāku zīmējis I. RUMPĒTERS

LATVIJAS VĀLSTIS
BIBLIOTĒKA

~~92~~ 25.448
0309019100

COPYRIGHT 1982 BY ADOLFS ŠILDE

All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form without permission in writing from the publisher, except by a reviewer who may quote brief passages in a review.

Published by "Grāmatu Draugs", a Division of the Latvian Newspaper "Laiks", 7307 Third Ave., Brooklyn, N.Y. 11209

Printed in the United States of America

PRIEKŠVĀRDI

Šinī grāmatā mēģināts iestrādāt dažus mazāk pazīstamus Latvijas vēstures materiālus. Nav atstātas neievērotas arī zīmīgākas epizodes, kam sakars ar Latvijas neatkarības vēsturi vai tās priekšvēsturi. Ja pēdējai vispār pievērsta manāmi liela ievērība, tad tādēļ, ka padomju vēsturnieki un propagandas aparāts neatlaidīgi nopūlas mazināt vai pat apšaubīt latviešu tautas agrāko paaudžu brīvības gribu un tieksmes pēc savas valsts.

Kaut arī sākotnējās protesta izpausmes un saslēšanās pret latviešu tautas apspiešanu, — pat neatkarīgi no tā, cik šis tautas kopības jēdziens jau bija izveidojies, vēl nenozīmēja tiekšanos pēc savas valsts, tad tomēr jau agrīnā savas nacionālas esamības apzināšanās satur sevī elementus, kas līdzina ceļu uz nacionālpolitisku patstāvību. Gluži bez nozīmes nepalika arī dabiski saglabātā vēstures apziņa, ka atsevišķas latviešu ciltis savā laikā taču bijušas brīvas. Vēstures atblāzmā iznira lībiešu teikas, kas galu galā nebija nemaz teikas, bet senatnes īstenības atgādinājums un neapslāpēta brīvības pausme. Arī tautas atmodas laikā latviešus apstrāvoja mērķtiecīga apziņa par savu nacionālo identitāti, kas gāja roku rokā ar gribu veidot patstāvīgus tautas likteņceļus.

Nacionālās apziņas nostiprināšanās gādāja par to, ka jau piecpadsmit gadus pirms Latvijas valsts dibināšanas atskan balss par izlaušanos no svešas virskundzības, rodas idejiski aizmetņi Latvijas valsts radīšanai. Bet par to sīkāk runā fakti valoda, kas atrodama šinī grāmatā. Ja bieži dota priekšrocība citātiem un izmantoti avoti, kas stāv tuvāk apskatāmajam laikam, tad tādēļ, ka tas pastiprina ticamību fakti konstatējumiem. Tas bez tam spilgtāk parāda kādreizējās noskaņas un uzskatu strāvojumus. Tādēļ blakus jau pazīstamiem vēstures avotiem, jaunāko laiku notikumu aprakstos izmantoti trimdā pieejamie laikraksti, dokumenti, arhīvu materiāli, publicētie vai vēl rokrakstā atstātie aculiecinieku memuāri. Iespēju robežās ievērotas arī publikācijas svešās valodās.

SAĪSINĀJUMI

IMM	—	Izglītības Ministrijas Mēnešraksts
KF	—	Kultūras fonds
LBAC	—	Latviešu Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomiteja
LJR	—	Latviešu Juristu Raksti
LKV	—	Latviešu konversācijas vārdnīca
LPNP, arī NP	—	Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome resp. Nacionālā padome
LU	—	Latvijas Universitāte
LVI	—	Latvijas vēstures institūts
TP	—	Tautas Padome
VStP	—	Valsts Statistiskā pārvalde

TĀLAIS CEĻŠ
uz NEATKARĪBU

TALAIŠ CELŠ

DE NEATKARIBU

Latvian National Library

Latvian National Library

Latvian National Library

Latvian National Library

Latvian National Library

Latvian National Library

Latvian National Library

LĪBIEŠU TEIKAS

Divi pretēji strāvojumi parāda latviešu tautas pēdējo gadsimtu attīstību vēsturisku notikumu gaismā. No vienas puses, kā konstatē Arveds Švābe, krievu laiku sākums Vidzemē (1710) sakrīt ar brīvzemnieku pilnīgu iznīcināšanu un galīgu dzimtbuves nostiprināšanos. (1) Tikai kuršu ķoniņi paturēja dažas priekšrocības sev un bērniem līdz 1795. gadam, kad arī Kurzemi pakļāva Krievijas imperijai.

No otras puses Rīgas latviešu pašapziņa, brīvības tiesību izpratne sasniedza kopš 1738. gada, ja ne pat agrāk, tādus apmērus, ka ar to bija spiesta uzsākt niknu cīņu Rīgas rāte, Ģilde un privileģētā pilsoņu kārtā. Pretējo pušu pretišķībās iejaucās ģenerālgubernātors un justīckollēģija, vēlāk arī senāts. Jānis Straubergs visai spilgti parāda Rīgas latviešu cīņas 18. gadsimtā, atsaukdamies uz Rīgas pilsētas arhīva dokumentiem. No 1738. gadā Rīgas rātei iesniegtā protesta raksta par latviešu nekustamo īpašumu piespiedu atsavināšanu redzami nevien iebildumi pret rātes netaisno rīkojumu, bet tanī "izpaužas latviešu atziņa, ka viņu kā isto un pirmatnējo zemes īpašnieku tiesības Rīgā nevar būt mazākas par ienācēju un svešnieku tiesībām". (2) Latviešu sūdzībā, ko minētajā gadā iesniedza ģenerālgubernātoram, cita starpā lasāms: "Ir zināms, ka mūsu tēvu tēvi, cik ilgi atmiņa sniedz un kā to dzīvie no saviem tēvu tēviem dzirdējuši, arvien atzīti par brīviem cilvēkiem, kādēļ arī viņi uzskata sevi par šo zemju kādreizējo īpašnieku lībiešu pēcnācējiem, kas noslēdza ar ienākušajiem vāciešiem minētās draudzības līgumus, un ir pilnīgā pārliecībā, ka viņi mantojuši savas tiesības tādā pašā apjomā no saviem senčiem, kādas tiem savā laikā ir bijušas, līdz tam laikam, kamēr pretējais, kas tagad ir izpaudies, nebūs pierādīts ar ticamiem dokumentiem." (3) Turpat ir norādīts uz

cilvēku dabiskajām tiesībām (ius naturalis). No tā redzams, ka humānisma idejas un tiesību principi sūdzības iesniedzējiem, kas runāja visu vietējo latviešu vārdā, nebija glužo sveši un sava ietekme bija arī lielā tiesībnieka Hugo Grocija (1583—1645) kādreiz paustajām atziņām.

Smaguma punkts tomēr bija likts uz pirmdzimtas tiesībām, kas izpaudās teicienos: “no seniem zemes iedzīvotājiem dzimušie cilvēki”, “no seniem Livonijas iedzīvotājiem cēlušies” un turklāt uz “tiesībām, ko pati daba viņiem dod”. (4)

Runa gan te bija tikai par tiem latviešiem, kas dzīvoja Rīgas priekšpilsētā, tā sauktajā patrimonālajā apgabalā, kur bija atļauts dzīvot nevāciešiem. Šinī diezgan plašajā apgabalā latviešu zvejnieki, zemnieki un amatnieki bija ieguvuši savus nekustamus īpašumus. Kamēr latvieši pastāvēja uz savām dzimtīpašuma tiesībām, tikmēr Rīgas rāte to negribēja atzīt. Vērodama latviešu saimnieciskā spēka pieaugumu, privileģētā iedzīvotāju daļa sāka justies apdraudēta un atteicās piešķirt tiem namnieku tiesības. Ap to arvien sīvāk izraisījās cīņas, pie kam latvieši nebūt nejutās nevarīgi, bet iestājās mērķtiecīgi par savām tiesībām.

Saimniecisko interešu aizsardzība, kā redzam, sāka apvienoties ar puslīdz metafizisku nacionālu apziņu. Trūkstot vēsturiskām liecībām, jo arī tad, ja tādas kādreiz bijušas, tās no ienācējiem apzināti iznīcinātas vai ar gudru ziņu nemaz nav fiksētas, latviešu aizstāvji, kādi parādās 18. gadsimta sākumā, visu mēģina balstīt uz miglainām atmiņām, uz paaudžu paaudzēs iznēsātiem stāstījumiem, uz t.s. lībiešu teikām. Tanīs sakūst kādreizējo kuršu un latviešu smagnējas izjūtas. Ir kāda sāpīga brūce, kas nedzīst.

Pauls Einhorn, Kurzemes hercoga Jēkaba superintendents, jau savā 1648. gadā sarakstītajā grāmatā *H i s t o r i a L e t t i c a* paredzēja: “Ja latviešus laidīs skolās un viņi tiks tik tālu, ka varēs lasīt un saprast šīs zemes chronikas un vēsturi, no tām uzzinot, ka viņi no seniem laikiem bijuši šīs zemes kungi, bet svešie to viņiem atņēmuši, nospieduši viņus kalpībā, izturoties pret viņiem ļoti cietsirdīgi, tad viņi sāks pārdomāt, kā atbrīvot sevi no šādas kalpības un iegūt atpakaļ savu zemi, kā arī savu agrāko stāvokli.”

Visskaidrāk par latviešu tiesībām iestājās Jānis un Matīss Šteinhaueri, kā arī pēdējā dēli. Matīss Šteinhauers pulcina savā namā arī hernhūtiešus, pie kam arī grāfs Cincendorfs kļūst vina viesis, bet tas viss ir dadzis toreizējā virsslāņa acīs. Cincendorfu izraida, un bailīgākie brāļu draudzes locekļi atturas

pulcēties Šteinhauera namā.

Brāļu draudžu kustība paceļ latviešu pašapziņu, kas jau tālu sniedzas pāri Rīgas robežām. Savā 1739. g. 26. oktobra rakstā ģenerālgubernātoram Rīgas rāte runā par latviešu (apzīmēti par nevāciešiem) augstprātību un lepnību. Tādus apzīmējumus neatrodam tanīs dokumentos, kur ir runa par latviešu zemniekiem, jo tie vēl arvien bija dzimtļaudis un smagi apspiesti. Šinī pustumsā vismaz Vidzemes zemniekus modināja hernhūtiešu dibinātās brāļu draudzes. Bez tīri tikumiskās pacelšanas, tieši "sabiedriska pašdarbība brāļu draudzēs bija laba skola kopdarbam vispār", konstatē Ludis Adamovičs, "un nodibinātie sakari pāri šaurākās dzimtenes robežām ar citu pagastu un draudžu darbiniekiem veidoja jau dzimtbūšanas laikos Vidzemes latviešu kopgaru un kopības apziņu, kas sagatavoja ceļu tautiskajai pašapziņai". (5) Un kādā citā brāļu draudžu darbības aprakstā viņš saka, ka šādā ceļā notika "atrasīšanās no ienīsto kungu aizbildnības, — tas viss slēpa sevī svarīgus sabiedrisku un tautisku centienu dīgļus, kas savā briedumā radīja latviešu tautu un Latvijas valsti".

Protams, tas bija vēl tāls gājiens, bet nevarēsim apšaubīt, ka brāļu draudžu kustībā jau var saskatīt nacionālus elementus. (6) Garlībs Merķels saskatīja latviešu tautas kopībā jau nācīgas pazīmes un iestājās par brīvības došanu viņiem. (7) Tas bija drošs solis uz priekšu, tanī laikā pat pārdrošs, paturot vērā, ka latvieši gadsimtiem ilgi bija atstumti zemā kārtā un tika nopalāti (humiles et despecti). (8) Labākā stāvoklī gan atradās Rīgas latvieši, kas pēc divu gadu nodzīvošanas pilsētas robežās kļuva brīvi (9) un dažkārt izlauzās pat līdz namnieku kārtai. Tikai augstāks sociālais stāvoklis gāja parasti roku rokā ar pārtautošanos, ar tautības svārku maiņu. Tomēr arī tad netrūka tādu vīru kā brāļu Šteinhaueru un viņu pēcteču, kas palika uzticīgi savai tautībai, uzskatīdami sevi par šīs zemes īstajiem kungiem pēc sensenās izcelsmes, kā arī aizstāvēja savas un citu "nevāciešu" tiesības. Tādu drošu cīnītāju tobrīd nebija daudz, tādēļ Jāņa Strauberga secinājums, ka "18. gadsimta Rīgas latviešus redzam apvienotus ciešā nacionālā kopumā, kas ne soli neatkāpjas no savām pozīcijām" (10), liekas pārspīlēts. Tomēr jebkurā tiesību cīņā arī atsevišķiem kādas domas paudējiem un tiesību aizstāvjiem ir sava nozīme, un tas it īpaši sakāms par Šteinhaueru dzimtu.

Ja arī šāda sakustēšanās bija manāma Rīgā, tad gluži bez nozīmes nepalika Kurzemes hercogistes 233 gadu gājums ar diezgan patstāvīgas valstiskas dzīves pazīmēm. (11) Attiecības ar visu tautību pavalstniekiem hercogam Jēkabam bija visai

draudzīgas, par ko liecina latviešu valodā sastādītais ap-sveikums Kurzemes valdniekam sakarā ar troņmantnieka piedzimšanu 1650. gadā. (12) Un Vecais Stenders (1714—1796), kam arī bija lemts dzīvot un darboties Kurzēmē hercogistes laikā, izcēla sevišķi latviešu zemnieku nozīmi, teikdams: “Jūs, kungi, klausaities! Mēs maizes tēvi esam”. Šie vārdi bija teikti nevis hercogam, bet Kurzemes muižniekiem un viņu lepņībai.

Skaidrības labad jāpiezīmē, ka Kurzeme līdz 1795. un Latgale līdz 1772. gadam attiecībā pret Rīgu un Vidzemi bija ārzesmes. No muižām aizbēgušo zemnieku atprasšana no Rīgas rātes, kas notika caur fogtijas tiesu vai administrāciju, gāja roku rokā ar Kurzemes hercogistes diplomātiskajām attiecībām, kontaktējot valdības iestādes Krievijas imperijā.

Vienīgi Latgale maz ko manīja no labākām attīstības iespējām un latviešu tautības interešu ievērošanas, ja neskaita viņu vajadzībām izdotos garīgos rakstus. Jebkādai pašdarbībai kopš paaudžu paaudzēm bija aizcirstas durvis.

Patstāvīgas stigas saviem centieniem Latgales latvieši varēja cirst tikai 19. gadsimta otrajā pusē. Tikai palēnām viņi spēja atkratīties no svešas aizbildnības. Kolīdz tas notika, viņu ceļi virzījās uz Rīgu un Jelgavu. Visos latviešos Rīgai bija sevišķs pievilksanas spēks. Arī turienes latviešu ieceres un noskaņas atbalsojās tālu.

Ja Rīgas un Vidzemes latviešos savu atbalsi atrada lībiešu teikas, tad Latgales latvieši vizionārā skatījumā iztēlojās nākotni. Pēteris Miglinīks, kas bija Latgales zemnieku tiesību aizstāvis, pirms vairāk nekā simt gadiem paredzēja, ka latvieši reiz valdīs paši. To pauž viņa dzejas pants: (13)

“Bet reizi par vysom mums laime byus!

Mēs buysim tod kungi un vaļdeisim poši!

Ar taisneibu ceļsimēs augšā

Un zemeiti valdeisim sovu!”

Bet lībiešu teika vēl aizvien atbalsojās Ādolda Alunāna lugā “Mūsu senči” (14) un tautiskā atmodas laikmeta literātūrā. Oficiālas personas piešķīra tai vispārēju uzmanību politisku uztraukumu brīžos. Par to atrodam ziņas arī Valsts archīva rakstos. Visai zīmīgs ir Vidzemes civilgubernatora H. A. Richtera 1802. gada 29. novembra ziņojums iekšlietu ministram Pēterburgā. Šis ziņojums bija sastādīts sakarā ar Kauguru nemieriem, kas notika tanī pašā gadā. Gubernators Richters piemin kādu senu lībiešu teiku, kas esot dzīva latviešu hernhūtiešu starpā. “Kas šī par teiku,” ieminas archīvārs Ādolfs Kāpostiņš, apskatīdams gubernatora ziņojumu, “nav zināms, bet netieši iznāk, ka laikam nostāsti

par latviešu un lībiešu brīvības laupīšanu no vācu bruņiniekiem, jo viņš (gubernātors) saka — “ja pat dotu zemniekiem brīvību, viņi tomēr nebūtu mierā un pieprasītu arī zemi, kura pieder muižniekiem, atsaukdami uz minēto lībiešu teiku.” Gubernātors savā ziņojumā iekšlietu ministram vēl piebilst, ka “zemniekiem nevar dot brīvību, uz ko viņi vēl nav pietiekoši sagatavoti.” (15) Ne mazāk zīmīgs ir gubernātorā Richtera spriedums par hernhūtiešiem. Viņš apzīmē brāļu draudzi par sektu un saka, ka: “šai sektē daudz vairāk laicīga, nekā no viņas varētu gaidīt. Viņa zin senās lībiešu paaudzes teikas un bez draudzes baznīcām uztur sevišķus lūgšanas namus, pēdējos sapulcēdami, pārrunā politiskas lietas.” (16). Pēc gubernātorā domām šie hernhūtieši būtu spējīgi pieprasīt arī muižu sadalīšanu un zemes piešķiršanu viņiem. (17) No tā varētu pat secināt, ka brāļu draudžu locekļi būtu uzskatāmi gandrīz par vēlākās Latvijas agrārreformā iecerētājiem.

Neatkarīgi no latviešu balsīm, kas atgādināja tautai nodarītās pārestības, nāca dzirdamas protesta balsis arī no citas puses. Vācu rakstniece Laura Marholma-Hansone jau pirms 1. pasaules kara puda laikrakstā Nordische Rundschau simpatijas latviešiem kā “šīs zemes istajiem īpašniekiem”, norādot, ka tie cieš no valdītājas kārtas nežēlības. Ja ne daudz, tad arī tas lika padomāt par latviešu pirmdzimtības tiesībām un pamatotām nacionālajām prasībām.

Vienalga, cik lielu nozīmi piešķiram minētām lībiešu teikām un tāla mantojuma ceļā uzglabātai smeldzei, kas noslogoja daudzu paaudžu dvēseli, tad visos šajos notikumos vērojam, ka gadsimtiem ilgi turpinājusi plūst straume, kas nav lāvusi aizsērēt latviešu cilvēka brīvības prasību gultnei. Ja laiku pa laikam turklāt atskanējusi protesta balss pret apspiedējiem un tautai nodarītu pārestību, tad neatkarīgi no tā, vai tā atskanējusi skaļi, izlaužoties uz āru, vai gruzdējusi tikai zemapziņā, tā paudusi nesalauztu brīvības un neatkarības gribu.

ZEMNIEKU NEMIERI

Kaut arī šiem nemieriem visnotaļ bija sociāls un saimniecisks raksturs, tad daudz vai maz tur uzplauksnās ilgi krāts naidis pret kaklakungiem, par kādiem uzskata muižniekus. Konflikta situācija skāra tieši viņus. Jau tas vien, ka dzimtcilvēku ilgu laiku uzskatīja par lietu un nevis cilvēku, izraisīja dabisku reakciju. Dzimtcilvēku vistumšākajā

dzimtbuves laikā varēja atdāvināt, iekļāt, pārdot, izmainīt un saņemt kā mantojuma daļu. Tos varēja nospēlēt arī uz kartīm. Kad 1776. gadā krievu troņmantinieks apceļoja Vidzemi, Valmiermuižas brāļu draudzes locekļi iesniedza viņam sūdzības par pārmērīgu apspiešanu. Muižas īpašnieks Lēvenšterns lika tiem sūdzību atsaukt. Kad tie atteicās to darīt, tad sūdzības iesniedzējus sodīja kā ar rikstēm, tā cietumu un spaidu darbiem. Daži no mocībām nomira, bet zīmīgi, ka valmierieši labāk to visu piecieta, bet savā taisnības apziņā nelocījās. No Valmiermuižas nemieri pārsviedās uz kaimiņu novadiem, kur bija spēcīgas brāļu draudzes, kā Trikātā, Cēsis, Liepā, Brenguļos un patālajā Rūjienā. (18) Vietējie spēki bija par vājiem, lai nemierus apspiestu. Šim nolūkam izlietoja krievu karaspēku. Jauni nemieri izcēlās t.s. galvas naudas dēļ, jo radās sarežģīta norēķināšanās kārtība. Zemnieki apšaubīja muižnieku godīgumu nodokļa ievākšanā. Tie vēlējās galvas naudu iemaksāt tieši valsts kasē, kāda kārtība bija kroņa muižās. Kā norāda Švābe, tad ar to viņi cerēja atbrīvoties no dzimtkunga, ja arī būtu jāpaliek par "ķeizara ļaudīm". (19) Muižnieku pretestības dēļ sākās nemieri, kas 1784. gadā izpletās gandrīz pa visu Vidzemi un plosījās kādās simt muižās. Cēsu aprīņi nemieri notika 22 muižās, Rīgas aprīņi — 17, Valkas — 17, pārsviežoties arī uz Vidzemes igauņu daļu. Grāfs Brauns, kas bailēs pameta Smiltenes muižu, lūdza ķeizarieni Katrīnu izsūtīt papildus dragūnu eskadronam vēl trīs kājnieku pulkus, "lai šī zeme ar muižniekiem un ierēdņiem nebūtu jāpamet dumpinieku varā". (20)

Galvas naudas nemierus Katrīna izmantoja kā ieganstu, lai Baltijā izbeigtu tās politisko autonomiju. Baltiju pielīdzināja Iekškrievijas guberņām un centrālai uzraudzībai. Agrākās bruģu tiesas vietā ievada zemāko zemes tiesu. Tām bija tomēr tā priekšrocība, ka viņas sastāvā ieskaitīja arī dzimtļaudis. Daudz vai maz, tas cēla latviešu zemnieku pašapziņu. Muižnieku tiesas varu arī citādi ierobežoja. Tam pievienojās vēl citas reformas. Bet gaiss bija sakarsis un naidis pret muižniekiem nemazinājās. 1801. gadā izcēlās laukstrādnieku streiks plašā Vidzemes daļā, kas ilga nedēļām ilgi un postīja muižu saimniecību.

Vislielāko ievērību izpeltnjušies Kauguru nemieri, kas plosījās 1802. gadā. "Latviešu apspiestības laikos Kauguru dumpis", kā šos nemierus nosauc Jūlijs Vecozols, (21) "nav bijis atsevišķa, sporādiski izcēlusies parādība, jo zemnieku sacelšanās notikusi arī Zemgalē, Kurzemē, bet tas ir notikums, kas, vēsturiski dokumentēts, uzglabājies, bet par citiem

aizmirstība klājusi savu plīvuru, vai zinām no nostāstiem, kā, piem., par Ārlavas dumpi. Arī tos apspieda muižnieku viltība un dūre, tie prasīja ne mazāk upuru". Kauguru nemieros bez kauguriešiem piedalījās vēl kocenieši, mujānieši, kā arī citi pārgaujnieki, netrūkstot arī cempeniešiem. Nemiernieki nāca no Valmiermuižas.

Kaut arī gubernātors fon Richters Kauguru nemierus apzīmē par dumpi, tad tie nebija pietiekami noorganizēti, lai runātu par istu dumpi, kā uz to norāda arī vēsturnieks A. Kāpostiņš. (22) Tomēr ievēribu izpelnās tas, ka saniknotie zemnieki nav vairs vienkāršs pūlis, bet tiem ir savi vadoņi. Viņus iedvesmo un vada Gothards Johansons un Kārlis Bušs, kas abi bija brīvi ļaudis. (23) Johansons bija muižas sulainis un Bušs muižas kučeris. Savā ziņojumā gubernātors fon Richters raksta: "Kaut arī viņi paši dumpī personiski nepiedalījās, tomēr atzīti kā līdzdalībnieki šīs zemnieku sapulcēšanās gatavošanā, un viņu noziegums tāpēc smagāks, ka, būdami brīvi ļaudis, tiem nekādas vajadzības nebija maisīties muižnieku un zemnieku attiecībās." (24) Vācu bruņniecības vēsturnieks Aleksandrs fon Tobīns nosauca Gothardu Johansonu par dumpja idejisko vadoni, jo viņš divreiz nedēļā lasījis avīzes un zinājis, kas notiek Francijā. Šim apstāklim vēl lielāku vērību piegriež pazīstamais baltvācu vēsturnieks Reinhards Vītrams, norādīdams, ka, pateicoties šo laikrakstu lasīšanai, minētais latviešu dienestnieks iepazinies ar franču revolūcijas brīvības priekšstatiem, pie kam no tā redzams, ka šī revolūcija atstājusi pēdas arī Vidzemes sociālajā dzīvē. (25) Jau bieži minētais fon Richters ne gluži bez pamata brīdina cara valdību nepārsteigties ar jebkādam reformām Vidzemē, kas jau atgādinot revolūcijas vulkānu jeb pulvera pagrabu, kas pie mazākās dzirksteles varot uzliesmot. (26) Tātad Kauguru nemieriem un līdzīgiem latviešu protestu uzliesmojumiem vairs nepiešķir tikai lokālu nozīmi.

Atsevišķu novadu latvieši 19. gadsimta sākumā, kā uz to norāda savos pētījumos Benno Ābers, savstarpēji tuvinājās, nodibinot kopību starp dažādu novadu un cilšu teritorijām. Varēja jau runāt par latviešu solidaritātes pastiprināšanos, kas izpaudās zemnieku nemieros. (26a) Viņu skats un dzīves izpratne nenorobežojās vairs ar dzimto pagastu, bet sāka sniegties tālāk.

Ikviens gaišāks stars, kas atspīdēja no Rietumiem, atrada atspoguļojumu dedzīgākos latviešos. Pat Krievijas dekabristu kustībā bija iejaukts kāds "unteroficiēris" Jēkabs Lapa, kam 1825. gada 14. decembra revolūcionāro notikumu dēļ piesprieda

katorgu. (27) Dekabristu kustība sākās pēc Napoleona kariem, kad krievu armijas virsnieki atgriezās no Rietumeiropas, kur tie bija redzējuši pilnīgāku sadzīves iekārtu.

Kaut arī vairākus gadu desmitus vēlāk, Rīgā norisinājās prāva, kurā bija iejaukti četri latviešu virsnieki. Tie bija 116. Malojaroslavas pulka podporučiks Kārlis Aizupis, 114. Novotoržkas pulka podporučiks Juris Tīdens, 115. Vjazmas pulka praporščiks Krātiņš un mums visiem pazīstamais "Lāčplēša" eposa autors un toreizējais praporščiks Andrejs Pumpurs. Apsūdzēja vēl divus citus, un arī aizdomās turēto skaits nebija mazs. Vairumā tie bija Rīgas Latviešu biedrības biedri. Policijas izziņā bija teikts, ka pastāvēt kāda slepena latviešu organizācija, kas kūdot pret muižniekiem un fabriku īpašniekiem. Aizupis gatavojot apvērsumu, kas sāksoties ar Vidzemes bruņniecības nama uzspridzināšanu landtāga sēdes laikā. Pēc tam esot nodomāts uzkūdit latviešu tautu, lai tā saceltos. (28)

Izdarot pie Aizupja kratīšanu, atrada kādu viņa rakstu par latviešu zemnieku grūto stāvokli un viņu apgādāšanu ar zemi, kā arī Rīgas Latviešu biedrības direktora Ādolfā Alunāna vizītkarti ar kompromitējošu saturu. Proti, tanī bija ar Ād. Alunāna roku uzrakstīts: "Dzīvo laimīgs, mans dēls, un sasniedz pēc nākošiem 26 gadiem ģenerāļa činu. Ja tu arī vēl pēc tam domā iznīcināt visus tos, kas apspieda mūsu senčus un veicināja viņu gara tumsību, tad ņem arī mani par zaldātu savā pulkā, kaut arī mati būtu sirmi. Laimīgs!" Krātiņam atņēma vairākas Ferdinanda Lasala sarakstītas brošūras, šī vācu sociāldemokrātu ideologa sastādīto "Arbeiterprogramm" nenobeigtā tulkojumā, kā arī Kronvalda Ata "Tautiskos centienus" vācu valodā. Blakus minot, šeit un nevis Tērbatā parādās latviešu sociāldemokrātu domas sākumi.

Andrejam Pumpuram konfiscēja 1786. gadā izdoto grāmatu "Geschichte der Sklaverei und Charakter der Bauern in Lief- und Estland", divi Krišjāņa Valdemāra sarakstītas grāmatīņas un tautas eposa "Lāčplēsis" manuskriptu. Pat šis eposs piedzīvoja šādu sākumu!

Vissmagāk visa apsūdzība vērsās pret Kārli Aizupi. Liecinieki apgalvoja, ka viņš ierosinājis kādas pagrīdes organizācijas dibināšanu, kas rīkotu nemierus Rīgā un Pēterburgā, nepiemirstot arī proklamāciju izplatīšanu. Pats Aizupis viņa nopratināšanā teica, ka viss, ko viņš kādreiz runājis, bijis vērsti tikai pret vācu valdītāju slāni, ieskaitot landtāgu. Aizupja lieta nonāca Viļņas kara apgabala tiesā, bet tā nolēma to likt iztiesāt Rīgā. Prāva notika 1882.g. 14. aprīlī.

Visi apsūdzētie veikli aizstāvējās, un arī sešpadsmit liecinieku liecības nespēja tos pazudināt. Bez tam viņus teicami aizstāvēja divi latviešu advokāti, no kuriem viens bija Stērstu Andrejs, bet otrs — Viļņas advokāts Everts. Pēdējais Rīgā bija maz pazīstams, bet pierādīja sevi, līdzīgi Stērstu Andrejam, par teicamu aizstāvi un savas tautas likteņu pazinēju. Everts spilgtos vilcienos attēloja latviešu dzīves apstākļus un vācu muižnieku viņiem nodarītās pārestības. Arī minētā prāva rādot, ka tā ievadīta māksloti no uzpirktu spiegu un provokatoru puses. Apsūdzot Aizupi, notikusi vēršanās nevien pret šo virsnieku, bet pret redzamākiem latviešu kultūras darbiniekiem. Un labu ieskatu faktiskajos apstākļos deva arī Andrejs Pumpurs. Viņš teica, ka tanī laikā, kad viņš bijis bruņniecības mērnieks, tas pārliecinājies par muižnieku netaisnībām. Viņš tādēļ bijis spiests atstāt šo darbu, jo nevēlējies parakstīt tādus plānus, kuros bijusi paredzēta zemnieku zemes pievienošana muižu zemēm. (29)

Aizupi, Pumpuru un pārējos attaisnoja, un tiesa bez ievēribas atstāja arī Ādolfā Alunāna vizītkartes aizdomīgo tekstu. Šī tomēr bija viena no nozīmīgākajām prāvām, kas savā saturā atsedza sava laika tautiskos un sociālos strāvumus Latvijā. Vēl lielākus mutuļus sacēla latviešu zemnieku nepiekāpīgā cīņa par savām tiesībām. Jau Manaseina revīzijas laikā Andrejs Stērste pieņēma no zemniekiem 14.000 lūgumrakstus. (30) Ar labiem panākumiem tos tiesā pārstāvēja Jānis Čakste.

Bet gluži bez nozīmes nav arī jau agrāk dzirdētās sūdzības, no kuru prāvā skaita minēsim kaut tikai 1776. gadā Krievijas troņa mantiniekam Pāvilam Cēsu pils pagasta zemnieku sūdzību. Tanī, cita starpā, bija teikts, ka "te mūsu zemē nav taisnības, te mūs nospiež vara, ko mēs nespējam panest", un vēl sāpīgs pārmetums muižniekiem — "tie nocērt m ū s u mežus, ko mūsu tēvi un arī mēs paši esam saudzējuši. Un mūsu mežu koki mums par velti jāsavēd viņu muižās". (31) Šeit teiktais neizklausās ne pēc vergu, nedz kalpu valodas. Protesta balsij par personiski izjustām pārestībām, kas norāda uz sūro ikdienu, latviešu zemnieku sūdzībā izpaužas protests pret netaisno varas sistēmu. Stāvokļa izpratne atrod ar to jau plašākus apvāršņus.

To pašu redzam 1870. gada Vidzemes zemnieku iesniegumā caram Aleksandram II, ko vēsturnieks Jānis Krodznieks apzīmē par "Zemnieku adresi". (32) Tā bija atbilde uz Vidzemes muižnieku adresi tam pašam Krievijas valdniekam. Iesnieguma pirmtekstā, ko sākumā iesniedza

Baltijas ģenerālgubernātoram, pašā kodolā lasām:

“Mūsu tiesas arvien vēl ir aizklātas un ne priekš visām kārtām vienādas, mūsu tiesu izmeklēšana un tiesāšana arvien vēl iet pēc veciem, jau visur atceltiem likumiem.

Mūsu landtagos arvien vēl Ritteršafte viena pati spriež par visām zemes lietām.

Tāpēc mēs Jūs augstu Baltijas Ģenerālgubernatora kungu pazemīgi lūdzam.

Ķeizeriskai Majestātei mūsu vispadevīgu lūgšanu (izlaists: likt) priekšā, ka Ķeizariskā Majestāte dāvinātu mūsu gubernām:

1. jaunus tiesu iestādījumus, dibinātus uz atklātu, ātru un priekš visām kārtām vienādu tiesāšanu;

2. jaunu landtagu ierīkti, kas visām ļaužu kārtām dod dalību pie savas zemes lietu apspriešanas.” (33)

No šī iesnieguma redzams, ka Vidzemes zemnieku pārstāvji, kas bija galvenokārt lauku pašvaldību vadītāji, pieteic publiski tiesiskas prasības, kas iet roku rokā ar progresīvu tiesību apziņu un demokratisku sadzīves izpratni. Šo prasību specifisko svaru pastiprina vēl tas, ka reformu prasītāji nav pāris cilvēku, bet jau dzirdama tautas balss. Pēc kādas sarunas ar Krišjāni Valdemāru un Richardu Tomsonu ierosinājums petīcijas iesniegšanai ķeizaram gan nāca no Kauguru pagasta vecākā Klāva Vitola un Rīgas advokāta Jāņa Einberga, bet visā iecerētajā akcijā iesaistīja lielu skaitu Vidzemes pagastu. Kr. Valdemārs apgalvoja, ka petīcija parakstīta kādos 200 pagastos ar apm. 200.000 iedzīvotājiem, kamēr šī notikuma pētnieks J. Krodznieks varēja noskaidrot, ka parakstu vākšana notikusi 70 pagastos ar mazāku iedzīvotāju skaitu. Vienādi vai otrādi, visā šinī akcijā iesaistījās desmitiem tūkstošiem latviešu, un tas vien parāda tās lielo nozīmi.

Par 1870. gada zemnieku adreses lietu atrodami diezgan plaši vēsturiski apraksti, (34) kādēļ pie notikumu sīkāka apraksta nepakavēsimies. Atliek tikai minēt, ka minēto zemnieku petīciju noraidīja, pret Einbergu un Vitolu uzsāka tiesas vajāšanu. Par organizētu parakstu vākšanu atcēla no amata vairākus pagastu vecākos. (35) Apsūdzība vērsās arī pret Rīgas Latviešu biedrību, ko uzskatīja kā šinī, tā tamlīdzīgās lietās par savvērestības midzeni.

Ka latviešu skats sniedzās pāri pagasta robežām, redzam vēl no tā, ka jau Manaseina revīzijas laikā atskanēja prasība

apvienot latviešus viņu etniskās robežās. (36) Vidzemes latviešu apdzīvotās daļas administratīva atdalīšana no igauņu novada palika tomēr neizpildīta, un par to latviešiem bija jānopūlas vēl 1917. gadā.

Bet to, ko nevarēja panākt ne administratīvā, nedz petīciju ceļā, arvien vēl cerēja panākt tiesas ceļā. Dzenuli tam deva latviešos iesakņotā tiesiskā apziņa un taisnības mīlestība. Nevien brāļi Šteinhaueri Rīgā, bet arī latviešu zemnieki, par spīti feodālajai iekārtai, meklēja sev nodrošināt taisnību vismaz tiesas ceļā. Ka arī tas nebija viegli un jo bieži bija jāuzduras uz korrūptām parādībām, to rādīja Mazsalacas Jaunkaktiņu māju saimnieka Kristapa Kaktiņa tiesāšanās ar muižas īpašnieku, kas ilga 30 gadus. (37) Viņa prāva aizsniedza beigu beigās Pēterburgu. Arveds Švābe apzīmē bez tam kā "klasisku" kuršu ķoniņu prāvošanos ar dažādām iestādēm par viņu lēntiesisko privilēģiju atzīšanu, kas 1801. gadā pirmoreiz un pēc tam vairākkārt nonāca Senātā, turpinoties līdz 1884. gadam, tātad vairāk nekā 80 gadu. (38)

Pats raksturīgākais tomēr ir un paliek vairāku gadsimtu gājumā, ka latvietis jutās savā zemē kā tās legītais īpašnieks. Tas nepalika neievērots no feodālajiem kungiem un krievu gubernātoriem. Pietiekami skaidri to savā landtāga runā 1842. gada februārī pateica Vidzemes konservatīvo muižnieku ideologs, barons Georgs Nolkens: "Vēl šodien tautība un valoda tikpat asi šķir kungus no zemniekiem kā pirms 600 gadiem. Zemnieki joprojām uzskata savus kungus pariebrucējiem, kas viņiem atņēmuši zemi un to prettiesīgi valda, — viņi nekad nav atzīnuši mūsu tiesības un vēl tagad pretendē kļūt par šīs zemes īpašniekiem". (39)

TAUTAS ATMODAS LAIKMETS

19. gadsimta vidū apspiesto Eiropas tautu nacionālā apziņa laužtin laužās visur uz āru. Tie nebija tikai latvieši, somi, igauņi un poļi, kas cirta jaunas stigas savas tautas kultūrai un nacionālajai pašapziņai, tādi paši vai līdzīgi strāvājumi bija manāmi Norvēģijā, Īrijā un Balkānu zemēs. Iepriekšējā gadsimta apgaismības idejas un tautiskā romantisma izpausmes, kas tām sekoja pa pēdām, lauza sev jaunu ceļu. Kā pamatoti norāda Ernests Blanks, (40) tad latviešu tautiskā atmoda sakrita ar lielo reformu laikmetu Krievijā. 1860. gadā apstiprināja Vidzemes zemnieku likumus

un 1863. gadā zemnieki ieguva tiesības iegūt kroņa un privātmuižas zemes gabalus patstāvīgu viensētu iegūšanai. Pagasti bez tam ieguva lauku pašvaldību tiesības. Zemnieki paši, un ne vairs muiža vien, lēma par savas pašvaldības lietām. Pašvaldības darbā iegūtā pieredze lika pamatus atbildīgai sabiedriskai pašdarbībai. Arī zemākā tiesa nonāca pašu rokās. Privātpašuma nostiprināšanās pacēla latviešu turību un deva iespēju lauku saimniekiem sūtīt savus bērnus augstākās skolās. Pietika jau ar prāvāku skaitu studentu, lai rastos pirmais latviešu intelīgences slānis. Un ja studenti un pēc viņu parauga ģimnaziju vecāko klašu audzēkņi izveidoja savus "vakarnieku" pulciņus, tad tas norādīja uz viņu latvisko noslieci. Tāda nevarēja rasties pati no sevis. Vajadzēja rasties iedvesmotājiem un vadoņiem. Tādi 19. gadsimta vidū arī radās. To priekšgalā nostājās Krišjānis Valdemārs, Krišjānis Barons un Juris Alunāns.

Ši trijotne, kurai drīzi pievienojās Kronvalda Atis ar savu patriotisko dedzību, ar pilnām tiesībām apzīmēti par latviešu tautas vadoņiem. Viņi uzsāka savu darbību 19. gadsimta vidū, kad latviešu nācijas vēl nebija, bet bija tikai tauta etnografiskā nozīmē. Latviešu nīdēji tos negribēja atzīt pat par tautu šādā nozīmē, bet dēvēja tikai par zemnieku šķiru, par saimniecisku faktoru, par bezkrāsas masu. Tikai konfliktu un zemnieku nemieru gadījumos feodālie kungi sāka izmanīt un atskārst, ka tiem nav darīšana tikai ar viņiem pakļautu pelēku darbaspēku, bet ar vienas zemes ļaužu kopumu, kam ir sava pašapziņa un pat savs imaginārs priekšstats par savām pirmatnējām tiesībām uz šo zemi un sava likteņa noteikšanu, kas vēlas nokratīt svešu aizbildniecību, un ka jāuzduras ļaudīm, kuriem radušās savas ieceres. Ja agrākajām pretestības izpausmēm bija sporādisks raksturs, tad tagad, kur bija radušies vadoņi, tie runāja visas tautas vārdā. Un viņu teiktie vārdi un aicinājumi nepalika četrās sienās, bet tauta atsaucās. Tas sīkāk apskatīts laikmeta aculiecinieku un mūsu vēsturnieku apcerējumos par tautas atmodas laikmetu. To visu neatkārtojot, paturēsim acis to daļu, kas norāda uz tautas pašnoteikšanās domu, kaut arī tikai iedīgi.

Ne ikreizes, tīrās piesardzības dēļ, Krišjānis Valdemārs un viņu domu biedri varēja pateikt to, ko gribēja, skaidriem vārdiem, par nacionāliem manifestiem nemaz nerunājot. Bet arī ar to, ko viņi spēja pateikt, saviļņojās latviešu prāti un tie viņu domas uztvēra. Ne mazāk vērīgi bija tā laika režīma stutētāji un nevēlamu politisku novirzienu izsekotāji. Pēc tam, kad 1863. gada rudenī Kurzemi bija apbraukājis Kurzemes žandarmērijas

stāva virsnieks Kocebū (Kotzebue), viņš ziņo savai priekšniecībai: "Christofors Voldemārs, kas cēlies no Kurzemes latviešiem, jau būdams par pagasta rakstvedi Ēdoles muižā, sācis sapņot par latviešu tautas patstāvību, gribēdams kļūt reiz par viņas tribūnu". (41) Kādā citā gadījumā žandarmērija savos protokolos ieraksta, ka Kr. Valdemārs kļuvis jau pilnīgi par "latviešu tautas elku". (42) No sveštautiešu mutes tam ir sevišķa nozīme, lai gan arī te parādās pārspilējumi.

Varas organu spriedums par Kr. Valdemāru un viņa lomu latviešu sadzīvē bija diezgan vienprātīgs. To redzam arī no ģenerālgubernatora Šuvālova ziņojuma iekšlietu ministram Valujevam, kurā bija teikts, ka "šejienu zemnieki akli tic Valdemāram un uzskata viņu par ministra biedru, kam tieši sakari ar ķeizaru, bet Pēterburgas Avīzes par valdības balsi". Turpat teikts, ka visas Valdemāra darbības mērķis esot celt latviešu tautu pāri muižniecībai. (43) Mērenāki to pateica Baltische Monatsschrift redakcija, 1862. gadā rakstīdama, ka "jau kopš kādiem gadiem grupa vāciski izglītotu latviešu — ierēdņu, zinātnieku, bet lielāko tiesu tautskolotāju — ir izgudrojuši kādu latviešu nacionālītes principu, sludinot nesen dibinātajā Mājas Viesī, ka nacionāli noskaņotiem latviešiem jābūt neatkarīgiem no vācu kungu un garīdznieku iespaida." (44)

Par sevišķi bīstamiem latviešu nacionālās apziņas jundītājiem pretinieki uzskata kā Kr. Valdemāru, tā Kr. Baronu. No žandarmērijas aktīm redzams, ka Valdemāru uzskata par izmanīgu un viltīgu. Iepriekš minētais Kocebū pēc sarunas ar Valdemāru saka, ka "drīzāk var rokām noķert zalkti nekā šo cilvēku sarunā." Kolīdz sāk noskaidroties t.s. jaunlatviešu nodomi, žandarmērija viņu uzrauga ik uz soļa. Par Valdemāru ievāc izziņas jau pirms Pēterburgas Avīžu iznākšanas, pēc kam uztraukums tikai kāpinājas. Beidzot Valdemāram noliedz Baltiju apmeklēt. Tanī pašā laikā pastiprina viņa rakstīto vēstuļu kontroli Latvijā. Valdemārs to visu zina un kļūst visai piesardzīgs ar saviem domu biedriem dzimtenē. Neskatoties uz to, viena vēstule viņu tomēr kompromitē, jo tanī lasāms, ka "latvietim vajaga taču beidzot dabūt zināt, ka zeme pieder viņam. Visnotaļ Valdemāru, salīdzinot pat ar 1905. gada revolūcionāriem, var aprinot kā konspirātoru, bet jāpatur vērā cits laiks un citi apstākļi. Tieši šīs konspirācijas dēļ nav iespējams visu uzzināt, kas dotu pilnīgu skaidrību par Kr. Valdemāra nacionālpolitisko kursu. Tas tikai daļēji spēj izskaidrot arī viņa sadarbību ar krievu slavofiliem, kaut arī pietiekami skaidri saskatāmi taktiski

apsvērumi. Diezin vai par viņa vadoņa spējām un tālredzību spētu runāt tas, ja viņš būtu vienlaicīgi uzsācis cīņu kā ar vācu, tā krievu pretspēkiem. Kr. Valdemārs bija reālpolitiķis. Iecirtīga nostāja pret krievu režīmu nebūtu viņam ļāvusi arī īstenot grandiozos jūrniecības plānus, kas bija un palika visu mūžu viņa sirdslieta. Latviešu jūrnieku izglītošanā un jūrniecības veicināšanā viņš saskatīja vienu no labvēlīgākajām iespējām savas tautas rocības pacelšanā. Vienīgi hercogs Jēkabs bija sapratis pirms Valdemāra, kādus saimnieciskus labumus spēj dot kuģniecība, bet viņa darbības lauks aptvēra Kurzemes piekrasti kā izejas ceļu tāliem saimnieciskiem sakariem. Valdemāra redzes loks bija plašāks, piesaistot klāt nevien Vidzemes un Igaunijas piekrasti, bet arī plašos Krievijas jūras ceļus. Valdemāra pioniera darbs toreizējās Krievijas jūrniecības pacelšanā bija tik masīvs, ka grūti likās saprast, kur viņš vēl atrod laiku tautisko lietu kārtošanai. Bet tieši tās bija satvērušas viņa sirdi un lika nemitīgi darboties, gluži labi zinot un ikdienā piedzīvojot, ka tas grauj viņa "karjēru". Ilgi krāts sarūgtinājums pret feodālās varas pārstāvjiem lika viņam spert arī vienu neapdomātu soli, proti, viņš iepirka Novgorodas apkārtnē paprāvas zemes platības, lai tur novietotu Kurzemes zemniekus. Nevien saimnieciski tas noveda pie katastrofas, bet bija visnotaļ aplams pasākums, līdzīgs tam, ko pēc viņa praktizēja vēl Kārlis Balodis, aizvilinādams lielu skaitu latviešu uz Brazīliju.

Protams, ja toreizējie agrārie apstākļi Latvijā nebūtu bijuši tik nevērtīgi, tas nemaz nebūtu noticis. Arī nav gluži pamatoti izvērtēt jebkuru Valdemāra soli, manevrēšanu un politiskus samezglījumus tikai no šīsdienas perspektīvas. Pamatu pamatos arī tad palika tikai kalpošana latviešu lietai un naidīgo spēku atgaiņāšanai.

Pateicoties Valdemāra izmaņai un labajiem sakariem valsts iestādēs, izdevās tikt pie Pēterburgas Avīzēm, ar kurām tad nāca arī tautisko centienu devītais vilnis. Tiešām tas bija Valdemāra nopelns. Pirms viņa šāda laikraksta izdošanu bija lūdzis Juris Alunāns, bet to noraidīja. (45) Tad ķērās pie lietas Valdemārs. Viņš panāca nevien atļaujas došanu, bet arī to, ka viņu pašu iecēla par cenzoru. Tas ļāva Jurim Alunānam kā atbildīgajam redaktoram diezgan bezrūpīgi uzsākt darbu. Drīzi gan Alunānu, viņa slimības dēļ, atmainīja Krišjānis Barons.

Bridī, kad Kr. Barons uzņēmās Pēterburgas Avīžu vadību, viņš bija 27 gadus vecs, desmit gadus jaunāks par Kr. Valdemāru. Tomēr jau pirms tam Kr. Barons bija vingrinājies literāriskajā darbībā. Saskaņotai darbībai palīdzēja krietni

daudz tas vien, ka Kr. Valdemārs, Kr. Barons un Juris Alunāns bija kaluši vienu domu jau no 1856. gada Tērbatas studentu pulcīnā. Turklāt viņu individuālās garīgās noslieces viena otru papildināja. Kr. Valdemārs bija studējis ar lielu nopietnību tautsaimniecību, kam palika uzticīgs visu mūžu. Gluži vienaldzīgs gan viņš nepalika arī skolu jautājumā. Kr. Barons izvēlējās matēmatikas studijas, bet viņu interesēja vēl daudz kas cits. Dzejnieka apdāvinātība viņu pietuvināja folkloras laukam, liekot viņam izveidot monumentālo Latvju Dainu radišanas darbu. Juris Alunāns jau no savas izglītības sākumiem meklēja sev plašus apvāršņus. Būdam vēl Jelgavas klasiskās gimnazijas audzēknis, viņš tikpat kā paspēja jau uzrakstīt savas Dziesmiņas, kas, kā saka Andrejs Johansons, "bija spilgts protests pret vācu kultivēto ieskatu par latviešu tautas un visnotaļ tās valodas nederīgumu "augstākiem centieniem". (46) Ar šīm "Dziesmiņām", sevišķi ap polemiku, ko tās izraisīja, radās "jaunlatviešu" vārds. (47). Otrs piedauzības akmens bija J. Alunāna sakārtotā rakstu krājuma "Sēta, daba, pasaule" 1. burtnīca, kurā parādījās aicinājums latviešiem mosties un kur bija prasītas tiem kultūras tautas tiesības.

Tautas atmodas darbinieku pretinieki izvērtēja šīs kustības vadoņus arī pēc viņu rakstura un cilvēciskajām īpašībām. Piemēram, Kurzemes žandarmērija nāk pie slēdziena, ka Krišjānis Barons, salīdzinājumā ar Krišjāni Valdemāru, ir "gudrāks un izglītotāks par to; cilvēks ar izcilām zināšanām un raksturu". (48) Nelabvēļu niknums gan visvairāk vēršas pret Kr. Valdemāru. Tieši viņa enerģija un nerimstošā darbība latviešu interešu labā tos kaitina, it īpaši, kur viņam izdevies nodibināt labus sakarus ar Pēterburgas amatpersonām.

Tautas atmodas kustības vadoņi nebija nekādi revolūcionāri. Ja viņu pretiniekus satracināja Pēterburgas Avīzes, tad ne jau tādēļ, ka tur atrastu vietu radikāli politiski uzskati. "Pēterburgas Avīžu galvenais uzdevums bija," saka Ernests Blanks, "veicināt latviešu saimniecisko spēku attīstību, kas vērsās pret Baltijas muižniecību, un atsvabināt tautu no vācu garīgās aizbildniecības, pacelt latvju nacionālo apziņu." (49) Ja arī tas likās par daudz, tad, šķiet, tādēļ, ka latvieši paši tagad gribēja noteikt savu likteni, t.i. atkratīties no svešas aizbildniecības, no tā sauktajiem vācu "kultūrtrēģeriem". Šāda veida emancipācija tomēr bija kas jauns un savā ziņā radikāls. Citiem vārdiem, ar latviešu inteligences rašanos tauta sāka justies nobriedusi. Ja pašā

pirmajā laikā šis nobriedums vēl nebija pilnīgs, tad gultne bija ierauta un tālākā attīstība solīja latviešu tautai negrozāmu augšupceļu. Pat ja latviešu tautas vairums to vēl tanī brīdī neizprata, tad vismaz viņu pretiniekiem tas bija skaidrs. Viņu niknums un nievas, ieskaitot latviešu valodas nonicināšanu, tikai liecināja par izpratni gaidāmā stāvokļa pārgrozībām. Šo pārgrozību vēstnesis bija Pēterburgas Avīzes. Un tīri vietā ir atkal Ernesta Blanka vārdi, kas saka: "Pēterburgas Avīžu lielā nozīme latvju kultūras dzīvē izskaidrojama ar tautas stāvokļa pareizu uztvērumu, ar tālredzīgu skatu tautas nākotnē, kas piemita šī laikraksta vadītājiem. Kr. Valdemāra, šī ģeniālā ekonomiskā politiķa, mērķis bija virzīt latvju tautas spēkus uz saimniecisku patstāvību un neatkarību, tāpat kā J. Alunāna un Kr. Barona rakstos izskan dziļa ticība mūsu tautas lielai kultūras nākotnei. Viņi bija tautas pravieši šī vārda patiesā nozīmē un tai pašā laikā arī savu lielo nacionālo ideju piepildītāji praktiskajā darbā." (50)

Viss, kas nāca pēc tam, tautas apziņu tikai vēl vairāk pacēla. Vai nu tie bija Tērbatas un Maskavas "vakarnieki" un viņu sekotāji pašā Latvijā, Rīgas Latviešu Biedrības nodibināšanās, vai arī plaši sazarojies biedrību tīkls provincē, daudzu koku rašanās un apbrīnojama pašdarbība saimniecības laukā, viss tas strauji cēla latviešu tautas vitālos spēkus.

JAUNAS IEROSMES, JAUNI CEĻI

Tautas atmodas laiks ietiecās vēl tālu pēc Pēterburgas Avīžu slēgšanas. Ja ar šī laikraksta darbības apstāšanos radās pirmais atslābums tautiskajā kustībā, tad tā bija tīri dabiska norise, kāda seko lieliem vēsturiskiem notikumiem. To pašu pēc 1905./06. gada taču teica par šo lielo revolūciju, kas sacēla visu tautu kājās. Liesmās iemestās pagales tomēr dega, kaut arī ne vairs ar pirmā brīža spožumu. Nekas nenoslāpa, nekas nenodzisa.

Ja tautiskās kustības pirmajā gadu desmitā (1855 — 1865) latvieši bija sadevušies kopā tikai nelielos pulciņos un darba kopās, tad ar Rīgas Latviešu Biedrības nodibināšanos 1868. gadā sākās plaša apjoma pulcēšanās. "Septiņdesmitajos gados latvju tautiskā kustība sasniedza savu augstāko pakāpi. Sākumā lielākās cīņas norisinājās latvju tautības, skolu un valodas tiesību dēļ, beigās pirmo vietu ieņēma Baltijas pašvaldības jautājums. Jaunlatviešu prasības šajā laikā izteiktas skaidrāk nekā jebkad visas kustības laikā,

un tās aizstāvēja ar tādu dedzību, kāda nepiemita viņas cīnītājiem vēlāk," konstatē E. Blanks, (51) kas līdz šim vispilnīgāk izsekojis tautas atmodas kustības vēsturei.

Pieminot šeit jaunlatviešu prasības, var rasties jautājums, vai viņiem jau radās drosme iestāties par Latvijas valsts ideju. Ja arī dzejā un simbolos, nojausmās un nacionālajā spītā kas parādījās, tad tos var uzskatīt, ja grib, par aizmetņiem, bet tautas atmodas darbiniekiem par godu jāsaka, ka tie neķērās pie mājas celšanas no jumta, bet no pamatiem. Tur sava vieta bija skolai un prasībai, lai tanī mācītu latviešu valodu, kā arī mērķtiecīgai apņēmībai pacelt tautas izglītību. Tas gāja roku rokā ar saimnieciskās kultūras pacelšanu. Latviešiem no laika gala pārņemts viņu materiālistiskais gars, dziļšanās pēc mantas un turības. Bet vēīgāk ieskatoties kādreizējos sadzīves apstākļos, kur pat vēlēšanu tiesības pašvaldībās bija saistītas ar mantas cenzu, būtu bijis ačgārni atstāt saimniecisko varu tikai pretinieku rokās. Tieši tur viņus varēja vissāpīgāk satriekt, un pie tā neatlaidīgi ķērās arī tā laika paaudzes. Tas notika kā pilsētās, tā uz laukiem.

Ja Rīga un citas pilsētas ieguva arvien vairāk latviskus vaibstus, tad tas bija lielāko tiesu latviešu amatnieku nopelns. Ar Rīgas valņu noplēšanu radās jaunas apbūves iespējas, ko izmantoja Kristaps Morbergs un citi amatnieki, kas bija tikko ienākuši no laukiem. Tiem bija plašs vēriens, un Rīgā pacēlās lieli nami, kas manāmi pacēla pilsētas izskatu un to modernizēja. Ar amata prasmi vien nebūtu pieticis, ja stingrus pamatus saimnieciskajam uzplaukumam nebūtu devusi latviešu sākotnējā kooperācija. Uzņēmīgi latvieši steidzās dibināt krājaizdevu sabiedrības, un uz laukiem kooperatīvie pasākumi pieskaņojās turienes vajadzībām. Tas viss cēla tautas turību. Bez šī saimnieciskā skeleta daudz kas idejiskajos centienos un nacionālās kultūras dzīvē būtu izplēnējis. Nedrīkstam piemirst, ka Kronvaldu Atis un viss vairums pirmo studēto latviešu cīnījās pat ar badu. Un pēc tam, kad tie bija izstudējuši, ceļā stājās jaunas grūtības.

Visa valsts un pašvaldības varas sistēma bija toreiz tā uzbūvēta, ka tikai reti latviešiem savā dzimtenē izdevās iekļūt advokātūrā vai tiesas amatos. Tiem bija noslēgtas durvis arī pilsētu pašvaldībās un augstākā administratīvā dienestā. Mācītāja darbu varēja drīzāk atrast ārpus dzimtenes nekā savu māju tuvumā. (51a) Ja kāds iekļuva zinātniskos institūtos, tad tie bija veterinārmediķi vai ķīmiķi, bet humānitāro zinātņu laukā tiem vēl arvien liedza darboties. Latgalē pat par skolotājiem latviešus nepielaida.

Lai neapraktu labākas darbības iespējas, dažs labs latvietis atzina par izdevīgāku pāriet vāciešos. Šis process bija sācies agri, jau agrākajos gadsimtos, bet tam iznāca uzduroties joprojām vēl līdz 19. gadsimta beigām. No pārvācošanās briesmām nebija pasargāta kā inteligence, tā mantīgie ļaudis. Solis tanī virzienā tiem pašķīra vilinošas izdevības. Ar laiku tikpat platus vārtus latviešiem atvēra rusifikatori. Ja tautas atmodas kustība ar savām jaunajām vēsmām nebūtu šo procesu daudz maz apturējusi, tad pats latviešu tautas eksistences jautājums būtu pamatu pamatos sašķobījies. Par latviešu pārtautošanos visvairāk uztraucās Atis Kronvalds un pēc viņa Vilis Olavs. Ja Kronvalds nedrošos latviešus dēvēja par "puskoka lēcējiem", tad Pēterburgas Avīzes no savas puses tos apzīmēja par "bizmaņiem" jeb atpakaļrāpuļiem. Vilis Olavs jo nikni apkaroja t.s. kaunīgos latviešus. Tāda valoda bija vajadzīga, un tautiskie centieni prasīt prasīja arī pēc nacionālas disciplīnas.

Pateicoties nacionālās apziņas modināšanai un visām daudzajām rosmēm, kas radās tautas atmodas laikā, latvieši, kā to apzīmē vācu publicists Gizelhers Virzings (52) "ar līdzīgas lēcieni ielēca jauno laiku vēsturē". Un nu vairs nebija runas par "kārtu", bet, Kronvalda vārdiem runājot, tikai par to, "ka latvieši nav nekas ne vairāk, ne mazāk kā t a u t a". (53) Atis Kronvalds bija ar savu darbu pie tam ievērojams papildinājums Valdemāra, Barona un Alunāna ievadītajam darba cēlienam. Kamēr Valdemārs bija visnotaļ racionālists, tikmēr Kronvalds ar savu emocionālo dedzību uzdzina tautiskās šūpoles augstāk kā jebkad. Ikvienam no viņiem bija sava vieta. Turklāt šo patriotu skaits turpināja augt.

Atsevišķi neapstājoties pie Bernharda Dīriķa, Friča Brīvzemnieka, Richarda Tomsona un dzejas laukā pie Ausekļa, daži vārdi gan vēl sakāmi par Krišjāni Kalniņu un Juri Māteru. Vēlāko paaudžu laikā Krišjāņa Kalniņa vārds un nopelni latviešu tautas labā izbalējuši, kas pa daļai izskaidrojams ar to, ka viņš pats tikpat kā nav atstājis rakstveida liecības. Viņa laika biedri un allaž modrā vācu puse turpretim viņa veikumus, no 1875. gada sākot, kad viņu ievēlēja par Rīgas Latviešu Biedrības priekšnieku, sevišķi izcēlusi.

Vensku Edvarta vārdiem runājot, "Krišjānis Kalniņš bija latviešu tautai autoritāte, ceļa rādītājs, un šo savu svēto uzdevumu izpildīja nopietni un centīgi, un latviešu tauta ar pateicību to atzina... Latvieši tikko bija nākuši pie atjaudas, ka viņi ir tauta, bet vēl nezināja, kā savus spēkus izlietot savām tiesībām, savam labumam. Kalniņš savai tautai uzstājās par

ceļa rādītāju, par vadītāju, un viņam arī izdevās vienot un mudināt tautiskās jūtas, saturot tās kārtīgās robežās." (54) Kr. Kalniņš darbojās tautas vidū tani laikā, kad bija sākušās jau ķildas nevien RLB, bet tās grauza spēkus visā Latvijā. Bez sociālas diferencēšanās pag. gadsimta septiņdesmitajos gados radās arī uzskatu sastrēgumi. Kamēr Kronvaldu Atis turējās pie stingras Baltijas koncepcijas, tikmēr Juris Māters pauda domu, ka latvieši var justies laimīgi arī Krievijas klēpī. Ne Kronvalds, nedz Māters nebija gluži vienīgie savu uzskatu aizstāvji.

"Latviju Kronvalds saprata kā visu apvienotu latviešu cilšu zemi," saka Ernests Blanks, izlobīdams no viņa domu pinuma zīmīgāko. "Šai nacionālajā apvienībā Kronvalds gribēja saistīt arī Lietuvu," turpina Blanks. "Viņš priecājās, ka Maskavā leišu pulciņš ar latviešiem draudzējoties, tas pats esot arī Pēterburgā. "Mums jā rūpējas visiem spēkiem", rakstīja Kronvalds vēstulē Brīvzemniekam, "ka savienotos latvju tautas dzīvie locekļi, kas tagad cits no cita pretdabīgi atšķirti." (55)

Juris Māters domā citādi. Par sava laikraksta, par "Baltijas Zemkopja" politiku Māters izteicās: "Viņa iziet uz to, lai valsts vienību allaž jo stiprāk sajostos — cieti kopā saaugušas ar visu valsti, bet nemēģinātu vis nosēsties uz kāda sevišķa krāģīša, jeb no plašās tēvijas atšķirties, ka tās tikai caur ārīgām saitēm piederētu pie Krievijas... Mēs tak nevaram un nedrīkstam nostāties uz sava īpaša stāvokļa un uzturēt mākslīgu vidus sienu starp Baltiju un Krieviju... Mūsu tauta lai ir un paliek mirdzoši akmeņi Krievijas ķeizara valdības kronī," un tālāk Māters piekabina vēl patētiskus vārdus ķeizaram. (56)

Alfreds Goba, kas uzmanīgi aplūkojis Mātera domas un centienus, saka: "Var redzēt, ka Māteram zināmi Baltijas autonomijas projekti, bet viņš tiem noteikti pretī. Viņš ir Krievijas centrālists." (57)

Citā vietā Māteri Juris izteica pagalam kuriozus uzskatus. Kā Alfreds Goba, tā Augusts Deglavs norāda uz kādu citu Mātera domu vijumu. Viņš esot izteicies, ka: "Ja latvieši grib vest sekmīgu cīņu ar vāciešiem, tad viņiem vajaga organizēt savus spēkus tāpat kā pēdējiem. Vāciešiem ir muižniecība, latviešiem arī tādas vajaga." (58)

Plašu pārskatu par latviešu sākotnējām uzskatu cīņām un pretišķībām atrodam Augusta Deglava kultūrvēsturiskajā romānā "Rīga". Tā bija sākums vēlākajām daudz skaudrākajām pretējām pozīcijām.

ATBALSIS UN PAŠIEROSME

Rīgā, Tērbatā un Pēterburgā jau gadiem ilgi bija atskanējušas skaļas balsis, kas neatlaidīgi mudināja atkreatīties no svešas aizbildniecības un izveidot pašiem savu kultūras dzīvi. Tas nepalika gluži bez atbalss arī uz laukiem, kur taču atradās viss vairums latviešu. Gara gaisma arī tiem bija vajadzīga, kādēļ latviešu studenti un tautskolotāji tieši vēlējās būt viņu vidū. Lauku ļaudis viņus gaidīja un uzklaustīja. Atsevišķi pagasti savā starpā sacentās dziedāšanas biedrību un koru dibināšanā, saradās vēl citas biedrības un pašdarbības pasākumi un līdz ar tiem — jauni kultūras dzinumi. Latviešu biedrošanās jau pati par sevi deva daudz. Garīgais apvārsnis diendienā pieauga. Pat tiem, “kas laukus apstrādā un amatus kopj, netrūkst vis zināšanas par valstības lietām”, rakstīja “Sēta, daba, pasaule”, piebilstama — “Mēs tādu, kas no valstības lietām neko neprot, vis nesaucam par mierīgu cilvēku, bet par lieku nelgu.” (59) Ar “valstības” un valsts lietām toreiz gan nesaprata to, ko šodien. Kaut arī šim jēdzienam bija šaurāka nozīme, tad vēl arvien tā kodolā bija darbošanās plašākā apjomā un novadā. Un turklāt šī darbošanās nozīmēja patstāvīgu ceļu mērošanu, bez citu gādības. Latvieši garajos atkarības gados bija pieradināti, kā Alunāns teica — “pie iešanas spieķi par atspaidu brūķēt. Jebšu tāds spieķis vājam vārgulim dažu reizi par vieglumu ir un pie iešanas daudz ko palīdz, tad tomēr veselam spirtam cilvēkam tas tik rieb vien. Un mums šķiet, ka latvieši no savas guļas un savām sērgām jau diezgan izveselojušies, ka viņi droši var spieķi pie malas mest un visiem skauģiem par spīti pamēģināt uz savām pašu kājām bez kādas svešas palīdzības staigāt.” (60)

Kultūras dzīves laukā tas likās visvieglāk izdarāms. Pietika nodibināt pirmo kori, kad tādi vienā rāvienā radās malu malās, izņemot Latgali, kur ārēji dzīves apstākļi to kavēja darīt. Bet Latgales latvieši arī tad bija vieni no naskākajiem tautasdziesmu vācējiem, lai piepildītu prāvo Latvju Dainu pūru. (60a) Fr. Brīvzemnieka un Kr. Barona monumentālajam darbam tādēļ bija vareni panākumi. Folkloras materiālu plašie apmēri lika aplūst tiem, kas līdz tam ļaunā priekā bija apgalvojuši, ka latviešiem vispār nav savas kultūras. Atmosferas rīts, kas tagad bija uzausis, deva iespēju šo bagāto kultūras mantojumu labāki izprast un ietērt dziesmā, kaut arī soli pa solītim un piemērotā veidā. Pirmie lauku kori kā mazi strautiņi

satek arvien lielākā gultnē, kā to redzam dziesmusvētku vēsturiskajā plūsmā. Tas neko nekaiš, ka Jura Neikena aicināti 1864. gada vasarā tikai seši kori dzied Dikļu birzī. Baņos (1865) un Rūjienā (1866) to arī nav daudz. Bet te rodas sākums spēcīgai gara dzīves manifestācijai, kas paaudžu paaudzēs izvērsas par tradicionālu, Baltijas tautām īpatu un tām neatņemamu kultūras sastāvdaļu. Savi nopelni šī darba ievadījumam ir arī Jānim Cimzem, kas sagatavoja mūzikas izpratnei Valkas skolotāju seminārā skolotos tautskolotājus. Viens no pirmo vispārējo latviešu dziesmusvētku virsdiriģentiem, Indriķis Zīle, bija arī nācis no viņu vidus.

1. vispārējos latviešu dziesmusvētkos Rīgā 1873. gada jūnijā piedalījās jau 45 kori ar vairāk nekā tūkstoš dziedātājiem. Svētku koncerta laicīgajā daļā jau pārsvarā bija latviešu tautasdziesmu harmonizējumi. Ar katriem nākamajiem lielajiem dziesmusvētkiem, proti, 1880., 1888., 1895. un 1910. gadā, par tālāko nemaz nerunājot, dziesmotais pulks augtin auga. Tas sadevās kopā ar patriotisma vilni un nacionālās apziņas kāpinājumu. Tā nebija koncertu publika, kas pulcējās šinīs svētkos, dziedātājus un visus, kam bija kāds sakars ar svētku rikošanu apjūsmoja plaši tautas slāņi. Tie deva vispārēju pārdzīvojumu un lika iešķilties jaunām pašapziņas dzirkstīm. Plašā pulcēšanās deva iespēju noturēt vispārējas skolotāju konferences un goda mielastus. Ja pirmajā goda mielastā 1873. gadā Kronvaldam iznāca sadursme ar Cimzi un Bilenšteinu, tad eksplozīvo materiālu tam deva ilgi krāti aizspriedumi pret vācu kultūrpolitiku toreizējā Baltijā. Ne Cimze, nedz Bilenšteins nebija pelnījis, ka tiem uzbrūk, bet latviešu domāšana bija sākusi iet savu ceļu un prasīt prasījās krasas norobežošanās.

Pirmie dziesmusvētki notika vēl tanī laikā, kad pastāvēja atšķirības starp kurzemniekiem un vidzemniekiem, kamēr latgaliešu piedalīšanās atkrita jau tādēļ, ka Vitebskas guberņas latviskajos apgabalos vēl nebija nodibināti laicīgi kori. Bet divainā kārtā bija vēl jāsaliedē kurzemnieki ar vidzemniekiem, pilsētnieki ar lauku ļaudīm. Arī šādam integrācijas procesam vispārējie dziesmusvētki deva daudz. Ir vietā atcerēties arī, kādos apstākļos viss tas notika. Augusts Deglavs stāsta par došanos uz lielajiem dziesmusvētkiem Rīgā 1873. gadā šādi: "No Rīgas virzienā uz Tukumu vēl nebija neviena dzelzceļa. Bet, tā kā vasaras laikā ceļš labs un, izņemot pa karsto dunduru laiku, braukšana patīkama, tad jaunie saimnieki sajūdza savus zirgus kopā garās orēs, kuras piesēda pilnas dziedātāju, un devās ceļā... Tā viņi visi iebrauca Rīgā,

šie lauku dziedātāji, ar karogiem un ilkšu pulksteņa skaņām.”
(61)

Ja jau paši svētki bija izcilus notikums, tad vēsturiskajā skatījumā liela nozīme bija himnas Dievs, svētī Latviju atskanēšanai Pirmo vispārējo dziesmusvētku laikā. Pēterburgas Smoļņas institūta skolotājs Baumaņu Kārlis bija piesūtījis Rīgas Latviešu Biedrībai tekstu un mūziku dziesmai Dievs, svētī Latviju. Kopkoru koncertā tā nevarēja atskanēt cenzūras dēļ. Svētku rīcības komiteja gādāja par to, lai patriotisko dziesmu iemācītos Baltijas skolotāju semināra vīru koris un to nodziedātu atklāšanas aktā, (62) kas piešķīra visam vēl sevišķu akcentu.

No tā briža Dievs, svētī Latviju ieguva sev visā latviešu tautā drošu vietu. Krievu iestādes gan lika apmainīt vārdu “Latvija” pret “Baltija”, bet neatkarīgi no tā, kā to dziedāja, latvieši to apzīmēja gan par tautas lūgšanu, gan par himnu. Par valsts himnu tā varēja kļūt tikai pēc tam, kad bija nodibināta Latvijas suverēnā valsts.

Straumes Jānis, kas tikās ar Baumaņu Kārli un vēlējās uzzināt dzenuli, kas pamudinājis komponistu radīt šo dziesmu, no savas puses pastāsta: “Vaicājot par Dievs, svētī Latviju, komponists ar dziļu patriotismu izteicās, ka, to sacerot, jau tanī laikā lolojis cerību, ka reiz šī dziesma varēšot izpildīt himnas vietu, ja negadīšoties labāka.” (63)

Dievs, svētī Latviju jau ilgu gadu pirms 1918.g. 18. novembra nodrošināja sev latviešu tautas dzīvē nozīmīgu vietu un kļuva par sadursmes vielu pret cara administrāciju. (64)

Tautas sadzīves notikumi radīja, ka latvieši nebija palikuši kurli nevien pret Valdemāra un Kronvalda saucieniem, nedz apslēptās himnas sakrālajiem lūgšanas vārdiem, bet tie atrada sev spēcīgu atbalstu arī patriotiskajā dzejā. Tanī bija izmanāmas divi strāvas: kvēla tēvzemes mīlestība un brīvības alkas. Ja tālu tautas dvēselē un apziņā atbalsojās Ausekļa vārdi — “Latvijas kalnājos, Latvijas lejās Krūtis man atdzīvo brīvības gars”, tad Jānis Ruģēns mudināja padomāt — “Kad atnāks latviešiem tie laiki, ko citas tautas tagad redz”. Viņiem piebiedrojās Jurjānu Andrejs, dodams nevien vārdus, bet arī mūziku dziļi izjustai dziesmai — “Dievs, dod mūsu tēvu zemei ziedu laikus piedzīvoti”, kā arī savai majestātiskajai kantātei “Tēvijai”. Tas pie tam nebija viss. Šiem pirmajiem pievienojās vēl citi dzejnieki, kuru dzeju uzklausa, jo tā atbalsojās tautas sirdī. Tas vien, ka latviešus mēdz apzīmēt par lirisku tautu, šinī sakarībā maz ko pasaka. Dzeja tautas atmodas laikmetā, tāpat kā vēsturiskajā Piektajā gadā bija un palika nacionālas cīņas

lidzeklis. Tā daudz vieglāk izlavījās cenzūrai cauri, nekā tas bija ar avīzes rakstu vai atklātu runu.

Tomēr netrūka arī konkrētu nacionālpolitisku prasību. Bez tā, ko bija formulējis Kr. Valdemārs, Kronvalds aizstāvēja latviešu vidus- un augstskolu nepieciešamību. Skaidrāk par to vairs nevarēja pateikt, kā to darīja Kronvalds savos Tautiskajos centienos, kur bija toreizējam valdītājam slānim adresēts šāds gribas izpaudums: "Izglītoti latvieši tiecas un cinās par augstākām nacionālām skolām." (65) Bet, kādi apstākļi vēl valdīja zemē, to spilgti parāda gadījums ar Vietalvas tautskolotāju Juri Kalniņu. Pēc tam, kad mācītājs T. Dēbners viņu bija apsūdzējis, Kalniņu padzina no skolotāja vietas. Šis Vietalvas skolotājs bija stingrs latvietis un tautisko centienu atbalstītājs. Viņa vajāšana ap 1881. gadu saviļņoja visu Latviju. Vietalvieši ķērās pie pasīvās pretestības un boikota. Ilgu laiku neviens uz vakanto Vietalvas draudzes skolotāja vietu nepieteicās, un, kad beidzot izdevās skolas darbu atjaunot, tad nebija skolnieku. Juri Kalniņu pēc tam ievēlēja daudzās vietās par skolotāju, bet skolu valdes šo dedzīgo latvieti skolotāja darbā vairs neapstiprināja. (66)

Vietējās administrācijas patvaļības novērst izdevās tikai nedaudzos gadījumos. 1882.g. 12. maijā ieradās Rīgā krievu senātors Nikolajs Manaseins (1835—95), lai valdības uzdevumā izdarītu revīziju. Viņš pievērsās galvenokārt agrāro jautājumu noskaidrošanai un tiesu reformai. Skolu lietas Manaseinu interesēja tikai tik daudz, cik tas skāra krievu valodas ieviešanu visās skolās. Citādi Manaseins bija noskaņots latviešiem labvēlīgā garā. To panāca Andrejs Stērste, ko norīkoja par viņa oficiālo tulku. Stērste pavadīja senātoru visos viņa Kurzemes un Vidzemes braucienos. Kā jurists Stērste palīdzēja Manaseinam izprast un latviešu zemniekiem par labu taisnīgā garā izlemt simtām sūdzību, kas tanī laikā ienāca. Neatkarīgi no Manaseina revīzijas Stērste ar savu sabiedriski politisko darbību un rakstiem latviešu presē daudz darīja tiesību apziņas nostiprināšanā un pašcieņas uzturēšanā. Nepalika nepamanīta viņa mude: "Mācies atzīt savu vērtību un, ja tā krietna, turi to cieņā; neļauj nevienam to nievāt." (67)

Ja līdzās Rīgai arī Jelgava izveidojās par nozīmīgu latviešu kopdzīves centru, tad tas ir Jāņa Čakstes un Andreja Stērstes nopelns. (68) Viņi darbojās kā vadoņi, bet Hercoga Pētera ģimnazijā (Academia Petrina) mutulot mutuloja tautas atmodas izaudzinātās paaudzes apbrīnojamā pašdarbība. Kāda tā isti bija un kāds gars Jelgavas ģimnazijas "vakarniekos" valdīja, par to pastāsta vecais Kārlis Kundziņš (1850—1937)

saviem vārdiem: "Šinī laikā (ap 1870. gadu) es iestājos ģimnazijas skolnieku "latvju vakaros". Pie manis pienāca sekundānietis Pāvils Pļavenieks, ko es jau pazinu no reālskolas, uzaicinādams piebiedroties viņu latviešu skolnieku pulciņam. Tie sanākot kopā, lasot un mācoties latviešu grammatiku un turot latviešu laikrakstus. No augšklasēm tur esot Kr. Kalniņš, Andr. Šlēziņš, Aleks. Vēbers un viņš. Sactju — labprāt. Un tā es piebiedrojos viņiem. Jelgavas ģimnazistu latviešu lasāmos vakaros sanākdami, sekmējām to, kas mums netika dots skolas stundās. Mācījāmies latviešu valodu, lasdami Bilenšteina grammatikā, atskaitīdami latviskus dzejoļus, Jura Alunāna dziesmiņas, mēģinādāmies svabadās runās un rakstu darbos un apņēmdāmies savā starpā latviski runāt." (69)

Daudz plašāk pazīstama Tērbatas un Maskavas latviešu studentu pulciņu, t.s. vakarnieku darbība, no kuru saknēm izauga vēlāk pirmās latviešu korporācijas un studentu biedrība Austrums. Tā bija latviešu intelīģences cīņa par tautas tiesībām un nacionālo kultūru. Bet gandrīz nemaz nav ievērota slepenā pulciņa "Ķirpis" darbība, kas pag. gadsimta septiņdesmito gadu vidū norisinājās Vidzemes vidienē. Atšķirībā no iepriekš minētiem pulciņiem "Ķirpi" apvienojās konspiratīvam un nacionālpolitiskam darbam skolu beigušie pazīstami tautas darbinieki. Tādēļ, ka darbība bija slepena, par to tikpat kā nav atstātas rakstveida liecības. Tikai pateicoties Stērstu Andrejam par to kaut ko uzzinām, proti, ka šis pulciņš "bija politiski sabiedriskas dabas un skaitīja 13 biedrus, kuru dibinātajos bija Dr. Jurjāns, Pilsātnieks, Kaudzītes u.c.; biedru starpā bija arī Kronvalds, Pumpurs" (70) un Andrejs Stērste. "Ķirpis stāvēja par brīvību, un tā iespaids bija noteicošs pagasta vēlēšanās un citos sabiedriskos momentos. Ķirpja dumpīgais gars Stērstu Andrejā parādījās arī cīņā pret vietējām vācu varām." (71) Kaut arī šī slepenā pulciņa darbības apjoms un nozīme būtu vēsturiskās patiesības dēļ krietni reducējama, tad tomēr tā eksistence un atsevišķu dalībnieku politiskais resistences gars nav noliedzams.

Tāpat maz manāma bija latviešu izpratne citu tautu nacionālajiem centieniem. Kad plostījās poļu nemieri 1863. gadā, krievu valdība vienu brīdi bažījās, ka tiem varētu rasties atbalss Kurzemē, bet ne tur, nedz Latgalē nekas ievēribas cienīgs nenotika. Nemieros bija iekļauti tikai daži latviešu karavīri. Vissmagāk cieta Kārlis Miķelsons, bij. Kostromas pulka ieroču meistars, un Matīss Purlīcis no Cēsu apriņķa. Miķelsonu uz kara tiesas lēmuma pamata par pretvalstisku

darbību nošāva un Purlīci ieskaitīja 6 gadus arestantu rotā.
(72)

Latvieši turpretim bija atsaucīgāki humānitārajiem centieniem. Kad pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados trūcīgākie ziemeļu apgabali cieta no neražas un bija jāuzduras badam, latvieši savā ierosmē 1867. gadā nodibināja savu pirmo valdības atzīto biedrību, — “trūkumu ciedzamiem igauņiem”. Tā bija kaimiņu tauta, ar ko latviešiem radās ciešākas saites nekā ar brāļu tautu leišiem. Latgaļiem gan netrūka sakaru ar Viļņu un turienes gara darbiniekiem.

Glūži bez ietekmes nepalika arī latviešu sakustēšanās nacionālās apziņas izveidošanā lietuvju inteliģencē. Lietuvju tautas atmodas iezvanītājs Jons Bazanavičs tīri labi pazinis Krišjāni Valdemāru. Vērodams Valdemāra un citu latviešu censoņu darbu, Bazanavičs atzina, ka latvieši savos nacionālajos centienos esot tikuši krietni tālāk nekā lietuvji.
(73) Lietuvju priekšrocība bija tā, ka daudzi no tiem prata arī latviešu valodu, ko nevarēja teikt par latviešiem attiecībā uz lietuviešu valodas prasmi. Līdz 1904. gadam, kamēr Lietuvā pastāvēja iespiedu darbu aizliegums, inteliģencei vēl arvien radās iespēja ieskatīties vienā otrā latviešu laikrakstā, un Jons Šļupa iecerēja pat domu par Latvijas—Lietuvas kopvalsts dibināšanu. (74)

Citāds attiecību risinājums latviešiem bija ar krieviem. Ar vietējo krievu administrāciju tiem nekādu ciešāku attiecību nebija, tā nosvērās uz vācu pusi. Tikai no tā brīža, kad arvien vairāk latviešu studentu devās uz Pēterburgu un Maskavu, tur tie iepazinās ciešāk ar krievu jauno inteliģenci un tās idejiskajiem centieniem. Taču ar slavofiliem šīs attiecības bija samākslotas un nevarēja atrast dabisku tuvumu. Slavofilismā sakņojās būtiski krieviskais pasaules uzskats, tas bija tā pamatjautājums. (75) Bet akadēmiskās aprindas aizrāvās arī ar marksisma revolūcionārajām idejām. Ka kaut kādā veidā tās jau diezgan agri skāra arī vienu otru latvieti, redzams no tā, ka 1864. gadā par piedalīšanos krievu revolūcionārā organizācijā notiesāja Pēteri Balodi ar 15 gadiem spaidu darbos, kam pieslēdzās mūža nometinājums Sibīrijā. (76) Pēteris Balodis bija Kara medicīniskās akadēmijas un Pēterburgas universitātes students.

Par spīti tam, ka visa Baltija bija Krievijas imperijas sastāvdaļa, krievu metropole un citi lielie centri latviešiem likās atrodamiem aiz kalniem, un arī “carisms bija kaut kur tālumā — tāds liels, nepazīstams”, apliecina Miķelis Valters. (77)

Turpretim garīgi daudz tuvāk latviešu inteliģencei bija

Tērbata un jaunā igauņu skolotā paaudze. Līdzīgi, kā tas bija ar lietuvjiem, Kr. Valdemāram un citiem tautas atmodas darbiniekiem radās saprašanās ar igauņu nacionālās kustības vadoņiem, sevišķi ar Johanu Kēleru (1826—1899). (78) Tomēr, divainā kārtā, plašākajos tautas slāņos ista saderība neradās. Par abu tautu attiecībām vēl gadsimta sākumā izteicās šādi: "Tiklab igauņu, kā latviešu aprindās nav dziļākas vēlēšanās saprasties, tā ka ir dibināti sacīts, latvieši un igauņi dzīvojot kā irnieki divos stāvos." (79) Jau pirms 1. pasaules kara Valkas dēļ radās strīdi. Arī abu tautu raksturā varēja izmanīt atšķirības. Lielajā sadzīves plūsmā tas palika nepamanīts, vismaz nekādas asas pretilīķības neizpaudās.

Ja pašas latviešu tautas kopdzīvē arvien vairāk bija jāuzduras konflikta situācijām, tad tādēļ, ka tauta savā iekšējā struktūrā sāka diferencēties un no ārienes ieplūda jaunas strāvas.

Rīgas un Liepājas industriālīzācija sekmēja zemnieku ieplūšanu pilsētā. Ar latviešiem gadsimta beigās nesaprata vairs tikai zemniekus, bet arī strādniekus un amatniekus, kas saplūda pilsētās un kā vitāla tautības grupa tiecās iegūt tur virsroku. Ar 1863. gadu zemnieki bija ieguvuši pilnīgu kustības brīvību un ar 1866. gadu bija atcelti cunftu noteikumi, kas ierobežoja nevācu amatnieku rīcības spēju. (80) Uz laukiem bez tam 1867. gadā izbeidza visus klaušu līgumus. Tas vien jau radīja jaunu slīeksni sociāli saimnieciskajai dzīvei. Ar to gan feodālisma atliekas un reakcionārā tumsonība neatrada galu. Pilsētu pašvaldību vēlēšanas prasīja vēl arvien mantas cenzu un pret muižnieku privilēģijām bija jācīnās nevien visu 19. gadsimtu, bet pat latviešu deputātiem Krievijas Valsts domē līdz cara patvaldības gāšanai. Kāds gars vēl valdīja 19. gadsimta beigās Baltijā, redzams no tā, ka krievu iestādes piesūtīja vidusskolām cirkulāru—neuzņemt vidējās mācību iestādēs zemāko šķīru bērņus (t.s. ķēķšu bērņus) (81).

Pret visu to bija jācīnās, jo ne mazums ļaunuma nodarīja kopš 1887. gada pastiprinātā pārkrievināšanas politika. Pret to vērsās kā latviešu sabiedriskie darbinieki, kas gāja tautas atmodas kustības vadoņu pēdās, tā jau plašāk sakupļojusi prese un arvien plašāki tautas slāņi. Ja arī varas instances turpināja pēc inerces latviešu tautu uzskatīt par viņas patvalīai pakļautu objektu, tad straujais attīstības process nostiprināja latvietī politiska subjekta apziņu. (82)

Tādēļ bieži atkārtotie apgalvojumi, it kā pag. gadsimta astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito gadu sākumā latviešu tautiskā kustība un nacionālie centieni būtu uzskrējuši

sēkli, ir nepamatoti. Kultūrvēsturnieks Alfreds Goba to apzīmē par "legendu". (83)

Konfrontāciju ar tautisko centienu pārstāvjiem un tautiskās sajūsmas apstrāvoto literātūru radīja t.s. Jaunā strāva. Kā ikviens jauns novirziens, tā arī Jaunā strāva izcēla savus uzskatus un nopēla iepriekšējās paaudzes izauklētās domas un centienus. Tas turklāt sakrita ar paaudžu maiņu. Uz sabiedriskās dzīves skatuves parādījās prāvs skaits studentu, kas studēja krievu augstskolās, tur iepazīstoties kā ar liberālām, tā sociālistiskām idejām, kosmopolitismu un nihilismu. Arī Rīgas Politehniskajā institūtā tam radās atbalsis. Tā kā Rīgas Latviešu Biedrībā un Jelgavas Latviešu Biedrībā valdīja tautiskais gars, tad ap tām arī radās berzēšanās. Jaunajiem apnika lasīt konservatīvo Baltijas Vēstnesi, tādēļ tie pietuvinājās 1886. gadā nodibinātajai Dienas Lapai. Pēteris Stučka, kas pēc nobeigtajām studijām pats vēl darbojās Rīgas Latviešu Biedrībā jeb t.s. māmuļā, pagriezta tai muguru, lai gan viņš vēl arvien palika banku darbā kā direktors. (84)

Faktisko stāvokli apgaismo Viļa Olava savāktie dati par latviešu biedrībām. Kamēr 1879. gadā latviešiem bijušas tikai 12 biedrības, tikmēr 1883. gadā to skaits pieauga jau uz 201. Biedrības sekmēja skatuves mākslu. RLB Zinību komisijas "vasaras sapulces" izvērtās par latviešu literāro parlamentu. 1877. gadā sāka iznākt Rīgas Lapa, pirmā latviešu dienas avīze, par kuru Teodors Zeiferts saka, ka tur jau parādījusies doma par patstāvīgo Latviju. (85) Un, runādams par tautiski-romantisko laikmetu (1880.—1893.) vispār, Antons Birkerts saka, ka "šajā laikmetā ievērojami attīstās mūsu literātūra, avīžniecība un žurnālistika, zinātne un kritika, epika, drāmatiskā dzeja un lirika", jo "rodas literāriskie talanti, kuri ienes literātūrā dažāda rakstura vērtības." (86)

Alfreds Goba tādēļ nav vienīgais, kas korigējis vispār pieņemto uzskatu par latviešu tautiskās kustības panīkšanu teikdams, ka : "Legendai par astoņdesmito gadu latviešu sadzīves panīkšanu un par deviņdesmito gadu jaunās strāvas glābējas lomu — nav pamata."

Ko no savas puses deva Jaunā strāva?

JAUNĀ STRĀVA UN MARKSISMA PIRMIE ASNI

Vēsturisku nozīmi ieguvis kāds Raiņa "čomodāns". Par šo ceļa somu Rainis pats liecinājis: "1893. gadā, atpakaļ braucot

no Vācijas, ievēdu veselu somu ar sociālistisko literātūru, un tā no mana čemodāna izauga latviešu sociālistiskā kustība.” (88) Pašam Rainim tas bija nozīmīgs brauciens, jo viņš piedalījās Otrās sociāldemokrātu internacionāles 2. kongresā Cīrihē, no kura atveda, Paula Dages vārdiem runājot — “dzīvus iespaidus”. (89) Rainis gan nebija vienīgais, kas iepludināja Latvijā sociālistisko literātūru. To drīzi pēc viņa darīja arī viņa māsa Dora, (90), kas kopš 1892. gada studēja Cīrihē medicīnu, bet tānī pašā gadā, kad Rainis, arī Pauls Dauge pārveda no Berlīnes īpaši pagatavotā čemodānā ar divkārsām sienām “lielu blāķi revolūcionāras literātūras”. (91) Ap to pašu laiku vācu matroži, kā to liecina jaunstrāvnieks Hermanis Punga, ar tvaikoni “Curonia” un “Curland” ievēda periodiski liepājniekiem no Štētnas vācu sociāldemokrātu aģitācijas brošūras. (92) Tātad sociālistiskā literātūra iespraucās Rīgā un Liepājā pa dažādiem ceļiem. Ja nu Rainis ir pārliecināts, ka tieši viņa vedums bijis pats nozīmīgākais, tad liekas, ka ne tik daudz atvesto brošūru kaudzīte meta idejiskas dzirksteles, kā pašā Raina izšķiršanās sekmēt sociālistisko domu. Gluži bez ietekmes nevarēja palikt arī personiska tikšanās ar Augustu Bēbeli Cīrihē, jo ar viņu viņš turpināja uzturēt sakarus arī pēc tam. (93)

Dzimtenes Vēstnesis vēl 1915. gadā pūlējās piesiet Rainim ciešus sakarus ar Bēbeli (1840—1913), apgalvodams, ka “kad 1893. gada vasarā toreizējais Dienas Lapas redaktors taisīja savu ceļojumu uz Berlīni, pats Bēbels ņēmies viņam iestāstīt visus sociāldemokratijas labumus, solidams pat redaktora vietu avīzē Vorwaerts gadījumā, ja sociāldemokratiskā virziena dēļ tam sava vieta Dienas Lapā būtu jāatstāj.”. Rainis šo Dzimtenes Vēstneša savārstījumu uztvēra kā denūciāciju pret viņu. Viņu gribot pataisīt “par vāciešu nopirkto cilvēku no pašas manas atklātās darbības sākuma.” (94) Rainis vēl piebilst, ka ar “sociāldemokratijas labumiem Dzimtenes Vēstnesis savā valodā apzīmē: sociāldemokratijas programmu un taktiku”, bet būtiski svarīgs ir viss tālāk teiktais, proti: “Arī to Bēbels nav darījis: nebija vajadzīgs, jo es to mācību jeb tos “labumus” pazinu jau agrāk un jaunā strāva no manis piekopta Dienas Lapā jau kopš 1890. g., ne tikai 1893. g. Savā ceļojumā 1893. g. es gan papildinājos sistēmātikajā zināšanā, bet mans skolotājs nebija Bēbels (īsā sarunā taču nevari mācīt jeb “iestāstīt” tik plašas sociālisma zinātnes), nebija vispār kāds vācietis, bet polis. Un poļos, kā zināms, sociālisms bija audzis uz nacionāliem pama-

tiem, uz kādiem es visu laiku esmu stāvējis, kā to liecina mani darbi" (95) (mans pasvītrojums — retinājums — A. Šd.).

Dīvainā kārtā šis Raiņa paša liecinājums nav ne no rainologiem, nedz citiem ievērots, lai gan tieši tas rada vislielāko skaidrību par Raiņa "sociālismu" un tā rašanās sākumiem. Zīmīgi, ka arī 1893. gada sociāldemokrātu kongresā Rainis izmanto iespēju aprunāties ar poļu sociāldemokrātu vadoņiem, pie kam arī viņa mātai Dorai ir ar tiem labi idejiski sakari. (96) Poļu sociāldemokrātus raksturoja īpaši tas, ka bez viņu rietumu orientācijas tie bija visnotaļ nacionālisti, pie kam viens no dedzīgākajiem savos nacionālajos centienos bija Jozefs Piłsudskis. Lai gan Raiņa domu biedri nebija ne tuvu ar tik noteiktiem uzskatiem, tad vismaz viņš pats akcentēja savu nacionālo noslieci, teikdams: "Nacionālajā jautājumā mēs nevaram visu mest pie malas." (97) Vēlāk Rainis to atkārtojis vēl citos variantos.

Bet vispirms nepieciešams noskaidrot, kādi sakari bija Rainim ar Jauno strāvu un vai viņš bijis arī uzskatāms par pirmo latviešu sociāldemokrātu ideologu.

Rainis no savas puses saka: "Mana darbība "jaunās strāvas" laikā aptver pilnus četrus gadus (no 1891. gada beigām līdz 1895. gada beigām): kā galvenais redaktors rakstīju "jaunās strāvas" organa Dienas Lapas ievadrakstus un polemikas, un siki pārlūkoju visu avīzes gaitu." (98)

Smaga kļūda būtu uzskatīt visus jaunstrāvniekus par marksistiem. "Jaunstrāvnieks, sociālists, marksists bij dažādi jēdzieni," norāda pareizi Arveds Švābe. (99) Līdzīgi tas sakāms par vēlāko gadu lieliniekiem un komunistiem, — arī tie nebija viens un tas pats.

Kāds stāvoklis bija tā laika sadzīvē, kad radās Jaunā strāva, izsakās Miķelis Valters: "Polītiskā doma bija stipri neattīstīta. Par politiskiem formulējumiem nevarēja runāt, kur patiesībā pastāvēja, pareizāk — attīstījās, strāva ar sabiedriskiem uzskatiem. Tikai strāva, ko izsaka pats vārds. Ar to apzīmē kustību, novirzienu zināmā mainā un nenoteiktībā, kur vēl istu, konkrētu mērķu trūkst vai kur tādi nav vēl izveidojušies. Neapšaubāms, ka taisni šai nenoteiktībā, kur visādi elementi varēja uzpeldēt, cīnīties savā starpā, uzņirt un bojā iet, jāsaka — šai nenoteiktībā bija Jaunās strāvas lielais morāliskais spēks." (100) "Pirmajā laikā Jaunā strāva," turpina noskaidrot faktisko stāvokli Valters, "izplūda vairāk vispārējos sociālos jautājumos, ne konkrētos, un, ja par tiem runāja, tad attālākā nākamības skatījumā. Jaunā strāva bija

pirmajā posmā iznesīgi pilsētnieciska, tikai ar laiku tā ķēra laukus." (101) Un Valters, kas pats pieskaitāms pie pirmajiem jaunstrāvnikiem, vēl liecina: "Nekad nedzirdēju Liepājas dzelzceļa fabrikā kaut ko ieminamies par sociālismu vai par šķiru cīņu ... Brīvība? Arī šis jēdziens bija nepazīts. Brīva prese, brīva runa? — lietas, kam, likās, nav dzīvības, tādas, kas ir un nav." (102)

Bet Valters un citi apliecina, ka Rīgā un Liepājā strādniekos bija stipra interese par kultūru un it īpaši par labu grāmatu. Šo garīgo izsalkumu izprata sevišķi Dienas Lapa. "Ar Dienas Lapu atdzivojās prāti un jūtas," vēl īpaši par to izsakās Valters. (103) Šo laikrakstu lasīja sevišķi kāri jaunatne un pilsētu strādnieki. Un no tā izauga vēl daudz kas cits.

Ja studenti un skolnieki bija jau kopš ilgāka laika, kā redzējām no vakarnieku un viņu pēcteču darbības, pulcējušies savu domu izmaiņai un tautiskās lietas veicināšanai, tad ap 1890. gadu to pašu darīja strādnieku jaunieši. Tam pievienojās priekšlasījumu un jautājumu vakari. Tieši jautājumu vakari izvērtās par iemīļotu sabiedriskas domas izveidošanas un padziļināšanas veidu, izvairoties šādā ceļā no cenzūras un iestāžu stindzīgās kontroles. Biedrošanās kustība bez jautājumu vakariem Jaunās strāvas laikā nemaz nebija iedomājama.

Tomēr vadoņi un ideologi Jaunajai strāvai nāca no jaunās latviešu inteliģences puses. Ar to saistās arī jautājums, kas bija pirmais latviešu sociālistu ideologs. Šis jautājums nodarbinājis visvairāk vēlākā laika sociāldemokratus. Par to izteikušies Antons Birkerts, Fēlikss Cielēns, Pauls Dauge un viņa brālis Aleksandrs Dauge, kas tikai jaunības gados bija sociāldemokrats, un vēl daži.

Kamēr Antons Birkerts uzskata Raini par ceļa laužēju sociālistiskajām idejām, tikmēr Cielēns uzskata Eduardu Veidenbaumu par pirmo latviešu sociāldemokrātu. Citi vēl pieraksta nopelnus šinī laukā Jānim Jansonam-Braunam, kā arī Aleksandram Daugem. Šo uzskatu motivācija balstās lielāko tiesu uz minēto censoņu rakstiem un Veidenbauma gadījumā uz viņa dzeju. Cielēns saka, ka "ja Veidenbaums nebūtu par sevi nekādu citu liecību atstājis kā tikai savas dzejas, arī pietiktu, lai noteikti konstatētu, ka E. V e i d e n - b a u m s ir ne tikai pirmais latviešu revolūcionārais un sociālistiskais dzejnieks, bet arī pirmais latviešu revolūcionārais un sociālistiskais ideologs (104) (Cielēna paša pasvītrojumi). Lai gan līdz revolūcijai bija

vēl tālu, Cielēns apgalvo, ka Veidenbaums raidījis pirmo signālu latviešu darba tautai. Bez tam Cielēns uzskata par sevišķi nozīmīgu kādu Veidenbauma rakstu par sociālismu.

Aleksandrs Dauge, kas bija Veidenbauma tuvs draugs un pārzin viņa gaitas, apzīmē šo rakstu par skolnieka darbu, kurā nav paustas Veidenbauma paša domas, bet kas bijis drīzāk kādas vācu vai krievu brošūras tulkojums vai pārstrādājums. (105) "Visas viņa rakstā izteiktās domas nāk no otras rokas," piebilst Dauge, pie kam jāzinot, ka Veidenbaums vispār tanī laikā nav pazinis marksistisko literatūru. Ja arī esot ko dzirdējis par marksismu no viņa, tas ir Dauges, vai Kasparsona, tad kļuvis nikns. "Es atceros," saka Al. Dauge, "ka vienīgais gadījums, kad es redzēju Veidenbaumu pret sevi sadusmotu, pat niknu, bij tas, kad viņš man reiz uzbruka manas ticības dēļ tādai "absurdai mācībai", kāds ir ekonomiskais materiālisms." (106) Dauge turklāt norāda, ka Veidenbaums neesot bijis ne ekonomiskā materiālisma sludinātājs, ne marksists, nedz sociāldemokrāts. (107) Savus slēdzienus Al. Dauge pamato uz tiešām atmiņām un Veidenbauma paša izteicieniem.

"Es vēl labi atceros," papildina savas atmiņas Dauge, "kā viņš manus apgalvojumus, itin kā lielākā daļa ļaunuma, netaisnību un noziegumu pasaulē celtos no kapitālisma, atsita ar asu sarkasmu: "Nē, mīļais, ne no kapitālisma, bet no cilvēku muļķības!" (108) No Cielēna un Al. Dauges polemikas un atšķirīga Veidenbauma domu izvērtējuma kopīgs paliek tas, ka Veidenbauma sirdij vienkāršā tauta un darba ļaudis bij tuvāki nekā tā sauktās "labākās ģimējas", kuras viņš nīda viņu egoisma, viņu garīgā provinciālisma un viņu sociālās vienaldzības dēļ. Bet tas vien neļauj teikt, ka Veidenbaums būtu iestājies par šķiru cīņu un sociālismu, kā to dara Cielēns. (109)

Marksisma atziņas ap 1891. un 1892. gadu puda turpretim Aleksandrs Dauge un Kārlis Kasparsons rakstu krājumā Pūrs, kas lepojās ar populāri zinātniskiem apcerējumiem. (110)

Pret pirmajiem latviešu marksistiem izgāja cīņā Baltijas Vēstnesis, tos idejiski apkarodams un nosaukdams par "šaubīgiem, tumšiem varoņiem". (111) Stingers marksisma uzskatu paudējs drīzi pēc tam kļuva Jānis Jansons-Brauns, kura sludinātās idejas atrada dzīvu atbalsi strādnieku šķirā, kas pirmo reizi sāka apzinīgi organizēties rūpniecības centros Rīgā un Liepājā. (112) Jansons-Brauns ar savu referātu Domas par jaunlaiku literatūru, ko nolasīja 1893. gadā Jelgavā,

nosprauda bez tam jaunstrāvnieku literāro programmu (ši apcerējuma 1. daļa parādījās jau 1892.g.). (113) Viņš iestājās par sabiedrisku problēmu mērķtiecīgu risināšanu. Vispār Jansona-Brauna darbība sabiedriski politiskajā laukā bija plaša. Un tomēr Cielēns iebilst Andrejam Upītim, kas mēģinājis apgalvot, ka Jansons-Brauns bijis Jaunās strāvas centrālā figūra. (114)

Neatkarīgi no tā, kad parādījās marksisma pirmie asni Latvijā, par Jaunās strāvas centrālo figūru tomēr jāuzskata Rainis (115), bet par tās organizatorisko sirdi Dienas Lapa. (116) Būdinot no pārspļējumiem, Pauls Dauge apzīmē Jauno strāvu par idejisku kustību (117), kurai trūcis organizācijas skeleta. Ap Dienas Lapas redakciju Rīgā, sevišķi Raiņa un Stučkas laikā, gan virmoja dzīvība. Tur nāca un gāja satraukti jaunieši, dažkārt redakcijas telpās vai pie Stučkas pārnakšņojot. Tas vēl arvien nenozīmēja, ka jau no paša sākuma (Dienas Lapa sāka iznākt 1886. gadā Fr. Bergmaņa vadībā) ap Dienas Lapu pulcētos sociālisti. Cielēns, kas vērīgi ielūkojies šī laikraksta slejās un no marksistiskā viedokļa to izvērtējis, atzīst, ka visu 1892. gadu vēl Dienas Lapa visnotaļ ir pilsoniska virziena laikraksts. Tikai ar 1893. gadu to var sākt saukt par laikrakstu, kas kalpo sociāldemokratijai. (117). Arī tad vēl, stingri ņemot, no dogmātiskā viedokļa šis tas iet kā pa celmiem.

Tas pats raksturo pašu Jauno strāvu. Tas vien, ka jau agrāk parādījās ziņas par strādnieku kustību Vācijā un citur, vēl nenozīmēja istu ceļa nospraušanu sociālismam Latvijā. Šāda informācija bija atrodama laiku pa laikam arī pilsoniskajā presē. Drīzāk jau Augusta Bēbeļa un citu marksistu brošūras lika izprast sociālistisko domu. Tā kā nelegālajā ceļā bija ievazātas tikai nedaudz šādu grāmatīņu, tad naskākie domu biedri tās pārrakstīja. Viens no tiem bija Alberts Muņķens, Ilģeciema strādnieks, kas dziļi naktī sēdēja pie vājas ugunīņas, lai pārrakstītu slepeni iegūtās brošūras vai jaunstrāvnieku rakstus. Viņš propagandēja Jaunās strāvas idejas starp saviem darba biedriem un jautājumu vakaros. (118) Muņķens nāca no vistrūcīgāko strādnieku jauniešu vidus, un pateicoties viņam 1891.g. 11. maijā nodibinājās biedrība Auseklis (faktiski jau gadu iepriekš), (119), kurai Jaunās strāvas laikā un pēclaiķā piekrita redzama loma strādnieku sociālā stāvokļa uzlabošanā un sociālistisko ideju paušanā.

Liepājā ap to pašu laiku radās nodoms dibināt strādnieku arteli, kas būtu ļāvis uzlabot darba apstākļus, bet krievu administrācija nepieļāva to dibināt, pie kam nelīdzēja arī vēl

īpaši iesniegtā petīcija. (120) Viss tas tomēr norāda, ka nevien no augšas, no inteligences puses, nāca ierosmes, bet jau pirms 1894. gada, kad, Raina vārdiem runājot, radās "dzīvāku strādnieku sociāldemokratiska kustība", (121) rosīgākie strādnieki meklēja savus ceļus sociālās dzīves pacelšanā. Tie nepalika vieni, jo ar malu malās sarīkotajiem "jautājumu vakariem" izveidojās puslīdz saliedēts uzskatu loks, un kā liecina liepājnieks Punga, "par jaunstrāvnīku jautājumu vakariem runāja visa pilsēta, tie kārtīgi pulcināja pārpildītas telpas līdz tam laikam, kad vai nu uz denūciācijas pamata, vai arī citādi, policija sāka pieprasīt priekšlasījumus iepriekšējai cenzūrai. Ar to beidzās legālās darbības periods. Turpmākie priekšlasījumi notika slepus privātās telpās, kur pulcējās fabriku strādnieki." (122)

Ilgus gadus tomēr jaunstrāvnīki izmantoja legālītātes iespējas. Dzīvas pārrunas risinājās Jonatāna, Pavasara un Cerības biedrībā Rīgā, pie kam Dienas Lapa veica savu daļu. Minēto biedrību nozīme mūsu kultūras vēsturē vēl pārāk maz ievērota. Ja vēl 90-to gadu pašā sākumā runāja par inertām strādnieku masām, kuru gara pasaule bija šaura un sadzīves tikumi gaudeni, tad pietika parādīties jaunstrāvnīkiem, lai pavērtos logs uz sava stāvokļa izpratni. Tas bez tam gāja roku rokā ar ielūkošanos jaunā ideju pasaulē, kritisku domāšanu, attālināšanos no provinciālisma, sakaru meklēšanu ar ārpusauli un vispārēju progresu. Un viss tas nenozīmēja pilnīgu ieslīdēšanu sociālisma ūdeņos.

"Kas bija Markss Jaunā strāvā vispārīgi?" — jautā Miķelis Valters. Viņš, kas bija izstaigājis jaunstrāvnīku gaitas kā Rīgā, tā Liepājā un krievu cietumos, atbild: "Pa lielai daļai nekas; īstenībā tīri nekas. Nekad par to pamatīgāk nerunāja vai nestrīdējās diskusijās. Vācu brošūrās atrada to izceltu, un tā viņš kļuva populārs. Gandrīz modes lieta. Viens otrs par to vairāk painteresējās, bet tas arī viss. Marksa sociālā ideoloģija strādniekos loģiski neeksistēja." (123)

Arī Rainis un Jansons-Brauns kļuva par pārliecinātiem sociāldemokrātiem ne pašas Jaunās strāvas sākumā, bet tikai 1893. gada otrajā pusē. (124) Pirms tam gan daudz netrūka, ka Rainis būtu nosvēries uz pilsoņu pusi. Būdams advokāta Andreja Stērstes palīgs Jelgavā, Rainis gribēja atgriezties pie pilsoņiem, un kā to zina Stērstes tuvinieki, tad viņš uzticējās Andrejam Stērstem lietas kārtojumu. Andrejs Stērste devās uz Rīgu šīnī lietā apspriesties, "bet Rīgas pilsoņi atraidīja Raini", saka Elza Stērste, kas sakopojusi visus datus par savu tēvu. (125)

Pēc rūpīgiem noskaidrojumiem par Jauno strāvu Cielēns nonāk pie šāda slēdziena: "Novērtējot 90-to gadu Jauno strāvu, man arī vēl tagad jāatkārto tas, ko es izteicu jau vairāk nekā 17 gadus atpakaļ "Domās", 1914. gadā, sakarā ar Latvijas sociāldemokratiskās strādnieku partijas 10 gadu jubileju. Divas iezīmes raksturo 90-to gadu sociālistu darbību: 1. Jaunajā strāvā idejiski plūda vēl kopā pilsoniskā un proletāriskā demokrātija kā viena nedalīta kustība. 90-to gadu Dienas Lapa objektīvi izpaudiv vēl nesaskaldītās vienotās latviešu demokrātijas mērķus un ideālus. Šeit vēl jaucās kopā un krustojās tikai demokrātiski mērķi un uzdevumi ar mērķiem un uzdevumiem, kas iet tālāk par tikai demokrātismu, — ar sociālismu. Ap Dienas Lapu grupējās stikpilsoniski demokrāti, inteligēnti, sociālisti un strādnieki. Vēsture vēl nebija radījusi plaisu un noteiktas diferences starp pilsonisko demokrātiju un proletārisko sociālismu. 2. 90-to gadu sociālistu darbība bija vienpusīgi idejiska. Sociālisms un demokrātisms izpaudiv kā ideja un ideāls, bet ne kā materiāli sabiedrisks spēks. Trūka tā "vēstures materiālisma" faktora, kas dzīvos vārdus pārvērsī dzīvā darbā. Tas arī uzspieda 90-to gadu darbiniekiem zināmu nokrāsu. Sociālisms netika sludināts strādniekiem vien, bet drusku plašākai "sabiedrībai". Kaut arī subjektīvi pašiem 90-to gadu sociālisma paudējiem sociālisms bija marksistisks, tomēr vēsturiski objektīvā nozīmē 90-to gadu sociālisms bija "sociālizēts demokrātisms". (126)

Jaunajā strāvā virsroku ieguva demokrātijas principi. Arī Aspazija, kas sabangoja konservātismā stingušos prātus ar sievietes emancipācijas prasību, bija tikai demokrāte un tāda palika visu mūžu, kaut arī ārējie apstākļi un dzīves kopceļi ar Raini to tīri fiktīvi iesēdināja sociāldemokrātu karietē. Par Aspaziju konsekvēntu spriedumu nodevuši latviešu marksisti, kas to vislabāk pazinusi. Pauls Dauge, sašķetinādams savu pieredzi un spriedumu ar Vili Dērmani, izsakās par Aspaziju šādi: "Visai raksturīgu piemēru par Aspazijas "sociālo" dzīves izpratni pieved V. Dērmanis iz viņa sarunas ar Aspaziju ap 1905. gadu, kurā Aspazija izsaukusies: "Es to jūsu sociālismu nemaz nesaprotu: viņš taču runā pretī individuālismam." Un Dauge no savas puses vēl piekabina: "Jā. Aspazija visu savu mūžu bija un palika pilsoniska individuāliste vārda tiešā nozīmē." (127)

Ja Aspazija pretojās sociālismam vairāk empiriskā skatījumā, tad plašākās latviešu pilsoņu aprindās un it īpaši t.s. mietpilsoņi pret to principiāli iebilda vai nevēlējās to pazīt. Kā kuriozu Pauls Dauge piemin, ka Dienas Lapas laikā pat

dažs redzamāks latvietis sajaucis Kārli Marksu ar Marku Tvēnu. (128) Jaunstrāvnieceku doktrinārā bagāža, ja atskaita dažus, arī nebija necik smaga. Vairāk bija manāma progresīvās inteliģences darbošanās, kas sasniedza savu kulmināciju ap 1895. gadu. Jauno strāvu visnotaļ iezīmē vairāk progresīvi centieni, tieksme pēc jaunām atziņām, jaunām dzīves formām, pēc jauniem kultūras apvāršņiem. Ja tautas atmodas laikā un pēc laika viss koncentrējās uz pamodinātās tautas iekšējo dzīvi, romantiskās pagātnes apjūsmošanu, tautas garamantu krāšanu, saimniecisko emancipāciju, elementāro tiesību izcīnīšanu un nacionālās pašapziņas celšanu, tad jaunstrāvnieceki cirta jaunas stīgas, kam bija vairāk universāls raksturs. Tam bija nozīme nevien vispārējās kultūras pacelsmei un redzes loka paplašināšanai, bet jo lielā mērā arī politiskās domas nobriedumam. Gluži bez nozīmes nepalika arī tas, ka Dienas Lapa aprakstīja vācu reichstaga vēlēšanu gaitu un rezultātus, ka sāka rasties priekšstati par valsts tiesību funkcionālo lomu Rietumeiropā, par pilsoņu brīvībām un sociālajiem iekarojumiem. Cenzūra gan nebeidza svītrot vārdu "brīvība" no avīžu rakstiem. Ja agrāk bija tikai runāts par streiku, tad Jaunās strāvas laikā tāds izcēlās Liepājā un Rīgā. Ar tiem sākās jaunas akcijas. (129) 1895. g. 1. maijā Liepājā strādnieki Fr. Roziņa-Āža vadībā svinēja pirmo reizi 1. maiju, pie kam gadu vēlāk tās bija jau lielas svinības ar demonstrācijām. (130) Cēlās naidis pret carismu, pret visu krievisko. (131) Tas gāja pretējā virzienā tautas atmodas laikā izmanāmām simpatijām slavofiliem. Vispār politiskajā laukā ar Jauno strāvu radās vēl nepieredzētas rosmes, tautas masās spēcīga asinsriņķošana.

Tas nepalika nepamanīts krievu administrācijai. Žandarmērija un apmācīti okšķeri izsekoja jaunstrāvnieceku darbībai. 1897. gada maijā sākās rosīgāko jaunstrāvnieceku apcietināšanas. Kas prata no tām izvairīties, tie emigrēja. Ar 1897. gadu sākās pirmā lielā latviešu politiskā emigrācija. Daži devās uz Šveici, citi uz Angliju un Amerikas Savienotajām Valstīm. Jaunai strāvai tas bija liktenīgs trieciens.

VALSTS IDEJAS PIRMIE AIZMETŅI

Diametrāli pretēju ceļu Jaunajai strāvai nosprauda "savienībnieceki" ar Miķeli Valteru, Ernestu Rolavu un Jāni Akurateru priekšgalā. Kā pagrīdes organizācijai, tas ir, tam kodolam, ap kuru pulcējās savienībnieceki, tai nebija ne statūtu, nedz ievēlētas valdes, bet tā vietā kupla darba programma,

mērķu nospraudums un darbīgi ideologi. Ja savienībnieku cīņas organizācijai bija dots nosaukums "Latviešu Sociāldemokrātu Savienība", tad kaut kas pašā nosaukumā neatbilda politiskajam saturam. Tādā laikā nevien sociālisti, bet arī sociāldemokrāti turējās pie marksisma. Savienībnieki turpretim marksismu apkaroja, par citām uzskatu pretilšķībām nemaz nerunājot. Ja Fricis Roziņš 1900. gadā puda marksistisko viedokli, teikdams, ka "tauta ir latviešu buržuazija, tēvzeme — privāts īpašums ražošanas līdzekļos," (132) tad Valters pacēla latviešu tautu nācijas izpratnē, kurai neatļaidīgi jātiecas pēc savas valsts. Vienās domās ar Valteru bija Emīls Skubiķis, Ernests Rolavs, brāļi Traubergi, Jānis Akuraters un citi. Tas vien, ka viņu pulciņš nebija pārāk liels, maz ko idejiskā cīņā nozīmēja. Viņus tomēr dzirdēja, un viņi visur bija klāt. Kad Valters un Rolavs pēc vairāku gadu rosmēm 1905. gadā ieradās Krievijas sociālistisko organizāciju konferencē Ženēvā, lai pārstāvētu savu organizāciju, tad pret viņu pielaišanu konferencē protestēja Roziņš, norādīdams, ka tie nemaz nepārstāv sociālistus. Roziņa iebildumus noteikti atbalstīja Leņins. Protestēdami viņi abi jutās spiesti pat atstāt konferenci. (133) Valteram un Rolavam rūpēja strādnieku interešu aizstāvēšana, bet ne šķiru cīņa un proletāriāta diktatūra. Pret pēdējo viņi konsekventi cīnījās, pie kam tie neatzina arī nekādu kosmopolitismu. Sākumā vestā polemika (jau ar 1900. gadu) izvērtās par nepiekāpīgu ideoloģisku cīņu pret marksismu kā dogmu un pret latviešu marksistiem kā bīstamiem pretiniekiem latviešu tautas patstāvības domai. Valters apzīmēja marksistus par "tautas pazudinātājiem" un par t.s. "tautības iznīkšanas nesējiem". (134)

Valters vērsās nevien pret marksistiem, bet arī pret 19. gadsimta tautībniekiem, pārmezdam viņiem daudz maz skaidrāku nacionālpolitisku mērķu trūkumu. 1900. g. sākumā iespiestajā "Latviešu Strādnieka" rakstā "Iz latviešu sadzīves" Valters pasaka, ko isti vajadzējis jau pirmajos trīs latviešu vispārējos dziesmusvētkos prasīt: "Vajadzēja iet tālāk, vajadzēja mūsu tautībniekiem pagērēt latvisku tiesu, latvisku skolu, pašvaldību. Tas nenotika, mūsu nacionālistiem pietika ar to, ko tie bija sasnieguši, tie apmierinājās ar mazumiņu un meta domas par nacionāli autonomām iestādēm, kas būtu nākušas par labu arī latviešu proletāriātam, pie malas." (135)

Ko bija nokavējuši priekšteči, to Valters un viņa domu biedri centās panākt. "Iekarot tautu!" (136) bija primārais uzdevums, ko savienībnieki sev nosprauda, lai tad ietu krietnu

soli tālāk un prasītu latviešiem pašnoteikšanos. "Neatkarīgu Latviju, resp. Baltiju, Rolavs uzskata par revolūcionārās kustības tuvāko prasību," konstatē Ernests Runcia-Arnis, (137) kas pats bija piederējis savienībniekiem. Rolavam imponēja Poļu sociālistu partijas prasība pēc pilnīgas nacionālas neatkarības, (138) kas rāda ceļa virzienu arī latviešiem. Varētu būt runa arī par Šveices kantonālās sistēmas piemērošanu Krievijai. 1904. gada 8. aprīlī rakstītajā vēstulē savam brālim Rolavs pauž šādu domu: "Es nu domāju, ka visdabiskākā politiskā forma, ko mēs varam vēlēties, ir taisni tāds visas Baltijas ievēlēts parlaments un vietēji ministri Baltijas darišanās (iepriekš runāts par "kantona parlamentu" un "kantona valdību"). Kas attiecas uz satiksmi ar Krieviju, tad jau vispareizāki būtu, ja mēs varētu pilnīgi no viņas atdalīties un ņemt savu likteni paši savās rokās." (139)

Kā redzam, ir jau runa par atdalīšanos no Krievijas. Par secesiju, par atdalīšanos no krievu imperijas Miķelis Valters iestājās jau 1903. gadā. Viņam piedrojas Rolavs un citi savienībnieki. Par Latvijas valsts idejas pamatdokumentu jāuzskata Miķeļa Valtera programmatiskais raksts, kas iespiests savienībnieku laikrakstā "Proletārietis". Šinī Šveicē iespiestā laikraksta 1903. g. 11. nr. parādījās raksts, kura virsraksts vien jau iezīmē radikālu prasību, proti: "P a t v a l d ī b u n o s t , K r i e v i j u n o s t !"

"Mūsu politiskā programma," raksta Miķelis Valters, "ir pirmā kārtā personas stiprināšanas programma. Valdības nomācošam virzienam viņa stāda pretim citu: atsvabināšanu. Kādam tam jābūt, zīmējoties uz atsevišķu cilvēku, par to nav domu starpības, bet neskaidrāki ir uzskati, zīmējoties uz tautas personu.

Pēc mūsu domām, arī šai jautājumā mums tagadējos apstākļos jāuzsver ar sevišķu svaru personas attīstība, personas atsvabināšanas princips. Galvenais pamats personiskai brīvībai ir plašs personas neatkarības stāvoklis — demokrātiska piedalīšanās valsts organos. Neatkarības stāvoklis aiz tiem pašiem iemesliem nepieciešams arī atsevišķām tautām. Bet priekš atsevišķām tautām n e a t k a - r ī b a s s t ā v o k l i s sakūst cieši kopā ar pilsonības stāvokli... Kamēr atsevišķa cilvēka personas attīstība iesākas ar neatkarības stāvokļa atzīšanu un beidzas ar vispusīgu līdzdalību valsts darišanās, atsevišķas tautas personas attīstības pēdējā pakāpē ir šīs tautas vispusīgākā starptautiskā neatkarība... Kad šos personas attīstības ideālus paturam

priekš acīm un ielāgojam Krievijas valsts satversmi, kurā tik daudz apspiestu tautu, tad nevar būt runa par prasījumu, ka būtu vajadzīgs paplašināt vienas vai otras tautas brīvības apjomu, bet vienīgi — p a r v i s a s K r i e v i j a s v a l s t s s a d a l ī š a n u . Krievija apgalvo, ka tai tiesība uz integritāti, uz pilnīgu neaiztiekamību un patstāvību. Krievijā vergotās tautas nevar šo tiesību atzīt, tāpat kā atsevišķs cilvēks nevar atzīt pasīvo jeb atkarības stāvokli. Pret Krievijas integritātes centieniem vergotās tautas uzstāda prasījumu pēc savas integritātes. Bet Krievijas atsevišķo tautu neaiztiekamība un neatkarība nozīmē Krievijas izstreižošanu atsevišķos patstāvīgos ķermeņos — valstīs.

Mūsu programmai jābūt augstākā mērā aktīvai, aktuālai un noteiktai, tai jāaptver sevī visas revolūcionārās tendences zināmā laikmetā un zināmā zemē... "Tev nepieciešama tava pašcieņa ne tikai tavā labā — tev jācīnās pēc tavas personas brīvības, tas ir, visu Krievijā dzīvojošo labā" — sakām mēs ikvienam cilvēkam. Tas pats mums jāsaka ikvienai Krievijas tautai: nodibini sevī pašcieņu, attīsti savu personu, savu būtību, l a u z i e s ā r ā n o K r i e v i j a s , stiprini izšķaidošās tendences Krievijā, jo tas nāk visu tautu un visu Krievijas iedzīvotāju labā: plašini savu brīvības loku, centies palikt par sava likteņa lēmēju, mācies pašorganizāciju, pašpārvaldību, paštiesāšanu, e s i p a t i l i k u m u d e v ē j a . Mums jāstājas aktīvi pie tautu modināšanas, pie viņu personu stiprināšanas, kas Krievijas satversmē nozīmē Krievijas sastāvdaļu attālināšanos, izklaidēšanos, Krievijas dismembrāciju, Krievijas saskaldīšanu. Šī ir mūsu vadošā doma uzskatos uz Krievijas ārlietu politiku, kur Krievija rauga iznīcināt saviem tumšiem nolūkiem ārvalsts personību, — šī ir mūsu vadošā doma arī cīņā pret tautu un cilvēku apspiešanu pašā Krievijā. Divos vārdos saspiesta, tā skan: P a t v a l d ī b u n o s t ! K r i e v i j u n o s t ! " (140) (Teksta pasvītrojumi mani. A.Šd.).

Blakus tautu tiesību formulējumam šeit parādās politiska konfrontācija ar Krievijas imperiju, ko arvien biežāk arī no citas puses sāka apzīmēt par "tautu cietumu".

Miķelis Valters, studēdams Šveicē un iepazīdamies tur ar tiesību valsti un tās struktūrelementiem, apzīmēja Krievijas valsti par "v a l s t s s u r o g ā t u" . (141) "Krievija nav valsts, bet vergu bars, priekšmetu sakopojums civilīkumu nozīmē. Ja mēs gribētu Krieviju saprast zem jēdziena valsts, tad ar tādu pašu tiesību varētu nosaukt par valsti kuru katru vergu kunga saimniecību," dziļā sašutumā un Merķelim līdzīgā

noskaņā izteicās Miķelis Valters. (142) Aplūkodams vēl sīkāk Krievijas valsti un tās valsts organus, Valters vēl piebilst, ka "mēs no šīs "valsts" valdības negaidām nekādu patiesīgu reformu, nedz arī kādu auglīgu darbību vispārīm. Tādēļ mēs no viņas un viņas "likumu" grāmatas neatstāsim ne drupatas. Tagadējai krievu "likumu" grāmatai mums jāliek pretim pavisam jauna, uzbūvēta uz citiem principiem." (143) Kā redzam, tad Valtera aizspriedums pret Krievijas valsti un tās likumiem ir tik absolūts, ka viņš šos jēdzienus apzīmē tikai pēdīnās.

Kā Miķelis Valters, tā citi savienībnieki visur un vienādi iestājās vienlīdzīgi par cilvēku fundamentālajām tiesībām un tautu pašnoteikšanās tiesībām, tās attiecinādami uz latviešu tautas vajadzībām.

Tas redzams arī no viņu programmas, ko pieņēma "Savienības" 1905. gada kongresā Rīgā, kas notika 29. un 30. decembrī, kad visa Latvija mutuļot mutuļoja revolūcionāros nemieros. Atšķirībā no daudzām citām tajā laikā un sevišķi no sociāldemokrātiem pieņemtajām rezolūcijām un deklarācijām savienībnieku programmā teikts:

"Visa latviešu apdzīvotā zeme — Kurzeme, Dienvidu Vidzeme un Inflantija — apvienojama vienā pašvaldības apgabalā — Latvijā, ar pilnvarīgām pašnoteikšanās tiesībām visā šī apgabala iekšējā dzīvē.

Latvijas pašnoteikšanās tiesības pieder visai viņas pilsoņu kopībai, neskatoties uz dzimumu, ticību un tautību.

Latvijas pašnoteikšanās tiesības izpaužas: a. viņas likumdošanas autonomijā, t.i., atsevišķa parlamenta darbībā un noteikšanā caur visiem Latvijas apdzīvotājiem; b. viņas izpildu rīcības patstāvībā jeb pārvaldības un tiesas autonomijā, t.i., amatvīru vēlēšanā un iestāžu uzraudzībā.

Bez vispārējas Krievijas satversmes sapulces kopējo lietu nokārtošanas mēs prasām kā līdzekli ievadīt mūsu zemē jauno kārtību: a. sasaucama Latvijas satversmes sapulce; b. satversmes sapulces rokās jāpāriet pagaidām arī visai Latvijas pārvaldībai; c. Latvijas satversmes sapulces sastādītam projektam jānāk tautas nobalsošanā." (144)

Šādas prasības, kaut arī politiskas autonomijas veidā, kļuva pazīstamas jau trīspadsmit gadus pirms Latvijas valsts dibināšanas. Un, tā kā jau pirms piecpadsmit gadiem, 1903. gadā, bija atskanējis sauklis: "L a u z i e t i e s ā r ā n o K r i e v i j a s !" (145), tad ir tendenciozi teikt, kā to dara padomju historiografi, ka prasība pēc Latvijas valsts atskanējusi tikai 1917. gada beigās, pilsoņiem arī tad vēl vilcinoties un apkārt

taustoties. Savienībnieki gan nepārstāvēja pilsoņus, bet viņu programmai jau tanī laikā bija piekrišana arī pilsoņu aprindās. Anna Rūmane-Ķeniņa pastāsta: "Patstāvīgas Latvijas prasību sadzirdēju 1905. gadā, kad Sociāldemokrātu Savienība kādā proklamācijā bija uzdrošinājusies runāt par neatkarīgu Latviju... Dzīvi atmiņā, ka šīs Savienības ideologs, Dr. M. Valters, kādā mitiņā Uļeja zālē dedzīgi diskutēja ar sociālistu Vili Dērmāni, aizstāvēdams nacionālo ideoloģiju pret nivelējošo internacionālismu. Cik stipri un līksmi gan toreiz sirds pukstēja, viņa vārdos klausoties!" (146)

Ernests Arnis devis savienībnieku paustajiem uzskatiem apzīmējumu — "P o l i t i s k a i s n a c i o n ā l i s m s", kas aptvēris latviešu sabiedriskajā domu pasaulē jaunu nacionālās ideoloģijas sintezi. Arnis saskata šinī nacionālisma kursā pretstatu mērenajam "kultūras nacionālisma" kursam. Kaut gan redzamākos viņu censoņus esam jau pieminējuši, der vēlreiz, Arņa vārdiem, visu saņemt kopā, jo tieši viņš savienībnieku darbībai vispilnīgāk izsekojis. Arnis saka: "Kā latviešu politiskā nacionālisma pirmpaudēji uzskatāmi Dr. M. Valters (dzimis 1874. g.), E. Rolavs (dzimis 1874. g.), J. Akuraters (dzimis 1876. g.) un A. Apsīts-Apses-dēls (dzimis 1880. g.). Bet ar to nebūt nav gribēts piešķirt viņiem lielāku vērtību par to, kas pienākas tiem simtiem un tūkstošiem, kas, marksistu pulgoti un reakcionārās pilsonības denuncēti, kaisīja politiskā nacionālisma sēklu tautā, kad katrs vārds par tautas neatkarību bija jāsamaksā ar ilgiem gadiem Sibīrijas trimdā un monarchijas cietumos. Gods un slava šiem bieži vien nevienam nezināmiem latviešu politiskās atmodas varoņiem!" (147)

Miķelis Valters pats runā par šī atmodas posma centieniem kā par "progresīvi-kritisko virzienu, kas nostājies Jaunajai strāvai opozīcijā, tāpat kā šī Jaunā strāva reiz bija oponējusi vecās paaudzes tautībniekiem". (148) Bet ja tas bija sākumā tā, tad ap 1905. gadu savienībnieku opozīcija vērsās tieši pret Latvijas Sociāldemokrātu partiju. Abu pusē savstarpējie ķīviņi izvērtās pretēju un nesamierināmu idejisko un taktisko līniju nospraudumā. Kaut arī savienībnieki bija ietērpušies sākumā "sociāldemokrātu" uzvalkā, tad arvien vairāk kļuva redzams, ka lieta grozās ap fikciju. Nepārsteidz arī tas, ka sociāldemokrātu sanāksmēs Miķeli Valteru uzskatīja par tādu kā Trojas zirgu un nosvilpa. 1905. gadā savienībnieku aizmugurē parādījās t.s. sociālrevolucionāri jeb eseri, kas, liekas, palīdzēja financēt arī savienībnieku preses organus (vismaz Revolūcionāro Baltiju). (149)

Arī tad der ievērot, ka "Savienība" bija sākusi jau

darboties 1900. gadā, kamēr krievu sociālrevolūcionāru partija dibināta tikai 1902. gadā. 1913. gadā savienībnieku partija pat ieplūda sociālrevolūcionāros, izveidojot latviešu atzarojumu.

Latvijas Sociāldemokratija, kurā ar 1906. gadu izveidojās īpašs lielnieciskais virziens, guva virsroku, bet par to būs runa vēlāk.

Piektā gada revolūcijas sakāve sastindzināja arī savienībnieku darbības lauku. Apstājās viņu laikraksti "Uz priekšu", "Revolūcionārā Baltija", "Laukstrādnieks", "Proletārietis" (daži jau agrāk). Tikai parādījās pagrīdē iespiestie uzsaukumi. To valoda bija vēl drošāka nekā Šveicē iespiestajiem laikrakstiem. Savienībnieki prasīja Latvijas republiku, kaut arī kā Krievijas federācijas sastāvdaļu. (150) Par pilnīgu atdalīšanos no Krievijas, par ko jau no 1903. gada bija domāts, tobrīd likās nereāli runāt. Tomēr arī šāda prasība bija atskanējusi.

Savienībnieki, sadarībā ar sociālrevolūcionāriem, arī tad nebaidījās ķerties pie visradikālākajiem līdzekļiem. Cīņā pret cara patvaldību viņi atzina par attaisnojamu arī terroru. (151) Alberts Traubergs, kas piederēja pie savienībnieku cīņas organizācijas kodola, nodibināja un laida darbā kaujas vienības. (152)

Neatkarīgi no "Savienības" darbības norieta, tās ideologi vēl joprojām palika nacionālās patstāvības idejas paudēju priekšgalā. Un tādēļ, E. Blanka vārdiem runājot, "M. Valters ar savu patstāvīgo nacionāli politisko domu, tās dziļumu un konsekvenci ieņēm visredzamāko vietu latvju nedaudzo politisko domātāju vidū. Latvijas valsts ideju kā degošu lāpu viņš nesis cauri krievu verdzības naktij, un neviena vētra nav viņam spējusi to izdzēst. Šī karsti degošā liesma līdz Latvijas sadzīvei neatnāca, bet tā varēja apaugļot latvju nacionālās domas tuksnesi, kurā pēc Jaunās strāvas vairs nebūtu dzīvības." (153)

Un no sociāldemokrātu puses Cielēns savukārt teicis, ka: "M. Valtera rakstiem trimdas žurnālos Proletārietis un Revolūcionārajā Baltijā bija liela vēsturiska nozīme. Tie rosināja un virzīja Latvijas valsts ideju tālu pāri Sociāldemokrātu Savienības šaurajiem ietvariem. Tie zināmā mērā ir ietekmējuši Raini, M. Skujenieku un arī šo rindīņu autoru," saka Cielēns. Turklāt viņš izceļ vēl Valtera nopelnus agrārās reformas priekšvēsturē. Blakus M. Valteram stāvēja Rolavs, ko 1907. gadā vācu muižnieki kā goda oficiēri negēlīgi nošāva. Un tikpat dedzīgi par Latvijas neatkarību iestājās Jānis Akuraters, kuru viņa drošo uzskatu dēļ pa trim lāgiem

apcietināja. Viņu ietekmē bija Kārlis Skalbe, Kr. Bachmanis, Kārlis Krūza, zinātnieks Saldavs un prāva daļa inteliģences.

1905. GADA REVOLŪCIJA UN NACIONĀLAIS JAUTĀJUMS

“Tad zemnieks cēlās un rungu grāba” — teikts vienā Raiņa dzejoļa rindā, ko viņš nolasīja pirms došanās uz Šveici Vecpiebalgas rakstnieku vakarā. “Runga” ir patiešām izdevies apzīmējums revolūcionārajām noskaņām, kādas 1905. un 1906. gadā virmoja pa visu Latviju. Šinī gadījumā ar Latviju jāsaprot visi latviešu apdzīvotie novadi, ieskaitot Latgali. Arī tur šo revolūciju manīja, kaut arī tikai zemnieku vidū. Zīmīgi, ka arī Rainis savos dzejas vārdos liek satvert rungu nevis daudzzinātajam “proletārietim”, bet zemniekam. Protams, arī strādnieki bija un palika viņam tuvu. (154)

Par pašu Piektā gada revolūciju atrodamas daudzas liecības, un vismaz šis Latvijas vēstures cēliens var lepoties ar plašu literātūru, kas pakalpojusi pētniecībai. Pie Piektā gada revolūcijas vispārējām norisēm tādēļ nepakavēsimies. Zināmu skaidrību prasa gan šis revolūcijas raksturs. Skaidru formulējumu tam devis Ernests Blanks, teikdams, ka “1905. gada revolūcija nebija strādnieku sociālā, bet latvju zemnieku agrārā revolūcija; latvju tautas sociālo mezglu tad pilnīgi dibināti mēģināja pārcirst nevis daudzās lielrūpniecības fabrikas, bet pie feodāļu muižu pilīm.” (155) Arveds Švābe, pamatoti norādīdams, ka sociāldemokrātu partijai nebija savas agrārās programmas, uzskata par dīvainu un nepiemērotu to, ka partijas Centrālā komiteja izplatīja uzsaukumus zemniekiem ar saukli “Visu zemju proletārieši, savienojaties!” (156) Kad Aleksandrs Dulbe lika Rīgā 1906. gadā iespiest savu brošūru, viņš lika tai virsrakstu “Kas Baltijā sagatavoja zemnieku revolūciju.” (157) Viņš tāpat kā viss vairums revolūcionāru vērsās pret muižnieku varu un privilēģijām. Ja ideoloģiskajā cīņā izgāja arī pret cara patvaldību un tās tumsonīgo varas sistēmu, tad pārsvaru tomēr ieguva vērsšanās pret lielgruntniekiem, pret muižu sistēmu, pret feodālisma atliekām Baltijā un nepanesamajiem agrāriem apstākļiem Latgalē. Zīmīgi, ka padomju vēsturnieki, runādami par 1905.—1907. gada notikumiem Latgalē, runā par “zemnieku kustību” un tās īpato nostāju pret sociāldemokrātiem. (158)

Rūpīgais Latgales pētnieks Boļeslavs Brežgo spiests atzīt,

ka "Isti revolūcionāru prasību tikpat kā nebija". (159) Zemnieki vēlējās tikai savu saimniecisko apstākļu uzlabojumu, kā arī zemes piešķiršanu viņiem. Paļāvībā uz caru sūtīta viņam pazemīgas petīcijas. No Krievijas Valsts domes gaidīja soļus agrāro apstākļu uzlabošanā. Salīdzinot ar pārējo Latviju, konstatē Brežgo, Latgalē revolūcijas atbalsis bija mazāk dzirdamas un strādnieku šķira nespēja izvīzēt no sava vidus diez cik revolūcionārus vadītājus. Ja kur Latgalē parādījās nozīmīgāki revolūcionāri uzliesmojumi, tad tas notika Vidzemes un Zemgales pamalē, kā ap Krustpili, tā Balviem, Varakļāniem un Daugavpils apkārtnē. Arī tur soda ekspedīcijas nošāva dažus zemniekus un nodedzināja viņu mājas. Aģitatori ieradās no Vidzemes un Kurzemes. (160)

Ja nu atgriežamies pie Rīgas notikumiem, kas bija Piektā gada revolūcijas galvenais centrs, tad tādēļ, ka tur risinājās drāmatiski notikumi: mītiņi, kongresi, sadursmes ar policiju, generālstreiks. Ar to tad gāja roku rokā revolūcionārie dzinēj spēki. Fēlikssam Cielēnam ir taisnība, ka latviešu revolūcionārās kustības pirmais un galvenais virzītājs spēks izauga pilsētās. (161) Blakus Rīgai nostājās Liepāja un Jelgava, blakus rūpniecības centriem arī skolu pilsētas. Bet revolūcijas vadoni nāca kā no pilsētām, tā laukiem.

Piederība Krievijai arī uzspieda savu zīmogu. Tas redzams no tā vien, ka pietika ar asiņainajiem notikumiem Pēterburgā 1905. gada 9. janvārī, lai protesta vilnis pārsviestos uz Rīgu, kur 13. (26.) janvārī risinājās savukārt smagas sadursmes (70 krituši). Tanī pašā laikā notika politisks generālstreiks, kas bija vispār tāda veida pirmais Latvijā.

Cielēns uzrāda, ka jau tad parādījās saukļi: "N o s t a r p a t v a l d ī b u !" un "M ē s p r a s ā m S a t v e r s m e s s a p u l c i ." Šādi saukļi nebija no gaisa grābti, to saturs bija izveidojies slepenās sapulcēs un vairāku gadu domu izmaiņā. Sociāldemokrātu nostāja pret cara patvaldību atšķīrās no iepriekš minēto "savienībnieku" nostājas. Ja sociāldemokrati gribēja gāzt cara patvaldību, tad tādēļ, ka viņi tiecās pēc demokrātiskas sadzīves iekārtas, — bet tanī pašā Krievijā. "Savienībnieki bija tikpat izšķirīgi demokrātijas aizstāvji, bet viņi necerēja no krievu imperijas vispār ko labu sagaidīt." Savienībniekiem vairāk par visu rūpēja latviešu tautas pašnoteikšanās, viņi tiecās pēc Latvijas republikas. Kaut abi politiskie spēki sacentās, Sociāldemokrātu partija prata pulcināt ap sevi prāvāku piekritēju skaitu, — vismaz tā paturēja revolūcijas vadību savās rokās.

Kā norāda Br. Kalniņš, tad jau janvāra revolūcionārajam

generālstreikam bija milzīga nozīme. "Tas savīlņoja visu latviešu tautu cīņai ar patvaldību un vienā rāvienā padarīja ļoti populāru LSDSP kā streika un demonstrāciju vadītāju. Janvāra ģenerālstreiks atbalsojās arī ārzemju presē, un plašā pasaule pirmo reizi dzirdēja par latviešu tautas politiskajiem centieniem." (162) Šie notikumi atbalsojās Vācijas un Šveices presē, pie kam angļu "Daily Telegraph" ievietoja ziņojumus no Rīgas. Ja arī ne daudz, tad tas atgādināja rietumu nācijām maz ievērotas tautas esamību, kā arī tās demokratiskās noslieces. Fricim Plattenam, redzamam Šveices sociālistam, latviešu sociāldemokrātu kustība likās tik pievilcīga, ka viņš ieradās Rīgā un sāka tur 1905. gadā izdot laikrakstu "Baltische Volkszeitung". (163) Radās kontakti nevien ar Augustu Bēbeli, bet arī ar Kārli Lībknechtu, Rožu Luksemburgu un palēnām arī ar Ļeņinu. (164) Daudziem imponēja latviešu sociāldemokrātu spēja teicami organizēties. Latvijas Sociāldemokratijas (LSD) pirmā kongresa laikā 1906. gadā šī partija apvienoja ap 14.000 organizētu biedru, no kuriem Rīgā bija 6000, Liepājā 1500 un Jelgavā 400 biedru. Bet, tā kā ap to laiku latviešu sociāldemokrāti bija pakļāvušies Krievijas Sociāldemokrātu partijai un pēdējā sastāvēja arī tie latviešu tautības biedri, kas dzīvoja ārpus Latvijas teritorijas, tad, pēc Ļeņina datiem, 1906. gadā KrSDP sastāvējusi no 18.000 krievu maziņiekiem, 13.000 krievu lieliekiem, 33.000 žīdu bundistiem, 26.000 poļu sociāldemokrātiem un 16.000 latviešu sociāldemokrātiem. Lielinieciskais virziens latviešu sociāldemokratos sāka parādīties tieši tanī gadā, kaut vēl minimāli. (165) "Savienībniekiem", kas arī bija aktīvi Piektā gada revolūcijas dalībnieki, tanī laikā, kā norāda Švābe, bija tikai ap tūkstoš biedru. (166)

"Sociāldemokrata" vārds gadsimta sākumā bija ieguvis zināmu pievilcību, tādēļ ar to pušķojās arī savienībnieki. Abu novirzienu politiskajā programmā turpretim bija krasas atšķirības. Kamēr dogmatiskie sociāldemokrāti izturējās vienaldzīgi vai pat naidīgi nacionālajā jautājumā, uzsvērdami, ka "strādniekam nav tēvzemes un kas tiem nav, to viņiem nevar ņemt", tikmēr savienībnieki redzēja glābiņu tieši nacionālā jautājuma atrisināšanā, pat visradikālākajā veidā. Savienībnieku centieniem bija manāma līdzība ar Jozefa Piłsudska pārstāvēto Poļu sociāldemokrātu partiju (PPS). Piłsudskis (1867—1935) formulēja savu viedokli šādi: "Ikvienam sociālistam Polijā jātiecas vispirms iegūt savai tēvzemei valsts neatkarību, jo valsts neatkarība ir sociālistiskās idejas būtiska prasība." (167)

Lietuvas sociāldemokrātu partija savukārt no dibināšanas sākumiem 1896. gadā cilāja domu par savas kādreizējās valsts atjaunošanu un 1905. gada kongresā pieņēma rezolūciju, kas prasīja tālejošu Lietuvas valstisko autonomiju ar savu parlamentu un savu valdību. (168) Vēlāk šīs prasības vēl pastiprināja.

Latviešu sociāldemokrātu domu pasaule to nepazina. Fēlikss Cielēns, kas bija aktīvs Piektā gada revolūcijas dalībnieks, no savas puses konstatē, ka "1905. gadā Latvijas autonomās valsts ideja izskanēja ļoti vāji. Par to iestājās tikai mazā Sociāldemokrātu savienība ar Valteru, Akurateru un Skalbi priekšgalā." (169)

Stāvoklis kļuva vēl ļaunāks, kad Latvijas Sociāldemokrātija (LSD) atteicās no savas patstāvības un 1906. gadā iestājās Krievijas Sociāldemokrātu partijā (Kr.SDSP). Stokholmā sarīkotajā Krievijas SDSP apvienošanās kongresā "krievu ciltsmātei" uz neilgu laiku pievienojās arī žīdu Bunds un poļu PPS, bet latviešu sociāldemokrāti palika tai vēl arvien uzticīgi un turpināja maisīties krievu strīdos. (170)

Tāpat kā visa Piektā gada revolūcijas organizātoriskā puse palika sociāldemokrātu rokās, tā tas jo sevišķi parādījās tani laikā sarīkotajos kongresos. Kongresos vajadzēja izlemt visus svarīgos jautājumus un nepieciešamās reformas. Par to arī lēma pati sociāldemokrātu partija, tautskolotāju un pagastu delegātu kongresi. Ja paskatāmies, kas lemts, tad redzam, ka apspriestas un izlemtas dažādas revolūcionāras prasības, kam bija aktuāla nozīme, bet sociāldemokrātu vadība izvairījās teikt savu vārdu kardinālajos jautājumos. Tā neiestājās par politisko autonomiju vai Latvijas valsti, kā arī neprasija agrārreformu. Tie taču bija latviešu nacionālās dzīves pamatjautājumi, kā tos vēlāk apzīmēja Latvijas republikas Satversmes sapulce.

Kad tautskolotāju kongresā, kas notika 1905.g. 10. novembrī Rīgā, Atis Ķeniņš, Kārlis Skalbe un daži savienībnieki prasīja Latvijai tālu ejošu valstisku autonomiju un iesniedza atbilstošu rezolūciju, to ar lielu balsu vairākumu noraidīja. (171) Skolotāji bija dogmatiski un no kongresa vadības psiholoģiski noskaņoti, lai gan tieši no viņu vidus vajadzēja nākt nacionālo prasību aizstāvjiem. Vienīgi tie atskārta un nolēma, ka vismaz skolu mācībām jānotiek tēvu valodā. (172).

Arī pagastu darbinieku kongress, kas notika 18. novembrī Rīgā, pretēji atsevišķu pagastu pieņemtajiem lēmumiem par Baltijas autonomijas nepieciešamību, atmieckēja pat šīs

minimālās prasības līdz vietējās pašvaldības līmenim. Savā izvairīgajā lēmumā minētais pagastu darbinieku kongress aizgāja pat līdz smieklīgumam, formulēdams to tā, ka vispirms visas valststiesiskās lietas jāizlemj Krievijas Satversmes sapulcei, pēc tam partijas centrālbirojs "sasauks Rīgā latviešu pagastu Satversmes sapulci, kura izstrādās galīgu pašvaldības projektu un izšķirs zemes jautājumu". (173) Cielēns pamatoti komentē šo dīvaino lēmumu kā kuriozu valsts tiesību izpratnē, jo ne jau pagasti ir tie, kas var pretendēt uz valsts suverēnitāti un var būt suverēnās varas nesēji. (174)

Ja tanī laikā bija pacēlies pagasta pašvaldību specifiskais svars, tad pašu revolūcionāro notikumu dēļ. Vidzemē un Kurzemē 1905. gadā nodibinājās t.s. rīcības komitejas. Tās pārzināja nevien pašvaldības lietas, bet izvērtās par vietējiem varas orgāniem, kas kārtoja arī sabiedriskās un politiskās lietas. Rīcības komitejas stājās agrāko pagastu valžu vietā, patvaļīgi paplašinot savas kompetences. Tās pārtrauca visus sakarus ar krievu administratīvo varu, nemaksāja vairs nodokļus, neatzina nekādas muižas privilēģijas, izraudzīja savus policistus, izvēršot tos vietumis par bruņotu tautas miliciju. Pēdējā uzņēmās cīņu ar krievu karaspēku un muižnieku "goda policistiem". Pagastu darbinieku kongress izstrādāja sīku instrukciju rīcības komiteju darbībai. (175) Pēc Krievijas policijas departamenta datiem Kurzemē darbojās 190 un Vidzemē 156 rīcības komitejas. Tādu trūka tikai Latgalē.

Augstākais revolūcionārais orgāns gan bija t.s. Federatīvā komiteja, ko izveidoja Rīgas sociālistisko partiju apvienotā komiteja, ieskaitot cittautiešus. Tā pārņēma savās rokās arī streiku vadību, kuru skaits bija prāvs. 1905. g. novembrī un decembrī Federatīvā komiteja nobīdīja malā gubernatora pārvaldi un Rīgas garnizonu, tādēļ to sāka uzskatīt pat par revolūcionāru pagaidu valdību. (176) Savas darbības laikā tā izdeva ap 100 uzsaukumu, kā arī streika lapiņas.

Ja par Piektā gada revolūcijas vadoņiem uzskatīja trīs Jāņus, proti, Jāni Ozolu, Jāni Asaru un Jāni Jansonu-Braunu, tad Federatīvajā komitejā darbojās citi, arī žīdu Bunda pārstāvji. Trīs minētie vadoņi nebija ne lielinieki, nedz ļeņinisti. Par Jāni Asaru Andrejs Upītis saka, ka tas bijis "progresīvs sabiedrisks darbinieks", (177) un arī Jānis Ozols, kaut arī stingrs sociāldemokrāts, ar laiku izvērtās par pretpadomju cīnītāju. (178)

Neatkarīgi no sociāldemokrātu lomas Piektā gada revolūcijā, jāpatur acis, ka šī revolūcija ar tās cīņas izpausmēm bija visas latviešu tautas kopēja lieta, kā to apliecina

Voldemārs Bastjānis (179) un citi šīs kustības darbinieki. Un arī par šķiru cīņu Piektā gada revolūcijā nevar būt runas, jo tanī piedalījās arī mantīgā šķira, sevišķi daudz lauku saimnieki un saimniekdēli, (180) tāpat tas elements, ko marksisti mēdza apzīmēt par "budžiem" jeb pelēkajiem baroniem. Vadoņus deva inteliģence, ieskaitot to daļu, kuras izglītību varēja nodrošināt turīgi vecāki, kā tas bija ar Jūliju Daniševski, Jāni Raini, Jāni Jansonu-Braunu, Fēlikšu Cielēnu, Kristapu Eliasu, Pēteri Stučku un daudziem citiem. Bez tam Piektā gada kustībai simpatizēja Vilis Olavs, Arveds Bergs, luterāņu mācītājs Jānis Rozēns, baptistu mācītājs Jānis A. Freijs un vispār plašas pilsoniskas aprindas, lai gan to vidū netrūka tik sīvs viņu pretinieks kā Andrievs Niedra un Fridrihs Veinbergs. Kad sākās revolūcionāru vajāšanas, tad soda ekspedīcijas taisījās nošaut arī kokrūpnieku Augustu Dombrovski par revolūcionārās kustības atbalstīšanu.

Rīgas pilsoniskās aprindas bija tās, kas 1906. gadā iesniedza cara valdībai peticiju, protestējot pret ģenerāļa Orlova vadīto soda ekspedīciju, kas dedzināja latviešu lauku mājas un nogalināja cilvēkus arī uz ļaunprātīgas denūciācijas pamata, bez tiesas un izmeklēšanas. Konservatīvais Baltijas Vēstnesis, ko jau no Jaunās strāvas laikiem apkaroja progresīvās aprindas, 1905. gadā kļuva liberāls. (181)

Latviešu prese, kas jau pirms Piektā gada smagi cieta no krievu cenzūras žņaugiem, vēl jo smagāk cieta revolūcijas laikā un daudzus gadus pēc tam. To rāda tā laika laikrakstu konfiskācijas statistika. Latviešu avižniecība nebija vienīgā, kas no tā cieta, tomēr cara administrācija uzmanīja visvairāk latviešus un poļus.

Kā redzams no vienas toreizējās publikācijas, tad no 1905. gada 24. novembra līdz 1911. gada 1. oktobrim bija notikušas pavisam 1055 avižu konfiskācijas, t. i., ik gadus apmēram 180. Cittautu valodās (ne krievu) konfiscēja 153 periodiskus izdevumus. Visvairāk poļiem — 61, otrā vietā latviešiem — 33, žīdiem — 11, un pēc tam ar lielāku atstarpī citu tautību laikrakstus, pie kam jāpatur vērā katras tautas lielums. Latviešu redakcijām uzlika bez tam prāvus naudas sodus. Parasti tas vērsās pret sociālistiskām tendencēm, bet tas gāja roku rokā ar cīņu pret patvaldības sistēmu. (181a)

Bet no otras puses un pretēji marksistu dogmatiskajiem uzskatiem latviešu strādniekos pamodās nacionālas jūtas. Strādnieku masas revolūcijas laikā dziedāja dziļā pārdzīvojumā "Latvija, mosties!" ko uzskatīja par revolūcijas himnu. Kā izsakās Cielēns, tad tā noēnoja Internacionāli. (182) Strādnieku

nacionālās jūtas kurināja naidis pret vācu virsslāni. Pēdējais stāvēja nelokāmi cara patvaldības pusē, tādēļ latviešiem revolūcijas laikā arī nekas kopējs nevarēja būt ar Baltijas vāciešiem. (183) Jau ideoloģiski vien ar to bija uzcelti žogi, bet vistiešāk revolūcionārās liesmas skāra Baltijas baronus. Ja demonstrācijās un mitiņos, kas pulcināja desmitiem tūkstošiem dalībniekus, uz plakātiem neiztrūkstoši parādījās sauklis "Nost ar patvaldību", tad muižniekus uzskatīja par tās sastāvdaļu.

Turpretim ar saukli "Lai dzīvo tautas brīvvalsts" nebija domāta neatkarīga Latvija, bet tikai demokratiska sadzīves iekārta, kurai nāktos stāties absolūtisma vietā. Vismaz sociāldemokratu pusē istu nacionālu saukļu un nacionālpolitis- kas ideoloģijas izpratnes nebija. Viņi sekoja, ja ne truli, tad vismaz paklausīgi sociālisma dogmai, un izvēlējās pie tam Krievijas kursu. Ja Piektā gada revolūcija tomēr sekmēja arī Latvijas valsts idejas attīstību, tad jo manāmi tani daļā, kas cēla vēlākajos gados spāres stingri demokratiskai, republikāniskai un parlamentārajai iekārtai, sociālās dzīves principiem un individuālajām cilvēku tiesībām.

KRIEVIJAS VALSTS DOME UN PIRMIE LATVIEŠU PARLAMENTĀRIEŠI

Aleksandrs Ļeņickis, poļu politiķis un vēlākais valstsvīrs, kam jau šī gadsimta sākumā radās cieša sadarbība nekrievu tautu neatkarības centienos ar Jāni Čaksti, devis Piektā gada revolūcijas izvērtējumu. Viņš konstatē, ka 1905. gads visnotaļ izvirzīja Krievijas nacionālitāšu jautājumu dienas gaismā, liekot turklāt galveno svaru uz tautu pašnoteikšanās tiesībām, tikai Piektā gada revolūcija neatrada tam nekādu atrisinājumu. (184)

Tautību jautājums, neatkarīgi no revolūcijas, bija ierāvis savu gultni. Bet arī tad nekrievu tautu nacionālie strāvojumi pacēlās ar to vien, ka Piektā gada revolūcija vērsās pret cara patvaldību un Krievijas imperijas varenību. Latviešu revolūcionāri lika skaļi atskanēt demokratiskām prasībām. Un ar to radās arī zināma simbioze ar tautas tiesību jautājumu.

Piektā gada revolūcionārās cīņas noveda pie cara Nikolaja II izsludinātā politiskā manifesta. Cars to deva 1905. g. 17. oktobrī, paklausot ministra S. Vites ieteikumam. Šis manifests nenāca nejauši, bet jāpiekrīt Ādolfam Klivem, kas saka, ka "katrā ziņā latviešu tauta savā Ipatnējā veidā, sociāldemokratu vadībā, līdzīgi citām Krievijas tautām ņēma aktīvu līdzdalību

17. oktobra manifesta izcīnīšanā, neskatoties uz lieliem upuriem, kas tai Baltijas feodālās iekārtas dēļ bija jānes. Nacionālo mērķu un agrārās reformas prasības šinī cīņā gan nebija, bet 17. oktobra manifesta sasniegšanā šīs prasības arī nebija svarīgas.” (185)

1905.g. 17. oktobra manifestā cars ierobežoja savu autokrātisko režīmu, paredzēdams konstitucionālas tiesības. Tieši par citu zemju konstitucionālajām tiesībām un parlamentu darbību latviešu prese un publicisti kā vēlamu paraugu bija rakstījuši gadiem ilgi. Vispār latvieši tiecās pēc demokratiskas sadzīves iekārtas. Kad nu 1906. gada sākumā izsludināja Valsts domes vēlēšanas, kaut arī ar stipri ierobežotām pilsoņu vēlēšanu tiesībām, tad tā paša gada 26. februārī Krišjānis Barons rakstīja Treulanda kundzei (Brīvēznieka sievai), ka: “Rīgā tagad gatavojas uz Valsts domes delegātu celšanām. Latviešiem, ja tie daudz maz vienprātīgi, būtu labas cerības, bet tie šimbrīžam saskaldījušies daudz pretīgās partijās, kas grūti savienojamas.” (186) Un dažas nedēļas vēlāk Kr. Barons jau var priecīgi ziņot no Rīgas: “Par valstsdomes locekli no Rīgas izvēlējām Grosvaldu. Vācieši palika lielā minoritātē ar savu kandidātu Moricu. Arī citur, Vidzemē un Kurzemē, latviešiem labas cerības.” (187)

Citādas izjūtas un domas pauda sociāldemokrāti. Savā partijas organā “Sociāldemokrāts” tie jau 1905.g. augustā apzīmēja Krievijas Valsts domi par “bezkaunīgu ērmu”, no savas puses paskaidrojot, ka “mums vajag visiem spēkiem un līdzekļiem apkarot neīsto parlamentu, šo maisījumu no bezkaunības un niecības, kuru cara valdība organizē zem nosaukuma — valsts dome.” (188) Sociāldemokrātisko tautskolotāju trešā konference 1905. gadā pieņēma par valsts domi vēl īpašu rezolūciju, kas šoreiz tiešām pauda prāvas latviešu inteliģences daļas demokratisko viedokli. Rezolūcijas pamatdaļā teikts: “Mēs, sapulcējušies 85 latviešu tautskolotāji—sociāldemokrāti, apspriežot valsts domes sasaukšanu, nācām pie sekojoša slēdziena: a. No patvaldības sasaukamā padoma devēja valsts dome, atstādama visu valsts varu patvaldības rokās, nespēj kauču vismazākā mērā izvest dzīvē visas tās pamatpārgrozības, kuras noteikti un cieši prasa Krievijas revolūcijas gaita; b. aprobežota un netieša vēlēšanas kārtība, kura laupa priekšstāvības tiesības plašām tautas masām, kā proletāriešiem, daudziem zemniekiem un citām nabadzīgo ļaužu aprindām, pārvērš domi no vistautas iestādes par mazas saujiņas privileģēto aprindu priekšstāvi.” (189) Un šī

skolotāju rezolūcija noslēdzās ar prasību sasaukt satversmes sapulci uz vispārīgas, vienlīdzīgas, tiešas un aizklātas balsošanas pamata.

Ši bija pamatota un tautas plašākajiem slāņiem simpātiska prasība, novēršot tautas gribu un vēlēšanu kārtības manipulācijas. Krievijas Valsts domes ievēlēšana turpretim bija saistīta ar mantas cenzu, kas nevien bija nedemokratisks paņēmieni, bet apdraudēja visvairāk latviešus, kas sastādīja Latvijas iedzīvotāju vairākumu.

Kaut arī Krievijas Valsts dome bija vēlēta, tā tomēr nebija demokrātiski vēlēta. Tai bija arī citi trūkumi. (190)

1. Krievijas Valsts dome sanāca 1906. g. 27. aprīlī. Tamī no latviešiem bija ievēlēti Fridrihs Grosvalds (1850—1924), Jānis Čakste (1859—1927), Jānis Kreicbergs (1864—1948), Francis Trasuns (1864—1926), Arvīds Brēmers (1871—1941) un Kārlis Ozoliņš (1866—1933). Izņemot Franci Trasunu, kas piedrojas t.s. trudovikiem, pārējie pieslējās konstitucionāli demokrātiskajai jeb kadetu partijai, kurai sākumā bija 153 un vēlāk 184 frakcijas locekļi. Pie tās izveidojās īpaša autonomistu grupa, kurā apvienojās 63 nekrievu tautības deputāti, ieskaitot latviešus, leišus, ukraiņus un poļus kā spēcīgāko kodolu. (191) M. Nuroks vēl norāda, ka šinī Valsts domē latviešu deputāti noslēguši bloku arī ar ebrejiem, pie kam Jānim Čakstem piekritusi redzama loma. (192)

Dzimtenes Atbalss par Krievijas Valsts domi izteicās, ka tā “nesa sevī visas tautas rūgtumu”, (193) un gribēja savu iekšējo spēku novadīt pa pareiziem ceļiem. Tas tai neizdevās, bet arī tad tā neatkāpās no saviem ideāliem un aiznesa tos sev līdz. (194)

Latviešu deputātu izvēle bija laba. No sešiem latviešu tautas vietniekiem četri bija tiesībnieki, viens garīdznieks un viens lauksaimnieks ar pieredzi kooperācijas laukā. Visi viņi bija darbojušies sabiedriskajā laukā un jau pirms tam katrs savā novadā aizstāvējis latviešu tautas intereses. To jo sevišķi varēja teikt par Jāni Čaksti, kas kā advokāts bija aizstāvējis zemnieku prasības pret muižniekiem vai arī pasargājis viņus no lielgruntnieku pārestībām. Fridrihs Grosvalds bija jau toreiz divdesmit gadus vadījis Rīgas Latviešu Biedrību kā tās priekšnieks, bez tam ieguvis plašu pieredzi komūnālajā darbā, būdams kopš 1901. gada Rīgas pilsētas domnieks. Jānis Kreicbergs bija iemantojis latviešu atzinību kā Kr. Valdemāra pēctecis jūrniecības lietas sekmēšanā, un no Liepājas laikiem viņu pazina kā rietumu literatūras populārizētāju latviešu tautā. Francis Trasuns izcēlās kā latviešu tautas vienotājs,

pievērsdams pelnītu ievērbu Latgalei. Tiešus sakarus ar tautu bija meklējuši un atraduši Arvīds Brēmers un Kārlis Ozoliņš. Ar ievēlēšanu Krievijas Valsts domē viņi visi kļuva par pirmajiem latviešu parlamentāriešiem.

Somi jau 16. gadsimta vidū bija ieguvuši tiesības piedalīties ar saviem pārstāvjiem zviedru riksdagā. (195)

Latviešu deputātu darbība Isajā 1. Valsts domes pastāvēšanas laikā (no 1906. g. 27. aprīļa līdz tā paša gada 8. jūlijam) bija rosīga, un tie deklarēja savas prasības. Katrs pūlējās pievērst Valsts domes uzmanību sasāpējušiem Baltijas sadzīves jautājumiem. Jebšu neviens no ievēlētiem deputātiem nebija sociālists, taču tos apstrāvoja arī revolūcionārās idejas, vismaz viņi aizstāvēja apcietinātos un apdraudētos revolūcionārus. Francis Trasuns jau pirmās sesijas 3. sēdē kāpa krievu parlamenta katedrā, iebildams pret soda ekspedīcijām un prasīdams revolūcijā iejauktajiem vadoņiem amnestiju. Kad domes priekšsēdis pārtrauca viņu, ieteikdams no cara Nikolaja nevis "prasīt", bet "lūgt" apžēlošanu apcietinātiem revolūcionāriem, Trasuns palika pie sava. (196) Bez tam Trasuns ar 66 locekļu "trudoviku" frakciju dažas nedēļas vēlāk prasīja atcelt nāves soda izpildīšanu 8 apsūdzētiem. Baltijas ģenerālgubernātors bija apstiprinājis nāves sodu Vindedzim, Meieram, Eriņam, Tarkšem, Andrejam un Jūlijam Kalējiem, Rēbokam un Sīpolam. (197) Līdzīgus soļus notiesāto revolūcionāru labā viņš pēc tam atkārtoja. Vispār viņš bija viens no darbīgākajiem Valsts domes locekļiem.

Dziļi nozīmīga bija Kurzemes deputāta Jāņa Kreicberga runa 1. Valsts domē. Cita starpā viņš teica: "Pirmoreiz atskan krievu tautas priekšā ar manu muti, tieši, bez svešas starpniecības, latviešu zemnieka runa, kas ar 17. oktobra manifestu galīgi izrauts no vācu muižniecības gadsimtu ilgas un sīkstas aizbildnības. Es ceru, ka latviešu zemnieka balss nepaliks saucēja balss tuksnesī, kāda tā bija līdz pēdējam laikam. Griežos pie jautājuma, kas mūs interesē. Krievu tautai, pareizāki krievu zemniekiem, ir savs 19. februāris (1861. g.). Latviešu zemniekam tādas dienas nav. Krievu zemnieks piemin ar lielāko pateicību šo lielo dienu vispirms tādēļ, ka tam tika dota zeme. 19. februāra likums pielaida zemes gabalu iegūšanu par īpašumu, un valdība sniedza zemniekam palīdzību izpirkšanas operācijas veidā. Es zinu, ka viss tas nerādīja paradīzi krievu zemniekam, tomēr jāatzīst, ka, dzimtbūšanai kritot, krievu zemnieka stāvoklis bija apskaužams, to salīdzinot ar latviešu zemnieka stāvokli... Bet kā apmierināt bezzemniekus? Es stingri stāvu uz tā pamata, ka bezzemnieku

kalpu tieksme pēc zemes jo drīzi apmierināma. To prasa nevien sociāla taisnība, bet valsts gudrība un vajadzība. Šis uzdevums, šis darbs būs kāds no drošākajiem līdzekļiem apmierināt lielā mērā savilņoto Baltiju... Jāzīnīcina visas tās monopolijas, priekštiesības un priekšrocības, kas savienotas ar muižas zemes valdīšanu, ar muižnieku muižām, piem., politiskā reprezentācija, fideikomisi, patronāts un citas... Beidzot man jāsaka, ka visa Baltijas dzīves iekārta nodibināta uz viduslaiku feodāliem principiem. Līdz šim Baltija bija klasiska zeme vācu feodālu lielkungu varenībai, viņu pilnīgai patvaļai." (198)

Jau šie izvilkumi no deputāta Kreicberga runas rāda, ka latviešu izraudzītie pārstāvji Krievijas Valsts domē runāja drošu valodu. Bet Kreicbergs nebija vienīgais, kas to darīja.

Jānim Čakstem iznāca līdzīgu uzskatu dēļ pat smaga sadursme ar monarchistu, Kurzemes baronu Jūliju fon der Roppu. Pēdējais, sašutumā par deputātu Čaksti, aizsūtīja no Grobiņas uz Valsts domi atklātu vēstuli, kuras teksts bija šāds: "Čakstes kungs! Jūs esat Kurzemes valsts dōmnieks. Tātad Jums pēc labākās zināšanas un apziņas jāapsver un jāpārrunā tie jautājumi, kas Jums nāk priekšā attiecoties uz mūsu Baltijas apstākļiem. Bet ievērojot Jūsu musinotās runas, es uzlūkoju par savu pienākumu Jums nevien izsacīt savu nicināšanu, bet arī isi un skaidri Jums pasludināt, ka es un mani domu biedri, starp kuriem atrodas arī latvieši, Jūs uzskatām par negēlīgu, prastu demagogu, kurš savu dzimteni pārdod par pāri radikālu cīņas vārdu. Es milu to latviešu tautu un ienīstu katru, kas bez vēsturiskas jēgas pārdoši mēģina izpildīt kultūras plaismu ar nacionālu trakumu. Vēsture par Jums, Čakstes kungs, taisīs savu spriedumu, un tas terorisms, kuru Jūs izaicināt, cerams, Jums padarīs galu, kad lapa būs griezusies. Dziļi nicinādams, barons Jūlijs f. d. Ropp, monarchists—konstitucionālists."

Uz šo histērisko barona fon der Roppa vēstuli, ko Čakste pilnā apjomā iespieda laikraksta Tēvija 1906. g. jūnija nr., viņš turpat savam pretiniekam ar latvisku pašapziņu atbildēja. Atsaukdami uz Kurzemes barona viņam pierakstītām "musinošām runām", Čakste norāda, ka viņš līdzīgas runas turējis Kurzemes guberņas komisijā jau 1902. gadā un "ko mēs meklējam, to mēs sasniegsim bez Jums." Gaišredzīgi jau 1906. gadā bija Čakstes vārdi, kas atrodami atbildē baronam fon der Roppam, proti: "Jūsu cerība, ka lapa griezīsies uz otru pusi, šoreiz Jūs piekrāps, kauču vēsture gan māca, ka viņa daudz reizes griezusies Jums par labu. Kas vienreiz izdodas un desmit reizes izdodas, vienpadsmito reiz vairs neizdodas.

Apdomājiet labi, vai Jūs tagad nestāvat vienpadsmitās reizes priekšā." (199)

Agrārie apstākļi spiestin nospieda latviešu zemnieku, un lielās bezzemnieku masas vēlējās iegūt savu zemes stūrīti, lai zinātu, par ko īsti sviedrus lej. Tieši par to 1906.g. 23. maija sēdē runāja Vidzemes deputāts Kārlis Ozoliņš, pieprasīdams drīzu zemes reformu. (200) Nedēļu vēlāk par lauksaimniecības apstākļiem no praktiskās saimniecības viedokļa runāja otrs Vidzemes deputāts Arvīds Brēmers. (201) Viņu domas un priekšlikumi maz ko atšķirās no igauņu deputāta Tenisona un Ritlija dotās stāvokļa analīzes un prasībām. 1. Valsts domes sastāvā bija daudz zemnieku, un vēsturnieks Alfreds fon Hedenštrēms saskaitījis, ka šie zemnieku pārstāvji bija turējuši 200 runu. (202) Čakstes prasības gan aizkaitināja arī latviešu mācītājus. Čakste prasīja nevien domēņu un muižnieku ekspropriāciju, bet vēlējās arī mācītāju muižu sadalīšanu bezzemniekiem. To vidū, kas pret to protestēja, bija Ventspils mācītājs Teodors Grīnbergs. (203)

Pašai Valsts domei izveidojās visai asas pretiltības pret cara valdību. Jau tīri principiāli Valsts dome negribēja pieļaut, ka likumus izdod valdība, bet šo prerogatīvu prasīja sev kā likumdošanas iestādei. Tomēr Valsts domes faktiskais spēks bija niecīgs. Cars un viņa valdība tās lēmumus ignorēja. Tas notika arī tad, kad Dome izteica valdībai neuzticību. Par spīti šādam tautas vietnieku lēmumam valdība palika amatā. Bet jau pirms tam cars atteicās pieņemt viņam domāto un Domes izstrādāto adresi, kas saturēja dažas radikālas prasības. Šīs adreses izstrādāšanā piedalījās arī Čakste. Valsts dome sagaidīja Valsts padomes, t.i., augšnama likvidēšanu un savu kompetenču paplašināšanu, bet to noraidīja. Fr. Grosvalds turpretim bija par Valsts padomes paturēšanu. (204) Ar muižniekiem arī viņam iznāca asas cīņas Baltijas provinciālpadomē. (205)

Cars Nikolajs II un viņa padomdevēji piekrāpās, cerēdami atrast Valsts domē sev paklausīgus pārstāvjus. 1906.g. 21. jūlijā cars tādēļ parakstīja dekrētu par Valsts domes darbības izbeigšanu. Tas sanikvoja kā lielo kadetu frakciju, tā trudovikus. Viņi nolēma nekavējoties griezties pie tautas un protestēt. Kadetu vadoņa Miļukova vadībā prāvs skaits deputātu devās uz Viborgu, kur noturēja apspriedi. Līdz viņu prasību izpildīšanai Viborgas manifesta parakstītāji uzaicināja pilsoņus nedot valdībai nevienu kapeiku naudas, nedz rekrūšus. No latviešu deputātu puses to parakstīja Čakste un Brēmers (arī Kreichbergs, kas slimības dēļ nevarēja Viborgā

ierasties, paziņoja, ka ar manifestu solidarizējas). (206)

Jebšu ne 1. Valsts domei, nedz Viborgas manifestam nebija reālu sasniegumu, tad tomēr konstitūcijas aizstāvju balss izskanēja pa Baltiju un visu Krieviju. Tiesību cīņā arī tam ir sava nozīme.

Pa pēdām nāca 2. Domes ievēlēšana, kas notika 1907. g. 20. februārī. Atkal cara valdībai neizdevās tāl iegūt virsroku. Latvieši vēlreiz ieguva sešus mandātus. Ievēlēto vidū bija Pēteris Juraševskis (1872—1945), Eduards Treimanis-Zvārgulis (1866—1950), Jānis Ozols (1878—), Kārlis Kārklīšs, K. Burkevics un Eduards Kazričs (1869—1911). Pēdējo, līdzīgi Trasunam, ievēlēja no Latgales resp. Vitebskas guberņas. Viņš vismazāk pieminēts latviešu rakstos, tādēļ atzīmēsim šeit, ka viņš bija beidzis Rīgas Politehnisko institūtu kā agronoms un apsaimniekoja paprāvu lauku saimniecību Sakstagala pagastā. Kazričam bija bez tam labs vārds kreditsaimniecībā. Runādams Domē, viņš prasīja Latgales zemniekiem zemi, apvienodams šo prasību ar pilsoņu tiesību nodrošināšanas pamatprasību. (207)

Latviešu deputātu runas Valsts domē prasa īpašu aplūkojumu. Šeit varam tikai norādīt, ka latviešu deputāti arī Otrajā Valsts domē izmantoja plaši iespēju apgaismot svarīgus pārvaldes un sadzīves jautājumus. Lielu vērību sev pievērsa Jānis Ozols, sociāldemokrāts ar vārdu visā Krievijā. Viņš bija viens no sociāldemokrātu līderiem savā frakcijā. Tā kā sevišķi plaši Baltijā turpinājās politisko darbinieku vajāšanas, tad tieši šis bija galvenais jautājums, ap kuru grozījās Ozola runas un interpellācijas. Viņu atbalstīja Treimanis-Zvārgulis, kas bez tam vērsa uzmanību uz bezdarbnieku jautājumu. (208) Juraševskis neatlaidīgi apgaismoja Kurzemes agrāros apstākļus. (209) Ozols nodarbojās arī ar konspiratīvu darbību, tādēļ viņa dzīvokli žandarmērija izkratīja. Tas deva iegānu jaunai interpellācijas iesniegšanai.

Arī otro Domi padzina, jo tās politiskais kurss caram pagalam nederēja. Švābe norāda, ka 2. Dome tika padzīta kā socialistu, tā nekrievu autonomistu dēļ. (210) Tieši daudzie nekrievu tautu deputāti erroja cara valdību un slavofilus. Faktiski tas atbilda Krievijas tautību raibajam mistrojūmam, jo daudzo iekarojumu dēļ krievi jau toreiz sastādīja tikai apmēram pusi no visiem cara imperijas iedzīvotājiem.

Hedenštrēms savā Krievijas vēsturē uzsver, ka cara valdību visvairāk biedēja tie 210 deputāti, kas nāca no Krievijas nomalēm, kuru kopskaitā bija 18 latviešu, leišu un igauņu, par citām minoritātēm no šiem apgabaliem nemaz

nerunājot. Autonomijas prasībās visneatmaidīgākie bija poļi, gruzīņi un citas lielākās nekrievu grupas. Jāievēro, ka šinī Domē atsevišķus politiskus pudurus veidoja poļi ar 46, ukraiņi ar 40 un muhamedāņu grupa ar 32 deputātiem. (211)

Tādēļ nevienam nepārsteidza, ka trešo Valsts domi valdība izkonstruēja tā, ka ar jauno ukazu tānī krieviem un turklāt monarchistiem bija skaidrs pārsvars. No latviešiem trešajā Domē ievēlēja Dr. Andreju Priedkalnu, kas bija sociāldemokrāts, un Ernestu Karlsbergu.

Dr. Priedkalns iesniedza Valsts domē 1912. g. 16. februārī Latvijas pašvaldības projektu. Tas paredzēja Vidzemes latviskās daļas, Kurzemes un Zemgales (toreizējās Kurzemes guberņas), kā arī trīs Latgales apriņķu (kas toreiz ietilpa Vitebskas guberņā) apvienošanu vienā administratīvā pašvaldības vienībā. Muižnieku "landtāga" vietā tad darbotos paplašinātas guberņas un iecirkņu zemstes, kas būtu ievēlamas vispārējās vēlēšanās. (212) Dome Dr. Priedkalna priekšlikumu, kas vismaz tiecās pēc visu latviešu apdzīvoto apgabalu apvienošanas, noraidīja. Pats ierosinātais zemstes jautājums, ko pārsprieda arī latviešu pilsoniskās aprindas, palika strīdus ābols un neiemantoja latviešu inteligencē pārāk lielas simpatijas. Dr. Priedkalns runāja Domē arī par strādnieku apdrošināšanas un citiem sociāliem jautājumiem. Padomju vēsturnieki vēlākajos gados mēģinājuši izkrāsot Dr. Priedkalnu par lielnieku, kāds viņš nekad nav bijis. (213)

Ernesta Karlsberga ievēlēšana no Kurzemes latviešu lietai nekalpoja. J. Jansons-Brauns pamatoti norāda uz sašutumu, kādu radīja manipulētā Karlsberga ievēlēšana par latviešu zemnieku interešu aizstāvi. (214) Viņš pats bija caralaiku virsnieks, kas jau kā tāds ar politiku nevarēja nodarboties. — Trešā dome darbojās no 1907. g. 1. nov. līdz 1912. g. rudenim.

Pieminot latviešu deputātu darbību Krievijas Valsts domē, jāievēro, ka parlamentārā prakse prasīja, lai ikviens no tiem darbotos arī Domes komisijās. Darbs šinīs komisijās, kā izsakās Bokalders, noderēja vairāk nekā desmit latviešiem par "parlamentārisma priekšskolu vēlākajam laikam". (215) Ād. Klīve, kas uzmanīgi izsekojis Krievijas Valsts domes darbībai, saka: "Latviešu politikajai attīstībai Domes darbības laiks bija ļoti pamācošs. No kritikām Domē par valdības rīcību latvieši smēlās lielāku pašapziņu, lielāku drosmi pretoties vietējai administrācijai un izteikt savus uzskatus arī tad, ja par to draudēja sods. Labs ducis latviešu kā domnieki bija pozīcijās, no kurām varēja runāt ar ministriem un gubernātoriem ne kā lūdzēji, bet kā valsts lietu kārtotāji ar

citādiem uzskatiem.” (216)

Visai nozīmīga bija latviešu domnieku darbība 4. Krievijas Valsts domē, bet to apskatīsim vēlāk, jaunu vēsturisku notikumu kopsakarā.

“LIELLATVIJA”

Pēkšņi laikrakstu slejās un 1907. gadā Berlīnē izdotajā grāmatā “Die lettische Revolution” parādījās apzīmējums “latviešu republika”. Kāds cits variants runāja par “Liellatviju”.

Kur visi šie politiskie jēdzieni un apzīmējumi bija radušies?

Aspazija savās atmiņās raksta, ka vārds “Latvijas republika” tika pirmo reizi proklamēts 1905. gada rudenī sasauktajā skolotāju kongresā Rīgā, toreiz pazīstamajā revolūcionāru pulcēšanās vietā, Romanova ielā 25. (217) Mēs gan redzējām, ka 1905. gada kongresos, kur vadība atradās sociāldemokrātu rokās, drošsirdīgos runātājus par latviešu tautas pašnoteikšanās tiesībām pārbalsoja, pat izsvilpa. Visvairāk sociāldemokrātus un “lāga ļaudis” atbaidīja savienībnieku daudzīnātā doma par atdalīšanos no Krievijas, citiem vārdiem — par separātismu. Miķelis Valters, kas tieši bija galvenais latviešu tautas tiesību cīnītājs, marksistiem šini sakarībā pārmeta, ka viņi ar “separātisma” un “latviešu republikas dibināšanas” negatīvu daudzīnāšanu domājuši atbaidīt bailīgākos un nesapratīgākos toreizējā sabiedrībā vispārim. (218)

Jau desmit gadus pirms Piektā gada revolūcijas Miķelis Valters bija nonācis jaunu ideoloģisku meklējumu straujākajos ūdeņos un sācis iepazīt arī marksismu. Viņa kritiskais prāts un latviskā jutoņa atturēja viņu no aklas sekošanas marksisma dogmai. It sevišķi viņš pretojās marksistu vulgārajam uzskatam, it kā tautības jautājums ir “buržuazijas jautājums”. Asas domstarpības viņam radās ar ortodokso marksistu Frici Roziņu, un ar nožēlu viņš konstatē, ka latviešu marksistu presē un literātūrā varot tikai lasīt vienu un to pašu trulo apgalvojumu, ka “tautība ir tikai izdomāta priekš buržuaziskās sabiedrības aizstāvēšanas”. (219) Valters uzsvēra, ka tautas tiesības, pašnoteikšanās un nacionālā autonomija ir tiklab strādnieku šķiras interesēs. Arī 1905. gada kongress, kur šis jautājums pārrunāts, ne jau “buržuazijas priekšstāvji” esot bijuši tie, kas iestājušies par “nacionālo autonomiju”, bet gan

arī strādnieku kustības pārstāvji. "Visā tā laika kustībā norisinājās cīņa starp divām strāvām ap nacionālo jautājumu. Tiklab viena kā otra skaitīja savās rindās pašus dažādākos elementus, kā tas bija visā tā laika kustībā. Nacionālajā jautājumā stāvēja asi viena pret otru vecā dogmatiskā bezprincipa jeb bēdīgais antinacionālisms un progresīvi-kritiskā strāva ar savu noteiktu nacionālu centienu programmu." (220) Kodolu šai "progresīvi kritiskajai strāvai" veidoja jau daudzkārt pieminētie savienībnieki ar M. Valteru, E. Rolavu un J. Akurateru priekšgalā. Bet arī Rainis 1905./06. g. revolūcijas laikā teica: "Tagadējais tautu attīstības posms prasa ne tautu pašiznīcināšanos, bet tautu nokārtošanos nacionālās vienībās, lai sasniegtu pilnīgu attīstību". Tani laikā atskanēja arī "latviešu republikas" vārds.

Par gaidāmo "latviešu republiku" runāja ap Piekto gadu un jau pirms tam daudzi. Fricis Roziņš-Āzis rakstīja Latviešu Strādnieka 1900. g. 5. nr.: "Aiz šādas pārliecības (runa ir par nacionālo apziņu. Aut.) daži latviešu sociālisti (domāti ir galvenokārt "savienībnieki") turējuši par vajadzīgu par mūsu sociāldemokrātiskās strādnieku kustības mērķi uzstādīt ekstrā-tautiskās latviešu republikas nodibināšanu." "Tāpat arī latviešu strādnieku attīstītākā daļa nekad nepiekritīs tiem latviešu sociāldemokrātiem, kuri par savu mērķi uzstāda tautiskas latviešu republikas nodibināšanu." (221)

Dagens Nyheter korespondents, kas bija ieradies Piektajā gadā Rīgā, lai uz vietas izsekotu notikumus, sava laikraksta 1905. g. decembra nr. rakstīja, ka latviešu revolūcionāru nolūks esot nodibināt baltiešu republiku. (222) Astafs fon Tranzēhe-Rozeneks, kas savā grāmatā "Latviešu revolūcija" uzrāda pat statistiski dažādus revolūcionārus aktus, ieskaitot 60 ķeizara attēlu bojājumus, savukārt apgalvo, ka Piektajā gadā būtu notikusi latviešu republikas pasludināšana. (223)

Bet ka ar "latviešu republikas" daudzinašanu bija lielāko tiesu jāsaprot pret latviešiem vērsta denunciacija, par to Krievijas Valsts domes 1907. gada 17. maija sēdē runāja Rīgas deputāts Jānis Ozols. Kurzemes muižnieks un kolonizators Silvio fon Bredrichs pieteica krievu kara tiesai pat divus viltus lieciniekus, kam lika apgalvot, ka viņi no revolūcionāriem dzirdējuši viņu nodomu par atdalīšanos no Krievijas un Latvijas republikas dibināšanu. Tiesas gaitā gan atklājās, ka šiem lieciniekiem pat nav skaidrs, kas vispār ir republika. Tādas pašas insinuācijas pret latviešiem izplatījušas vācu avīzes. Kokneses zemnieks un pagasta vecākais Jānis Kroders no šīs puses apzīmēts par latviešu republikas prezidentu un

izplatītas baumas, ka starp latviešu zemniekiem jau apgrozoties jaunās republikas naudas zīmes ar revolūcionāra Jāņa Asara portretu uz tām. (224)

Tātad "latviešu republika s" jautājums atbalsojās pat Krievijas Valsts domē, kas dažam labam lika tomēr padomāt, ka dūmi nav gluži bez uguns.

Ja sākumā marksisti bija brīdinājuši "apzinīgos strādniekus" no latviešu republikas briesmām, tad tiem tagad pievienojās arī vācu un krievu prese, muižnieki un to goda policisti, krievu pārvaldes ierēdņi un slavofili. Pēdējiem tas brangi nodereja asimilācijas prasības pasteidzināšanai, lai latviešu tautai vispār nerēgotos tik bīstamas parādības acu priekšā.

Miķelis Valters, kas izsekojis visām norisēm sadzīvē un krievu imperijas pārvaldē jo uzmanīgi, par latviešu nacionālo centienu pretiniekiem izsakās sekojoši: "Separātisma biedēklis izlikās arī viņiem derīgs. Ne tādēļ tie, protams, nāca ar šo bubuli, lai ar to pamudinātu uz jauniem spaidiem. Tie vienīgi izmantoja iespaidus, kuri bija palikuši no tā laika, kad cīņu pret mierīgām mājām attaisnoja ar šo pašu separātismu. "Novoje Vremjas" pazīstamais feļetona reptils kļiedza, ka latvieši stājoties "pie patstāvīgas republikas dibināšanas." Kļiedziens par latviešu republikas dibināšanu palika par kara saucienu." (225)

Bet kaut kas jau agrāk bija gruzdējis un līcis runāt par "Liellatviju". Tas sniedzās gandrīz līdz tautas atmodas laikmetam atpakaļ.

Varētu teikt, ka tā bija Baltijas piekrastē uzplaukusi brīnumpuķe. Par "Liellatvijas" fantomu mums stāstījuši Vecais Kundziņš, Smiltenes prāvests, Līgotņu Jēkabs un Andrejs Stērste. Daudz vai maz tas noved viņus visus pie Kronvalda nacionālo centienu krāšņas izpušķošanas.

Runādams par Tērbatas latviešu studentu lasāmiem vakariem, Kārlis Kundziņš atceras, ka "lasāmo vakaru literāriskajā pusē mums daudz kas atlēca no Kronvalda, gan kā nefilologa, asprātīgajiem valodas iztirzājumiem un vispārīgi no viņa drošsirdīgās pārlicības latviešu tautas un valodas jautājumos. Nacionālā ideja tam bija tik spēcīga, ka viņš tani savienoja visas latviešu-leišu-vecprūšu ciltis, sludinot viņu atdzimšanu. Pretinieki tam pārmeta, ka tas nodibinot "Liellatviju". Bet krievu valdība lika to mierā." (226)

Ja arī Kronvaldu Ati lika mierā, tad ne gluži latviešus visnotaļ.

Kurzemes gubernātors P. fon Lilienfelds apmēram tani

paša laikā apsūdzēja oficiālā rakstā latviešus ķeizara valdībai, ka latvieši cenšoties nodibināt savu valsti, sauktu "Latvija", kurai jāaptverot latviešu un leišu apdzīvotā zeme. Himna esot jau gatava, valsts ģerbonī būšot redzama sieviete ar kokli rokā.

Ja šāds attēls pēkšņi uztrauca gubernātoru, tad tādēļ, ka otro vispārējo dziesmusvētku laikā tāds bija parādījies uz koru programmas. Gubernātora Lielienfelda apsūdzību izvērtēja aizdomīgi arī senātors Manaseins, kā to apliecina viņa sekretārs Stērstu Andrejs. Neatkarīgi no šī gadījuma Stērstu Andrejs jutās spiests vēlākajos gados reaģēt uz krievu laikrakstiem, kas atkal uztraucās par "Veļikaja Latvija" (Liellatviju).

Meklēdams tam visam izskaidrojumu, Stērstu Andrejs nonāca pie slēdziena, ka nevien Kronvaldu Ata iecere par latviešu-leišu kopvalsti, bet arī Baumaņa Kārļa sacerētā himna Dievs, svētī Latviju pie tā visa būs bijusi savukārt vainīga. "Baumaņu Kārlis ne miega melos nebūtu varējis iedomāties," saka Stērste, "ka viņa lietoto kopējo Vidzemes un Kurzemes apzīmējumu "Latvija" iztulkos jaundibināmās latvju valsts nozīmē." (227) Liela iedarbība bija pie tam pašai himnai, kaut arī tā vēl nebija kļuvusi par valsts himnu. Līdzīgi daudziem citiem, arī Stērste liecina, ka Dievs, svētī Latviju latvieši lielā pacilātībā dziedāja kopš pagājušā gadsimta gan vietā, gan nevietā, reizēm, liekas, tikai tāpēc, ka to pavisam aizliedza vietējā policija vai vismaz aizliedza dziedāt, publikai stāvus klausoties. Nacionālā pašapziņa bija jau tiktāl nocietinājusies, ka drošsirdīgos latviešus nebaidīja neslava — iegūt slikta pavalstnieka slavu. Pret viņiem sastādīja protokolus par valdības organu pavēļu nepaklausīšanu. Arī tam dažkārt piekāra "Liellatvijas" pieskaņu. (228) Stērstu Andrejs par šīm latviešu patriotisma izpausmēm publicēja Dzimtenes Vēstnesī īpašu rakstu ar virsrakstu "Liellatvija un dziesma Dievs, svētī Latviju". (229)

Krievu cenzūra gan ilgu laiku apkaroja pašu ģeografiski etnisko apzīmējumu "Latvija". Apkaroja to sirdīgi, neskatoties uz to, ka tas nesaturēja vēl to dziļo jēgumu, ko iemiesoja sevī 1918. gadā nodibinātā Latvijas valsts. "Latvijas" sākotnējā jēdzienā vēl neparādījās skaidra un nepārprotama tieksme pēc suverēnās Latvijas. Līgotņu Jēkabs pamatoti saka, ka "toreizējai Latvijai kā etnografiskai vienībai vēl bija par maz katēgoriskā imperātīva un pārliecinošas apzinības." (230) Un tomēr radās un neizdzisa patriotisma zemdegas, kas bija spējīgas dot pa dzirkstelei arī valsts idejai.

Jau strīdīnš ap to, vai lietot vārdu Latvija vai Baltija, nevien krievu birokratijai, kurai aizdomas allaž iečukstēja ausis vācu virsslānis, bet arī latviešiem pašiem lika izprast atšķirību dziļāko kodolu. Un ja krievu gubernātors 1882. gadā neapstiprināja statūtus, kuros figurēja nosaukums "Limbažu l a t v i e š u biedrība", bet lika izvairīties no tik bīstama apzīmējuma kā "latviešu", pārvēršot šo biedrību par Limbažu saviesīgo biedrību, tad krievu varas pārstāvim bija pamats tā rīkoties piesardzības dēļ. Izklusās gan dīvaini, ka pat tādos apstākļos dažu latviešu galvās jau rēgojās "latviešu valsts", kā to apliecina vēsturnieks P. Kalniņš, atceroties savu tēvu, (231) jo jau pag. gadsimta beigās un gadsimtu mijā netrūka tādu ticīgu latviešu vai fantastu, kas aizdomājās pat tik tālu. Tādi reālpolitiķi kā Māteru Juris jutās spiesti brīdināt savus tautiešus no "zaļām idejām", "kas modinot pārāgras un nepiepildītas cerības un tādēļ varot tautu novest postā." (232)

Zīmīgi tomēr, ka cittautieši runāja Piektā gada laikā un pirms tam par tik bīstamām idejām un iecerēm kā "latviešu republika" — vairāk par latviešiem. Viņu politiskais instinkts un latviešu tautas attīstības gājiena izpratne lika viņiem par to domāt, runāt un uztraukties.

Neatkarīgi no daudzīnātās "Liellatvijas" un "latviešu republikas", slavenais Vācijas un Prūsijas valstsvīrs, grāfs Oto fon Bismarks, jau 1879. gadā ieteica Baltijas vāciešiem nelietot vairs nepareizo apzīmējumu "deutsche Ostseeprovinzen", bet gan ieviest apzīmējumu "lettische Provinzen". Uz šo maz ievēroto faktu Arveds Švābe norādīja jau 1936. gadā latviešu presē.

PRET KRIEVIJAS DIVGALVAINO ĒRGLI

"Ķeizariskā patvaldība mūs nekad neapmierinās," deklarēja Miķelis Valters jau šī gadsimta sākumā. "Mēs prasām brīvību. Vienīgais, ko mēs no viņas (ķeizariskās patvaldības) gribam, ir viņas aiziešana. Par viņas aizdzīšanu gādāt, pret viņu propagandēt un urbt, tas mūsu sabiedriskais darbs. Pie šī darba ņemt dalību, tas ir arī mūsu tautskolotāja pienākums. Viņam priekšā tā izdevība uz katra soļa — panākumu netrūks." (233)

Miķeļa Valtera agresīvajā domu gājienā izmanāms duālisms. Kā demokrats viņš nostājās pret cara autokratiju, kā dedzīgs latviešu patriots vispār pret svešu virskundzību. Un arī tie, kas daudzīnāja "latviešu republiku", arvien un visur

ievēroja tikai "r e p u b l i k u", tas ir to vēlamo valstiskās sadzīves formu, kas latviešiem pieņemama. Ja neskaita Fridrichu Veinbergu, tad monarchijas apbrīnotāju latviešu vidū tikpat kā nebija. Vismaz principiāli ne. Ja tautiskā kustība un prāva daļa latviešu sabiedrības neuzņēmās tiešu cīņu pret carismu, tad tikai tās dzīves īstenības dēļ, ka tie nu reiz tādā iekārtā bija nonākuši un visapkārt Eiropā pirms 1. pasaules kara dominēja monarchijas.

Miķelis Valters, kas teicās pārstāvam progresīvi kritisko virzienu latviešu sadzīvē, nopēla pilsonības glēvo nostāju pret carismu vispār. Tāpat kā viņš asi graizīja marksistu iestīgšanu kosmopolitismā, tā viņš sirdijās par tiem tautbniekiem, kas "sviežas pilnīgi carismam ap kaklu." Pašam viņam netrūka drosmes runāt skaidru valodu, kas visnotaļ bija revolūcionāra valoda, tikai ar to atšķirību Latvijas vētrainajos gados, ka viņš nepūta marksistu taurē, bet izgāja cīņas arēnā kā Latvijas patstāvības paudējs. Viņš nepazina nekādu lojālītāti pret Krievijas valsti, ko viņš neatzina pat par valsti, bet tikai par "valsts surogātu". Viņš aicināja "sakapāt drumstalās patvaldnieciskās grabažas". Viņa rakstā "Iz latviešu sadzīves", kas iespiests Latviešu Strādnieka 1900. g. 5. nr., atskan vēl skarbāka valoda. Valters aicināja latviešus cīņā pret caru un Krievijas patvaldības sistēmu. (234)

Jau 26 gadu vecumā Miķelis Valters bija kļuvis par latviešu ideologu. Nacionāla ideoloģija nerodas ar vienu runu vai ar vienu ievadrakstu. Tai nepieciešams plašāks domu šķetinājums. Un Miķelis Valters ar tādu nāca. Tieši Latvijas valsts ideja bija tā, kam viņš veltīja visas savas domas un ieceres. Pietiek aplūkot viņa atziņas un centienus līdz 1. pasaules karam, lai atliktos teikt Līgotņu Jēkaba vārdiem: "Lai mūsu nacionālisma vēsturnieka ceļš būtu kāds būdams, bet pētot latviešu nacionālās domas izcelšanos, pieaugumu un veidošanos, viņam būs jānonāk pie Dr. M. Valtera nopelniem latviešu nacionālisma ideoloģijā. Gadu desmitus cauri, gan apkarots, gan neievērots, gan nesaprasts, maz iatzīts, Dr. M. Valters glabājis skaidru latvietības domu no svešas ietekmes, vedis to atpakaļ pie viņas pirmavota — tautas rakstura un zemes savdabības, modinājis sirdis ticību šī nacionālisma lielajiem sapņiem un bijis viens no līdzdarbiniekiem, šos sapņus pārvēršot īstenībā." (235)

Miķelis Valters devis mums savu patriotisma definīciju, teikdams: "Patriotisms ir spēks, kad tas izaug no dziļiem sociāliem slāņiem, no tumšiem miljoniem, kas dzīvojuši neapzinīgi, bet nu pamodušies un atvēruši acis. Latvijas

renesanse un tās patriotisms nav sapnis, kad tautā pašā irdz jauni centieni dzīvot un pastāvēt un ja tautas griba iegūst noteiktu raksturu. Tādu tautas raksturu audzēt, tas ir to uzdevums, kas grib būt jauni, un nepaies gadi, kad izteiktās domas būs pārvērtušās par vecām patiesībām.” (236)

Lai latviešu patriotisms neizbalētu un nepaliktu miglains jēdziens, Valters to virza pa cietākām kāpnēm uz augšu un 1913. gadā saka, ka nacionālā patstāvība ir mūsu mērķis visos apstākļos, kādi vien varētu Krievijas turpmākajos notikumos attīstīties, un ka no šī mērķa mēs raugāmiešies uz visiem citiem politiskajiem jautājumiem.

Negribēdams palikt cīņas laukā viens, Miķelis Valters uzrunā vēl citus latviešu tautas dvēseles tulkus. “Latviešu rakstnieki!” viņš saka, “arī jūs bieži piemirstat, ka Krievija ir mūsu lielākais ienaidnieks. Tanī — un lai tas slēptos aiz jaunākiem solījumiem — mūsu posts.” (237)

“M. Valters ar savu patstāvīgo nacionāli politisko domu, tās dziļumu un konsekvenci ieņēma visredzamāko vietu latvju nedaudzo politisko domātāju vidū,” saka pamatoti Ernests Blanks. (238) “Latvijas valsts ideju kā degošu lāpu viņš nesīs cauri krievu verdzības naktij, un neviena vētra nav viņam to izdzēsusi.” (239)

Ja Miķeļa Valtera dzīvais un rakstītais vārds neaizrāva plašākus tautas slāņus, tad, liekas, tādēļ, ka viņš bija pārlieku liels intelektuālis. Reti kad viņš prata pulcēt ap sevi masas, drīzāk inteligenci.

Bet tādas pašas vadoņa spējas trūka otram tā laika nacionālajam ideologam — Marģeram Skujeniekam. Viņam bija dažas priekšrocības, kas M. Valteram trūka, proti, viņš kā aktīvs sociāldemokrāts atradās plašāku sabiedrības slāņu vidū. Valters turpretim bija ieskaitīts par Latvijas sociāldemokrātijas pretinieku, un Jansons-Brauns viņu ironiski apzīmēja par “marksisma sijātāju”. (240)

Arī Marģeram Skujeniekam bija tuvs latviešu nacionālais jautājums. Plašāk par to viņš 1911. gadā izteicās Laika Balsī, 1913. gadā Jaunajā Dienas Lapā un Burtnieku pūrā, bet jo sevišķi savā ievērojamā grāmatā *Nacionālais jautājums Latvijā* (1913.g.). Kaut arī minētā grāmata publicēta tikai 1913. gadā, Skujenieks pie tās strādājis, kā to apliecina Valdemārs Bastjānis kā studiju biedrs, jau daudz agrāk. (241)

Kamēr latviešu sociāldemokrātu vairākums bija apsēsts no dogmatiskā marksisma, tikmēr Skujenieks nepazaudēja savu patstāvīgo spriešanas spēju. Tikko minētajā grāmatā viņš

rakstija: "Naīvais kosmopolitisms noliedz nacionālās intereses un grib tās pilnīgi izkausēt šķirā. Naīvais kosmopolitisms pie mazajām tautām rada vienaldzīgu izturēšanos pret svarīgiem ar tautu saistošiem jautājumiem un bieži izturas noliedzoši pret tautas emancipācijas centieniem. Tas bieži veicina pārtautotāju centienus, jo neredz pārtautošanas ļaunās puses. Naīvais kosmopolitisms ir sastopams tautas demokratiskajās (domāts: sociāldemokrātu. Aut.) aprindās." (242) Skujenīeks turklāt vēl saka: "Arī latviešu strādniekiem uz zināmas attīstības pakāpes nāksies atņemt savu diezgan lielā mērā novērojamo indiferentismu pret nacionālo jautājumu un būs jānoskaidro savs stāvoklis kā tautas piederīgiem. Tagad šīs pārgrozības latviešu strādnieku attiecībās pret nacionālo jautājumu var notikt tikai pamazām, jo apstākļi tam nav labvēlīgi." (243)

Citiem vārdiem, latviešu sociāldemokrāti stūrgalvīgi turējās pie ortodoksā marksisma un mēģināja kā sev, tā saviem sekotājiem iegālvot, ka "strādniekam nav tēvzemes". Tas, kā izteicās Skujenīeks, noteica tīri reglamentētā veidā "latviešu strādnieku un (sociāl)demokratiskā inteliģences nostāju pret dzimtenes mīlestības ideju". (244)

Savos atšķirīgos uzskatos un "teorētiskajā ziņā", kā to pamatoti norādīja Vilis Dermanis savā rakstā "Nacionālais jautājums un sociāldemokrātija", Skujenīeks balstījās lielāko tiesu uz Oto Bauera uzskatiem. (245)

Oto Bauers un Kārlis Renners bija Austrijas sociāldemokrāti, kas jau laikus izprata sociālisma doktrīnas kļūmīgo nostāju tautību un mazo tautu nacionālās eksistences jautājumā. Arī M. Valters pazina šo austriešu politiķu viedokli un atrada tanī sev jaunas ierosmes. Par mazo tautu nacionālo apziņu un šķiras apziņu rakstīja daudz arī progresīvais Jaunais Vārds. Skujenīeks aizstāvēja uzskatu, ka arī plašāku masu izglītības līmeņa pacelšanai latviešiem nepieciešamas savas nacionālās skolas un sava Latvijas augstskola. "Baltijas latviešu daļas un Latgales kultūrālā attīstība prasa šādas skolas," teica viņš, "un viņu rašanos aizkavēt nozīmē liegt tautas plašām masām vienu no drošākajiem ceļiem uz zināšanu iegūšanu." Ja sakot, ka latviešu studentu skaits būšot niecīgs, tad lai paturot vērā, ka Zviedrijas universitātēs (pirms 1. pas. kara) esot 1200 klausītāju, Serbijas 420, Dānijas 1460, Norvēģijas 1400, Portugales 1150 un Bulgārijas augstskolās 800 studentu, kamēr latviešiem esot ap 2000. (246)

Kā šos dažādos uzskatus, tā nacionālā jautājuma pamatdomas apsprieda jo plaši līdz 1. pasaules karam latviešu prese un biedrības, lai gan nedrīkst piemirst, kā uz to gluži

pamatoti norāda padomju vēsturniece Ilga Apine, (247) ka uzskatu cīņā sava loma piekrita arī privātajām sarunām un vēstulēm. Bargās cenzūras dēļ, kas daudz ko nosvītroja vai vispār neļāva iespiest, tieši savstarpējās pārrunās un vēstulēs varēja pateikt ko nozīmīgāku un vispār ko skaidrāku.

To redzam arī no vienas Raiņa 1909. gadā rakstītas vēstules, kas publicēta tikai pēc vairāk nekā divdesmit gadiem. Tanī Rainis pauž savu viedokli nacionālajā jautājumā un iebilst pret sociāldemokratu tumsonīgo nostāju. Rainis minētajā vēstulē atklāj savus patiesos uzskatus, tā teikdams: "Sociāldemokrāti netikvien neieskata nāciju par cilvēces attīstības galveno spēku, bet redz viņā gandrīz tik vēsturi ar rudimentu, ne dzīvu spēku. Tāpat latviešu sociāldemokratija cenšas tik pēc vietējās kultūrālās pašvaldības apvienotā un nedalāmā Krievijā, tālāk viņa neiet pat savos sapņos... Pat Krievijas tautību federāciju viņa ir atraidījusi... E s e s m u n e a t k a r i g s (Raiņa paša pasvītrojums. Aut.). Manu stāvokli Jūs zināt no maniem rakstiem, bet ņemiet tos visus kopā; arī nacionālais elements tur ieder iekšā, jo nevar censties izkopt valodu un reizē gribēt, lai valodas nesēja nācija tuvākā nākotnē iznīktu. Ieskatīt n ā c i j u p a r d z ī v u s p ē k u (Raiņa pasvītrojums), pēc manām domām, nerunā pretim kolektīvisma idejai. Šīs abas idejas der kā līdzekļi viena otrai. Attīstīt tautu par nāciju, attīstīt nāciju par cilvēci, tautas masu uz apzinīgu darbību vest, tas ir augstākais darbs, kādu es zinu (nevien teorijā), bet praktikā līdz šim viss mans darbs tur aizgājis... Tautas attīstīšanai vajaga patstāvības, un patstāvības iegūšanai vajaga attīstību." (248)

Savās trimdā rakstītajās vēstulēs Rainis no jauna apliecinā savas simpatijas poļiem, kuru nacionālismu viņš allaž apbrīnojis. Tāpat viņš uzsver tanīs savu garīgo neatkarību no sociāldemokratu partijas, kurai viņš pieder vairāk tradicionāli, no tiem aizmetņiem, ko deva Jaunā strāva, par kuras iesācēju un veicinātāju viņš sevi uzskata (1906. gada vēstule). (249) Savās vēstulēs Rainis norāda arī uz savām nesaskaņām ar partiju. "Šīs nesaskaņas ar partiju bija man arvien briesmīgi grūtas, jo tā es pats tiku ar sevi nesaskaņā, v i s u s g a d u s š a u b i j o s s t a r p p o l i t i k u u n d z e j u" (250) (Raiņa pasvītrojums. Aut.). Turpat Rainis sīkāk runā par apsvērto domu — aiziet no partijas, jo viņš šaubās, vai partijai vispār taisnība. (251)

Mūs interesē tikai Raiņa paša viedoklis nacionālajā jautājumā, un to viņš, kā redzam no augšējā citāta, pavisam skaidri izteicis.

JAUNAS IEROSMES UN AUTONOMIJAS PROJEKTI

Ne jau vētrainajos notikumos vien, kāda bija Piektā gada revolūcija, atspoguļojas tautas izjūtas un gribas izpausme. Ir arī apslēpti ceļi, pa kuriem soļo pretestības spēki, kas tiecas atvieglot tautas likteni. Turklāt arī gara dzīve, tāpat kā idejiski strāvājumi, spēj novilkt demarkācijas līniju pret ār pasauli, ja apstākļi to prasa. Tautā var iemānot arī latentu pretestību, kas paliek tāda tikai līdz piemērotam brīdim, kad tā atrod iespēju izlauzties uz āru.

Kamēr tautas vitālie spēki ir vingri un moži, kamēr radošais gars nav pazaudējis spirtumu un kamēr tauta pati ir skaidrībā par to, ko tā grib, tikmēr tā ir pilnbrieduma nācija un ne vairs tikai etniska vienība. Pat ārēji žņaugi te maz ko izmaina. Tā vēlēsies arvien un visos apstākļos atkratīties no svešas aizbildnības un virskundzības. Un tā tas parādījās latviešu tautā jau 20. gadsimta sākumā.

Ja runājam par tautu un nāciju, par tautas gribu un nacionālo pašapziņu, tad rodas jautājums, vai patiešām latviešu tauta savā kopībā pacēla jau 20. gadsimta sākumā (tautas atmodas laikmetu kā priekšvēstnesi atlaižot nost) savu balsi par neatkarību. Ja arī ne gluži par pilnīgu neatkarību, — tad vismaz par nacionālu autonomiju.

Protams, tauta kā kopība reti parādās uz vēstures skatuves. Parasti tie ir atsevišķi mērķtiecīgi tautas locekļi, tās vajadzību izpratēji, predestinēti pārstāvji, vai sauksim tos kaut par tautas vadoņiem. Kā mazās, tā lielās tautās tas ir līdzīgi. Rodas cilvēki, kas tautu vada. Un ne katreiz tie skaitāmi simtos un tūkstošos. Ja viņi ir īsti tautas centieni sapratēji, tad tauta ir ar viņiem. Un dažkārt no maza sākuma rodas lielas lietas.

Citādi tas nebija arī ar latviešiem. Jau Krišjānim Valdemāram un Kronvaldu Atim bija liels vārds un liela ietekme latviešu tautā. Bet gadsimtu mijā arvien vairāk uz sevi vērsa uzmanību Jānis Čakste, sākumā gan tikai Zemgalē un Kurzemē. Viņa īstā izaugsme nāca vēlāk, bet nozīmīgs bija, bez visa cita, arī viņa klusumā darītais darbs. Vispirms mūsu uzmanību pelnī viņa ierosmes Latvijas autonomijas jautājumā.

Līdzīgi Rainim, Jānim Čakstem radās sakari ar poļu nacionālistiem. Tā bija divu apspiestu tautu sadarbība. Bet visam tam bija vēl plašāka bāze, kā to redzam no poļu tiesībnieka un politiķa stāstījuma:

“1904. gada rudenī Pēterpilī, Kamenoostrovskas prospektā, notika slepens Krievijas advokātu kongress. Piedalījies viņā kā poļu delegāts. Tur pirmo reizi iepazinos ar Jāni Čaksti. (252) Šis kongress bija ļoti vētrains. Plašās sabiedrības aprindās jau bija nostiprinājies naidis pret absolūtismu, un vispārējā vēlēšanās bija gāzt patvaldību. Kongresā izkristalizējās divi pretēji virzieni, ne tādi, kā vēlāk zemstu darbinieku kongresā, kur daži stāvēja par tri konstitucionālu valsts iekārtu, ātri apmierinoties ar padomdevēja zemes domi. Turpretim advokātu kongresā šī domu dažādība attiecās vienīgi uz jautājumu, vai ievadama radikāla konstitūcija ar vienu parlamentu un vispārējām vēlēšanām, vai mērenākas reformas.”

Tūlīt pēc šī kongresa Čakste ķērās pie atsevišķa Latvijas autonomijas projekta izstrādāšanas. Lai tā atbilstu visplašākajām tautas vajadzībām un ietvertu galvenos autonomijas struktūrelementus, Čakste pieaicināja šinī darbā vēl citus nacionāli noskaņotus latviešus. Apspriedes notika Jelgavā. Kopīgi izstrādātais projekts bija gatavs 1905. gadā. Par projekta izstrādāšanas slepenajām apspriedēm vēlāk rakstījuši daži to dalībnieki, tikai, diemžēl, Čakstem pašam neizdevās uzrakstīt savus memuārus, kur būtu aprakstīts minētā projekta saturs. Politisku vajāšanu dēļ Čakstem neizdevās šo nozīmīgo dokumentu saglabāt. Acīm redzot, prasības bija pārāk radikālas.

Tanī pašā 1905. gadā Pēteris Zālīte, vēlākais filozofijas profesors, izstrādāja savu Latvijas autonomijas projektu, pieturoties pie Austrālijas kā britu kopvalsts dominijas parauga. Arī tas pietiekami skaidri parādīja, ka latvieši tiecas pēc pašnoteikšanās.

1909. gadā Marģeram Skujeniekam radās izdevība nolasīt Maskavā latviešu studentiem referātu par Latvijas autonomijas nepieciešamību, apskatot dažādus tautas patstāvības variantus. (253) Arī šis referāts nav saglabājies, kas ir liels zaudējums mūsu nacionālpolitiskajai vēsturei.

Vēl lielāka rosība radās 1. pasaules kara laikā, bet par nākamajiem autonomijas metiem runāsim vēlāk. Kā vieni, tā otri priekšlikumi iezīmēja kontūras Latvijas valsts celtnēi.

Neatkarīgi no pieminētiem Latvijas autonomijas projektiem latviešu inteliģences acu priekšā stāvēja Somijas autonomija, kā arī trauksmainā somu tiesību cīņa visnotaļ. No Somijas ieplūda toreizējā Baltijā spirtas nacionālas un politiskas strāvas. Kaut arī Somijas landtāgam bija laiku pa laikam jāpiedzīvo nebaltas dienas un rusofili nopūlējās

sašaurināt pat to brīvības minimumu, kas somiem kopš 1809. gada no cara Aleksandra I bija dots. Vecā tautas vietniecības kārtība ar kārtu sapulcēm somus neapmierināja, jo viņi bija demokrati un tauta ar cildenu tiesību izpratni. Viņi juta līdzīgu arī citām apspiestajām tautām. Sevišķi spilgti tas parādījās 1904. g. 1. decembrī Parīzē, kur pulcējās somu patrioti, lai protestētu pret krievu uzkundzēšanos nevien somiem, bet arī citām nekrievu tautām Krievijas imperijā. Parīzes deklarācija prasīja nacionālu pašnoteikšanos visām nācijām, kā arī jebkuru spaidu novēršanu pret citām tautām no krievu valdības puses. (254)

Meklējams piemērotu veidu kā iepazīstināt latviešus ar konstitucionālajām tiesībām, Miķelis Valters pirms 1. pasaules kara daudz rakstīja par Somiju un tās redzamāko tiesību cīnītāju Leopoldu Mekelinu. Aiz Mekelina toreiz stāvēja visa Somijas tauta. Aprakstīdams Mekelina mūža darbu, Valters ar dziļu gandarījumu par šo somu tiesību cīnītāju izteicās: "arī pie Latvijas tas bieži domāja, daudz tas par viņu jautāja." (255) Tieši ar Miķeli Valteru, kas vairākus trimdas gadus pavadīja Somijā, Leopoldam Mekelinam bija ciešāka saskare. Somi noklausījās arī vairākus Valtera priekšlasījumus par Latviju un tās likteņiem. Bet ievērojamas ir arī Valtera "Vēstules par Somijas kultūru", ko 1914. gada jūnijā iespieda laikraksts "Latvija". (256) Tur cita starpā bija teikts, ka modernā sabiedrībā attīstītai tautai ir tādas pašas tiesības kā valdītājam varai un tā aicināta zemes pārvaldīšanā, jo "zeme var uzplaukt tikai, ja tajā nodibinājas kultūras iestādes veco priekšrocību iestāžu vietā". (257)

Par katru brīvāku vārdu, kas izkļuva dienas gaismā, varēja priecāties, un to kāri uztvēra. Krievu cenzūra gan uzmanīja, lai nekas nekaitētu krievu imperijas varenībai. Veco laiku latviešu avīžniecība tādēļ jau tīri ārēji ieguva savus vaibstus, proti, laikrakstu slejas pušķoja balti laukumi. Vai nu steigas dēļ redaktori nepaspēja šos robus aizpildīt ar citu tekstu, vai ar balto laukumu atstāšanu viņi tišām demonstrēja pret brīvās domas apspiešanu, — tas, varbūt, bija vienādi vai otrādi, bet šie baltie laukumi un nopostītie teksti līdzinājās izcirtumam mežā. Bez tam krievu administrācija piesprieda soda naudas un laikrakstu iznākšanu apturēja. Nevien laikrakstiem bija jāpiedzīvo šāds liktenis, bet tiklab grāmatām, kas runāja pašapziņu valodu. To pieredzēja arī Miķeļa Valtera "M ū s u t a u t ī b a s j a u t ā j u m s", ko izdeva Valtera un Rapas apgāds Rīgā, tomēr piesardzības dēļ to iespējot ārzemēs. Grāmatu Krievu preses virsvalde konfiscēja, tādēļ pirms

Februāra revolūcijas to nevarēja plašāk izplatīt.

Te meklējama atbilde tiem vēlāko gadu skeptiķiem un vēsturniekiem, kas svētā pārlicībā saka, ka nekādas skaidras un radikālas valsts neatkarības prasības pirms 1917. gada nav atskanējušas. Ja Emīls Skubiķis jau ap 1898. gadu un Miķelis Valters dažus gadus vēlāk izteicās par Latvijas autonomiju, tad to varēja pateikt tikai ārpus Krievzemes robežām. Miķelis Valters, kā redzējām, jau 1903. gadā runāja pat par atdalīšanos no Krievijas. Margeru Skujenieku 1911. gadā izraidīja no Baltijas guberņām par to, ka pie viņa atrada rakstu, kurā bija prasīta Latvijas autonomija (varbūt tam bija sakars ar 1909. gadā nolasīto referātu). (258) Viņu daudzkārt apcietināja, un viņš divarpus gadus pavadīja ieslodzījumā.

Bet nacionālās domas pārstāvji izvēlējās arī legālo ceļu, kas sevišķi pēc 1905. g. 17. oktobra manifesta pasludināšanas pašķīra jaunas iespējas kā presē, tā biedrošanās kustībā. Jaunās Pēterburgas Avīzes, ko izdeva O. Rāviņš 1905/06. gadā, izmantoja bezcenzūras priekšrocības, lai publicētu daudzās latviešu petīcijas, kuras Rīgas laikraksti nevarēja iespiest. Kārlis Ducmanis, kas bija viens no redaktoriem, liecina, ka "nacionālajā plāksnē šo petīciju vairākumam bija tādas prasības, ko juristu valodā var nosaukt par Latvijas autonomijas programmu ar tālu ejošu latviski nacionālu vadmotīvu visā jaunceļamā dzīvē latviešu zemē." (259) Jaunās Pēterburgas Avīzes atzina par pareizu latviešiem piedalīties Valsts domes vēlēšanās, kuras marksisti ieteica sākumā boikotēt. Pilsoniskās aprindas turpretim piedalījās Valsts domes vēlēšanās un ieguva panākumus. 1906. gada vēlēšanās viņi izplatīja uzsaukumu, kurā bez cilvēku tiesību prasībām un fundamentālajām brīvībām bija norādīts uz agrārreformas nepieciešamību, kā arī bija formulēta šāda prasība: "kultūrālas un nacionālas pašnoteikšanās un attīstības brīvība tautām, kas apdzīvo krievu valsti". (260) Te izpaudās tautas pašnoteikšanās prasība. Un paša parlamenta esamība un tautas vietniecība, lai cik ierobežotos apmēros, arī likās vēlams ceļš. Tikai ar trešās Domes sanākšanu tas mazinājās dažā labā nozīmē, jo Dome, kas sanāca 1907. gada rudenī, bija no varas orgāniem izkonstruēta ļoti reakcionāra un krievu šovinismā pārspēja cara valdību. (261)

Tomēr ne jau no Valsts domes latvieši sev daudz ko sagaidīja. Iegūtās reformas deva viņiem citas iespējas. No stingrīgās politiskās aizbildnības latvieši meklēja sev garīgu pacelšmi un apmierinājumu sabiedriskajā pašdarbībā. Tie ķērās pie jaunu un nepieciešamu organizāciju dibināšanas.

Radās plašs biedrību tīkls, kas celtin pacēla pašdarbību. Blakus agrākajām palīdzības, sātības, dziedāšanas un saviesīgajām biedrībām radās organizāciju centri ar nacionālpolitiskiem mērķiem, kas gāja roku rokā ar nacionālās kultūras veicināšanas uzdevumiem. Arī saimniecības un kooperācijas laukā parādījās jauna rosme.

1906. g. 24. jūlijā dibinātā Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība līdz 1. pasaules kara priekšvakaram bija izveidojusies par redzamu latviešu biedrošanās centru, rosinot arī lauku dzīvi. Zīmīgi, ka tā bija nevien pirmā biedrību savienība Latvijā, bet visā Krievijā. Ar to sacentās Jāņa Bisenieka vadītā Latviešu Lauksaimnieku Ekonomiskā sabiedrība (dib. 1906. g. 30. novembrī). Abas savienības apvienoja ik pa simt vietēju biedrību ar vairāk nekā desmit tūkstošiem biedru. Tās neapmierinājās ar tīri saimniecisku darbību vien, bet izdeva laikrakstus, rīkoja priekšlasījumus, darbojās sociālpolitiskajā laukā, rūpējoties par laukstrādniekiem, kā arī jo plaši nacionālpolitiskajā laukā, apvienojot latviešus mērķtiecīgam darbam.

Novērtējama latviešu biedrošanās rosme, "Latvija" izteicās: "Biedrību dzīve ir viens no visgalvenajiem, ja ne pats galvenais sabiedriskās dzīves veids, kurā, par spīti visiem reakcijas spaidiem, izpaužas mūsu tautas pašdarbība un centība. Biedrības mums jau kļuvušas par nepieciešamu kultūrālās dzīves vajadzību." (262)

Mārgers Skujenieks, runādams par priekš kara laiku, konstatēja: "Latviešus var ar pilnām tiesībām nosaukt par biedrību tautu, jo grūti atrast citur zemi ar tik daudzām un daudzpusīgām biedrībām. Kurzemē un Vidzemē pirms kara bija grūti atrast pagastu, kurā nebūtu vairākas biedrības, bet bija arī tādi pagasti, kuros darbojās desmit un vairāk biedrību." (263)

"Kad ievēro," norādīja Skujenieks, "ka Pēterpils valdība un tās vietējie ierēdņi darīja itin visu, lai izskaustu latviešu kultūrālos pasākumus, lai pielīdzinātu Latviju Krievijas centram, lai pārkrievotu latviešus, kad ievēro, ka Baltijas valdošās vācu aprindas ne mazāk ienīda latviešu kultūrālos un sabiedriskos pasākumus, ka tie visur, kur vien iespējams, lika šķēršļus ceļā latviešu patstāvīgai attīstībai un ka mazā latviešu tauta tikai pusgadusimtenā laikā spējusi radīt savu kultūru, tad tā ir labākā liecība par tautas eksistences gribu un attīstības spēju." (264)

Krievijas sadzīves apstākļos to visu panākt nebija nemaz tik viegla lieta. Vēl pēc 1905. gada latviešu biedrību

reģistrēšanai bija jāpārvar dažādi šķēršļi. Krievu iestādes tām iesniegtos statūtus bieži vairākkārt atraidīja. Reģistrēšana tādēļ prasīja daudz laika un naudas izdevumu, bet galvenokārt izmaņu. Vislielākās grūtības piedzīvoja arodniecisku biedrību darbības pieteikšana, sevišķi Kurzemē. Rīgā un pārējā Vidzemē reģistrētos statūtus nevarēja izlietot kā paraugstatūtus, jo gubernas Biedrību lietu komisijā tie allaž uzdūrās iebildumiem. (265) Te der ievērot, ka ne ik reizes varēja runāt par Baltiju kā viengabalainu provinci, bet sava noteikšana administratīvās lietās bija atsevišķām Kurzemes un Vidzemes iestādēm, kamēr Latgalei ar savu zemstu pārvaldi atlikās samierināties ar pilnīgi atšķirīgu birokrātisku iekārtu.

Ja krievu administrācijas iebildumi sakņojās bailēs no sociālistiskām tendencēm, tad ne mazāk tramīgi krievu pārlūki bija latviešu nacionālo centienu uzmanīšanā, kas izpaudās pašdarbības ierobežošanā. Kopš 1912. g. rudens tautskolotāju darbību kavēja īpašs cirkulārs, kas noliedza tautskolotājiem piedalīties biedrību darbā. Puzes Izglītības biedrību, kurā piedalījās Ventspils apriņķa možākie skolotāji, slēdza, pie kam, izpildot gubernatora Nabokova pavēli, biedrības dibinātājus, puzeņu skolotājus Indriksonu un K. Ģinteru, padzina no skolotāju vietām. Ja Užavas pagasta skolotājam Fricim Dorbem un citiem, kurus savukārt atlaida, pēc tam atļāva atsākt skolotāju gaitas, tad pirmo soda mēru pārvērta piedraudējumā un vēlāk pat aizliegumā darboties latviešu biedrībās. (266)

Tautskolotāji jau no tautas atmodas laikmeta taču bija dabiskie latviešu kultūras dzīves rosinātāji un nacionālās attīstības veicinātāji. Represijas pret viņiem vērsās tieši tādēļ. Ja no augstākajām instancēm nāca pavēles un aizliegumi, tad sīkie ierēdņi nopūlējās ar šikanēm. "Kur sākas un beidzas brīvība," izteicās Vilis Olavs, "to Baltijā skaidri zina tikai uradņiks, gorodovojs un varbūt vēl policijas kancelejas skrīveris." (267)

No represijām cieta nevien sociālisti, bet tāpat pilsoniski noskaņotie latvieši. Vili Olavu, ko uzskatīja par rosīgāko liberālās pilsonības darbinieku, apsūdzēja uz Krievijas sodu likuma 129. panta pamata par valsts iekārtas graušanu. Laikrakstā Balss, kura atbildīgais redaktors viņš bija, 1905. gadā bija iespiests viens Artura Bērziņa raksts par politiskajām partijām. Prokurātūra saskatīja nevien šinī, bet vēl kādā otrā iespiestā rakstā nozieguma pazīmes, un Vili Olavu sodīja ar vienu gadu cietumā. (268) Cietuma sodus izcietā bez tam Pēterburgas Atbalss redaktors Augusts

Jurjāns (2 soda gadi), Spēka red. Konstantīns Hiršs-Gaigala (1 gads), Kāvu red. Kārlis Skalbe (1 gads un 8 mēneši), Baltijas Vēstneša red. Juris Kalniņš (8 mēneši) un Pēterburgas Latvieša redaktors Kārlis Zvingevics (1 gads).

Vilis Olavs prata pulcināt ap sevi latviešus un uzskatāms par nacionālu ideologu, kaut Kārlis Egle to apšaubā. (269) Zīmīgi bija Olava vārdi: "Es atrodu vienaldzību, remdenību un pašmīlību tautiskās lietās par kaitīgām parādībām, kas kavē mūsu attīstību un mazina mūsu spēkus." (270)

Ja latviešu pilsoņu konservatīvais spārns atradās gadiem ilgi konfrontācijā ar kreiso spārnu, tad ar Olava ievadīto pilsoņu liberālo virzienu pretilīgā mazinājās. M. Valters saskatīja šinī norisē vispār jaunu posmu mūsu nacionālajā attīstībā, par ko plašāk izteicās mēnešrakstā Druva. "Jaunā tautiskuma pamata tieksme ies uz demokrātisko mērķu pusi, neskatoties uz visām sociālām cīņām... Kur mazās, vajātās tautās attīstās izglītota pilsoniska demokrātija, tur tā ir nacionāla, un sociālo cīņu attīstība nebūt nevājina viņas centienus." (271)

Atkal atskanēja demokrātijas vārds. Disputi un ideoloģiskas sadursmes bija ieviesušas uzskatu, ka Istie demokrātijas aizstāvji ir sociālisti, un par latviešu demokrātijas ciltsmāti būtu uzskatāma Jaunā strāva. Tas neatbilda Istenībai, jo par labiem demokrātiem jau no tautas atmodas sākumiem uzskatīja Krišjāni Valdemāru un Krišjāni Baronu. Kā sevišķi spilgts celmlauzis demokrātijas laukā no pilsoņu puses 19. gadsimta beigās parādījās Jānis Kreicbergs, kas Liepājas rātsnamā reiz teica vāciskajam vairākumam vārdus: "Demokrātijas principiem ilgi pretoties neizdosies. Viņu uzvara ir sociālās taisnības uzvara."

Uz stingriem demokrātiskiem pamatiem nostājās visas latviešu pilsoniskās partijas, kas nodibinājās pēc 1905. g. oktobra manifesta pasludināšanas par dažu individuālo brīvību un biedrošanās tiesību pieļaušanu. Radikālā pilsonības daļa apvienojās ap 1905. g. 13. novembri dibināto Latviešu demokrātisko partiju, ko vadīja Arveds Bergs. Demokrāti prasīja vēlēšanu tiesības arī sievietēm. Tas atbilda t.s. latviešu sieviešu petīcijai, ko sūtīja uz Pēterburgu Krievijas ministru padomei un ko bija parakstījušas 600 sievietes. Petīcijā bija teikts: "Mēs atzīstam par vajadzīgu dot sievietēm kā pilntiesīgām valsts pilsonēm aktīvas un pasīvas vēlēšanu tiesības. Pie tam, pēc mūsu pārliecības, vēlēšanām jābūt vispārīgām, ne ar cenzu, ne tautību, ticību, kārtu aprobežojumu, bet jābūt tiešām un izvestām ar aizklātu

balsošanu." (272)

Demokrātiskās partijas programmā bija prasīta Latvijas autonomija ar plašām pašnoteikšanās tiesībām, latviešu valodas pielaišana iestādēs un skolās, agrāro apstākļu uzlabošana, sadalot valsts domēņus, un lielgruntniecības likvidēšanu likumdošanas ceļā. Tās, protams, bija radikālas prasības un dažā labā ziņā konstruktīvākas nekā skaji paustās prasības sociāldemokrātu mītiņu runās.

Mērenāka bija Latviešu konstitucionāli demokrātiskā partija, ko vadīja Voldemārs Zāmuēls un Fr. Alberts. Tā norobežojās no baltvācu konstitucionāli demokrātiskās partijas, kurai bija 6500 biedru un kurai rūpēja gan arī latviešu piesaistīšana. (273) Latviešu konst. demokrātiskā partija prasīja jau 1906. gadā visas latviešu apdzīvotās zemes apvienošanu vienā autonomā apgabalā, zvērināto tiesas ar latviešu valodu, muižu privilēģiju atcelšanu un lauku sīksaimniecību veicināšanu. (274)

Bez tam darbojās 1907. gadā dibinātā Latviešu reformu partija un Fr. Veinberga vadītā tautas partija. Sociāldemokrātu partija turējās pagrīdē.

Politiskā diferencēšanās atbalsojās presē. Laikraksts Jaunais Vārds, kurā darbojās Hermanis Asars, E. Pīpiņš-Vizulis un Augenbergs-Ezerietis, pārstāvēja radikāldemokrātisko virzienu. Dienas laikraksts "Latvija" (no 1906. g. febr. līdz 1915. g. vidum) iznāca V. Zāmuēja un Fr. Alberta redakcijā. Oficiāli tas skaitījās par konstitucionāli demokrātiskās (kadetu) partijas organu. Rīgas Avīze lepojās kā galēji labā novirziena izdevums, kas konsekventi puda pilnīgu padevību Krievijai un iestājās par absolūtas monarchijas ideālu. (275) Arī pārējiem laikrakstiem un žurnāliem bija katram savs novirziens, nevairoties no tā, ka tas bija politisks. Pat laikraksta apzīmējumā tas figurēja.

Kopš tā laika, kad latviešu tauta sāka apzināties savus nacionālpolitiskos mērķus un ietvēra tos pašnoteikšanās prasībās, tā ieguva sev jaunu kvalitāti un specifisku svaru. Tā sāka sevi apzināties par nāciju, un nācija jau pati par sevi bija politiska realitāte.

Tas viss nāca bez jebkāda patosa, bez svingām deklarācijām, bez pārspīlētas steigas, paturot acīs tautas dabisko attīstības ceļu. Vēl arvien pirms 1. pasaules kara nebija izdevies iegūt noteikšanu Rīgas pilsētas domē, nedz daudzās citās pilsētu pašvaldībās. Normālos apstākļos tas būtu izdevies, bet to traucēja cara patvaldības sistēma un vācu virsslāņa manipulācijas un luncināšanās ap cara troni.

Latvieši turpretim nelocīja ceļus krievu cara priekšā, kas blakus savam patvaldnieka titulam sevi apzīmēja par Vidzemes, Kurzemes un Zemgales kņazu. (276) Viņi izvairījās pat ārēji parādīt Nikolajam II cieņu. (277) Sociālisti nebija vienīgi, kurus uzskatīja par tādiem, kas "iet pret ķeizaru". Korporācija Tālavija 1910. gadā, kad Rīgu apciemoja cars Nikolajs II un notika Pētera Lielā pieminēkla atklāšana, šis studentu korporācijas viceseniors Zigfrīds Meierovics paziņoja, ka Tālavija nepiedalīsies Krievijas imperatora godināšanā. Tas radīja Rīgas Politehniskā institūta vadībā uztraukumu, un apgabala izglītības kurators beidzot piespieda Rīgas studentus svinībās piedalīties. Tā toreiz nebija vienīgā demonstrācija pret caru. (278)

Miķelis Valters un Ernests Rolavs prasīja pat krievu imperijas saskaldīšanu tautiskās vienībās. (279) Un par Valteru laika biedri stāsta ar manāmu ironiju, ka viņš, studējams Čiřichē, kādas sarunas laikā studentu pulciņā uz aplijušā galda ar alus putām zīmējis nākamās Latvijas valsts robežu kontūras. Ideju pasaulē arī vizionārai redzēšanai piešķirama sava metafiziska nozīme.

Ironijai bija jāuzduras arī Jānim Lapiņam, kas skolas gados aizsāpņojās tik tālu, ka ieteica latviešiem sakrāt tik daudz naudas, lai nopirktu no krieviem vienu aprīķi, lai tur ierīkotu brīvu valsti. Vēlāk Jānis Lapiņš ietvēra savu sākotnējo domu un nemieru ciešā prasībā — radīt neatkarīgu Latvijas valsti. Tanī viņš saskatīja nacionālās pašapziņas vienīgo jēgu.

KULTŪRA KĀ NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS DVĪŅU MĀSA

Līdz 1. pasaules kara priekšvakaram galvenajās gara dzīves nozarēs bija radušies darbi, kas ļāva jau runāt par latviešu nacionālo kultūru. Rakstnieki, skaņraži un tēlotājas mākslas pārstāvji bija radījuši pat vērtības ar paliekamu nozīmi vairākām paaudzēm. Arī zinātņu laukā bija radies kas savs un nozīmīgs. Tādēļ ne literātūra, nedz skaņu un tēlotāja māksla, varētu teikt, nestaigāja vairs postalās. Ja vēl pirms pāris paaudzēm latvietis veldzēja savu dvēseli tautas gara mantās, kas bija vairāk teiktas un no iepriekšējām paaudzēm pārmentotas, vai arī atrada sev vienīgo stiprinājumu Jaunajā derībā un Dziesmu grāmatā, tad tagad bija pielocīts itin brangs kultūras vērtību pūrs.

Eduards Volters, kas bija Krievu Zinātņu akadēmijas

zinātniskais darbinieks, 1908. gadā deva par latviešu rakstniecību šādu atzinumu: "sākotnējā latviešu literatūra, kuras uzdevums bija dot reliģiskas pamācības, tad pakāpeniski tā attīstījies par svarīgu līdzekli tautas izglītības kāpināšanai. Atbilstoši vēsturiski un saimnieciski radītām pārmaiņām, tā kļuvusi par galveno ieroci nacionālās pašapziņas un sociālpolitiskas pašnoteikšanās pacelšanai. Latviešu tauta sev tagad neļauj dot priekšrakstus, — ko der vai neder literāri apstrādāt, bet viņa sākusi arī garīgajā dzīves laukā iet savu patstāvīgu ceļu. Latviešu rakstniecība un valoda jau tiktāl izveidojusies, ka tā spēj sev nodrošināt nacionālu pašdarbības spēju arī turpmāk." (280)

Ja arī politiski latviešu tautu vēl arvien nospieda sveša vara un tā atradās aizbildnībā, tad saimnieciskajā un kultūras laukā tā sāka justies daudz maz kā saimnieks savās mājās. Tikai izglītības laukā netika vaļā no pinekliem. Rusifikācijas politika un krievu iestāžu drakoniski priekšraksti atstāja visur latviešu valodu, tādēļ latvietis bija laimīgs par to, ka vismaz tēvreizi ļāva viņam teikt latviešu valodā. Bet arī tad meklēja ceļus, lai no svešajiem iemauktiem, kaut daļēji, atbrīvotos.

Ādama Butula ierosmē 1908. gada 29. februārī nodibinājās Latviešu Izglītības biedrība. Tā atvēra 11 privātskolas, to starpā 2 progimnazijas. Bez tam latviešu izglītības biedrības nodibinājās uz laukiem un ārpus Latvijas robežām (Kijevā, Novgorodas guberņā, Parīzē u.c.). (281) Rīgā nodibinājās Ķeniņa, Maldoņa un Draudziņas privātas ģimnazijas, pie kam Vilis Olavs atvēra pirmo latviešu meiteņu tirdzniecības skolu un komercskolu. Provincē pašu ierosmē radās vēl citas skolas, kas blakus obligātajām mācībām gādāja par latvisku izglītību.

Ka latviešu sabiedrībā pieauga interese par mākslu, tas bija Pēterpils latviešu mākslinieku pulciņa "Rūķis" un Latviešu Mākslas Veicināšanas biedrības nopelns. Tās rīkoja skates un izstādes. Tās parādījās arī mūsu gleznotāju un grafiķu kapitāldarbi. Radās jauni meklējumi, bet mākslas pazinējus iepriecināja arī tīri latviskais kolorīts. Daudzo talantu priekšgalā nostājās Vilhelms Purvītis un Jānis Rozentāls. Tāpat kā politiskajā laukā, iznāca izcīnīt smagas cīņas mākslas jautājumos ar marksistiem, dekadentiem un pusinteliģentiem. (282)

Mūzikas dzīvē, blakus vokālajai mūzikai arvien vairāk nostājās instrumentālā mūzika. Kad Pāvulam Jurjānam 1912. gadā izdevās nodibināt latviešu operu, radās nepieciešamība pēc oriģināloperas. 1913. g. februārī Rainis varēja rakstīt

Alfredam Kalniņam: "Jūsu nodomu komponēt "Uguni un nakti" vai "Induli un Āriju" uzskatu par mūsu mākslu skaistu draudzēšanos, ko vienmēr esmu centies pabalstīt. Kad Kuga ar savu spožo dekoratīvo mākslu piebiedrojās drāmai, bij man pirmais gandarījums, un kad tagad Jūs visu vēl paceļat skaņu vieglumā, tad latviešu mākslas trijotne varēs sniegties pēc necerētiem panākumiem priekš mūsu tautas" (pasvītrojums Raiņa. Aut.). (283) Tautas māksla sacentās ar moderno mūziku, kas, kā konstatēja Jāzeps Vītols, līdz Latvijas republikas nodibināšanai — "abas māsas — tautas un mākslas mūzika, staigāja pa ārīgi vairāk vai mazāk šķirti ceļiem." " (284)

Visvairāk pārrunu un principu sadursmes izraisīja daiļliteratūra. Līdzīgi Jānim Jansonam, kas savos "Faunos vai klaunos" daudzinauja saukli, ka "katram mākslas virzienam jābūt neizbēgami ar šķiru mākslas raksturu", arī Jānis Jankavs pretojās jebkurai "bezšķiras mākslai". (285)

Dogmatiskajiem sociālistiem Miķelis Valters turpretim bija iemētis tikpat kā uguni pakulās, teikdams, ka "māksla attīstās iz saviem pašas iekšējiem spēkiem", ka pārgrozības tanī norisinās "patstāvīgi pēc saviem iekšējiem attīstības likumiem" un ka "mākslā dziļam cilvēka garam pieder iniciatīva, kurai seko laikmeta sekļie, skraidīgie vilņi". (286)

Marksisti un viņu pārstāvji latviešu literatūrā pārmeta Valteram viņa ideālistisko filozofiju un izteikto individuālistu. (287)

Arī Rainim bija sakāms šinī jautājumā savs vārds. Viņš par to izteicās šādi: "Un nu tas jautājums par mākslu un šķiru. Tev taisnība, ka mani darbi neaprobežojas ar vienu šķiru. Šim jautājumam vajadzētu būt kultūras jautājumam, bet viņš ir tapis politikas jautājums, jo šī tagad pārvalda garīgo dzīvi. Pēc gadiem, kad vēsture uz mums noskatīsies, viņa redzēs te atkal tikai kultūras jautājumu... Mākslas darbs kā tāds pieder visām šķirām, jo pieder kultūrai." (288)

Šāds viedoklis nemaz neatbilda šķiru cīņas paudējiem. Rainis to teica 1913. gadā kādā vēstulē, atrazdamies Šveicē.

Tauta uztvēra revolūcionārās noskaņas Raiņa dzejā, bet to savīlņoja pārļaičīgais tautas dvēseles atspulgs viņa darbos. Kārlis Skalbe par to reiz izteicās, ka — "par ko sapņoja Auseklis un Pumpurs, to Rainis cēla saules gaismā, viņš deva mūsu senatnes tēliem dvēseli." Viņa darbu simboliskā nacionālais elements bija pārsvarā visam pārējam. Nevien viņa "Uguns un nakts" un teiksmainā pasaule lika nogīst tautas

spēka avotus, bet rādīja dzejiskā iztēlē arī Latvijas valsti. Ja par Kluso grāmatu Rainis rakstīja, ka tā ir "dokuments par pirmām ciņām neatkarīgās, brīvās Latvijas valsts labā", tad par nākošā krājuma nodaļu Fata morgana viņš atzīmēja, ka tur "parādībā skatīta mūsu valsts nākotne ar viņas attiecībām". (289)

Zīmīgi, ka Rainis ķērās arī pie Šillera Vilhelma Tella tulkošanas, kas uzdūrās cenzūras iebildumiem. Kādi motīvi mudināja Raini to darīt, par to izteicies Ludis Bērziņš: "Rainim, kas nevarēja samierināties ar vecās Krievijas režīmu, bet alka pēc kādas pie mums nepastāvošas brīvības, tīri dabīgi bija piegriezti dzejas darbam, kurā izpaudās kādas tautas brīvības centieni. Tādu centienu attaisnojumu un glorifikāciju sniedz Šillera Tells, no kura lasītāji resp. skatītāji, bet it īpaši jaunatne, allaž par jaunu saņem ierosinājumu uz karstu tautas un tēvzemes mīlestību. Tella un visas tautas saslēšanās pret varmācību izaug pakāpeniski, pamazām, tā sakot organiski, un nav kādu elementāru spēku trakošana... Ar Vilhelmu Tellu varēja stiprināties arī latviešu briestošās ilgas pēc patiesas brīvības". (290)

Daudz vēl būtu sakāms par citiem latviešu rakstniekiem, par Kārli Skalbi, Annu Brigaderi, Aspaziju, Augustu Deglavu, Jāni Akurateru, Rūdolfu Blaumani, Eduardu Vulfu, Plūdoni, Viktoru Eglīti, Augustu Saulieti, Jāni Poruku, Andrievu Niedru (sevišķi viņa "Morituri") un Andreju Upīti, kamēr viņš nebija ceļā uz sarkano Olimpu, bet viņu veikumi apskatīti literatūras vēsturē, un mūsu aplūkojums prasa apstāties tikai pie tā, kam tuvāks sakars ar Latvijas valsts ideju. Kārlis Skalbe, Jānis Akuraters un vēl citi allaž auklējuši Latvijas valsts domu, bet tas noticis vairāk publicistikā un ar dzīvo vārdu.

Protams, pati tā laika jaunrade tīri mākslinieciskā izpratnē cēla tautas kultūru un sociāli ētiskos tikumus, bez kā tautas vispārēja attīstība nav domājama. Jau līdz 1. pasaules karam tautā kļuva pazīstami rakstnieki, kuru nozīme saglabājās arī nākamajām dienām. Tie bija mūsu klasiķi.

Kāda starpība ar Esenbergu Jāni, Lapas Mārtiņu un Zvanpūti, kas bija darbojušies pirms viņiem un kas pazīstami ar saviem salkanajiem darbiņiem! No tā laika latviešos bija iegūlusies mazvērtības sajūta, no kuras, pateicoties saviem lielajiem rakstniekiem un celmlaužiem pārējās kultūras nozarēs, tie atbrīvojās. Tauta un tās gara darbinieki atsijāja graudus no pelavām. Tā tas notika arī skatuves mākslā, kas ar pag. gadsimta beigām parādījās goda tērpā. Apbrīnojama bija

arī lauku teātru izplatība Vidzemē un Kurzemē, ar ko spēja sacensties tikai somi.

Ar literatūras un skatuves mākslas uzplaukumu izdevās atsāņņot latviešu valodu no dražām, kā arī svešām ietekmēm, kas tanī bija iezagušās. Visvairāk gan lietas labā spēja darīt mūsu pirmie valodnieki, Jānis Endzelīns un Kārlis Milēnbachs. Endzelīna mūža darbs ietiecas tālu iekšā neatkarības laikā un pēclaikā, tādēļ jāvērš uzmanība uz to, ka jau līdz 1. pasaules kara laikam viņš bija licis stingrus pamatus latviešu valodai, pētījis tās dialektus, kā arī apskatījis latviešu valodas pamatjautājumus salīdzinājumā ar citām baltu valodām. Alvils Augstkalns apzīmē Endzelīnu par jauna laikmeta nodibinātāju un vadoni latviešu valodas pētniecībā. (291) Milēnbacha galvenais nopelns bija lielās latviešu valodas vārdnīcas sastādīšanu, dodot arī frazeoloģiju (viņš paspēja to sagatavot līdz vārdam "patumš"). Gluži neievērota nepalika viņa formulētā prasība: "latviski domāt, latviski runāt, latviski just!", kurā izpaudās nevien perfekcija valodas kopšanā, bet arī nacionālpolitiska doma.

Krišjāņa Barona monumentālajam tautasdziesmu kopojumam 8 sējumos, ko viņš nobeidza 1915. gadā, pievienojās valodnieks un etnografs Pēteris Šmits ar saviem kritiskajiem pētījumiem latviešu mitoloģijā, kas palīdzēja atbrīvoties no romantiskām leģendām. Folkloras un etnografijas pētniecībā iesaistījās prāvs skaits speciālistu, bet tautas garamantu krāšana izvērtās par tautas kustību. Ja ilgus gadus valdīja neskaidrība par latviešu ciltīm un vēsturisko senatni, tad arī šinī jomā radās arvien lielāka skaidrība. Tas sevišķi bija sakāms par kuršu tautību un valodas piederību. Arī šinī lietā zinātnisku skaidrību nodibināja Jāņa Endzelīna pētījumi, kas atspēkoja cittautiešu hipotezes. Ar to visu saistījās latviešu tautas identifikācija visplašākajos apmēros.

Pētījumi savas tautas kultūrā nenozīmēja norobežošanas un aizvirzīšanas no vispārējās kultūras lielceļiem. Jau Raiņa Fausta tulkojums vien rādīja piederības sajūtu rietumu pasaulei. Un kad Ansis Gulbis 1911. gadā Pēterburgā sāka izdot Universālās bibliotēkas grāmatu seriju, kurā nepārtrauktā virknē parādījās vairāk nekā 200 iespiedu darbi, to vidū bija daudz pasaules lielo klasiķu. Lētie izdevumi padarīja tos pazīstamus tautas visplašākajos slāņos.

Nevien Ansis Gulbis, bet vairāki citi entuziasti dibināja savus apgādus. Atis Ķeniņš kopā ar Augustu Saulieti un Jāni Rozentālu nodibināja 1904. gadā apgādu "Zalktis", kas izdeva labā apdarē latviešu rakstnieku darbus ar ilustrācijām un

viņētēm rotātos sējumos. Viņi nepalika vienīgie. 1907. gadā E. Birznieks-Upītis izveidoja apgādu "Dzirciemnieki", kas laikā no 1907.—1914. gadam laida klajā 59 latviešu rakstnieku darbus. Lielie, profesionālie apgādi uzsāka plašāka vēriena darbību tikai pēc tam. Tas raksturo toreizējo situāciju, kur pat rakstniekiem uz saviem pleciem bija jāiznes arī šis darba smagums. Tādu likteni nepazīna veco kultūras tautu rakstnieki. Tikai Endzelīns žēlojās, ka zinātniskiem rakstiem latviešu valodā trūkst izdevēju. Labs vārds sakāms par Rīgas Latviešu Biedrības Derīgu grāmatu nodaļu. Blakus tās atsevišķo grāmatu izdevumiem, sākot ar 1903. gadu Derīgo grāmatu nodaļa uzsāka Konversācijas vārdnīcas izdošanu. J. Dravnieks Jelgavā gan jau 1891. gadā bija ķēries pie līdzīga mēģinājuma, bet palika pusceļā. Derīgo grāmatu nodaļai darbs sekmējās, dodot saturā bagātas 99 burtnīcas.

Kamēr latvieši nebija ieguvuši savu valsti, nebija fondu, nedz citādu publisku iestādījumu, kas financētu kultūras pasākumus. Izņēmumu piedzīvoja Krišjāņa Barona Latvju Dainas. Pēc tam, kad H. Visendorfs bija nodrošinājis no savas puses 1. sējuma izdošanu, par tālāko sējumu izdošanu rūpējās Krievijas Keizarišķā akadēmija, bet gan arī tikai latviešu pašu ierosmē. Ja Rīgas pilsētas vāciskā pašvaldība gadsimta sākumā sāka piešķirt pabalstus latviešu teātrim, arī tas bija latviešu domnieku nopelns.

Rīgas kā kultūras centra nozīmi pacēla tas, ka tur darbojās Politehniskais institūts (dib. 1862. gadā). Jebšu tā darbību noteica cittautieši un arī mācībspēki nāca gandrīz tikai no to vidus, tad parocīgās studiju iespējas savā zemē deva simtiem latviešu teicamu izglītību. Radās arī pirmie latviešu zinātnieki (akadēmiķis prof. Dr. Pauls Valdēns, Eižens Laube u.c.). Bet tautiskās apziņas izkopšanai daudz palīdzēja latviešu studentu organizācijas, sevišķi latviešu korporācijas un patī latviskā vide, kuras Tērbatas latviešu studentiem trūka.

NO TAUTAS ATŠKIRTĀ LATGALE

288 gadus Latgale (Livonia australis, saukta arī par Inflantiju) bija atšķirta no pārējās latviešu apdzīvotās zemes. Latgale kā atsevišķs un apvienots administratīvs apgabals neeksistēja. (292) Pēc piederības Polijai, nonākdama zem krievu virskundzības, tā veidoja tikai Vitebskas guberņas latviešu daļu (pirms tam Pleskavas guberņas sastāvdaļa).

Šie vēsturiskie likteņi un ārējie spaidi atsvešināja Latgales

latviešus no pārējo novadu latviešiem. Tos saistīja tikai nacionālā iedaba, folklorā un viena valoda, kaut ar dialektu atšķirībām. Ticības atšķirība turpretim nebija galvenais šķērslis, jo Romas katoļu latviešu garīdznieki, kas bija studējuši Pēterburgas garīgajā seminārā, bija latviešu patrioti. Jānis Grišāns pamatoti saka, ka "katoļu ticība Latgali pasargājusi latvisku." (293) Poļu un krievu laiki savas pēdas tomēr bija atstājuši. Trūka kultūras viengabalainības un tuvāku savstarpēju attiecību ar pārnovada laudīm. Galu galā pirms 1. pasaules kara līdzīgs stāvoklis radās arī Kurzemnieku un Vidzemnieku attiecībās. Latviešu mākslīga sadalīšana pa krievu guberņām un atšķirīgas vācu provinciālās pārvaldes sajauca arī šo novadu latviešiem galvu. Kā to bija novērojis Jāzeps Vītols 4. vispārējo dziesmusvētku laikā Jelgavā, tad toreiz bijis izmanāms pat Kurzemnieku un Vidzemnieku antagonisms. "Kurzemnieks šinī gadījumā," saka Vītols, "dabiskā kārtā centās sargāt savu hegemoniju, kas Vidzemniekam dažkārt tikpat dabiski likās it kā glāstīšana pret spalvu." (294) To pašu novēroja Āronu Matīss un Ludis Adamovičs savos rakstos. (295)

Ja jau Kurzemniekos un Vidzemniekos varēja iezāgties šādas noskaņas un sava veida lokālpatriotisms, tad nav brīnums, ka ar Latgales latviešu attiecībām pret Vidzemniekiem un Kurzemniekiem tas notika līdzīgi, sevišķi kur latgalieši neizmanīja ikreizes izpratni sev un savām vajadzībām. Bez tam žogu cēla arī tas, ka ārpus Latgales latviešu grāmatas un laikrakstus iespieda gotu burtiem, kamēr Latgales latvieši pazina tikai latīņu burtus. Tādēļ literārajā valodā iespīestās grāmatas neizplatījās un laikrakstus maz lasīja.

Ar saprātīgu rīcību te varēja ko labot, un par to rosigākie Latgales latviešu pārstāvji atkārtoti runāja. Viņiem rūpēja sava novada tautiešu izglītības lmeņa pacelšana, ko varēja panākt arī ar piemērotu grāmatniecību un presi. 1901. gadā Francis Trasuns bija ataicināts kā runātājs Rīgas Latviešu Biedrības vasaras sapulcē. Savā referātā par "zemākas kultūras iemesliem pie Vitebskas guberņas latviešiem, salīdzinot ar Vidzemniekiem un Kurzemniekiem", viņš aprādīja, ka Latgales latvieši ir latviešu tautas daļa un iepazīstināja Rīgas latviešus ar viņu grūtajiem dzīves apstākļiem. Jau šinī sanāsmē Trasuns izteica nožēlu, ka plašā latviešu literatūra nav lasāma latīņu rakstā, jo tad arī latgaliešiem būtu atvērti bagāti kultūras apcirņņi. (296)

Kad 1908. gada Ziņību komisijas sēdēs plašāk pārrunāja

ortografijas un rakstības jautājumus, pārrunās piedalījās bez Franča Trasuna vēl Antons Skrinda un Francis Ķemps. Tā paša gada 19. jūnijā Rīgas Latviešu Biedrība pieņēma lēmumu par latīņu burtu ieviešanu. Šī lēmuma svarīgumu tomēr neizprata nevien plašākā sabiedrība toreiz, bet arī vēlākajos laikos, jo tikai ar 1936. gada 15. maiju latviešu prese īstenoja šo dibināto prasību.

Bet bija vēl citi sasāpējuši jautājumi, par kuriem daudz rakstīja latgaliešu Dryva un pārējie latviešu laikraksti. Pats svarīgākais bija latviešu apvienošanās jautājums. Laikraksts Līdums deva kopsavilkumu no baznīckunga Fr. Trasuna rakstiem, kas atspoguļoja stāvokli. Trasuna domas pelnī ievēribo, jo viņš bija viens no vislabākajiem apstākļu pazinējiem un stingrs visu latviešu novadu apvienošanās aizstāvis.

“Bija laiks,” izteicās Trasuns, “kad pie mums, Vitebskas guberņas latviešiem, principā nebija nekādu domstarpību par visas tautas apvienošanās vajadzību.” Trasuns norāda, ka tas tā bijis ap 1885. gadu un pēc tam. “No tā laika manas domas un pārliecība ir bijušas un paliek aizvienam tās pašas: 1., ka mēs visi — kurzemnieki, vidzemnieki un vitebskieši — esam viena nedalāma tauta. 2., ka mums ir viena un tā pati latviska valoda, neskatoties uz daudz un dažādām izlokšņu starpībām un vietām stipri samaitātu valodu; 3., ka apvienošana mums nepieciešami vajadzīga tautiskā, administratīvā un kultūrālā ziņā; 4. ka rakstu valodai ir jābūt tikai vienai, tai, kuru tauta jau ilgiem gadiem ir izstrādājusi un daiļojusi, neskatot uz to, ka tautas mutē pie izrunas pastāvēja un varbūt pastāvēs visas izlokšņu savādības; 5. ka, izņemot ticības darišanas, par kurām lai gādā atsevišķas baznīcas un to priekšniecība, mēs, latvieši, tā katoļi, kā pareizticīgi un protestanti, varam saderīgi strādāt pie kopīga tautiska darba, veicinot tautas labklājību, kultūru, kuplinājot valodu un zinības.” (297)

Ar šo principiāli svarīgo deklarāciju Francis Trasuns nāca pēc tam, kad Dryvā no daudziem latgaļu autoriem bija pārrunāts latviešu apvienošanās jautājums. Pārsvārā bija tomēr paša Trasuna viedoklis. “Šās domas es esmu izsacījis,” norādīja Trasuns, “pie katra gadījuma gan Rīgā “Zinību komisijas” un “Derīgu grāmatu nodaļas” sapulcēs, gan Pēterburgas Mūzikāliskās sabiedrības” mājokli, gan sarunās ar privātām personām. Saskaņīgi ar šām domām es esmu strādājis gan rakstos, gan Valsts domē starp Kurzemes un Vidzemes deputātiem. Tāda bija un paliek mūsu, vecākās

paaudzes, platforma: viena tauta visām latviešu tautas daļām, viena literatūras valoda pie izloksņu dažādībām, viens kopīgs tautisks darbs, vienāda administrācijas forma. Un cik man zināms, šai platformai pilnīgi piekrit prāva jaunākās paaudzes daļa, kā piemēram, kopīgi ar baznīckungu Rancānu — senāk, baznīckungs Rancāns — vēlāk baznīckungi Velkme, Tukišs, Smelters, Dzēns, Springovičs u.c.” (298)

Līdzuma pielikumā 1916. gadā parādījās pagara rakstu sērija, kurā vēl sīkāk noskaidrojās Franča Trasuna viedoklis tautas atsevišķo daļu saprašanās jautājumā. Trasuns, kas bija paradis runāt atklāti, pieskārs arī tiem jautājumiem, kas bija kavējuši tuvināšanos. Viens no tiem bija ticības jautājums. Tāpat kā luterāņiem tam laikā bija aizspriedumi pret katoļiem, tā pēdējiem pret luterāņiem. Jau 1889. gadā, kad Tērbatas latviešu studentu izdotajā Sētā, Dabā, Pasaulē (5. burtnīcā) parādījās ev. lut. mācītāja V. Roznieka raksts “Poļu-Vidzemes latvieši”, katoļu garīdzniekiem (tie toreiz bija sveštautieši) bija pārmests, ka tie turot savus draudzes locekļus gara tumsībā un tos dažkārt nolamājot. (299) Bet Trasuns no savas puses teica, ka “no vāciešu baroniem uzspiestais luterānisms ir novedis latviešu tautas brāļus pie ievērojamas ticības panīkšanas un pie viena bērna sistēmas laulības dzīvē.” (300)

Par spīti visam tam Trasuns piebilda: “Bet tas viss pieder pie sirdsapziņas lietām, kas nekādā ziņā nevar mūs traucēt kopīgi un saderīgi strādāt pie tautiskā darba. Starp manīm un Maldoņa, Sandera, Grīnvalda, Bisenieka, Čakstes, Grosvalda, Freiberga, Olava, Endzeļa, Milenbacha un daudz citiem kungiem nekad nav bijis ne mazākās pārprašanās, un mēs esam varējuši ļoti skaisti saprasties pie tautiskā darba, lai gan es esmu katols un katoļu baznīckungs un daži no maniem pievestiem pazīstamiem un draugiem ir luterāņi un luterāņu mācītāji. Tiesa gan, ka ticību starpība stipri mūs izšķir. Bet ticības starpība nevar būt mums par šķērslī pie tautas vienības un kopīga tautiskā darba.” (301)

Ja Trasuns pakavējās pie ticību atšķirībām, tad no iepriekš teiktā svarīgs vēl tas, ka viņš varēja norādīt uz savu ciešu sadarbību un saprašanos ar redzamākajiem latviešu darbiniekiem šī gadsimta sākumā. Par pārāk atšķirīgiem ceļiem taču vairs nevarēja runāt.

Nebija vietā norādīt uz latgaļu šauro redzes aploku, kā to darīja vēl pirms divdesmit pieciem gadiem Roznieks.

Francis Trasuns saliedēja savus un savu domu biedru uzskatus īpašā platformā, ko jau apskatījām. Īstais saucējs un

tautas vienības iekustinātājs tomēr bija viņš, pie tam agrāk un noteiktāk par visiem citiem.

Tomēr, līdzīgi pārnovada latviešiem, arī latgaļiem radās savi "jaunstrāvnieki", tikai tie nebija marksisti, bet drīzāk lokālpatrioti. Trasuns viņus mēdza apzīmēt vienkārši par "jaunāko paaudzi". Viņi pievērsa sev uzmanību jau pirms 1. pasaules kara. Vienu brīdi likās, ka tie gūst pat pārsvaru. "Tas notika pa daļai aiz tā iemesla," saka Trasuns, "ka Pēterpīlī latvieši no vitebskiešiem Rīgas nepazīna un Rīga tiem bija gluži sveša. Bez tam pie Mūzikāliskās sabiedrības (dibināta 1903.g.) nodibinājās jaunekļu pulciņš, kurā Kempa kungs bija sirds un dvēsele. Šim jaunekļu pulciņam, kas kopā ar savu priekšnieku Kempa kungu sastāvēja no med. stud. O. Skrindas, A. Trasuna, O. Laizāna, Kindzuļa kunga un citiem, gan vēl nebija nodoma saraut katras saites ar Rīgu un literatūras valodu. Bet tie sprieda iet savu, neatkarīgu ceļu." (302)

Kamēr Fr. Trasuns izdeva "Daugavas kalendāru" literatūras valodā, tikmēr Francis Kemps sāka izdot avīzi "Gaisma" latgaļu vēl neizveidotajā izloksnē. Tad nu arī sākās vispārēja šķirošanās. Dr. Ontons Skrinda, Jēzups Kindzulis un Ontons Laizāns drīzi atskārta vienības nozīmi, bet Francis Kemps nodibināja latgaļu separātisma virzienu. Fr. Trasuns sprieda par viņu šādi: "Pēc tā domām Vitebskas guberņas latvieši nav viena tauta ar kurzemniekiem un vidzemniekiem, to valoda nav viena un tā pati latviskā valoda, to dzīslās nerit tās pašas latviskās asinis, to ieražas ir citas, tautai svešas, baltiešu valoda ir stipri samaitāta no vācu iespaida, vitebskiešiem nepatīkama un nesaprotama, vitebskiešiem ir tādas pat tiesības kā baltiešiem uz savu valodu un literatūru, — tāpēc nevar būt nekādas runas par vienošanos, un vitebskiešiem jāiet savs neatkarīgs ceļš." (303) Ar to pietika, lai sāktos jau pārējo latviešu noķengāšana. No šīs puses sāka kultivēt slavisku izteiksmes veidu un domāšanu. Trasunam atlikās šīnī sakarībā teikt, ka "arī godam minamu tautas vārdu — latvieši, latvīetes un latviešu zemi — tas ir apsviedis ar dubļiem un saminis zem kājām, ko līdz šim neviens sveštautietis nav darījis." (304)

Kaut gan par tādu zemiskumu Trasuns bija sašutis, tad tomēr arī viņā pašā gadiem ilgi bija krājies rūgtums par t.s. baltiešu izturēšanos pret tautas brāļiem Latgalē. Ja arī kaimiņu apgabalu latvieši no svešām varām bija mākslīgi atšķirti un tauta vēsturisko notikumu tecējumā sadrumstalota, tad vismaz latviešu preseī, kas pie tam bija brangi sakupļojusi,

pienācās plašāk apgaismot Latgales likteņus. Bet "avižu rūpes un korespondences", kā to konstatēja Trasuns, "nesniedzās tālāk par Aiviekstes krastiem." (305) Bez tam no Baltijas neieplūda Latgalē vismaz sākuma gados ne latviešu laikraksti, nedz grāmatas, kā to pa iespīestā vārda aizlieguma laiku pieredzēja apspīestie lietuvji. Tiem no Tilzītes un attālākām vietām ieplūda Lietuvā jo bagātīgi "Aušra" un citi piemēroti izdevumi, kas pauda tautisko domu un dzīves ziņu. Tos netraucēja arī fraktūra (gotu burti).

Un nevien šī nevižība vai vienaldzība latviešu pusē, bet bīstama ignorance visnotaļ. Ļausim to pateikt Francim Trasunam arī šoreiz saviem vārdiem. Viņa apsūdzībā teikts: "Kamēr latgalieši smaka zem tiesību aprobežošanas sloga, kas pie viņiem nepielaida nevienu dzīvāku vārdu, nevienu drukātu grāmatu, starp apgaismotiem baltiešiem neatradās neviens, kas iedomātos par saviem tautas brāļiem Vitebskas gubernā... Starp viņiem neatradās neviens ar plašākiem, patiesi tautiskiem uzskatiem, kas būtu sapratis un apķēris visas tautas vajadzības... Arī vēlāk, kad Vitebskas gubernas latvieši sāka spējīgi mosties un piesolīja baltiešiem draudzību un vienību, starp baltiešiem neatradās neviens, kas būtu gribējis vai pratis izlietot izdevīgu gadījumu un baltiešus draudzīgi vest latgaliešiem pretim. Baltieši novērtēja latgaliešus pārāk zemu, ko nebūtu darījusi neviena sveša un stipra tauta." (306)

Atskatoties uz mūsu tautiskajiem centieniem un to redzamākajiem pārstāvjiem, patiešām redzam, ka Trasuna pārmetums bija vietā. Pat Kronvalda skats nesniedzās pāri Baltijas robežām. Un vēlāk, kad Krievijas trešajā Domē lietuvji dedzīgi aizstāvēja savas valodas tiesības, "Ozola kungs un biedri neieņinējās ne pušplēsta vārda par bēdīgo skolu un latviskā valodas stāvokli pie latgaliešiem. Ozola kungam, redz, bija tuvāki Vācijas sociālisti nekā savas tautas brāļi Vitebskas gubernā." Arī to teica Trasuns. (307)

Neskatoties uz sarūgtinājumu un polemiku, kas izskanēja lielā Latgales latviešu modinātāja vārdos, te parādījās visnotaļ pamatota kritika un latviešu nacionālās ideoloģijas analīze. Tam visam bija konstruktīvs raksturs, un ko nebija teikuši citi, to pateica Francis Trasuns. Ar to viņš iebiedrojās latviešu modinātāju un tautas vadoņu pirmajā ierindā. Laika atstarpe no tautas atmodas laika sākumiem arī neko negroza.

Tādēļ nevaram runāt par Latgali, nerunājuši par Franci Trasunu, jo citādi tas būtu tas pats kā, runājot par vispārējo latviešu tautas atmodu, neminēt Krišjāni Valdemāru.

Vēl pakavējoties pie Trasuna tautiskajiem centieniem un

viņa izstrādātās programmas, atliek ievērot, ka viņš izgāja cīņā arī pret agrīnajiem Latgales separātistiem, citiem vārdiem, viņam bija jācinās uz visām pusēm. Vai nu tas bija Francis Kemps ar daudziem segvārdiem, vai kāds cits, kas sevi apzīmēja par "Reformātoru", "Skabargu" vai "Latgali", te radās nīgrs pretinieks tautas apvienošanās domai. Pretinieka nostāja bija tāda, ka starp latgaliešiem un baltiešiem nav gaidāms kompromiss, nav paredzama vienošanās. Trasuns turpretim izteicās, ka, atstājot malā personisku plēšanos, vispārīgu separātismu starp latgaļiem un baltiešiem viņš nekur neesot manījis, izņemot ticības atšķirības. "Tiesa gan, ka pēdējā laikā "Reformātors" ar saviem rakstiem ir mēģinājis radīt maksīgu separātismu pie latgaliešiem, bet šis nepateicīgais darbs nav devis nekādu augļu. Apzinīgā tautas daļa atklāti pret to protestēja, kā redzam no "Dryvas" nodrukātiem rakstiem, un tautas masa, kā aizvienam, turas saderīgi kopā. Tāpēc Skabargas kunga apgalvošanu par separātismu mēs varam gluži mierīgi atstāt pie malas. Tas var mums radīt dažas nepatīkšanas pie sveštautiešiem, izstrādāt pie tiem maldīgus jēdzienus par latviešiem, bet latviešu tautu tas nespēs maldināt." (308)

Latgale nebija tautību ziņā tik viengabalaina, lai runātu tikai par latgaļiem kā etnisku kopību, tīri prāvs tur bija krievu un poļu elements, kā arī pārtautoti iedzīvotāju slāņi. Latgaļi vieni pret šo latviešiem ne katreiz draudzīgo masu nevarēja cerēt uz jebkādu lomu vai pat uz savas tautības un kultūras vērtību nosargāšanu. Tādēļ Trasuns tālredzīgi brīdināja no tāda separātisma, kas viņus pašus varētu apdraudēt.

Atgriežoties pie Trasuna skarbajiem pārmetumiem baltiešiem, jāsaka, ka laika tecējumā jau pirms 1. pasaules kara daudz kas bija pārmainījies tautas vienībai par labu.

Jau skata pievēršana uz Latgales pusi nozīmēja pirmo soli šinī virzienā. Vēl nebija sākuši iznākt latgaļu pašu laikraksti, kad mācītāja Jura Rozēna žurnāls Apskats, kas drīzi pārvērtās par politisku avīzi (1903.—1905.) lepojās ar to, ka "Apskats pasniedz ziņas par inflantiešiem, šiem mūsu tautas nomaļniekiem un pabērniem. Vairāki inflantieši sniedz Apskatam šai ziņā roku." (309)

Ar Latgali un turienes ļaudīm jo cieši bija saaudzis Rainis, kas nebeidza jūsmot par savu jaunības zemi Latgali. (310) Bet uz nenormālo stāvokli, kāds bija radies, 1913. gadā norādīja Margērs Skujenieks, uzsvērdams, "kad runā par Latviju, tad nekad nedrīkst aizmirst viņas sastāvdaļu — Latgali." (311—321) Latgales jautājumam Skujenieks veltīja savā

grāmatā "Nacionālais jautājums Latvijā" vairākas lappuses.

Jānis Endzelīns, kas pētniecības nolūkā bija apceļojis Latgali, pievērsa tai uzmanību vairākos rakstos. Dzimtenes Vēstneša 1913. g. 295. nr. viņš iebilda pret aplamībām, kas bija parādījušās avīzes "Latvija" 27. nr., norādotams no savas puses, ka "nedrīkstam ne acumirkli aizmirst, ka šie "latgalieši" ir tie paši latvieši kā mēs." (322) Endzelīns bez tam protestēja, ka latgaļu tuvināšanos baltiešiem apzīmē par "nezin kādu tur aizrobežu sajūsmināšanos". Viņš savu protestu ietvēra vārdos: "Ar dziļu nožēlojumu lasīju tādus tik neapdomīgus un politiski tik isredzīgus vārdus. Cerēsim, ka neko tamlīdzīgu vairs nelasīsim latviešu presē!" (323) Nacionālpolitiskajā ziņā nozīmīgi bija Viļa Olava raksti, kas prasīja nevien latgaļu, bet arī latviešu kolonistu iekļaušanu tautas kopībā, jo, apstākļu spiesti, desmitiem tūkstošiem latviešu bija aizkļūduši prom pat tālāk par Vitebskas guberņas robežām. Olavs ieteica baltiešiem rūpēties par zemkopības pacelšanu Latgalē.

Tieši šini laukā daudz darīja Jānis Bisenieks Jelgavā.

Bisenieks izdeva nedēļas laikrakstu Zemkopis (1893.—1915.), kas atlicināja vienu nodaļu Latgalei, iespējot rakstus latgaļu izloksnē un ar latīņu burtiem. Jau tas vien bija manāms ieguvums, bet Bisenieks, pēc Fr. Trasuna norādījuma, piesūtīja šī laikraksta 300 eksemplārus par velti Latgales lauksaimniekiem. Arī pārējie Latgales zemnieki varēja Zemkopi abonēt par 1 rubli gadā, kamēr parastā abonēšanas maksa bija 2 rubļi un 80 kapeikas gadā. Bisenieka vadītā Latviešu Lauksaimniecības Ekonomiskā Sabiedrība izdeva latgaļiem arī lauksaimniecības grāmatas, ko sarakstīja Nikodems Rancāns. Pa lielākai daļai tās izplatīja par velti. Mazvērtīgās žīdu preces vietā minētā ekonomiskā sabiedrība apgādāja Latgali ar pirmšķirīgu preci, labām lauksaimniecības ašīnām un rīkiem, mākslīgiem mēsliem un visu citu, kas spēja pacelt lauksaimniecības kultūru. Ekonomiskā sabiedrība rīkoja Latgales latviešiem kopš 1909. gada lauksaimniecības kursu. Vēlākajos gados kursu rīkošanu apvienoja ar N. Rancāna Zemkopības biedrību. Savu veikala peļņu no visas Vitebskas guberņas Latviešu Lauksaimnieku Ekonomiskā Sabiedrība izdeva vienīgi Latgales kultūras pacelšanai. (324)

Ja arī tas neliktos pārāk daudz, tad vismaz atkrīt pārmetums, ka latvieši Baltijā būtu pilnīgi pagriezuši muguru saviem pārnovada tautas brāļiem. Bez jau minētā radās vēl citas ierosmes un mērķtiecīgas akcijas. Ar nepatiku vērojot, ka latgalieši dodas peļņā vienīgi uz krieviskajiem apgabaliem, kur viņiem nebija izdevība iepazīties ar augstāku saimniecisku un

garīgu kultūru, Bisenieka vadītā Ekonomiskā sabiedrība uzaicināja gājējus virzīties uz Baltiju. Un patiešām drīzi pēc tam ceļa virziens mainījās un viņi sāka censties uzlabot savus darba apstākļus pašā Latgalē. Kā paraugs lauksaimniecības pacelšanai viņiem kalpoja Baltija. (325)

Arī vispārējā kultūras un izglītības darbā arvien vairāk sāka domāt par atbalstu Latgales latviešiem. Kad 1907. g. 4. decembrī Rīgā nodibinājās Latvijas Skolotāju biedrība, tā par savu darbības rajonu apzīmēja Kurzemes, Vidzemes un Vitebskas gubernas latviešu daļu. Ja šī skolotāju biedrība nepaspēja izveidot plašāku darbību Latgalē, tad tur viņa pati nebija vainīga, bet gan cara patvaldība, kas 1911. g. 27. augustā šo rosīgo organizāciju slēdza uz 1906. g. 4. marta noteikumu 1. daļas 3. panta pamata. (326) Par latgaļiem domāja savukārt 1908. g. 29. februārī Rīgā nodibinātā Latviešu Izglītības biedrība, kuras darbības rajonos bija ieskaitīta arī Vitebskas gubernas latviešu daļa. (327)

Šis nebija vienīgās straumes, kas tecēja uz Latgales pusi.

Bieži tomēr piemirst, ka visu lietu kārtošana svešu varu pakļautībā neatkarājās ne no Baltijas latviešu, nedz latgaļu pašu gribas. Kā Vidzemes, tā Kurzemes un Vitebskas apgabala administrācija atradās, ja ievērojam tikai augstākās instances, gubernatoru un centrālo iestāžu rokās. To varā atradās pat jau iegūto tiesību atņemšana. Jāievēro, ka tiesību iekārtā vien pastāvēja radikālas atšķirības. Ja Baltijā civiltiesību laukā rikojās pēc provinciāltiesību nolikuma, tad Latgalē, t.i. Vitebskas gubernā, bija spēkā Krievijas likumi. Latgalē darbojās tiesas pēc Krievijas procesuālajiem likumiem. Trūka pat savas apgabaltiesas. (328) Katoļticīgos latviešus nepielaida valsts darbā. Arī 1911. g. 11. martā Latgalē ievestā zemstu iekārta viņiem maz ko deva.

Zemstes bija zināma novada pašvaldības orgāns, ko izveidoja īpašas vēlētajū kūrijas. Vēlētajus šķiroja pēc tautības pazīmēm, dodot priekšrocības krieviem. (329) Zemstu likuma 22. pants attiecībā uz Latgali noteica: "Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķos zemstes valdēs vairākumam vajaga piederēt krieviem." Tāpat likums noteica, ka skolu padomju priekšsēži var būt vienīgi krievi. Aleksandrs Plensners pamatoti saka, ka krievu šajos apriņķos bija tikai 25—30%, un tie paši pa lielākai daļai bija karavīri un ierēdņi. Latgales pamatiedzīvotājiem latviešiem, kas šajos apriņķos bija vairākumā, bija jāpaliek zemstes iestādēs piespiestā mazākumā. Tāpēc arī viņu nacionālās prasības palika neievērotas vai izsmietas. (330) 1914. gada vasarā, kad Latgalē

notika zemstu vēlēšanas, Līdums rakstīja, ka zemstes turienes latviešu pašdarbībai dod maz. (331) Viss, itin viss nosmacēja latgaļu pašapziņīgos centienus. Un arī Baltijas latvieši tieši šo ārējo apstākļu dēļ ne ikreizes varēja palīdzēt. Kad Bisenieka "Zemkopis" bija vienu laiciņu staigājis pa Latgales latviešu sētām, Kurzemes gubernātors piespieda redakciju izbeigt latīņu burtiem iespiesto Latgales nodaļu. (332) Tāpat līdz 1915. gadam krievu administrācija apturēja dažu baltiešu organizāciju darbību. Vienīgi 1. pasaules kara otrajā pusē radās labvēlīgāki apstākļi visu tautas locekļu kopdarbam, bet par to būs runa vēlāk.

PASAULES KARA PIRMĀS NOSKAŅAS

Pirmais pasaules karš ierāva latviešu tautu jaunu vēsturisku notikumu mutuli. Izvērtējot kara notikumus un noskaņas ar mūsdienu acīm, daudz kas liekas neizprotams un vedina uz kritiskām pārdomām. Ar kritisku mērauklu, vismaz nacionālajā jautājumā, bija taču jāpieskaras arī Piektā gada revolūcijai, kurai gāja līdzī apzīmējums "latviešu revolūcija". Bet mūsdienu kritiskais skats attālinātu mūs vēsturisko notikumu situācijas izpratnei un laikmetīgām sociālajām noskaņām.

Pietiek ieklausīties toreizējās balsīs, lai rastos drusku skaidrāks priekšstats par tālaika norisēm.

Valdemārs Dambergs par kara pirmajām dienām rakstīja: "1. pasaules karš radīja dzīvu savilņojumu latviešu tautā un sabiedrībā. Stāstīja, ka kādā Rīgas mobilizēto registrācijas punktā mobilizētie, negaidot ārstu apskati, dabūjuši savās rokās zīmogu "derīgs" un iespieduši savos dokumentos. Šī sajūsma izskaidrojama pa daļai ar vācu muižniecības privileģēto stāvokli; bet nu bija karš ar Vāciju, un radās cerības atbrīvoties no šī virsslāņa privilēģijām. Pa daļai latviešos varēja arī pamosties nojauta par gluži citiem politiskiem un dzīves apstākļiem. Šī nojauta arī piepildījās, bet gan pēc latviešu tautas lieliem upuriem un gluži citādā veidā un pa citiem ceļiem, kā toreiz varēja iedomāties... Tagad, uzliesmojot karam starp Vāciju un Krieviju, latviešiem šķita, ka ir pienācis laiks, kad viņu sapņi par gaišāku tautas nākotni var sākt realizēties." (333)

Viktors Eglītis, izmainīdams domas ar Dambergu, piebilda: "Dievs dos, ka mēs taču reiz atņemsim elpu kā savas zemes dēli un cilvēci pilsoņi lielajā Krievijas valstī." (334)

Tomēr ne visus žilbināja Krievijas varenība un cerība no cara rokām saņemt reiz žēlastības maizi.

Stāvokļa izpratne bija dažāda. Par to izsakās Jānis Lapiņš, viens no vērīgākajiem latviešu domas un sadzīves pazinējiem: "Latviešu nacionālistu retajām rindām lielas izredzes atvēra Pasaules karš. Vācija bija pārrēķinājusies, spekulējot uz Krievijas revolūciju, bet daudziem bija skaidrs jau pirmajās kara dienās, ka krievu nervi neizturēs karu ar vāciešiem. Tāpēc latviešu jaunajiem nacionālistiem bija kopējs ceļš, dažas kopējas idejas ar sociālistiem. Bija bažas, ka uzvara radīs tik zooloģisku krievu patriotismu, ka krievi mazās tautas vienkārši samīs: nekas neaizmirstas tik drīz kā kara sajūsmā doti solījumi. Latviešu tauta domāja citādi. Pie tam vāciešos viņa redzēja vēsturisku ienaidnieku un dziedādama, ar sajūsmu gāja pret vāciešiem." (335)

Tikai pazīstot šo tautas noskaņojumu, var izprast Kurzemes deputāta Jāņa Goldmaņa runu Krievijas Valsts domē. Karam sākoties, viņš teica: "Valsts domnieku kung! Viens no ienaidnieka pirmajiem šāvieniem norībēja tani zemes daļā, kuras pārstāvis es esmu. Tas bij pie Liepājas, Kurzemē. Vācijas pavēlnieks ļoti maldījās, ja tas sagaidīja, ka šie šāvieni atbalsosies vietējos iedzīvotājos kādā nebūt naidīgā darbībā pret Krieviju. Gluži otrādi, no Baltijas iedzīvotājiem, kuru vairums ir latvieši un igauņi, par atbildi uz šiem šāvieniem tikpat skaļi nodārdēja "lai dzīvo Krievija!" Tāpat tas būs arī turpmāk, pat smagākos pārbaudījumu brīžos. Starp latviešiem un igauņiem nav neviena cilvēka, kas neapzinātos, ka visu to, ko tie sasnieguši, tie sasnieguši tikai krievu ērgļa apsardzībā un ka viss tas, kas vēl jāsasniedz, būs iespējams, kad Baltija arī nākotnē būs lielās Krievijas sastāvdaļa. Tādēļ jūs varat redzēt tagad pie mums tādu gara pacilātību, tādu entuziasmu, ka visa tā pareizai attēlošanai pat visspilgtākās krāsas būtu par bālām. Šis lielās dienas pierāda, ka ne tautība, ne valoda, nedz ticība nekavē mums, latviešiem un igauņiem, būt karstiem Krievijas patriotiem, nostājoties plecu pie pleca ar lielo krievu tautu pret neganto ienaidnieku. Asiņu jūrā, kurā ir gribējis izpeldēties Berlīnē sēdošais Eiropas tirans, šini jūrā arī latvieši un igauņi ielies savas asinis, lai šis pastāvīgi mieru apdraudošais cilvēks, kas pastāvīgi iečukst ausis saviem kaimiņiem visjaunākos padomus, lai šis cilvēks nevien peldētos pa šo jūru, bet arī tur nosliktu. Šinis lielajās dienās mēs pierādīsim, ka mēs esam spējīgi nevien uz patriotisku sajūsmināšanos, bet arī uz saturību attiecībā uz iekšējo kārtību kā nepieciešamu ķīlu ieroču panākumiem kaujas laukā.

Mums ir daudz rēķinu ar mūsu Baltijas vāciešiem, bet tagad ar viņiem citādi norēķināsimies. Kad pāries bargās, smagās dienas tēvijai, tad mēs to celsim priekšā Jūsu caurlūkošanai, tautas pārstāvju kungi, un es esmu dziļi pārliecināts, ka jaunā miera saules gaismā vairs nebūs daudz aizspriedumu, kuri līdz šim pie viena vai otra varēja būt. Tādēļ tagadējā laikā mums, latviešiem un igauņiem, par visu augstāk stāv viens mērķis: atsist kopējā ienaidnieka uzmākšanos. Šī mērķa sasniegšanai es šinī vēsturiskajā brīdī svinīgi paziņoju no šīs tribīnes latviešu un igauņu deputātu uzdevumā, arī igauņu tautas vārdā, ka mēs, latvieši un igauņi, šinī svētajā un taisnīgajā cīņā iesim kopā ar krievu tautu līdz galam. Nevien mūsu dēli, brāļi un tēvi varonīgi cīnīsies armijas rindās, bet ienaidnieks sastaps arī pie mums mājās, katrā būdīnā no maza līdz lielam savu bīstamāko ienaidnieku, kuram tur gan var noņemt galvu, bet no kura pat mirstot tas dzirdēs tik vienu: lai dzīvo Krievija!” (336)

Ieklausoties šodien Goldmaņa emocionālajos vārdos, atliek teikt, ka tā bija neprāta runa. Daudz un dažādos gadījumos tā sevišķi no padomju vēsturniekiem atgādināta, atkailinot “pilsonisko aprindu” nosvēršanos uz Krievijas imperijas pusi. Burtiski ņemot, tam tiešām rodas apstiprinājums. Bet ne mazāk eksaltētas runas tanī pašā plenārsēdē turēja citi un savu nebeidzamo lojālītāti Krievijai apliecināja dažādās vietās arī vairāki Baltijas muižnieku pārstāvji, pie kam ne ikreizes fiktīvi. Apstākļi to prasīja, lai gan igauņu deputāti, šķiet, bija apdomīgāki, lūgdami Goldmani runāt arī viņu vārdā (bet paši nerunāja). Goldmanis savās uzrakstītajās atmiņās izskaidro savu runu Krievijas Valsts domē, teikdams: “Lasot tagad šo runu, var notikt, ka vienam vai otram tā var izlikties dažās vietās tā kā nesaprotama, iedomājoties vēlākā laika sasniegumus. Tam, kas pārzin tā laika situāciju un taktiku mērķu sasniegšanā, nekā nesaprotama nebūs. Toreiz visvarena bij Baltijas muižniecība tiklab pili — galmā, kā valdības aprindās. Lauzt tās varu bij viens no mūsu tuvākajiem mērķiem. Toreiz, karam sākoties, neviens arī nevarēja pateikt, cik lieli panākumi karā tiks sasniegti un kādi katrai tautai būs tie lielākie mērķi, pēc kuriem tā varēs sniegties... Tādēļ no vienas un tās pašas katedras Taurijas pili, pēc likteņa lēmuma, viens un tas pats deputāts, ko tas sacīja 1914. gada 26. jūlijā, līdz 1918. gada 5. janvārim viss bija tā pārgrozījies, ka tam pašam (runa ir par Jāni Goldmani. Aut.) bija jādeklarē Krievijas Satversmes Sapulcē Latvijas atdalīšanās no Krievijas.” (337)

Par kara pirmajām dienām Plensners turpretim izteicās, ka "nevarēdami vēl toreiz domāt par politisko patstāvību, latvieši gribēja būt lojāli Krievijas pilsoņi, cerēdami, ka arī Krievijas valsts vara būs pret visiem pienācīgi lojāla. Un latvieši centās no savas puses darīt visu jau avansveidīgi, nenogaidot krievu ekvivalentu." (338)

Ja tas liecināja par naivitāti un politisku Isredzību, tad tomēr ārējie apstākļi lika vēl arvien pielietot daudz maz elastīgu politiku, kā to darīja Goldmanis. Vēl no atmiņas nebija izdzisuši deputāta Markova II vārdi Krievijas Valsts domes budžeta komisijā (1914.g. 10. februārī): "Es personiski domāju, ka kara gadījumā ar Vāciju vācu baroni būs pat patriotiskāki, nekā latvieši un igauņi." Latviešu autonomijas spoks rēgojās krievu acīs jau tad, kad latviešu pašu domās, jāatzīstas, tā daudz maz noteiktā veidā bija vēl ne tikai diezgan maz populāra, bet pat diezgan grūti sameklējama, ja nerunā par atsevišķiem iniciatoriem. (339)

Arī par Krievijas sastāvdaļu šī vārda pilnā nozīmē Latvija resp. Baltija nebija nekad kļuvusi. (340)

Latvijas autonomija bija jautājums, ko varēja apskatīt no divi pusēm, — no latviešu tieksmēm un centieniem, kā arī no krievu hegemonijas viedokļa. "Krievijas vispārējā politika redzamā nākamībā nesola nekādas pārmaiņas," rakstīja Dzimentenes Vēstnesis 1914. g. 2. janvāra nr. un izskaidroja šī fakta konstatējumu ar to, ka "attiecīgais sabiedrisko spēku samērs liekas nodibinājies un garantē esošo apstākļu pastāvēšanu zināmu vēsturiska laika sprīdi. No likumdošanas iestādēm tagadējos apstākļos iedzīvotāji nekādas pamatīgas reformas nesagaida, vismaz tādas ne, kas ievērojami grozītu līdzšinējo kārtību." (341)

Kara reālitate lika paturēt acīs jo sevišķi Kurzemi. Jau 1914. g. augustā Liepāju ar divdesmit šāviņiem bija apšaudījis vācu kreiseris. (342) Tas bija pirmais vēstnesis vācu agresijas ceļam uz Austrumiem (Drang nach Osten). Neatkarīgi no vispārējā naida pret vāciešiem, ko bija uzkurinājuši Baltijas baroni, jau pēc Piektā gada bija sākusies Kurzemes kolonizācija ar vācu kolonistiem, kas saspīlējumu palielināja. Kurmales muižas īpašnieks Silvio fon Brēdrichs un Kazdangas barons fon Manteifels uzpirka bruņinieku muižas un domēņus, lai tur nometinātu vācu zemniekus. Bija domāts arī par plānveidīgu latviešu zemnieku izspiešanu laukā no viņu mājām. (343) Brīvkungs Manteifels atskārta, ka ir daudz kārt vieglāk novietot Kurzemē simt vācu kolonistus nekā pārvācot kaut vienu latvieti. (344)

Kolonizācijas nolūkā jau pusgadu pirms kara sākuma kolonizācijai paredzētās zemes jau bija izmērītas no mērniekiem. (345) Vācu kolonistu izvietojumu pa lauku mājām financēja Kurzemes kredītsabiedrība Jelgavā, kurai bija spēcīga aizmugure. Starp 1908.—1913. gadu paspēja jau novietot ap 13.000 kolonistu. (346)

Viss tas sagādāja degvielu arī jau pieminētajai Goldmaņa runai Krievijas Valsts domē. Ja jau līdz pasaules kara sākumam Kurzemes kolonizācija ar vāciešiem bija aizvirzījies tik tālu, tad varēja pietiekami pamatoti paredzēt tālāko attīstību, ja Kurzemē ielauzīsies vācu karaspēks. Šīs briesmas sastindzināja prātu visam citam, kas nebūt nebija mazāk bīstams. Ja agrāros apstākļus vien paturēja acīs, tad taču nevarēja palikt neievērots, ka krievu domēņu valde un zemnieku agrārbanka diezgan plašos apmēros nodarbojās ar krievu zemnieku iepiludināšanu Vidzemē un Latgalē. Dažādos priekšdarbus, kas bija veikti šinī ziņā kopš 1900. gada, bet sevišķi ar 1906. gadu, Margers Skujenieks bija paspējis apgaismot savā grāmatā Nacionālais jautājums Latvijā. (347)

Krievu kolonizācijas nolūkiem piegriezta vērību arī deputāts Jānis Zālītis. Līduma 1914. g. 28. marta nr. viņš norādīja, ka krievu iestādes novietojušas Jaunjelgavas apriņķī un Ilūkstes apr. Salienas muižā ukraiņu zemniekus. Kurzemes kolonizāciju ar krieviem bez tam pārrunāja Valsts domes budžeta komisijas 1914. g. februāra sēdē. (348)

Kā no vācu, tā krievu puses latviešu tautai draudēja briesmas. Uzsākt cīņu pret abiem ienaidniekiem nebija iespējams, pat lielākas tautas par latviešiem tādās situācijās izturas apdomīgi. Cars un krievu valdība atradās tālu, vācu baroni bija durvju priekšā. Ar tiešo pretinieku nācās sadurties ikdienā. Pārāk svaigas bija vēl arvien Piektā gada sadursmes. Tādēļ pierē bija jāvērs pret vācu virsslāni un tā faktiski varu Baltijā.

Jau no Krievijas pirmās Valsts domes laikiem latviešu deputāti izmantoja šo politisko arēnu cīņai pret muižniecību, tās feodālo sistēmu un privilēģijām. Sākoties karam pret Vāciju, politiskajai cīņai pievienojās cīņa kara laukā, jo aiz Baltijas muižnieku oligarchijas stāvēja agresīvā Vācijas ķeizārvalsts. Tādēļ kara notikumiem bija sava loģika. Ja tas tā bija latviešu daļā, tad apstākļi mainījās arī krievu pusē. Pietika ar kara pasludināšanu, lai krievu birokrātija sāktu Baltijas vāciešus uzskatīt par nelojāliem, konstatē Arveds Bergs, un spertu pret tiem represīvus soļus. (349) "Gluži loģiskā kārtā to lūkoja izmantot latviešu sabiedrība," turpina Bergs, "kas

centās nostādīt sevi par pilnīgi uzticamu, cerējama par to saņemt zināmu atalgojumu viņai vēlamu reformu veidā, pēc kurām viņa varētu ieņemt zemes vadošo stāvokli. Tam vēl pievienojās gluži pareizs novērojums, ka Vācijas uzvaras gadījumā Baltijas guberņas varētu tai pievienot, kas nozīmētu vietējā vācu elementa lielu stiprināšanu.” (350) Tātad nebija vairs runas tikai par latviešu apdzīvotās zemes applūdināšanu ar vācu kolonistiem vecā varas sistēmā.

Latviešiem kremta arī krievu gubernatora Kurlova izricības, panākot, ka to 1915. g. 8. augustā atcēla no amata. Krievu administrācija vērsās pat pret Dievs, svētī Latviju svinīgu dziedāšanu latviešu sarīkojumos. Latvieši to apzīmēja par savu himnu, ko Kurlovs sīvi apkaroja (351) Bet jau tas vien, ka Dievs, svētī Latviju dziedāšana lielākos sarīkojumos izvērtās par patriotisku jūtu manifestāciju, iesaistot ļaužu tūkstošus, rādīja, ka Latvijas jēdzienam bija radies dziļāks saturs. Konflikti ar administrāciju nostiprināja nacionālo pašapziņu, vismaz neļāva iestigt letargijā.

LATVIJAS BALTIE LIELCEĻI IR PILNI BĒGĻU

Par spīti tam, ka krievu virspavēlnieks apņēmās šot uz Berlīni, jau 1915. g. jūlijā Lejas- un Viduskurzemē parādījās vācu jātnieki. Nespēdami turēt fronti, krievi lika jau jūnijā postīt Kurzemes laukus un iedzīvotājiem atstāt savas mājas. “Visi Latvijas baltie lielceļi ir pilni bēgļu” rakstīja Bēgļu kalendārā Jānis Jaunsudrabiņš. 1915. g. novembrī Pēterpilī izdotajā Bēgļu kalendārā atrodam autentiskus aprakstus par milzīgo bēgļu kustību, kas sākās jau pirmajā kara gadā, kādēļ pieturēsimies pie šī faktu materiāla.

Viss Latvijas liktenis nonāca svaru kausos. Latviešu tautas eksistence šķita apdraudēta, lielai daļai latviešu pametot savas mājas un dzimto vietu. Kurzemes bēgļi sākumā pārbēga Vidzemes un Vitebskas guberņas robežās. Tiem pievienojās iedzīvotāji no Rīgas apriņķa Daugavas kreisā krasta. Krievu iestādes izdeva tikai cirkulārus, ka bēgļiem un viņu lopiņiem jādodas “uz rīta pusi”, bet nespēja tos apgādāt. Latviešu bēgļi vēstīja — “mēs bijām atstāti pilnīgi pašu liktenim un pašu saprašānai kā rīkoties, ko un kad darīt.” (352) Par bēgļu apgādību uzdeva rūpēties zemstu un pilsētu savienībām, bet šo iestāžu administratīvā struktūra vien jau neatbilda Baltijas apstākļiem, par krievu ierēdņu nemākulību nemaz nerunājot. Arī Rīgas vāciskā pašvaldība, ja atskaita divu ēdināšanas

punktu ierīkošanu un zārku apgādi, maz ko darīja bēgļu masu labā.

Kā Rīgas, tā citu pilsētu latvieši steidzās tādēļ saviem tautiešiem palīdzēt paši. Atsauclība bija dzīva un lika izmanīt cilvēcisku tuvību. Arī par ievainotiem karavīriem bija jādama. Krievu ziemeļarmijā, pirms latviešu strēlnieku bataljonu nodibināšanas, bija daudz latviešu un tie aizgāja nāvē lielā skaitā. (353) Jelgavā lielu rosību parādīja Sarkanā Krusta Latviešu komiteja, ko vadīja Jānis Čakste un Alberts Kviesis. Jau 1914. gada rudenī Justīne Čakste uzņēmas latviešu ierīkotās lazaretēs vadību, to izveidojot priekšzīmīgi. Cēsis darbojās Baltijas bēgļu apgādāšanas komiteja, kuras darbā iesaistījās redzami latviešu sabiedriski darbinieki un prāvs pulciņš pašizliedzīgu sieviešu. (354) Latviešu sabiedrībai nebija vienaldzīgi, kur galu galā paliek kara apstākļu dēļ no savām dzīves vietām izraidītie tautas brāļi. Nepietika ar brūču dziedināšanu, bet bija viss jāizvērtē no tautas kopības interešu viedokļa, dodot atbildi arī pamata jautājumam, — vai ir pareizi pamest savu dzimto vietu un aizklist svešumā.

Valsts domnieki Jānis Zālītis un Jānis Goldmanis izgādāja atļauju latviešu bēgļu apgādības iestāžu un darbinieku kongresam. Tāds varēja sanākt 1915. gada 30. un 31. augustā Pēterpilī. Kongress panāca Latviešu Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomitejas (turpmāk LBAC) nodibināšanu. No šī brīža visam milzīgajam bēgļu aprūpes darbam radās programma un lietišķi izveidots palīdzības aparāts.

Pirmo skaidrību deva jau kongresā pieņemtās rezolūcijas. To teksts šāds: 1. Ievērojot to, ka kara darbība ir izplatījusies uz visai plašu rajonu un mūsu sabiedrība un administrācija izrādās par nesagatavotām veselu tautu evakuēšanai un izmitināšanai jaunās dzīves vietās, ka valodas un Iekšskrievijas apstākļu nezināšanas dēļ bēgļiem draud ārkārtīgas grūtības pie darba un pajumtes dabūšanas, ka īpašuma atstāšanas gadījumā tas vieglāk tiek iznīcināts un padots visādām nejaušībām, — latviešu bēgļu apgādāšanas organizāciju kongress nolemj aizrādīt Latvijas iemītniekiem, it sevišķi veciem, pārsteigtīgi neatstāt dzimto sētu. Kara dienestam derīgiem vīriešiem 16—50 gadu vecumā un jaunavām ir jāatstāj dzimtene.

2. Latviešu bēgļi sūtāmi uz tiem Baltijas un Latgales apgabaliem, kas vēl nav aizņemti no kara un vispār uz Baltijas tuvākajām vietām; ārpus Baltijas bēgļi noņemāmi kopā lielākos pulkos; bēgļiem — lauciniekiem gādājāmi darbi tikai uz laukiem, bet fabrikas strādnieki un pilsētnieki virzāmi uz

Petrogradu, Maskavu un citiem lielākiem centriem; latviešu bēgļi nekādā ziņā nav sūtāmi uz Samaras, Ufas, Permas, Orenburgas un citām ziemeļaustrumu gubernām un Sibīriju; pie bēgļu aizsūtīšanas un atpakaļ sūtīšanas visās pilsētās un stacijās valdības iestādēm jāaicina klāt latviešu organizāciju priekšstāvji, ar kuriem kopā nokārtojama bēgļu evakuācijas lieta.

3. Ievērojot līdzšinējos piedzīvojumus bēgļu izceļošanas lietā, kongress atzīst, ka: 1. palīdzības sniegšanas darbā jāmobilizē visi latviešu inteligētie spēki; 2. jā rūpējas, lai valdības iestādes pie laika ziņotu vietējiem iedzīvotājiem un organizācijām par draudošo stāvokli attiecīgās vietās; 3. jā sūta bēgļi tikai uz iepriekš izmeklētām vietām. Bēgļiem, kas neprasa uzturu vai pabalstu, atļaujams pašiem izraudzīties dzīves vietas; 4. visiem vilcieniem ar latviešu tautības bēgļiem jā sūta līdz pilnvaroti latviešu tautības emisāri un žēlsirdīgās māsas, kuriem jā pavada bēgļi līdz noņemšanas punktiem; 5. jā lūdz valdība, lai tiktu dots norādījums vietējiem ierēdņiem stingri ievērot pavadoņu pilnvaras; 6. bēgļiem jā dabū ceļā uztura līdzekļi un medikamenti bez maksas no valsts līdzekļiem; 7. vajadzīgās vietās uz bēgļu ceļa jā ierīko ēdināšanas punkti, kā arī orientēšanās un statistikas biroji, kā arī jā uzcēļ barakas un pirtis. Visās bēgļu pietāšanās vietās jā būti pastāvīgi vārītam ūdenim un jā ierīko produktu pārdošana un izsniegšana par brīvu; 8. visā bēgļu ceļā jo nopietna vērība jā piegriež sanitāriem apstākļiem un ārstnieciskai palīdzībai. Galvenajās pietātnēs jā ierīko pastāvīgi ārstniecības punkti; 9. pirms izceļošanas bēgļiem ieteicams apgādāties pasēs priekš sevis un arī atsevišķiem pieaugušiem ģimenes locekļiem." Rezolūcijas 4., 5., 6. un 7. daļa apskata vēl citus praktiskus izkārtojumus, bet izvirza prasību, ka bēgļi izvietojami kā pilsētās, tā uz laukiem pēc tautībām. Tam tad pēc būtības pieslēdzas rezolūcijas 8. daļa, kurā teikts, ka "bēgļu noņemšanas vietās jā rūpējas tāpat kā par materiālo, tā arī par bēgļu kultūrālo un garīgo vajadzību apmierināšanu, gādājot 1. par laikrakstiem un grāmatām, un, ja iespējams, izdot periodisku organu bēgļu jautājumu apgaismošanai; tāpat gādājot par bēgļu reliģisko vajadzību apmierināšanu; 2. sarīkojot kursus, lekcijas un sabiedrisku dzīvi, atverot patversmes un bērnudārzus, skolēnu un skolotāju pansionātus; 3. gādājot par bēgļu bērnu ievietošanu augstākās-, elementār-, vidus- un dažādās profesionālās skolās, rīkojot latviešu valodas, vēstures un ticības mācības ārpusskolas kursus, kur tādi nav iespējami pie skolām; 4. pašiem nodibinājot īpašas latviešu elementārskolas

ar Baltijas tautskolu programmu, pie kam vismaz divi pirmos gadus mācību valodai jābūt latviešu." (355)

No šīs rezolūcijas pamatdaļas sīki jo sīki un rūpīgi izstrādātā plānojuma vien redzams, ar kādu apņēmību LBAC ķērās pie darba jau tad, kad vēl nebija apstiprināti šīs centrālās bēgļu organizācijas statūti. Bet darbības lauku paredzēja vēl paplašināt ar skolotāju komplektēšanu un viņu atalgošanu, kā arī ar rakstnieku un mākslinieku darbības nodrošināšanu, latviešu bibliotēku ierīkošanu, Kultūras biroja nodibināšanu (kas uzsāka darbību 1916. g. sākumā) un citu nacionālu pasākumu izveidošanu.

Domājot par kara apstākļos radīto brūču dziedināšanu un tīri praktisko bēgļu aprūpes darbu, skats jau tanī brīdī sniedzās tālāk. Kongress prasīja no krievu valdības, lai ar bēgļu atgriešanos Latvijā tur nekavējoties ievestu vietējo zemes pašvaldības reformu ar demokratisku vēlēšanu kārtību ("ar visu kārtu piedalīšanos", kā bija teikts rezolūcijā). (356)

Vitāli svarīgs bija jautājums par bēgļu pulcināšanu un pārāk lielas izklišanas novēršanu. Māca bažas par vienas tautas daļas pazušanu un neatgriešanos dzimtenē. Kristaps Bachmanis Dzimtenes Atbalsī rakstīja, ka "par bēgļiem jau sāk runāt čukstēdami, kā p a r n e l a i ķ i e m". (357) Un divi gadus vēlāk tā pati avīze konstatēja, ka "desmitā daļa no viņiem (latviešu bēgļiem Krievijā) ir apmirusi, puse no tiem ir trūkumā un badā, četras piektdaļas šo klaida dzīvi jūt kā briesmīgu dvēseles nelaimi. Trešā daļa no visas latviešu tautas ir izmesta no mājām." (358)

Dzimtenes Atbalss neuzrādīja tikai zaudējuma bilanci, bet aplūkoja stāvokli no nacionālas atbildības viedokļa: "Priekš latviešiem bēgt taisni ir nodevība pret savu dzimteni. Latviešu patriotisms, ja vispār te par to runā, drīkst vienīgi būt patriotisms pret Latviju, lai viņa atrastos zem kā atrazdamās. Latvijas nacionālpolitiskais stāvoklis prasa tikai palikšanu... Latviešu pienākums un vajadzība ir — nevien nebēgt, bet atgriezties arī tiem, kuri jau izbēguši." (359)

Ja šādu pašu ieskatu aizstāvēja LBAC un atbildīgie tautas interešu pārstāvji ar Goldmani un Zālīti priekšgalā, tad krievi un vācieši sprieda citādi. Krievu sociālrevolucionāru plašajās aprindās, kā to rādīja kāda viņu apspriede Maskavā, valdīja uzskats, ka latviešu bēgļi pēc kara nobeiguma nebūtu laižami uz Latviju atpakaļ. (360)

Arī vācu agresijas plānos bija, lai Kurzeme un pārējie Latvijas apgabali paliktu tukši, jo latviešu bēgļu aizplūšanu uz Krieviju uzskatīja kā ieguvumu vācu lietai. (361)

Istenībā latviešu bēgļi nemaz nebija jāmudina atgriezties pie pirmās izdevības atpakaļ dzimtenē. Ar visām savām ilgām un iecerēm viņi nepārtraukti tiecās pēc tēvzemes. Daži atgriezās jau 1916. gadā. Jau pirms neatkarības laika Latvijas robežmalā drūzmējās nepārredzamas bēgļu masas, lai virzītos cauri uztveršanas vietām un karantīnām uz vēl nesen pamesto dzimto vietu. Grūtāk tas bija izdarāms kurzemniekiem un tai bēgļu daļai, kas atradās viņpus Urāliem.

Jaunas grūtības radās pēc tam, kad varu Krievijā sagraba lielinieki. (362) Notikumi Kostromā jau 1917. gada decembrī rādīja, ka padomju vara nepieļauj nekādu bēgļu nacionālu organizāciju darbību. Latviešu un lietuvju organizācijas Kostromas gubernā turpretim paziņoja, ka tās savas nacionālās intereses stāda augstāk par sociālismu un internacionālo kopības apziņu. Šim lēmumam tūlīt pievienojās arī poļu nacionālās komitejas. Šie un līdzīgi notikumi un pieredze ļāva Jānim Lapiņam teikt, ka "latviešu nacionālās pašapziņas celšanā lielu pakalpojumu izdarīja bēgļu kustība un strēlnieku pulki. Bēgļi svešumā tik augstu pacēlās pāri krievu tautas līmenim, ka radās zināms lepnums uz savu tautību." (363)

Dzīve citu tautu vidū vedināt vedināja domāt nevien par zaudēto tēvzemi, bet arī par tās atgūšanu un piemērotāku dzīves apstākļu izveidošanu. Kur viss bija zaudēts, domas pacēlās pāri svešu varu uzspiestajiem brīvas gribas aizspriestiem un konvencionālajam dzīves plūdumam. Ja pašu dzīve vienu dienu bija jāatsāk celt no jauna sliedīša, tad tāpat atlika domāt par to, uz kādiem pamatiem būtu ceļama tautas kopdzīve. Tieši tagad jau reālākā skatījumā izveidojās d o m a p a r L a t v i j a s v a l s t i .

Atziņa par Latvijas neatkarīgo valsti bija gatavāka ārpus Latvijas nekā pašā Latvijā. To apstiprina vērīgais notikumu izsekotājs Jānis Bankavs, (364) bet jo sevišķi tas redzams, ieskatoties Maskavā izdotā laikraksta Dzimtenes Atbalsis gadagrājumos. Kāpinājumu Latvijas neatkarības prasība atrada bēgļu masās sevišķi pēc Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes nodibināšanās. Bet ceļa sagatavotāja šai latviešu tautas pārstāvībai bija bēgļu centrālkomiteja, kuras priekšgalā atradās Vilis Olavs, Jānis Čakste un Arveds Bergs, pie tam ar plašu latviešu inteliģences kadru līdzdarbību. Bet domstarpību izlīdzināšanai svarīgs bija pats priekšnieka amats. "Tikai Olava autoritāte apvienoja ap sevi visas grupas, tā pasargājot bēgļu apgādības lietu jau pašā sākumā no nevienprātības un skaldīšanās," pamatoti saka Fēlikss Krusa

monografijā par Vili Olavu. (365)

Olavs pulcināja ap sevi nevien pasaules kara laikā izklaidētos bēgļus, bet pietuvināja latviešu lietai arī vecos ieceļotājus Krievijā. To vidū atradās tādi, kas tikai lauzīdamies sarunājās latviešu valodā un bija jau krietni pārtautojušies. Olavs bija kā dravnieks, kas pūlējās aizlaidušās bites noķert, savākt un atgriezt atpakaļ savā dravā. Viņš lika latviešu kolonistus iesaistīt tautas kopībā visur tur, kur notika bēgļu apzināšana un pulcināšana. Tas notika visā Eiropas un Āzijas Krievijā, atrodot latviešus, Edvarda Vulfa vārdiem runājot, arī pie Kaspijas jūras kalmikiem. (366)

Vēl nebija karš sācijas, kad Jelgavas avīze Tēvija norādīja, ka "var braukt pa Krieviju krustām un šķērsām, bet nekur tādas vietas neatradīs, kur nebūtu latvietis nometies uz dzīvi. Viņš ir ziemeļos, kur samojēdi ar briežiem brauc, viņš ir dienvidos, kur Krimas krastus apskalo Melnā jūra, viņš ir rītos, kur dzeltenās mongoļu tautas cīnās dēļ maizes kumosa, ir vakaros, no kurienes tas nekā laba vairs negaida." Un Tēvija piebilda, — "lai latvietis dzīvo kur dzīvodams, tomēr materiālajā ziņā viņš visur ir pārticis labāk par vietējiem iedzīvotājiem." (366 a) Līdzums tanī pašā laikā konstatēja, ka Pēterburgā dzīvo pāri par 30.000 latviešu (366 b)

Cik lielā mērā latviešu tauta 1915. gada beigās bija saplosīta, redzam no Margēra Skujenieka izstrādātās statistikas, kur teikts, ka kopā ar agrākajiem izceļotājiem Krievijā bija vairāk nekā viens miljons agrāko Latvijas iedzīvotāju, pārsvarā latviešu. (367)

LBAC sagādāja bēgļiem nevien pabalstus un darbu, bēgļu bērniem patversmes un latviešu skolu, bet izvērtā plašu kultūras darbu. Nacionālo domu un mērķtiecīgu kultūras politiku cēla šīs organizācijas nodibinātais Kultūras birojs ar t.s. Intelīgences vakariem Maskavā. Turpat darbojās arī latviešu teātris, kas iejūsmoja bēgļu pagurušo dvēseli ar Raiņa Pūt, vējiņi, Akuratera Kurzemes u.c. izrādēm. Arī dažādajiem izglītības kursiem bija sava nozīme. Viss tas apliecināja, ka latvieši jebkuros apstākļos ir spējīgi veidot paši savu dzīvi un ir gatavi uzņemties vēl lielākus uzdevumus.

AR LATVIEŠU KAROGU PAR LATVIJAS NĀKOTNI

Kā Krievijas pavalstniekiem latviešu jauniešiem 1. pasaules kara laikā pienācās paklausīt vispārējai iesaukšanas pavēlei. Tā kā ienaidnieka pusē stāvēja Vācija, tad ar to vien

pietika, lai dotos cīņā ar vislielāko apņēmību. To izprata īstenībā kā cīņu pret nīsto Baltijas muižniecību. Paaudžu paaudžu naidu vēl atsvaidzināja Piektā gada notikumi, kas bija atstājuši nedziedināmas rētas.

Iejaukti krievu pulkos, latvieši jutās kā pasažieri lielā vilcienā, kur viens otru nepazīst un kuriem nav tuvāku saišu. Arī tad latviešu karavīri izcēlās ar savu neparasto varonību, kā to pierādīja sākotnējās kaujas Austrumprūsijā. Šo karavīru drosmi cildināja, bet, kā to apzīmēja Jānis Goldmanis, — “tā bija krievu slava, bet latviešu asinis.” (368) Bez tam te nesa upurus par labu Krievijai. Latviešu lieta no tā neko neieguva.

Radās doma par latviešu karaspēka vienību radīšanu. Šī doma nedeava mieru Rīgas Politehniskā institūta studentam Kr. Glīdzinam, kas par to apspriedās ar domnieku Jāni Goldmani. Pēdējais 1915.g. 28. maijā iesniedza armijas virspavēlniekam Nikolajam Nikolajevičam lūgumu atļaut dibināt latviešu pulkus (iesniegumā lietots krieviskais “družinu” nosaukums). Norādījis uz šādu latviešu regulāru militāru vienību priekšrocībām, Goldmanis izteica cerību, ka virspavēlnieks “piekritīs šim latviešu patriotiskajam pasākumam — palīdzēt pēc savām spējām dzimtenei.” (369) Runāt skaidrāku valodu nebija iespējams. Drīzāk varēja pieņemt, ka krievu militārā vadība atsevišķu nacionālu karaspēka vienību dibināšanai nepiekritīs. Goldmanis tādēļ izmantoja norādi uz savu runu Valsts domes 26. jūlija kopsēdē, kā arī divu Daugavgrīvas bataljonu veiksmīgo cīņu pie Jelgavas, kur tieši latvieši izcēlās. Tam visam bija sava nozīme, panākot labvēlīgu lēmumu.

Tūlīt pēc tam nodibinājās Latviešu strēlnieku bataljonu Organizācijas komiteja ar J. Goldmani priekšgalā. Tās darbība bija visai sekmīga, un tai izdevās ar latviešu bataljonu dibināšanu nostiprināt līdz 1917. gadam tautas vienotību. Tieši tajā laikā tam bija milzīga nozīme.

Ja arī uzsaukumā, ko domnieki J. Goldmanis un J. Zāltis izplatīja latviešu tautā, nevarēja pateikt to, ko prasīja nacionālpolitiskās pārdomas, tad pietika jau ar to, kas bija likts virsrakstā, proti: “P u l c ē j a t i e s z e m l a t v i e š u k a r o g i e m”. Jau kopš tautas atmodas laikmeta latvieši bija sarunājušies simbolu valodā un iemanījušies izprast zemtekstus. Tādēļ pārējā teksta piebārstīšana ar “uzticību caram un Krievijai” nebija nekas cits kā raibas tapētes pie sienas.

Ar latviešu karavīru koncentrēšanu nacionālās karaspēka vienībās pašu latviešu virsnieku vadībā un uz Latvijas

teritorijas bija apzinīgi vai neapzinīgi, kā izsakās Ernests Blanks, dota latviešu tautai jauna nacionāli politiska gribas izpausme. (370) Un izvērtējot faktiskās norises, Dzimtenes Atbalss 1917. gada sākumā rakstīja, ka "pavisam savādi būtu iedomāties, ja latviešu strēlnieki, lejot asinis karā par tautu brīvību un pašnoteikšanos, izkarotu šīs brīvības cīņām un ne sev." (371) Bet jau 1915.g. 20. decembrī Pauls Dāle, runādams ceturtajā "Latviešu inteligences vakarā" Maskavā par latviešu strēlnieku bataljonu nacionālo nozīmi, teica: "Strēlnieku bataljonu dibināšana bija uzticības pierādīšana mūsu tautai un pašas tautas aicinājums saviem dēliem — nodot savus spēkus un dzīvību par mīļotās dzimtenes brīvību un nākotni... Pēc nepilniem trim mēnešiem mūsu strēlnieku bataljoni spīdoši izturēja savu uguns kristību. Šī uguns kristība bija līdz ar to savā iekšējā nozīmē mūsu tautas svaidīšana uz drošākas un stiprākas nacionālas gribas pieaugšanu un piepildīšanu... Viņi tagad bagātīgi attaisno uz tiem liktās cerības un viņi neviestošus varonības un slavas ziedus mūsu tautas vainagā, visai civilizētajai pasaulei paužot latvju vārdu, tā sekmēdami arī starptautiskas uzmanības piegriešanu mūsu tautai. Šai karā vispār, un ar saviem strēlnieku bataljoniem sevišķi, latvji pierāda, ka viņi ir nevien čaklu zemkopju, mierīga darba un lirisku sapņotāju, dzejnieku tauta, bet arī drošsirdīgi, izturīgi un izveicīgi cīnītāji ar ieročiem, ka viņi var radīt arī savu bruņniecību, kurā izpaužas tautas vīrišķīgās gribas un cīņas drošais spēks... Viņi kaldina un stiprina mūsu nacionālo pašapziņu, ceļ cerību ierosināto gribu — būt latviski stipriem vienmēr un vienotiem visur. Drošas cerības, lielas domas un spēcīgas jūtas un tieksmes ierosina uz lielu, ievērojamu darbību un arī pašas aug tikai uz lielu notikumu un darbu pamata, attīstoties kopā ar tiem. Un šādus notikumus un darbus mūsu nomales tautai nes tagadējais karš un latviešu bataljoni, nes tādēļ, varbūt, lai viņa pati lielāka, stiprāka un skaidrāka taptu savā gribā, savās jūtās un domās. Latviešu strēlnieku pulki šai mistiskā, grūtā laikmetā ir mūsu tautas gaišums, lepna mīlestība, spēks un lielāka spēka simbols. Arvien vairāk viņi kļūst par ļoti ievērojamu nacionāli vēsturisku faktoru. Un šī viņu nacionālā nozīme arvien vairāk pieaug, jo skaidrāka viņa kļūs mūsu apziņai un jo darbīgāka būs mūsu latviskā griba un atsauce." (372)

Dāles izvērtējums par strēlnieku nacionālpolitisko lomu tādēļ nozīmīgs, ka tas dots jau strēlnieku bataljonu dibināšanas un cīņu sākumā. Vēlākajos laikos mēģināts viņu

darbību un dzenuļus, kas lika pulcēties zem latviešu karogiem, citādi izskaidrot. Zīmīgi, ka par strēlnieku nacionālpolitisko lomu jau 1915. gadā atklāti runāts, pie tam izceļot nacionālās gribas un pašapziņas momentu. Par to runāja latviešu intelīģence, un par to bez aplinka rakstīja latviešu laikraksti. Tas iemeta tikpat kā jaunu dzirksteli aizaugušā sūneklī, liekot atvērt acis arī tiem, kas neprata politiski domāt vai tieši ar to lepojās, ka "nenodarbojas ar politiku". Kaujas lauks stādīja, protams, savas prasības, bija jādomā arī par savas kailās dzīvības saglabāšanu, bet, ja par latviešu strēlniekiem teica, ka tie nicinot nāvi, tad gluži par velti neviens savu dzīvību taču neupurē. Ja arī ikvienam latviešu strēlniekam nebija skaidrs, cik taustāmi panākumi būs viņa nestajiem upuriem, tad nevien viņi paši, bet arī citu tautu piederīgie atzina, ka latvieši cīnās par savām tiesībām.

Andrejs Auzāns, vēlākais ģenerālis, izpaudis latviešu strēlnieku domas un izjūtas, tās ietverdams vārdos: "Ja latviešu strēlnieki būtu lējuši savas asinis par Krievijas interesēm, tad viņi nebūtu likuši uz saviem karogiem uzlecošās saules simbolu. Šis simbols tādā gadījumā būtu bijis nevietā. Krievijas intereses, kuras nesakrita ar Latvijas interesēm, nevarētu izsaukt strēlniekos to sajūsmu, kura viņos mājaja. Strēlnieki bija tie, kas pauda latviešu vārdu. Mūsu tauta, kuru līdz pasaules karam maz pazina pat Krievijā, pateicoties strēlnieku kaujām, tapa pazīstama un apbrīnota visā plašajā pasaulē." (373)

Strēlnieku virsnieks Auzāns nav vienīgais no šo cīnītāju pulka, kas norādījis uz dzenuļiem, kas lika pulcēties zem latviešu karogiem. Un kādas atbalsis bija tautā, to spilgti apliecina Rainis vienā savā Odesas latviešiem 1916. g. 29. augustā rakstītā vēstulē. Viņš lielo cīņu laikā, kad strēlniekus vadīja tikai latviešu patriotisms, teica: "Es apsveicu latviešu bataljonus kā brīvās Latvijas sagatavotājus, kā mūsu tautas gara patstāvības modinātājus, kā mūsu slavas paudējus. Aiz bataljoniem lai mīt jauna latvju kultūra visā spēkā un spožumā." (374) Rainis jau strēlnieku bataljonu dibināšanas laikā bija teicis: "Tauta, kurai ir savs nacionāls karaspēks, ir jau ceļā uz patstāvību." (375)

Ne jau strēlnieki, būdami karavīri, varēja nākt ar politiskām deklarācijām un prasībām. Viņu vietā to darīja latviešu sabiedrība un prese. Pēdējā gan arī tikai tanī apmērā, cik to atļāva kara cenzūra. Tādēļ jāapmierinājas ar to faktu materiālu, kas pieejams, paturot vērā, ka atklātāks vārds ne ikreizes atrodams. Ka tāds bijis, to apliecina atkal jau minētie

“baltie laukumi” un aprautie teikumi tā laika laikrakstos.

Der ieklausīties arī tanī domu paudumā, kas varēja parādīties un ko arī tad pietiekami izprata.

Ja “Dzimtenes Atbalss” 1915. gadā lika saviem lasītājiem ievērot, ka “visi lieli notikumi vienmēr dara kaut kam galu un liek pamatus kaut kam jaunam”, tad tas nebija pārāk abstrakti domāts, pie kam raksta autors savu domu turpināja, uzsvērdams, ka “tagadējo notikumu apmēri un dziļumi ir tādi, ka tie cirtīs vairāk nekā redzamas zīmes tautu dzīvē vispār un līdz ar to demokrātijas dzīvē atsevišķi.” (376) Gadu vēlāk jau skaidrāk izteicās Jaunais Vārds: “Latviešu presē, tāpat kā no katra latvieša mutes, nemitīgi dzirdam vienu, visu saistošu domu: nepieciešama Latvija bez līdzšinējiem ierobežojumiem, bez visu nomācošās aizbildniecības, bez dzimtkungu visu saistošās tiešās vai netiešās kontroles, bez — bez visa tā, kas līdz šim radīja tik dziļu plaisu starp Latvijas iedzīvotāju tiesisko un kultūrāli ekonomisko stāvokli... Latvijas iedzīvotājiem jāiegūst tiesība pašiem lemt par savām vajadzībām un pašiem šos lēmumus izvest dzīvē. Tā ir vēlēšanās, kuru tagad dzirdēsīm no latviešu milzīgā vairākuma, bet tā ir arī vēlēšanās, pret kuru mūsu līdzšinējie aizbildņi visnesaudzīgāki karojuši... Tikai paplašinot Latvijas iedzīvotāju tiesības, radot pašvaldības iestādi ar plašām kompetencēm, var būt runa par to, ka Latvija arī lepno, mirdzošo kultūras ieguvumu ziņā varēs cienīgi blakus nostāties citām kultūras tautām.” (377)

Kā tikko pieminētajā rakstā, tā citur sāka figurēt Latvijas tiesību jautājums. Par izvirzīto uzskatu demokrātisko raksturu liecināja tas, ka ne katreiz iestājās tikai par latviešu tautas, bet visu Latvijas iedzīvotāju interesēm un tiesībām. Tas jau pamatu pamatos atšķīrās no krievu administrācijas vai vācu muižniecības nostājas, kas allaž lika dominēt tikai Krievijas imperijas vai privileģētās muižnieku kārtas interesēm. Latviešu prese atgādināja, ka saimniecisko un kultūras ieguvumu ziņā kā latviešu tauta, tā citi Latvijas iedzīvotāji ir sasnieguši augstu attīstības pakāpi, bet tautas tiesiskais stāvoklis ir palicis negrozīts daudzus gadu desmitus. Latvijā, salīdzinot ar ļaudīm Iekškrīvijā, visi iedzīvotāju slāņi ir izglītotāki, — bet tiesiskajā ziņā tie atrodas nelabvēlīgākos apstākļos. “Ir radusies pretruna, kura ik dienas tiek atgādināta un nemitīgi izsauc nemieru,” uzsvēra Jaunais Vārds, un kamēr šī pretruna nebūs izzudusi, nevarēs būt runa par Latvijas normālu un sekmīgu attīstības gaitu.” (378)

Zīmīgi, ka to visu teica Jaunais Vārds, kas runāja “kreisās

demokratijas un strādniecības vārdā.” Latvijas jautājums jaunā skatījumā atrada skaidru formulējumu arī pārējā presē. Līdzums jau kara pirmajās dienās rakstīja: “Tagadējais laikmets izvirzījis uz dienas kārtības nacionālo jautājumu. Ikviens tautība kopā ar pašas valsts ieguvumiem politiskajā ziņā cerē arī uz sava tiesiskā stāvokļa uzlabošanu... Latvieši šī kara laikā ar savu patriotisko un visādā ziņā korrekto izturēšanos ir izklidinājuši daudz aizspriedumu par sevi un tā stiprinājuši izredzes, ka viņu vēlēšanās pie apstākļu nokārtošanas Baltijas iekšējā dzīvē nākotnē tiks ievērotas.” (379)

Protams, te atkal izpaudās pārāk liels optimisms, kas gāja līdzī arī strēlnieku cīņām un iecerēm. Tomēr, ne bez pamata Līdzums 1917. g. Februāra revolūcijas priekšvakarā rakstīja, ka “latvju strēlnieku bataljoni vienmēr paliks kā svarīgs a r g u - m e n t s (redakcijas pasvītrojums) Latvijas nākotnes veidošanā.” (380) Un turpat bija tikpat pamatoti norādīts uz bataljonu nozīmi tautas dzīves iekšējā, psiholoģiskā veidošanā, tautas dvēseles pārradišanā, nacionālās pašapziņas augšanā, garīgo spēku modināšanā. (381) Pat drīzais starpcēliens ar sarkano strēlnieku parādīšanos uz skatuves te maz ko grozīja. Tas bija tikai drudzis, no kā arī tāds organisms kā tauta cieš, bet kas kodolā nesagrauj ne fiziskos, nedz garīgos spēkus.

Pat parādoties lielnieciskajam virzienam latviešu strēlniekos, neapklusā Latvijas autonomijas, Latvijas pašnoteikšanās jautājums. Tam netika vairs garām. Ar pašu pirmo numuru “Brīvais Strēlnieks” sāka kampaņu par Latvijas autonomiju, uzskatot to par prasību, kas saprotama un nozīmīga pati par sevi. Šī prasība strēlnieku apziņā bija iesakņojusies. “Jau 1916. gadā mēs skaidri zinājām, par ko cīnāmies,” apliecina Strēlnieku brigādes štāba karavīrs Ģederts Pētermanis. “Mēs cīnījāmies gan pret mūsu vēsturisko ienaidnieku, gan par Latvijas autonomiju. Mūsu nacionālā pašapziņa bija krietni augusi.” (382) “Latviešu kareivju frakcija”, kas 1917. g. aprīļa sākumā nodibinājās pie Pēterpils Strādnieku un Zaldātu padomes, deklarēja, ka tā prasa Latvijas izveidošanu par pilnīgi autonomu valsti ar savu saeimu un apsardzības karaspēku. (383) Sarkano strēlnieku un viņu aģitatoru pretējos uzskatus un noslieces pieminēsim vēlāk. Līdz 1917. g. 15. maijam strēlnieki bija vēl viengabalaina masa. Līdz tam brīdim ar viņiem stāvēja arī latviešu tauta. “Latviešu vārdu dzird tikai tad, kad runā pati tauta,” (384) kara sākumā bija teicis Jānis Lapiņš, un, kā redzējam, latviešu tautai izvirzot no sava vidus strēlniekus, latviešu tautas kopība

vairs nebija anonīma, tā ieguva ievēribu tālu ārpus savas zemes robežām.

LATVIEŠU BALSS ŠVEICĒ, SOMIJĀ UN AMERIĶĀ

Latvijas autonomijas jautājumu apsprieda sevišķi dzīvi Šveicē. Tas tādēļ, ka tur jau kopš gadiem pulcējās latviešu inteliģence un pati Šveices demokrātija deva tam labvēlīgus dzenuļus. Studijas un trimdas gadi Šveicē palīdzēja jau 20. gadsimta sākumā izprast prāvam skaitam latviešu revolucionāru un patriotu politiskās mācības un valsts tiesību principus. Tas vedināja uz pārdomām un lika darboties.

Visam tam, kas bija sācies jau ap Piekto gadu un pirms tam, 1. pasaules kara dienās pievienojās jaunas rosmes. Ārējie apstākļi vien rādīja, ka daudz cilātais autonomijas jautājums tagad atrod jaunu izejas pozīciju.

No vienas Raiņa vēstules redzams, ka viņš latviešu autonomijas lietu sācis no jauna kustināt (pirms tam 1906. gadā) pirmajos kara mēnešos 1914. gadā. Vēlēdamies savai ierosmei atrast atbalstītājus starp Šveices latviešiem, Rainis deva vietējai "kolonijai", kā viņš to apzīmē, laiku vispārējiem apsvērumiem. (385)

Nenogaidījis Raiņa tālāko iniciatīvu, Fēlikss Cielēns jau 1915. gadā ķērās pie sava Latvijas autonomijas projekta izstrādāšanas, ietverot to 27 tezēs. Kā to redzam no šī projekta pirmā panta, tad tas bija sava laika produkts, respektējot piederību Krievijai. Reālie apstākļi diktēja savu.

Cielēna izstrādātais Latvijas autonomijas projekts atspoguļo mērenos pašnoteikšanās centienus kara sākuma posmā. Tanī atrodami vairāki konstruktīvi elementi, kas iezīmē dažas kontūras Latvijas valstij. Apstāsimies tādēļ pie šī autonomijas projekta pilna teksta, kā arī Cielēna paša dotā sadalījuma. Tas ir šāds:

I Autonomās Latvijas teritorija un vietējā Saeima

1. Latvija ir lielās Krievijas autonoma sastāvdaļa.
2. Autonomās Latvijas teritorija: Kurzeme, Vidzemes latviešu daļa (dienvidu Vidzeme līdz Valkai) un Latgale (Vitebskas guberņas Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķi).
3. Latvijas teritorija tiek apvienota vienā vietējā parlamentā ("Latvijas Saeima"), kas dibināts uz vienpalātas sistēmu, vēlēts uz diviem gadiem pēc vispārīgu, vienlīdzīgu,

tiešu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu kārtības.

Piezīme. Aktīvas un pasīvas vēlēšanas tiesības piekrist visiem 21. dzīvības gadu sasniegušiem vīriešiem un sievietēm.

II Vietējās Saeimas likumdošanas tiesības

4. Latvijas Saeimai piekrist likumdošanas tiesības par visiem jautājumiem, kas attiecas uz vietējām saimnieciskām, politiskām, juridiskām un vispārīgi sociālām vajadzībām.
5. Saeimas likumdošanas sfairu tuvāk nosaka un formulē Latvijas Satversmes Sapulce, kura tiek sastādīta, dibinoties uz 3. pantā minētiem pamatiem.
6. Saeimas likumdošanai nekādas apstiprināšanas no citām augstākām valsts varām nav vajadzīgas, bet šī likumdošana var tikt kontrolēta vienīgi no juridiskā viedokļa, vai tā nerunā pretim Viskrievijas konstitūcijai, kura nodrošina un garantē Latvijas autonomiju.
7. Skolu politika un nacionālās kultūras jautājumi vispārīgi nāk Vietējās Saeimas pārziņā.
8. Visa sociālā likumdošana piekrist vienīgi Vietējai Saeimai, ciktāl šī likumdošana nerunā pretim no starpvalstu līgumiem pieņemtām sociālās likumdošanas normām.

III Vietējās Saeimas budžeta tiesības

9. Vietējai Saeimai piekrist Latvijas teritorijas robežās suverēnas budžeta tiesības: Saeima var uzlikt nodokļus visiem Latvijas robežās atrodošajiem īpašumiem un ienākumiem, kā arī ievākt citādā veidā līdzekļus sabiedriskām vajadzībām.
10. Ieņemtus nodokļus Saeima sadala pēc iepriekš pieņemtām normām vietējām un vispārīgām vajadzībām.
11. Saeima pieņem ik gadus likumu-budžetu, uz kura pamata tiek ņemti visi nodokļi un izdoti visi ievācamie līdzekļi. (Pie šīs sadaļas bija atzīmētas 3 piezīmes, kuras šeit neminam. Aut.).

IV Vietējās Saeimas administratīvās tiesības

12. Visa Latvijas pārvaldīšana nāk Vietējās Saeimas pārziņā un kontrolē.
13. Vietējās Saeimas izpildu orgāns ir Vietējo Ministriju Padome, kura ir arī zemes augstākā administratīvā iestāde, kas pārvalda un rīko attiecīgos izpildu orgānus un aģentus.
14. Vietējo Ministriju Padome ir atbildīga Vietējai Saeimai.

V Vietējā komunālā pārvaldība

15. Visām pilsētām, miestu un lauku komūnām piekrt no Vietējās Saeimas likumdošanas noteiktajās robežās komunāla pārvaldība, kas dibināta uz 3. p. minēto demokrātisko vēlēšanas kārtību.

VI Pasts, telegrafs un vietējie dzelzceļi

16. Latvijas robežās tiek ievests speciāls pasta un telegrafa tarifs un vietējā pasta un telegrafa pārvalde.
Piezīme: Internacionālais pasta tarifs ir kopējs ar Krieviju.
17. Vietējie šaur- un platsliežu dzelzceļi nāk Vietējās Saeimas pārziņā.

VII Tiesu iekārta un tiesību normas

18. Tiesu iekārta, kā arī civilais un kriminālais kodekss tiek piemēroti vietējām vajadzībām, kā tas tagad jau ir ar civilo tiesību normām.

VIII Kultūrāli nacionālās autonomijas tiesības

19. Obligātoriskās valsts valodas atcelšana un mātes valodas tiesību nodrošināšana skolās, tiesās, administrācijā un vispārīgi visās atklātās un sabiedriskās iestādēs.
20. Ar attiecīgiem likumiem un iestādēm tiek garantētas un nodrošinātas visiem Latvijas robežās atrodošajiem tautu mazākumiem kultūrāli nacionālās autonomijas tiesības.

IX Latvijas kopējās lietas ar Krieviju

21. Kopējas ar lielo Krieviju paliek sekošas valsts dzīves nozares: muitu politika, ārējā politika, valsts vispārējā apsardzība (cietokšņi, flote u. tml.), lielle saimnieciskie uzņēmumi (kā piemēram, lielās dzelzceļu līnijas, svarīgi ostu darbi, lielle kanāli), kuru sekmēšana ir visas Krievijas interesēs, naudas sistēma un arī zināma finanču politika, kura nepieciešama minēto kopējo vajadzību apmierināšanai un veiksmēšanai.
22. Minēto kopējo lietu pārzināšanai un veiksmēšanai Latvijas iedzīvotāji vēl uz vispārīgiem, vienlīdzīgiem un proporcionāliem pamatiem kopā ar citiem Krievijas pilsoņiem savus priekšstāvjus lielajā Krievijas parlamentā, kas notur speciālas sesijas augšā minēto kopējo jautājumu nokārtošanai, likumdošanai, pārvaldīšanai un kontrolei.

X Latvijas tautas milicija

23. Kara klausība tiek izpildīta vispārīgā un obligātoriskā tautas milicijā, kura sastādās no visiem Latvijas pilsoņiem — vīriešiem.
24. Tautas milicija paliek pastāvīgi Latvijā, tiek apmācīta un vadīta no latviešu virsniekiem ar latvju valodu kā komandas valodu.
25. Tautas milicija var tikt izlietota vienīgi tēvijas un dzimtenes aizstāvēšanas karā, kurš par tādu ir arī no Vietējās Saeimas atzīts.
26. Tautas milicijas locekļiem un tās vadoņiem no zemākiem līdz pat augstākam jāzvēr ne tikai vispārīgai valstij, bet arī konstitūcijas paragrafam, kas nodrošina Latvijas autonomiju.
27. Milicijas vadošais ģenerālis tiek vēlēts no Vietējās Saeimas. (386) (387)

Sava Latvijas autonomijas projekta tekstu Cielēns lika 1915. gada novembrī parakstīt Bernes Latviešu kolonijas birojam, bet, kā viņš pats saka, projekts izstrādāts, sazinoties vispārējos vilcienos ar Raini. (388) (389) Cielēns gan piemin, ka kādu laiciņu Rainim iepaticies cits projekts Latvijas jautājuma atrisināšanai, ko bija ierosinājuši daži lietuvji (Dr. J. Šļups ASV). Tas paredzēja latviešu un lietuvju kopvalsts dibināšanu, kas būtu pilnīgi neatkarīga no Krievijas. (390) Tieši pēdējo apstākli der ievērot, kur citādi līdz 1917. gadam latviešu priekšlikumi paredzēja autonomiju Krievijas federācijā. Tādā garā vēl 1916. g. aprīlī izteicās Latviešu Komiteja Šveicē, deklarējuma, ka "tagadējā vēsturiskajā situācijā mums jāprasa gan sava valsts, bet tomēr kā vienība Krievijas federatīvajā, demokratiskajā republikā. Latvijai jāiegūst ļoti plaša politiska autonomija ar savu valdību un savu parlamentu". (391)

Cielēns nepārspilē teikdams, ka Šveice kara dienās kļuva par Latvijas jautājuma risināšanas galveno centru. (392) Tur gan bija saplūduši daudz sociāldemokrātu, kurus raksturoja dogmatisks sastingums. "To lauzt un panākt Raiņa patstāvīgās nacionālās domas uzvaru partijā kļuva tagad mans galvenais konkrētais uzdevums," norāda Cielēns. Latviešu sociāldemokrātu kongresā Briselē Cielēna rezolūcija bija jau noraidīta, tagad viņš, sadarībā ar Raini, neatlaidīgi cīnījās vēl arvien par Latvijas autonomiju, kaut arī tas vērsās pret partiju. (393) Raiņa viedoklis nacionālajā jautājumā atspoguļojas viņa vēstulēs un dienasgrāmatā. Tur dažādos

domu šķetinājumos lasāms: "Mums ir tiesības pastāvēt kā tautai autonomā valstī", "mēs, latvji, varam atturēties pret uzbrucēju tikai kā patstāvīga tauta un valsts vienība", "galvenā lieta paliek — izsaukt latviešos apziņu, ka viņi ir patstāvīga tauta, kurai nepieciešama arī patstāvīga dzīve garīgi un politiski, jo kad nav politiskas patstāvības, taps apspiesta arī garīgā dzīve. Jātiek vaļā no uzskata, ka spējam dzīvot tikai no vācu vai krievu žēlastības", "es gribu strādāt brīvai Latvijai". (394)

Visi šie Raiņa domu paudumi atbilda arī Latviešu komitejas darbam Šveicē, kuras priekšgalā atradās viņš.

Ar to vien nepietika, ka Rainis uzņēmās šīs latviešu komitejas priekšnieka amatu. Arī tad vēl daudzkas nepatika tiem, kam latviešu lieta bija tikai blakus jautājums. Lai sastādītu komiteju demokratisku vēlēšanu ceļā, notika vēlēšanas. Jau pret tām notika boikots. Jaunais Vārds apraksta to sīkāk. Dibinot Latviešu komiteju Šveicē, "no paša sākuma jau atteicās ņemt dalību vēlēšanās kāds ducis kreiso marksistu (Leņina skolnieki un viens Martova piekritējs)". Turpat bija teikts, ka Šveices marksistiem no latviešu pulciņa neesot gan draudējušas "melnsimtnieku briesmas", bet "liberālo madamu briesmas". Kreisie radikāļi vērsās pret Annu Ķeniņu un Austru Ozoliņu. Bet arī ar to nepietika. Pirmajā vēlēšanu gājienā arī Aspazija un Fēlikss Cielēns nedabūja absolūtu vairākumu. Annu Ķeniņu, kas bija stingra demokrāte, izmeta no komitejas. Anna Ķeniņa ar dažiem pilsoniskajiem demokrātiem pēc tam nodibināja kuratoriju "Pro Lettonia". (395)

Latviešu komiteja Šveicē turpināja savu darbību tikai līdz 1917. g. jūlijam, bet Rainis, kā norāda Cielēns, veltīja šīs komitejas darbībai diezgan daudz laika. (396) Komitejas pirmā sēde notika 1916. g. aprīļa sākumā pie Raiņa un Aspazijas Kastaņolā. Kā norāda Cielēns, tad tā ilgusi divi dienas, pie kam, atklājot komitejas darbību, Rainis teicis nozīmīgu runu. Tās autentisko tekstu rainologiem nav izdevies sameklēt, kādēļ Cielēns to rekonstruējis pēc atmiņas. Saturā tā tik svarīga, ka pieturēsīmies pie Cielēna dotā kopsavilkuma:

"Tauta bez savas valstiskas organizācijas ir tikai etniski kultūrāls jēdziens un socioloģiskā ziņā ir primitīvs pūlis, ko vada instinkti, ne apzināti veidota griba. Šāda tauta ir pakļauta citu valstu ietekmei un nav nemaz īsts vēstures faktors, bet gan citu, savās valstīs organizētu, tautu objekts, vēstures kāju pamesls. Tauta kļūst par organisku vienbūti tikai tad, kad tā organizējas savā valstī, apzināti stāda savus

nacionālos mērķus un cīnās par to piepildīšanu. Katras tautas augstākā, pilnīgākā attīstība iespējama tikai, kad tā organizējusies savā valstiskā satvarā.” (397) Apsverot 1916. gada vēl grūti pārskatāmo politisko stāvokli, Rainis izteicies par visplašāko politisko autonomiju, tobrīd vēl ne par pilnīgi neatkarīgu valsti.

Ja arī vēlāko dienu skatījumā dažs labs no Raiņa būtu sagaidījis ko vairāk, tad nedrīkst piemirst, ka arī somi vēl 1917. gadā runāja par autonomiju, neredzēdami reālas izredzes pilnīgam nacionālajam atrisinājumam, kas vainagotos suverēnā valstī.

Uzņemoties komitejas darbību, Rainis tās darbību nenorobežoja ar Šveici, bet vēlējās ap to pulcināt visus latviešus, kas atradās ārpus dzimtenes. (398) Par komitejas sekretāri ievēlēja darbīgo Austru Ozoliņu-Krauzi, par kuru sakāmi daži atsevišķi vārdi.

Austra Ozoliņa-Krauze studēja no 1912.—17. gadam tiesību zinātnes un valodniecību Bernē. Darbojoties Latviešu komitejā, viņa pievērsās sevišķi informācijas darbam. No 1916.—17. gadam viņa publicēja vairākas brošūras, kā arī rakstus Šveices presē. Sevišķu ievēribu izpelnījās viņas grāmatīņa “Selbstbefreiung oder Selbstvergewaltigung. Des lettischen Volkes Frage an das deutsche Volk”, kas iznāca četros izdevumos. Tanī viņa vērsās pret monarchistiskās Vācijas aneksijas plāniem Baltijā, nesaudzējot arī vācu sociāldemokrātus, kas atbalstīja svešu zemju iekarošanas tieksmes. Ozoliņa-Krauze deklarēja latviešu tautas negrozāmo gribu izcīnīt sev brīvību, savas tautas identitātes un nācijas atzišanu. (399) Kā šinī brošūrā, tā visos savos rakstos, kas parādījās nevien Šveices, bet arī franču, angļu un italiešu presē, viņa aizstāvēja savas domas ar dedzību, nevairoties arī no polemikas.

Ja savos pirmajos rakstos viņa vērsās tikai pret vācu uzkundzēšanās tieksmēm latviešu tautai, tad vēlāk viņa tiklab vērsās pret krievu apspiešanas politiku. Pēc latviešu komitejas darbības izbeigšanās viņa saskaņoja savu darbību ar Aleksandru Liepiņu Bāzelē, kur nodibinājās Latviešu Informācijas birojs un kur sāka iznākt žurnāls “Latvji Ārzemēs”. Bez plašas informācijas par latviešu politiskajiem emigrantiem un kolonistiem Krievijā tur parādījās arī ideoloģiski raksti. Jau “Latvji Ārzemēs” 1. nr. parādījās Ozoliņas-Krauzes raksts “Mūsu latvietība”, kurā viņa saistīja nacionālo problēmu ar demokratijas prasību. “Demokratija ir mūsu latvietības saturs, mūsu demokrātiskais kultūras

nacionālisms. Tam pretinieki divos lēģeros: tie diletantiskie latvietības noliedzēji kreisajā demokratijā no vienas puses un kosmopolītiska profita instinktu vadītie reakcionāri no otras”. (400) Visvairāk sadursmes gan iznāca ar marksistiem, kas sāka sevi apzināties par komunistiem. Savā darbības posmā Šveicē Austra Ozoliņa-Krauze bija stingra demokrāte (ko nevar teikt par viņas vēlāko darbības laiku). Viņas uzskati toreiz maz ko atšķīrās no Miķeļa Valtera viedokļa, kas pazīstams ar savu teicienu, ka “kommūnisms, varbūt, derīgs kādam Āzijas miestam, ne Eiropai”.

Austra Ozoliņa-Krauze, cīnīdamās par latviešu tautas interesēm, ievēroja arī igauņus. Viena viņas 1918. gadā Lozannā izdotā brošūra “Lettonie et Estonie contre les traites germano-russes” vērsās pret Brestļitovskas pamiera līgumu, kas paredzēja Latvijas un Igaunijas pakļaušanu Vācijai. Viņas viedokli pastiprināja tādu redzamu igauņu tiesību cīnītāju, kā Jāna Tenisona, Ferdinanda Kulla, Miķeļa Martnas, Kārļa Martnas un E. Virgo parakstītas deklarācijas. Minētai brošūrai viņa pievienoja arī Raiņa un Pētera Sējas 1918. gada protesta rakstu pret Latvijas aneksiju no prūšu junkuru puses. Viņi šo rakstu parakstīja Latviešu sociālistu centrālās komitejas vārdā, norādot arī uz latviešu inteliģences un pārējo darbaļaužu nostāju. (401).

Īpašu cēlienu tiesību cīņā izveidoja Latviešu Informācijas birojs Bāzelē, kas uzsāka savu darbību 1917. gada sākumā. Biroja vadītājs bija Aleksandrs Liepiņš, bet viņa labā roka Austra Ozoliņa-Krauze. Šis birojs gādāja par regulāriem preses biļetēniem ārzemju preseī, kā arī par publikācijām un izdevumu “Latvji Ārzemēs”. Pateicoties aktuālajiem ziņojumiem, tam visam bija nozīme. Uztraukuma dēļ, ko radīja latviešiem nepieņemamais Brestļitovskas pamiera līgums, Austra Ozoliņa-Krauze vērsās pret Ļeņina tezi, ka — “Kurzeme taču nav nekāda krievu zeme”, (402) ar to gan toreiz saprata, ka Kurzeme, tāpat kā pārējās Baltijas provinces atšķiras no krievu sadzīves kultūras un vēsturiskās attīstības, kas tiešām tā arī bija, bet Ļeņins to teica tikai tādēļ, lai izdabātu ķeizarskajai Vācijai, kas slepeni viņu financēja. Visvairāk latviešus baidīja viņu zemes pakļaušana vācu virskundzībai.

Latviešu Informācijas birojs, neskatoties uz savu ierobežoto kompetenci, 1917.g. 15. februārī griezās ar vēstījumu pie Amerikas prezidenta Vilsona, cildinot viņa nostāju mazo tautu pašnoteikšanās jautājumā un uzaicinot viņu ievērot arī latviešu nācijas intereses. (403)

Daudz pārrunu latviešu sabiedrībā bija jau pirms tam

izraisījusi kāda mistiska telegramma prezidentam Vilsonam. 1916. g. maijā to viņam bija nosūtījis Krievijas apspiesto tautu kongress, aiz kura gan slēpās vācu iniciātori, kam rūpēja vienīgi vācu iekarojumi. (404) Šādus "apspiesto tautu" kongresus sarīkoja 1. pasaules kara laikā kā Stokholmā, tā Lozannā. Pret tiem atskanēja latviešu protesta balss.

To latviešu patriotu vidū, kas ar vislielāko aizrautību aizstāvēja latviešu lietu, bija Aleksandrs Liepiņš. Viņa darbība vēlākajos gados maz ievērota, lai gan viņš veltījis divdesmit sava mūža gadus Latvijas jautājuma apgaismošanai Šveicē. Jau 1916. gadā Liepiņš pievērsa sev vērību kā cītīgs līdzstrādnieks "Baseler Nachrichten". Pēc tam viņa raksti un ziņojumi parādījās "Neue Zürcher Zeitung" un citos laikrakstos. Ap 1918. gadu bija radies stāvoklis, ka viņš ik dienas nodeva kādu ziņojumu Šveices preseī, izpelnīdamies turienes redakcijas izbrīnu, bet ne mazāk simpatiju. Bez tam viņš bija jau minētā Informācijas biroja vadītājs un pašlūgīgākais sakarnieks apvienotām akcijām. Pie viņa bieži ciemojās Rainis, kas deva jaunus dzenuļus viņa nacionālajām nosliecēm. Abi nonāca Šveicē pēc Piektā gada revolūcijas, bet Liepiņu mazāk saistīja sociālisms. Kādu laiku viņš studēja Bāzeles universitātē valodas. Aizrāvis ar latviešu lietām, viņš upurēja to labā savus saimnieciskos pasākumus. (405) Par Liepiņa patriotismu liecina vēl tas, ka viņš jau 1917. gadā lika uzšūdināt Latvijas nacionālo karogu, ko izkāra Šveicē. Kā relikviju to saglabājuši viņa bērni līdz šai dienai.

Kā viena no lielākajām galotnēm latviešu tiesību cīnītāju laukā jāmin Anna Rūmane-Ķeniņa (turpmāk apzīmēsim viņu tikai kā Annu Ķeniņu). Viņa pie tam ir tik spilgta un apdāvināta personība, ka tās darba izvērtējums prasa īpašu monografiju. Pašreizējā apskatā varam apstāties tikai pie tiem veikumiem, kas saistās ar viņas darbību līdz Latvijas valsts pasludināšanai.

Lai izprastu Annas Ķeniņas pilnīgo atdošanos latviešu lietai, jāapstājas pie viņas dzīves gājuma sākuma dienām. Jau skolas gados viņa kopā ar Anastasiju Čiksti un Ellu Rītiņu-Jēkabsoni nodibināja latviešu pulciņu. 17 gadu vecumā viņa uzsāka žurnālistes gaitas un vingrinājās literātūrā. Viņas sabiedriskā darbība iesākās ar priekšlasījumu turēšanu Jelgavā. Jau tas vien rādīja, ka viņa ir predisponēta dzīvai sabiedriskai darbībai. 21 gada vecumā viņa apprecējās ar Ati Ķeniņu, rakstnieku un tautas darbinieku. Viņi kopīgi liek pamatus latviešu skolām. RLB Zinību komisijas vasaras sapulcēs viņa ir, blakus Aspazijai, vienīgā sieviete, kas ar

runām piedalās nacionālās audzināšanas jautājumu iztirzāšanā. Jebšu ar teicami iegūtu pedagogisku pieredzi, viņa izšķiras paplašināt savas zināšanas. 1913. gadā viņa uzsāka studijas Ženēvas universitātē un Žana Žaka Ruso Paidagoģiskajā augstskolā, pēc tam Francijā.

Milda Paļeviča, kas izsekojusi Annas Ķeniņas darba gaitām, par viņas darbošanos Šveicē saka: "Seši no šiem gadiem (1914.—1920.) ir veltīti intensīvai un tiešām varonīgai politiskai darbībai Latvijas labā. Jau šīs darbības sākums ir pārsteidzošas iniciatīvas un gara drosmes liecinājums. 1914. g. septembrī R. Ķ. noraksta slavenajam franču rakstniekam Romēnam Rollānam, sakarā ar viņa "Journal de Geneve" publicēto ētiski-politisko rakstu virkni, garāku vēstuli par latvju tautas stāvokli starp abām viņu apspiedošām varām — krievu un vācu. Šīs vēstules ierosināts, Romēns Rollāns saraksta artiķeli par panslavismu un panģermānismu un līdz ar to iespiež "Journal de Geneve" arī R. Ķ. viņam piesūtīto rakstu, uzņemot to arī vēlāk savā sējumā "Audessus de la Melee". R. Ķ. vēstule rada sabiedrībā un presē (lielā mērā, protams, pateicoties ar viņu saistītam R. Rollāna vārdam) ārkārtīgu interesi. To pārspriest 18 franču laikrakstos, par to runā arī vācu, angļu, pat krievu presē. Šis panākums ierauj R. Ķ. politisku interešu sfairā. Vēlāk, griežoties pie laikrakstiem vai politiskiem darbiniekiem ar runu par Latviju, pietiek atsaukties uz šo vēstuli, lai vajadzīgās durvis atvērtos." (406) Annas Ķeniņas raksti parādījās Tribune de Geneve, Journal de Geneve, Guerre Mondiale, Les Annales des Nationalites, New Europe, Nouvelle L'Essor u.c., tomēr lielāko tiesu franču valodā iespējstajā periodikā. E. Dumergs pievērta sevišķu uzmanību viņas rakstam "La Lettonie et la guerre". Patiešām, kara problēmas, ap kurām saistījās Latvijas jautājuma atrisināšana, nodarbināja Annu Ķeniņu visvairāk. Strēlnieku cīņas un viņu asinsupuri vien prasīja to pareizu novērtējumu ārpus Latvijas. Tie taču bija asins plūdi, kas nedrīkstēja pārvērsties par zemē velti izlietu ūdeni. Sirds brūces par kritušajiem varoņiem un politiska izpratne lika viņai nemitīgi darboties.

Impozanta bija Annas Ķeniņas kvēlā runa 3. Nāciju kongresā Lozannā 1916. g. 29. jūnijā. Daudz netrūka, ka viņa toreiz vispār nebūtu tikusi pie vārda. Vāciski orientētie kongresa vadītāji liedza viņai vārdu, lai atspēkotu Kurzemes barona fon der Roppa uzbrukumus latviešu strēlniekiem. Tas tik lielā mērā uztrauca profesoru Augustu Forelu, ka viņš uzsita dūri galdā un katēgoriski prasīja latviešu runātājam dot

vārdu.

Kad Anna Ķeniņa tādā saspilējuma brīdī uzsāka savu runu, viņa teica: "Kādēļ nu tā cīnās latviešu kareivji? Vai tādēļ, ka krievu valdība būtu mūsu tautu lutinājusi un bijusi pret to līdz šim visai labvēlīga? Nē. Vai tikai akla naida dēļ pret vāciešiem? Arī ne. Latvieši cīnās, lai varētu Krievijas klēpī gūt savu autonomiju un nodoties savas kultūras izkopšanai mierīgā darbā." To teikdama, Ķeniņa piemetināja, ka latviešiem esot maz cerību arī to saņemt. "Ir solīts kaut kas poļiem, armēņiem, pat žīdiem, bet latviešiem par viņu lielo uzticību un uzupurēšanos nav solīts nekas. Latvieši pat himnu nedrīkst dziedāt latviešu valodā. Bet" — uzsvēra Ķeniņa — "tā nav tagadējā Krievija, no kuras mēs gaidām savu nākotni, tā ir jaunā pēckara Krievija!"

Jāpiezīmē, ka tā bija droša valoda, viņai zinot, ka Lozannas kongresa norisei seko cara Krievijas vēstnieks Šveicē. Un Ķeniņas runas saturs bija savā ziņā arī mērķtiecīgs. Savas runas noslēgumā viņa teica: "Mēs domājam, ka latviešu tauta sava kultūras stāvokļa dēļ un savu cīņu dēļ pelnī Sabiedroto vispārīgu ievēribu un krievu demokrātijas ievēribu, un mēs ceram, ka mūsu dzīvības un mantas upuri nepaies neievēroti un ka pēc kara Latvija nāks krievu valsts sastāvā kā autonoma vienība." (407)

Dzimtenes Atbalss redakcija, atstāstīdama Ķeniņas runas saturu, piebilda, ka "mums ir jāpieliek visi spēki, lai Anglijā un Francijā par mūsu tautu nebūtu tikpat greizs uzskats kā Krievijā". (408)

Ja arī Annas Ķeniņas runa atbilda formulai "brīvā Latvija brīvajā Krievijā", tad tā, kā arī Dzimtenes Atbalss komentārs norādīja, ka latvieši tomēr mazāk tic Krievijai kā Sabiedroto labvēlīgai nostājai. Laikrakstā L'Essor Ķeniņa norādīja, ka tas, kas no krievu valdības puses solīts poļiem, nav solīts latviešiem, bet "kopā ar poļiem cerē arī visas citas tautības". (409) To rakstos, Ķeniņai bija zināms, ka poļi cerē uz pilnīgu valsts neatkarību. Domu gājiena dažādas variācijas dažkārt bija jāpieskaņo auditorijai vai cittautu preses pakāpeniskai sagatavošanai maksimālākām prasībām. Ķeniņai bez drosmes un pašāvības saviem centieniem netrūka arī politiska instinkta un citu tautu mentalitātes izpratnes. Tas viņai pašķīra ceļu ietekmīgu organizāciju nodibināšanai, kurās viņa prata iesaistīt desmitiem Šveices un Francijas zinātniekus un redzamus kultūras darbiniekus. Ar tik plašu vērienu neviens cits nav pratis tanī laikā latviešu lietas labā strādāt. To skauda sociāldemokrāti, un pazīmes rāda, ka viņu partija piespieda arī

Raini no viņas zināmu laiku norobežoties. Pēc sekmīga kopdarba ar Annu Ķeniņu Rainis kopš 1917. gada otrās puses uzsāka atkal darboties sociāldemokrātu partijas vārdā cīņā pret vācu monarchijas nolūkiem Baltijas telpā, arī tas lietai kalpoja. Tikai iebildumi, kurus Rainis cēla pret Annu Ķeniņu sarakstē ar prof. Foreli, nebija vietā, (410) un Forels tos arī ignorēja.

Savi nopelni, bez jau minētiem, bija arī Pēterim Sējam, Jānim Kļaviņam-Elanskim un virknei citu Šveices latviešu. Kļaviņš-Elanskis līdzīgi Aleksandram Liepiņam apgādāja presi ar informāciju. Darbodamies Šveices Telegrafa aģentūrā, Kļaviņš-Elanskis deva tai gadā caurmērā 400 ziņojumu par Latviju. (411) Bez tam viņš kā rutinēts žurnālists iekārtoja plašu privātu arhīvu, kas atvieglojis vēsturniekiem darbu vēlākajās dienās.

Spirgtas vēsmas Latvijas autonomijas jautājumā atplūda arī no Somijas jau pirms Pasaules kara. Blakus Šveicei te radās centieni, kas mudināja domāt par Latvijas nākotni. Somu nemitīgā cīņa pret Krievijas uzkundzēšanās tieksmēm un jau vēsturiski iegūtās provinciālās autonomijas tiesības kā minimāls balsts pret krievu tiranniju nepalika neievērotas nevien starp tiem latviešu politiskajiem emigrantiem, kas paprāvā skaitā nonāca Somijā, bet to cenzūras atļautajos ietvaros pārrunāja arī prese. Prasmīgi par to rakstīja savās "Vēstulēs no Somijas" (412) Miķelis Valters, kam bija lemts daudzus gadus pavadīt Somijas trimdā. Valters pašķīra ceļu valsts tiesību principu izpratnei. Tieši Somijas kā mazas tautas piemērs un tur no somu tiesību cīnītājiem pamatotas atziņas šķīta vispiemērotākās, jo arī šī tauta smaka nebrīvībā. Savos Helsinku priekšlasījumos Valters ieinteresēja arī somu inteligenci Latvijas liktenī. (413). Tas notika mazo tautu solidaritātes vārdā.

Kolidz nāca Februāra revolūcija, uz karstām pēdām Helsinku Latviešu Komiteja ievirzīja savu darbību politiskajā laukā. Jau 1917. g. 19. marta sapulcē pieņēma lēmumu, kas prasīja latviešiem "atsevišķu likumdošanas saeimu Latvijas pašvaldības lietu nokārtošanai. Latvijas jaunā dzīve, likumdošana, pārvaldība, tiesa un izglītība var tikt celta vienīgi uz Latvijas pašvaldības pamatiem". (414)

Plašākai latviešu sadarbībai Somijā trūka tomēr nepieciešamo priekšnoteikumu. Tur bija saplūduši dažādu politisku novirzienu ļaudis. Katrs turējās par sevi. "Savienībnieki" jeb kā viņus tobrīd apzīmēja — sociālvēsturiskie ar Miķeli Valteru priekšgalā pulcējās

savrup, to pašu darija sociāldemokrati, mazinieki un lielnieki. Pēdējie visasāk uzbruka Valteram. Komūnists E. Pelcis novērtē attiecības šādi: "Slēpjoties zem sociālistu revolūcionāra maskas, viņš (M. Valters) pūlējās bēgļus noskaņot par labu buržuazijai. Ar. M. Valteru iznāca vairākas publiskas saraušanās". (415)

Vēl smagākas cīņas Latvijas valsts idejas aizstāvji izcīnīja ar sociālistiem un komūnistiem Amerikas Savienotajās Valstīs. Bēgdami no cara žandarmērijas, tur bija atraduši patvērumu prāvs skaits jaunstrāvnīeku un Piektā gada revolūcionāru. Vēlāk no viņu vidus nāca komūnisti. Pat Amerikas komūnistu partijā tiem piekrita diezgan redzama loma. Latvija un latviešu tautas liktenis tiem bija gluži vienaldzīgs. Bet ne jau visi latviešu ieceļotāji Amerikā ieslīga sarkanā radikālisma ūdeņos. To vidū netrūka arī dedzīgu patriotu, kas tieši tiecās palīdzēt latviešu tautai atbrīvoties no beztiesiskā stāvokļa.

"Brīvības saulei ir jāaust, un tā ausīs," rakstīja Jēkaba Zīberga izdots Amerikas Vēstnesis savā 1916. g. 1. janvāra nr. Osvalds Akmentiņš, kas izsekojis Amerikas latviešu gaitām līdz Pasaules kara beigu posmam, konstatē, ka sevišķi četri turienes tautieši iestājušies par latviešu tautas brīvības ideju. Tie ir K. Krastiņš, J. Līdumnieks, E. Minka un F. Freidenfelds.

"Latviešiem reiz jātop brīviem, vienalga, kādā ceļā un veidā šī brīvība būs sasniedzama," izteicās K. Krastiņš. "Un tagad, šinī juku un cīņu laikā, arī mums, Amerikas latviešiem, ir jāpaceļ savas balsis un jāsaka vārds priekš Latvijas nākotnes, uz ko mums ir pilnīgas tiesības, un mēs to arī darīsim." (416)

Amerikas demokrātiskā sistēma un brīvības izpratne bija iedarbīgs elements arī turienes latviešu domāšanā. Kā konstatē Akmentiņš, tad Amerikas Vēstneša raksti, kas izteicās par labu Latvijas valsts idejai, nepalika neievēroti. "Atskanēja balsis, ka nevar būt nekāda atkarība no Vācijas vai Krievijas. Ir jāprasa pašiem sava valsts, sava republika. Tā jau 1916. g. autonomijas ideju sāk aizstāt ar Latvijas valsts ideju". (417)

Amerikas Vēstneša 1916. g. 23. nr. parādījās raksts "Latvija", kur bija teikts: "Latvieši, protams, nekad nebūs apmierināti ne ar vācu Joachimu, nedz ar krievu caru kā patvaldnieku, kaut arī viņiem būs sava pašvaldība. Latvieši grib reiz būt brīva tauta, kā viņa bijusi sentēvu laikos, un Latvijas republika nav ne iespējama lieta. Lielkunga Jēkaba laikā Kurzeme bija pati sava valsts ar ievērojamu tirdzniecības un kara flotī.

Tobago sala Vidusamerikā toreiz piederēja Kurzemei. Kādēļ tagad visa Baltija nevarētu būt uzplaukstoša republikas brīvvalsts? Vai latviešiem tiešām nolikts vergot zem sveša jūga? ... Tūkstošiem latviešu ārzemēs un pa visu plašo Krieviju ar vērigām acīm raugās uz notikumiem Baltijā. Tur jānotiek tautas atdzimšanai, gan ar lielām sāpēm un asinīm, tomēr uz jaunu, možāku un svabadāku dzīvi. *Latvija — t a v s v ā r d s i r v ē r t s s a v i e n o t a r r e p u b l i k u .*” (418)

Latviešu iedabā ir arī kritiskas pārdomas. 1916. ga. beigās Amerikas Vēstneša redakcija pieteica J. Līdumnieka rakstu “Latvijas republika”, kas arī parādījās 1917. g. 1. nr. Šī raksta autors apšaubīja šādas valsts saimnieciskās iespējas un drošību pret agresīvām lielvalstīm. Fricis Freidenfelds bažījās par sadalīto Latvijas teritoriju. Vairāk reālītātes daži saskatīja Latvijas un Lietuvas kopvalstī, ko dibināt ieteica lietuvju censonis Dr. Jons Šļups.

1916. g. decembrī Vašingtonā notika to tautu pārstāvju kongress, kas cīnījās par savu neatkarību. Par latviešu runātāju rīkotāji bija uzaicinājuši bibliotēkāru Jāni Šmitu. Vēledamies izzināt dažādus viedokļus, Šmits ieradās Čikagas latviešu sapulcē, kur pulcējās ekstrēmi kreisie. Viņu tur gandrīz izsvilpa, kolīdz viņš ieminējās par Latvijas nākotnes jautājumiem. “Šiem nevajagot tēvijas. Nevajagot tautības, nevajagot latviešu valodas”, — tāda bija atbilde no šķiru cīņas pārstāvjiem. (419) Tā bija tikpat konsekventa atbilde, kādu citā vietā deva komūnists Jūlijs Daniševskis, nosaukdam Latvijas autonomiju par “cauru zeķi”. Komūnisti atzina tikai krievu aizbildniecību pār latviešu tautu.

Amerikas Sociālistu partijas Latviešu koporganizācija savā “Strādnieku kalendārī 1916. gadam” ņirgājās par gaidāmo Latvijas valstī. Ironiskā dzejojumā “Dievs, svētī Latviju” tā nopulgoja latviešu radītu republiku, kaut arī tās vēl tobrīd nebija.

Ticību latviešu patstāvības centieniem turpretim apliecināja Amerikas Vēstnesis un latviešu pulciņi atsevišķos ASV centros. Latviešu patrioti piedalījās 1918. g. 6. aprīlī plašā amerikāņu demonstrācijā, nesot Latvijas karogu, kas gan atšķīrās no vēlāk oficiāli apstiprinātā Latvijas karoga. Šinī manifestācijā pielaida ar savu nāciju karogiem vienīgi to tautu piederīgos, kas bija cīnījušies kopā ar Sabiedrotiem. (420)

EIROPA ATKLĀJ NEPAZĪSTAMU TAUTU

Journal de Geneve 1914. gada 12. oktobra nr-ā parādījās Annas Ķeniņas vēstule, ko viņa divi nedēļas pirms tam bija nosūtījusi Romēnam Rollānam. Tai pa priekšu gāja plašs Romēna Rollāna raksts, kurā viņš vērsās kā pret pangermānismu, tā pret panslavismu. Viņš iebilda pret paradumu klausīties tikai uz lielajām tautām un ignorēt mazo Eiropas tautu intereses. Kara notikumi mudināt mudina domāt par aizmirstajām tautām, un, lai iepazīstinātu Rietumeiropu ar vienu no tām, Romēns Rollāns saliedēja savu ievadrakstu ar latviešu tiesību cīnītājas vēstuli, kas īstenībā bija aktuāls vēstījums par latviešu un citu apspiesto nekrievu tautu stāvokli, kā arī bīstamo vācu agresiju Baltijā. (421).

Romēns Rollāns nebeidza par to runāt līdz 1. pasaules kara beigām. Viņš savija apstākļu vērtējumus ar morālfilozofiskām atziņām. Viņš konstatēja, ka Eiropa nav brīva. Daudzu Eiropas tautu balss ir nožņaugta. Nācijām neļauj parādīties kā personībām. Romēns Rollāns to apzīmēja par vandalismu. (422). Latviešu lietai arī tas kalpoja, un neatkarības gados viņš brauca uz Rīgu un kļuva ciešs latviešu tautas draugs.

Kur neklausījās uz politiķiem, tur dzirdēja un ievēroja literātu domu paudumus. Gadsimta sākumā simpatijas latviešiem kā "šīs zemes istajiem īpašniekiem" bija apliecinājusi dāņu cilmes rakstniece ar vācu asiņu piejaukumu — Laura Marholma. Latviešu strēlniekus aprīnāja un tiem patētiskas vārsmas veltīja beļģu dzejnieks Emils Verharns. Bet arī tie graudi, kas no Viktora fon Andrejānova, Valerija Brusova un Maksima Gorkija literārās ražas iebira par labu latviešiem vispārējos kultūras apcirkņos, nepalika citās tautās neievēroti. Bet tautu draudzības devīto vilni radīja vairāku desmit Šveices un Francijas kultūras darbinieku iestāšanās par Latviju 1. pasaules kara dienās. Viņu vidū bija tik redzami vārdi, kā Augusts Forels (Forel), Eduards Klaparēds (Claparede), Pjers Bovē (Bovet), Bernards Buvjē (Bouvier), Emils Dumergs (Doumergue), Šarls Seņoboss (Seignobos), Pols Penlevē, (Painleve), Antuans Meijē (Meillet), Bendžamens Vallotons (Vallotton), Franks Tomā (Thomas), Luijs Ferjērs (Ferriere). Aleksis Fransuā (Francois), Frančesko Čieza (Chiesa), Roberts Grimms (Grimm), Gustavs Žekjē (Jequier), Aleksandrs Morels (Morel), Pols Morio (Moriaud), Džēms Parī (Paris), Žils Petremans (Petremann), Ernests Sotē (Sauttier), Čarlijs Klerks (Clerc), Adolfs Ferjērs (Ferriere), Ph. Bridels (Bridel), Eimē Šavans (Chavan), Žils Savarijs (Savary), Eižens Šoasijs

(Choicy), A. de Meurons (de Meuron) u.c.

Glūži bez ietekmes nepalika arī poļu zinātnieka prof. Jāņa Boduēna de Kurtenē (Baudouin de Courtenay) iestāšanās par mazo tautu tiesībām. Kā to aprāda Ernests Blese, tad Boduēns de Kurtenē iedrošinājās klaji izteikt savus uzskatus. Bez jebkāda aplinka viņš pateica, ka Krievija tādā veidā, kādā tā bija jau cara patvaldības laikā, nevar pastāvēt, jo tā esot "milzenis uz māla kājām".

Par latviešu tautas pašnoteikšanās tiesībām nepiekāpīgi iestājās Augusts Forels (1848—1931), ievērojams medicīnisko zinātņu profesors, sociālpolitiķis un mazo tautu aizstāvis. Viņa vedekla bija latviete, kas viņu vēl vairāk tuvināja latviešiem. Forels runāja konsekventi par latviešu tautu kā kultūras tautu. Kā tādai viņai pienākas pašnoteikšanās tiesības. To pastiprina vēl tautas vairākuma griba. Ne jau 6% vāciešu Latvijā drīkst pretendēt teikt noteicēju vārdu. Vācu baroni ar savu feodālo apspiešanas politiku kaitē latviešu dzīves interesēm. Visu to Forels teica savos rakstos un vairākos priekšvārdos, ko viņš deva latviešu autoru brošūrām un cīņas rakstiem. (423) Arī ar savu atklāto vārdu viņš vērsās pret jebkādu latviešu apspiešanas politiku. Viņam netrūka domu biedru kā Šveicē, tā Francijā. Ja draugu pārsvars bija "romāņu pasaulē", tad tādēļ, ka viņu simpatijas 1. pasaules kara laikā bija Sabiedroto pusē. To jo spilgti rādīja arī neitrālās Šveices franču valodas jomai pakļautie kantoni.

Bet jau pirms 1. pasaules kara par latviešiem un baltu tautām bija sākuši interesēties Sorbonnas universitātes profesori Šarls Seņoboss (dz. 1854. g.) un Antuans Meijē (dz. 1866. g.). Pirmais bija vēsturnieks, otrs valodnieks. Seņoboss 1913. gadā sarakstīja apceri par latviešu un leišu nācijām, kas parādījās "Les annales des Nationalites". Savu rakstu Seņoboss nobeidza vārdiem: "Latviešu un leišu tautas apzinās pašas sevi, pazīst savus spēkus un zin, ka tām pieder nākotne, kādēļ soļo mierīgā pašāvivā pretim brīvībai". (424) Nākamajos gados viņš pievērsās vēl vairāk Eiropas nacionālitašu problēmām, veltot īpašu vērību latviešiem. Kad nodibinājās patronāts "Pro Lettonia", Seņoboss tikpat dedzīgi kā viņa tautieši Penlevē un Dumergs atbalstīja tā akcijas Latvijai par labu.

Versaļas miera konferences laikā Seņoboss izstrādāja plašu ziņojumu par latviešiem (La Nation Lettonne), ko 1919. g. 22. janvārī apsprieda miera konferences studiju komitejā. (425)

1917. gadā Parīzē parādījās Emila Dumerga sarakstīta grāmata par latviešiem, kas deva vēsturisku atskatu kopš Vācu ordeņa iebrukuma Latvijā. Viņš to veltīja Annai Ķeniņai.

Dumerga "Les Lettons" tieši Latvijas valsts dibināšanas priekšvakarā bija manāms atbalsts latviešiem rietumu pasaulē. Dumergs izdeva laikrakstu "Foi et vie", kas savukārt apgaismoja latviešu nacionālās un kultūras problēmas.

Augusts Forels, Šarls Seņoboss, Emils Dumergs un Antuans Meijē saņēma latviešu tautas pateicību tādā veidā, ka viņus visus izraudzīja par Latvijas Universitātes goda biedriem, pie kam viņiem kā piektais centienu biedrs piebiedrojās ar šādu atzinību vēl Anrijs Ozē (Henry Hauser), kas daudz darīja Latvijas labā pēc patstāvīgas valsts nodibināšanas. Anrijs Ozē bija ievērojams franču vēsturnieks.

Šveices zinātnieki no savas puses izveidoja nozīmīgu pētniecības centru, 1916. g. rudenī nodibinot īpašu "Šveices komiteju latviešu jautājumu pētīšanai" (Comité suisse d'étude de la question lettone).

Roku rokā ar šiem Šveices zinātniekiem un politiskajiem darbiniekiem strādāja Anna Ķeniņa. Viņas ierosmē 1918. g. 4. martā Ženēvas lielajā Reformācijas zālē notika protesta sapulce, ko rīkoja tikko pieminētā studiju komiteja. Protests vērsās pret Brestļitovskas miera konferences lēmumu pievienot vismaz Kurzemi, ja ne visu Latviju Vācijas monarchijai. Reformācijas zālē sapulcējās 2000 Šveices pilsoņu, kas bija parādusi referendumos paust savu gribu, bet šoreiz viņi, izprazdami kādas citas mazas tautas likteni, izteicās pret patvaļības aktu, kas bija vērsti pret latviešu tautu. Izņemot Annu Ķeniņu, visi pārējie runātāji bija Šveices gara darbinieki. Jebšu Annas Ķeniņas atmiņu lielākā daļa padomju varas laikā gājusi zudumā, viņa paspēja pastāstīt par lielo notikumu Ženēvas Reformācijas telpā latviešu akadēmiskajai jaunatnei. Šī atmiņu daļa saglabājusies.

Ķeniņa stāsta: "Redzami Šveices kultūras darbinieki savās runās aplūkoja latviešu tautas vēsturiskās likteņgaitas, brīvības cīņas un pašnoteikšanās prasību. Sapulces beigās pieņēma šādu rezolūciju: "Šveices pilsoņi, sapulcējušies 1918. g. 4. martā Ženēvā, protestē no sirds mazo tautu tiesību vārdā pret latviešu tautas kalpināšanu un iznīcināšanu no Vācijas, Baltijas provinču valdnieces, puses un griežas pie liberālo valstu valdībām, lai tās rūpējas, saskaņā ar tiem principiem, kurus tās vairākkārt apliecinājušas, ka tiktu apmierinātas latviešu tautas leģitimās prasības Kurzemē, Vidzemē un Latgalē." (426) Šo rezolūciju nosūtīja Francijas, Anglijas, Amerikas Savienoto Valstu un Itālijas valdību galvām, kā arī nodeva pasaules preseī.

"Viss šis vakars," saka Anna Ķeniņa, "vakars, kuru bija

rīkojuši cēli un nesavtīgi topošās Latvijas draugi — diža gara cilvēki, un kur 2000 Šveices pilsoņu bij parādījuši tik lielu atsaucību un līdzdalību tālās, nepazīstamās Latvijas likteņiem, šis vakars manā apziņā tēlojas tā, it kā kad Šveices tauta, neliela, bet augstsirdīga tauta, kas savu neatkarību un brīvību jau kopš daudzajiem gadsimtiem bij izcīnījusi un nostiprinājusi, it kā šī tauta būtu paņēmusi nebrīvībā un cīņās novārdzināto latviešu tautu pie rokas, lai pasaules lielajiem tādējādi labāk būtu saredzama tā netaisnība, kas šai tautai nodarīta, kā arī viņas tiesības uz savu neatkarīgu dzīvi.” (427)

Ar kādu modrību Šveices kultūras darbinieki dzīvoja līdzti notikumiem Baltijas zemēs, rādīja jau pirms tam no minētās studiju komitejas izdotā brošūra “Un peuple menace”, kas atkārtoja Journal de Geneve 1917. ga. 13. februārī publicētos argumentus un iebildumus pret vācu kanclera 1916. ga 5. aprīlī teiktajām pretenzijām uz Kurzemi. Un Luijs Ferjērs, sadarbibā ar prof. Aleksi Fransuā 1917. g. maijā atgādināja Šveices nacionālajam padomniekam Robertam Grimmam, kas devās politiskā nolūkā uz Krieviju, lai viņš iestājas par tiem tautu emancipācijas principiem, kurus aizstāv Šveices komiteja latviešu jautājumu pētīšanai. (428)

Tik aktīvi un cienīgi, kā to Latvijas labā darīja Šveices un Francijas zinātnieki pirms Baltijas valstu nodibināšanas, tie gan vairs neuzdrīkstējās paust atklātu domu, kad cara patvaldības vietā iesēdās padomju tirannija.

PRASĪT AUTONOMIJU NOZĪMĒ GRIBĒT VALSTI

Apspriežot Latvijas valsts ideju, laiku pa laikam tika norādīts uz “pelēko latviešu dvēseli”. Tas tādēļ, ka latvietis bija par daudz pieticīgs un pārāk apdomīgs. Dzimtenes Atbalss vēl 1917. g. sākumā nopūtās: “Tā mūžīgi pelēkā latviešu dvēsele, kas nedroši prot mīnāties no vienas uz otru kāju, bailīgi skatīties, ko viņam atmetīs.” (429) Dzimtenes Atbalss, ap kuru pulcējās dedzīgi latvieši, kas jau bija iezīmējuši kontūras savas tautas tālākajam attīstības solim, tīri sašutuši kaunināja kūtros un bailīgos: “Latvija stāv uz sava lielā laikmeta sliekšņa, bet viņas pilsonis latvietis — viņš tikai pīpē savu pīpīti. Viņš pat ir aizmidzis ar pīpī mutē”. Tas, protams, bija stipri teikts, bet ar nolūku, lai savīļnotu prātus. (430)

Ka stāvoklis nebija nemaz tik ļauns, to rādīja dažādas rosmes un mērķtiecība, politiska doma, kas sakoncentrējās Latvijas autonomijas prasībā. “Ne par vienu jautājumu nav

pēdējā laikā tik daudz rakstīts un runāts kā par Latvijas nākotni," konstatēja pakreisais Jaunais Vārds. Tas notika nevien avižu rakstos, cik to pieļāva cenzūra, bet 1916. gadā dienas gaismu ieraudzīja Margēra Skujenieka grāmata "Vietējā pašvaldība", kur pietiekami skaidri bija iezīmēts ceļš Latvijas politiskajai autonomijai. Politiskās autonomijas prasību pārrunāja vairākās sļepenās apspriedēs, no kurām nozīmīgākās bija tās, ko sasauca Latviešu Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomiteja Pēterpilī 1916. g. 1. un 2. oktobrī un pēc tam domnieks Goldmanis savā dzīvoklī, arī oktobrī. (431). Par to runāja arī LBAC Maskavas Kultūras birojā, kur Z. Meierovicam kā apspriedes vadītājam izdevās pārrunās piesaistīt arī sociāldemokratu V. Bastjāni, E. Ogrīnu, K. Kurševicu un lielinieku Paulu Daugi. (432) Margērs Skujenieks pamatoti saka, ka 1916. gads bija sevišķi svarīgs kā latviešu tautas politisko mērķu noteiktas formulēšanas laikmets. (433) Sļepenajās apspriedēs lemtais un pārrunātais, protams, neparādījās preses sļejās, kādēļ arī varēja rasties uzskats, ka "latvietis aizmidzis ar pīpi mutē". Tieši Pēterpilī apspriedē 1916. gada beigās radās jau daži vēsturiski lēmumi.

Vienu tādu lēmumu pieņēma Latgales jautājumā. Jāzeps Rancāns apraksta vispirms izšķirīgas pārrunas, kādas notikušas 1916. g. 14. decembra apspriedē Pēterpilī. Šo apspriedi vadīja Jānis Čakste un Francis Trasuns. Bez Trasuna latgaļu viedokli noskaidroja Jāzeps Rancāns un Kazimirs Skrinda, piedaloties vēl citiem Latgales pārstāvjiem. Jautājums, ko vajadzēja apskatīt, skanēja: "Vai vēlama Latgales apvienošanās ar pārējiem Latvijas novadiem?" Skaidrības labad jautājumu vēl sadalīja atsevišķos redzes viedokļos, apskatot apvienošanās izredzes administratīvā, sabiedriskā, saimnieciskā un kultūras laukā. Novērtējot pārrunu gaitu, Rancāns saka, ka "šeit norisinājās ļoti svarīgas un vēsturiskas debātes par latvju tautas šķirto daļu apvienošanu vienā stiprā un nesaraujamā organismā. Šī doma vēl vairāk nobrieda vēlākajās sanāksmēs un kopapspriedēs. Sevišķi liels nopelns pie tā bija toreizējai latgaļu preseī "Dryvas" redaktora mag. K. Skrindas vadībā, kas stingri nostājās par nesašķobāmu nacionālu pamatu: "v i e n a — l a t - v i e š u t a u t a u n v i e n a — v a l o d a", nodrošinot, saprotams, latgaliešu izloksnei un katoļu ticībai pilnīgu brīvību." (434)

Z. Meierovics norāda no savas puses, ka jau toreizējā apspriedē svarīgs bijis arī konkordāta jautājums. (435) Meierovics kā Pilsētu savienības pārstāvis bija iepazinies ar

Latgali jau 1916.g. pavasarī, un, kā izsakās Jāzeps Rancāns, tad Meierovics "vienā acumirkli izprata vietējos apstākļus, iepazīnās ar Latgales sabiedriskiem un kultūrāliem darbiniekiem. Šī iepazīšanās sākās vispirms ar katoļu garīdzniekiem, kuriem pirmiem bija jāmodina latgaļu latviskais tautas gars un jāceļ novārtā atstātā sabiedriskā un ekonomiskā dzīve." (436)

Jau no tā redzams, ka visu novadu latviešiem, sevišķi viņu redzamākajiem darbiniekiem, netrūka sakaru un kopīgu mērķu. "Ticība un valoda mūs nevar šķirt" — tā bijusi 1916. gadā izveidojusies neapstrīdama formula, liecina Valerija Seile. (437) Un Vladislavs Rubulis, kas no 1915.—17.g. vadīja latgaļu bēgļu apvienību "Latgališu bīdreiba paleigā kara uperem" savukārt norādīja, ka latgaļus vada apvienošanās doma, jo viņiem ar pārējiem latviešiem ir "kopīgs tautas celms" (438) Vienīgi Francis Kemps ar nelielu pulciņu ap sevi gribēja iet atšķirtu ceļu. Tādēļ savu vārdu vēl teica laikraksts "Dryva": "Tautieši! Vienībā spēks, sadarbībā laime. Nebēgsim no tās laimes: tā nepieciešami vajadzīga vienādi latgaliešiem un baltiešiem. Kopā strādājot, mēs būsīm stipri, neapgāzami, neuzvarami kā ekonomiskajā, tā kultūralajā dzīvē". (439)

To visu teica jau pirms Rēzeknes kongresa. Miķelis Bukšs pareizi norāda, ka Rēzeknes kongresa faktiskā organizēšana notika Pēterpilī, kas bijis latgaļu inteliģences centrs. (440) Pēterpilī 1917.g. 12. martā notika vēl otra reprezentatīva sapulce, kas lēma par Latgales pašvaldības veidu. Izdarīja pat nobalsojumu, pie kam par Fr. Kempa un P. Līpiņa priekšlikumu "neielaisties nekādos sakaros ar Baltijas latviešiem" nobalsoja 23, bet par ciešu sadarbību ar pārējo Latviju nodeva 43 balsis. (441) Par apvienošanos balsoja tik redzami Latgales pārstāvji, kā Fr. Trasuns, K. Skrinda, J. Rancāns, V. Seile. P. Apšīniks, Vl. Rubulis, J. Pabērzs, J. Grišāns un A. Laurinoviča. Pārējo kopceļa gājēju vidū atradās rosiģi kooperācijas un sabiedriski darbinieki.

Kā Latgales jautājumā, tā autonomijas centienos bija vērojama nacionāli politiskās domas veidošanās. Citādi tas nemaz nevarēja būt. Bez tīri idejiskām pretilībām, kuru pretējos polus iezīmēja valsts idejas konsekvētie aizstāvji un lielnieki, savu vārdu teica arī šaurāku laipu gājēji ar saviem savdabīgiem uzskatiem. Īpašu politisku faktoru veidoja latviešu deputāti Valsts domē. Goldmanim un Zālītim pirms Februāra revolūcijas izdevās jau izcīnīt Krievijas valsts domē dažus uzlabojumus Baltijas pašvaldības jautājumā, tie arī

vērsās pret muižnieku privilēģijām, bet tas viss bija un palika sīknaudas vērtībā. Kā to novērtēja latviešu prese, redzams kaut no tā, ko rakstīja 1917. g. februārī Dzimtenes Balss: "Mēs nekādā ziņā un nekad nevaram būt mierā tikai ar to, ka Latvijas pašvaldības iestādēm būtu tiesības tikai būvēt ceļus, tiltus, slimnīcas un varbūt arī tautskolas. Latvijai ir vajadzīgas visas skolas ar viņas pašas valodu un viņas pašas vadībā. Latvijai vajadzīgas tiesas, kuras dibinās uz viņas pašas īpatnībām, Latvijai vajadzīga tiesība pašai par sevi lemt, par savām sociālām un agrārām reformām, kuru gars pilnīgi svešs Iekšskrievijai. Tas viss iespējams tikai autonomā satversmē ar demokrātisku zemes likumdevēju saeimū, kurai jānāk landtāgu vietā vai par kādu jāpadara šie landtāgi. Šī prasība ir nobriedusi pie visām latviešu sabiedrības aprindām." (442) Tā pati Dzimtenes Atbalss 1917. g. otrajā pusē formulēja astoņos punktos Latvijas autonomijas pamatprincipus. Tie atgādināja, kā uz to norāda Lotars Šulcs, toreizējo Somijas autonomiju. (443) Deputāts Zālītis Valsts domes 13. marta sēdē prasīja visu latviešu apdzīvoto apgabalu apvienošanu vienā pašvaldības vienībā. Citu pārstāvju prasībās izpaudās vēlētāņu iegūt tādu pašu valststiesisko stāvokli, kāda tam laikā bija jau apsoluta Polijai. Nāca atgādinājumi, ka nepietiek vairs ar domu cilāšanu vien, bet jānocietina un noteiktā virzienā jāvirza politiskā griba. Jaunais Vārds, kritizēdams latviešu domnieku tūlību, izteicās: "Krievi un Sabiedrotie zin, ko grib poļi, un viņi ar šo gribu rēķinās, bet par latviešiem viņi zin tikai to, ka mums ir dūšīgi bataljoni un ka mūsu zemē ir daudz jaunu vācu baronu. Tāda verdziska politika tagadējā laikā, kad tiek izspriests tautas liktenis, ir noziedzīga." (444)

Lai sagādātu reālāku pamatu nacionālās autonomijas prasībām, vērtīgākie prāti lika šīs prasības nostiprināt pašā tautā. "Līdz šim autonomija bij tikai inteligences un politisku darbinieku doma un ideāls. Tagad ir laiks, ka šis ideāls dabū noskaidrošanu un iesakņojas visplašākās aprindās." (445) To teica Dzimtenes Atbalss, kas neskaitāmos rakstos un komentāros apgaismoja Latvijas autonomijas jautājumu tīri programmātiski.

Jau tas vien bija solis uz priekšu, kur kara pirmajos mēnešos vēl kādā avīzē parādījās brīdinājums "no neatļautu ceļu staigāšanas", un pamācība, ka — mazām tautām ir bīstami runāt par savu tiesību paplašināšanu, jo citādi varot samaitāt savu reputāciju valdības acīs. (446) Ja te bija samanāma veco klaušu laiku valoda, tad strēlnieku cīņu laikā latviešu prese visnotaļ sāka runāt pašapzinīgāki, liekot izprast

tādus jēdzienus, kā "tautas tiesības", "brīvība", "valsts ideja" (pēdējā gadījumā vairāk aplinkus, minot poļus un somus). Arvien skaidrāk parādījās, ka latvieši vairs nedomā sēdēt uz veciem krēsliem.

Vēl spēcīgāks pagrieziena nāca ar Februāra revolūciju un cara patvaldības gāšanu.

Pretēji Baltijas vāciešiem, monarchija nebija ieguvusi latviešu sirdis. Ja Piektā gada revolūcijas laikā bija dzirdamas naida izpausmes pret "varmākām uz troņa" un atgadījās redzēt sadurstītas cara Nikolaja ģimenes, tad latviešu inteligencē bija iesakņojušies negrozāmi demokrātiski uzskati un tautā visnotaļ varēja manīt pretkrievisku noskaņojumu.

Ja Krievijas cara un imperatora titulu uzskaitījumā cars figurēja arī kā Vidzemes, Kurzemes un Zemgales kņazs (447), tad to latvieši izjuta kā kaut ko uzspiestu un svešu. Par caru un cara galmu pat nīrgājās. Ka to dārtja nevien sociālisti, bet arī pilsoniskais elements, redzam no vienas Rūdolfa Blaumaņa satiras jeb pamfleta dzejiskā ietērpā. Blaumanis veltīja to caram Nikolajam II troņmantnieka Aļekseja dzimšanas brīdī (kodīgo veltījumu paturot rokkrakstā un to nolasot tikai draugu pulkā). Ievērosim, ka šī satira radās 1904. gada augustā, tātad pirms revolūcionārajiem notikumiem, kas satricināja visu Latviju un ko A. Transejs, V. Drevs u.c. vācu publicisti apzīmē par "latviešu revolūciju".

Rūdolfa Blaumaņa politiskās satiras saturs:

"Sitat ar kastroļiem, trumuļiem, pannām,
Zvaniet ar zvārguļiem, zvaniem un kannām,
Vēstat to pilis un nabagu būdā,
Drukājat avizēs, rakstat to govu ...
Saucat un kliezāt, līdz zils top sejs:
Dzimis troņmantnieks, vārdā Aleksejs!
Kad meitas vien, meitas tā ķeizariena
Bij devusi tautai, nu skaidrs kā diena,
Ka šitā uz priekšu vairs nevar rāpot,
Ja Krievija cittaotu rindā grib čāpot.
Iz vēstures zināms, ka visas tās bābas,
Kas rūpušās tronī, bijušas slābas
No augšas līdz apakšai, kauču jaukas,
Tikumos tomēr tās šķitušas ...
Kā būt un kā klusināt valstiskās brēkas,
Kad nelīdz ne plāksters, ne dakteru dēkas?
Lūk, galmā nu liela galvas laužšana
Un šausmīga smadzeņu daužšana:

Pēc padomes dome, sēde pēc sēdes,
 Spriež, runā, līdz visiem uz mēles ir ēdes.
 Un galu galā, ko citu gan darīs,
 Nolemj, lai augstdzimtais ķeizaru pāris
 Pie svētiem uz Sārovas klosteri braucot
 Un palīgā svēto Nikoli saucot,
 Uz kauliem, kas netrūd, acis lai verot
 Un svētīto ūdeni iekšā dzerot.
 Ar sievu, pilsļaudīm un pavadoņiem
 Uz Sārovu laiž ķeizars joņu joņiem,
 Kur saņemti ar svētību tiek lielu;
 Tiem mūki rīko brangu klostermielu.
 Kad tie uz persiešu tepiķiem zemē bij krituši
 Un svaidītas pieres pret zemi situši,
 Ķeizariena piepeši juta zem augstdzimtās nabas,
 Ka tur kautkas lieliski spārdās un grabas.
 Vai svētgars pār viņas augstību bijis,
 Vai jebšu kāds adjutants tuvāku slijis,
 Tik, eče, pēc deviņiem mēnešiem, raugi,
 Dzimst puika kā pimbers. Smejas, ak draugi!
 Nu vajadzēs zīda un purpura autiņu,
 Par auklēm un sulaiņiem vairāk simts ļautiņu,
 Bet galvenais — desmit veselīgu zīdītāju,
 Un šām atkal katrai trīs kazāku dīdītāju,
 Daudz adjutantu un komendantu, kā pasē
 Tas gods, jo naudas vēl pulka valsts kasē.
 Urā! Lai prieks nu valda plašās Krievijas malās
 Un stīdz pār stepēm un jūrām tālajās salās.
 Lai bizo lopi, lai gavilē ļaudis,
 Mums liktenis ceļu ar rozēm spraudis;
 Nu reiz būs tai lielajā brīnumu valstī,
 Kas grimstošo troni stutē un balstī." (448)

Ja krievu publicists Reņņikovs Baltiju bija apzīmējis par brīnumzemi, tad Blaumanis visu krievu imperiju nosauca par brīnumu valsti, norobežojoties no tās un viņas valdniekiem. Latvieši vispār alka brīvības un, paceļoties viņu vispārējam izglītības līmenim, arvien smagāk izjuta svešo virskundzību, ko viņiem bija uzvēlusi cara despotija no Pētera Lielā laikiem. Dažus mēnešus pirms cara Nikolaja nogāšanas no troņa Lūdums rakstīja: "Latvieši ir Prokrusta gultā pārāk novārdzināta tauta. Vēsture gribējusi atņemt viņas garam galvu priekš domāšanas un jušanas un kājas priekš tālu ceļu staigāšanas, gribējusi atstāt tikai vēderu priekš barošanās un

rokas priekš strādāšanas". (449)

Pēc cara patvaldības gāšanas viss kļuva citādi.

Dzimtenes Atbalsis publicēja uzsaukumu "Mācieties būt Latvijas pilsoņi!" Tur cita starpā bija lasāms: "Nost ar to valsti, kuras pilsoņiem nav elementārāko pavalstnieku tiesību! Nost ar to pavalstniecību, kurā tautas valoda nebūtu valsts valoda! Latviešiem Latvijā latviešu tautas valoda ir valsts valoda un neviena cita. Kas ar latvieti viņa zemes pastāvīgās sabiedriskās un valsts iestādēs nerunā latviski, to vajaga aizdzīt! Bet, mācieties būt savas zemes pilsoņi! Runāji Latvijā visās tā saucamajās kroņa un sabiedriskajās iestādēs tikai latviski, un, kas to nesaprot, lai meklē tulku vai lai atstāj vietu. Prasāt katrs, lai katrā latviešu zemes skolā mācības tiktu pasniegtas latviešu valodā. Kas to neprot, lai iet no Latvijas projām." (450)

"Neviena tauta nav brīva, ja viņa nav politiski suverēna," deklarēja no savas puses Jānis Lapiņš savā 1917. gadā sarakstītajā nozīmīgajā grāmatīnā "Latvija mijkrešli. Piezīmes par Latvijas valsti", un motivēja savu viedokli teikdams — "jo suverēnitāte dod iespēju attīstīties cilvēka visām dvēseles īpašībām." (451)

Jau ar Februāra revolūcijas pirmajām dienām apsprieda konkrētāk Latvijas autonomijas veidu, kā arī runāja atklāti par valsts dibināšanu. No daudzu mutēm gan vēl nebija izzudis sauklis — "brīva Latvija brīvajā Krievijā", bet netrūka arī tādu, kas apmierinājās ar saukļa pirmo daļu, tikai ar brīvo Latviju. Bet, arī par autonomiju runājot, to saistīja ar federācijas jēdzienu. Valsts tiesiskajā izpratnē tas nozīmēja redzēt Latviju un citas nekrievu tautas kā suverēnas valstis Krievijas unijā. Tiesību objekta vietā Latvijai vajadzēja kļūt par tiesību subjektu.

Tomēr tiesību forma vien latviešiem nelikās par pietiekamu garantiju tautas pašnoteikšanās tiesību nodrošināšanai. Ernests Blanks Dzimtenes Atbalsī mēģināja noskaidrot un labāk izprast stāvokli. Viņš teica: "Pret federāciju ar Krieviju ir ļoti daudz ko teikt. Krievijas un Latvijas kultūrām nav nekā kopēja. Federācija ar 80 miljonu tautu ir bīstama no Latvijas kultūrālās, politiskās un ekonomiskās neatkarības redzes viedokļa, jo Lielkrievija, pieņēmusies valsts stiprumā, katrā ziņā mēģinās aprobežot mazo federatīvo valstu tiesības... Latvija ir Krievijai samērā nesen pievienota, un tamdēļ to atšķirt no Krievijas nav grūti — Par federāciju ar Krieviju ir tikai viens svarīgs iebildums — "ārējā drošība". — Jā, kāpēc tad mēs prasām Latvijas

federāciju ar Krieviju”, — jautāja Blanks, — “kādēļ šis lozungs tik populārs Latvijā? Atbilde ir viena: “Latvijas apolītiskais kompromisa gars un citu Krievijas tautu lozungu pavirša uzturēšana”. — “Federācija ar Krieviju nav mūsu ideāls, bet tikai kompromiss. Mūsu ideāls ir suverēnā Latvija.” (452)

Blanks tanī pašā rakstā ieminējās, ka varētu būt runa arī par Latvijas-Lietuvas kopvalsti. Federāciju ar Krieviju viņš nostādīja tikai par trešo variantu, pirmajā vietā vēl arvien stādot Latvijas suverēno valsti. Un kas nāk pēc visiem trim variantiem, to Blanks arī pateica, proti — “pēc tam nāk Latvijas pašnāvība”. Kamēr sociāldemokrāti un progresīvie pilsoņi nebeidza runāt par Krievijas revolūcijas šķietamiem ieguvumiem, tikmēr Ernests Blanks, Kārlis Skalbe, Jānis Lapiņš, un Jānis Siliņš redzēja glābiņu tikai patstāvīgajā valstī.

Kārlis Skalbe puda jau pirms Raiņa Daugavas parādīšanās šādu domu: “Lai skalda latviešus, kā grib, mēs gribam redzēt viņus kā vienotu tautu. Tautairvalsts. (Pasnīrojums mans. Aut.). No šķiru skabargām mums jātop par apvienotu tautu, par valsti. Ja mēs to nepratīsim, mūsu tauta arī vēl priekš nākošiem gadu desmitiem stāvēs saliekta un nopostīta, kā koks bez galotnes. Viņa tad paliks tāda, kādu viņu vēlas redzēt tie, kas skatījušies uz viņu kā laupījumu un turējuši savā kalpībā. Mūs var sakausēt stipra tautas apziņa. Bet mūs var vienot arī interešu kopība. Jo latvietis, lai tas būtu saimnieks vai strādnieks, būs kungs par savu dzīvi un varēs to iekārtot sev pēc prāta tikai brīvajā Latvijā. Mēs gribam kalpot domām, kas var vienot tautu uz kopīgu cīņu par Latvijas atsvabināšanu. Mēs esam par Latvijas revolūciju līdz galam! Lai dzīvo latvju valsts!” (453)

Kārlis Skalbe to pateica 1917. gada jūnijā. Viņš noraidīja jebkādas minimālprasības, pie kādām piederēja daudz cilātais un šinī brīdī jau pieticīgais autonomijas jautājums. “Bet par autonomiju mums tagad jādomā vismazāk,” izteicās tanī pašā laikā Jānis Lapiņš. (454) Tās vietā viņš atzina par pieņemamu federācijas principu ar Latvijas valsti tās kodolā.

CEĻĀ UZ SUVERĒNU VALSTI

Kur vien latvieši 1917. gadā satikās, tie runāja par tautas pašnoteikšanos. Reālāks likās Latvijas nacionāli politiskās autonomijas atrisinājums, bet pavasarī kļuva dzirdamākas tās

balsis, kas prasīja atdalīšanos no Krievijas un savas valsts dibināšanu. Un 1917. gada 1. maijā, kad Latvijas Sociāldemokrātijas Rīgas komiteja, izmantojot revolūcionāro skurbuli, aicināja "atklāti un ar lepnumu attīt savus sarkanos karogus", tānī pašā dienā pie vairākiem Rīgas namiem parādījās ar vēl lielāku lepnumu un izaicinājumu latviešu nacionālais karogs. (455) Kā uz nepatīkamu starpgadījumu Rīgas pilsētas domes 1. maija sēdē Vilhelms Līvens savā dienasgrāmatā norāda uz kāda latviešu domnieka pieprasījumu par galveno sarunu valodu domes sēdēs uzskatīt latviešu valodu, jo mēs, lūk, "mēs dzīvojam vēl arvien Latvijā un nevis Krievijā". (456) Cittautieši, protams, protestēja. Latvieši turpretim reagēja uz politiskajām pārmaiņām Krievijā, sapulcēšanās vietās dziedādami savas tautas himnu. Spontāni, izprotot vēsturisko pārmaiņu nozīmi, rakstnieki, žurnālisti un bēgļu pārstāvji jau pirmajās dienās pēc Februāra revolūcijas nosūtīja Ļvova valdībai telegrammu, prasot Latvijas autonomijas jautājuma uzņemšanu tās darbības programmā. Līdzīga satura telegrammas nosūtīja arī rosīgākās latviešu biedrības. Ja tānīs viss grozījās ap autonomiju Krievijas valsts sastāvā, tad tomēr ap tādu autonomiju, kas sola visplašākās pašnoteikšanās tiesības.

Vēsturniece Helene Dopkeviča, kas uzrakstījusi plašu pētījumu par "Latviešu valstiskās domas attīstību līdz 1918. gadam", norāda, ka jau 1917. gadā latvieši izpratuši, ka vienīgā iespēja savas tautas un kultūras saglabāšanai meklējama patstāvīgas valsts nodibināšanā. (457)

Rezolūcijas, ko dažādas iniciatoru grupas un biedrības pieņēma kopš Februāra revolūcijas, ir diezgan raibas un atšķirīgas savā saturā. Margera Skujenieka 17. martā (pēc vecā stila 4. martā) sasauktā politisko darbinieku sapulce runā vēl tikai par "nedalītu un autonomu provinci", bet gan ar Latvijas saeimu kā likumdevēju iestādi. (458)

Tas bija mazāk, nekā savā referātā "Latvijas viedoklis" bija prasījis Linards Laicēns, runādams Maskavā 1917. gada 18. februārī. Pilnīgu pašnoteikšanos un Latvijas valsti prasīja Ādams Butuls un Ernests Blanks. Bet ar 1917. gada martu blakus atsevišķiem ideologiem un tiesību cīnītājiem sāka nostāties partijas. Ja līdz tam pagrīdē bija darbojusies Latvijas Sociāldemokrātijas un sociālrevolūcionāru partija, tad ar demokrātiskās iekārtas nodibināšanos Krievijā arī latvieši ieguva brīvas rokas legālu politisku partiju dibināšanai. Blakus sociāldemokrātiem un sociālrevolūcionāriem nodibinājās septiņas pilsoniskas partijas. To vidū bija Nacionāldemokrātu

partija (dib. 1917. g. 24. martā Maskavā, ar atzarojumiem Latvijā), Neatkarības apvienība (3. aprīli Rīgā), Republikāniskā partija (7. aprīli, Rīgā), Demokrātu partija (16. aprīli, Pēterpili), Radikāldemokrātu partija (26. aprīli, Rīgā), Zemnieku savienība (11. maijā jeb pēc vecā stila 29. aprīli, Valkā) un Latgolas Laužu partija (1916. gadā Pēterpili, kas pārcēla savu darbību uz Latgali 1917. g. pavasarī).

Vēsturiskajā skatījumā būtu pieminama 1883. gadā Fr. Veinberga dibinātā Tautas partija, bet tā 1917. gadā nekādu manāmu darbību neattīstīja un gadu vēlāk likvidējās.

Šāds partiju plūralisms spēja nodrošināt daudzpusīgu politiskās domas izpausmi. Dažām no viņām gan bija tikai konjunktūras raksturs un vēlākajās normāli noorganizētajās vēlēšanās tās neatrada pietiekami piekritēju. Visdrošāk nacionālās patstāvības domu pauda Nacionāldemokrātu partija, Neatkarības apvienība un Zemnieku savienība, lai gan arī tās pārejoši samierinājās ar federācijas principu Krievijā, ja pati valsts būtu suverēna. Tā, piemēram, Zemnieku savienības pirmā nostāja samierinājās ar "autonomu nedalītu Latviju federatīvajā Krievijas republikā", gan ar piebildumu, ka "pilnīga Latvijas pašnoteikšanās ir viņas A un O". Tānī laikā Zemnieku savienībai bija piebiedrojies arī Miķelis Valters, tā viņu uzskatīja par savu zinātnisko līdzstrādnieku. Viņam lika sarakstīt brošūru par Latvijas autonomiju. Pieturēdamies pie Zemnieku savienības sākotnējās koncepcijas, viņš, kas allaž bija iestājies par maksimālām prasībām, kļuva nekonsekvents, jo bija jāievēro norādījumi no partijas vadības. Īpašo komisiju, ko šī partija bija izvēlējusi savas programmas izstrādāšanai, vadīja Ādolfs Klīve. (459) Bet tas bija tikai nedēļu jautājums, kad arī šī lielākā pilsoņu partija neprasija neko citu kā tikai neatkarīgo Latvijas valsti.

Tam bija liela nozīme, kur jau dažus mēnešus pēc Februāra revolūcijas bija jāuzduras masīvam pretspēkam, ko ar masu psiholoģijas paņēmieniem kara pēdējā posmā uzbūra kā no zemes lielinieki. Kamēr Rīgas sabiedrisko organizāciju priekštāvju sapulcē, kas 8. (21.) martā sanāca pilsētas teātrī, vēl izteicās par to, ka "mums jābūt brīvai tautai, kas var savas tiesības brīvi izlietot" (460), tikmēr Latviešu strēlnieku pulku apvienotajā padomē 1917. g. 17. maijā pieņēma rezolūciju par visas varas piešķiršanu strādnieku, zaldātu un zemnieku deputātu padomēm. Sarkanie strēlnieki nosūtīja biedram Ļeņinam šāda satura apsveikumu: "Mēs apsveicam Jūs kā Krievijas proletāriāta lielāko taktiķi, revolūcionārās cīņas patieso vadoni, mūsu domu izteicēju un izsakām vēlēšanos

redzēt Jūs savā vidū". (461)

Ļeņins to atcerējās Pilsoņu kara laikā, sūtdams sarkanos strēlniekus uz asiņainākajiem kauju laukiem, kur tos izkāva.

Kādā neprāta mulsumā bija tobrīd nonākuši sarkanie strēlnieki jeb, pareizāki sakot, viņu vadoņi, redzams no tā, ka viņi pakļāvās nevien Ļeņinam, bet arī krievu imperiālismam. Šis pēdējais solis nonāca pat pretrunā ar Ļeņina principiālajiem uzskatiem. Vēl būdams emigrants Šveicē, Ļeņins izteicās par Baltijas atdalīšanos no Krievijas un motivēja to ar konstatējumu, ka lielkrievi arvien apspieduši citas tautas. (462) Ja 1917. g. 3. (16.) novembrī, tātad pēc Oktobra apvērsuma, padomju vara pieņēma deklarāciju par Krievijas tautu tiesībām, tad arī tas bija Ļeņina nopelns. Deklarācija paredzēja nekrievu tautu pašnoteikšanās tiesības, neizslēdzot atdalīšanos no Krievijas un patstāvīgas valsts nodibināšanu. (463) Vienalga, cik nopietni izvērtējama šāda deklarācija, tā tomēr iezīmēja ceļu, kas būtu varējis likt arī latviešu komunistiem padomāt.

No jaunākajiem vēsturiskajiem dokumentiem redzams, ka Ļeņins bija ar mieru dot 1917. g. decembrī formālu Igaunijas un Latvijas neatkarības atzīšanu, "taču latviešu un igauņu boļševiki negribēja atdalīšanos no Padomju Krievijas," saka padomju vēsturniece Ilga Apine, "un uzskatīja, ka to nesapratīs strādnieku šķira, kura allaž turējusi prātā ideju par ciešu vienību ar Krieviju". (464) Pat ja šāda veida "neatkarības došanai" būtu bijusi kāda nozīme, tad ne jau komunistu sadomātā "strādnieku šķira" bija tā, kas vēlējās būt Krievijas atkarībā un aizbildnībā, bet tas bija viszinis Pēteris Stučka. Par Latvijas autonomijas, federācijas un valsts tiesisko statusu viņš tik daudz rakstījis, ka varam runāt pat par "Stučkas doktrīnu". Stučkam pietika ar to, ka "Latvija ir autonomas Krievijas apgabals, kas apņēm nedalītu visu latviešu apdzīvoto teritoriju". (465) Viņš nonāca pie slēdziena, ka latviešu tautai vispār nav vajadzīga pat ne padomju republika. Viņš reizē jautāja un atbildēja, kā, piemēram: "Un neatkarību? Mēs līdzināsimies kaut kādiem utopistiem, ja mēs domātu, ka tāda Latvijas padomju republiciņa varēs būt patstāvīga." (466) Tiklīdz Stučkam tiešām jau no laika gala bija skaidrs, ka padomju diktatūrā tiešām nekāda neatkarība nav domājama.

Vēsturiskajai patiesībai neatbilst, ja arī strēlniekus pieskaita "šķiru cīņas bruņotām vienībām", kā tos apzīmē Jūlijs Daniševskis. Ja arī viena strēlnieku daļa pārvērtās "sarkanajos strēlniekos", tad ne jau tik daudz ideoloģiskas

pārliecības dēļ kā apstākļu spiesti, igauņu pulkvedis Hinnoms, kas pats sastāvēja latviešu strēlnieku pulkā, par latviešu strēlniekiem pirms viņu aizkļūšanas uz Krieviju liecina: "Tie nebija padomju varas piekritēji. Tie tikai negribot gāja uz Krieviju, negribēdami krist vācu gūstā." (467)

Brīvais Strēlnieks turpināja rakstīt par Latvijas autonomijas jautājumu, prasīdams "plašu autonomiju" vēl 1917. g. rudenī. Tas prasīja arī Latvijas Satversmes Sapulces sasaukšanu. (468) Tad tas aplūsa. 1918. g. februārī un arī pēc tam padomju iestādes piespieda strēlniekus iestāties Komunistu partijā, kā tas redzams no tanī laikā izpildītām anketām. (469)

Sociāldemokrāti mazinieki tanī pašā laikā gāja savu ceļu. Jau pirms februāra revolūcijas viņi pievērsās no jauna autonomijas jautājumam un izstrādāja Latvijas satversmes projektu. Tanī M. Skujenieks precizēja vēl sīkāk agrāk iecerētās prasības. Arī K. Kurševicam šis jautājums šķita tuvs. Kaut arī mazinieku skaits tobrīd bija sarucis, tad ap viņiem bija izveidojies kreisās intelīgences kodols. Tas noveda 1918. gada sākumā pie ipašas Pašnolemšanās Savienības dibināšanas. (470) Chronoloģiskā kārtībā par to būtu bijis jārunā vēlāk, jo pirms tam darbojās LPNP un Demokratiskais bloks, bet pārrunājamā kreisā novirziena dēļ apskatīsim viņu centienus jau tagad. Jebšu Kārlis Dzīleja, Kārlis Dzelzītis un Rūdolfs Veidemanis pieraksta šai organizācijai lielākus nopelnus valsts idejas nostiprināšanā, nekā tai patiesībā bija, tad tomēr šīs organizācijas darbinieki parādīja apbrīnojamu drosmi un konsekveni politiskajās sadursmēs ar lieliniekiem Krievijā.

Pašnolemšanās Savienības darbinieki apbraukāja lielākos latviešu bēgļu centrus, popularizēdami tiesību postulātu, ka latviešiem jāņem pašiem par savu likteni Latvijas valstī. Tas gāja roku rokā ar citām fundamentālajām tiesību prasībām. (471). R. Veidemanis, kas šinī nolūkā apceļoja Volgas latviešu bēgļu kolonijas, konsekventi prasīja pašnoteikšanās tiesības un Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu. "Visur atradu mūsu idejām lielu piekrišanu," atceras Veidemanis. (472). Pašnolemšanās savienība nosūtīja sakarā ar Brestļitovskas pamiera līguma lēmumiem protesta rakstus uz ārzemēm un savāca 40.000 parakstus savam iesniegumam. Nacionālo lietu komisāriāts, kurā darbojās līdz latviešu lielinieku vadoņi, lika likvidēt Pašnoteikšanās Savienību kā kaitīgu organizāciju. (473).

Latviešu bēgļu masas Krievijā bija vairumā nacionāli

noskaņotas, kādēļ tām rosmēm, kas notika turienes centros, bija liela nozīme.

Tomēr koncentrētāk Latvijas nākotnes jautājumus turpināja pārrunāt Rīgā. Bez jau minētā, lielākas autoritātes iegūšanai provinciālās pašvaldības darbā jau 1917. g. pavasarī bija nodibinājusies Vidzemes, Kurzemes un Latgales pagaidu Zemes padome. Šīs Zemes padomes bija jau iedīgļi autonomijai, kaut arī ikviens sava apgabala robežās. Pāri šādai sadrumstalotai autonomijai, kas no krievu pagaidu valdības bija sankcionēta un uzsāka darboties pēc demokrātiska principa, pacēlās Rēzeknes kongress ar lēmumu par Latgales apvienošanos ar pārējo novadu latviešiem. Vēsturisko lēmumu Rēzeknē apvienoja ar saukli: "L a i d z i v o b r i v ā L a t g a - l e b r i v ā u n n e a t k a r i g ā L a t v i j ā!" Sākot ar 1917. gada 26. aprīli tad nu varēja runāt visas latviešu tautas kopības vārdā. (474)

Vidzemes pagaidu Zemes padome, kas sanāca tā paša gada 12. un 13. martā Valmierā, vēl nebija varējusi pārredzēt faktiskās iespējas un apmierinājās tikai ar tam brīdim piemērotu autonomijas un pašnoteikšanās prasību. Tā gan pieprasīja tūlītēju landtāgu un gubernas zemnieku lietu komisiju likvidēšanu, pēc kam radās iespēja nākt ar tālākām prasībām. Nozīmīgi bija arī lēmumi par skolas, baznīcas un tiesas latviskošanu. (475). Šīs Zemes padomes darbību traucēja Strādnieku un kareivju deputātu padome, kas drīzi nonāca lielnieku rokās. Maz prieka sagādāja arī Bezzemnieku kongress un bezzemnieku padomes. Sakarā ar Kurzemes okupāciju neliels svars bija Kurzemes Zemes padomei, bet ar tās nodibināšanu 25. aprīlī Tērbatā arī kurzemnieki nebija apieti.

Šāds partikulārisms nacionālo lietu kārtošanu apgrūtināja. Lai saskaņotu un galīgi formulētu dažāda veida autonomijas projektus, 1917. g. 12. augustā sanāca latviešu sabiedrisko organizāciju un dažādu publisku instanču pārstāvju konference Rīgas pils. Tanī bija pārstāvētas arī Vidzemes un Kurzemes pagaidu Zemes padomes. Šinī apvienotajā sapulcē pieņēma sešus lēmumus, ko daži apzīmē par "Latvijas neatkarības rezolūciju". (476). Vienbalsīgi nolēma, ka:

1. Latvijas tautai, tāpat kā visām citām tautām, ir tiesība uz pilnīgu pašnoteikšanos.
2. Latvijai jābūt nedalītai, apvienojot Vidzemi, Kurzemi un Latgali.
3. Latgalei, kā Latvijas īpatnējai sastāvdaļai, piešķirama

patstāvība vietējās pašvaldības, pārvaldības, valodas, skolas un baznīcas lietās.

4. Latvijai jābūt politiski autonomai vienībai Krievijas republikā, kas dibināta uz demokrātijas principiem.
5. Autonomās Latvijas likumdošanai, izpildu, tiesas un vietējās pašvaldības varai jāatrodas Latvijas tautas un viņas saeimas rokās, kura izvēlama uz vispārīgu, tiešu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu tiesību pamata, bez dzimuma izšķirības.
6. Sapulce protestē pret aneksijām un vispār pret katru mēģinājumu noteikt Latvijas vai viņas atsevišķu daļu valsts tiesisko stāvokli un robežas bez Latvijas tautas ziņas un lemtānas. (477)

Par "neatkarības rezolūciju" to tomēr nevarēja saukt, jo tam runāja pretim ceturtais lēmuma formulējums, kas neatkarības prasību atmieckšēja. Nozīme bija gan tam, ka minētā veida latviešu pašnoteikšanās prasības darīja zināmas vācu kancleram un reichstāga sociāldemokrātu frakcijai. Rezolūcija bija pretrunā ar vācu aneksijas tieksmēm Baltijā. Vislielākie nopelni šādas informācijas nosūtīšanā uz Berlīni piekrita Dr. Paulam Kalniņam, kura toreizējais segvārds bija "Kleinbergs", un viņa vārdu tādā veidā pat pieminēja reichstāga sēdē. Ja to prasīja konspirācija, tad Zigfrīds Meierovics uzstājās bezbailīgi Krievijas tautu kongresā Ķījevē, kas notika 8. septembrī. Nu bija pienācis laiks vērsties jau pret Kerenski, kas bija izturējies noraidoši pret latviešu delegācijām, kas viņu kā pagaidu valdības galvu bija apmeklējušas. Meierovics vērsās tieši pret Kerenska nostāju Maskavas valsts apspriedē, kas bija notikusi dažas dienas iepriekš, norādīdams, ka Kerenskis "ne ar pušplēstu vārdu neiemīnējās par tautību pašnoteikšanās tiesībām, bet Krievijas glābšanu saskatīja vienīgi stingrā centralizācijā, pastiprinot valsts varas organu noteikšanu uz vietām un paplašinot Krievijas tiesības uz nomaļu tautu rēķina". "Kamēr pagaidu valdība savu politiku nacionālajos jautājumos nemainīs atbilstoši mūsu dabiskiem un vēsturiskiem prasījumiem, kamēr pagaidu valdības sastāvā nebūs mazo tautu pārstāvju, tikmēr mēs viņu par no mums vēlētu valdību neuzskatīsim". (478) To teica Meierovics. Viņa pirms tam pieminētās prasības pašas par sevi nebija tik nozīmīgas, izņemot to, ka viņš prasīja latviešu tautai pilnīgu pašnoteikšanos.

Kā redzams, tad 1917. gadā visās vietās latviešu pārstāvji atgādināja savas tautas pašnoteikšanās prasības, un tas

iezīmēja spilgtu politisku koloritu nacionālpolitiskajā programmā.

PĀRSTĀVĪBA, KAS RUNĀ VISAS TAUTAS VĀRDĀ

Kamēr čehiem, poļiem, židiem un citām tautām bija izveidotas spēcīgas nacionālas pārstāvības ar izpildu organiem, latviešiem līdz 1917. gada rudenim šāda apvienotāja nacionāla centra nebija. Lielu tautu uzkundzēšanās mazajām Eiropas tautām bija nedabisks stāvoklis, no kāda tās vēlējās izkļūt. Latvijā visvairāk dzirdēja par somu un poļu neatkarības centieniem, kamēr igauņi un lietuvji atradās puslīdz vienādos apstākļos ar latviešiem. Kaut arī ikviens no šīm tautām rīkojās patstāvīgi un tām bija savi priekšstati par savas nacionālās dzīves izveidojumu, tad tomēr nevienai nepalika noslēpts, kas risinājās kaimiņos, un radās pat sava brīvības centieni mijiedarbība.

No iepriekšējiem notikumu aprakstiem redzējām, ka rosmes netrūka, tikai tās bija sīkas straumes, kas plašāku gultni nebija atradušas. Politiskā loģika beidzot lika saprast, ka nekavējoties radāma pārstāvība, kas, kā 1917. g. 30. septembrī izteicās Līdums, "būtu kompetenta runāt visas latviešu tautas, visas nedalītās Latvijas vārdā". (479)

Septembra vidū bija sākušās sarunas par Nacionālās padomes dibināšanu, kurai piemērotā brīdī būtu jāpasludina Latvijas neatkarība. Sarunas šinī svarīgajā jautājumā ievadīja Jānis Goldmanis un Jānis Zāltis. Tas piešķīra jaunajai akcijai zināmu autoritāti, jo 1917. gadā dažu mēnešu laikā bija izaudzis biedrību, partiju un dažādu padomju jūklis ar manāmām ambīcijām. Goldmaņa dzīvoklī 2. oktobrī (pēc jaunā stila 15. okt.) sanāca uz pārrunām iniciatori un izšķīrās par Nacionālās padomes dibināšanu. Neatkarīgi no pamatuzskata par Nacionālās padomes nepieciešamību, tā arī tādēļ bija vajadzīga, ka jau nedēļu vēlāk Vidzemes Zemes padomē radās plaša, kas ievēlētiem pilsoniskajiem pārstāvjiem padarīja neiespējamu darbošanos šinī padomē. Pārāk lielas uzskatu atšķirības traucēja kopdarbu. Lielinieku līderis Oto Kārklīš 10. oktobra sēdē pasludināja savas frakcijas vārdā: "Mēs neesam nacionālisti, bet internacionālisti. Nedomāju, ka mēs aizstāvēsim tikai latviešus kā tādus, mēs aizstāvēsim visu apspiesto šķiru intereses, vai tie būs latvieši, krievi, ebreji, vai pat samoješi." Pilsoņu frakcijas vārdā Kārklīšam atbildēja Zigfrīds Meierovics, uzsverot: "M ē s e s a m l a t v i e š i, —

un tas mūs vieno. Tā ideoloģija, ko pauž komunisti, — mūs šķir.” (480).

Un tas no šī brīža pilnīgi atšķīra nacionāli noskaņoto latviešu darbinieku organizatorisko darbu no lieliniekiem un citu pasugu marksistiem. Nacionālās padomes vadītāji cerēja vismaz uz sadarbību ar maziniekiem, bet pēdējie tobrīd arī gāja lielinieku pavadā. Mazinieki atteicās piedalīties Nacionālās padomes darbā.

Notikumi gāja savu gaitu. Nacionālās padomes organizēšanās darbi visnotaļ sekmējās. Par ciešu sadarbību izteicās visas trīs pagaidu Zemes padomes, Latviešu Bēgļu apgādāšanas centrālkomiteja (tā aprūpēja ap 800.000 bēgļu), Latvju Kareivju Nacionālā Apvienība, Latviešu Zemnieku Savienība, Latgales Palīdzības Komiteja Kara Upuriem, Nacionāldemokratu partija, Demokratu partija, Radikāldemokratu partija, Rīgas Lauksaimniecības Centrālbiedrība Rīgā un kooperatori un Vidzemes zemes ierīcības komiteja. Tas radīja spēcīgu kodolu darba izveidojumam un uzticību tautā, it sevišķi kur Nacionālās padomes priekšgalā nostājās tik redzami tautas darbinieki, kādi bija Jānis Čakste, Jānis Goldmanis, Jānis Zālītis, Francis Trasuns un Arvids Brēmers, — kas visi bija ieguvuši mandātus Krievijas Valsts domē vēlēšanu ceļā, bez tam Zigfrīds Meierovics, Kārlis Pauļuks, Arveds Bergs, Kārlis Skalbe, Jānis Akuraters, Jāzeps Rancāns, Vladislavs Rubulis, Valdemārs Zāmuēls, Atis Ķeniņš, Jānis Kreicbergs, Dr. Pēteris Zālīte, Stanislavs Kambala, Kristaps Bachmanis, Alberts Kviesis, Ādolfs Klīve, Vilis Skubiņš, Jānis Lapiņš, Oto Nonācs, Jēkabs Roze-Līgotnis, Jānis Rubulis, Ādolfs Dobelis, Jānis Palcmanis, Jānis Seskis, Pauls Ašmanis, Arturs Kroders, Mārtiņš Antons un citi, kam bija vārds sabiedriskajā darbā vai kooperācijas kustībā. Tas pacēla Nacionālās padomes specifisko svaru. Latviešu kolonijās Krievijā viņiem radās rosīgi darba sekmētāji.

Nacionālās padomes pirmā sesija sanāca no 16.—19. novembrim Valkā. Tā sevi oficiāli apzīmēja par Latviešu Pagaidu Nacionālo Padomi un tikai vēlāk par Latviešu Nacionālo Padomi (ērtības dēļ mēs to atzīmēsim tikai par Nacionālo padomi).

Nacionālās padomes pirmā sesija rādīja, ka vēl arvien bija jāatturas no radikāla lēmuma valsts dibināšanas jautājumā, kas gan neatturēja to sevi nosaukt par “topošās Latvijas augstāko valsts iestādi”. (481). Sākumā viņa sevi uzskatīja par izpildu organu Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanai, pie

kam konstitucionālā pārstāvība radāma vēlēšanu ceļā. Pedējā galīgi izšķirtu Latvijas valsts tiesisko jautājumu. Kā atkārtoti norādījis savos memuāros Ādolfs Klīve, tad neatkarības pasludināšanas un rīcības jautājumos bija jāievēro daudz maz arī Sabiedroto valstu diplomātisko pārstāvju ieteikumi, kuru valstis atradās karā ar Vāciju, bet Krievija vēl arvien bija sabiedrota ar Angliju un Franciju. (482)

Nacionālās padomes tolerance pret dažādu novirzienu politiskajiem nogrupējumiem un vēlēšanās kompromisa ceļā atvieglot kreisajiem pārstāvjiem piedalīties kopdarbā, bija savukārt viens no kavēkļiem jau pirmajā sesijā pieņemt definitīvus lēmumus.

Nacionālā padome 1917. gada novembrī nāca tikai ar vispārēju stāvokļa noskaidrojumu un nacionālas gribas paudumu. Arī tam bija sava nozīme, lai tautu sagatavotu gaidāmām pārmaiņām. Deklarācijas tekstu uzrakstīja Kārlis Skalbe. Tās pilnīgais saturs bija šāds:

VISIEM LATVIEŠIEM!

Svešas tautas krusto savus zobenus pār mūsu zemi un prasa, kam viņai piederēt? Šai brīdī lai skaļi visā pasaulē atskan latvju tautas balss: Šī zeme ir mūsu, noliekat savus zobenus, mēs paši gribam valdīt pār savu zemi kā brīva tauta. Mēs negribam būt nevienam par laupījumu. Ir laiks, ka latvju tauta izar tās robežu ežas, ko likušas svešas tautas — krievi, poļi un vācieši, dalīdamas kā laupījumu mūsu tēvu zemi. Kurzeme, Vidzeme un Latgale, to nedrīkst šķirt ne upes, ne robežu stabi! Lai svabadi pa viņu staigā latviešu arklis un sētuve.

Latvieši!

Grūts bijis mūsu tautas mūžs svešu tautu jūgā. Mūsu gaita bijusi bāra bērnu gaita, bet savās dvēselēs mēs dziļi esam glabājuši īgnumu pret saviem apspiedējiem. Ne vienreiz vien mūsu tauta ir sacēlusies, lai ar asinīm pirktu sev brīvību. Un kad Eiropas tautas izgāja lielā cīņā par savu neatkarību, arī latvju dēli pacēla savu zobenu un savu karogu par brīvo Latviju. Dārgas ir mūsu šīs varonīgās cīņas, kuras mums maksājušas daudz dārgu dvēseļu... Ar ugunsgrēku dūmiem aizgājusi mūsu pūliņos celtā dzīve. Mūsu tauta ir izkaisīta pa visiem vējiem.

Brāji latvieši!

Lidzi tautas zemei ir saraustīta gabalos svēta tautas miesa. Viena daļa aiz vācu drašu žogiem, otra Krievzemē. Citi

min bēguļu tekas, citi svešos kara pulkos kalpo svešai varai.

Māte Latvija grib ar mīlestību salasīt šīs saplosītās tautas daļas un no jauna tās savienot, lai viņas top par vienu, dzīvu un veselu tautas miesu. Jo latvju tautai nebūs mirt, bet dzīvot!

Lai apvienotu sašķelto tautu un sadalītu tautas zemi par vienu nedalāmu valsts vienību, par Latviju, — ir nodibinājusies Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome.

Viņa radusies visgrūtākajā brīdī, kad ienaidnieks izstiepj savu roku pār Latviju, kad mūsu nacionālā griba ir salauzta un asās partiju cīņās mēs esam pazaudējuši tos lielos mērķus, ko vēsture nostāda acu priekšā visām mazām un kalpinātām tautām.

Latvieši!

Esat šā lielā brīža cienīgi un apvienojaties ap savu Pagaidu Nacionālo Padomi. Lai viņa top jums par ceļa zvaigzni, kas ved uz brīvu apvienotu Latviju!

Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome ir radusies no organizācijām un partijām, kuras paguvušas apvienoties uz izpostītās dzimtenes drupām, lai paceltu balsi pret Latvijas sadalīšanu un pulcētu izklīdušo tautu ap atdzisušiem dzimtenes pavardiem. Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome protestē pret jebkuru Latvijas sadalīšanu un sevišķi pret Kurzemes vai arī visas Latvijas pievienošanu vai kaut kādu saistīšanu pie Vācijas, un pasludina, ka Latvija, t.i., Kurzeme, Vidzeme un Latgale ir autonoma un nedalāma valsts vienība, par kuras iekšējo iekārtu un attiecībām uz ārieni lems viņas Satversmes sapulce, kura izteiks tautas gribu.

Latvijas satversmes sapulces sasaukšanu, saziņā ar citām sabiedriskām organizācijām un iestādēm, Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome tur par vienu no saviem galvenajiem uzdevumiem.

Latvieši!

Liels atlaišanas vārds ir atskanējis: pašnoteikšanās tautām! Negaidat vairs citas atlaišanas! Ņemat sev paši, ko vēsture jums dod un esat gatavi notīrīt savas durvis no svešiem apspiedējiem! Ņemat sev paši šo zemi, kuru mūsu tēvi pirkuši ar saviem asins sviedriem, un ceļat tur labāku valsti nekā tā, kura tagad iet bojā.

Lai dzīvo apvienotā Latvija! (483)

Valkā, 1917. gada decembrī.

LATVIEŠU PAGAUDU NACIONĀLĀ PADOME.

Par Nacionālās padomes nodibināšanos tā informēja arī ārvalstis.

Pilsoniskās tiesību apziņas pilnīgākai izprašanai Nacionālā Padome 7. decembrī publicēja vienu protesta rakstu, reaģējot uz lielieku izričībām. Ar to tā vēl vairāk apgaismoja savu viedokli. Šinī laikmetīgajā dokumentā bija teikts, ka: "Neskatoties uz to, ka latvju tautā ir gaišāka tiesību apziņa nekā Krievijā, postošais patvarību vilnis, nākdams no tumšās Krievijas, kuru ar pātagu audzinājusi patvaldnieku vara un kuras ļaužu masās vēl nav attīstīta brīva tiesību apziņa, — veļas pāri uz Latviju un arok pēdējās latviešu kultūras atliekas. Kā nelaimīgi vergi, bez garīga līdzsvara mēs atdarinām visu, kas Krievijā notiek, un jo nožēlojami, kad to dara latviešu darba tautas vadošās iestādes!"

Protestējot pret "Liduma", "Strādnieku Avīzes" u.c. laikrakstu patvaļīgu iznākšanas apturēšanu, minētajā protesta rakstā bija vēl norādīts uz to, ka "brīva vārda gaisma Latvijā tiek izdzēsta un zeme nodota tumsības varā! Un tas notiek tādā laikā, kad tiek izšķirts Latvijas liktenis un kad par visu dārgāks un saudzējams būtu brīvais vārds, kas svabadi un vispusīgi apgaismo notikumus! ... Mūsu vienīgais ierocis ir latvju tautas tiesību apziņa. Pie šīs gaišās tautas tiesību apziņas, kura ir vienīgais brīvas valsts pamats, Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome uzaicina visu tautu apvienoties un cīnīties pret varas darbiem un personīgas brīvības laupītājiem, paliekot nomodā, lai drukāts vārds, kas teikts mūsu nākotnes un brīvības labā, netiktu nomākts no apmulsinātiem svešu tautu kalpiem, kuru mērķis ir Latvijas bojā iešana".

Nacionālā Padome meklēja un atrada kontaktu ar latviešiem kā nākamās valsts pilsoņiem. Tas vēl vairāk parādījās pēc Nacionālās padomes otrās sesijas, kas notika 1918. gadā no 15.—18. janvārim Pēterpilī. Lielieku patvaļību dēļ darbība Valkā vairs nebija iespējama, bet Nacionālās padomes priekšsēdis zvērināts advokāts Voldemārs Zāmuēls, par spīti padomju terroram, turpināja prezidija darbu kārtot no Valkas, no Latvijas teritorijas.

Ja pirmajai sesijai bija jānodarbojas ar Nacionālās padomes struktūras izveidošanu, tīri organizatoriskiem jautājumiem un pārvaldes organu ievēlēšanu, tad otrā sesija ķērās jau pie būtiski svarīgo nacionālo jautājumu izlemšanas.

Tomēr bez ievēribas nepalika pirmajā sesijā vienbalsīgi pieņemtā deklarācija starptautiskajā jautājumā:

"Ievērojot latvju tautas sensenās tieksmes pēc politiskās brīvības un autonomas Latvijas, kas jo spilgti parādījās 1905. gada atsvabināšanas cīņās, un nostājoties uz tautu pašnoteikšanās tiesību principu pamata, Latviešu Pagaidu

Nacionālā Padome uz visstingrāko protestē pret Kurzemes vai arī visas Latvijas pievienošanu vai kaut kādu saistīšanu pie Vācijas un līdz ar to pasludina, ka Latvija, kurā ieiet Vidzeme, Kurzeme un Latgale, ir autonoma valsts vienība, kuras stāvokli, attiecības uz ārieni un iekšējo iekārtu noteiks viņas Satversmes sapulce un plebiscits". (484).

Piederība Krievijai vairs nebija pieminēta, tomēr netieši uz to norādīja valsts tiesiskais jēdziens "autonoma valsts vienība".

Savā otrajā sesijā, kas sanāca 1918. gada 17. janvārī (pēc jaunā stila 30. janvārī), Nacionālā padome runāja jau par "neatkarīgo demokrātisko republiku" un savos uzsaukumos par "b r i v o L a t v i j u".

Citādi tā nemaz nevarēja runāt, jo Nacionālā padome savā otrajā sesijā izšķirās par pilnīgu Latvijas valsts neatkarību. Neatkarības pieteikumam bija šāds saturs:

"Dibinādamās uz visas pasaules demokrātiju pasludinātām tautu pašnoteikšanās tiesībām, Latviešu Pagaidu Nacionālā Padome:

1. atzīst, ka Latvijai jābūt neatkarīgai demokrātiskai republikai, kura apvienotu Kurzemi, Vidzemi un Latgali,
2. protestē pret jebkuru Latvijas sadalīšanas mēģinājumu, sevišķi pastrīpojot, ka latvju tautas pirmā un neatlaidīgā prasība ir Latvijas teritoriālā un etnografiskā nedalāmība,
3. protestē pret katru miera noslēgšanas mēģinājumu, kurš pārkāpj tautu pašnoteikšanās principu, un pēdīgi
4. nosoda tautas gribas viltošanu zem okupācijas un kara apstākļu spaidiem". (485)

Vēlākajos gados dzirdēts izbrīns, kādēļ Nacionālā padome nav izteikusies par Latvijas neatkarību vēl noteiktāk, bet tai šķita, ka galvenais svars liekams uz latviešu tautas suverēnitātes atzīšanu no rietumu demokrātiju puses. Reizē bija svarīgi iegūt atzīšanu Nacionālajai padomei kā Latvijas "augstākajai iestādei", par kādu šī nacionālā pārstāvība sevi apzīmēja. Nacionālā padome jau pirms 17. (30.) janvāra deklarācijas par Latvijas izveidošanu par neatkarīgu demokrātisku republiku bija uzdevusi Jānim Goldmanim kā Nacionālās padomes ārlietu nodaļas priekšsēdim paziņot Krievijas Satversmes sapulcē, ka "Latvijas jautājums ir tapis starptautisks un to vairs nevar izšķirt Taurijas pili, bet ka par

Latvijas iekšējo iekārtu un attiecībām uz ārieni lems latvju tauta s a v ā Satversmes sapulcē". (486) Krievijas Satversmes sapulces locekļi to izprata kā Latvijas atdalīšanos no Krievijas. No Nacionālās padomes puses tas bija mērķtiecīgs solis, izmantojot piemērotu vietu secesijas pieteikšanai.

Viss kopā radīja jaunu sliksni latviešu nacionālās dzīves gājumam. Jau 1918. gada 30. janvārī (pēc jaunā stila) bija likts pamats Latvijas valstij. Atbilstoši tam Nacionālā padome arī rīkojās. Nozīmīgi bija sakari, kurus Nacionālā padome uzturēja ar ārvalstu pārstāvjiem. Sabiedrotiem bija svarīgi, ka Baltijas valstis netiek pievienotas Vācijai, kādēļ franču vēstnieks J. Nulēns un Anglijas pilnvarotais F. O. Lindlejs apliecināja simpatijas Nacionālajai padomei un sekmēja tās darbu. Vēstnieks Žosefs Nulēns to izteica savā 1918. g. 22. janvāra vēstulē šādos vārdos: "Es ar lielu simpatiju apsveicu Jūsu soli, ko sper tādas tautas pārstāvji, kas apzinās savas tiesības un kuras pilsoņiem, pateicoties nacionālo centienu sparam, ir lemts iekarot likumīgu neatkarību". (487)

Visai rosīgs sakaru uzturēšanā ar diplomātisko korpusu Pēterpilī un vēlāk Vologdā bija Jānis Seskis. (488). Lielinieku pret darbības dēļ ikviens solis prasīja vislielāko izmaņu. Ārlietu nodaļa noturēja sēdes dažādās vietās, lai izvairītos no pārstiegumiem. Konspirācijas dēļ šīs nodaļas darbinieki pulcējās dažkārt Pēterpils Kazanā katedrālē, lai starp plašā dievnama kolonnām slepus apspriestos. Tur viņi bija vismaz pasargāti no čekistiem.

Pavisam apdraudētos apstākļos notika Nacionālās padomes trešā sesija Pēterpilī no 26.—28. jūnijam. To vadīja Jānis Čakste. Bija jāreaģē uz Brestļitovskas mierlīguma noteikumiem, kas paredzēja Latvijas pakļaušanu Vācijai un kas kolideja ar Nacionālās Padomes lēmumu par neatkarīgas Latvijas republikas nodibināšanu. Par trešās sesijas lēmumiem un vispār par tās gaitu nav saglabājušies protokoli (konspirācijas dēļ tādi varbūt vispār netika rakstīti), kādēļ viss balstās uz atstāstījumiem. (489) Tomēr zināms, ka šī sesija deva pamudinājumu steidzīgi nosūtīt uz Angliju Zigfrīdu Meierovicu kā Latvijas interešu pārstāvi. Meierovics ieradās Londonā 12. augustā.

Par Meierovica diplomātisko akciju angļu Valsts archīvā (Public Record Office) atrodami daudzi dokumenti, kas labi atspoguļo 1918. g. vēsturiskos notikumus. No angļu ārlietu ministrijas dokumentiem un archivālijās atrodamām dienesta piezīmēm redzams, ka notikušas nevien pārrunas par Latvijas attiecībām pret ārvalstīm un Krieviju, bet skarts tieši Latvijas

neatkarības jautājums. Par to atrodami arī sēra Artura Džeimsa Balfūra paziņojumi Z. Meierovicam Viņa Majestātes angļu valdības vārdā.

1918. gada 23. oktobrī Balfūrs deklarēja, ka Latvijai piešķirta tāda pati de facto atzīšana, kāda jau bija pirms tam dota Igaunijai. Igaunija ieguva no Anglijas de facto atzīšanu jau tā paša gada 3. maijā. Angļu ārlietu ministrijas 1918. gada oktobra mēneša dokumentos figurē apzīmējums "Latvijas neatkarība" (Independence of Latvia). (490). Ja Latvijas de facto atzīšana, ko deva angļu valdība, saistīta parasti ar 1918. g. 11. novembri, tad tas tikai tādēļ, ka to, ko Balfūrs paziņoja angļu valdības vārdā viņam jau 23. oktobrī, atkārtoja uz Nacionālās padomes lūgumu vēlreiz rakstveidā, tātad dažas nedēļas vēlāk. Izšķirošais taču bija jau sākotnējais paziņojums, ko sen bija laiks ievērot un uz to vēsturiskajos apskatos norādīt. Arī ārlietu ministrs Balfūrs savā 11. novembra rakstā norāda uz agrāk dotā atzinuma atkārtojumu.

Tanī Nacionālā padome apzīmēta par valsts tiesiski neatkarīgu iestādījumu (independent body), un de facto atzīšana tika piešķirta arī tās pagaidu valdībai (Lettish Provisional Government). (491).

Ne vienreiz vien jautāts, kā tas iespējams, ka kādu valsti atzīst starptautisko tiesību izpratnē, kur viņas nemaz nav. Tāds jautājums izriet no tā, ka uzskatām 18. novembri par Latvijas dibināšanas dienu. Nevien mums, bet arī cittautu tiesībniekiem un vēsturniekiem tas pamatoti licies par kuriozu, jo pastāv pretruna.

Balfūrs, būdams britu imperijas ārlietu ministrs, zināja, ko nozīmē tāds de facto Latvijas atzīšanas akts, kā arī valsts tiesisku elementu piešķiršanu Latviešu Nacionālajai padomei. Starptautiskajās attiecībās un diplomātijā visnotaļ pat katrai niansei vārdos un apzīmējumos ir sava esenciāla nozīme. Nekāda kļūdīšanās vai pārsteidzība no angļu puses tādēļ nevarēja parādīties, it īpaši, kur britu lielvalsts lepojās ar klasiskas tiesību valsts reputāciju.

Tātad Latvija kā valsts eksistēja jau pirms 1918. gada 18. novembra. Un patiešām tas tā bija. Kā jau redzējam, tad Nacionālā padome savā otrajā sesijā, 1918. gada 30. janvārī bija likusi pamatu Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas nodibināšanai. Konkludenti fakti to pēc tam pastiprināja. Jau 1918. gada augustā britu valdība pieņēma Z. Meierovicu kā Nacionālās padomes pilnvaroto un veda ar viņu sarunas. Pēc tam, kad 23. oktobrī Viņa Majestātes valdība bija oficiāli paziņojusi Latvijas de facto atzīšanu, Londonā pirms

1918. g. 18. novembra sāka darboties Latvijas diplomātiskā pārstāvība, kaut arī sākumā vairāk ar informācijas funkcijām. Pret to protestēja monarchistiskās Krievijas ģenerālkonsuls Londonā, bet angļu ārlietu ministrija oficiālajā atbildē apstiprināja šādas sūtniecības eksistenci un atzīšanu no savas puses. (492).

Ukrainā, kur Nacionālā padome bija attīstījusi manāmu rosību, ukraiņu pilntiesīgas iestādes atzina no vietējās latviešu pārstāvības izdotās pasēs, kā arī atbrīvoja jaunās Latvijas pilsoņus no karaklausības pienākuma. Viņus jau tobrīd uzskatīja par Latvijas pavalstniekiem. Latvijas iekšlietu ministrija pēc 1918. g. 18. novembra akceptēja šos leģitīmācijas dokumentus, izsniedzot jaunas pasēs. Igaunijas valsts pārstāvji un diplomāti sadarbojās ar Nacionālās padomes pārstāvjiem kā ar Latvijas valsts pilnvarotiem.

Starptautiskais atzīšanas fakts atbrīvoja Nacionālās padomes darbiniekus no tās divkosības politikas, kāda tiem pirms tam bija uzspiesta no Sabiedrotiem, proti, izturēties lojāli pret Krieviju. Pēc Oktobra apvērsuma nevien Krievijā, bet arī ārpus Krievijas daudz kas bija radikāli mainījies. Pat lielās Krievijas piekritējiem šķita, ka krievu imperija nonākusi reiz zem ūtrupes āmura. Mazo tautu lietai tas nāca tikai par labu. Kad sabruka arī Kolčaka un Deņikina fronte, labvēlība nekrievu tautu centieniem pieauga. Bet latvieši, lietuvji, somi un igauņi jau pirms tam, kā redzējām, apliecināja savu neatkarības gribu. Turklāt Nacionālā padome bija jau no paša sākuma nospraudusi tālredzīgu ārpolitikas kursu, negrozāmi turoties pie t.s. Sabiedroto orientācijas. Ja kara sākuma gados Sabiedroto orientācija varēja likties līdzvērtīga Krievijas orientācijai, jo arī caristiskā Krievija stāvēja Sabiedroto pusē, tad kopš 1917. gada "Sabiedroto orientācijai" bija gluži cits raksturs. Nacionālajai padomei izveidojās ar Angliju un Franciju tiešs kontakts, ko diktēja valstiskās neatkarības centieni.

Izsekojot Nacionālās padomes darbībai, jāuzduras parādībai, ka tās darbība nav pilnīgi dokumentēta. Vispilnīgāko pārskatu par Nacionālās padomes darbību devuši Līgotņu Jēkabs un Ādolfs Klīve. Pirmais V. Olava fonda 1925. gadā izdotajā grāmatā "Latvijas valsts dibināšana" (tai 510 lpp.) un otrs savā atmiņu grāmatā "Brīvā Latvija" (veltot NP darbībai vairākas nodaļas). Jebšu Līgotņu Jēkaba grāmata dod pārskatu par Nacionālās padomes sesijām un nodaļu darbību, tad, Arveda Berga vārdiem runājot, "tur viss slīd pa virspusi, neskarot kodolu". (493). Par Klīves atmiņām jāsaka, ka tās

pārāk subjektīvas un vietumis tendenciozas, kas neļauj ikreizes uz viņa apgalvojumiem un formulējumiem palauties. Arī citi šīs padomes kā Latvijas valsts pamatlicējas darbinieki, būdami aculiecinieki, devuši maz drošu liecību vai vēlākajos gados pieskaņojuši savus slēdzienus jaunas situācijas prasībām. Bez tam par daudzajām slēgtajām, resp. slepenām sēdēm, vispār nav rakstīti protokoli, lai gan tieši šinīs sēdēs runāts un lemts bez jebkāda aizplīvurojuma. Tādēļ no atklātajās sesijās pieņemtajiem lēmumiem, deklarācijām un domu paudumiem vien atvasināt slēdzienus un spriest par Nacionālās padomes vēsturisko darbu būs grūti. Drošāk ir turēties pie konkludentu faktu konstatējumiem, un pats galvenais no tiem rāda, ka Nacionālā padome kopš savas dibināšanas bija legītīva latviešu tautas pārstāvība un no rietumvalstīm atzīta autoritāte, kas runāja latviešu tautas vārdā un savā beigu cēlienā ieguva starptautisku atzīšanu.

Nacionālās padomes otrajā sesijā pieņemtajam lēmumam Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas dibināšanas jautājumā tādēļ ir paliekama nozīme. Paturot acs vēlākos notikumus, redzam, ka Latvijas valsts dibināšana aptver divi etapus, no kuriem pirmais saistās ar 1918. gada janvāri, kad Nacionālās padomes uzdevumā Goldmanis Krievijas Satversmes Sapulcē paziņoja Latvijas atdalīšanos no Krievijas un kam pievienojās Nacionālās padomes pašas 30. janvāra deklarācija, un otrs etaps, kad uz jaunas, paplašinātas bāzes 1918. gada 18. novembrī Rīgā svinīgi pasludināja valsts nodibināšanu. Latvijas valsts radās divpakāpeniski, kas neizslēdz tās eksistenci jau pirms 1918. gada 18. novembra.

Nacionālā padome turklāt nebija vienīgā mērķtiecīgā ceļa sagatavotāja Latvijas demokrātiskajai republikai.

Rīgas ieņemšana no vācu karaspēka 1917. g. 3. septembrī un Vidzemes vēlākā okupācija ārēji sadalīja latviešu tautu, kas jau pirms tam bija notikusi ar Kurzemes pakļaušanu vāciešiem 1915. gadā.

Par spīti vācu okupācijas varai, kas līdz 1918. g. februārim sagrāba visu Latviju savās rokās, latvieši arī okupētajos apgabalos, bet sevišķi Rīgā, nemitējās aizstāvēt tautas intereses. Būdami skaidrībā par Vācijas agresīviem nolūkiem un vēlēšanos Latviju pakļaut ķezariskejai Vācijai, Rīgā palikušie latviešu sabiedriskie darbinieki jau no pirmajām dienām apspriedās par pretošiem. Dr. Paula Kalniņa un Augusta Deglava ierosmē 1917. g. septembra vidū notika kopēja apspriede ar pilsoņu pārstāvjiem. Šo apspriedi uzskata par sākumu t.s. Demokrātiskā bloka radīšanai, kas apzīmēts

dažkārt arī par "17 vīru bloku", lai gan tas neatbilst isti dalībnieku skaitam. Demokratiskajā blokā darbojās: J. Ansbergs, A. Deglavs, D. Golts, S. Paegle, E. Bite, Dr. P. Kalniņš, Dr. M. Valters, K. Ulmanis, R. Bēnuss, M. Skujenieks, E. Skubiķis, A. Zēbergs, M. Bružs, Dr. F. Menders, V. Straujāns, K. Adamsons, K. Kurševics, Dr. A. Butuls, K. Klevers, E. Traubergs. Te bija spēcīgi pārstāvēts kreisais spārns, kāds Nacionālajai padomei trūka. Tam bija liela nozīme Latvijas Tautas Padomes izveidošanā, kurā saplūda abas priekšcīnītājas, — Nacionālā padome un Demokratiskais bloks, pēdējam paturot virsroku.

Kara stāvokļa laikā Demokratiskais bloks nevarēja darboties atklāti. Tas neatturēja to iesniegt vācu kara pārvaldei iesniegumus, kuros bija prasīta Latvijas nedalāmība un tautas pašnoteikšanās. Sakarā ar Rīgas pilsētas domes darbības atjaunošanu bloks prasīja latviešu pārstāvju pielaišanu pašvaldības darbā un tēvu valodas pieļaušanu skolās. Atsaucoties uz sabiedrisko organizāciju agrāk izstrādāto rezolūciju neatkarības jautājumā, bloks uzturēja spēkā alternatīvu: 1. vai nu Latvija iegūst autonomiju Krievijas valsts sastāvā, vai 2. tā kļūst par neitrālizētu valsti ar starptautiskām garantijām. (494).

Tas tomēr bija mazāk par to, par ko iestājās un ko panāca Nacionālā padome. Ja Demokratiskā bloka prasības bija minimālākas, tad tādēļ, ka tamī brīdī sociāldemokrati vēl arvien noraidīja pilnīgāku Latvijas valsts dibināšanas prasību. Kā norāda bloka darbinieki, Spricis Paegle un Miķelis Valters, tas piespiedis meklēt kompromisu, dodot tam atbilstošu formulējumu. (495)

Demokratiskā bloka politiskā loma arī tad nebija maza. Dr. Paulam Kalniņam izdevās regulāri piegādāt vācu neatkarīgo sociāldemokrātu deputātiem reichstāgā, sevišķi Lēdebūram un Hāzem, ziņojumus par vācu militārās pārvaldes izplānotajiem Kurzemes aneksijas nodomiem, kā arī par Demokratiskā bloka prasībām Latvijas pašnoteikšanās jautājumā. Tas plaši atbalsojās reichstāga sēdēs un vācu presē. Tā bija piemērota atbilde reakcionārajai "Kreuz-Zeitung" un Ludendorfa ieceltās civilās pārvaldes šefa fon Goslera daudzajiem traktātiem par Kurzemes un pārējo Baltijas apgabalu pakļaušanu vācu ķeizārvalstij.

Nacionālo centienu duālisms, kāds bija radies ar Nacionālās padomes un Demokratiskā bloka darbību, kalpoja tomēr vienam un tam pašam mērķim, — Latvijas neatkarības izcīnīšanai.

RĒGAINS SAPNIS PAR BALTIJAS HERCOGISTI

Pēc smagām cīņām vācu armija ieņēma Rīgu 1917. g. 3. septembrī. Rīgas krišanu daudzi latvieši uzskatīja par drausmīgu katastrofu, konstatē vēsturnieks Andersons. (496). Un Kārļa Skalbes vārdiem runājot, — “tāla mums pašiem bij mūsu zeme, jo viņas liktenis bija svešu ļaužu rokās”. (497) Anna Brigadere runāja par vācu “dzelzs dūri”. “Jau no pirmajām kara dienām, bet sevišķi no revolūcijas sākuma katra latvieša domas bij ap Rīgu un viņas likteni,” raksta savās piezīmēs par 1917.—1918. gadu Anna Brigadere. (498). Rīga likās kā sliekns visam pārējam.

Bažas nebija gluži nepamatotas. Kurzeme bija atradusies jau vairāk nekā divi gadus vācu okupācijas varas rokās. Turienes apstākļi rādīja, ka latviešiem tur vispār nekas nav sakāms. Jelgavā atradās Ludendorfa ieceltā vācu militārā pārvalde ar Alfredu fon Gosleru priekšgalā. Goslers bija vācu reichstāga konservatīvā spārna loceklis un prūšu junkurs. No vācu federālajā archīvā Koblencā saglabātajiem fon Goslera dokumentiem redzams, ka, neskatoties uz dažādiem Kurzemes aneksijas plāniem, “beigu efektā visam bija jānovied pie Kurzemes nešķiramas savienošanās ar Vāciju”. (499) Kurzemes liktenis gāja vācu varas izpratnē roku rokā ar Lietuvas politisko nākotni. Bet Kurzemi fon Goslers ieteica pakļaut vācu ķeizara, kā prūšu ķēniņa, kronim. (400). Ar to saistījās arī viņa priekšdarbi par “Anschluss an Deutschland” (pievienošanās Vācijai), kas 1918. gada rudenī aptvēra jau visu Baltiju. (501). Izstrādādams Kurzemes satversmi, fon Goslers jau 1917. g. 10. jūlijā atzina par vislabāko Kurzemes aneksiju, to pārvēršot prūšu provincē, bet taktisku apsvērumu dēļ varot sākumā apmierināties arī ar sava veida autonomiju. Ar to būtu jāuzsāk latviešu pārvācošanu (Eindeutschung). (502).

Ja liberāli noskaņotie baltvācu politiķi vēl daudz maz paturēja acīs provinciālās intereses, kādas pastāvēja Baltijā, un brīdināja latviešus neatstumt pilnīgi malā (503), tad vācu virspavēlnieka štābs (Oberbefehlshaber Ost) un fon Goslers loloja tikai lielvācu domu. Tas sevišķi parādījās fon Goslera slepeni sarakstītajos traktātos. (504).

Atkal no jauna mēģināja īstenot Kurzemes kolonizāciju ar vācu zemniekiem. (505). Tieši tas bija satraucis latviešus jau agrāk, tikai tagad tam bija plaši atvērtas durvis.

Militāro uzvaru skurbumā vācu okupācijas vara sāka celt

jau sastatnes vispirms Kurzemes un pēc tam Baltijas hercogistei. Pirmo soli spēra 1917. g. 18. septembrī Kurzemes landtāgs, izveidodams zemes pārvaldi (Landesversammlung) ar 80 uzticības personām. (506). Kad 1918. g. 8. martā Jelgavā sanāca Kurzemes landesrāts, tas griezās ar pazemīgu lūgumu pie Vilhelma II, lai viņš pieņemtu sev un saviem pēctečiem Kurzemes kroni. To pasludināja Kurzemes bruņniecības iniciatīvā visu iedzīvotāju vārdā. (507). Tas notika saskaņā ar okupācijas iestādēm, pie kam ne vienai, nedz otrai nebija jebkāda tiesiska pilnvarojuma, ja neskaita teritoriālās pārmaiņas, kādas 1918. g. 3. martā bija notikušas ar Brestļitovskas mierlīguma noslēgšanu. Ar šī mierlīguma spēkā stāšanos izbeidzās Krievijas valsts vara pār agrākajām Baltijas guberņām — Kurzemi, Vidzemi un Igauniju. Minētajiem apgabaliem no viņu agrākās piederības pie Krievijas netika uzlikti nekādi pienākumi pret Krieviju. Krievija atteicās no katras iejaukšanās šo apgabalu iekšējās lietās. (508).

Lēmums bija radikāls. Baltija bija atdalīta no Krievijas starptautiska nolīguma ceļā, bet tās vai atsevišķo tās daļu valsts tiesiskais stāvoklis bija jānoteic šīs atdalītās teritorijas iedzīvotājiem. Arī to paredzēja Brestļitovskas miera līgums.

Nacionālā padome turpretim bija tā paša gada janvārī deklarējusi prasību pēc pilnīgi patstāvīgas valsts. Jebšu pret Brestļitovskas līgumu atskanēja Nacionālās padomes un Šveices latviešu protesti, vēršoties pret vācu ķeizarvalsts aneksijas tieksmēm, tad pamatu pamatos šis miera līgums principiāli apstiprināja latviešu pašu jau izlemto atdalīšanos no Krievijas. Versljas miera līgums, kaut arī piespieda vēlāk Vāciju anulēt šo līgumu, pēc valsts tiesībnieka Kārļa Dišlera analizes, neizskaidro vienkārši Brestļitovskas līgumu par neesošu. (509).

Vācieši starplaikā gan pūlējās glābt, kas vēl glābjams, bet viņu aneksijas tieksmēm bija novilkta savas robežas.

Baltijas hercogiste parādījās 1918. gadā tikai kā fantoms vēsturisko notikumu juceklī. Arī tad tā bija tikai viens variants daudzo projektu vidū. Mūžam modrais vācu interešu pārstāvis fon Goslers brīdināja no tādas hercogistes nodibināšanas, jo tā varētu agri vai vēlu no Vācijas atkratīties, kamēr Baltijas iesaistīšana prūšu ķēniņa un vācu ķeizara personālūnijā sacementētu visu daudz stingrāk. (510). Vācu kanclers Hertlings gan tā paša gada 15. martā Kurzemes landesrāta delegācijai paziņoja, ka vācu ķeizarvalsts atzīst atjaunoto Kurzemes hercogisti par "brīvu un neatkarīgu hercogisti". (511). Neatkarību no krievu imperijas Vidzemei jau 1917. g. 30. decembrī pasludināja Vidzemes landtāgs, kam dažas nedēļas

vēlāk vēl pievienojās Igaunijas landtāgs. (512).

Kaut arī iesniegumos runāja par Baltijas provinču neatkarību, tad līdztekus tam turpināja runāt par pievienošanu Vācijai. To šādā veidā izlēma 1918. g. 20. martā arī vāciskā Rīgas pilsētas dome. Ciktāl tas attiecas uz Baltijas hercogisti, tad pamatu tai lika izveidot t.s. Apvienotajam landesrātam, kas apvienoja Vidzemi, Igauniju, Rīgu un Sāmsalu. Visas šīs muižnieku un vācu virsslāņa institūcijas steidzināja galīgos lēmumus, bet vācu reichstāgā tam parādījās jau daļēja pretestība, kādēļ kanclers Hertlings deva izvairīgas atbildes. Tikai 1918. g. 22. septembrī ar Vilhelma II un grāfa fon Hertlinga parakstu nāca atzinums par Vidzemes un Igaunijas izsludināšanu par "brīviem un patstāvīgiem apgabaliem". (513).

Var aprīņot Baltijas muižnieku nemitīgās pūles un darbošanos. 8. novembrī, tātad desmit dienas pirms Latvijas republikas pasludināšanas akta Rīgā, apvienotais Vidzemes un Igaunijas landesrāts, kam bija pieslēdzies Kurzemes landesrāts, ievēlēja vēl īpašu Baltijas reģentu padomi, kam vajadzēja pārstāvēt Baltijas valsti un izstrādāt tai satversmi. (514). Faktiski visas politiskās kombinācijas tanī brīdī bija jau pajukušas un vācu pārstāvju sapnis par Baltijas hercogisti bija izsapņots. Vācu militārais spēks bija sabrucis, un tikai uz to balstījās arī visi nodomi par Latvijas un pārējo Baltijas apgabalu pievienošanu Vācijai.

Vācu austrumu politika (Drang nach Osten) savos pamatu pamatos sniedzās gan tālāk par Baltiju. Tas bija saskatāms arī Teodora Šimana izstrādātajā "apelsīnu teorijā". Teodors Šimans bija viens no kļūmīgākajiem Vilhelma II padomniekiem. Ķeizars viņu uzklaustīja tādēļ, ka uzskatīja šo Šimānu, kas līdzīgi Paulam Šimanam bija baltvācu cilmes, par labu Austrumeiropas apstākļu pazinēju. Milzīgā Krievija, pēc Teodora Šimana ieteikuma, bija jāizloba, līdzīgi apelsīnam, pa gabaliņam. Sākums tam bija meklējams Lietuvā un Baltijas guberņās. Sajūsmā par šīm jauniegūtajām zemēm Vilhelms II 1. pasaules kara laikā atkārtoti apmeklēja Rīgu un Kurzemi.

Latviešu pretestība vērsās tanī laikā nevien pret vācu ekspansiju, bet visplašākie tautas slāņi noraidīja arī monarchiju kā valsts formu. Ja daži latvieši ar Augustu Vēžnieku priekšgalā bija ar mieru piedāvāt Vācijas ķeizaram un prūšu ķēniņam valdnieka kroni, tad tie bija izņēmumi. Kā šis Sīpeles pagasta Griežu māju saimnieks un pagasta vecākais, tā pāris desmit citi, kurus vācu okupācijas varai izdevās nomināli iesaistīt "landesrātā", nebija tomēr nekāds tautas nodevējs,

bet konservatīvs zemes rūķis ar siltu latvieša sirdi. 1905. gada revolūcijas laikā viņš glāba daudzus vajātus latviešu nemierniekus. (515). Tāpat Andrejs Bērziņš, ko iesaistīja landesrātā kā Liepājas pašvaldības darbinieku, neslēpa savu latvisko pārliecību. Arī tad uzticības vīru izvēle bija visnotaļ vienpusīga, piesaistot okupācijas varas ieceltos pagasta vecākos, dažiem no tiem neprasot pat iepriekšēju piekrišanu. Tas vien jau norādīja uz šausmīgu manipulāciju un neuzticību latviešiem.

Kad okupācijas laikā vācu mācītāji sūtīja kolektīvas padevības telegrammas Vilhelmam II, prāvs skaits latviešu mācītāju atteicās tādas parakstīt. Viens no tiem, kas atteicās, bija pat Andrievs Niedra.

Baltijas hercogiste jau savā struktūrā neatbilda latviešu tautas kopības interesēm. Šinī hercogistē ietilpa gan Sāmsala un Igaunija, bet ne Latgale. Tas bija saraustīts valststiesisks ķermenis, kas par laimi palika uz papīra.

Militārais sabrukums un revolūcija Vācijā, kā arī Versaļas miera līgums, kas nāca pa pēdām, — tie bija notikumi, kas radīja labvēlīgus ārējus apstākļus neatkarīgās Latvijas valsts nodibināšanai.

MAZO TAUTU PROBLĒMA EIROPAS SKATĪJUMĀ

Kolidz min Eiropas vārdu, ar to jāsaprot kārtība. Šādu formulējumu kādā savā darbā devis rumāņu valstsvīrs Grigors Gafenku. (516). Līdzsvara politiķi gadsimta sākuma Eiropā varēja vēl daudz maz kādu kārtību saskatīt, bet mazo un apspiesto tautu izpratnē lielvaru politika Eiropā neļāva par istu kārtību runāt. Vismaz Austroungarijā un krievu imperijā nekādas kārtības nebija. Tādēļ tās 1. pasaules kara beigās arī sabruka. Mazās, kultūras attīstībā strauji augušās nācijas tām pat laikā pieteica savas suverēnitātes tiesības. Latviešu tauta bija viena no tām. Pašnoteikšanās prasības gāja roku rokā ar demokratiskās sadzīves prasībām un fundamentālo cilvēku tiesību izcīņu. Etniskās robežas arī bija sajauktas un traucēja tautas kopdzīvi, kādēļ arī šeit bija nepieciešama korektūra. 1917. gada rudenī sarunā ar franču laikraksta "Temps" līdzstrādnieku Ludvigu Rodi J. Kreicbergs, J. Goldmanis, J. Zālītis un A. Bergs uzsvēra, ka "mēs prasām Latvijas nedalāmību un tādu satversmi, ka viņa savus spēkus var brīvi un neierobežoti attīstīt". (517).

Gluži bez atbalss tas nepalika. Emils Dumergs, veltīdams

pat veselu grāmatu latviešu tautas ciešanām ("Les Lettons"), iestājās par tās emancipācijas tiesībām. Tām balsim, kas atskanēja Šveicē un kas jau pieminētas, pievienojās arvien vairāk labvēlīgas balsis Francijā.

Kā parasti, nekas nerodas pats no sevis, tādēļ pilnīgi vietā bija latviešu pašu ierosmes un prasme piesaistīt savu centienu labā redzamus franču kultūras darbiniekus. Tas sevišķi sekmējās no tā brīža, kad ar 1918. g. septembri Parīzē sāka iznākt žurnāls *Revue Baltique*. Līdz 1920. g. aprīlim iznāca deviņpadsmit numuri. Žurnālu nodibināja un rediģēja publicists Arturs Tupiņš. Uzsākot iznākšanu *Revue Baltique* deklarēja, ka rakstīs par latviešu, leišu un igauņu politiskajiem, saimnieciskajiem un literatūras jautājumiem, pievēršoties arī nozīmīgāko notikumu dokumentācijai. *Revue Baltique*, pauzdams savu viedokli un dodams vārdu cittautu pārstāvjiem, iestājās par Baltijas nāciju pašnoteikšanās tiesībām, izceļot tieši mazo Eiropas tautu lomu un tiesības uz patstāvību, bet sīvi pretojās vācu hegemonijas tieksmēm Baltijas telpā, kā arī pret krievu pretenzijām.

Tanī laikā radās jauns pretinieks admirāļa Kolčaka personā. Krievu monarchisti tīksminājās ap "lielās, nedalāmās Krievijas" domu, un tie pretojās jebkādi nekrievu tautu atdalīšanās gribai no varenās krievu imperijas. Tieši Francijā tiem netrūka labvēļu, kādēļ *Revue Baltique* noskaidrojumi bija noderīgs atvaires līdzeklis un Eiropas mazo tautu aktuālo centienu apgaismotājs. Krievu monarchisti pie tam nebija vienīgie, kas pretojās jaunu valstu dibināšanai. Aleksandrs Kerenskis gāja to pašu ceļu, ko tiešās sarunās ar viņu noskaidroja latviešu delegācijas, kas nacionālajos jautājumos griezās pie viņa. (518).

Kamēr karš vēl nebija beidzies, nevien latvieši, bet arī citu apspiesto tautu pārstāvji atturējās no maksimālo prasību izvirzīšanas pirmajā vietā. Vienīgi poļi, atrazdami atspaidu savā vēsturē, konsekventi prasīja pilnīgu neatkarību. Čehi, somi, igauņi, lietuvji un latvieši savās prasībās gāja soli pa solītim uz priekšu, lai gan arī starp viņiem netrūka pilnīgas neatkarības prasītāju. Jau tas vien, ka Jānis Goldmanis Krievijas Satversmes sapulcē, Nacionālā padome un latviešu prese iestājās par Latvijas Satversmes sapulces sasaukšanu, kas demokrātisku vēlēšanu ceļā teiks gala vārdu valsts veidojumā, lika katram politiski redzīgam saprast, ka ir runa tomēr par patstāvīgu valsti, kas vairs neko negaida no krievu vai vācu žēlastības. Runāja arī par tautas plebiscitu. Latviešu tautas gribai pašai visu vajadzēja izšķirt.

Neskaidrību un nekonsekvenci radīja tikai formulējumi, kādi parādījās līdz 1918. gada vidum. Blakus pilnīgai neatkarības prasībai, kas bija savienota ar atdalīšanos no Krievijas, vēl arvien taktisku apsvērumu dēļ vai vienkārši aiz inerces daudzināja "brīvo Latviju brīvajā Krievijā", kā tas notika ar Šveices latviešu izdevumiem. Vislielāko apdraudējumu latviešu tautas nākotnei toreiz saskatīja vācu aneksijas nodomos, pie kam Brestļitovskas miera līgums lika sākumā bailoties par Latvijas teritorijas un tautas kopības sadrumstalošanu. Krievija vēl arvien likās pretspēks šīm briesmām, pie tam latviešu karavīri cīnījās Krievijas pusē. Šveices prese savukārt bija Krievijai labvēlīga. Bernē darbojās krievu preses aģentūra, ko vadīja Vladimirs Viktorofs-Toporofs. Ar viņu dažkārt sadarbojās arī Austrā Ozoliņa un latviešiem labvēlīgais prof. Forels. (519). Šveices latviešu Informācijas birojs darbojās diezgan patstāvīgi, nesaskaņojoties ikreizes ar Nacionālo padomi Pēterpili un Demokrātisko bloku Rīgā. Kara laikā tas nemaz nebija viegli izdarāms.

Tāpat Revue Baltique puda savu domu, vismaz līdz tam brīdim, kamēr Parīzē ieradās Tautas Padomes sūtītie delegāti. Ar igauņu un lietuvju pārstāvjiem sadarbība izveidojās agrāk. Kaut arī Revue Baltique bija pretvāciski noskaņota, tad tā spēja kritiski izvērtēt arī Krievijas politiskos apstākļus, un tā jau savā 1918. g. septembra nr.-ā apzīmēja Krieviju par "dzīvu liķi". (520)

Emils Dumergs un Anri Ozērs puda šini nozīmīgajā žurnālā labvēlību mazajām tautām. (521). Arī pārējie autori bija ar lielu vārdu. Par Baltijas valstu problēmām nerunāja vienīgi paši baltieši (Arveds Bergs, Margers Skujenieks, Pēteris Sēja, Anna Rūmane-Ķeniņa, Fēlikss Cielēns, Jānis Seskis, igauņi Kārlis Pusta, Ants Pīps, lietuvīši Dr. Jons Šļups un A. Tupiņš), bet arī cittautieši. O. V. Ļubičs de Lubanovas Milošs plašā aplūkojumā iztirzāja poļu—lietuvju un latviešu—lietuvju ūnijas variantu.

Brošūras, ko 1917. gadā sarakstīja Jānis Čakste (Die Letten un ihre Latvija), 1918. gadā Arveds Bergs (Lettische Zukunftsgedanken) un tanī pašā gadā Jānis Seskis (Maximalisme et tirailleurs lettons) vērsās lielāko tiesu pret vācu agresijas nodomiem. Atkarībā no šo izdevumu sarakstīšanas laika latviešu nacionālajās pamatprasībās tādēļ izmanāma pielaižošanās reālajām iespējām un šīs publikācijas nav primāri uzskatāmas par programmatiskiem traktātiem. Par vissvarīgāko toreiz uzskatīja informācijas došanu par latviešu tautu un tās kultūru, jo, atrazdamās Krievijas klēpī, tā

nevien Eiropā, bet visā pasaulē bija noklusēta, puslīdz anonīma tauta.

Izraušanās no Krievijas politiskajiem apkampieniem latviešiem nozīmēja izkļūšanu no garīgās provinces. Latviešu tauta pati apzinājās, ka pēc savas dabas, vēstures un kultūras tā sveras vairāk uz rietumu, nekā austrumu pusi. Tā apzinājās, ka viņai kā jaunai tautai vēl daudz neizlietotu spēka rezervju un iespēju darboties kreatīvā jaunradē. "Pašu spēks un darbs ir drošākais, kam varam uzticēties", pēc cara patvaldības gāšanas rakstīja Dzimtenes Atbalss. (522).

Ja iznāca runa par kultūras un politisko orientāciju, tad diezgan vienprātīgs uzskats bija, ka latviešu skatam jāvēršas uz Rietumiem. Kārlis Skalbe atkārtoti teica: "E s d o m ā j u , n o s t ā s i m i e s a r a b ā m k ā j ā m E i r o p ā". (523).

Politiskās orientācijas jautājumā visskaidrāko valodu runāja Nacionālā padome. Tā nostājās konsekventi par orientēšanos uz Sabiedroto pusi. Tas notika jau tad, kad 1. pasaules kara iznākums vēl pilnīgi skaidri nebija zināms. Idejiskajai nosliecei šeit pievienojās tālredzība. Ne gluži tik konsekvents bija Demokratiskais bloks. Vēl 1918. gada novembra vidū politiskās orientācijas jautājumā Tautas Padomē notika konflikts. Sociāldemokratu līderis Dr. Pauls Kalniņš pārmeta Nacionālās padomes pārstāvjiem, ka "tie jau cerot uz angļiem". Kā notikumu atstāsta Arveds Bergs, tad no pilsoņu puses Dr. P. Kalniņam jautāts, uz ko tad viņi cerot. Atbilde bijusi — "uz demokratisko Vāciju". Kad vēl tālāk jautāts, vai cerot arī uz toreizējo vācu oficiālo pārstāvi Augustu Vinigu, Kalniņa un viņa dzīvesbiedres atbilde bijusi: "Jā, Vinigu, ja jūs gribat." (524).

Demokratiskais bloks, kas darbojās vācu okupācijas varas apstākļos, bija mēģinājis jau pirms tam Berlīnē izdibināt vācu viedokli Latvijas neatkarības jautājumā. To uzzināja angļi un Meierovicam Londonā iznāca par to skaidrošanās. (525) Notikums uzskatāms gan tikai par epizodu nacionālā jautājuma risinājumā, apsverot visas iespējas, kas pašķirtu latviešiem jaunus apvēršņus.

Tā kā latvieši arvien vairāk sāka izmanīt briesmas no lielinieku puses, tad apstākļu spiesti 1918. gada sākumā prāvs skaits latviešu pilsoņu sāka saskatīt vācu varā, kaut pārejoši, garantu drošībai un sabiedriskai kārtībai. Tas gan nenozīmēja orientācijas maiņu.

SUVERĒNĀ LATVIJA

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

BY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

BY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PH.D. THESIS

CITI ATZĪST, BET PAŠI NE

Daudz pārsteigumu bija jāpiedzīvo novembra dienās.

Kaut arī kodols Latvijas valstij bija dots jau pirms desmit mēnešiem un Nacionālā padome varēja lepoties ar Latvijas republikas starptautisku atzīšanu, novembra sākumā pārrunāja jaunas tautas pārstāvības dibināšanas nepieciešamību, kas izdarītu vēlreizēju valsts pasludināšanu. Kādēļ viss tas?

Nacionālajai padomei Valkā dibinoties, sociāldemokrāti bija stūrgalvīgi liegušies tās nodomu īstenot un darbā piedalīties. "Sociāldemokrātu politika bija toreiz jo spilgti nenacionāla, bez cietas nostājas nacionālajā jautājumā, noslejoties uz internacionālisma pusi, apvērtē stāvokli Miķelis Valters. (526). Sīkāk par to Valters izsakās savā grāmatā "Letland, seine Entwicklung zum Staat und die baltischen Fragen". Viņš konstatē, ka sociāldemokrāti vēl tanī brīdī pārdzīvojuši Krievijas revolūcijas reiboni. Tādēļ viņi arī svārstījušies kā nacionālajos, tā valsts tiesiskajos jautājumos. (527). Bijis jāizgudro pat formulas, kas tos pietuvinātu Latvijas valsts jēdzienam. Tikai pēc tam, kad kompromisa veidā norādīts uz Latvijas neitrālizācijas iespēju un operēts ar famozo "starpvalstisko autonomiju", sociāldemokrāti sākuši ielaisties jautājumā par Latvijas valsts dibināšanu. (528). No sociāldemokrātu savdabīgās stājas cieta arī Demokratiskā bloka izstrādātie iesniegumi. Kamēr Nacionālā padome norobežojās no Krievijas, tikmēr Demokratiskā bloka plānos vēl figurēja Latvijas sasaistīšana ar Krieviju. (529). Tam visam vēl pievienojās sociāldemokrātu antagonisms pret Nacionālo padomi visnotaļ. Tikai sociāldemokrātu ignorances dēļ tā savā sastāvā bija palikusi pilsoniska. Pat pēc tam, kad sociāldemokrāti bija atšķīrušies no lieliniekiem, viņi atteicās

piedalīties Nacionālās padomes darbā un, par spīti tolerantam uzaicinājumam, 1918. g. 2. oktobra kopsēdē nepiedalījās. (530).

Ar sociāldemokrātiem Demokratiskajā blokā bija turpretim sācis sadarboties Kārlis Ulmanis, un vismaz viņš ar tiem daudz maz sapratās. Zemnieku savienība piedalījās ar saviem pārstāvjiem tādā kā Nacionālajā padomē, tā Demokratiskajā blokā. Tai rūpēja jebkurš konstruktīvs darbs. Kārlis Ulmanis saskatīja sociāldemokrātu partijā demokrātisku spēku, būdams pat tānī ieskatā, ka bez tās piedalīšanās Nacionālo padomi nevarot uzskatīt par demokrātisku iestādi, jo tā nebaudīšot tautas uzticību un Latvijas jaunuzbūvi nespēšot veikt. Ād. Klīve, kas arī bija viens no Zemnieku savienības vadoniem, iebilda Ulmanim teikdams, ka "sociāldemokrāti tāds zelta gabals nemaz nav." (531).

Nelīdzēja arī tas, ka Ulmanim piedāvāja ministru prezidenta posteni Nacionālās padomes sastādāmā valdībā. Ulmanim bija savi apsvērumi un, varbūt, arī ambīcijas. Nacionālās padomes dibināšanā un darbībā viņš nebija piedalījies, tādēļ viņam prāts nosvērās par jaunas tautas pārstāvības dibināšanu, kur viņam piekristu lielāka loma.

Jaunas pārstāvības izveidošanai nāca par labu vēl tas, ka Voldemārs Zāmuēls kā Nacionālās padomes valdes priekšsēdis kavējās ar jaunas, izšķirīgas sesijas sasaukšanu. Tas notika tādēļ, ka viņš gaidīja 1918. g. decembrī no Pēterpils ierodamies Jāni Goldmani, kas bija NP ārlietu nodaļas vadītājs un kam vēl arvien bija autoritāte latviešu tautā. No politiskā viedokļa, kā to norāda Klīve, tā bija kļūda. NP pienācās tānī laikā, kaut arī vācu okupācijas varas ielenkumā, attīstīt Rīgā rosīgāku darbību. Nacionālās padomes politiskais kurss un konsekventā nostāš nās Sabiedroto pusē viņu no tā atturēja.

Ar plašām pilnvarām no vācu valdības Berlīnē uz Rīgu bija atsūtīt Augusts Vinīgs. Kaut arī viņam aiz muguras stāvēja Veimāras Vācija, viņš bija mērķtiecīgs vācu interešu pārstāvis. Kā sociāldemokratam Vinīgam bija izdevīgi nodibināt sakarus ar latviešu sociāldemokrātiem un nedaudzajiem sociālrevolucionāriem, kas paļāvās vairāk uz demokrātisko Vāciju nekā uz Sabiedrotiem. Jau tīri idejiski un tradicionāli viņi labāk sapratās, un tas stiprināja latviešu sociāldemokrātu pozīciju. Tas tomēr nenozīmēja viņu vispārējo draudzību pret vāciešiem un vēl jo mazāk pret baltvācu politiskajām akcijām. Šinī ziņā viņi veidoja vienu fronti ar pilsoņiem.

Tas vien, ka latviešu tautā un tikko izveidotajās politiskajās pārstāvībās nebija uzticības vāciešiem, neatturēja Demokrātisko bloku piekopt lokanāku taktiku. Bloka vadītāji

neizslēdza Vācijas uzvaru. Tam gadījumam likās pareizi nodrošināties ar zināmu labvēlību latviešu prasībām. Ulmanis, kas piedalījās DB darbā, atskārta kā viens no pirmajiem, ka uzvaras svāri nosveras par labu Sabiedrotiem. Ar to būtu taču pieticis, lai saskaņotos ar Nacionālo padomi, bet Ulmanis joprojām to negribēja. (532). Viņam, tāpat kā sociāldemokrātiem, nebija pieņemama Nacionālās padomes struktūra, kur blakus pilsoniskajām partijām bija pārstāvētas organizācijas, kaut arī tādas, kas ar savu nozīmi un apvienoto biedru skaitu daudzkārt pārsniedza partiju spēka potenciālu. Dibinot iecerēto Tautas Padomi, šo dabisko spēka kodolu atstūma malā.

“Bet K. Ulmanim negāja viegli,” atzīst Ād. Klīve, kas diendienā ar Ulmani tikās un apspriedās. “Rīgā K. Ulmanis nevarēja dabūt savas partijas vadības piekrišanu visu zemju padomju, kultūrālo, saimniecisko, militāro un bēgļu apgādes organizāciju izslēgšanai no nākošā Latvijas priekšparlamenta, atstājot visu noteikšanu vienīgi politiskām partijām”. (533) Ulmanim tomēr netrūka uzņēmības, un viņš, apiedams Zemnieku savienības centrālo valdi, panāca savas partijas lēmumu dibināt Tautas Padomi. Faktiski to izlēma viņš pats ar pāris domu biedriem. (534)

Visspēcīgākais arguments, kas runāja Ulmaņa viedoklim par labu, bija tas, ka Nacionālā padome bija tikai *l a t v i e š u t a u t a s p ā r s t ā v ī b a*, bet nu bija jārada politisks organs, kas būtu *v i s a s z e m e s p ā r s t ā v ī b a*. Tas prasīja arī mazākuma tautību piesaistīšanu valsts darbā. Minoritātes sastādīja apmēram vienu ceturtdaļu no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Nacionālā padome gan arī no savas puses varēja savu bazi paplašināt. Ja cittautiešus sākumā nepiesaistīja, tad tikai viņu skepses dēļ, — tie neizprata Latvijas valsts ideju, pie kam Baltijas vācieši tādas valsts dibināšanai bija krasi preti.

Bet pašu latviešu politiskajā arēnā radušās cīņas vēstīja Nacionālās padomes bojā eju, lai uz skatuves uznāktu sociāldemokrāti. Lai nebūtu jānosēžas starp diviem krēsliem, pretlielinieciskajiem sociāldemokrātiem neatlika nekas cits kā meklēt sev jaunu mājvietu, pie kam gluži politiskai optikai runāja par labu tas, ka tiem nav jāvirina reiz aizcirstās Nacionālās padomes durvis, bet viņi varēja nosēsties pie “tīra galda”. Tātad dažādi faktori un apsvērumi noveda pie Nacionālās padomes likvidēšanas. (535)

Sociāldemokrātu viedokli Demokratiskā bloka un Nacionālās padomes attiecību jautājumā plaši apgaismojis Dr. Pauls Kalniņš. Rakstā “Kā izauga Tautas Padome”, kas 1928.

gadā parādījās rakstu krājumā "Latvijas republika desmit pastāvēšanas gados", viņš norāda uz to, ka Tautas Padome izauga no Demokratiskā bloka. Šis raksta partejiskais un polemiskais raksturs tomēr neatsedz vēsturisko patiesību, kas sakāms arī par tā atkārtojumu rakstu krājumā "Tautai un brīvībai", kas veltīts Dr. Paulam Kalniņam (536) kā redzamam Latvijas valstsvīram. Neapšaubāmi sociāldemokrātu vidū vairojās to skaits, kam radās ticība Latvijas valsts idejai. Tautas Padome pašķīra viņiem jaunu ceļu.

Politiskie pārkārtējumi pašu latviešu pārstāvību vidū nebija smagākais jautājums. Kļūmīgāki tie varēja kļūt ar to, ka Nacionālā padome reiz no angļu valdības bija atzīta par latviešu tautas augstāko pārstāvības organu, saistot to ar pagaidu valdības funkcijām. Ja jau Latvijas valsts de facto eksistence bija atzīta starptautiski, kaut arī pagaidām tikai no Lielbritānijas puses, tad likās ačgārni un bīstami to pašiem noliegt. Pilnīgi pamatoti Arveds Bergs 1918. gada liktenīgajās dienās teica, ka "tautu neatkarības atzīšanas nemētājas apkārt pa ceļmalām, kur katrs garāmgājējs tās var uzlast". (537).

Atkārtota Latvijas valsts dibināšana radīja Anglijā neizpratni. Vēl 1918. g. decembrī radās paradokšāls stāvoklis, kad Nacionālā padome jutās spiesta apsveikt angļu flotes eskadru Rīgas ostā. Satikšanās starp flotes civilo pārstāvi un Nacionālās padomes vadītājiem, V. Zāmuēlu, J. Goldmani un A. Bergu, Dr. O. Grosvalda klātienē notika Fr. Grosvalda dzīvoklī (vēlākajā Aspazijas bulvārī 2), pie kam V. Zāmuēls Nacionālās padomes vārdā apsveica draudzīgo floti, apvienojot to ar pateicības vārdiem angļu valdībai par savā laikā doto valstisko atzīšanu. (538).

A tad te runāja tikai neatkarīgās Latvijas balss.

PIEMIRSTS, BET ZĪMĪGS VALSTS VEIDOŠANĀS NOTIKUMS

Ka ledus iešana Latvijas valsts dzīves gultnē bija sākusies jau pirms 1918. gada 18. novembra, vēstīja nepārprotami notikumi. Nevien Rīgā, Valkā, Pēterpilī, Ķījevā un Tāļajos Austrumos veidojās sliekšnis valsts dzīvei, kas atrada izpratni Londonā un drīz pēc tam citur, bet reāli apstākļi prasīja noteiktību arī citur.

Liepāja gāja savu patstāvīgu ceļu, kas tālu pārsniedza parastās pilsētas pašvaldības kompetences.

Andrejs Bērziņš, kas 1918. gadā bija Lejaskurzemes

apgabala priekšnieks, devis no savas puses vispilnīgāko vēstures liecību, kuras autentisko tekstu šeit atkārtojam visā pilnībā, jo arī sīko notikumu valodai ir sava vērtība.

“Vēsturei būs jāatzīst”, norāda Andrejs Bērziņš, “ka pēc cariskās Krievijas un ķeizariskās Vācijas sabrukuma latviešu zemē norisinājās notikumi un Liepājā atrisinājās problēmas, kurās darbojās līdzī arī starptautiski spēki, kurās izšķīrās daļa Eiropas vēstures notikumu.

9. novembrī visa Liepāja bija pilna dažādu baumu par it kā gaidāmām pārvērtībām, bet nekādas noteiktas skaidrības nebija. 10. novembrī vācu matroži kara ostā ievēlēja matrožu padomi. Tas bija signāls arī Liepājai sagatavoties uz pašnoteikšanos. Notika sanāksme, kurā vienojāmies katrā ziņā mēģināt atgūt no vāciem Liepājas pilsētas pārvaldi, mēģināt ieinteresēt šī nodoma izvešanā arī vietējos Liepājas vāciešus, krievus, žīdus un strādniekus. 11. novembrī, dienā, kad Vācija parakstīja sabiedroto diktētos pamiera noteikumus un Austroungārijas ķeizars Kārlis atteicās no troņa, Liepājas pilsētas vācu garnizonā ievēlēja kareivju padomi.

12. novembrī saņēmu no advokāta Viljama Melvilla baltvācu, bet no Grigorija Luria žīdu piekrietošu atbildi mūsu nodomam. Krievi paziņoja, ka viņi jautājumu vēl neesot izlēmuši, bet no strādniekiem nebija nekādas atbildes. Plkst. 12 mēs ar advokātu Melvillu jau sēdējām pilsētas priekšnieka hauptmaņa Heidemana kabinetā. Pēc ilgākas sarunas un telefoniskas sazināšanās ar kareivju padomi un gubernātoru hauptmanis bija ar mieru atdot Liepājas pilsoņiem pilsētas komūnālo pārvaldi, bet tikai ar noteikumu, ka pilsētas pārvalde jāsaņem atpakaļ priekš kara vēlētai pilsētas domei, ka priekš nodošanas viņš vēl sazināsies ar landeshauptmani Kisteru Jelgavā un ka par policijas pārņemšanu liepājniekiem pašiem jāvienojas ar gubernas valdi. 1914. gadā vēlētās domes restaurācija man bija jānoraida. 14. novembrī Liepājā izlipināja vācu matrožu un kareivju padomju pirmo kopējo paziņojumu, ka visi līdzšinējie okupācijas varas izdotie noteikumi atcelti. Bet tas vēl maz ko deva — Liepājā joprojām valdīja vācu policija ar leitnantu Maieru kā direktoru, un policijā disciplīna bija stipra.

Atkal notika latviešu pilsoņu apspriede. Kad pilsētas priekšniekam Heidemanim paziņoja mūsu apspriedes gribu pārņemt krievu laikā vēlētās domes vārdā 16. novembrī pilsētas pārvaldi, Heidemanis bija stipri atturīgs. Otrā rītā viņš oficiāli saaicināja visus 1914. g. vēlētās Liepājas domniekus uz sēdi. Nolēmām: līdz Latvijas valsts proklamēšanai

proklamēt Liepāju par patstāvīgās Latvijas valsts vienību.

Apspriede nolēma izstrādāt pagaidu satversmes projektu un priekš domes sēdes celt to priekšā jaunnozīmētās padomes kandidātiem. Pēcpusdienā Liepājas pilsētas valdē norisinājās viena pēc otras trīs vēsturiskas sēdes.

Pirmajā sēdē vācu pilsētas priekšnieks atdeva Liepājas pilsētas krievu laikā vēlētai domei Liepājas pilsētas komūnālo lietu vešanu. Otrajā sēdē agrākie domnieki nolika savas domnieku pilnvaras, lai dotu vietu jaunai, laika garam piemērotai pilsētas pārvaldei, bet trešajā sēdē, kurā piedalījās 60 pagaidu padomes locekļi no tiem 50 proc. strādnieku, 20 proc. latviešu pilsoņu un 25 proc. mazākuma tautību pārstāvju, pieņēma atzinumus par padomes darbību, kuru es gribētu nosaukt par Liepājas republikas konstitūciju, un ievēlēja pilsētas saimniecības pagaidu komisiju.

Liepājai tagad bija pašnoteicējas valsts tiesiskā vienība.

Jaunradītajai Liepājas pilsētas pārvaldei bija jāuztur pilsētas parastās labierīcības iestādes un bez tam jāpilda vēl visi neradītās Latvijas valsts uzdevumi: jāuztur liels bezdarbnieku un bēgļu skaits, jāuztur dzelzceļa darbnīcas, daudzi uzņēmumi kara ostā, jāatjauno pasts utt. Pilsētu no vācu un okupācijas varas pārņemot, pilsētas kasē bija 213.604 markas, bet rēķini bija jāmaksā pāri par 9.384.237 markām. Pirmais brīvprātīgais aizņēmums no iedzīvotājiem pilsētai deva ap 240.000 marku.

22. novembrī, uz īpašas vienošanās pamata, vācu sauszemes un jūras bruņoto spēku formācijas nodeva Liepājas pagaidu padomei visu saimniecisko lietu pārzināšanu visā rajonā starp Liepāju, Lietuvu un Vāciju. Sākot ar plkst. 1 dienā vācu iestādes apņēmas no Liepājas neko neizvest bez pilsētas atļaujas. 1918. gada 23. novembrī no Liepājas pilsētas krājumiem nosūtījām uz Rīgu pagaidu valdībai 14 vagonu maizes miltu. 30. novembrī uz ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa telegrafisku pieprasījumu Liepāja nosūtīja uz Rīgu vēl 20 vagonus maizes miltu. Decembra sākumā Liepājā ienāca pirmā angļu karakuģu eskadra, kas palīdzēja Liepāju aizstāvēt pret fon der Golca un Bermonta pulkiem. 15. decembrī sāka formēties Liepājas aizsardzības rotas, kuras uzturu un algu saņēma no pilsētas. Mēs, liepājnieki, ar skaidrām sirdīm, neatvairāmu gribu un neierobežotā uzticībā iekļāvāmies 1918. g. 18. novembrī Rīgā proklamētajā brīvajā Latvijā.” (539).

Ja arī Liepājai 1918. g. novembrī izdevās uz dažām dienām

nodrošināt sev autonomu rīcības spēju un zināmu patstāvību, tad ar to vien tā neiemantoja sev suverēnas tiesības. Kaut fragmentāri šī brīvības funkcionēja jau nodibinātas un starptautiski atzītas Latvijas valsts sastāvā. Faktu valoda tikai runāja par to, ka jau pirms 1918. g. 18. novembra bija atrasisījusies pašnoteikšanās griba. Lai pie tās tiktu, arī 18. novembrī ieceltajai valdībai bija praktiski jāizcīna tādas pašas pārvaldes grūtības, kādas pirms tam piedzīvoja Liepājas pilsēta ar tai tuvo apgabalu.

LATVIJAS TAUTAS PADOME UN PAGaidu VALDĪBA

Tautas Padomi (TP) nodibināja astoņas latviešu politiskās partijas sadarbībā ar Latgales Zemes padomes pārstāvi 1918. gada 17. novembrī Rīgā. Ja cīņa ap Nacionālo padomi nebūtu ieilgusi, Tautas Padomi bija iespējams nodibināt agrāk. Ar tādām pašām tiesībām kā Tautas Padomi arī Nacionālo padomi varēja apzīmēt par priekšparlamentu. Tikai tās struktūra atšķīrās. Tautas Padomē noteikšana bija vairs tikai partijām, pie tam tādām, kuru demokratisko raksturu neapšaubīja. Viņu specifiskais svars bija dažāds, tādēļ vietu sadalījums TP prasīja stāvokļa izpratni un izmaņu.

Vienojās par šādu politisko spēku samēru: zemniekiem trešdaļu balsu, sociāldemokrātiem un sociāļrevolucionāriem kopā tikpat un pārējām pilsoņu partijām savukārt trešdaļu. Mandātus sadalīja apsvērti, proti: Zemnieku savienībai 13, Latvijas sociāldemokrātu strādnieku partijai 10, Sociāļrevolucionāru partijai 3, Demokrātu partijai 5, Radikāldemokrātu partijai 4, Nacionāldemokrātu partijai 2, Republikāņu partijai 1, Neatkarības partijai 1 un Latgales teritoriālajam apgabalam pagaidām 1, kas deva kopsummā 40 locekļus. Vietu sadale lielajos grupējumos šķita puslīdz taisnīga, ja neskaita Latgales pārstāvjus (Latgale gan tanī brīdī no lieliniekiem nebija iekarota). Arī Nacionāldemokrātu partijas iespaids bija jau pierādījies lielāks, nekā to izteica šai partijai piešķirtie divi mandāti. Tādu vietu sadalījumu izdarīt bez vēlēšanām bija grūts un atbildīgs uzdevums, tomēr vēlāk izdarītās vispārējās vēlēšanas sadalījumu nospraustās kontūras apstiprināja. (539a).

Sava ietekme abu sāncensu, Nacionālās padomes un Demokratiska bloka, strīdu izbeigšanai un apvienotas Tautas Padomes tūlītējai nodibināšanai bija Latvju Kareivju

Nacionālajai Savienībai, kas jau vairāk par gadu bija stingri aizstāvējusi neatkarības centienus un izveidojusi kodolu latviešu nacionālajai armijai. Viņas pārstāvji gandrīz ultimātīvi prasīja no partijām vienošanās lēmumu. (540). Tāds arī nāca beidzot 17. novembra vakarā, lai gan vācu pārstāvis Augusts Vinīgs, kā viņš pats apgalvo, bija ieteicis dibināt Latvijas Tautas Padomi un pagaidu valdību jau 31. oktobrī. (541).

Valsts pasludināšanas akta un svinību norisi ietvēra īpašā protokolā. (542). Arī par pašu 18. novembra oficiālo norisi tika uzrakstīts protokols, bet steigas un ārkārtējo apstākļu dēļ — ar zīmuli. (543). Karogu un krāšņumkoku sagāde uzdūrās grūtībām, bet gādīgas rokas panāca, lai vēsturiskais brīdis iegūtu piemērotu ietērpu. Visus apstrāvoja entuziasms un jo sevišķi tos, kam radās iespēja piedalīties valsts pasludināšanas aktā Nacionālajā teātrī.

Par Tautas Padomes prezidija priekšsēdi ievēlēja Jāni Čaksti, par viņa vietniekiem Gustavu Zemgali un Margēru Skujenieku. Ārēji apstākļi neļāva Čakstem 18. novembra aktā piedalīties. Līdzīgi tas notika ar Čehoslovākijas prezidentu Tomasu G. Masariku, kas vēl atradās Amerikā, kad Pragā pasludināja šis valsts neatkarību. (544).

Pēc tam, kad Gustavs Zemgals bija paziņojis Tautas Padomes nodibināšanos un sekretārs Erasts Bite nolastījis politisko partiju vienošanās protokolu, nāca zināma **T a u t a s P a d o m e s p o l i t i s k ā p l a t f o r m a**. Šim dokumentam ir nevien vēsturiska nozīme, bet tas ietver sevī arī konstitucionālu tiesību elementus. Politiskās platformas saturs ir šāds: (54)

I Satversmes Sapulce

1. Latvijas Satversmes Sapulce sasaukama pēc iespējas drīzā laikā.
2. Satversmes Sapulces locekļu ievēlšana notiek, abiem dzimumiem piedaloties, uz vispārīgo, vienlīdzīgo, tiešo, aizklāto un proporcionālo vēlēšanas tiesību pamata.

II Valsts formas un attiecības pret citām tautām

1. Republika uz demokratiskiem pamatiem.
2. Apvienota, patstāvīga un neatkarīga Latvija Tautu savienībā.

III Suverēnā vara un valsts politiskā un saimnieciskā iekārta

1. Suverēnā vara līdz Satversmes Sapulces sasaukšanai pieder Latvijas Tautas Padomei, kura ieceļ arī Pagaidu valdību.
2. Pie Latvijas Tautas Padomes piedalās ar saviem delegātiem:
a. politiskas partijas, b. nacionālas minoritātes un c. tie Latvijas novadi, t.i., Kurzeme un Latgale, kuros šimbrīžam nepastāv politiskas partijas.
3. Pie Pagaidu valdības sastādīšanas jāievēro koalīcijas princips.
4. Līdz Satversmes Sapulcei visa izpildu vara atrodas Pagaidu valdības rokās.
5. Pagaidu valdībai līdz Satversmes Sapulcei nav tiesības grozīt pastāvošo sociālo iekārtu.

IV Cittautiešu tiesības

1. Nacionālās minoritātes sūta priekšstāvjus Satversmes Sapulcē un likumdošanas iestādēs uz proporcionālo vēlēšanu tiesību pamata (sk. 1. p. 2).
2. Nacionālās minoritātes, kuras ietilpst Latvijas Tautas Padomē, piedalās Pagaidu valdībā uz 3. nodaļas 3. panta pamata.
3. Nacionālo grupu kultūrālās un nacionālās tiesības nodrošināmas pamata likumos.

V Politiskās brīvības

1. Preses, vārda, sapulču un biedrošanās brīvības nodrošināmas ar Pagaidu valdības noteikumiem.
2. Amnestija visās, izņemot kriminālajās lietās.
3. Iespēja Latvijas pilsoņiem atgriezties dzimtenē.

VI Valsts apsardzība

1. Latvijas tautas milicija (apsardzības spēks) dibināma uz iesaukšanas pamatiem, neizslēdzot brīvprātīgu pieteikšanos. Milicija (tautas apsardzības spēks) stāv Pagaidu valdības tiešā pārziņā, kura organizē tautas apsardzību.
2. Vācu karaspēks evakuējams noteiktā laikā.

VII Pašvaldība

Pašvaldības iestāžu vēlēšanas notiek uz 1. nodaļas 2. pantā izteiktiem pamatiem; pirms Satversmes Sapulces šo vēlēšanu laiku nosaka Pagaidu valdība, kura arī organizē pagaidu vietējās pārvaldes iestādes.

No TP locekļa Bruno Kalniņa iegūts norādījums, ka TP politisko platformu izstrādājuši galvenokārt Miķelis Valters un Fricis Menders, (546), kas abi savā laikā bija studējuši Šveicē. Acīm redzot, tādēļ viņu domas nosvērušās par labu "tautas milicijai", nevis armijai.

Tā kā vēlāk Latvijas republikas satversmē trūka paredzētās daļas par pilsoņu tiesībām un brīvībām, tad šo robu jau 1918. gada 18. novembrī aizpildīja TP politiskās platformas 5. sadaļa.

Otrs izlemjamais jautājums bija par pagaidu valdības izveidošanu un valdības galvas iecelšanu. Norises labākai izpratnei pieturēsimies pie publicētiem protokoliem:

"Latvijas Zemnieku savienība liek priekšā — izvēlēti šini sēdē vienu personu, kurai uzticēt ministru kabineta sastādīšanu saziņā ar atsevišķām politiskajām partijām. Šo priekšlikumu pabalsta arī Latvijas Radikāldemokratiskā, Nacionāldemokratu, Latvijas Demokratiskā un Latvijas Neatkarības partija, un balsojot to vienbalsīgi pieņem. Zīmējoties uz attiecībām, kādās atrodas ministru prezidents pret Latvijas Tautas Padomi, pieņem priekšlikumu, ka ministru prezidents kā ministru kabineta galva ir atbildīgs par katra atsevišķa ministra politiku Latvijas Tautas Padomes priekšā.

Kā kandidātu uz ministru prezidenta amatu Latvijas Zemnieku savienība uzstāda Kārli Ulmani, kuru arī vienbalsīgi ievēl par pirmo Latvijas ministru prezidentu. Tālākajās pārrunās tiek izteikta vēlēšanās, lai ministru prezidents pēc iespējas drīzākā laikā sastādītu ministru kabinetu. Paziņojot, ka uz Latvijas Tautas Padomi pārgājusi suverēnā vara, Zemgals deva vārdu ministru prezidentam Kārlim Ulmanim.

Bez darbības programmas šī valdības deklarācija lika izprast jaunās republikas pamatprincipus: "Apzinoties šā soļa svarīgumu un nozīmi, kad Latvijas Tautas Padome mani iecel par Latvijas izpildošās varas vadītāju, es ņemu sev drošību tai vienprātībā, kura izteicas šai aicinājumā; tāpēc neturēju par iespējamu atteikties.

Pagaidu valdības uzdevums būs Latvijas valsts izbūve un nostiprināšana uz ārieni un iekšieni. Valsts jānostiprina uz ārieni, lai tā stāvētu spēcīga un apvienota, labās attiecībās ar tāliem un tuviem kaimiņiem. Iekšējā pārvaldīšanas darbā stāv daudzi uzdevumi priekšā: bez kavēšanās jāizved zemē demokratiskas reformas. Visus uzdevumus tagad neattēlošu sīkumos. Minēšu tikai svarīgākos un neatliekamos. Mūsu priekšā atrodas grūti atrisināmais pārtikas jautājums. Tā nokārtošanai valdība izlietos visus spēkus un līdzekļus, un var

cerēt, ka izdosies šo darbu veikt, ja visi pilsoņi uz laukiem, tāpat kā pilsētās, nāks valdībai talkā. Otrs uzdevums — nokārtot agrāro jautājumu. Vispārīgi valdības sociālās reformas un sociālā likumdošana būs plaša un dziļa, lai nodrošinātu darbaļaužu tiesības un stāvokli. Valdība arī apzinās savu pienākumu gādāt par to, lai visi gūstekņi varētu atgriezties mājās un ātri atrastu darbu un maizi. Neatliekami jāspēr stingri soļi, lai nolīdzinātu visus asumus un grūtības, kuras savienotas ar šo ārkārtējo pārejas laikmetu. Bez minētiem jautājumiem valdībai stāv citi uzdevumi priekšā, kas savienoti ar Latvijas valsts izbūvi un nodrošināšanu. Lai veiktu šo darbu, vajadzīga visas tautas jo plaša un sirsnīga pretimnākšana, kā arī viņas ticība, ka patiesi tagad ejam pretim savu ilgu un vēlēšanu piepildīšanai. Grūtums lai neatbaida.

Darbs nebūs viegls, bet mani stiprina apziņa par Latvijas tautas spēku, izturību un ciešu apņemšanos novest iesākto lietu līdz galam. Šai brīdī atcerēsimies, ka ilgiem gadiem daudzi mūsu tautas locekļi lolojuši šo mūsu cerību, jau agrāk klusībā vai atklāti strādājuši priekš viņas, nesot domu par brīvo Latviju savās sirdīs. Ar pateicību mums jāpiemin tie, kas centušies turēt tautas garu možu šai virzienā un nesuši brīvai Latvijai vislielāko upuri — savu dzīvību. Izdosies dziedēt brūces, ko karš sitis. Tagad, kad esam brīvi un vairs negaidām no augšas vai ārienes pabalstu un palīdzību, paši veidosim savu dzīvi. Uzplauks atkal lauksaimniecība, mūsu rūpniecība un tirdzniecība, atjaunosies dzīvība visā mūsu dzimtenē vēl spilgtāk nekā agrāk un pārspēs visu, kas līdz šim mums bijis. Pie šī darba varēs ņemt dalību visi Latvijas pilsoņi un varēs baudīt labumus, kas saistīti ar mūsu neatkarību. Visi pilsoņi, bez tautības izšķirības, aicināti palīdzēt, jo visu tautību tiesības būs Latvijā nodrošinātas. Tā būs demokrātiska taisnības valsts, kurā nedrīkst būt ne apspiešanas, nedz netaisnības.”

Pēdējā teikumā jau izpaudās liela valstsvīra doma un apņēmība — kaut kas manifestam līdzīgs.

Tieši ar 1918. gada 18. novembri tautas darbinieku priekšpulkos izvirzījās Kārlis Ulmanis, vīrs, kam Latvijas neatkarības vēsturē, blakus Jānim Čakstem un Zigfrīdam Meierovicam, piekrita visredzamākā loma. Un no šī brīža viss tālākais Kārļa Ulmaņa mūža darbs piederēja vienīgi Latvijai.

Arī viņa agrākā darbība bija bijusi nozīmīga, bet pārsvarā lauku kultūras celšanā un kooperācijā. Viņam gan vēlākajos gados pierakstīti citi nopelni, ieskaitot darbošanos Piektdāņu gada

revolūcijā un tautas tiesību izcīņā, bet tiem ir vairāk epizodisks raksturs, un citi tanī laukā paveikuši desmitkārt vairāk. Pietiek ar to, ka viņa paliekamā darba veikums saistās un ir jo cieši sašķetināts ar suverēno Latviju. Ulmanis valsts darbā pats sevi atklāja un savas valstsvīra spējas pierādīja. Viņam bija apbrīnojama enerģija un nelokāma neatlaidība, mērķtiecība un izmaņa.

Visu pilsonisko runātāju vārdos 18. novembra aktā parādījās valstiskas apziņas izpratne. Minēsim tikai zīmīgāko politisko pārstāvju deklarācijās. Oto Nonācs, runādams no Zemnieku savienības, cita starpā teica: "Pilsoni! Kopš latviešu tautas vārds tiek minēts, šis ir pirmais gadījums, kur pie latviešiem notikusi tik plaša apvienošanās — no pilsoniskiem līdz sociālistiskiem elementiem. Kur ir šis — varētu teikt — brīnuma parādības izskaidrojums? Teikšu īsi: latviešu tautas šķiras, viņas politiskās partijas ir nostājušās uz valstiska viedokļa. Mums ir jābūt pateicīgiem tiem vēsturiski politiskajiem apstākļiem, kuri mums darījuši par iespējamu ne tikai valstiski domāt, bet arī šīs domas realizēt... Un, ja tagad apvienošanās ir panākta, tad tas ne mazā mērā ir arī Latviešu Zemnieku savienības nopelns. Kā Latvijas valstiskās domas iemiesojumu un sevišķi kā viņas sociālo pamatu nokārtojumu Latvijas pagaidu valdību Latviešu Zemnieku savienība pabalstīs ar visiem viņas varā esošajiem līdzekļiem."

Zīmīga bija Dr. Paula Kalniņa deklarācija, kas runāja Latvijas Sociāldemokratiskās Strādnieku partijas vārdā. Tās satura dēļ neviena cita 18. novembra deklarācija, kas nāca no partiju puses, nav tik bieži pieminēta kā šī. Lai nebūtu nekas izrauts no kopsakara, dosim tās pilnu tekstu pēc TP protokoliem: "Pasaules revolūcijas vētras ir veidojušas arī brīvās un neatkarīgās Latvijas ideju. Šodien, 1918. g. 18. novembrī, apvienotās Latvijas demokrātijas priekšstāvji izsludina patstāvīgas Latvijas nodibināšanos. Arī mēs, Latvijas Soc. dem. Strādnieku partijas priekšstāvji, atrodam par nepieciešamu šobrīd veicināt brīvās Latvijas izveidošanos par patstāvīgu valsti. Brīvā, neatkarīgā Latvija mums tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis mūsu mērķu sasniegšanai. Kā agrāk, tā tagad mēs stāvam uz sociālistiskās internacionāles pamatiem. Viņas un tamlīdz arī mūsu mērķis ir — sociālistiskā republika brīvu tautu savienībā. Sociālistisku republiku var ievest tikai sociālistiska valdība, un arī tā vienīgi tad, ja viņa balstās uz plašām, apziņā stiprām strādnieku organizācijām un ja saimnieciskā dzīve izveidojusies uz pamatiem, kuri sociālistiskās kārtības nodibināšanu dara iespējamu un

nepieciešamu. Abu pēdējo nosacījumu šobrīd mums trūkst. Radīt šos nosacījumus tāpēc ir mūsu tuvākais uzdevums. Neizlaižot iz acīm savu gala mērķi, mēs prasām no jaunās Latvijas valdības: 1. gādāt par kara pārvaldes līdzšinējo organu tūlītēju atcelšanu, visu politisko un gūstekņu atsvabināšanu. 2. Visu vietējo pašvaldību organu neatliekamu organizēšanu uz vispārējo, vienlīdzīgo, tiešo, aizklāto un proporcionālo vēlēšanu pamata, piedaloties abiem dzimumiem ar aktīvām un pasīvām vēlēšanu tiesībām, sākot no 20 gadu vecuma. A. Uz laukiem — pagastu iedzīvotāju tūlītēju sapulču sasaukšanu pašvaldības iestāžu ievēšanai; b. pilsētās līdz vispārīgu vēlēšanu izvešanai sastādīt pagaidu pašvaldības no iedzīvotāju politisko partiju priekšstāvjiem; c. apriņķu pagaidu pārvaldes sastādīšanu no lauku un pilsētu izvēlētiem priekšstāvjiem. 3. Pārtikas komiteju tūlītēju sastādīšanu pie vietējiem pašvaldības organiem, kuri nokārto pārtikas jautājumu saskaņā ar centrālo iestāžu nosacījumiem. Tūlīt apturama okupācijas varas rekvizēto uztura līdzekļu un citu materiālu izvešana no Latvijas. 4. Plaša sabiedrības darbu organizēšana. Bēgļu, atgriezušos gūstekņu un bezdarbnieku apgādāšanu uzņemas valsts un nokārto to saziņā ar vietējām pašvaldības iestādēm un strādnieku padomēm. 5. Latvijas tautas milicijas dibināšanu caur vispārīgiem iesaukumiem kārtības uzturēšanai un zemes apsardzībai. Milicija nedrīkst tikt izlietota kā ierocis politisko brīvību apspiešanai, nedz kļūt par vienas šķiras ieroci pret otru. 6. Visu atsevišķu kārtu privilēģiju tūlītēju atcelšanu. 7. Neaprobežotu apziņas, runu, preses, sapulču, streika un biedrošanās brīvību, dzīvokļu un personas neaizskaramību, pilnīgu kustības brīvību. 8. Vienādas tiesības visām valodām skolā un dzīvē. Nacionālajām minoritātēm nacionāli personālu autonomiju. 9. Vēlētas tiesnešus. 10. Baznīcas atdalīšanu no valsts un skolas atdalīšanu no baznīcas. 11. Brīvas un obligātoriskas skolas līdz 16 gadiem visiem uz valsts rēķina. Tiesības piedalīties politiskās organizācijās jaunatnei. 12. Maksimālo darba laiku 8 stundas ar 42 stundu nepārtrauktu atpūtu nedēļā. 13. Sociālu likumdošanu tiklab priekš pilsētas, kā arī laukstrādniekiem saskaņā ar Latvijas Soc. dem. Strādnieku partijas minimālās programmas prasībām. 14. Baznīcas, klosteru un domēņu zemju nacionālizāciju. Muižas zemju bezmaksas atsavināšanu, apturot tūliņ viņu pārdošanu, atdāvināšanu un iekļilāšanu. Agrārjautājuma galīga izšķiršana atstājama Satversmes Sapulcei. 15. Satversmes Sapulces neatliekamu sasaukšanu (uz vispārīgo, vienlīdzīgo, tiešo, aizklāto un proporcionālo vēlēšanu

pamata, piedaloties abiem dzimumiem ar aktīvām un pasīvām vēlēšanu tiesībām, sākot no 20 gadiem) Latvijas iekšējās dzīves un ārējo attiecību nokārtošanai. Sociāldemokrāti, neizlaižot no acīm šķiras cīņas pamatus, pabalstīs Latvijas pagaidu valdību, ciktāl viņa noteikti stāsies par minēto prasību izvešanu dzīvē. Mūsu gala mērķis paliek sociālistiskā Latvija sociālistiskā tautu savienībā." Tiktāl Dr. Pauls Kalniņš.

Pēc tam runāja pirms pusotra gadiem nodibinātās Latvijas demokrātiskās partijas pārstāvis Davids Golts: "Pienācis brīdis, kurā piepildās tas, ko nesen atpakaļ varējām iedomāties tikai kā tālu, nerasniedzamu sapni: latviešu tauta, kura daudz gadu simteņu bija spiesta dzīvot atkarībā no citu gribas, kurai nebija atļauta nekāda pašnoteikšanās, kurai pat par to domāt nebija ļauts, kura savā zemē varēja ieņemt ne otras, bet gan trešās šķiras pilsoņu vietu, šodien nu reiz nostājas uz savām kājām, tiek proklamēta apvienota, brīva un neatkarīga Latvija... Nebūs man sevišķi jāuzsver, ka latvieši ir demokrātiska tauta, kura vēlas savā zemē dzīvot un kura prātis cienīt visas pilsoniskās brīvības, no kurām viņa savā pagātnē maz ko redzējusi... Mēs sagaidām, ka bez kavēšanās demokrātiskās prasības tiek izpildītas, ka izved dzīvē vārda, preses, biedrošanās un sapulču brīvību, ka nodibina pašvaldības un citas iestādes uz vispārīgu, vienlīdzīgu, tiešu, aizklātu un proporcionālu vēlēšanu pamata, isiem vārdiem sakot, mēs sagaidām, ka visiem Latvijas pilsoņiem tiek dota iespēja dzīvot brīvu dzīvi un darboties līdz pie Latvijas valsts izbūves un izkopšanas darba."

Radikāldemokrātiskās partijas vārdā runāja Jānis Zāltis, kas bija piedalījies arī Nacionālās padomes darbā. Viņš apsveica Tautas Padomi kā augstākās varas pagaidu organu. "Piepildās Latvijas tautas vēlēšanās nostāties stingri uz savām kājām, būt pašai par sava likteņa noteicēju. Smagi, ļoti smagi bija nežēlīgā kara upuri, ko nesa Latvija. Bet pacelsies viņa no drupām ar jaunu sparū un droši ies pretim gaismai un labklājībai," teica Zāltis, kas stāvēja pie prezidija galda.

Emīls Skubiķis, kas bija par Latvijas valsts ideju iestājies jau no pagājušā gadsimta beigām, bet tagad runāja sociālvēsturiskā vārdā, pietuvināja savu deklarāciju sociāldemokrātu partijai, ar kuru latviešu sociālvēsturiskā bija ilgus gadus atradušies asās pretrīnībās tieši nacionālajā jautājumā. Skubiķis teica: "Sociāldemokrātiskās partijas priekštāvja un mana vecā cīņas biedra Kalniņa nupat nolasītās politiskās un sociālās prasības aizstāv arī vēsturiskā sociālistu partija, kuras uzdevumā runāju. Gribu tikai vēl

piemētināt, ka mūsu piedalīšanās pie Latvijas valsts proklamēšanas akta pierāda, ka nepamatotas ir domas, ka sociālisti neatzīstot nacionālo jautājumu. Tie laiki, kad viena daļa sociālistu skatījās uz šo jautājumu kā uz tādu, kuram nav vietas sociālistiskajā strādnieku kustībā, ir laimīgi garām, un sociālistiskās organizācijas ņem dzīvu dalību pie nacionālā jautājuma pareizas atrisināšanas, apzinādamās, ka bez šī jautājuma taisnīgas nokārtošanas, t.i., ka katrai tautai dota iespēja pašai lemt par savu likteni, tām nav iespējams ziedot visus savus spēkus vienīgi savam tiešajam uzdevumam: strādnieku šķiras emancipācijai.”

Ar manāmu iejūsmu un jauno uzdevumu izpratni runāja Atis Ķeniņš no Nacionāldemokrātu partijas, kas bija allaž pratusi iestāties par neierobežotām pašnoteikšanās tiesībām latviešu tautai. Pamatoti viņš varēja teikt, ka par realitāti pārvērties Nacionāldemokrātu partijas ilgu sapnis — brīva latviešu nācija patstāvīgajā, neatkarīgajā Latvijas valstī. Ja citi maz bija pieminējuši gaidāmos uzdevumus kultūras laukā, tad Ķeniņš no savas puses tieši to uzsvēra: “Brīvie latvieši un brīvās latvietes, — mēs esam nostājušies ar citām tautām uz līdzīgu tiesību pamata. Latviešu Nacionāldemokrātiskā partija grib uzsvērt, ka līdz ar tiesībām esam uzņēmušies līdzīgus pienākumus tautu starpā. Tautām ir tiesība sagaidīt no brīvās latvju tautas gaišus, īpatnējus latviešu kultūras darbus. Mums jārada jaunas gara vērtības. Arī mums sava daļa patiesības, laba un daiļa jāienes tautu svētnīcā. Uzņemoties ar tiesībām arī pienākumus, lai apņemamies šinī svētajā brīdī pār mūsu zemes miera un labklājības ēku celt to augsto torni, kuru sauc — ideālismu! Tanī lai plīvo mūsu sarkanbaltais karogs kā zīme, ka mūsu tauta, caur sviedriem un asinīm visādās cīņās pārbaudīta, ir apņēmusies uz darba un taisnības pamatiem ar liesmojošu gribu uz latviešu nacionālās kultūras radīšanu.”

Kā pagaidu valdības politiskajā platformā, tā vairāku runātāju vārdos tika norādīts uz iebiedrošanos “tautu savienībā”, ar ko nebija domāta tanī brīdī, saskaņā ar Versaļas miera līgumu paredzētā “Tautu Savienība”, kas uzsāka savu darbību tikai 1920. gada sākumā, bet gan Latvijas iekļūšana pilntiesīgo nāciju vidū. Par to runāja arī Latvju republikāņu partijas vārdā Eduards Strautnieks, teikdams: “Sūrā darbā norūdītā latvieša roka satver tagad valdības varas grožus, lai caur šiem vārtiem — ar uzrakstu — “Neatkarīgā, nedalītā Latvija” — vestu savu tautu pretim labākai, gaišākai nākotnei un lai pierādītu, ka Latvija ir tautu savienības un viņas ierosinātāju uzticīgs un cienīgs biedrs.”

Latvijas Neatkarības partijas runātājs Spricis Paegle, apsveikdams neatkarīgo Latvijas valsti, norādīja uz pilsoņu pienākumiem. "Ja es šē runāju par latvju gribu, tad domāju un atzīstu tikai tādu gribu, kura gan dzenas pēc brīvības, bet kura arī zin, ka īsta brīvība ir tikai tā, kura sevīm prot vilkt robežas. Kad es tālāk runāju par latvju gribu, tad es domāju to tikai tādu, kura gan prasa pēc tiesībām, bet kura arī reizē saprot, ka tiesības uzliek pienākumus."

Nozīmīga bija arī Latgales Zemes padomes locekļa Stanislava Kambalas deklarācija, kas runāja Latgales vārdā: "Metot skatu uz mūsu tautas vēstures pēdējiem septiņsimt gadiem, ieraugām Latgali kā no koka atgrieztu zaru, kuram nepieplūst vairs dzīvības vielas. Latgales garīgā kultūra bijusi galvenokārt poļu rokās, bagātie meži piederējuši muižniekiem, tirdzniecība ir svešnieku rokās, ierēdņi bijuši krievi. Mums pašiem nekā nebija. Ne runāt latgaliski nedrīkstēja, ne domāt. Tādos apstākļos tauta nevarēja dzīvot. Tādēļ tā vienmēr gribējusi pieslieties pārējai Latvijai. Jau pagājušā gadsimteņa 80-tos gados izteikta šī vēlēšanās, bet muižniecība šim nodomam nostājusies ceļā. Tā tas gājis līdz tagadējam laikam. Kad ienāca vāci, mēs domājām, ka tie izpildīs mūsu prasības, bet atbildes vietā nāca Brestas pamiera papildu noteikumi, ar kuriem Latgale tika atkal pievienota Krievijai. Apvienotā Latvija nu jāceļ pašu rokām, ar pašu spēku, ar politisku partiju un grupu apvienošanas. Dievs lai svēti brīvo Latviju!"

Pilsoniskā spārna vienotība bija pat lielāka, nekā tā parādījās politisko partiju deklarācijās. Valsts interesēs no jebkādas opozīcijas atteicās Nacionālās padomes izveidotāji, kaut arī viņu principiālajiem iebildumiem pret otrreizēju valsts dibināšanu bija savs pamats. Tādēļ starp 18. novembra aktīvajiem dalībniekiem neredzēja Voldemāru Zāmuēlu, Arvedu Bergu, Ādolfu Klīvi, Kārli Skalbi un daudzus citus. Jānis Goldmanis, Zigfrīds Meierovics, Jānis Kreicbergs un Kristaps Bachmanis vēl atradās ārpus Latvijas.

No sociāldemokratu puses deklarācijā dzirdēja griezīgos vārdus, ka "brīvā, neatkarīgā Latvija mums tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis mūsu mērķu sasniegšanai", un Latvijas valsts dibināšanu viņi saistīja ar šķīru cīņu. Lai nezaudētu mandātus "sociālistu kvotā", sociālrevolūcionāru partijas pārstāvis jutās spiests daudz maz pielaiķoties šī nogrupējuma pamatstājai, ko Skubiķis gan centās izlīdzināt ar nacionāla postulāta uzsvēršanu un vispārējiem patētiskiem saukļiem.

Bet uz vēsturiskās skatuves Nacionālajā teātrī bija redzami vēl divi vīri, kam Latvijas valsts bija sakramenta

vērtībā, bet viņi trii protokolāru ieganstu dēļ netika pie vārda. Tie bija — Dr. Miķelis Valters un Margērs Skujenieks.

Ko viņi nevarēja pateikt toreiz, to viņi pateikuši vēlāk. Viss saistās ar to pašu — ap neapslāpējamo domu par Latvijas valsti. Latvijas valsts taču neradās kā “labvēlīgu apstākļu produkts”, bet kā ilgu un neatlaidīgu cīņu rezultāts, kas iešķīla pat pretišķību liesmas Piektā gada revolūcijā un pēc tam. Miķelis Valters, piecpadsmit gadus vēlāk, vienā savā 18. novembrā rakstā sūdzējās, ka vēl arvien nebija izprastas 1918. gada garīgās saites ar tautas pagātņi. “Lai atminamies tikai,” rakstīja viņš, ka “1905. gada cīņās nāca arī prasība pēc Latvijas parlamenta, kas nozīmēja ceļu uz Latvijas patstāvību. Karstas bija sadursmes ap šo prasību. Latvijas sociāldemokrātu partija bija toreiz pret, viņai opozicionāri noskaņotā “Savienība” stāvēja par to. Tagad tik dzīvi aizkustinātais jautājums par tautas tiešo likumdošanu bija jau 1905. gadā karstu idejisku cīņu priekšmets, — pat vēl vairāk nekā tagad. Sociāldemokrāti aizstāvēja uzskatu, ka Latvijas parlaments nevajadzīgs un ka pietiktu ar vienu kopēju Krievijas saeimu, bet tautas tiešās likumdošanas tiesības tie aprādīja kā reakcionāras, kas it kā varētu attīstību Latvijā tikai aizkavēt... Kad 1917. g. nāca Krievijas sabrukums un izdevās nodibināt Vidzemes Zemes padomi, atkal atkārtojās tas pats: nebija ideju, nebija drosmes. Vai nebija raksturīgi, ka Zemes padomē vajadzēja rezolūcijā, kuru izstrādāja ar lielām pūlēm, gandrīz ar viltu “iespiest” prasību pēc patstāvīgas Latvijas valsts. Tik labi atminos tos brīžus, kur to formulēja un kur bija jāapslēpj juridiskos veidos vienkāršā doma: latvju tauta prasā pilnīgu patstāvību. Vēl arvien šo tautas vissvarīgāko domu vajadzēja maskēt.” Un aplūkojis neizprotamās pretišķības līdz 1918. g. 17. novembrim, Miķelis Valters apstiprina, ka tikai “18. novembrī varēja proklamēt Latviju ne kā vienas kādas šķiras valsti, bet kā apvienotas tautas veidojumu.” (547). Un piecus gadus vēlāk Valters vēl lika atcerēties, ka “Latvija dzima ārkārtīgi smagos apstākļos. To atzīst visi, it īpaši svešinieki, kas vērojuši mūsu neatkarīgās valsts izcelšanos. Daudzi brīnījušies, kā vispār bijis iespējams tik īsā laikā radīt valsti un to novest līdz pārdomātai izbūvei, kaut gan lieli un ļauni spēki bija pret to.” (548).

Arī Margērs Skujenieks pelnījis, lai viņš tiktu pie vārda tikko apskatītā lielā vēsturiskā brīža sakarībā. Tāpat kā M. Valtera, arī viņa atmiņu raksts parādījās piecpadsmit gadus pēc pirmā 18. novembra. Skujenieks piemin tikai pozitīvo,

teikdams, "kad Latvijas valsti radīja, tad latviešu politiskie un sabiedriskie darbinieki pierādīja, ka viņi prot nobīdīt pie malas savas šaurās personiskās, partijas un šķiras intereses. Kad labprātīgi dibināja Tautas Padomi, nebija lielu strīdu par katras partijas pārstāvju skaitu pašā padomē. Pirmo ministru prezidentu ievēlēja vienbalsīgi. Kad viņš sastādīja pirmo ministru kabinetu, tad nepazīna strīdus portfeļu dēļ; kad pieņēma pirmos valsts ierēdņus, tad partijas neuzbāzās ar saviem kandidātiem, tad katram amatam meklēja visvairāk sagatavoto, izglītotāko un spējīgāko. Toreiz bieži kļūdījās, bet nekad nestādīja savu partiju augstāk par valsti un tautu." (549).

KĀ RADĀS CITAS JAUNAS VALSTIS

Par apspiestajām tautām un nacionālītāšu problēmas dinamiku krietni daudz runāja jau pirms 1. pasaules kara. Austrum- un Viduseiropas tautu atmoda bija kļuvusi par politisku jēdzienu kā Krievijā, tā Austrungarijā. Kolīdz šinīs zemēs sāka darboties parlamenti, tanis iekļuva prāvs skaits mazākuma tautību pārstāvju. Aizstāvot savu tautību intereses, tie nonāca konfliktā ar valdītāju slāni. Krievijā tas noveda pie tā, ka ierobežoja nekrievu deputātu skaitu. Neskatoties uz to, Krievijas trešā valsts dome, kur krievu monarchisti un pareizticīgo baznīca bija sev nodrošinājusi vairākumu, jutās spiesta nepārtraukti nodarboties ar nacionālītāšu problēmu un, kā par to izsakās profesors Kārlis Tianders, izplūda pat naidā pret nekrievu tautām. (550).

Pirmā pasaules kara beigās bija redzams, ka apspiestās Eiropas tautas bija kļuvušas par politisku faktoru. Visu jautājuma plašumu neaptvēra vairs tikai etnopolitika, bet tālu pāri tās iezīmētiem krastiem bija jāuzduras *nacionālītāšu principam*, ko ievērojamais zviedru politologs Rūdolfs Kjellēns apzīmējis par vienu no lielākajām idejām. (551). Tautas viena pēc otras uzsvēra savu politisko individuālītāti. Tas noveda pie jaunu valstu dibināšanas. Eiropa gāja šinī laukā pa priekšu.

Jau Ļeņins bija nosaucis Krieviju par tautu cietumu. Nekāds pārspilējums šinī apgalvojumā nebija. Krievija no laika gala apspiedusi nevien nekrievu tautu kultūru un nacionālo attīstību, bet vērsusies ar represijām un neierobežotu virskundzību pret tām.

Sevišķi spilgti tas parādījās Somijas piemērā. Kad jau

kopš 1899. gada bija jāuzduras krievu varas mēģinājumam sadrupināt Somijai agrākajos gados piešķirto autonomiju, sākās somu pretestības kustība. Sevišķi asi tā vērsās pret ģenerālgubernatora Bobrikova rusifikācijas politiku. Krievu despotijai ap 1908. gadu vēl vairāk izplešoties, kas pūlējās pilnīgi sagraut Somijas autonomiju, somi izšķīrās par nepiekāpīgu cīņu pret krievu reakciju. Tikai Pasaules karš ar tanī laikā izsludināto izņēmuma stāvokli iegrožoja aktīvās pretestības apmērus. Pēc Februāra revolūcijas somi spēja atkal pacelt galvu. (552). Rezignācijas vietā radās spontāni patriotisma uzplūdi. Tomēr arī tie turējās sākumā robežās. Vispirms somiem likās, ka būs jau kaut kas ar to iegūts, ja krievu pagaidu valdība atjaunos Senāta darbību un autonomijas stāvokli, kāds bija pirms Bobrikova. Somu jaunatnei tas šķita par maz, tādēļ tā tiecās pēc savas valsts. Kerenskis bez kavēšanās atbildēja, ka par neatkarību lai somi nerunā, jo suverēna Somijas republika būšot Pēterpilij bīstams apdraudējums. (553). Ja to salīdzinām ar latviešu delegāciju neveiksmi pie Kerenska, tad skaidri redzam, ka krievu imperiālistiskā politika turpinājās joprojām par spīti cara patvaldības gāšanai. Somiem viņu neatkarības centienos pie tam bija dažas priekšrocības, kādas latviešiem trūka.

Pilnīgas valstiskas neatkarības izcīnā somiem 1917. gadā radās iekšpolitiskas grūtības. Sociāldemokrātiem bija izdevies iegūt vairākumu atjaunotajā landtāgā. Šķiru cīņas principu viņi, līdzīgi latviešu sociāldemokrātiem, uzskatīja par svarīgāku nekā valsts neatkarību. (554). To izmantoja krievu karaspēks, kas bija apskurbis no revolūcionārām vēsmām. Tā roku darbs bija "Sarkanās gvardes" nodibināšana, kas vienu brīdi kļuva par stāvokļa kungu. Helsinkos un citās Somijas pilsētās kreisie funkcionāri padzina pilsētu domes un pavēra vaļā durvis patvaļai. Tikai tad pilsoņu vairākums aptvēra stāvokli un ķērās pie kārtības nodibināšanas. Militāras izglītības somiem bija maz, jo tie no laika gala bija atteikušies dot Krievijai rekrūtus. Vācijā kā "jēģeri" bija nonākuši tikai daži tūkstoši somu brīvprātīgo. Tiem atgriežoties uz Somiju un apvienojoties ar vietējiem pretspēkiem, radās iespēja savaldīt pūli.

Somi bija kultūras tauta ar dziļu tiesību izpratni. Šādā brīdī atlikās griezties pie tautas nacionāli tiesiskās apziņas. Ar definitīvu aicinājumu — pasludināt Somijas neatkarību — nāca somu tautas vadonis Svinhufvuds. Viņš panāca, ka 1917. g. 6. decembrī somu landtāgs proklamēja valsts neatkarību. Vienīgi sociāldemokrāti tam pretojās. (555). Somu tautai, kaut arī vēl

ar pilsoņu karu, izdevās izveidot valsts neatkarību, nodrošinot savai tautai vispilnīgāko brīvības mēru, kādu tā svešu tautu aizbildnībā nekad nebija redzējusi.

Igaņu tautiskie un neatkarības centieni gājuši puslīdz vienādu ceļu ar latviešu tautas centieniem. Ja igauņiem pēc cara patvaldības gāšanas 1917. gadā bija laimīgāka roka nekā latviešiem, tad pa daļai kādas nejaušības dēļ. Sajūsmināti par ukraiņu manifestācijas panākumiem pie Kazanņas katedrāles, kas toreiz gāja roku rokā ar Ševčenko svētkiem Pēterpili 1917. g. martā, igauņi nolēma vienā no nākamajām svētdienām savukārt sarīkot patriotisku manifestāciju. Viņu gājienam pievienojās citu nekrievu tautu simpatizētāji. Līdzīgi ukraiņiem, viņi griezās pie Pēterpils Strādnieku un karavīru padomes vadītājiem, norāddami uz savām autonomijas prasībām. Minētā padome apliecināja igauņiem savu uzticību un gatavību atbalstīt viņu centienus. (556). 30. martā igauņi iesniedza Krievijas pagaidu valdībai, kuras priekšgalā toreiz atradās kņazs Lvovs, attiecīgu autonomijas prasības lūgumu, ko valdība 1917. g. 12. aprīlī labvēlīgi izlēma, izdodot īpašu likumu. Tas deva iespēju Igaunijai divi mēnešus vēlāk ievēlēt savu pirmo tautas pārstāvību, landtāgu. (557).

Igaņu neatkarības lietai nāca par labu tas, ka Igaunijas Darba partija, kas apvienoja dažādus sociālistu nogrupējumus, atbalstīja prasību par atdalīšanos no Krievijas. Jebšu tā sākumā tiecās pēc sociālistiskas valsts, tad viņa vismaz noraidīja šķiru cīņu, un jo drīzi tā atzina, ka viņas ideāls nav arī t.s. sociālistiskā valsts. Igauniem, līdzīgi latviešiem, gan bija jāizcīna smagas cīņas ar komunistiem. Pēdējie prasīja Igaunijas pakļaušanu Krievijai un tās komunistu partijas aizbildnībai.

Pilnīgas neatkarības izcīņu atvieglāja Igaunijas landtāga darbība, kas bija sākusies kopš 1917. g. 28. jūlija. Landtāgs bija zemes augstākais orgāns. Tātad jau tanī laikā igauņiem bija laimējies iegūt politisku autonomiju, bet tā paša gada 28. novembrī landtāgs vēl papildus izlēma, ka tam pieder suverēnā vara Igaunijā. 1918. gada 24. februārī sāka darboties pagaidu valdība. Faktiski ar to noapaļoja jau radušos valstisko stāvokli, un igauņu politiskā vadība tikai šādas perfekcijas ceļā atzina, ka Igaunijas neatkarīgā valsts ir pilnīgi nodibināta. Kaut arī vācu okupācijas vara apturēja jebkādu tālāku likumdošanas iestādes un igauņu valdības darbību Igaunijas teritorijā, tā turpināja savu darbību ar sekmēm ārzemēs. (558). 1918. g. 3. maijā Anglija deva Igaunijai valstisku de facto atzīšanu. Arī vācu okupācijas vara to tā paša gada 13. novembrī atzina,

Augustam Vinigam 21. novembrī nododot igauņiem arī zemes pārvaldi. Ikvienai no minētajām fazēm valsts izveidošanās darbā bija sava substanciāla nozīme.

Atšķirīgāka bija valsts izveidošanās, pareizāki sakot, valsts atjaunošana Lietuvā. Lietuvjus jo sevišķi pacēla apziņa, ka viņiem līdz 1569. gadam bijusi sava neatkarīga valsts un līdz pat 1795. gadam valsts apvienība ar Poliju. Nacionālie mērķi lietuvjiem bija daudz skaidrāki nekā latviešiem, un viņi nebaidījās tos atklāti paust. (559).

1915. g. 4. oktobrī Bernē lietuvji noturēja konferenci, kurā apsprieda Lietuvas - Latvijas federācijas izveidošanu, balstoties uz abu tautu asinsradniecību, valodu kopcelmu un vēsturiskajām tradīcijām.

Pretēji lietuvju neatkarības centieniem vācu okupācijas vara ievadīja Lietuvas teritorijas pievienošanu Vācijai. Tas gāja roku rokā ar līdzīgiem nodomiem Kurzemē. Lietuvjiem netrūka rosīgu un mērķtiecīgu darbinieku, kas Amerikas Savienotajās Valstīs, Šveicē un pašā Lietuvā risināja pilnīgas neatkarības domu. 1917. g. 6. martā lietuvju pārstāvji deklarēja, ka Lietuva pati izlems savu likteni. No Krievijas Lietuva bija atšķirta jau kopš 1915. g. sākuma. Krievijā gan atradās laba daļa lietuvju, un tie 1917. g. 26. martā Pēterpilī nodibināja īpašu Lietuvas Nacionālo padomi. Bet smaguma punkts lietuvju politiskajiem centieniem bija un palika Viļņa. Tur 1917. gadā no 18.—23. augustam un no 17.—22. septembrim notika zīmīgas lietuvju konferences Dr. Jona Bazanaviča vadībā. Pretēji vācu okupācijas varas nodomiem lietuvji deklarēja prasību atjaunot neatkarīgu valsti etnografiskajās robežās, solot ciešu sadarbību ar Vāciju. (560). Tas nozīmēja monarchistiskas iekārtas ieviešanu, par kādu Isu brīdi domāja arī somi, bet vairāk ārēju apstākļu dēļ. Par tautas pārstāvības organu izveidoja Tarybu. Pateicoties stingrai noteiktībai un izmaņai lietuvjiem izdevās, par spīti vācu okupācijas varai, jau 1918. g. 16. februārī pasludināt atjaunoto Lietuvas valsti. Politisko partiju grupējums lietuvjiem bija izdevīgs, jo pārsvarā bija kristīgo demokratu bloks un puslīdz vienādā spēku samērā zemnieku bloks un sociāldemokrati. Pēdējo vidū arī netrūka dedzīgu patriotu. Vienīgi ar lieliniekiem iznāca smaga cīņa, kas atgādināja lielinieku varas posmu Latvijā, bet ar to bija jāsaduras pēc suverēnās Lietuvas nodibināšanas.

Par to, ka Polija atgūs valstisku patstāvību, neviens nešaubījās. Visvairāk traucēja tas, ka Polija pirms 1. pasaules kara bija saraustīta trijos gabalos: viena daļa piederēja

Krievijai, otra Austroungarijai un trešā ķeizarskajai Vācijai. Bet tie bija rakstnieki, dzejnieki un mākslinieki, kas visur uzturēja dzīvu tautas garu un lika nemitīgi domāt par poļu valsts atjaunotni.

Tas noveda Pasaules kara laikā pie neatkarības pasludināšanas četros paņēmienu. Tikai agrākās poļu karaļvalsts vietā radās republika. Par to iestājās viņu mērķtiecīgais vadonis Piłsudskis. Valsts neatkarības prasība viņa izpratnē pacēlās pāri visam citam, arī viņa sociālistiskajiem ideāliem. Pienāca brīdis, kad viņš saviem domu biedriem un redzamiem sociālistu vadoņiem — Dašinskim, Perlam, Arciševiskim pateica: “Labu laiku mēs esam kopīgi braukuši sociālistiskajā tramvajā, es izkāpu tanī pietātnē, ko sauc par “neatkarību”. (561) Poļu sociāldemokrati gan no laika gala bija noraidījuši svešu virskundzību un nesekoja akli marksisma doktrinām, kas demokrātijas vietā izvirzīja proletāriāta diktatūru.

Ne mazāk noteikti pret jebkāda veida diktatūru un monārchiju nostājās čehu tautas vadonis Tomass G. Masariks. Cīnīdamies par čehu un slovaku neatkarību, viņš reizē cīnījās par demokrātijā un humānitāriem ideāliem. Par abu brālīgo tautu nacionālo lietu viņš iestājās jau 1891. gadā, kad viņu ievēlēja Vīnes reichstāgā. Bet vēl 1. pasaules kara laikā Masarikam bija jākonstatē, ka viņa tautu rietumu valstsvīri nemaz nepazīst. Tas lika viņam, E. Benešam un citiem patriotiem apgaismot apspiesto slavu tautu likteni un cirst stīgas apvienotajai čehu un slovaku valstij. Viņus, tāpat kā poļus, uzklāstija vairāk par Baltijas tautu piederīgiem. Čehoslovākijas republika nodibinājās ar Sabiedroto atbalstu.

Neatkarīgi no atsevišķu tautu vēstures gājuma minēto Eiropas valstu dibināšanai bija kas kopīgs. Tās bija kultūras tautas ar demokrātiskiem pamatprincipiem, ar neapslāpējamu pašnoteikšanās gribu un apņēmību cīnīties par savu brīvību. Tādēļ arī visu šo jauno valstu eksistences nodrošinājums gāja roku rokā ar brīvības cīņām.

PAGAIDU VALDĪBA UZSĀK DARBU

“Laikmets pēc 18. novembra bija visjucekļīgākais Latvijas vēsturē, kurā 18. novembra darbam nācās pārciest vissmagāko pārbaudījumu,” raksturo šo laiku Oto Nonācs, viens no aktīvākajiem neatkarības centienu sekmētājiem. “Valsts

proklamēšana bija kā signāls visiem latviešu tautas atklātiem un slepeniem ienaidniekiem sacelties pret tautas centienu gala mērķa sasniegšanu. Pamatos gan jau satricinātā okupācijas vara meklēja un atrada atbalstu uzmācīgajā lielniecismā, un abas šīs pēc būtības pilnīgi pretējās varas lieliski sapratās kopējā negatīvā mērķī — topošās Latvijas valsts gremdēšanā. Šiem atklātiem pretiniekiem palīgā nāca iekšējais ienaidnieks — neticība Latvijas valsts pastāvēšanas iespējamībai. Latvijas valsts uzdevumu nesaprašana, viņas mērķu neskaidrība masās radīja auglīgu zemi lielnieciskajai pretvalstiskai agitācijai. Šis apstāklis ne tikai kavēja nacionālo bruņoto spēku formēšanos, bet tas arī ienesa dezorganizējošu elementu jau noformētās pirmajās karaspēka vienībās.” (562).

Tātad pagaidu valdībai neatlikās nekas cits kā izlauzties trim frontes līnijām cauri: 1. nokratīt vācu okupācijas varu, 2. atgaiņāt lielniekus, un 3. izgaisināt šaubas un neticību pašu dibinātai valstij.

Tās bija dienas, par kurām Kārlis Skalbe rakstīja: “Kas gan Latvija šinī brīdī? Tā ir tikai zvērests un solījums. Latviju izglābs tie, kas viņai solījušies”. Un tā arī bija, kā teica Skalbe: “No pulciņa drošu un tīru republikas kareivju radīsies republikas pulki”. (563).

Par spīti tumšajai naktij, kas vēl arvien klāja Latviju, droši un mērķtiecīgi savu darbību jau 19. novembrī uzsāka pagaidu valdība.

Ministru prezidents Kārlis Ulmanis Tautas Padomes (turpmāk: TP) 19. novembra sēdē paziņoja, ka valdības sastāvā iesaistīts par ārlietu ministru Zigfrīds Meierovics, par iekšlietu ministru Dr. Miķelis Valters, finanču — Pēteris Juraševskis, izglītības — Dr. Kārlis Kasparsons, darba — Teodors Hermanovskis, bet viņš pats pagaidām pārzinās pārtikas un zemkopības ministriju. Pārējos ministrus vēl izraudzīs. TP 2. decembra sēdē noskaidrojās jau pilnīgāks valdības sastāvs. Par tirdzniecības un rūpniecības ministru bija pieaicināts Spricis Paegle, bez tam notika arī iekšējā pārkārtošanās. Juraševskim pārņemot tieslietu ministriju, par finanču ministru izraudzīja Kārli Puriņu. Valsts kontroliera funkcijas uzticēja baronam Eduardam Rozenbergam, Hermanovskis pārņēma savās rokās satiksmes ministriju. Par zemkopības ministru vēlāk pieaicināja Jāni Goldmani, un Jānis Blumbergs kļuva apgādības ministrs. Viņi stājās pie savu resoru izveidošanas. Tas notika pilnīgi tukšām rokām. Kā ministri, tā tikko ieceltais valsts kancelejas šefs, bija spiesti pat biroja piederumus iegādāties par savu naudu. Pirmajā brīdī

nebija skaidrs, kādā ceļā izdosies atalgot ierēdņus un darbiniekus.

Par to sīkāk pastāsta kancelejas pārvaldnieks Dāvis Rudzītis: "Daudz grūtību sagādāja naudas jautājums. Pirmajiem kancelejas piederumiem naudu varēja izlikt no savas kabatas, bet proklamēšanas izdevumiem (teātra telpu dekorēšana, ieejas kartiņu iespiešana u.tml.) naudas nebija. Par laimi Jāņu muižas Kampe atnesa savu un cēsnieku ziedošanu, pavisam 5575 markas, kas bija pirmais jaunās valsts ienākums un liels atbalsts tās finansiālā stāvokļa uzlabošanai. No šīs summas tad arī varējām segt pirmos izdevumus." (564).

Vācu okupācijas iestādes, kuru rokās vēl atradās pārvalde, novilcināja atsevišķu iestāžu nodošanu pagaidu valdības ziņā. Pēc 1918. g. 11. novembra pamiera līguma ar Sabiedrotiem vācu okupācijas iestādēm Latvijā bija tikai pagaidu vara, un vācu karaspēkam pienācās turpināt zemes aizsargāšanu, bet no Vācijas atsūtītais ģenerālpilnvarotais Augusts Vinigs izturējās divkosīgi, un viņš pūlējās Vācijai nodrošināt vēl kādas priekšrocības. Kolidz viņš un vācu augstākās iestādes pārliecinājās, ka viņu izredzes ir vājas un arī pašreizējās politiskās pozīcijas šķobās, tās apzināti vājināja pagaidu valdības darbību. Ļaunā priekā un aiz atreibības tās atbalstīja lieliniekus, kas pieteica savas varas pretenzijas. Kamēr latviešu nacionālo aizsardzības spēku vajadzībām nedeļa ne ieročus, nedz citus uzkrātos materiālus, tikmēr tos vēlīgi iepludināja lielinieku rokās. (565). Tas pavairoja draudus tikko pasludinātai Latvijas republikai. Arī Igaunija un Lietuva nebija šinī ziņā izņēmums.

Lielinieki spiedās arvien vairāk un neviena netraucēti uz Latvijas pusi.

1918. g. 5. decembrī sarkanā armija iesoļoja Gulbenē, 7. decembrī tā netraucēti ienāca Daugavpili, bet 18. decembrī, ar Valkas ieņemšanu, sākās sarkanās armijas gājiens uz Rīgu. 23. decembrī no Maskavas Valkā ieradās Stučka, Daniševskis un Pētersons, trīs lielinieku galotnes, kas no Kremļa varasvīriem bija izraudzīti par Padomju Latvijas valdību. Arī 17. decembra manifestu par padomju varas uzspiešanu Latvijai bija izlēmusi padomju kompartija Maskavā. Kad Stučka ar saviem pavadoņiem ieradās Valkā, šim padomju premjēram bija sākuma dienās jāsež vilciena vagonā, kas bija viņa pirmais valdības sēdeklis. Tā bija tāda pati likteņa ironija kā Ulmanim un pagaidu valdībai dažus mēnešus vēlāk, pavadot dienas Liepājas ostā uz tvaikoņa "Saratovs".

Bet mums vēl jāatgriežas pie Tautas Padomes un pagaidu valdības darbības Rīgā. 26. novembrī vācu okupācijas varas augstākais pārstāvis Vinigs uz pagaidu valdības pieprasījumu paziņoja, ka augstākā valsts vara etnografiskajā latviešu apdzīvotā apgabalā ir nodota Tautas Padomei un Latvijas pagaidu valdībai kā izpildu organam. Grūtības vēl arī tad turpinājās ar civilo iestāžu pārņemšanu (izņemot pārtikas sagādes iestādes, jo vācu okupācijas vara nespēja iedzīvotājus apgādāt ar uzturvielām), bet jo sevišķi ar zemes aizsardzību.

Vietējā vācu militārā pārvalde mēģināja iestāstīt, — norāda Sp. Paegle, ka viņai vairs neesot nekādas iespējas piespiest kareivjus un virsniekus cīnīties pret sarkano armiju svešā zemē. Vienīgi, ja vācu karavīriem piešķirtu tiesības uz zemi, saistot to ar Latvijas pavalstniecības iegūšanu, rastos kaujas spējīgo cīnītāju kadri. Pagaidu valdība jutās spiesta 29. decembrī noslēgt līgumu ar A. Vinigu, kas paredzēja eventuālu pavalstniecības piešķiršanu, bet nesolīja zemi, kā tas no vācu puses dažkārt apgalvots. Pats Vinigs liecina, ka netika solīta zeme. (566) Bet divaina gan šķita prasība piešķirt vācu karavīriem Latvijas pavalstniecību, ko tāni brīdī par kādu "reālu vērtību" nevarēja uzskatīt. Tas liek domāt, ka arī aiz tā kaut kas slēpās. Pagaidu valdība tomēr uzturēja spēkā starptautiskā pamiera noteikumus, kas paredzēja vācu karaspēkam frontes noturēšanu pret lieliniekiem, kamēr izveidojas Latvijas aizsardzības spēki.

Ar Jāņa Zāliša iecelšanu par aizsardzības ministru pagaidu valdība bija pilnīgi izveidota. Tikai pirmo militāro vienību formēšana prasīja laiku.

"Būtu laikam brīnums prasīt, lai dažās nedēļās no gruvešiem paceļas jauna valsts un armija, pat ja būtu neierobežota rīcības brīvība," pamatoti saka Aleksandrs Plensners. (567)

Ar formālu pagaidu valdības atzīšanu no vācu puses bija maz līdzēts. Draudi no ārpuses prasīt prasīja aizsardzības spēku steidzīgu radīšanu. Kad iekšlietu ministrs Dr. Valters ministru prezidenta uzdevumā ieradās pie vācu varas pārstāvja Viniga, lai nodrošinātu pirmajiem latviešu karavīriem nepieciešamo bruņojumu, Vinigs skaidri pateica, ka tādēļ vien, ka pagaidu valdība un Latvijas iedzīvotāji ir vāciešiem naidīgi, tiem nekādus ieročus nedošot. "Latviešiem jāizšķiras, vai nu viņu valsts ir ar vai pret mums," noteica Vinigs. (568) Tas vien, ka pagaidu valdībā bija ar ministra rangū uzņemts par valsts kontrolieri barons fon Rozenbergs, vācu varas pārstāvjiem nepietika. Šis baltvācietis bez tam nenāca no

muižnieku interešu pārstāvjiem, bet no progresīvā spārna. Arī tad tā bija Sabiedroto politisko sakarnieku griba, ka kompromisa dēļ jau pirmajā Latvijas pagaidu valdībā ļauj darboties aktīvākās mazākuma tautības grupas pārstāvim. No lielās politikas viedokļa tas šķita labi, bet tomēr, kaut paradoksālā veidā, tas uzspieda Ulmaņa pagaidu valdībai vismaz ārēji vāciešiem labvēlīgu nokrāsu. To izmantoja lielinieku agitatori savā labā, un, kā tas bija redzams vēlāk Kurzemē, tad līdz 1919. g. 16. aprīļa puča laikam pagaidu valdībai bija iedragāta reputācija.

Valdības deklarācijā Ulmanis bija teicis, ka tai ir Sabiedroto orientācija, un pie tās pagaidu valdība palika. (569) Ja kāds svērās uz vācu pusi, tad tie bija sociāldemokrāti. Uzsākot debates par pagaidu valdības deklarāciju, sociāldemokrātu līderis Fricis Mendērs savas frakcijas vārdā vērsās pret minēto valdības ārpolitisko orientāciju, kas neesot "visas Tautas Padomes orientācija". Savas frakcijas programmatiskajos iebildumos viņš uzsvēra: "Mēs esam Anglijas imperiālistiskās politikas pretinieki tāpat, kā bijām Vācijas imperiālistiskās politikas pretinieki. Mums pārmet vācu orientāciju. Jā, mēs esam jaunās sociālistiskās, revolūcionārās Vācijas draugi, mēs ceram, ka tā mums palīdzēs pārspēt kara sekas." Dr. Mendērs to teica brīdī, kad no Viņiga izturēšanās un taktikas bija pietiekami skaidri redzams, ka arī tā vācu valdība, kas bija stājusies nogāztās monarchijas un tās valdības vietā, tikpat mērķtiecīgi pūlas sagrābt savās rokās Baltijas telpu. (570). Arī sociālvēlūcionārs E. Skubiķis sadarbojās ar Viņigu. (571).

Pēc tam, kad bija sākusies vācu karaspēka atvilkšanās no Latvijas teritorijas, pagaidu valdība lielā steigā organizēja savus militāros spēkus. Lai bez brīvprātīgo pieņemšanas varētu nostāties uz vēl drošākiem pamatiem, apsardzības ministrija izstrādāja un valdība 17. decembrī apstiprināja mobilizācijas noteikumus. Labvēlīgus priekšnoteikumus mobilizācijai radīja angļu kara eskadras ierašanās Rīgas ostā. TP necēlās arī iebildumi pret cittautu brīvprātīgo vervēšanu. Ar trim latviešu brīvprātīgo rotām maz ko varēja iesākt, jo divās no tām lielinieki bija iesūtījuši savus agentus, kas ar savu agitāciju kompromitēja šīs rotas. To izmantošana atkrita, varēja palauties tikai uz virsniekiem, instruktoriem, studentiem un Cēsu nelielās rotas skolniekiem. Laimīgā kārtā izdevās atrast teicamu frontes bataljona komandieri. Tas bija Oskars Kalpaks.

TP un pagaidu valdības posms Rīgā bija Iss, jo jau 1919.

gada 2. janvārī nacionālajai zemes pārstāvībai bija jāatstāj Rīga. Pašu galveno nodomu, kas bija pagaidu valdībai, proti, veikt priekšdarbus un steidzināt Satversmes Sapulces sasaukšanu, tā vispār nevarēja ievadīt.

Tagad no Maskavas bija uzspiests brāļu karš. Jau dažas dienas pēc valsts proklamācijas akta valdībai bija jāuzduras lielinieku provokācijām un apzinīgai pretdarbībai. Komunisti noturēja Rīgā nelegālu konferenci un provincē nodibināja t.s. revolūcionārās kara komitejas. Un kad 1. decembrī pagaidu valdības iekšlietu ministrs lika izklīdināt Rīgas Strādnieku deputātu padomes priekšsēža R. Endrupa sapulci Katrīndambī, kur apsprieda bruņotu sacelšanos pret Latvijas brīvvalsti, tad F. Menders sociāldemokrātu vārdā iesniedza pret šādu rīcību pirmo interpellāciju TP. Jaunajai valstij jau no pirmajām dienām bija jāuzduras uz iekšējām grūtībām un ārējiem piemeklējumiem.

Smagu triecienu tikko izveidotai parlamentāriski demokratiskajai iekārtai Tautas Padome izbaudīja decembra pēdējās dienās, kad sociāldemokrāti atmeta visam kopēji uzsāktajam valsts darbam pilnīgi ar roku. Kolidz Stučka bija ieradies Valkā un sarkanā armija tuvojās Rīgai, Latvijas Sociāldemokratiskā Strādnieku partijas centrālkomiteja pieņēma lēmumu, kas radikāli grozīja viņas nostāju pret Latvijas republiku. Lēmums bija šāds: "Pēdējo dienu notikumi un viņu radītais stāvoklis liecina, ka cīņa ar lieliniecisko komūnismu pieņem demokratijai necienīgu un necilvēcīgu veidu un Pagaidu valdība, kā arī Tautas Padome ir galīgi nespējīgas novērst tuvojošos pilsoņu karu, nostādot pretim diktatūrai organizēto Latvijas demokratiju, neatkarīgu no ārēja imperiālisma un reakcijas. Centrālā komiteja, pamatojoties uz Latvijas Sociāldemokratiskās Strādnieku partijas konferences lēmuma par Tautas Padomi, prasa, lai nekavējoši tiktu radīts Tautas Padomes vietā pagaidu centrāls demokratisks organs, izvēlēts no vietējām demokrātiski vēlētam pārvaldību iestādēm, un ja tas drīzumā nebūtu izvedams — atsaukt sociāldemokrātu locekļus no tagadējās Tautas Padomes."

Un sociāldemokrāti patiešām aizgāja no Tautas Padomes.

"Šī izstāšanās bija politiska dezertēšana no kara lauka, kaut arī zem ienaidnieka artilērijas uguns drauda. Šī izstāšanās no Tautas Padomes ir vissmagākā kļūda, kādu jebkad latviešu sociāldemokrātu partija ir izdarījusi. Tā bija sava veida kapitulācija boļševiku sarkanā terrora priekšā", — tā visu šo politisko procesu izvērtē Fēlikss Cielēns. (572).

Tautas Padome bija taču radīta Nacionālās padomes vietā galvenokārt tādēļ, lai piesaistītu sociāldemokratu, — un viskritiskākajā brīdī viņi no tās aizgāja, pieprasot pat Tautas Padomes likvidēšanu. Turklāt viņi izšķīrās par vārtu atvēršanu lieliniekiem. Un, kaut arī viņi savā lēmumā runāja par demokrātiju, viņi faktiski izšķīrās par diktatūru. Tā bija viena no daudzajām pretrunām, kas atkārtoti parādījās sociāldemokrātu deklarācijās un rīcībā. Tieši 1918. g. 18. novembra valsts pasludināšanas akts bija balstījies uz demokratiskiem principiem, bet sešas nedēļas vēlāk viņi bija ar mieru pakļauties diktatūrai un visam pārējam, kas bij Stučkas rokas somā. Šī Maskavas bagāža līdz pašai augšai bija piepildīta ar svešas virskundzības pinekliem. Ja arī Maskava “tīrā augstsirdībā” piedāvāja no savas puses Padomju Latviju kā atsevišķu, bet ar tās centrālo varu apvienotu republiku, tad istenībā lieta grozījās tikai ap padomju zemes teritoriālo iedalījumu. Pretstatā tam stāvēja suverēnā Latvija ar tās demokrātisko iekārtu.

Nav par ļaunu šinī sakarībā atcerēties tos latviešu sociāldemokrātu Nikolaja Valtera vārdus, kas veltīti Latvijas valsts sākuma dienu izpratnei: “Nevis valsts kā teritoriāls jēdziens,” saka viņš, “bet gan ideja par brīvību un demokrātiju radīja jaunajai valstij tās stipros pamatus tautā.” (573).

Ar lieliniekiem un padomju varu latviešu tautai nenāca ne brīvība, nedz demokrātija, par valsts neatkarību nemaz nerunājot.

ZEM SIRPJA UN ĀMURA ZĪMES

“Vēl dažas dienas — un pār Rīgu un pārējo Latviju plīvos sarkanais padomju republikas karogs,” rakstīja Pēteris Stučka Maskavas “Pravdas” 1918. g. 18. decembra n-rā. Kremlis bija viņu tanī brīdī jau iecēlis par padomju valdības galvu Latvijā.

Pēterim Stučkam nekad netrūka ko teikt. Un jau pirms sēšanās vagonā viņš cēla spāres padomju imperijas jaunajam piedēklim, nenogaidīdams partijas lēmumu: “Nav apstrīdamas latviešu proletāriāta tiesības izlemt Latvijas likteni. Un viņš to izlemj tā, ka izsludina Latviju par Padomju Latviju.” (574). Varētu teikt, ka viss notika tikpat skaidri kā vēlākajās dienās, kad Maskava no jauna aplaimoja Latviju ar savu iekārtu.

1919. gada 3. janvārī Rīgā sāka rīkoties lielinieki, bet dienu vēlāk Stučkas valdība ieradās pati. Nacionālo valdību un līdzšinējās ministrijas Stučka ar saviem tuvākajiem biedriem,

J. Daniševski un J. Lencmani, izsludināja par atceltām. Pārējās iestādes un organizācijas viņš izsludināja par kontrrevolucionārām. Lielinieki deva rīkojumu visus iestāžu darbiniekus, kas labprātīgi nepadodas un neatsakās no amata pienākumiem, "uz vietas iznīcināt". (574).

1919. g. 15. janvārī Rīgā notika Apvienotās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju 1. kongress, kas, kā parasts komūnistu režīmā, pieņēma vienbalsīgi Latvijas sociālistiskās padomju republikas satversmi. Atzīmēsim šeit dažus svarīgākos pantus:

1. Apvienotā Latvija ir Sociālistiska padomju republika, kura apvieno Kurzemi, Vidzemi un Latgali. Latvijas dalīšana Kurzemē, Vidzemē un Latgalē tiek atcelta.
Piezīme. Robežas ar kaimiņu valstīm pagaidām paliek līdzšinējās, un viņu grozīšana jāizdara, savstarpēji vienojoties ar kaimiņu valstīm.
2. Latvijas Sociālistiskā padomju republika pieņem negrozītus Krievijas Sociālistiskās federatīvās padomju republikas satversmes pamatnoteikumus (KrSFPR konstitūcijas p. 9—23). Latvijas SPR satversmes pamatus grozīt var vienīgi Latvijas padomju kongress.
3. Latvijas Sociālistiskās padomju republikas augstākā vara ir Apvienotās Latvijas Strādnieku deputātu padomju kongress.
4. LSP republikas kongress uztic Latvijas proletāriāta diktatūru Latvijas padomju valdībai no 11 locekļiem, kurus izvēlē iz sava vidus Latvijas centrālā izpildu komiteja.
5. Latvijas CIK sastāv iz 60 locekļiem, kas izvēlēti no LS padomju republikas kongresa līdz nākošajam kongresam.
8. Latvijas padomju valdība sadalās atsevišķās padomēs un nodaļās jeb komisāriātos uz Latvijas CIK lēmumu pamata.
9. Latvijas padomju valdība ir reizē Latvijas CIK prezidijs.
18. Uz Latvijas padomju kongresu nāk viens delegāts no 2000 vēlētājiem, pie kam ikkurš pagasts un ikkura apriņķa pilsēta vēlē ne mazāk kā vienu delegātu.
24. Uz kongresiem, padomēm un izpildu komitejām vēlēšanu tiesības bauda, t. i., var vēlēt un var tikt ievēlēti. abēju dzimumu pilsoņi, ne jaunāki par 18 gadiem. Vēlēšanu tiesības nebauda: a. tie, kas nodarbina algas vai vispār svešu darbu izmantošanas nolūkā; b. tie, kas pārtiek no kapitāla procentēm, uzņēmuma peļņām, īpašuma ienākumiem, no tirdzniecības un spekulācijām un citādiem sveša darba augļiem, kā arī mācītāji un ticību sektu sludinātāji un viņu

- palīgi, bijušie policijas-žandarmērijas un muižniecības locekļi; garā vājas un zem aizbildniecības stāvošas personas, personas, kas uz tiesu vai citu revolūcijas cīņas iestāžu lēmumu pamata zaudējušas balsstiesības.
30. Latvijas SP republikai ir sarkanais karogs ar burtiem LSPR jeb uzraksts Latvijas Sociālistiskā padomju republika.
 31. Latvijas Sociālistiskai padomju republikai zīmogs sastāv iz sarkanas zvaigznes, kuras vidū zīmēti — izkaptis un āmurs un kuru apņem zobu rati. Apkārt tam uzraksti: "Latvijas Sociālistiskā padomju republika" un "Visu zemju proletārieši, savienojaties!"

Šis satversmes autors bija Stučka, kas savu roku bija pirms tam jau pielicis Padomju Krievijas pirmās konstitūcijas izstrādāšanā. Zīmīgi tikai, ka viņš neatzina par iespējamu Padomju Latvijas ģerbonī likt sirpi, jo tas pazemotu latviešus, kas savā lauksaimniecības kultūrā bija pavierzējušies tālāk par krieviem, kādēļ piestāvīgāka, blakus āmuram, šķita izkaptis.

Ja ar Uljanova-Leņina 1918. g. 22. decembrī parakstīto dekrētu (575) un ar tikko apskatīto Pad. Latvijas satversmi Latvija bija izsludināta par padomju republiku, tad tāds valsts tiesībnieks kā prof. Visvaris Millers u.c. padomju juristi vai vēsturnieki pūlas apzīmēt arī t.s. Iskolatu par padomju varas organu ar valsts tiesiskām pazīmēm. To saista ar Latvijas Strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes 1917. g. 8. novembra sēdi Valkā, kur no vāciešiem vēl neokupētajos Cēsu, Valmieras un Valkas apriņķos rīkojās un izdeva dekrētus lielinieki. No krievu valodas atvasinātā nosaukuma saīsinājuma radās divainais "padomju valdības" apzīmējums — ISKOLATS, kuras priekšgalā toreiz atradās vecais marksists Fricis Roziņš. Savos varas paņēmienos šis trīsarpus mēnešu režīms Ziemeļlatvijā tiešām maz ko atšķīrās no Stučkas režīma apmēram gadu vēlāk.

Lielāku perfekciju padomju varai Latvijā tomēr deva Stučka. Ar saukli — "Man pieder atriešana, un es sodīšu", Stučka ķērās pie darba. Savu uzdevumu viņš nesaskatīja tikai Latvijā, bet pavēstīja, ka "Mēs stāvam uz vakts par visu cilvēci". (576). Viņš cerēja, ka no Latvijas Padomju Krievijai ceļš ved uz Berlīni. (577). Gluži tādos pašos uzskatos bija Trockis un citi komunistu varasvīri.

Bet arī savai pašmāju partijai Stučka piešķīra diženu lomu. Kas viņam bija uz lūpām, tas parasti arī uz papīra. 1919. g. 8. janvārī viņš Cīņas slejās noskaidroja, kas ir partija

un kas ir valdība. Vispirms viņš teica, ka "mums, boļševikiem-komūnistiem, kādreiz top pārņemts, ka mūsu valdība esot tikai vienas partijas valdība. Mēs uz to ar lepnumu atbildam ar "jā". Mēs esam vienas vienīgas partijas valdība." Un "p a d o m j u v a l d ī b a e s a m m ē s (paša Stučkas pasvitrojums), kas atbildīgi tikpat lielā mērā partijas kā visas strādnieku šķiras priekšā... Mēs esam valdošā partija, mēs esam partijas valdība, un ar to mēs lepojamies." (578) Savā programmā Stučka vēl piebilda, ka viņa valdība uzņemsies tūliņ kursu uz sociālismu. Tādēļ jāsalaužot kontrrevolūcijas vara. Tādu viņš saskatīja Ulmaņa valdībā. Bet kolīdz viņš minēja Ulmani, viņam rēgojās acu priekšā zemnieki. Tieši viņi un neviens cits bija Latvijas pamatšķira. "Bet zemnieks raugās uz komunistu kā uz savu naidnieku," konstatēja Stučka, uz tādu "kas viņam gribot atņemt viņa zemi. To viņš nevar saprast, un tas viņu uztrauc." (579).

Arī strādnieku jautājumā Stučka netika tālu. Jau drīzi pierādījās, ka strādnieki ne labprāt iestājas kompartijā. Jebšu lielinieki runāja par proletāriāta diktatūru un daudzinaja strādnieku šķiru, tad vienā pusē stāvēja komunisti, bet otrā pusē strādnieki, kas nesastāvēja partijā, bet pat pret to iebilda. Tādēļ Stučkam kā ideologam radās nepieciešamība atrast kādu izskaidrojumu, un viņš teica — "nav plaisas un nedrīkst būt plaisas starp viņiem: strādnieks, kas nejūt līdzī, nepiekrīt komūnismam, ir vēl neredzīgs, vēl nav atsvabinājies no gara verdzības buržuazijas priekšā. Viņš uz to jāved caur pārliecināšanu un ne ar varas līdzekļiem... Komunisti ir strādnieku šķiras avangards, bet viņi nav nekas bez strādniekiem." (580). Par vistragiskāko viņš uzskatīja tos gadījumus, kur jau Vācijā un Krievijā strādnieku masas bija sacēlušās pret komunistiem un pat uz tiem šāvuši. Arī Latvija dažu mēnešu laikā neatradās vairs tālu no tā. Latvijas Malienā, ko uzskatīja par lieliniecisma cietoksni, bija sākušās sacelšanās ar bezzemnieku piedalīšanos. (581).

Par spīti tam, ka partija pūlējās pulcināt ap sevi masas un pārliecināt tās par komunistu ideoloģijas priekšrocībām, Stučkam pat pēc triju mēnešu piepūles bija jāatzīstas, ka "daudz pagastos ir pilnīgs komunistu, tas ir — liels apzinīgu elementu trūkums, un daudz citos tur esošie komunisti nebūt nav pilnīgā skaidrībā par komunistu uzdevumiem uz laukiem." (582).

Riskanta izrādījās arī jaunekļu mobilizācija, jo ar to, kā to atkal apliecina pats Stučka — "viņā iekļuva komūnisma tiešie pretinieki." (583). Un tādēļ viņš bija spiests runāt arī par savas

armijas briesmīgo sakāvi 1919. g. 22. maijā pie Rīgas "ar visām šīs sakāves sekām." "22. maija sakāve dabiski radīja paniku, masveida dezertēšanu un to briesmīgo sajukumu, kas uz brīdi pārņēma visu armiju." (584).

Bet ne jau lielinieku sakāve pie Rīgas vien vēstīja padomju iekārtas galu. Arvien jūtāmāk viņus atspieda arī no ziemeļiem. Spēcīgs pretspars komunistiem izveidojās Ziemeļlatvijā. Rūjiens jau februārī nokļuva "balto" rokās. Ziemeļlatvija bija otrs centrs, kur tapa Latvijas nacionālā armija. Brīvības cīnītāju pirmie pulciņi radās Igaunijas teritorijā un robežmalā, bet netrūka drošu vīru, kas pameta savas mājas sarkanās armijas okupētajā daļā, lai dotos pāri fronteī un pievienotos pulkveža Zemitāna formācijām. (585).

Apstājoties vēl pie lielinieku armijas iekšējā sabrukuma, der ievērot, ka tas bija daudz masīvāks par pāris nekārtībām, kas bija norisinājušās ar divām Pagaidu valdības saformētajām rotām Rīgā. Pēdējā varēja uzdukties tikai vienpadsmit komunistu agitatoriem, kas tanīs ar uzdevumu bija iesūtīti iekšā, kamēr pats rotu sastāvs nebija sliktš. Turpretim lielinieku armijā plosījās morāls sabrukums, pie kam laba daļa latviešu strēlnieku, kas bija atsūtīti no Krievijas, atskārta, ka viņu istā vieta ir nacionālās Latvijas pusē. Ar to izskaidrojams arī lielais dezertieru skaits, kas pameta sarkano armiju. Sirsds un prāts tos saistīja pie brīvās Latvijas, un laba daļa šo pārnācēju devās tieši cīņā pret lieliniekiem.

Komunistu morālo bankrotu apzīmogoja arī Rainis. Kaut arī Rainis vienādi bija norobežojies no komunistiem un likās pat pādroši viņu apzīmēt par marksistu, tad lieliniekiem likās, ka garo trimdas gadu dēļ Rainis nespēs atturēties no atgriešanās Latvijā. Turklāt padomju režīmam būtu izdevīgi Raini, ja ne vairāk, tad kā "parādes zirgu", izmantot savā labā. Arī šinī sakarībā der ieklausīties Stučkas vārdos:

"Pirmajā dienā, kad mēs kāju minām Latvijā, es pirmā kārtā atminēju Raini. Bija runa mūsu starpā, kā viņam nākt pretim, lai viņš justos kā mājās Padomju Latvijā. Es un mani tuvākie biedri zinājām labi, ka viņš skatījās negatīvi uz daudziem mūsu soļiem... Es caur Bernes sūtniecību aizsūtīju privātvēstuli un tanī pat laikā nelaiķis biedrs Āzis oficiālu, u z k u r ā m a t b i l d e s n a v d a b ū t a s." (586). Komentāri lieki.

Kas pēc viņu idejiskā satura bija lielinieki?

Izvērtējumi bijuši un būs dažādi, bet turēsimies pie neitrāla vērtējuma un klasifikācijas, ko devuši latviešu kooperācijas darbinieki, kas pazinuši toreizējos dzīves

apstākļus kopš 1917. gada labi. Aprakstot padomju režīma laiku 1919. gadā, kooperatoru mēnešrakstā "Kopdarbība" par latviešu lieliniekiem teikts: "Viņus varēja sadalīt trijās grupās: 1. idejiskie lielinieki, ar kuriem par kooperācijas jautājumiem vēl varēja runāt, 2. no varas apreibušie lielinieki, kuri rokas vairs no šautenes nenolaida, un 3. tādi "lielinieki", kuri, tā sakot, nebija ne cepts, nedz vārīts, bet kuri visā vēlākajā padomju varas laikā bija "lieli vīri" un, pēdējai kritot, atkal prata pielāgoties pastāvošai iekārtai". (587).

Ja no latviešu lielinieku vadoņiem esam visvairāk minējuši Pēteri Stučku, ar kura vārdu saistās 1919. gada padomju režīms Latvijā, tad tādēļ, ka viņš ar savu autoritāti, idejisko dinamiku, pašierosmi un politisko temperamentu nodrošināja sev tīri dabiski pirmo vietu. Bet ap viņu bija vēl virkne citu, kas nevien Latvijā, bet arī ārpus tās izvirzījās kā redzami komunistu funkcionāri. Tāds bija Jūlijs Daniševskis, Fricis Roziņš-Āzis, Jānis Bērziņš-Ziemeļis, Oto Kārklīņš, Kārlis Pētersons un Jānis Lencmanis. Neapstājoties pie katra atsevišķā lomas, mums tomēr daži vārdi sakāmi par Stučku.

Pēteris Stučka bija 53 gadus vecs (dz. 1865. g.), kad viņu iecēla par Pad. Latvijas priekšsēdi. Savu politisko karjēru viņš uzsāka jau pēc Februāra revolūcijas, pārstāvēdams lieliniekus Pēterpils Strādnieku deputātu padomē un darbodamies Krievijas kompartijā. Jaunības dienās viņš tikai idejiski bija atbalstījis komunistus. Viņa 1stā loma sākās tikai ar Oktobra revolūciju, kad Ļeņins viņu izraudzīja par Pad. Krievijas pirmo tieslietu tautas komisāru, vēlāk par Augstākās tiesas priekšsēdi un Padomju tiesību institūta direktoru. Arī Kominterna darbā viņam piekrita redzama loma. Stučku pieskaita nevien padomju justīcijas praktiskajiem organizētājiem, bet uzskata par ievērojamu tiesību zinātnu teorētiķi. Viņa autoritāte sašķobījās Pad. Savienībā ap 1926. gadu, bet kā teorētiķi viņu vēlāk rehabilitēja. Nav gluži pārspīlēts, kas par Stučku rakstījis LPSR ZA Vēstis, proti, ka "Pēteris Stučka atstājis bagātu mantojumu, no kura ir mācījusies vesela padomju juristu paaudze". (588) Stučkas mirstīgās atliekas apbedīja pretenciozajā Kremļa sienā.

Latvijā viņa vārds kopš 1919. gada saistījās ar baigu pieskaņu, kam pamatā bija nežēlīgs terrords un asins upuri.

Jau tanī laikā, kad Stučka bija Krievijas tieslietu tautas komisārs, viņš izstrādāja nolikuma projektu par t.s. revolucionārajiem tribunāliem. Šādu tribunālu nepieciešamību viņš pamatoja sekojoši: "Kad revolūcijas laikā vajag atbrīvoties no revolūcijas pretiniekiem, ir tikai viens līdzeklis

— revolūcionārais tribunāls, kas rīkojas tikai pēc savas politiskās sirdsapziņas un nevis liekulīgi atsauca uz likumu”. (589). Un kas bija jāizprot ar revolūcionāro jeb “politisko sirdsapziņu”, to parādīja tieši Stučkas režīms Latvijā.

Vēl Stučka ar saviem pavadoņiem nebija ieradies Rīgā, kad Ziemsvētku priekšvakarā Cēsis apcietināja prāvu skaitu iedomātu pretinieku. Tos kā kontrrevolūcionārus mocīja un apšāva, jebšu par jebkādu pretestību dažu stundu laikā vispār nevarēja būt runas. Nogalināja Andreju Kampi ar desmit tā tuviniekiem par to vien, ka šis latviešu patriots bija sekmējis tautas neatkarības centienus.

Bet no tā brīža, kad Cīņā tika izsludināti noteikumi par revolūcionāro tribunālu darbību Latvijā, sāka velties terrora devītais vilnis. Atkal viss grozījās ap cīņu ar kontrrevolūciju. 28. janvāra noteikumos bija teikts, ka “revolūcionārie tribunāli piespriež sodu pēc lietas apstākļiem un pēc revolūcionārās sirdsapziņas, neizņemot pat nāves sodu (naudas sods, publiskas nicināšanas pasludināšana, politisko tiesību atņemšana, piespiestie sabiedriskie darbi, ieslodzīšana, nāves sods u. t. t.).” Valmieras tribunāls arestēto pilsoņu novietošanai ierīkoja īpašu koncentrācijas nometni, kuru vietējie iedzīvotāji nosauca par “zvēru dārzu”. Nometne atradās mācītāja Neilanda muižā. Tai visapkārt uzcēla augstu žogu ar dzeloņstieplu aizsprostu. Arī logiem piestiprināja stiepuļu režģus. No izdotām pavēlēm bija redzams, ka apcietinātie izsludināti ārpus likuma, kādēļ izturēšanās pret viņiem tam atbilda. Pārsvarā bija nāves sodi. Nošaušanu izdarīja rīta cēlienā Kangaru priedēs, kurp nošaušanai veda sasietus pa divi kopā. Nošāva ap 300. (590). Rīgā apcietināto apšaušanu izdarīja Smilšu kalnos pie Rīgas centrālcietuma. No tiesu aktīm, kas vēlāk nonāca Valsts arhīva rīcībā, redzams, ka nošaušanu daudzos gadījumos izdarīja bez jebkāda tribunāla sprieduma, aiz ērtības bez tā. (591). Drausmīgi rīkojās Gulbenes tribunāls. Padomju oficiozā “Cīņa” iespieda nošaujamo kontrrevolūcionāru sarakstus, pie kam redakcija polemizēja ar Smiltēnē izdoto lapu “Sarkanais Karogs” par to, kā visizdevīgāk iznīcināt lielāku skaitu kontrrevolūcionāru — ar vai bez tribunāla sprieduma. (592).

Kādā ceļā varēja iegūt kontrrevolūcionāra reputāciju, par to savā atmiņu grāmatā pastāsta Jānis Kārklīšs, pazīstams avižnieks un Piektā gada revolūcionārs. Viņu apcietināja par Kr. Barona vakara sarīkošanu Rīgas 3. vidusskolā, jo tani parādīties viens nacionāls simbols. (593)

Tribunāla priekšsēde Valkā bija sešpadsmit gadus veca meitene, un tieši tur pēc lielinieku padzišanas saskaitīja ap sešsimt liķu. (594). Latgalē vissmagāk cieta katoļu garīdznieki un citi ticīgie.

Stučka pārredzēja stāvokli un visus terrora aktus attaisnoja. "Mēs padarījām tiesas šķiriskā nozīmē par proletāriskās varas organu. Un piešķirām arī tām tās pašas funkcijas — cīnīties pret kontrrevolūciju." (595). Bez tam viņš piebilst: "Un es teikšu, ka Rīgā tribunāla lēmumos būs atrodams maz nopietnu kļūdu. Ne gluži tā tas bija provincē, bet pārmetumi drīzāk dzirdami tieši par represiju bargumu un par pārāk bargiem sodiem sīkburžuaziskiem un pat pusproletāriskiem elementiem." (596) Stučka kā dogmatisks dialektīķis arī šo notikumu izskaidrošanā neatrada labāku attaisnojumu.

Sava režīma laikā, kas Rīgā aptvēra 140 dienas, lielinieki nošāva 1549 cilvēkus. Uz laukiem līdz lielinieku varas beigām nošāva 2083, jeb kopā 3632 cilvēkus. (597). Faktisko skaitu tomēr lēš ap 5000, jo varu maiņā neizdevās visu apzināt. Bada nāvē un ar tīfu mira krietni lielāks iedzīvotāju skaits.

Tas vien kompromitēja šo režīmu, nerunājot nemaz par valsts un visas sadzīves dezorganizāciju un pilnīgu brīvības apspiešanu. Visā tautā no šī laika ilgiem gadiem uz priekšu iegulās bailu psiholoģija un notika krass pagrieziens iedzīvotāju mentalitātē. Ja sākot ar Februāra revolūciju bija izmanāmas simpatijas lieliniekiem, tad pietika ar vienu komunistu valdīšanas gadu Latvijā (Stučka runā tikai par saviem pieciem valdīšanas mēnešiem Rīgā, bet Latvija atbrīvojās no lieliniekiem pilnīgi tikai 1920. g. janvārī, kad latviešu brīvības cīnītāji atbrīvoja Latgali), lai tie savu politisko lomu būtu pagalam nodeldējuši.

Ja meklējam kādus kopsakarus ar vēlākajiem laikiem un padomju režīma vēlreizēju uzspiešanu latviešu tautai Staļina laikā, tad Stučkas režīmam tomēr runā par labu tas, ka 1. valdībā un partijas vadībā bija tikai latvieši, ne krievi, 2. Stučka vispār nepūlējās iepludināt krievus Latvijā, 3. nebija t.s. koprepublikānisko ministriju, bet viss koncentrējās pašu rokās, 4. pieļāva latgaļu dialektu un vispār Latgali piesaistīja Latvijai. Bet arī tam nebija nozīmes ilgākam laikam, jo Stučka un lielinieki pamatu pamatos stāvēja tikai par Krieviju un latviešu tautas atkarību no krievu virsvadības.

PAGaidu VALDĪBA IELENKUMĀ UN "UZ ŪDENIEM"

Tāpat kā karalaukā, arī politiskajā dzīvē atkāpšanās vēl nenozīmē kapitulācijas sākumu. Vairums pagaidu valdības locekļu 1919. g. 2. janvārī sēdās vilcienā, lai dotos uz Jelgavu un no turienes pāris dienas vēlāk uz Liepāju. (598). Cik neapskaužamā stāvoklī viss tas notikā, redzams no tā, ka satiksmes ministram atlikās pašam sameklēt lokomotīvi, jo bija sācies chaoss. Daži citi valdības locekļi nākamās dienas rītā atrada patvērumu uz angļu eskadras transporta kuģa "Princess Margareth", kas atstāja Latvijas krastus Skandināvijas virzienā. Izglītības ministrs, kas bija devies dienesta braucienā uz Igauniju, atradās lielnieku apcietinājumā. No viņam piesprietā nāves soda viņu paglāba Stučka, kas atskārta, ka Kasparsona nonāvēšana nedarīs komunistu režīmam godu, kur viņu rokās bija kritis viens no kādreizējiem latviešu marksisma celmlaužiem.

Ar pagaidu valdību kopā uz Kurzemi devās Virsnieku, Studentu un Cēsu rota. Karavīri bija bruņoti, un tas, acīm redzot, paglāba pagaidu valdību no apcietināšanas jau pirmajā brīdī. Liepājā vara atradās vācu okupācijas varas rokās. Pagaidu valdībai ierodoties Liepājas stacijā, to un latviešu karavīrus ielenca vācu bruņotas patruļas. Kolīdz pēdējās grasiņās latviešus atbruņot, tiem nostājās pretim apsardzības ministrs J. Zālītis, liekot atbrīvot ceļu. Redzēdams, ka viņa protestu neievēro, Zālītis uzsauca: "Puiši, ap mani!" un gatavojās vācu provokātorus novākt no ceļa. Konfliktā iejaucās ministrs Dr. M. Valters un vācu kareivju padomes virsnieks. Viņi atrada miermīlīgu atrisinājumu, bet tas bija tikai īsam brīdim. Faktiski šis bija signāls visam tālākajam.

Augusts Vinīgs 5. janvārī aizbrauca uz Vāciju, bet drīzi pēc viņa Liepājā ieradās ģenerālis Rīdigers fon der Golcs, kas kļuva par Liepājas gubernātoru un pretlielinieku armijas virspavēlnieku. Šādas varas kompetences fon der Golcs ieguva tikai tādēļ, ka Sabiedrotiem rūpēja apturēt lielinieku virzišanos uz priekšu, bet pašam fon der Golcam bija svarīgāka vācu varas nostiprināšana.

Lai nepazaudētu jebkādu rīcības spēju, pagaidu valdība izšķīrās par funkciju sadalīšanu divi daļās. Ministru prezidents Kārlis Ulmanis kopā ar zemkopības ministru Jāni Goldmani un finanču ministru Kārli Puriņu 11. janvārī atstāja Liepāju, dodamies uz Kopenhāgenu. Valdības funkcijas uz vietas atstāja ministru prezidenta vietniekam Dr. Miķelim Valteram,

liekot viņam sadarboties ar apsardzības ministru Jāni Zālīti un satiksmes ministru Teodoru Hermanovski. Pēdējiem piekrita vissmagākais uzdevums, jo viņi atradās vācu varas ielenkumā. Arī Kurzemes latvieši maz izprata situāciju, divainā kārtā sasaistot Ulmaņa valdību ar vācu varas instancēm. Vienīgi tanī brīdī, kad ministram Dr. Valteram izdevās atklāt vācu bruņniecības savvērestību fon Štrika lietā pret Latviju un vērst uzmanību uz pagaidu valdības enerģisko rīcību un drosmi, sabiedrības uzskatos radās pagrieziena. Tomēr manāmu atbalstu pagaidu valdība neatrada arī Liepājas pilsētas pašvaldībā, kur ar 19. janvāra vēlēšanām sociāldemokrāti bija ieguvuši sev pārsvaru un kur liela noteikšana bija Ansim Buševicam. Uz Liepājas pilsētas valdes nama plīvoja sarkanais karogs.

Sabiedroto militārie pārstāvji bija pagaidu valdībai visnotaļ labvēlīgi, tikai arī viņi brīžiem noticeja vācu versijai vai vismaz brīdinājumiem, ka latvieši ir apsēsti no lielnieciskā elementa. Tas palīdzēja fon der Golcam kavēt mobilizāciju un latviešu nacionālā karaspēka plašāku izveidošanu. (598).

Pagaidu valdībai visā Liepājas darbības posmā bija jādarbojas drāmatiskos apstākļos. Al. Plensers, A. Kroders, A. Grāmatiņš un citi šī vēsturiskā posma aculiecinieki devuši par to sīkus aprakstus. Mazāk ievērots ir Tautas Padomes prezidija ziņojums, ko nolasīja TP otrās sesijas sēdē 1919. g. 12. maijā Liepājā. Šis dokuments ietver politiskā saspīlējuma daudzo notikumu kopsavilkumu. Tā pilns teksts:

“No 6. decembra pag. gadā līdz šim laikam Tautas Padomei aiz dažādiem apstākļiem un iemesliem nebija iespējams noturēt savas sēdes, lai gan valsts intereses to nopietni prasīja. Tikai marta beigās radās iespēja dažiem promesošiem Tautas Padomes locekļiem ierasties Liepājā, organizēt partiju priekšstāvēniecību un starpfrakciju komisiju. Tanī pat laikā ieradās arī daži prezidija locekļi, tā ka radās iespējamība noturēt starpfrakciju komisijas sēdes. Lai nostiprinātu Tautas Padomei viņai piekritošo autoritāti pie viņas darbības atjaunošanas, prezidija un starpfrakciju komisijas pirmais solis bija nolīdzināt domstarpības, kas radās Tautas Padomei ar sociāldemokratu izstāšanos no tās. Kā otrs tikpat svarīgs solis to pašu iemeslu dēļ tika atzīta saprašanās vajadzība ar vācu tautības priekšstāvējiem, pēc tam bija nodomāts sasaukt Tautas padomi. Lai noskaidrotu attiecības starp Tautas Padomi un vācu tautības politiskajām partijām, kuras vēl nebija iestājušās Tautas padomē, starpfrakciju

komisija izvēlēja īpašu komisiju, kurai uzdeva vest sarunas ar vācu tautības priekšstāvjiem un noskaidrot tās pretišķības, kas viņiem liedza, no viņu viedokļa skatoties, ņemt daļību valsts uzbūvē, tādēļ ka pagaidu valdība pilnīgi pareizi bija atteikusies sarunas vest ar viņiem un noslēgt kautkādu vienošanos ar tiem, atzīdama, ka tāda vienošanās piekrt vienīgi Tautas Padomei un nestāv viņas (pagaidu valdības) kompetencē. Aiz augšā minētiem apstākļiem šo komisiju izvēlēt agrāk nebija iespējams, lai gan tika atzīta šīs lietas steidzamība. 16. aprīlī notika pirmā šīs saprašanās komisijas sēde, kurā no vācu puses bija ieradušies "Balt. Nat. Ausschuss'a" deleģētie — viņa priekšsēdētājs adv. Reisners, Melvills, Brimmers, Samsons fon Himmelstjerna un viens virsnieks no landesvēra, frontes delegāts. Tika ziņots, ka karaostā atbruņoti latviešu kareivji, izlaupītas kareivju un strādnieku mantas un nošauts viens kareivis; to izdarījis Pfeffera bataljons. Komisija nolēma sēdi pārtraukt, ievērojot uzbudināto stāvokli, un vienojās turpināt savu darbu pēc tam, kad būs noskaidroti šīs dienas notikumi karaostā un no vācu puses būs paziņots atklātībai, kādu stāvokli viņi ieņem pret šiem notikumiem, ja viņiem būtu vispārēja nozīme. Vāciešu priekšstāvji no savas puses paziņoja, ka par notikumiem karaostā viņiem neesot nekas zināms. To pašu dienu izrādījās, ka Pfeffera bataljona darbību pabalstījusi arī daļa no landesvēra, kurš bija arestējis divus pagaidu valdības locekļus un vairākus augstākus valsts ierēdņus, ieņēmis pagaidu valdības telpas, ieņēmis valsts naudas drukātavu, nošaujot latviešu sargu zaldātu, paņēmot no drukātavas gatavo naudu un atņēmot naudu un štampelmarkas pasta iestādē. Karaostā tika atsvabināts Štrika lietā arestētais Stoks, un sakarā ar Stoka lietu tika arestēti šīs lietas izmeklēšanu vadošās personas, meklējot izmeklēšanas aktu un dokumentus. Izsludinājās kāda anonīma drošības komiteja un paziņoja, ka pagaidu valdība esot gāzta. Drošības komiteja paziņoja, ka viņa arestējusi pagaidu valdības locekļus aiz tā iemesla, ka tie nodomājuši bēgt, ka prokurors Borkovskis esot iecelts par valdības komisāru līdz militārās direktorijas nodibināšanai.

Pēc 16. aprīļa notikumiem Sabiedrotie noslēdza Liepājas ostu un pārtrauca iedzīvotāju apgādāšanu ar pārtiku, paņēmdami savā apsardzībā miltu noliktavas.

21. aprīlī kā protestu pret 16. aprīļa notikumiem un arī nodomātiem jauniem valdības pārgrozījumiem 7 latviešu politiskās partijas izlaida visiem pazīstamo paziņojumu, līdz ar kuru reizē parādījās pagaidu valdības uzsaukums tautai.

Tanī pašā 21. aprīlī ieradās "Balt. Nat. Ausschuss'a" priekšsēdētājs Reisners pie Tautas Padomes priekšsēdētāja biedra un paziņoja, ka 16. aprīļa notikumi izdarīti pret viņu gribu un bez viņu ziņas, ka viņi stāvējuši tālu no tiem un noliek katru atbildību par notikumu varbūtējām sekām; ka viņi atzīst Latviju kā tādu un atrod vienīgo izeju no tagadējā stāvokļa — militāras direktorijas nodibināšanu, kurā ieietu 2 kareivji un 2 lietpratējas personas no pilsonības. Šī direktorija būtu Tautas Padomes vietā un sastādītu kabinetu. Šādi sastādīta valdība strādātu līdz lielinieku izdzīšanai no zemes. Šo priekšlikumu partiju priekšstāvji atraidīja un atzina, ka vienīgā izeja no jaunradušos stāvokļa var būt tā, ka vecais kabinets atgriežas pie sava darba, pēc kam var tikt turpinātas sarunas ar vācu tautības priekšstāvjiem.

20. aprīlī ieradās delegāti no frontes, lai noskaidrotu notikumus Liepājā. Šai delegācijai bija liela nozīme tanī ziņā, ka viņa ar notikumu objektīvo izmeklēšanu un ar savu autoritāti prata novērst dezorganizāciju frontē un aizmugurē, neskatoties uz to, ka no pretinieku puses tika izlietoti dažādi līdzekļi, lai iepītu mūsu armiju kā līdzdalībnieci Liepājas notikumos. — Pēc tam, kad frontes delegācija bija galīgi informējusies visos sīkumos par notikumiem, viņa deva šādu atbildi: "Latviešu karaspēka komandieris, pulkvedis Balodis, katēgoriski atsakās no piedalīšanās militārajā direktoriijā un līdz ar to aizliedza viņam padotiem kareivjiem kaut kādā ziņā ņemt dalību direktoriijā. Latviešu armija atrod karaspēka iejaukšanos politiskajos jautājumos par disciplīnas trūkumu un uzskata par savu vienīgo un vissvarīgāko uzdevumu cīņu pret lieliniecismu. Armija balstās vienīgi uz Tautas Padomes platformas un Tautas Padomes ieceltās pagaidu valdības. Pret karaspēka disciplīnas pārkāpumiem Liepājas notikumos 16. aprīlī aktīvā armija izsaka savu visstingrāko nosodīšanu."

Kad neizdevās nodibināt militāro direktoriju, Borkovskis pasludināja savu kabinetu, kurš līdz savai aiziešanai izrādījās par pilnīgi nespējīgu un nespēcīgu, izņemot valsts kases attaisīšanu un viņas satura izņemšanu. Par notikumiem un stāvokli tika kārtīgi informēta ārzemju prese līdz 21. aprīlim, pēc kam informēšana tapa neiespējama.

Liepājas gubernātors oficiāli ziņoja atklātībā, ka pagaidu valdības arestēšana izdarīta bez viņa ziņas un vācu karaspēka piedalīšanās, kaut gan vācu kara iestādes ar savu rīcību pierādīja pretējo. Ostas bloķēšanas dēļ Liepājas pilsētas valde bija spiesta pamazināt maizes rāciju uz 2 mārčiņām, paziņojot, ka miltu krājumi sniedzas tikai līdz 12. maijam, par ko arī

ziņoja Vācijas ministru prezidentam Šeidemanim, uzliekot atbildību par Latvijai draudošo badu Vācijai, kuras organi šeit dzen tādu politiku, kas aizsprosto pārtikas līdzekļu iegādāšanu. Tautas Padomes prezidijam ienākušas ziņas, ka Pfeffera nodaļa līdz ar dažām landesvēra nodaļām aizmugurē atbruņojusi latviešu karaspēka nodaļas.

Aprīļa beigās Liepājā ieradās mācītājs Andrievs Niedra, kas uzstājās kā starpnieks starp pagaidu valdību un vācu tautību, un izteicās, ka saprašanās iespējama, ja tiek pieņemti apmēram šādi noteikumi: 1. vācieši atklāti nosoda 16. aprīļa notikumus, 2. Tautas Padome uzdod kādam sastādīt jaunu kabinetu, kurā ietilptu 3 grupas apmēram līdzīgā samērā, proti — a. radikālā grupa ar 4 locekļiem, b. mazgruntniecība ar 4 locekļiem un c. vācieši ar ebrējiem ar 4 locekļiem. Šī kabineta darbības pamata vilcieni būtu šādi: atzīst Latviju un pagaidu valdību un "de jure" nosoda puča taisītājus. Vāciešiem jāatsakās no mēģinājuma radīt valsti valstī; nevar pielaist vācu nacionālo karaspēku un divvalodību (liekas, ka runa ir par: divvaldību. Aut.) valsts iekšējā darbībā; lielgruntniecība viņas tiesībās un pienākumos pret valsti un komūnu pielīdzināma mazgruntniecībai; lielgruntniecībai jāatdod daļa zemes iekšējai kolonizācijai, t.i. jaunu mazgruntniecību dibināšanai: arī daļu no viņas mežiem atpērk valsts likumdošanas ceļā; zemi dabū ārzemnieki, kas ieguvuši pilsoņu tiesības Latvijā; tiek garantēta vācu kultūrālā autonomija un vācu valodas līdztiesība valsts iestāžu ārējā darbībā; vēlēšanās tiek radīta tāda kārtība, kas nodrošina mazgruntniecību cīņas laikmetā pret majorizēšanu no bezzemnieku puses.

Sarunas ar vāciešiem un Niedru veda ministru prezidents Ulmanis. No šīm sarunām iztecēja, ka zem radikālās grupas domāti vecā kabineta locekļi, zem mazgruntniecības — Niedras grupas piekritēji un no vāciešiem nāktu trīs locekļi, kurus stādītu priekšā "Balt. Nat. Ausschuss". Kad vienošanās uz šiem pamatiem netika panākta, tad par pamatu tika likts vienas Sabiedroto valsts misijas priekšstāvja informāls priekšlikums, kura saturs apmēram sekošais: "Tagadējā momentā mums rūp redzēt faktiskas pagaidu valdības nodibināšanu, kura organizēta vienīgi tagadējam militārām vajadzībām, pie kam visi pretlielinieciski elementi apņemas to tiešām atbalstīt, un kas būtu pietiekoši stipra, lai: a. novērstu pilsoņu karu, b. radītu nepieciešamo administratīvo aparātu Amerikas pārtikas izdalīšanai, c. atļauju provizoriski atkal mikstināt blokādi, lai varētu atdzīvoties tirdzniecība un rūpniecība, d. padarītu iespējamu radīt Latvijas armiju zem

pienācīgas pārraudzības un attiecīgām drošībām un nodrošinātu nepieciešamo naudu un kara piederumus, e. izvestu civīlas pārvaldības pārejas funkcijas, līdz rodas iespēja nodibināt normālu politisku kabinetu. Šāda pagaidu valdība var tikt atjaunota ar sekošiem soļiem: a. "Balt. Nat. Ausschussam" publiski jānosoda landesvēra 16. aprīļa varmācīgie akti, b. jāatņem sargi no valdības ēkām un jādod Ulmaņa ministrijai iespēja atgriezties pie darba, c. tūlīn jādemisionē visiem Ulmaņa kabineta locekļiem, d. nekavējoties jārekonstituē valdība, sastādot jaunu koalīcijas kabinetu ar Ulmani kā premjērministru, kurā Ulmaņa vecā kabineta locekļi būtu majoritātē, piemēram 7—8 vietas no 12, un minoritātu grupai (baltiem, mēreniem latviešiem, židiem etc.) 4—5 vietas, e. vispārīga amnestija attiecībā uz pagājušiem politiskiem notikumiem, f. politisks un sociāls pamiers līdzīgi tam, kāds bija Francijā, Vācijā un citās valstīs pa lielā kara laiku, lai padarītu iespējamu sekmīgi turpināt cīņu ar lieliniecismu. Ulmaņa ministrijai jādabū majoritāte jebkurā proponētā koalīcijas valdībā, jo tādu soli pabalstītu Latvijas pretlielinieciskās iedzīvotāju daļas vairākums. No otras puses minoritātes grupām, īpaši tām, kuras ņēmušas dalību kara operācijās pret lieliniekiem, būtu jāierāda stipra minoritātes priekšstāvība koalīcijas valdībā, kura organizēta kara sekmīgi turpināšanai.

No latviešu puses šos priekšlikumus principā pieņēma, ievērojot draudošo ekonomisko un militāro stāvokli. Bet vēlākajās sarunās ar vāciešiem un Niedru izrādījās, ka pirmie grib politisko amnestiju attiecināt arī uz tiem, kas bija laupījuši privāto un valsts īpašumu un ka Niedra atsakās ņemt dalību Ulmaņa sastādītā kabinetā, ja viņš tur nevar izvest savu iekšlietu un agrārlietu politiku — pilnīgi pretēju politiku Ulmaņa politikai. Tā kā vienā kabinetā nevar būt divējāda virziena politika un tā kā vācieši bez Niedras atsacījās ņemt dalību Ulmaņa sastādāmā kabinetā, tad vienošanās arī nenotika. Vācieši un Niedra pārtrauca tālākas sarunas ar ministru prezidentu, lai gan pēdējais pieņēma beidzot priekšā likto kabineta personu sastāvu: 3 no vācu aprindām, 1 no Niedras piekritējiem un 1 no ebrējiem.

10. maijā atsacījās Borkovska kabinets, nosodīdams 16. aprīļa aktu, kas bija viņa varas avots, tomēr nododams varu Niedram un tā sastādītam kabinetam. Niedra savā paziņojumā "Latvijas tautai" atbalsta savu varu uz zemturiem.

Tautas Padomes prezidijs atzina par vajadzīgu celt priekšā Tautas Padomei šo īso materiālu informācijas dēļ un liek no

savas puses priekšā izvēlēt komisiju, lai sastādītu pilnīgu pārskatu par pēdējā laika notikumiem mūsu valsts dzīvē.” (599)

Kaut gan šis TP ziņojums parāda pagaidu valdības neapskaužamo stāvokli Liepājas posmā, kā arī dažādo politisko spēku sacensību, tad viņai un Tautas Padomei runā par labu tās apņēmība suverēno varu paturēt savās rokās. Neskatoties uz to, ka vācu avantūristi apcietināja iekšlietu ministru Dr. M. Valteru un apgādības ministru J. Blumbergu, TP vicepriekšsēdi Gustavu Zemgalu un divdesmit citus TP locekļus (600), pagaidu valdība neizlaida ne uz mirkli varu no savām rokām. Ministru prezidentam K. Ulmanim palīdzēja tas, ka viņš vēl laikus atrada patvērumu angļu misijā un apsardzības ministrs J. Zālītis tajā laikā palika frontē starp brīvības cīnītājiem. Bez tam pagaidu valdība bija izdevusi plašas pilnvaras Markum Gailītim Ziemeļlatvijā, kas deva iespēju nacionālās armijas tālākai izveidošanai un pārvaldes darbam. Par pagaidu valdības varas apziņu un citu varas pretendentu ignoranci liecināja jau ministru prezidenta vietnieka un iekšlietu ministra Dr. Valtera drošā rīcība, atklājot H. fon Štrika afēru. Pietika muitas ierēdnim Kaimiņam apķīlāt zviedru virsnieka Edlunda uz Liepāju atvesto saini ar vācu bruņniecības savvērestības plāniem, lai Dr. Valters dotu rīkojumu pārbaudīt šaubīgā saiņa saturu, atklāt savvērestību un likt apcietināt vainīgos. Iekšlietu ministra pavēle skanēja: “Uz kara stāvokļa noteikumu pamata valsts apsardzības un kārtības uzturēšanas nolūkā pavēlu apcietināt Vidzemes muižniecības maršalu Heinrichu fon Štriku. Pavēlu visiem, kam būtu zināma H. fon Štrika uzturēšanās vieta, par to nekavējoties ziņot man. Personām, kas uzrādīs H. fon Štrika uzturēšanās vietu vai arī citādi palīdzēs viņu apcietināt, izmaksās 10.000 rubļu lielu atlīdzību”. (601) Tas vērsās nevien pret minēto muižniecības maršalu, bet reizē arī pret ģenerāli fon der Golcu, kas bija iecelts par Liepājas gubernātoru un Latvijas teritorijā esošās armijas virspavēlnieku.

Latvijas pagaidu valdība apzinājās sevi par primāro varas organu un rīkojās tam atbilstoši. Konflikti ar citām varas instancēm un savstarpējas apcietināšanas akcijas nevis mazināja, bet netieši cēla pagaidu valdības autoritāti iedzīvotāju acīs. Pagaidu valdība, neskatoties uz sadarbību ar landesvēru Kurzemes frontē, atzina par pareizu atklāti apgaismot savu nostāju pret Baltijas muižniekiem.

Ar "Latvijas Sarga" izdošanu nepietika. Šis laikraksts gan lielā mērā sekmēja pagaidu valdības darbību un noskaidroja neatkarīgas valsts priekšrocības, tomēr tas nesasniedza katru. Bez tam okupācijas vara laiku pa laikam traucēja "Latvijas Sarga" un "Strādnieku Avizes" iznākšanu. Tādēļ liktenīgajās aprīļa dienās pagaidu valdība izšķīrās par trīs uzsaukumu iespiešanu un izplatīšanu Kurzemē. Viens no tiem runāja par to — "Kamdēļ mēs cīnāmies pret lielniecismu", otrs "Kas mūsu lielākie ienaidnieki" un trešais "Ko mums dos brīvā Latvija". Vienu šo uzsaukumu saini bija saņēmis Kalpaka bataljona virsnieks A. L. Lōfvingš. Kolīdz uzsaukumus saziņā ar aprīņa priekšnieku Kāpostiņu Tukumā izlīmēja pie namu sienām, Lōfvingu apcietināja landesvēra ļaudis. Vienā uzsaukumā bija teikts, ka "mūsu lielākie ienaidnieki ir boļševiki un Baltijas baroni". (602). Fon der Golcs deva pavēli pārdrošo kalpakieti un minēto Kāpostiņu paturēt apcietinājumā.

Pirms pulkvedis Kalpaks bija kritis, viņš uzdeva arī no savas puses informēt apkārtnes ļaudis par pagaidu valdības un latviešu brīvības cīnītāju mērķiem. (603). Tānī politiskajā jucekli, kāds bija radies Kurzemē 1919. gadā, tas bija nepieciešams, sevišķi kur pagaidu valdībai, kaut paradoksāli, piesēja vācu orientāciju.

Antonijs Grāmatiņš, kas bija viens no ministra Zālīša tuvākajiem līdzstrādniekiem, saka: "Varam viegli iedomāties, kāds bija tautas, it sevišķi nemantīgās šķiras noskaņojums pret vāciešiem. Kad 25. janvārī mēs, pirmie papildu spēki, — 35 vīri devāmies pie pulkveža Kalpaka cīnīties par demokratisku Latviju un, ejot pa ielu, uzsākām tautasdziesmas, uz mums lielā niknumā kļiedza: "Baronu kalpi, nodevēji", domājot, ka ejam aizstāvēt pastāvošo okupācijas varas kārtību. Nevajadzēja būt kādam dziļdomīgam politiķim, lai saprastu, ka tauta, tās lielais vairākums, būs pret tādu valdību, kuru uzskatīs par vācu līdzgaitnieci, kollaboranti, lietojot šo novazāto vārdu. Nebija arī nekāds brīnums, ka novārdzinātie Liepājas strādnieki bija viegli pieejami radikālo marksistu propagandai. Neatkarīgas valsts ideja bija pavisam jauna, pirmo reizi tautā dzirdama... Pagaidu valdības stāvoklis bija gaužām grūts. Varētu teikt, valdība karājās gaisā." (604).

Par spīti tam, ka ministru prezidents Kārlis Ulmanis bija zengalietis, viņš un viņa darbība bija pazīstama vairāk Vidzemē nekā Kurzemē. Tad jau Andrievs Niedra bija tautā kā rakstnieks vairāk pazīstams, ko viņš savā labā arī izmantoja. Liepājas vecākā paaudze pazina gan Miķeli Valteru, bet tikai

no jauneklā gadiem un viņa darbošanās biedrībās. Zālīti un Goldmani pazina tikai kā nesenās Krievijas valsts domes deputātus. Arī Kalpaks nebija tautā neko pazīstams. Viņš, par laimi, bija nevien labs karavīrs, bet spēja arī politiski domāt. Kalpaks iestājās par to, lai pagaidu valdības deklarācijā būtu norādīts uz agrārreformas nepieciešamību, lai arī mobilizācijas pavēles sasaistītu ar norādījumu par zemes piešķiršanu bezzemniekiem. Tieši Kurzemē tas šķita svarīgi, kur tās appludināšana ar vācu kolonistiem nebija nekāda tukša skaņa. (605).

Citādi jaunajai valstij nebija nekas cits ko solīt. Kur viņas rīcības spēja sniedzās līdz Ventas frontes līnijai, Aleksandra Plensnera vārdiem runājot — “Mūsu valsts bija nelielā zemes strēmēlē saspiesta un ļoti nabaga”. (606).

Pagaidu valdība atelpoja tikai nedaudz tani brīdī, kad izdevās no Lietuvas valdības aizņemt 3 miljonus marku (no tiem 20 miljoniem, ko lietuvieši bija aizdevuma veidā saņēmuši no Vācijas). Šāda aizņēmuma saņemšana bija ministra Jāņa Goldmaņa nopelns, kas no Krievijas valsts domes laikiem labi pazina kādreizējo deputātu un toreizējo Lietuvas finanču ministru Iču personiski. (607).

Kā pirms, tā pēc 16. aprīļa puča Sabiedrotie atbalstīja pagaidu valdības intereses. Izņēmums radās tikai ar amerikāņu militāro pārstāvi pulkvedi leitnantu Voriku Grīnu (Greene), kas simpatizēja tieši Baltijas baroniem, prasot pat viņu uzņemšanu valdībā. (608). Visstingrāko atbalstu pagaidu valdība atrada angļu pusē. Tādēļ arī 19. aprīļa uzsaukumos, ko izplatīja kā pagaidu valdība, tā kopēji latviešu politiskās partijas, tās uzsvēra savu saskaņošanu ar Sabiedrotiem. “Sabiedrotie ir kopā ar Latvijas valdību”, bija norādīts 19. aprīļa uzsaukumā “Latvju tautai”. (609).

Pagaidu valdība informēja par visu Sabiedroto pārstāvjus, kas nepalika neievērots arī Versaļas miera konferencē.

Ja arī pagaidu valdībai vienu brīdī “bija jāreķinās ar ļaunāko, t.i., lielinieku pieskriešanu pie Liepājas un tās nenoturēšanu” (610), tad pēc 16. aprīļa puča tai bija jānodrošinājas no pārsteigumiem, kas vēl arvien varētu nākt no “prūšu junkuru” puses, kā to toreiz mēdza teikt. Liepāja tani ziņā izrādījās izdevīga vieta, ka tā bija ostas pilsēta. Ar to bija nodrošināta katram gadījumam “valdība uz ūdeņiem”, un tas tiešām tā arī notika, kad pagaidu valdība atzina par labāku pārcelties uz tvaikoņa “Saratovs”. Kuģi savā pārziņā paspēja pārņemt atjautīgi latviešu darbinieki. Pēc valdības pārcelšanās uz tā to apsargāja angļu karakuģi. Vismaz valdības darbības

kontinuitāte šādā kārtā bija nodrošināta.

No bezcerības tautu un Pagaidu valdību paglāba tas, ka kopš marta sākuma pretlielinieku fronte ar savu sakustēšanos tuvojās Rīgai. Pirmās uzvaras, ko izcīnīja kalpakieši kopā ar baltvācu un kņaza Anatola Livena krievu formāciju, lika pagriezties svaru kausiem par labu vienotai nacionālai fronteī. Bet tā nebija vienīgā. Februārī bija sākusies arī latviešu nacionālo vienību organizēšanās Ziemeļlatvijā. Arī tur latviešiem bija sabiedrotie, un tie bija igauņi. Apsardzības ministrs ar 3. februāra pavēli iecēla kapteini J. Zemitānu par šī kaujas sektora organizētāju un vadītāju Ziemeļlatvijā ar kompetenci iesaistīt latviešu jauniešus bruņotās vienībās arī Igaunijas teritorijā. Par to panāca vienošanos ar igauņu valdību un virspavēlnieku Laidoneru. Tā radās Latvijas vēsturē pazīstamā "ziemeļnieku armija", kas varēja jo drīzi lepoties ar daudzām uzvarām, apdraudot lieliniekus no ziemeļiem.

Atbrīvotos Ziemeļlatvijas pagastos un pilsētās bija vieglāk īstenojama mobilizācija, nekā tas bija Kurzemē. Uz mobilizāciju ieradās necerēti liels iesaukamo skaits. To veicināja lauku iedzīvotāju pretlielinieciskais noskaņojums. (611). Pieteicās arī prāvs skaits brīvprātīgo. Bez ierunām nacionālās armijas vajadzībām nodeva zirgus, divriteņus, drēbes, apavus un pārtiku, — pie tam tas notika spontāni un ar sajūsmu. Kā izsmieklis tam nostājās pretim 19. februārī Kurzemē savāktais ziedojums cīnītājiem pie Ventas. Tur, kā liecina Plensners, sanāca tikai 5 pāri zeķu, 2 pāri cimdu un 3 silti krekli. (612).

NIEDRAS VALDĪBA UN ĢENERĀLIS FON DER GOLCS

Kad 1919. gada 26. aprīlī Liepājā nodibinājās pirmā Andrieva Niedras valdība (gan toreiz svešā aizsegā — kā Borkovska kabinets), Latvija vienā laikā bija ieguvusi trīs valdības. Jau kopš 1918. g. decembra blakus Kārļa Ulmaņa valdībai bija savas pretenzijas pieteikusi lielinieciskā Pētera Stučkas valdība un nu, desmit dienas pēc Baltijas muižnieku inspirētā puča, Kurzemē nodibinājās Niedras-Borkovska valdība. Militāro spēku virspavēlnieks Rīdigers fon der Golcs neslēpj, ka šīs trešās valdības nodibināšana bija viņa rokdarbs. Iepriekšējā vakarā, pirms Niedras-Borkovska valdības sastādīšanas, fon der Golcs bija teicis: "Līdz rītdienas

pēcpusdienai valdībai jābūt gatavai, jo citādi baltvācu lieta ir zaudēta." (613).

Baltvācu lieta bija, protams, reizē visvācu lieta. Fon der Golcs saturēja ap sevi tādēļ vācu Dzelzs divīziju un fināncēja no Vācijas militārās kases arī landesvēru. (614). Un jau Latvijas republikas labā Liepājā aprīļa beigās ieradās vācu kara ministrs Noske. Vācu varas intereses Latvijā krustoja Sabiedrotie un latviešu tautas pretvāciskais noskaņojums. Neskatoties uz to, fon der Golcs ķērās kā pie pēdējā salma — pie Niedras, nodibinot sev paklausīgu valdību. Tanī salika kā latviešus, tā baltvāciešus, šoreiz bez atšķirīgiem uzskatiem.

Niedra ieradās no Rīgas, pāri frontei, tikai 26. aprīlī Liepājā, kas ļāva viņam vēlāk apgalvot, ka viņš nemaz nav piekritis savai iecelšanai par valdības galvu. Oskars Borkovskis, kas pēc amata bija prokurors, apzīmēja sevi valdībā tikai par ministru prezidenta vietas izpildītāju un iekšlietu ministru, kamēr ministru prezidenta amats bija paredzēts Niedram. (615). Ja Niedra pirmajās savas valdības sēdēs formāli nepiedalījās, tad tikai taktikas dēļ, jo cerēja kompromisa ceļā saskaņoties ar Ulmani (616), nodrošinot savai resp. fon der Golca nodibinātai valdībai Sabiedroto labvēlību. Kad tas neizdevās, atmeta veco izkārti, runājot tieši par Andrieva Niedras valdību.

12. maija sēdes notika jau Niedras vadībā, kas sēžu protokolos figurē kā ministru prezidents un iekšlietu ministrs. Arī tad šai valdībai, vismaz Liepājas darbības posmā, nebija nozīmes, jo visu noteica fon der Golcs. Par visu to šis vācu ģenerālis runā savos memuāros skaidru valodu. Viņš darbojās Latvijā deviņus mēnešus. Un visu šo laiku fon der Golcs atradās visasākā konfliktā ar Ulmani un diviem ministriem, kurus viņš dziļi ienīda. Pēdējie bija Jānis Zālītis un Jānis Goldmanis.

Andrieva Niedras personība prasa atsevišķu apskatu. Jau tas vien, ka Niedra visā sava mūža laikā bija konsekvents sociālistu pretinieks, iezīmēja viņa politiķa ceļu. Kolīdz 1917. g. beigās lielnieki ieguva varu Vidzemē, viņš nevērsās pret tiem tik daudz no kanceles, kā sāka organizēt pret tiem bruņotas vienības. Viņš jau Friča Roziņa režīma laikā nonāca kā kontrevolūcionārs Cēsu revolūcionārā tribunāla priekšā, bet arī tur viņš izturējās bezbailīgi. Kad viņu kā arestantu veda uz Krieviju, viņš ceļā izmuka. Stučkas režīma laikā viņš paslēpās Rīgā un pa divi lāgiem nelegāli pārgāja Kurzemes fronti. Pretinieki viņu apzīmēja par dēkaini un politisku hazardieri, un tāds viņš tiešām laiku pa laikam bija. Kas karavīram bija

varonība, tas Niedram bija dēka, reālītātes ignorēšana vai tās apiešana ar likumu. Niedram pašam turklāt tikai lielā Krievija vai Latvijas piederība Vācijai likās reālītāte.

“Mana pārliecība bij un ir, ka latviešu armija pati par sevi vien nespēj un nespēs uzbrukt Krievijai vai pret viņu aizstāvēties,” raksta Niedra savos memuāros. (617). Lai Latviju paglābtu no lieliniekiem, Niedra bija ar mieru upurēt patstāvīgo Latviju, pakļaujoties spēcīgākām varām. 1919. gada situācija arī rādīja, ka latvieši vieni patiešām arī nespēs atbrīvot Latviju no padomju varas. Tādēļ jau arī Ulmaņa valdība daudz ko piecietā un akceptēja vācu militāro atbalstu, — tikai šī valdība prata tādus apstākļos saglabāt kā pašcietu, tā iespējamo pašnoteikšanos, kamēr Niedram tas nebija svarīgi. Niedras politiskā koncepcija ietvēra bez cīņas pret lieliniekiem vēl norobežošanas no bezzemniekiem un nemantīgo ļaužu slāņa, kurā, pēc Niedras domām, atradās politiski nedrošs elements. Savās “Tautas nodevēja atmiņās” viņš runā par “bezzemnieku diktatūras” briesmām, kādas jānovērš. (618). Niedra bija pret demokrātisko sadzīves iekārtu un politiskajām partijām. (619). Viņš bija vispār pret vispārējām vēlēšanu tiesībām. Tā vietā būtu liekama kūrīju sistēma, paredzot 1. nacionālas, un 2. saimnieciskas kūrījas. Pagasta vecākais, kā arī tiesas priekšsēdis būtu ņemami tikai no mantīgām šķirām. (620). Lielgruntnieki arī viņam bija pieņemami, tādēļ viņš nesimpatizēja agrārreformai. Citiem vārdiem, Niedras politiskā programma bija vārda istā nozīmē reakcionāra.

Apskatot Niedras valdības darbību, visnotaļ jāuzduras uz tās nevarību, bet principiālajās lietās atkal jāuzduras uz jau pieminētām reakcionārām iezīmēm. Tā, jau pirmajā valdības sēdē, kas 12. maijā notiek Niedras vadībā, ministru kabinets nospriež, ka visos Latvijas pagastos, kas no lieliniekiem ir vai tiks atbrīvoti, nekavējoši jāatjauno pagastu pašpārvaldības kārtība, kāda tā pastāvēja cara laikos Kurzemē 1914. gadā un Vidzemē 1917. g. sākumā. Tas pats attiecās uz tiesas locekļiem. (621). Turpretim Niedras valdība uzturēja spēkā Ulmaņa valdības 1918. g. 29. decembra līgumu, kas paredzēja Latvijas pavalstniecības piešķiršanu tiem vācu karavīriem, kas piedalās cīņā pret lieliniekiem.

Par ministru prezidenta vietas izpildītāju paredzēja mācītāju Jūliju Kupču. Tāds vietnieks tiešām izrādījās nepieciešams, jo 12. maijā pagaidu valdībai uzticīga latviešu virsnieku grupa ievilināja Niedru Liepājas karaostā un viņu, tā sakot, — nolauptāja. Virsnieki viņu aizveda uz maz apdzīvotu

Kurzemes jūrmalas stūrīti, lai viņu nosūtītu ar tvaikoni "Maigu" uz Igauniju un nodotu Ziemeļlatvijas pārvaldes rokās. Niedram lika parakstīt atteikšanās rakstu no ministru prezidenta amata, ko viņš tikai zem draudiem izdarīja. Šādu atteikšanās rakstu piesūtīja Tautas Padomes prezidijam. (622). Pašam Niedram izdevās nakts laikā, tērtam tikai veļā (fon der Golcs saka: apakšbiksēs), saviem vajātājiem izbēgt un mērot 25 km attālumu, kamēr viņš nonāca drošībā. Pazīstot Niedras dēkaino raksturu, latviešu virsnieki minētajā gadījumā pielaikojās savā rīcībā viņam.

Reaģējot uz 16. aprīļa landesvēristu puču, Sabiedrotie pārtrauca militu izsniegšanu Kurzemes iedzīvotājiem, kas manāmi traucēja Niedras valdības darbību un prestižu. Gatavojoties uz Rīgas ieņemšanu, Niedras valdība izšķīrās par pārceļšanos uz Rīgu, par pilnvaroto Liepājā atstājot Juri Seskovu, finanču ministra vietnieku.

Niedras valdībai bija katrā ziņā jāuzrāda kādi panākumi, lai tās bālā reputācija iegūtu vismaz drusku spožuma. Jebšu Rīgas atbrīvošana no lieliniekiem 1919. g. 22. maijā nebija gluži šīs valdības panākums, tad tas nodrošināja Andrievam Niedram uz pāris nedēļām Rīgā valdīšanas iespēju. Viņa aizmugurē palika fon der Golcs un vācu politikas taisītāji, kam rūpēja nostiprināties visā Vidzemē. Bet jau ar Rīgas ieņemšanu notika kas liktenīgs. Kamēr Baloža brigāde vēl nebija paspējusi iesoļot Rīgā, vācu funkcionāri uzsāka nežēlīgu aizdomās turētu latviešu iznīcināšanas akciju, no kuriem tikai daļa bija komunisti vai to līdzskrējēji. Faktiski tāda neprātīga rīkošanās bija sākusies jau Ventspilī, Talsos, Kuldīgā un Tukumā. Rīgā un tās apkārtnē nošaušanas notika bez tiesas, bieži tikai uz denunciācijas pamata. Cieta daudz nevainīgo. Kā redzams no Niedras valdības 16. jūnija protokola, tad Inčukalnā bija no vācu karavīriem nošauta kāda jaunava, kas bija sajaukta pārpratuma dēļ ar tās māsu. Pēdējā bija vadījusi kādu lielinieku ierīkotu teļu audzinātavu, kas arī nebija nekāds noziegums, kā to bija spiesta atzīt Niedras valdība.

Tikai jūnija otrajā pusē Niedras valdība sāka par to runāt, lai nošaušanas bez tiesas vairs nenotiktu. (623). Bet tad jau bija nošauti vairāki tūkstoši latviešu, jo Rīgā vien bija apcietinātas ap 4000 personu. (624). Iedzīvotājus smagi nospieda arī tas, ka liķus dienām ilgi turēja uz ielām nenovāktus. Ivande Kaija, būdama aculieciniece šiem notikumiem, ierakstījusi savā dienasgrāmatā izbiļa pilno vārdu: "Šausmas!" (625). Tautā un Latvijas vēsturē viss tas iegājis ar apzīmējumu "baltais terrors" kā sinonīms pirms tam

pārdzīvotajam "sarkanajam teroram".

Latvijas Miera delegācija reaģēja uz vācu militārās varas izdarībām ar 1919. g. 2. jūlija iesniegumu Parizes Miera konferences prezidentam, kur tieši bija norādīts, ka pret latviešu iedzīvotājiem, zem lielnieku sodīšanas apsegas, lieto šausmīgas represijas, apšaujot nevainīgus cilvēkus. Vācu terora režīms sasniedzis ar to savu kulminācijas punktu. (625a).

Nekārtības bija radušās arī fon der Golca Dzelzs divīzijā. "Starp kareivjiem daudz noziedzīgu elementu," konstatē Niedra. (626) Uz visu to arī viņš nevarēja vienaldzīgi noskatīties, bet arī viņa valdības kara ministrs Dr. Vankins te neko nevarēja grozīt, jo viņš bija tikai fiktīva amatpersona. Turpretim viņš un Niedra daudz nopūlējās ar uzbrukumiem un ultimātu stādīšanu igauņiem, kas atbalstīja latviešu brīvības cīnītājus Ziemeļlatvijā un kas tuvojās Rīgai. Saspīlējums augtin auga, un 6. jūnijā norisinājās jau pirmā kauja starp Cēsu pulku un landesvēra spēkiem pie Cēsīm. Turpinājums Cēsu kaujām nāca 19. jūnijā ar vācu uzbrukumu. 21. jūnijā kaujas risinājās jau visā frontē. Latvieši un igauņi 22. jūnijā devās pretuzbrukumā un landesvēra bataljonus satrieca. Baloža brigāde Cēsu kaujās nepiedalījās, bet tās uzturēšanās Rīgā vien saistīja šeit diezgan ievērojamus landesvēra spēkus. (627).

Cēsu kaujās latviešu un igauņu sabiedrotie spēki guva lielu uzvaru, kas izšķīra arī Niedras valdības likteni. 27. jūnijā tā atstāja Rīgu un devās uz Grobiņu meklēt patvērumu pie fon der Golca. (628). Ziemeļnieki aplenca Rīgu un gatavojās padzīt vācu karaspēku no visas Latvijas teritorijas, bet iemaisījās Sabiedroto militārie pārstāvji, novēršot tālākās sadursmes. Sabiedroto apsvērumos bija novērst pretlielniecisko spēku savstarpējo cīņu. Tas arī noveda pie Strazdumuižas pamiera, ko noslēdza 3. jūlijā. (629).

Līdz pagaidu valdības ierašanās brīdim Rīgas civilgubernātorā pienākumus uzņēmās angļu pulkvedis leitnants Tallents, kas, tāpat kā majors A. Kinens (Keenan), bija stingrs latviešu draugs un pagaidu valdības atbalstītājs. Pēc noslēgtā pamiera, Ziemeļlatvijas karaspēks ar pulkvedi Zemitānu priekšgalā ienāca Rīgā 6. jūlijā. Tas bija brīdis, kad ziemeļnieki apvienojās ar Baloža brigādi. Cīņām pie Ventas, Cēsīm un Rīgas bija dots cienīgs noslēgums.

Pa to laiku arī Liepājā risinājās jauni, jūsmīgi notikumi. 27. jūnijā pagaidu valdības kuģis "Saratovs" piestāja Liepājas ostmalā, kur to apsveica TP priekšsēdis Jānis Čakste, kas jau

jūnija vidū bija atgriezies no miera konferences Parīzē, kā arī 20.000 jūsmīgu sagaidītāju. Cēsu kauju atbālsis pievērsa beidzot kurzemniekus pilnīgi savai nacionālajai valdībai Liepājā. Dievs, svēti Latviju maintjās ar Sabiedroto valstu himnām. 28. jūnija pagaidu valdības sēde vairs nenotika "uz ūdeņiem", bet normālos apstākļos. Tāpat par grandioziem gaviļsvētkiem izvērtās pagaidu valdības ierašanās Rīgā 8. jūlijā. Virspavēlnieki Zemitāns un Balodis sagaidīja pagaidu valdību ar militārajiem raportiem.

Tautas Padome 13. jūlijā atklāja savu otro sesiju. Taktisku apsvērumu dēļ sastādījās jauna valdība, kuras priekšgalā palika Kārlis Ulmanis.

PARĪZE, BERLĪNE, VEIMĀRA

Liktenīgajās dienās pagaidu valdība bija meklējusi Latvijas republikai atbalstu Stokholmā un Kopenhāgenā. Tur tā dīvainā kārtā uzdūrās bistamiem pretspēkiem, neizpratnei un vienaldzībai, ne reizi vien sagādājot arī vilšanos. Labāk jau bija Šveicē un Anglijā. Tālas atbālsis nāca no Amerikas Savienotajām Valstīm.

Ceļš taču bija iestaigāts jau no Nacionālās Padomes laikiem, un tiesību cīņtājiem par Latvijas valsti netrūka pašierosmes. Tīri laimīga roka allaž bija Zigrīdam Meierovicam. Tā tas bija arī drāmatiskajos 1919. gada mēnešos. Kamēr Rīgā, Liepājā un Ziemeļlatvijas nostūrī risinājās šķautnaini notikumi un nemitīgas sadursmes, tikmēr viss nebija apklusis arī Eiropas politiskajos centros. Viens no tiem atradās Parīzē, kur savu darbu uzsāka Miera konference. Turp bija nosūtīta arī Latvijas miera delegācija. Baltijas valstu eksistence nebija domājama bez Miera konferences lēmumiem Parīzē.

Par to, kas risinājās Parīzē, vispilnīgāko pārskatu savos rakstos devis Dr. Olgerds Grosvalds. Ļausim viņam stāstīt, jo viņš visos Miera konferences notikumos, kas skāra Latviju, bija klāt.

"Kad es atbraucu 1919. g. janvāra beigās, Z.A. Meierovica aicināts, no Londonas uz Parīzi, Latvijas delegācija pie Miera konferences bij jau ieradusies," vēsti Dr. Grosvalds. "Viņš priekšgalā atradās Valsts prezidents Jānis Čakste. Prominents loceklis bij ārlietu ministrs Zigrīds Meierovics, un bez tam delegācijā iegāja vēlākais ministru prezidents Margērs Skujenieks, J. Seskis, agronoms V. Skubiņš, agronoms A.

Brēmers un kā Latgales pārstāvis J. Grišāns. Vēlāk ieradās žurnālists F. Cielēns kā Sibīrijas Latviešu Nacionālās Padomes pārstāvis, Arveds Bergs, inž. K. Ozols kā Amerikas latviešu pārstāvis un tagadējais valdības pilnvarnieks un sūtnis K. Zariņš kā kooptēts loceklis (Dr. Grosvalda raksts sastādīts 1958.gadā. Aut.). Kā redzams, visas latviešu partijas un nogrupējumi bija taisnīgi pārstāvēti. Kā delegācijas sekretāri sākumā darbojās žurnālists Henrijs Simsons un es. Parīzē toreiz bija sabraukušas delegācijas no visām tautām, no visām malām." (630). "Bez Baltijas tautām tur bija baltkrievi, ukraiņi (kādu laiku pat 3 dažādas ukraiņu delegācijas), ziemeļkrievi, kolčakieši, gruziņi, azerbeidžānieši, armēņi un daudzi citi. Lielvalstu diplomātiem šai mudžekli bija grūti orientēties. Delegācijas nāca un gāja, un grūti bija izšķirt, vai aiz kādas pārstāvības ģerboņa atradās patiesi veselīgs organisms un dzīves spējīga nācija, vai arī tikai politiskas intrigas un personīgas intereses. Bez tam kā spēcīgākais pretfaktors visur — līdz pat iespaidīgākām aprindām un personām — darbojās krievu emigranti, kas negribēja pieļaut bijušās Krievijas tautu atdalīšanos un kurus, kā bijušos sabiedrotos, vēl arvien Eiropa uzklausa.

Šādos apstākļos Meierovica nopelnis ir, ka viņš nostādīja Latvijas delegācijas darbu no paša sākuma uz solidiem pamatiem un prata atrast pareizos paņēmienus un pārliecinošus argumentus. Delegācija savā pastāvēšanas laikā, no 1919. g. 23. janvāra līdz 15. decembrim, iesniegusi Miera konferencei 34 oficiālas notas. No tām lielākā daļa paša Meierovica sastādītas vai arī inspirētas. Kādas bija galvenās delegācijas prasības? 1. Pieļaut Latvijas delegāciju Miera konferencē. 2. Palīdzēt atbrīvot Latviju tās etnografiskajās robežās. 3. Atzīt Latviju de jure kā neatkarīgu valsti. Tad bija jāstādā memorands par Latviju, uzdodot visas vēsturiskās un statistiskās ziņas un Latvijas politikas programmu. Šai darbā ļoti aktīvu dalību ņēma M. Skujenieks. Bij jāsniedz ziņas preseī, jānodibina sakari ar žurnālistiem un jāatsauc galvenokārt no krievu avotiem nākošās nepareizās un tendenciozās ziņas par Latviju. 10. martā Latvijas, Igaunijas un Lietuvas pārstāvjus pieņēma Francijas parlamenta ārlietu komisijas priekšsēdis, iespaidīgais deputāts Franklēns-Buijons, bet 16. martā sekoja sen prasītā un gaidītā audience pie Miera konferences priekšsēža Klemanso..., kas visi saņēma iepriecinošu vēsti: drīzumā jauno valstu jautājums nāksot Miera konferences apspriešanā un viņu pārstāvjus pieļaidīšot konferences sēdēs. Šis solījums piepildījās tikai pa daļai.

6. maijā Miera konference iecēla speciālu "Baltijas komisiju", kurā par priekšsēdi nāca Anglijas pārstāvis sērs Esmē Hovards, Francijas pārstāvis bija senātors Žils Nulāns u.c. Miera konference Baltijas valstu jautājumu bija atdaltjusi no citām jauno valstu problēmām, atzīstot to par sevišķi svarīgu." (631) "Meierovics bija Latvijas miera delegācijas istā dvēsele," izsakās par viņu Olgerds Grosvalds.

Neskatoties uz to, ka Tautas Padome un pagaidu valdība orientējās uz Sabiedroto pusi, tai rūpēja arī attiecību uzlabošana ar Vāciju. Baltijas baroni bija iedzinuši asu ķīli šo attiecību starpā. Gudra politika prasīja aizspriedumus un pretišķības izlīdzināt. Lai nepaliktu tukšām rokām, bija jāatrod piemēroti cilvēki piemērotam politiskam gājienam. 1919. gada aprīlī, tātad dažas dienas pēc notikušā puča Liepājā, vācbaltu progresīvās partijas pārstāvis Vilhelms Šreiners saņēma pagaidu valdības uzdevumu informēt par jaunās valsts centieniem un pašreizējo stāvokli Vāciju. Izvēle bija laba un taktiski apsvērta. Būdams pēc izglītības inženieris, Šreiners gan nebija daudz nodarbojies ar politiku, bet saaudzis ar latviešiem un bija patiens latviešu draugs. Bez tam viņš bija stingrs demokrats un izlīdzinātu uzskatu cilvēks. Tiešs pretstats vācu konservatīvajam spārnam.

Šreiners bez vilcināšanās ieradās Berlīnē. Pirms viņa šeit kādu laiciņu informācijas lietās bija darbojies TP loceklis Ēriks Feldmanis. Šreiners savu uzdevumu izprata plašāk, kādēļ piesaistīja darbā kapteini Nikolaju Fogelmani un izraudzījās sev par sekretāru Gustavu Fleišeru. Tautas Padome pēc tam no savas puses arī sastādīja delegāciju, kurai vajadzēja doties uz Berlīni. No ievēlētiem delegātiem — Alberta Kvieša, Dr. Friča Mendera un Vilhelma Šreintera — tikai pēdējam izdevās nokļūt Vācijā, lai līdzinātu ceļu Latvijas republikai.

Berlīnē Šreiners uzmeklēja vispirms prof. Dr. Kārli Balodi, kas blakus savai zinātniskajai darbībai bija pašķīris sev ceļu politikā. Viņa padomi izrādījās noderīgi. Šreiners piekļuva redzamiem vācu valstsvīriem un demokratiskās Vācijas politiskajiem darbiniekiem. Jau 2. jūnijā viņš tikās ar valsts kancleru Filipu Šeidemanu. Kad Šreiners bija apgaismojis suverēnās Latvijas demokratiskos centienus un grūtības, ko tai sagādājis Augusts Vinigs un Ipaši fon der Golcs, Šeidemans teica: "Šreintera kungs, ticiet man, līdz šim es par visiem šiem notikumiem nekā nezināju." (632)

Vācija 1919. gadā tiešām vēl arvien maz ko zināja par istajiem apstākļiem Baltijas valstīs, un ja kāds ko zināja, tad lieta grozījās ap nelabvēļu vienpusīgo vai sagrozīto ziņu

materiālu.

Vācu nacionālajai sapulcei noturot savas sēdes Veimārā, turp devās arī Šreiners. Nepagāja neviena diena, kad viņš nesastaptos ar nozīmīgiem parlamentāriešiem vai preses pārstāvjiem. No pēdējiem visstingrāk latviešu lietu atbalstīja Helmūts fon Gerlachs. Šreineram izdevās nodibināt pietiekami labu kontaktu tieši ar lielo vācu presi. Bet viņam rūpēja arī Latvijas jautājuma pacelšana vācu parlamentā. To varēja panākt ar īpašas interpellācijas iesniegšanu, kas arī notika. Uz interpellāciju atbildeja valsts kanclers Šeidemans. Ja arī ne pilnīgi, tad daļēji tā vērsās pret fon der Golcu un viņa militārajām akcijām. Pats būdams pilsonis, Šreiners prata izmantot vācu sociāldemokrātu abas partijas Latvijas interešu labā. Vācu demokrātu partijā viņam mazāk sekmējās. Spēcīgu stuti latviešu lietas labā viņš atrada neatkarīgo socialistu frakcijas līdera personā. Tas bija Hugo Hāze. Tanī dienā, kad Hāze bija paredzējis turēt savu lielo runu Latvijas jautājumā, viņu nošāva. Paturot acīs vācu sociāldemokrātu lielo lomu Veimāras republikas sākumā, Šreiners neapmierinājās ar saviem sakariem, bet ataicināja no Šveices uz Veimāru sev palīgā Dr. Paulu Kalniņu. Pāris dienās arī Dr. Kalniņš pavairoja Latvijas republikas draugu skaitu. Vispār bija sācies jauns, konstruktīvs etaps latviešu sociāldemokrātu politiskajā kursā.

Jūlija beigās ministru kabinets iecēla Vilhelmu Šreineru par Latvijas sūtni Berlīnē. Savas pilnvaras viņš iesniedza dažas dienas vēlāk vācu ārlietu ministram Hermanim Milleram, vēlākajam valsts kancleram. Berlīnes darbības posms pirmajam Latvijas sūtnim Berlīnē bija visai sekmīgs, bet Iss, jo Latvija, sakarā ar Bermonta avantūru, atzina sevi par iesaistītu kara stāvoklī ar Vāciju un pārtrauca novembra beigās ar to diplomātiskos sakarus. Bet tanī laikā nostiprinājās jaunās republikas draudzīgās attiecības ar Rietumvalstīm. Pirmās stīgas diplomātiskajā laukā, kā redzējām, gāja pa grumbuļainu ceļu. Latvija meklēja un tomēr sev atrada cienīgu vietu Eiropas tautu saimē.

DIENAS BALTAS, NEBALTAS

Kolidz Tautas Padomes trešajā sesijā Rīgā 13. jūlijā paziņoja otrās pagaidu valdības sastāvu, ministru prezidents K. Ulmanis kā vienu no vispirmajiem uzdevumiem, kas valdībai jāatrisina, uzskatīja lielnieku izdzīšanu no Latgales, kur vēl

bija aizķērušās dažas sarkanās armijas daļas. Tomēr viņa teiciens, ka "valdība cer, ka pirms rudzi sāks dzeltēt un labība tiks ievākta, neviens ienaidnieks mūsu zemē nebūs", bija pārāk optimistisks, jo Kurzemē, kaut latentā stāvoklī, Latvijas republiku apdraudēja vēl cits svešs karaspēks. Plašā pārskatā par valsts iekšējo izbūvi valdība deklarēja apņēmību panākt valsts starptautisko atzīšanu, steidzinot Satversmes sapulces sasaukšanu. Tas viss solīja lielāku valsts stabilitāti. Mazākuma tautības savukārt vēlējās steidzīgu valsts pamatu izveidošanu, lai jaunajā iekārtā nebūtu otrās un trešās šķiras pilsoņu, kā tas bija krievu imperijā. Latvijas valsts dibinātāju un vadītāju nacionālo stāju gan neviens neapšaubīja, bet daudziem nepatika trīs mazākuma tautību ministru iesaistīšana otrajā pagaidu valdībā. Dr. Fricis Menders, atbildēdams sociāldemokrātu frakcijas vārdā uz Ulmaņa nolasīto valdības deklarāciju, vainu šinī lietā nepierakstīja viņam, bet "tām ārējām varām, kuras mums tagadējo kompromisu uzspiedušas", pie kam viņš šīs varas nemaz neatzina par Latvijas valstij īsti "labvēlīgām varām", lai gan runa bija par Sabiedrotiem.

"Paši savā tautā lai meklējam pirmo un stiprāko atbalstu Latvijas valsts uzcelšanai," teica TP sēdē Kārlis Skalbe. (633). Viņam kremta to iepriekšējās valdības ministru nostumšana malā, kas dedzīgi bija sludinājuši neatkarīgās Latvijas ideju (Goldmanis, Zālītis, Paegle, Puriņš). Sociāldemokrāts J. Celms izteicās vēl radikālāk, proti, ka neatkarīgo, brīvo Latviju nedrīkst "darīt atkarīgu no miltu maisa". Tas bija mērķēts galvenokārt pret amerikāņu misijas vadītāju Voriku Grīnu, kas vistiešāk atbalstīja Baltijas muižnieku pretenzijas. Ar valdības pārkārtojumu konservātie vācieši bija nostājušies vācu progresīvās partijas vietā un par spīti tam, ka progresīvie vācieši no pirmā brīža bija izpratuši laika prasību par Latvijas republikas dibināšanu. Bet tānī brīdī bija noticis manāms pagrieziena visā baltvācu politikā, kuras vadību uzņēmas Dr. Pauls Šimans, konsekvents demokrāts.

TP ķērās pie Satversmes sapulces vēlēšanu likuma izstrādāšanas un citiem vissteidzamākajiem likumdošanas aktiem. TP kā priekšparlaments nespēja īsā laikā visu iedarbināt, valdība ķērās pie to problēmu atrisināšanas, kur nedrīkstēja neko nokavēt. Šo problēmu vidū bija izglītības lietas un kultūras dzīves rosināšana. Jau 1919. gada vasarā pagaidu valdība ķērās pie Konservātorijas kā augstākās skaņu mākslas izglītības dibināšanas un 20. augustā iecēla prof. Jāzepu Vītolu par tās direktoru. Ar 20. augusta lēmumu

valdība nodibināja arī Mākslas akadēmiju, iecelot par tās direktoru Vilhelmu Purvīti. Atzītu un iemīļotu tautas mākslas dzīves veidotāju izvirzīšana vadītāju vietās savukārt cēla diženas spāres Latvijas republikas celtnei. Pirms tam bija sākusi darboties Nacionālā Opera.

Kad visam tam 1919. g. 28. septembrī pievienojās vēl Latvijas Universitāte, latviešu kultūra, varētu teikt, novilka savus vecos kalpības svārkus un lika spīdēt gaišākam saules staram savā gara dzīves mājoklī. Latviešu tauta cēla spāres nacionālajai kultūrai. Prof. Dr. Ludis Adamovičs par Universitātes dibināšanu teicis šādu vārdus: "Dažādos priekšdarbos, kas tieši sagatavoja šīs pirmās latviešu akadēmiskās mācību iestādes tapšanu 1919. g. vasarā un pa daļai arī agrāk, var jau noteikti saskatīt Latvijas augstskolas — Universitas Litterarum Latviensis ideju, un šī ideja par sevi ir vēl vecāka. Tā ietelp latviešu tautisko centieni nākotnes izredzēs, ko lolo jau lielie tautas atmodas darbinieki. Tā ir viena prasība latviešu tautas apzinīgās intelektuālās pilnveidošanas programmā." (634).

Nodibinot Latvijas Universitāti (ar sākuma nosaukumu Latvijas Augstskola), izbeidza darbību Rīgas Politehniskais institūts, ko vācu okupācijas vara bija pārdēvējusi par Baltijas tehnisko augstskolu. Šo augstāko mācībiestādi izveidoja kā pilnīgi patstāvīgu apvienotu augstskolu, t.i. blakus humānitaro zinātņu fakultātēm pievienojot eksakto zinātņu fakultātes.

Latvijas Universitāte nebija tikai augstākā mācībiestāde, bet reizē pētniecības iestāde un vispārēja intelektuālas dzīves izkopēja. Jau no pirmā brīža tai izveidojās teicami sakari ar rietumzemju universitātēm, pētniecības iestādēm un fondiem. Latvijas Universitātei netrūka arī piemērotu mācībspēku. No Krievijas un Rietumeiropas atgriezās latviešu zinātnieki. Latviešiem vispār netrūka inteliģences arī pēc tam, kad pulciņš kreiso intelektuāļu bija aizklīduši uz Padomju Krieviju. Līgotņu Jēkabs tos no latviskā redzes viedokļa apzīmēja par "tukšajām vārpām". (635).

Arī vienas strēlnieku daļas aizklīšana pāri robežām, apstākļiem normālizējoties, necirta vairs tik sāpīgu robu tautas nacionālajā organismā, kā tas bija pašā pirmajā neatkarības brīdī. Kolīdz jau varēja runāt par nacionālo armiju un nevien vairs par bataljoniem, brigādēm un atsevišķiem pulkiem, netrūka vecu virsnieku ar kaujas pieredzi un pietiekamu militāru izglītību. 1920. gada vidū bija izveidotas jau trīs divīzijas. Trūka tikai smago ieroču, ko sevišķi smagi izjuta

Bermonta uzbrukuma laikā.

Bermonta dēka Latvijā sākās 1919. g. 8. oktobrī ar uzbrukumu Rīgai. Latviešu tautas likteņa upe Daugava tagad kļuva par fronti. "Pakāpeniski šī fronte," saka A. Krīpens, "ārvienu pagarinājās austrumu virzienā, līdz beidzot Daugavas līnija nonāca līdz Jaunjelgavai, turpinoties tālāk Zemgalē līdz Viesītei, frontes garumam pieaugot uz apm. 120 km." (636). Jebšu šāds uzbrukums nenāca negaidot, tad tomēr dažu dienu laikā nacionālā armija sakārtojās un atsita uzbrukumus. 15. oktobrī pat izdevās ieņemt Daugavgrīvu, kas atradās vienu nedēļu ienaidnieka varā. Kolīdz virspavēlnieka štāba vadību pārņēma ģenerālis (toreiz pulkvedis) Pēteris Radziņš, neviena diena nepagāja, kas nevēstītu par jaunām uzvarām. Tik lielā mērā, kā Bermonta uzbrukuma laikā, latviešu tauta līdz tam nebija bijusi vienota. Vārda istajā nozīmē varēja runāt par patriotisma uzplūdiem, ko manāmi pacēla vēl Raiņa tikko sarakstītā "Daugava", brīvai Latvijai veltīta poēma.

"Virieši visi iet uz fronti, pat bērni, 14 gadus veci skolnieki," rakstīja savā dienasgrāmatā toreiz Ivande Kaija. "Zaldātiņi daži aiziet uz Daugavu ar basām kājām." (637). Un Jānis Porietis runā par Bermonta laikiem šādi: "Sevišķi dzīva kustība bija Latviešu biedrībā. Turp steidzās brīvprātīgie, lai izpildītu savu pienākumu: cīnītos par Latviju! Ieeju ar savu biedru patumšā zālē, kura pārpildīta. Satiekam pazīstamus no dažādām valdības iestādēm, augstskolas profesorus un studentus, Tautas Padomes locekļus, kuri tagad viena darba ļaudis — karavīri. No ielas dzirdams automobiļu troksnis, un pēc brīža nes zālē smagas kastes ar šautenēm. Daudzi saņem nāvīgo ieroci, apskata viņu un, kā nokaunējušies, griežas pie kaimiņa ar jautājumu: kā jālādē un jāšauj? Nekavējoties rodas arī skolotāji, kas labprāt isumā parāda, kā jārikojas, jāšauj, un piecās minūtēs apmācība gatava. Visas sejas nopietnas, ir nojauta, ka pašlaik notiek kas liels un neaptverami svarīgs. Augšējā zālē visus nostāda garā rindā, kurā stāv arī Tautas Padomes locekļi: A. Ķeniņš, Sp. Paegle, Bruno Kalniņš, Veckalns, agr. Gulbis, prof. K. Balodis, Dr. P. Zālīte u.c. Ātri rota sadalīta vados, nodaļās un posmos." (638)

Liekas, ka tieši šīs ainas atspoguļo vislabāk stāvokli un pārdzīvojumus, kas parādījās Bermonta dienās.

3. novembrī Latvijas armija, pabalstīta ar Sabiedroto flotes uguni, pārgāja izšķirošā uzbrukumā. Dažu dienu laikā ieņēma Jelgavu un Tukumu, pēc kam ar smagām cīņām aizsargāja Liepāju un padzina ienaidnieku pāri Lietuvas robežai.

Ne mazāk svarīga bija Latgales atbrīvošana no sarkanās armijas. No tās bija atkarīga arī Satversmes Sapulces sasaukšana, jo Tautas Padomē bija pieņemts lēmums, ka tā sasaukama tikai pēc Latgales atbrīvošanas no lieliniekiem. Tā šķita par vieglāk izpildāmu prasību nekā sagaidīt atpakaļ no Krievijas milzīgos bēgļu barus, kurus arī gribēja iesaistīt pirmā parlamenta vēlēšanās.

Ar poļu karaspēka atbalstu 1920. g. 3. janvārī ieņēma Daugavpili, bet pārējo Latgali atbrīvoja latviešu regulārais karaspēks sadarbībā ar partizāniem, t.s. zaļajiem. Arī Latgalē uz ik soļa radās brīvprātīgie, kas nekavējās doties cīņā pret ienīsto apspiedēju. (638a). 1920. g. 1. februārī kara darbība Latgales frontē izbeidzās ar slepeni noslēgtu pamieru. Kaujas ugunis vispār apklusā.

SIEVIETES LOMA TAUTAS LIKTENĀDIENĀS

Latviešu sievietes rosmes un upuri valsts tapšanas laika vēsturē maz ievēroti. Bet tie nebija gluži mazie.

Dziļajām vagām, ko valsts idejas daudzinašanas laukā bija 1. pasaules kara laikā dzinušas Anna Ķeniņa un Austra Ozoliņa-Krauze, brīvības cīņu laikā pievienojās ne viens vien jauns nozīmīga darba veikums.

Dažas nedēļas pirms Bermonta uzbrukuma Rīgā nodibinājās Sieviešu Palīdzības korpuss. Tā bija pēc britu parauga dibināta brīvprātīga sieviešu organizācija, kuras mērķis bija sniegt visāda veida palīdzību Latvijas armijai, darbojoties ciešā sakarā ar attiecīgām nacionālās armijas pārvaldēm. Šī palīdzība izpaudās gādībā par karavīru materiālo vajadzību apmierināšanu, kā arī par viņu gara tieksmju izkopšanu, cik tas kara apstākļos bija iespējams. Blakus šim uzdevumam Sieviešu Palīdzības korpuss tūlīt pēc kara attīstīja plašu aprūpes darbu kara izpostītajos apgabalos, pievēršoties sevišķi trūcīgiem bērniem, nespējniekiem un bēgļiem, karā kritušo atraitnēm, bāreņiem un invalīdiem. Tā kā par ievainoto karavīru un invalīdu lietām rūpējās Latvijas Sarkanais Krusts, tad minētā korpusa darbinieces apmeklēja slimnīcas un lazaretas, lai aprūpei dotu plašāku izkārtojumu. Tāpat tās strādāja roku rokā ar Amerikas misiju un Dr. Orbisona akciju.

Pats svarīgākais darbības cēliens Sieviešu Palīdzības korpusam izvērtās pa Bermonta uzbrukuma laiku. Kad Rīgā krita pirmās vācu granātas, korpusa darbinieces izveidoja nacionālās armijas palīgdienestu. Armijas apgādes nozares

vadību uzņēmās prezidenta Čakstes kundze. Steigā ierīkoja kareivju ēdināšanas punktus, frontes apgādāšanu ar uzturu, drēbēm, veļu u.c. priekšmetiem, kā arī lielu skaitu tējnīcu. Pirmajās dienās paēdināja visus tos kareivjus, kas atradās Daugavmalā un kuru apgādi nepaspēja noorganizēt armija pati. Pēc tam brīvības cīnītāju paēdināšanas tīklu paplašināja. Ēdināšanas punktos vien izsniedza dienā brokastis, pusdienas un vakariņas 7000 cīnītājiem. Tāns brīvprātīgi un bez jebkāda atalgojuma strādāja 180 darbinieces. Prāvam skaitam karavīru ēdiens bija jāpienes klāt, un pildot šādu bīstamu uzdevumu, ienaidnieka granāta smagi sakropļoja korpusa darbinieci Elzu Žiglevicu, kas no ievainojuma nomira. Dzīva palika smagi ievainotā Emīlija Jātniece. Šie notikumi rādīja, ka latviešu sievietes drosmīgi ierindojās brīvības cīnītāju rindās. Siguldas pulkā bija pratusi iekļūt Vallija Veščuna, atstādama ģimnazijas astoto klasi. Viņa kā dižkareive piedalījās visās kaujās ap Spilves pļavu, un, kā brīvības cīnītāji atceras, šī meitene, iziedama tālu uz priekšu Lielupes rajonā, ar savu sajūsmu aizrāva sev līdzī pārējos kareivjus. (639).

Kā Elza Žiglevice, tā Vallija Veščuna un Lina Canka ieguva Lāčplēšu ordeni.

Tiešu uzdevumu Sieviešu Palīdzības korpusam bija tik daudz, ka bija jāizveido deviņas darbības nozares, no kurām svarīgākā bija jau minētā apgādes nozare, kā arī īpaši atzarojumi sociālajai apgādei un ziedojumu vākšanai. Ap ikvienu nozari pulcējās desmitām, ja ne pāris simtu brīvprātīgu darbinieču, kādēļ patiešām varēja runāt par korpusu. Bet pati ziedojumu vākšana aptvēra plašus tautas slāņus. Sarkanā Krusta Starptautiskās komitejas arhīvā Ženēvā vēl šodien glabājas Sieviešu Palīdzības korpusa pusgada darbības pārskats, no kura redzams, ka laikā no 1919. g. 1. oktobra līdz 1920. g. 1. aprīlim Vidzemē vien īsā laikā bija savākti tūkstošiem apģērbu un veļas komplektu, 2745 pāri cimdu, ap 2000 dvieļu u.c. pirmās nepieciešamības mantu, kā arī simtiem pudu uzturvielu un tabakas. Tas viss notika laikā, kad zeme bija ilgajos kara gados noplicināta un ļaužu rocība maza. Un ja salīdzinām ar apstākļiem Kurzemē pagaidu valdības darbības sākumā, tad tautas nacionāli valstiskā apziņa bija strauji augusi, rodot stingru pamatu valstij un neatkarības gribai. Bija mātes, kas atdeva ar nelokāmu apziņu cīņai visus savus dēlus. Tāpat citur visur sievietes roka bija klāt.

Ivandes Kaijas dienasgrāmatā atrodam šādu ierakstu: "31. oktobrī uzrakstīju uzsaukumu latviešu sievietēm, lai dibina Latviešu sieviešu zelta fondu, ziedojot visu savu

nekustamo kapitālu, rotas un sudrablietas. Šodien tas nodrukāts Latvijas Sargā. Laikam redaktors Kroders aprunājies iepriekš ar prezidentu utt. Taisni priekš 7 gadiem 31. oktobrī es nodrukāju uzsaukumu latvju sievietei, lai ziedo Aspazijas 25 gadu jubilejas balvai — ar labiem panākumiem. Sanāca ap 4 ar pus tūkstoši, kas tai laikā bija liela nauda. Nu redzēsim — kādi panākumi būs tagad! Man sen tāds uzsaukums padomā, bet baidījies nākt klajā, ka neiznāk latvju sievietēm liela blamāža. Bet acumirkli Latvijas valsts un tautas stāvoklis tik kritisks, ka tomēr riskēju cerībā, ka latvju sieviete neatteiksies no šāda niecīga pasaulīga upura, kur visa Latvijas dzīvā miesa asiņo tūkstoš brūcēm.” (640).

Pietika ar šo aicinājumu, lai 1919. g. 5. novembrī, kad kaujas troksnis vēl nebija norimis, nodibinātos Latvijas republikai veltītais Zelta fonds. Tas darbojās Sieviešu Palīdzības korpusa paspārnē, bet, lai pret fondu rastos nedalīta uzticība un palāvība, tad nolēma fondu nodot Satversmes sapulcei kā ziedojumu, ko nodevusi pati tauta. Nepilnu piecu mēnešu laikā ienāca nevien zelta un sudraba nauda, bet ap 900 gredzenu, dārgmetalla rotu un trauku. (641). Kad kāda meitenīte atnesa pilnu sauju sudraba saktiņu un rotu, tad fonda darbiniece tai jautāja, vai viņai nav žēl šķirties no savām rotām. Meitene atbildēja: “Ja Latvija būs brīva, es atgūšu savas rotas, ja tā tāda nebūs, priekš kam man šīs rotas?” (642).

Šāds patriotisma uzplūdu laiks neaprobežojās tikai ar Bermonta uzbrukuma laiku. Jau divi gadus pirms tam, nodibinoties Nacionālajai padomei, Jāņa Goldmaņa un Z. Meierovica darbu sekmēja tieši jauniešu pulciņš, kas ticēja Latvijas republikai jau tad, kad tās vēl nebija. 18 gadus vecā Alise Stunda vāca Pēterpili naudu pulkveža Brieža pagrīdes darbībai, kā arī Meierovicam ceļa naudai uz Londonu. Savāktos ziedojumus bija drošāk noglabāt šīs meitenes malkas šķūnītī, un tā to darīja, nebaidīdamās riska. Bet arī citās izdarībās un uzdevumos bija jāpieliek roka, un taisni jaunajai paaudzei tas padevās. Šodien par visu to tikpat kā neko nezinām, bet bieži tā sauktajos “mazos darbos” ir ieguldītas nevien masīvas pūles, bet nodrošināts kāda uzdevuma atrisinājums. Sievietes roka tur visur bija klāt no pirmās dienas.

SATVERSMES SAPULCE UN LATVIEŠU DEMOKRATIJAS UZVARA

Par Satversmes Sapulci bija runāts dažādos variantos jau kopš 1905. gada. Tomēr vajadzēja pāriet piecpadsmit gadiem, kamēr latviešu neatlaidīgā prasība pēc Latvijas Satversmes Sapulces sasaukšanas varēja īstenoties. Tā arī, pretēji Krievijas Satversmes sapulcei, savu uzdevumu veica. Ar tās ievēšanu, piedaloties visiem iedzīvotāju slāņiem, bija īstenota arī demokrātiskā pamatprasība, t.i. Latvijas Satversmes Sapulci ievēlēja vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās. Vēlēšanas balstījās uz Tautas Padomē 1919. g. 19. augustā vienbalsīgi pieņemtā vēlēšanu likuma. Mārgers Skujenieks, salīdzinādams Latvijas vēlēšanu kārtību ar citu Eiropas valstu vēlēšanu likumiem, apzīmēja to par visdemokrātiskāko. (643)

Kaut arī Satversmes Sapulcei piekrita konstitucionālās likumdošanas uzdevums, tad tā deva savukārt skaidrību tautas politiskajos uzskatos. Padomju vēsturnieki allaž atgādina, ka Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās trijos Vidzemes apriņķos lielinieki ieguvuši 97781 balsu resp. 72% no 136.080 nodotajām balsīm, bet viņi noklusē, ka daudzi šīs vēlēšanas boikotēja. Neaizmirsīsim, ka tās notika kara apstākļos. Jebšu tanī laikā lieliniekiem (ne ikreizes toreiz ar to saprata arī komunistus) piekritēju netrūka, tad vēl jo vairāk tas norāda uz komunistu politisko bankrotu neatkarības laikā, kad varēja ķerties pie nevainojamām, īsti demokrātiskām vēlēšanām. Tanīs komunisti sākumā neuzdrīkstējās vispār piedalīties, lai nenodemonstrētu savu sakāvi. Pat par kādu vēlēšanu boikotu Satversmes Sapulces vēlēšanu laikā nevar būt runas, jo Valsts Statistiskā pārvalde 1920. gadā konstatēja, ka piedalīšanās Latvijas Satversmes vēlēšanās ir uzskatāma par ārkārtīgi dzīvu, jo tanīs piedalījās gandrīz 85 procentes balsstiesīgo pilsoņu. (644). Mārgers Skujenieks savā vēlēšanu rezultātu analizē spiests pat konstatēt, ka "dzīvā piedalīšanās vēlēšanās ir it sevišķi uzkrītoša, kad ievēro, ka lielinieki visā zemē izplatīja savas proklamācijas ar uzaicinājumu boikotēt vēlēšanas, bet paši vēlētajiem, iedami balsot, pierādījuši, ka tie lielinieku boikota aģitāciju neievēro." (645).

Satversmes Sapulcē ievēlēja 150 deputātus 17. un 18. aprīlī, bet divus citus pēc tam, kad īgaunī atbrīvoja Ainašus un Valkas pilsētas latvisko daļu, kā arī dažus okupētus Ziemeļlatvijas pagastus. Tātad Satversmes Sapulcē bija 152 un nevis tikai 150 deputāti, kā tas bieži atzīmēts. Bija

divdesmit pieci vēlēšanu saraksti, bet tas nenozīmēja, ka jau Satversmes Sapulces vēlēšanās būtu piedalījušās 25 partijas. Vēlēšanu liberālie noteikumi ļāva pieteikt arī nelielu pilsoņu grupu sarakstus. Viens tāds šinīs vēlēšanās bija Jēkabpils laudim, kas ieguva tikai 87 balsis. Arī kareivju atsevišķais kandidātu saraksts ieguva ne vairāk par 1497 un Sieviešu savienība 436 balsis. Sadrumstalošanos veicināja vēl ebrēji, kas izgāja ar četriem sarakstiem, neizslēdzot Ludzas ebrējus, kas salastija tikai 152 balsis.

Šāda sīku sarakstu iesniegšana turpinājās arī Saeimas vēlēšanās, par ko runa būs vēlāk, un parasti tas gāja uz partiju reputācijas rēķina, it kā tās ikreizes un vienas pašas būtu gādājušas par pārmērīgu sadrumstalošanos un politisko partiju plūdiem. Lielās partijas pašas vērsās pret sīko partiju mākslīgu sadibināšanu.

Galvenā cīņa norisinājās starp sociālistu partijām vienā pusē un pilsoņu partijām otrā pusē, pie kam pēdējo priekšgalā gāja Zemnieku savienība. Sociāļrevolucionāri, kam TP bija rezervētas vēl trīs vietas, cieta Satversmes Sapulces vēlēšanās pilnīgu neveiksmi, kādēļ kreiso spārnu pārstāvēja Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kas vēlēšanās ieguva 57 mandātus jau sākumā un vēl vienu (V. Dermani) klāt Ziemeļlatvijas papildus vēlēšanās. Dermanis gan jo drīzi nosvērās uz komunistu pusi, kādēļ praktiski Satversmes Sapulcē no 152 deputātiem tomēr viens pārstāvēja Maskavai draudzīgu kursu.

1920. g. aprīļa vēlēšanās no visām Latvijā nodotām balsīm par pilsoniskajiem sarakstiem nodeva 435.333, bet par sociālistiem 275.601 balsi. Pilsoņi guva vislabākos panākumus Latgalē (88,61%) un Rīgā (66,65% no visām nodotām balsīm). Sociāldemokrāti turpretim ieguva pārsvaru Kurzemē (55,32%). Mazākuma tautības, īpaši krievi, nebija pratuši vēl izveidot piemērotu vēlēšanu aparātu, kādēļ, pretēji savam spēku samēram, ieguva tikai 10% balsu. (646). Viena daļa krievu vispār ignorēja vēlēšanas.

No ievēlētiem Satversmes Sapulces locekļiem 134 bija latvieši, 8 ebrēji, 6 vācieši, un 4 krievi, kamēr no poļu saraksta ievēlētais deputāts pēc tautības arī bija latvietis. M. Skujenieks noskaidroja arī deputātu ticības piederību, pie kam izrādījās, ka sākotnējo 150 deputātu vidū atradās arī 26 ateisti. (647). Izglītības ziņā sastāvs šķita labs, jo 57,2% no ievēlētiem Satversmes Sapulces locekļiem bija ar augstskolas, 25,4% ar vidusskolas un 17,4% ar elementāro izglītību. Paprāvais tiesībnieku skaits nāca par labu satversmes likuma

izstrādāšanai.

Satversmes Sapulces atklāšana notika 1920. g. 1. maijā Rīgā bijušajā Bruņniecības namā, kur savas sēdes savā pēdējā cēlienā noturēja jau Tautas Padome. To atklāja TP prezidents Jānis Čakste, kuru ar 83 balsīm ievēlēja arī par Satversmes Sapulces prezidentu. Viņa pretkandidāts bija Jānis Rainis, ko uzstādīja sociāldemokrātu partija, bet par viņu pat visi sociāldemokrāti nebalsoja, jo viņš saņēma tikai 48 balsis. "Tā nebija nekāda demonstrācija pret Raiņa personību," izsakās par šo notikumu lielā dzejnieka draugs Felikss Cielēns, "tomēr Rainis to negribēja saprast. Viņš apvainojās par viņa kandidatūras noraidīšanu. Rainis bija domājis, ka viņu katrā ziņā ievēlēs, un bija ar mieru uzkraut sev smagu nastu, kas spiestu atteikties uz ilgāku laiku no Istā lielā darba, savas dzejas darba. Rainis bija tik aizvainots, ka, noklausījies balsošanas rezultātu, demonstrātīvi atstāja sēžu zāli un aizgāja mājās." (648).

Felikss Cielēns, kas no ievēlēšanas brīža kļuva par vienu no sociāldemokrātu frakcijas līderiem, no savas puses brīnišķīgi aprakstījis Satversmes Sapulces sanāksšanas brīdi, kas neapšaubāmi ir viens no visizcilākajiem Latvijas neatkarības vēstures notikumiem. Ļausim tādēļ Cielēnam runāt, kura stāstījums pats par sevi ir eseja.

"Bija silta, saulaina diena, kad 1920. gada 1. maijā Satversmes Sapulces locekļi salastījās uz pirmo sēdi. Likās, ka pati daba uzsmaidītu šim ārkārtīgajam notikumam latviešu tautas vēsturē," manāmi jūsmīgi stāsta Cielēns. "Pats nams šodien bija visai svinīgs: sarkanu toņu paklājs un dekoratīvi lauru koki greznoja vestibila baltā marmora kāpnes. Pa tām nu svarīgi virzījās augšup tautas vietnieki. Gaiša bija citkārt pakrēslā tītā kuluāru zāle. Tās augstajos logos laistījās spilgta gaisma, kas it kā apskaidroja visu sejas. Jau kādu pusstundu pirms sēdes atklāšanas deputāti pulcējās kuluāru zālē. Tautas padomes laikā, kad tur sanāca ap 80 deputātu, tā šķita patukša, bet tagad 150 Satversmes sapulces locekļi šo priekštelpu jau it kā pieblīvēja.

Deputāti, kas vakar vēl vēlēšanu cīņā bija sīvi apkarējušies, šodien laipni spieda viens otram roku, tā gribēdami izteikt savu svinīgo noskaņu lielajā vēsturiskajā dienā. Nu, pirmoreiz, kopš uz zemeslodes atskanēja latviešu valodas dialekti, pulcējās vienā valsts kopībā tautas vēlēti deputāti, lai lemtu par jaunās valsts tagadni un nākotni. Pacilāta nacionāla pašapziņa, pat lepnums bija vērojams

latviešu deputātu sejās. Ne tikai vēsturiskā aspektā latviešu tautas vietniekos iezīmējās pašapziņa. Tagadnes sīvo cīņu izjūtā un uzsvērtā lepnumā ieradās tie deputāti, kas paši cīnījušies par demokrātijas uzvaru. Sakauti visi tautas ienaidnieki: reakcionārie vācieši, viņu sabiedrotie niedristi, krievu ultranacionālisti, un uzvarēti arī krievu un latviešu komūnistu. Zeme nu ir brīva un vienota jaunajam laikmetam.

Jo pašapzinīgi kuluāros turējās sociāldemokrāti. Viņu sejas atspoguļoja uzvaru Satversmes Sapulces vēlēšanās, kas devusi iespēju 58 deputātiem ienākt tautas likteņu lēmējā augstajā namā. Sociāldemokrāti apzinājās, ka viņi ir vislielākā frakcija, uz kuras gulstas nopietna atbildība par Satversmes Sapulces darbību. Demokratiskie mērķi, par kuriem viņi bija cīnījušies trīsdesmit gadu, nu formāli jāieraksta jaunajā valsts satversmē un jāiemiešo politiskajā praksē. Jau frakcijas personālais sastāvs liecināja par šīm ilgajām cīņām, saistīja varenas tradīcijas, piešķīra tai lielu politisku svaru... Lielās sociāldemokrātu frakcijas vidū bija arī jaunāki darbinieki, tomēr arī viņi bija strādājuši nelegāli partijas darbā jau līdz 1917. gada revolūcijai un pašā sākumā ieņēma redzamu vietu frakcijā. Tādi bija Ansis Rudevics un Rūdolfs Lindiņš. Darbinieku starpā, kas sevi parādīja ar 1917. gada revolūciju, izcēlās Bruno Kalniņš, Nikolajs Kalniņš un Vilis Holcmanis. No tā paša perioda minami vēl satirīķis Valdis Grēviņš (Orientācijs) un Kārlis Dzelzītis. Frakcijā bija arī rakstnieks Arveds Švābe, gan kluss un neaktīvs, sevi iegrimis vēroja notikumus un personas.

Otrās lielākās frakcijas — Zemnieku savienības — darbinieku sejās ne visās bija manāma svinīga pacīlātība, un šīs partijas galvenais līderis ministru prezidents Kārlis Ulmanis šajā lielajā vēsturiskajā brīdī izskatījās nevis iepriecināts, bet drīzāk sarūgtināts. Viņš gan varēja lepnī atskatīties uz savu 17 mēnešus ilgo ministru prezidenta darbību, kas notika tik grūtos apstākļos, kad bija jāpārvar visādu ienaidnieku pretvaras. Kā valdības galva viņš bija godam novedis jauno valsti līdz brīvi vēlētai Satversmes Sapulcei. Katrs cits viņa vietā būtu jutis lielu apmierinājumu par veikto vēstures uzdevumu un justos laimīgs līdz ar visu tautu un tās vietniekiem. Un tomēr viņš bija manāmi sadruvis, jo nesa kabatā ministru kabineta demisijas rakstu ko iesniegt jaunievēlētajam Satversmes Sapulces priekšsēdim. Vai tautas vietnieki viņu izraudzīs arī turpmāk par valdības galvu? Šī neziņa kremta Ulmani. Pusotra gada laikā viņš bija pieradis pie šī amata un nu sajuta neapslēpjamas bažas tikai iedomājoties vien, ka Satversmes

Sapulces vairākums varētu izraudzīt citu vīru viņa vietā. Tur ir 58 sociāldemokrāti, kas viņu apkaro, tur vēl laba daļa visādu pilsonisku demokrātu, kas pret viņu noskaņoti.

Citādi, turpretim, jutās ārlietu ministrs Zigfrīds Meierovics. Eleganti tērpies, vestes pēdējo pogu vaļā, baltu puķi pie žaketes atloka, drošā līdzsvarā viņš ieslidēja kuluāru zālē. Slaido stāvu lepni izslējis, sniedza roku uz visām pusēm, un viņa plašais, laipnais smaids izteica apmierinātību par sasniegto un optimistisku ticību turpmākiem Latvijas panākumiem. Tiesa, miera līgumi vēl nav parakstīti ne ar Krieviju, ne Vāciju, rietumu lielvalstis Latviju de jure arī vēl neatzīst, bet viss tas nāks, neatvairāmi nāks, visu to es veikšu... Ārlietu ministrs nemaz nebažījās par savu rītdienu. Viņš skaidri sajuta kontaktu ar latviešu deputātiem, kuru uzticību viņš bija ieguvis ar savu darbu, it īpaši ar savu raksturu un taktu. Deputātu neliekuļoti sirsnīgie rokas spiedieni liecināja, ka šim vīram ir nodrošināta Satversmes Sapulces uzticība. Kad kuluāru zālē ap stalto un smaidošo Meierovicu plašā lokā grupējās dažādu partiju deputāti, viņa sabiedriskais aureols jau sāka aizēnot Kārļa Ulmaņa autoritāti. Un tiešām, Zigfrīds Meierovics pēc 1 gada un nepilniem divi mēnešiem kļuva par ministru prezidentu Kārļa Ulmaņa vietā.

Citi redzamākie Zemnieku savienības deputāti arī neizrādīja neapmierinātību par to, ka viņu partija vēlēšanās nebija guvusi tik daudz deputātu mandātu, kā to bija cerējuši. Joviāls, kā arvien, bija parlamentārais līderis Ādolfs Klīve, kurš priecīgā prātā visiem spēcīgi spieda roku, piemetinādams kādus vārdus par lielo dienu. Kluss nu bija Jānis Goldmanis, kurš isti nezināja, vai priecāties par Latvijas Satversmes sapulci, par kuru viņš bija droši uzstājies 1918. gada janvārī Krievijas Satversmes sapulcē, vai skumt par to, ka citi nu atspieduši sānis viņu, lielo nacionālo vadoni un strēlnieku tēvu. Hugo Celmiņš savu zemniecisko izcelsmi bija ārēji pilnīgi pārvarējis pilsētnieciskām manierēm, izcēlās ar savu stalto augumu, drošo stāju un garenās sejas vienmēr stingri savilktiem vaibstiem. Viņam blakus atradās otrs agronoms Alberings, kas izskatījās smagnējs, sevī pašapzinīgs kā lielas muižas valdnieks. Par ko šie abi dzīves praktiķi, kam tiešā politika līdz šim bija pasveša, nu domāja Latvijas republikas parlamenta pirmajā dienā, kad visi no tā gaidīja istus brīnumus, tas nebija nemaz tik grūti nojaušams. Abi viņi, droši vien, cerēja pakalpot savai valstij un it īpaši savai zemnieku šķīrai, kļūstot par zemkopības ministriem. Ka abi viņi kļūs arī par ministru prezidentiem, tas gan viņiem šai brīdī nemaz

nevarēja ienākt prātā, jo par mūžīgu ministru prezidentu pats sevi bija izraudzījis vienīgi Kārlis Ulmanis. Daudz grūtāk bija nogīst, ko šinī svingajā brīdī izjuta trīs Zemnieku savienības eminentie juristi, kas, zemnieku dēli gan būdami, bija pilsētas dzīvē un advokātu praksē tā noslīpējušies, ka izskatījās ļoti solīdi pilsētas kungi. Viņi nāca no provinces: Šimanis no Liepājas, Pauļuks un Kviesis no Jelgavas. Sirmais zvērinātais advokāts Šimanis gan savu ceremoniālo stāju satricināja ar ironisku smīnu, jo viņa istā dabā slēpās spēcīgs humors, ko viņš visu savu parlamentārieša laiku apliecināja, tiksmi atstāstot asprātīgus anekdotus. Arī jelgavnieka Pauļuka mierīgo, nosvērto ārējo stāju mazliet jauca zilo acu sirsnīgais laipnīgums. Tikai Alberts Kviesis kā rūdīts korporācijas Lettonia filistrs izturēja ceremoniālo formu līdz galam. Sevišķi familjārs ar visiem bija agronoms Augusts Kalniņš, kas sava saticīgā rakstura dēļ drīz vien ieguva titulu — Augusts Milīgais. Beidzot vēl jāmin temperamentīgais cīnītājs Oto Nonācs, kas vienmēr gāja saspilēti līdz katēgoriskam galam. Janvārī man iznāca Tautas Padomē asa šķēpošanās ar viņu, tik stipra, ka es vairs nedevu viņam roku. Pārkāpjot Satversmes Sapulces sliekšni, mēs atkal sarokojāmies, un viņš pat kļuva mans uzticams sabiedrotais cīņā pret Ulmani.

Zemnieku savienības deputātu vidū 1920. gada 1. maijā neredzēja vienu no šīs partijas galvenajiem dibinātājiem un vadītājiem — Miķeli Valteru, kaut viņam bija vislielākās morālās tiesības sēdēt goda vietā. Viņš bija pirmais politiķis, kas jau 1905. gada revolūcijas priekšvakarā uzstājās par Latvijas valstisko pašnolemšanos. Viņš bija viens no galvenajiem 1918. gada 18. novembra neatkarības akta tiešajiem autoriem. Viņš bija neatkarīgās Latvijas valsts pirmais iekšlietu ministrs un viens no spilgtākajiem Zemnieku savienības idejiskiem vadoņiem. Un tagad viņa nebija šeit, kur vajadzēja veidot valsts tiesiskos un politiskos pamatus, izveidot satversmi un agrāro reformu, par kuru Valters bija iestājies jau kopš 1905. gada. Un šo izcilāko nacionālo darbinieku Zemnieku savienība nemaz nebija uzstādījusi par kandidātu. Tā jau pašā sākotnējā spilgti izpaudās intrigas, skaudība un intolerance mūsu politiskajā dzīvē. Kārlis Ulmanis, sajuzdams neapvaldītu skaudību pret apdāvinātu sāncensi, nogrūda viņu no aktīvas politiskas skatuves. Šim pirmajam Ulmaņa neiecietības aktam drīz sekoja konflikti ar citām patstāvīgām personībām Zemnieku savienības partijā: virspirms no tās izstājās Oto Nonācs un pēc tam Satversmes Sapulces laikā tās prezidents Jānis Čakste, nevarēdami

samierināties ar Ulmaņa metodi partijas vadībā.

Sevišķi laimīgs Satversmes Sapulces sanāksmes dienā jutās Kārlis Skalbe. Viņš bija aktīvi ilgi cīnījies par Latvijas brīvību un arī cietumā un trimdā gājis. Nu spārnotajam dzejniekam visa mūsu nākotne likās tik spoža, viegla, bez tumša mākoņa. Paceltu galvu, kā jauns saules mūža pravietis nu dzejnieks dzirkstīgām cerību acīm vērās tautas vietniekos. Turpretī otra spilgta pilsonisko demokratu personība Satversmes Sapulcē, Voldemārs Zāmuēls, atšķīrās no visiem ar savas intelektuālās sejas bargo notonējumu, it kā pats liktenis viņam būtu uzdevis figurēt par nesaudzīgu prokuroru, jo viņš pazina dzīvos cilvēkus un skaidri saredzēja ēnu puses.

Siko vidus grupu pārstāvju vidū reljefi izslējās Lāčplēša ordeņa kavalieris Markus Gailītis gan ar savu garo augumu, gan nacionālajā drosmē un lepnumā, ko viņš tik spilgti parādīja kā lielās agrārās reformas referents. Pilsoniskās demokrātijas vidusvīru starpā bija arī mans 1905. gada draugs zvērināts advokāts Mārtiņš Antons, kas nu, kopā ar izskatīgo inženieri Arturu Ozolu, reprezentēja latviešu demokrātisko darba partiju. Tomēr politikā iesācējs, Arturs Ozols drīz vien nobijās sava demokrātiskā kreisuma un pārgāja labajā spārnā.

Kādreizējais latviešu liberāļu ievērojams vadonis 1905. gadā Arveds Bergs nu bija solidi stabilizējies par latviešu mantīgās pilsonības konservatīvo vadoni un izolējās pilnīgi no plašākām tautas vēlēšanu aprindām. Satversmes Sapulcē viņš iegāja kā bezpartejisko nacionālistu līderis. Tomēr šis iedomīgais karotājs turējās droši sava mazā pulciņa priekšgalā. A. Berga vadīto cīnītāju starpā bija jaunstrāvnieks un latviešu marksisma ideoloģiskais tēvs K. Kasparsons, kas savās politiskajās pārvērtībās bija aizslidējis garām pilsoniskiem demokrātiem un liberālai Zemnieku savienībai, lai nostabilizētos pie konservatīvajiem. Nu gan šis vecais vīrs izskatījās pavisam saguris, sevi ierāvies, it kā kaut kā baidīdamies. Varbūt viņu vajāja pašnāvības mēģinājums, ko viņš bija izdarījis bolševiku apcietinājumā.

Aiz A. Berga galējā labā spārnā nosēdās kristīgo nacionālistu deputāti, daži mācītāji, kas bija pilnīgi iesācēji politiskajā darbībā, bet kurus droši vadīja slavenais acu ārsts Reinhardts, kaut gan pats Satversmes Sapulcē spēra pirmos soļus politikā.

Vairums latgaliešu jutās kuluāru parketā kaut kā nedroši, atturīgi, kā nabaga radnieku kāzās. Vienīgi vecais Francis Trasuns, kaut lēnīgā gaitā, tomēr droši soļoja Augstajā namā, jo viņš tvirti apzinājās, ka jau 1906. gadā bijis tautas vietnieks

lielās Krievijas pirmajā Valsts domē. Pārspilēti manierīgs, drošs savā stājā bija garais Kemps, kas vairāk izskatījās pēc poļu pana. Saēļotiem matiem, Kambala bija uzcirties pēc Rīgas kundziņa. Naturāli spraugis, pilnīgi latvisks, bez jebkādam Latgales ārējām īpatnībām bija Franča Trasuna brāļadēls Jēzups Trasuns. Lai noapaļotu šo vispārējo Satversmes Sapulces ainu, vēl daži vārdi sakāmi par daļiā dzimuma pārstāvēm. Viņas bija tikai sešas. No 152 deputātiem tas ir maz, jo turklāt balsstiesīgo vēlētāju starpā sieviešu bija par 15 proc. vairāk. Visvairāk sieviešu bija sociāldemokratu frakcijā: Aspazija, Klāra Kalniņa un Berta Vesmane. Pirmās divas sevi parādīja arī kā runātājas. Proporcioniāli daudz sieviešu pārstāvju bija latgaļu katoļu frakcijai — divas, no kurām skolotāja Valerija Seile ar savu intelektu un lietišķām runas dāvanām jau Tautas Padomē bija izvirzījusies zināmā mērā par latgaļu līderi... Tautas Padomes priekšsēdis Jānis Čakste, kam bija uzticēta Satversmes Sapulces atklāšana, ieradās, kā parasti, dažas minūtes pēc noteiktā laika. Viņš ļoti ceremoniāli, pat majestātiski iesoļoja kuluāros un, ne ar vienu nesarokojies, atturīgiem galvas mājieniem visus apsveicis, devās tūlīt cauri garajai telpai uz sēžu zāli. Deputāti kļu su sasēdās savās vietās, un kad Čakste piespieda elektrisko zvanu, visi sastinga uzmanībā, jo viņš sāka savu runu.” (649). Prezidents Čakste apsveica Satversmes Sapulces locekļus kā “no pašas tautas izredzētos Latvijas valsts saimniekus.” (650)

Nākamajās sēdēs Satversmes Sapulce ievēlēja parlamentārajam darbam nepieciešamās komisijas, no kurām svarīgākā bija Satversmes, kā arī agrārlietu komisija. Satversmes komisija jau 1920. g. 27. maija sēdē iesniedza pieņemšanai pirmos Latvijas konstitucionālos aktus. Tie bija Deklarācija par Latvijas valsti un “Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi”.

Deklarācijai par Latvijas valsti bija tikai divi panti:

1. Latvija ir neatkarīga republika ar demokratisku valsts iekārtu.
2. Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai.

Šos konstitucionālos pantus Satversmes Sapulce pieņēma vārdiskā nobalsojumā vienbalsīgi, tikai vienam deputātam (sociāldemokratam Miķelim Rozentālam) atturoties. Deklarācijas abus pantus ierakstīja zelta burtiem masīvās plāksnēs, kuras piestiprināja pie Latvijas parlamenta plenārsēžu zāles galvenās sienas.

Apzinoties, ka republikas satversmes izstrādāšana prasīs

daudz laika, pieņēma "Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumus". Latvijas valsts tiesību zinātnē šiem pagaidu noteikumiem piegrieza tomēr vērību arī vēlākajos laikos, jo tie ietvēra sevi demokrātiskās parlamentārās republikas iekārtas sākotnējos pamatnoteikumus. Augstākajiem valsts varas orgāniem pieskaitīja Satversmes Sapulci kā parlamentu, ministru kabinetu kā izpildu organu, pie kam dažas valsts prezidenta funkcijas uzticēja Satversmes Sapulces prezidentam (par atsevišķu valsts prezidenta amatu lēma vēlāk). Suverēnai varai pārejot uz pašu tautu, Satversmes Sapulce kļuva vairs tikai par "Latvijas valsts suverēnās varas nesēju tautas vārdā". Tai piekrita likumdošana, starptautisko līgumu ratificēšana, kā arī tā varēja lemt par karu un mieru. Ministru kabineta kompetence tanī laikā bija plašāka nekā Saeimas laikā, jo tam bija pakļautas visas valsts iestādes un karaspēka virspavēlniecība. Valsts bruņoto spēku augstākais vadonis vēlāk kļuva Valsts prezidents. Parlamentārie noteikumi jau Satversmes laikā paredzēja, ka ministru kabinetam bija jāatbild par savu darbību Satversmes Sapulces priekšā, un tam lika atkāpties, ja tas bija zaudējis Satversmes Sapulces uzticību. Minētie valsts iekārtas pagaidu noteikumi vienā ziņā bija pilnīgāki par vēlāko republikas Satversmi, jo saturēja arī fundamentālo brīvību garantiju. Satversmes Sapulces locekļu imunitāte bija vairāk nodrošināta nekā Saeimu laikā. (651)

Ar 1920. gada 1. maiju tātad valsts likumdošanas darbs bija nonācis tautas vēlētu pārstāvju rokās. Arī valdības darbība bija atkarīga no tautas gribas. Bet, vai viss tas bija panākts tikai ar vienu vien vēlēšanu gājienu? Jau dažus mēnešus pēc Satversmes Sapulces sanākšanas Kārlis Skalbe, kas pats bija ievēlēts, izteicās: "Tanī lielā politiskā un kultūrālā jaunradišanas laikā, kādu Latvija tagad pārdzīvo, man liekas, ne valdība, ne Satversmes Sapulce iztikt bez sabiedrības un preses dzīvās, intensīvās līdzdalības nevar. Mēs nu varam būt dažādos ieskatos par valdību, mēs varam sacīt, viņa ir slikta vai laba, bet mēs nu gan neteiksim, ka politiskas un nacionālas gudrības pods būs tikai mūsu tagadējā ministru kabinetā noglabāts un ka sabiedrībai un tautai lielos valsts jautājumos nekas daudz nebūs sakāms, ka viņai būs jāapmierinās ar to, ko saka, varbūt, katrā gadījumā ministru kabinets. Tā mēs uz to lietu nevaram skatīties. Mēs te vedam patlaban cīņu par savu neatkarību, un šo cīņu par Latvijas neatkarību var izvest tikai dzīva un brīva tauta... Dzīva tauta domā, ka viņa pati tur likteni savās rokās un pati var to grozīt un izveidot, kā grib." (652).

Šinīs vārdos izpaudās latviešu demokratiskā apziņa. Bez vēlētiem valsts un tautas pārstāvības orgāniem bija un palika taču pati tauta. Skalbe mudināja izprast demokrātijas īsto garu un saturu. Neatkarīgi no vēlēšanām, arī tautas balsij ikbrīdi un sabiedriskajai domai piekrita sava loma. Demokrācija varēja sevi attaisnot tikai tad, ja tānī ieauga ar miesu un garu, ar individuālu atbildību.

Ja runājam par tautu 1920. gadā, kad sanāca Satversmes Sapulce, tad tā nebūt nebija tik viengabalaina un organiski par tādu izaugusi, lai veidotu vienu apvienotu pilsoņu kopumu. No četriem Latvijas republikas pilsoņiem tikai trīs bija latvieši, pārējie bija cittautieši, kam gribot vai negribot bija jāpieradinājas apzināties par Latvijas pilsoņiem. Vienā rāvienā tas nemaz nebija izdarāms. Arī teritoriāli Latvija bija tikai kopš trim gadiem saliedēta ar Latgali, kas nevien vēsturiski, bet daudzējādā ziņā bija no pārējiem Latvijas novadiem atsvešināta. Vēl Satversmes Sapulces 1920. g. 19. augusta sēdē Francim Trasunam atlikās teikt, ka: "Man liekas, ka mums nevajaga ievest šķirošanu starp Latgali, Kurzemi un Vidzemi. Valdībai vajaga nostāties uz stāvokļa, ka ir viena Latvija un viena latviešu tauta." (653).

Tautas integrācija sākās tikai ar neatkarīgo Latvijas valsti. Satversmē un valsts aktos runāja par "Latvijas tautu", jo to prasīja iedzīvotāju sastāvs un visas tautas kopības labums.

AGRĀRREFORMAS REVOLŪCIONĀRAIS CEĻŠ

Latvijas agrārajā jautājumā ne viena vien ogle bija gruzdējusi un likusi brižiem uzšauties liesmainam nemieram redzamā veidā gadu simteņiem ilgi.

Blakus latviešu zemniekiem bija stāvējis arvien bezzemnieks. Kā vienam, tā otram zeme bija tuva, viņu darba solim un sirds izjūtai neatraujama lieta. Un kad nāca Satversmes sapulce, agrārreformas jautājums blakus satversmes jautājumam izvirzījās pirmajā vietā. Citādi tas nemaz nevarēja būt.

"Agrārreformas jautājums katram latvietim bija skaidrs," saka Ādolfs Klīve, viens no labākajiem Latvijas agrāro apstākļu pazinējiem. "Katrs zemnieks un bezzemnieks zināja, ko tas nozīmēja būt saimniekam, kas patstāvīgi apsaimnieko savu zemi. Vēl labāk to saprata katrs laucinieks, ko nozīmēja būt gruntniekam, māju īpašniekam, ko neviens barons nevarēja

padzīt no mājām. Sava māja nozīmēja brīvību un neatkarību. Ja arī bija jāpūlas un jāstrādā dažreiz vairāk un smagāk nekā algādzim, tomēr tā drošība, ko deva sava māja, bija to pūliņu vērtā. Nekādi stāsti par darba laika normēšanu, streiku un sapulču brīvību vai par kalpu dzīves nodrošinājumiem vecuma dienās, vai arī runas par mašīnām, ko mazsaimnieks nevar iegādāties, bet kas muižās padara darbu vieglu, — nebija spējuši latviešu zemnieku izsist no viņa iedzimtās, gudrās pārlicības, ka sava māja ir labākais un stiprākais dzīves pamats.” (654).

Jautājums par muižu sadalīšanu jaunsaimniecībās saistījās arī ar saimnieciskās demokratijas nostiprināšanu, bez kuras stabila valsts dzīve nebija iedomājama. Par to Satversmes Sapulces 1920. g. 31. augusta sēdē izteicās Jānis Purgals: “Tikai patstāvīga saimniecība var būt par to pamatu, uz kura var uzbūvēt valsti. Es gribu aizrādīt uz 60. gadiem, kad Latvijas zemniecība sāka iegūt savas mājas par dzimtu. Tā radās saimnieciska patstāvība, un tikai saimnieciskā patstāvība bija tas avots, no kura nāca mūsu latviešu tautas atmošanās. Tas bija cēls laikmets, kad mūsu zemnieki tika par patstāvīgiem saimniekiem un zemnieku kārtā pārvērtās par tautu. Šī zemnieku kārtā veicināja tautas rašanās iespējamību un nodibināja patstāvīgu Latvijas valsti.” (655).

Nepacietības dēļ zemnieki paši 1920. g. sākumā bija sākuši dalīt pļavas un zemes. (656). Tādēļ Satversmes Sapulce steigtin steidza agrārreformas likuma apspriešanu un pieņemšanu. Par referentiem bija izraudzīti Markus Gailītis un Andrejs Sīmanis, pirmais no agrārās komisijas un otrs no juridiskās komisijas.

M. Gailītis ievadīja savu ziņojumu vārdiem: “Tautas vietnieki! Ceļa jūtīs mēs šodien redzam Latvijas valsti, jo šodien šis augstais nams stājas pie Latvijas agrārreformas likuma apspriešanas un pieņemšanas, — tā likuma, kurš noteiks un kas izšķirs jautājumu, vai būt vai nebūt Latvijas valstij.” Faktiskā stāvokļa apgaismojumam viņš norādīja, ka visa lauksaimnieciskās zemes kopplatība aptver 17 miljonus pūrvietu. No tās vairāk nekā puse ir muižnieku īpašums. Kurzemē zemniekiem no visas zemes platības pieder 37 ar pus procentes, Vidzemē 41 un Latgalē apmēram 40%. Zemnieki pratuši savu zemi izmantot lietderīgāki, jo viņu aramzemes platība ir divreiz lielāka par muižnieku aramzemi. Nederīgo zemju zemniekiem ir trīsreiz mazāk nekā lielgruntniekiem. Muižniekiem bijis izdevīgāk audzēt mežus nekā likt apstrādāt lauksaimnieciski derīgo zemi.

Konstatējot stāvokli un agrārreformas nepieciešamību,

Gailītis aicināja tautas vietniekus iecelt Latvijas darba tautu viņas tiesībās.

Vispirms radāms valsts zemes fonds, kas aptver agrārā likuma 1. daļu, pēc kam otrajā daļā noteiks zemes fonda izlietošanu un trešajā daļā agrārās iekārtas nostiprināšanu. Tadā kārtībā tad arī Satversmes Sapulce varēja apspriest pašu likumu. Svarīgs bija agrārās komisijas priekšlikums zemes platību pārāk nesadrumstalot, bet piešķirt īstajiem zemes kopējiem tādu zemes normu, kas nodrošinātu ražīgu lauksaimniecību. Galvenais pie tam bija bezzemnieku apgādāšana ar zemi, neaizmirstot arī brīvības cīnītājus. No ziņojuma bija redzams, ka Kurzemē un Vidzemē ar zemi apgādājamas 160.000 ģimenes. (657).

Ar agrārreformu saistījās arī daži tīri principiāli jautājumi. Tos apsprieda daudzās sēdēs, pie kam atšķirīgie uzskati saplūda trīs galvenos mezglos, kam no vienas puses piederēja latviešu pilsoņu partijas ar savu viedokli par privāto īpašumu, sociāldemokrāti ar pretējo viedokli un vācu frakcija ar taktisku mēģinājumu vismaz izvilcināt agrārreformu, atļaujot lielgruntniekiem vienu daļu muižas zemes apsaimniekot pašiem.

Zemnieku savienība apzīmēja nepieciešamās pārmaiņas par "agrāro satversmi", kas izdarāmas jau līdz 1920. g. rudenim un "kas novērstu zemes jautājumā līdzšinējo netaisnību, to izšķirot par labu zemes tiešajiem apstrādātājiem". Zemnieku savienības priekšlikums paredzēja, ka "agrārlikuma (agrārās satversmes) pamatā Satversmes Sapulce liek sekojošus saimnieciskus uzdevumus: 1. iedzīvotāju vairuma — bezzemnieku un laukstrādnieku — apgādāšanu un nodrošināšanu ar savu zemi uz mūžīgiem laikiem un viņu labklājības pacelšanu, 2. Latvijas aramās zemes kā vienīgās Latvijas valsts zelta raktuves vīsracionālāko izmantošanu, caur kuru vienīgi iespējams pavairot un nodrošināt pietiekošu ārzemes izvedumu, panākt stabili valsts tirdzniecības bilanci un valūtas, kā arī finanču nostiprināšanu. Šo mērķu sasniegšanai Satversmes Sapulce liek izstrādājamā agrārlikumu (agrārās satversmes) pamatā sekojošus vispārīgus principus: a. zemes privātīpašuma negrozāmu atzīšanu; b. lielsaimniecību sadalīšanu mazsaimniecībās, atsavinot šim nolūkam visas Latvijas robežās atrodošās muižu zemes; c. jauna tipa mazsaimniecību dibināšanu, kas nodrošinātu ģimenei darbu un uzturu, iztikot (pēc iespējas) bez algota darba spēka, un šo saimniecību pabalstīšanu visiem valstij pieejamiem līdzekļiem; d. jauno

saimniecību pārvešanu zemes apstrādātāja-saimnieka dzimtā īpašumā zem (pēc iespējas) atvieglotiem noteikumiem, bez iemaksas, ar dibināmās valsts zemes bankas palīdzību, un e. zemes spekulācijas novēršanu ar šim nolūkam izdodamu sevišķu likumu.” (658).

Deklarācijā un vairākos Brīvās Zemes rakstos bija brīdināts no sociāldemokrātu nodoma, ja ne tieši, tad ar privātīpašuma atcelšanu uz zemi un līdzīgiem paņēmieniem gatavot ceļu sociālistiskam kopīpašumam.

Sociāldemokrātu pirmais runātājs agrārreformas jautājumā Satversmes Sapulcē bija Ansis Buševics.

Norādīdams, ka sociāldemokrātiem savas agrārās programmas nav bijis, viņš atzina, ka nu ir pienācis laiks par to runāt, sevišķi lai iznīcinātu muižnieku saimnieciskās varas paliekas. Lai tas vispilnīgāk notiktu, tad sociāldemokrāti paziņoja, ka viņi ir pret jebkāda veida atlīdzības maksāšanu par atņemto zemi. Tā kā no pilsonisko partiju puses bija apsvērts jautājums par 300 pūrvieta zemes atstāšanu muižniekiem, tad arī pret to izskanēja protests. (659). Vairums frakciju pārstāvju tomēr izteicās, ka muižniekiem atstājama “zemnieku norma”. Kārlis Pauļuks no Zemnieku savienības ieteica agrāro jautājumu izšķirt aukstasinīgi. Agrārais jautājums nebija vērsti tikai pret muižniekiem, bet skāra arī manāmi baznīcas zemi. Reizē ar to radās arī viensētu dibināšanas jautājums Latgalē, kur, kā Francis Trasuns atgādināja, “zemnieku zeme bija izlocīta stūru stūriem, loku lokiem.”

Agrārreforma nozīmēja arī bijušo privāto muižu, mācītājmuižu un bruņniecības mežu platību pārņemšanu valsts īpašumā 1.149.913 ha apmērā. (660). Bet Valsts zemes fondā ieskaitīto zemju kopplatība 3.396.815 ha apmērā sastādījās no 2.668.540 ha jeb 78,56% bij. privāto muižu zemēm, 664.098 ha jeb 19,55% valsts īpašuma (kādreizējām domēnēm jeb kroņa muižām), 59.854 ha jeb 1,75% bij. mācītāju muižu zemēm, 4308 ha jeb 0,13% zemnieku un 15 ha pilsētu zemēm. (661)

Strīdīgs, bet ne tik daudz politiskajā kā saimnieciskajā ziņā, bija jaunsaimniecībām piešķiramās platības jautājums. Zemes prasītāju bija daudz, tos varēja apmierināt tikai ar vidējo zemes platību piešķiršanu. To saimnieciskā eksistence tomēr atkarājās no lauksaimnieciski izmantojamās zemes apjoma. Daudz pārrunu grozījās ap t.s. vienzirga normu jeb 30 pūrvieta piešķiršanu un divzirgu zemes lielumu jeb 60 pūrvieta.

No iepriekš izdarītās bezzemnieku reģistrācijas bija

redzams, ka no 43.000 apzinātām ģimenēm, divi trešdaļas bija pieteikušās uz 2 līdz 3 zirgu zemi, kamēr pārējiem šķita piemēroti apkopt zemīti ar vienu zirgu. Pretēji agronomu un tautsaimnieku brīdinājumiem Brīvās Zemes slejās parādījās rakstiņi, kas iestājās par 30 pūrvietu saimniecībām. Tie nāca no ļaudīm, kas dzīvoja lielu pilsētu (Rīgas un Jelgavas) tuvumā un kas cerēja tādos apstākļos izveidot ienesīgas saimniecības. Tādu tur jau pirms tam netrūka. Bez tam pieticīgie zemes prasītāji vēlējās iztikt bez algota darbaspēka. Brīvās Zemes 1920. g. 1. jūlija nr. lasītāju balsis bija lasāms: "Valdībai jāizšķir jautājumi no valsts interešu stāvokļa, un viņa nevar citādi kā dot katram bezzemiņam tikai 30 pūrvietu. Un tas bezzemiņš, kas mīlēs Latviju un pats būs čakls, droši vien uz savām 30 pūrvietām sēdēs pie pilna galda un svētīs tos, kas viņam palīdzējuši tikt pie sava stūrīša, sava kaktiņa zemes". (662). Likumdevēji tomēr izšķīrās par tādu jaunsaimniecību dibināšanu, kuru platība nepārsniedz 22 ha, kas tuvinājās 60 pūrvietām. Vēlākajos gados arī pret šāda lieluma saimniecībām celti iebildumi. (663).

Nekavējoties pie šiem trim saimnieciskajiem jautājumiem, jākonstatē, ka agrārreformas pamatā stāvēja nacionālpolitiski, sociāli un valsts uzbūves jautājumi. Protams, ka lauku feodālā iekārta jau pati par sevi savu laiku bija pārdzīvojusi, bet bez agrārreformas nebūtu īsti latviskas Latvijas, nebūtu bijis iespējams runāt par Latviju kā taisnības valsti. Pēc sociālās taisnības alka visvairāk tā sauktais mazais cilvēks, un Latvijas apstākļos tas vispirmām kārtām bija muižas kalps. Vispār latvietī no paaudžu paaudzēm bija dziļi iesakņojusies tieksme un mīlestība pēc zemes.

Vēl Latvijas valsts nebija nodibināta, kad Jaunā Dienas Lapa (progresīvs laikraksts) rakstīja: "Dodiet katram grāvracim zemi, un viņš aiztrieks visus zemes sociālizētājus pie joda". (664). Un tieši tā arī viss notika. Pietika īstenot Latvijas agrārreformu, kad ar lieluma maniju apsēstie un varas kārie komunisti izzuda kā gāju putni rudenī. Un notika gluži tā, kā to apliecinājis Arveds Švābe: "Nekad pirms tam latviešu tauta nebija tik vienota savas nacionālās taisnības apziņā kā agrārās reformas laikā." Turklāt viņš par Latvijas agrāro likumu saka: "Šī likuma formālais autors — Satversmes Sapulce — arī bija tikai kauls no mūsu kauliem un miesa no mūsu miesas un visā pilnībā atspoguļoja to ideoloģiju, kas valdīja mūsu cietušajā tautā pēc Pasaules kara un Krievijas sabrukuma." (665).

KRIEVIJA BEZ IERUNĀM ATZĪST LATVIJAS VALSTS NEATKARĪBU

Latvija noslēdza miera līgumu ar Krieviju pusgadu vēlāk nekā Igaunija un mēnesi vēlāk nekā Lietuva. Tas notika tādēļ, ka miera sarunas nevarēja ievadīt, iekāms Latgale nebija atbrīvota. Arī pēc pamiera noslēgšanas turpinājās viena otra militāra sadursme ar padomju karaspēku. Priekšdarbus miera sarunām ievadīja Latvijas Sarkanā Krusta delegācija, un izvēlētais ceļš bija labs. 12. aprīlī varēja uzsākt istās miera sarunas, kas pārmišus notika Maskavā un Rīgā.

No visiem starptautiskajiem līgumiem, ko slēgusi Latvijas brīvvalsts, Latvijas un Krievijas miermlīgums ir pats nozīmīgākais. Tas pelnī sevišķu vērību kā no vēsturiskās, tā juridiskās puses, jo tas vēl arvien ir dzīvs dokuments.

Ar šo līgumu Krievija labprātīgi un uz mūžīgiem laikiem atteicās no jebkādām tiesībām uz Latviju un piekrita viņai agrāk piederošās teritorijas atdalīšanai no tās valsts sastāva. Pirms miera līguma galīgā teksta izstrādāšanas strīdīgs bija jautājums par Drīsas apriņķa teritoriju, vismaz vienu tās daļu. Etnografiski par tās piederību Latvijai nebija šaubu, tur 1920. gadā uzturējās arī Latvijas karaspēks. "Šīs teritorijas piederību pie Krievijas vai Latvijas valsts izšķirs ar vietējo iedzīvotāju nobalsošanu", bija teikts vēl 5. jūnija sēdes lēmumā. (666). Vēlāk vienošanās notika par dažiem Abrenes pagastiem, kādēļ plebiscits atkrita. (666a). Abām pusēm bija svarīgi neizvilcināt miera līguma galīgo noslēgšanu. Latvijas delegācija piekāpās arī daudzos citos jautājumos, piemēram, atlaižot 2. pantā nost papildinājuma tekstu pie pašnoteikšanās tiesībām, kur bija teikts — "ņemot vērā 1918. gada 18. novembrī notikušo valsts proklamēšanu no Tautas Padomes puses kā Latvijas tautas gribas izteicējas". (667). Pret to iebilda krievu delegācija.

Miera līguma 2. pantā atrodams viss līguma kodols. Pēc ratificētā teksta tas skan šādi un pelnī vislielāko ievērību:

"Izejot no Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas pasludinātām visu tautu tiesībām uz brīvu pašnoteikšanos, neizņemot pat pilnīgu atdalīšanos no valsts, kuras sastāvā viņas ietilpst, un ievērojot Latvijas tautas noteikti izsacīto gribu uz patstāvīgu valsts dzīvi, Krievija bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību, patstāvību un suverēnitāti un labprātīgi un uz mūžīgiem laikiem atsakās no visām suverēnām tiesībām, kuras piederēja Krievijai attiecībā

uz Latvijas tautu un zemi, kā uz bijušās valsts tiesiskās iekārtas, tā arī uz starptautisko līgumu pamata, kuri šē aprādītajā nozīmē zaudē savu spēku uz nākošiem laikiem. No agrākās piederības pie Krievijas Latvijas tautai un zemei neizceļas nekādas saistības attiecībā uz Krieviju.” (668).

Mierlīgumam bija trīs daļas: 1. politiskā, 2. militārā un 3. saimnieciskā jeb kara seku novēršanas daļa. Līguma ievadījumā teikts, ka miera sarunas ievadītas, lai nolīgtu “paliekošu, cienīgu un taisnīgu mieru un galīgi izšķirtu visus jautājumus, kuri ceļas no Latvijas agrākās piederības pie Krievijas”. Miera līgums, kā redzējām, galīgi nosprauda arī Latvijas robežu ar Krieviju. Tas aizliedza uzturēties vienas vai otras līdzējas puses teritorijā jebkādam svešam karaspēkam, izņemot tādu draudzīgu valstu karaspēku, ar kurām viena no līguma slēdzējām pusēm noslēgusi kara konvenciju. Tas pats attiecās uz organizācijām, kuru nolūks ir bruņota cīņa ar otru līdzēju pusi (uz aizdomu pamata par tādu vēlāk uzskatīja krievu emigrantu organizēšanos Latvijas teritorijā, kam deva nosaukumu “vrangeliāda”).

Ņemot vērā, ka Krievijā atradās prāvas latviešu bēgļu masas, līgums paredzēja šo bēgļu atgriešanās iespēju un optācijas tiesības. Ar miera līgumu cieši sasaistīja arī īpašu Bēgļu reevakuācijas līgumu starp Latviju un Padomju Krieviju, kas abām pusēm piešķīra līdzīgas tiesības. Vairāki panti attiecās uz saimnieciskajiem jautājumiem.

Apspriežot miera līgumu Satversmes Sapulcē, referents Fr. Menders jutās spiests atzīt, ka tieši vienošanās saimnieciskajos jautājumos Latvijai ir neizdevīga, jo nav pietiekami nodrošināta Latvijas mantu reevakuācija un nacionālizēto vērtību atpakaļdabūšana. (669). To pašu atzina F. Cielēns, M. Gailītis un Fr. Trasuns (670). Trasuns bez tam protestēja pret to, ka ārpus Latvijas robežām palikuši daudzi tūkstoši latviešu. Fr. Menders Padomju Krievijas nostājā nesaskatīja tik daudz ļaunu gribu kā to, ka “sabrukusi Krievija nespēj zaudējumus atlīdzināt”. (671). Ārlietu ministrs Z. Meierovics par vissvarīgāko ieguvumu uzskatīja kara attiecību izbeigšanu ar Krieviju, kas nodrošina zemei vienreiz mieru. (672). Viņš atraidīja arī uzskatu, ka Latvijas miera līgums ar Krieviju būtu neizdevīgāks par to, ko pirms tam bija noslēgusi Igaunija un Lietuva. Tāds uzskats radās tādēļ, ka Igaunija saņēma no Krievijas 15 miljonus zeltā, bet Latvija tikai 4 miljonus. Meierovics norādīja, ka igauņi saņēmuši lielāku zelta piešķirumu par to, ka savā miera līgumā apsoltjuši

Krievijai ierādīt ostas savā teritorijā. (673). Citiem vārdiem, Latvija bijusi piesardzīgāka, lai gan tas neizslēdzot brīvostu ierīkošanu ar vēlākiem tirdzniecības nolīgumiem. Kā vēlākie apstākļi rādīja, tad nekāda liela starpība no tā neradās.

Miera līgumam radās atbalsis nevien Latvijā, bet arī Pad. Krievijā.

Kārlis Lapiņš-Merts, kas bija labs padomju imperijas apstākļu pazinējs, lika ievērot to, ka Latvijas un Pad. Krievijas miera līgums kļuva par smagāko triecienu latviešu komunistu barvežiem. "Miera līguma laikā Maskavā sarkanie emigranti, sākot ar Stučku un beidzot ar ierindas komunistu staigāja kā bez galvas. Sarkanās Latvijas cerības bija sasistas galīgi. Mieru noslēdza, neskatoties uz Latsekcijas intrigām Sovnarkomā," konstatēja Lapiņš-Merts, pats bijušais lielinieku darbinieks. (674).

Ārpolitiski tieši šis līgums sagatavoja Latvijai ceļu uz de jure atzīšanu. Vācija un citas valstis bija izteikušas gatavību Latvijas republiku arī formāli juridiski atzīt (pirms tam pastāvēja de facto atzīšana), kolidz kāda no rietumu lielvalstīm šādu atzīšanu izdarītu, bet pēdējās savukārt nogaidīja Krievijas gala vārdu. Tāds nāca ar minēto miera līgumu.

1920. g. 2. septembrī miera līgumu ratificēja Latvijas Satversmes Sapulce, (parakstīts tas bija jau tā paša gada 11. augustā). 9. septembrī ratifikāciju izdarīja Pad. Krievija. Gluži bez nozīmes nebija arī tas, ka 1920. g. 16. decembrī šo līgumu reģistrēja Tautu Savienībā, ar ko šis līgums ieguva starptautisku nozīmi. (675).

"LATVIJA ATZĪTA DE JURE" — ZIŅO GRĀFS PERETTI

Latvijas miera delegācija Parīzē izbeidza savu darbību 1919. gada 15. decembrī. No 23. janvāra līdz 15. decembrim tā bija iesniegusi Miera konferencei 34 oficiālas notas. Galvenais vienādi grozījās ap Latvijas de jure atzīšanu. Šis nebija vienīgais ceļš, lai iegūtu valstij starptautisku atzīšanu. Notika bez tam apspriedes un dzīvu sakaru nodibināšana ar lielvalstu oficiālajiem pārstāvjiem. Tas turpinājās visu 1920. gadu, darbus un sakaru šķetināšanu naski veicot pagaidu sūtniecībai. Arī pats ārlietu ministrs bija bieži klāt. "Šoreiz vēl nebūs," dzirdēju laiku pa laikam Meierovicu sakām. Tam tomēr allaž izskanēja cauri zemitēksts, ko sevi ietvēra vārds "šoreiz". Un tā tas turpinājās, kamēr atnāca 1921. gada 26. janvāris. Arī tani

dienā ārlietu ministrs uzturējās Parīzē, kur lielajā politikā viss mutūlot mutūloja. Bet latviešu tautai tieši šī diena kļuva par vēsturisku dienu.

“26. janvāra rītā steidzāties ar Meierovicu uz ārlietu ministriju ievākt ziņas,” stāsta Olgerds Grosvalds. “Augstākie ministrijas ierēdņi bija aizņemti konferencē, bet Krievijas nodaļas vadītājs Grenārs, agrākais Francijas ģenerālkonsuls Maskavā, laipns un Latvijai visai draudzīgs diplomāts, pastāstīja, ka mūsu jautājums vēl neesot izlemts, bez tam dzirdējam arī par dažām grūtībām, kas radušās pēdējā brīdī. Izgājām ar Meierovicu no ārlietu ministrijas ļoti nopiestā garastāvoklī. Pēc tam bijām vizītēs pie mūsu draugiem profesora Dumerga un Seņobosa, pēc kam ministrs atgriezās “Meurice” viesnīcā, bet es sūtniecībā. Sēdēju pie sava rakstāmgalda, kad taisni pulksten piecos piezvanīja telefons. Es lēni pacēlu klausekli: kas gan tagad labs var nākt? Piepeši atskan politiskā direktora grāfa Peretti balss: “Varu jums paziņot patīkamo vēsti, ka nupat Augstākā padome atzinusi Latviju de jure. Novēlu jums laimes!” Šī brīža sajūtas grūti aprakstīt, bet man liekas, ka klauseklis sāka drusku trīcēt manās rokās. Panākts bija mūsu tiešais uzdevums, panākts bija tas, par ko Latvijas labākie dēli bija atdevuši savu dzīvību — pilnīga neatkarība.

Tūlīņ piezvanīju Meierovicam uz viesnīcu. Man liekas, vēl šodien dzirdu mierīgo, nosvērto balsi, ar kādu viņš saņēma paziņojumu. Likās, it kā viņā nebūtu ne mazākā pārsteiguma, ne uzbudinājuma. Un tomēr šai ziņai vajadzēja atstāt dziļu iespaidu uz viņu. Tas bija viņa gudrā un neatlaidīgā darba kronējums, attaisnojums un atbalss.

“Labi. Pārbaudīsim” — teica Meierovics, un jau pēc laiciņa viņš man paziņoja, ka esot pārbaudījis ziņu un informējis arī Igaunijas sūtni, kolēģu Pustu. Atzītas bija Latvija un Igaunija. ... 28. janvārī pienāca oficiālais atzīšanas raksts, kas Augstākās padomes (Anglijas, Francijas, Itālijas, Japānas, Beļģijas) vārdā bija adresēts Latvijas delegācijas priekšsēdētājam, par kādu toreiz skaitījās vēl šī rakstiņa autors (676) (tas ir Dr. Olgerds Grosvalds. Aut.). Šo rakstu bija parakstījis ministru prezidents Briāns, kam atbildēju ar sirsnīgu pateicības rakstu. Nākošajās dienās ar Meierovicu bijām vizītēs pie galvenajiem valstsvīriem.”

Kolidz prieka vēsts atnāca uz Rīgu, arī tur sajūsmai nebija gala. Prezidents Jānis Čakste 28. janvārī sasauca Satversmes Sapulces locekļus uz svinīgu sēdi. Dodams atskatu par

neatkarības laika pirmo cēlienu, Čakste teica: "Mēs saņēām ziņu, ka mūs ir atzinušas Eiropas civilizētās lielvalstis, ka mēs stājamies šo civilizēto valstu sabiedrībā. Protams, valstis rada pašas tautas, un uz viņām pašām atbalstās viņu Istās tiesības. Valstīm no svara ir nevis tas, ko citi dod, bet tas, ko pašas spēj. Bet, no otras puses, lai varētu iestāties veco valstu sabiedrībā, bija nepieciešams, ka Latvijas tauta pierādītu, vai viņa ir spējīga valsti uzturēt. Bet līdz 18. novembrim 1918. gadā Latvijas tauta bija ļoti maz pazīstama. Par viņu vēl nevarēja spriest citas valstis, ciktāl viņai var uzticēt patstāvīgo eksistenci. Tas nu pierādījās vienīgi šajos divos pirmos valsts vēstures posmos. (Pirms tam Čakste norādīja uz pašas valsts dibināšanas faktu un Satversmes Sapulces ievēlēšanu). Nu bij radusies pārliecība, ka Latvijas tauta būs spējīga uzturēt savu valsti, ka viņa būs spējīga pildīt to, kas pienākas patstāvīgai valstij. Pēc tam arī nāca šie atzinumi. Pirmo atzinumu mēs saņēām no S o m i j a s . Tūlīt pēc tam pienāca vēsts, ka Parizē Sabiedroto Augstākā padome, kurā piedalījās I t a l i j a s , F r a n c i j a s , A n g l i j a s , B e l ģ i j a s u n J a p ā n a s priekšstāvji, nolēmusi atzīt Latvijas neatkarību. Šīm divām priekā vēstīm drīz pievienojās paziņojums, ka arī P o l i j a ir atzinusi Latvijas neatkarību. Mēs no sirds varam izteikt pateicību šīm lielvalstīm, kuras no savas puses spērušas visus soļus priekš mūsu valsts ieviešanas vispārējā valstu savienībā." (677).

Vēsts no Parīzes savīlņoja visu tautu. Arī šo rindiņu autors piedalījās spontānā manifestācijā Rīgā, ko rīkoja Latvju Nacionālā Jaunatnes Savienība. Atbalsis bija visos zemes stūros.

Kopš tās dienas Latvija turpināja saņemt tiesisku atzīšanu no citām zemēm. 1922. g. 28. jūlijā Latviju de jure atzina Amerikas Savienotās Valstis. Nekas nestāvēja vairs ceļā Latvijas uzņemšanai Tautu Savienībā, kuras starptautiskā loma tanī laikā bija itin liela. Uzņemšana notika 1921. g. 22. septembrī, 38 valstīm balsojot par un nevienai nebalsojot pretim (10 valstis gan atturējās vai nebija nobalsojumā klāt). (678). Latvijas ārpolitikā Tautu Savienībai bija piegriezta sevišķa vērība, un tās karstākie aizstāvji bija Z. Meierovics un F. Cielēns. Vēlāk tas manifestējās ar īpaši ierīkotas un latviski rotātas istabas iekārtošanu Tautu Savienības pilī. Bez tam Latvijas republika ieguva savai sūtniecībai iepretim pilij cienīgu mājokli.

Vairāki Latvijas ārlietu ministri turēja vēlākajos gados Tautu Savienībā runas ar nozīmīgu starptautiskas situācijas

analīzi. Jau tādēļ vien nevar teikt, ka Latvijas ārpolitika bija izolēta. Protams, Latvijas oficiālie pārstāvji vienādi apzinājās, ka viņi ir mazas tautas pilnvarotie, kuru nacionālās intereses nevar pretendēt uz nesamērīgu lomu un ievērību. Latvijai bija tikai svarīgi veidot savas valsts attiecības un kultūru sadarbībā ar citām kultūras tautām. Tā cerēja saņemt arī papildus garantijas savai drošībai. Tas izpaudās arī Satversmes Sapulces locekļu runās un izvērtējumos, kā arī presē. Tā laika domu un izjūtu atspoguļojumu jau de jure atzīšanas brīdī deva pietiekami skaidri prese. Ja vēl dažus mēnešus iepriekš atskanēja sašutums par Tautu Savienības izvairīšanos uzņemt Baltijas valstis tās pilntiesīgo locekļu sastāvā un valdīja tiklab izbrīns pret lielvalstīm, kas cerēja vēl sastutēt "lielo, vareno Krieviju", kurai jauno valstu "atraušana" nevarētu būt pa prātam, tad jau no de jure piešķiršanas brīža latviešu preses tonis mainījās. Latvijas Kareivis rakstīja: "Tas, kas ilgi bija cerēts un gaidīts, kam veltīts tik daudz pārrunu un strīdu, beidzot noticis. Mēs esam kļuvuši pilntiesīgi atzīta valsts." No visiem respektētais Brīvās Zemes redaktors Edmunds Freivalds izteicās: "Latvijas pilntiesības jeb tā saucamais de jure atzīšanas jautājums taisni pirms Sabiedroto Augstākās padomes lēmuma atradās vislaunākā stāvoklī pašu tēvijā. Sabiedrībā un presē sāka ieviesties uzskats, ka "de jure" ir tāda lieta, pēc kuras nemaz sevišķi nevajaga dzīties. Laikrakstu ievadrakstos jau sen bija beiguši pieprasīt Latvijas galīgo atzīšanu no Sabiedrotiem... Personas, kas nemitējās par de jure gūšanu runāt, sāka uzskatīt par politiskiem fantastiem... Un plašā sabiedrībā runāja: "Ne jau mūs kāds atzīs, ne kāds ar mums rēķināsies." De jure atzīšanai no Itālijas, Anglijas un Francijas ir priekš mūsu ārējās politikas ļoti svarīgas sekas. Tagad no jauna nostiprinās Sabiedroto orientācijas kurss." Atzinīgus vārdus teica arī Sociāldemokrāts un Strādnieku Avīze. (679).

Latvijas un Igaunijas de jure atzīšana 1921.g. 26. janvārī bija neapšaubāmi liels ieguvums, kas Latvijai pašķīra jaunus ceļus. Lietuva, sarežģījumu dēļ ar Poliju, ieguva starptautisku atzīšanu tikai 1922.g. 20. decembrī. Bet tādām valstīm, kā Ukrainai, Baltkrievijai, Gruzijai, Armēnijai un Azerbaidžanai, kas savukārt bija atdalījušās no Krievijas, sava neatkarība bija jāpazaudē pavisam īsā laikā, neiegūstot nekādu starptautisku atzīšanu.

Ka vēl pēdējā brīdī krievu monarchisti gribēja novērst Baltijas valstu atzīšanu, par to 1921.g. janvārī ieguva informāciju Latvijas sūtniecība Parīzē. No Ņujorkas bija devies

ceļā uz Parīzi krievu diplomāts Bachmetjevs. Viņa rīcībā bija daudz naudas un īpaši sagatavota propagandas literatūra pret Baltijas valstīm. Bachmetjevs vēl atradās uz kuģa, kad pasauli aplidoja ziņa par Latvijas un Igaunijas de jure atzīšanu. (680).

TAUTA UN LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSME

Satversmes Sapulces uzdevums bija izstrādāt Latvijas republikas satversmi. Ievēlētiem tautas pārstāvjiem nāca līdzīgas latviešu paaudzes idejas, kā arī tie tiesību un taisnības jēdzieni, kas bija jau gadu desmitiem nodarbinājuši plašus inteligences slāņus, sevišķi tos, kas bija studējuši Šveicē vai atradušies emigrācijā rietumu zemēs. Kā parasti, arī negatīvie faktori, kā Krievijas absolūtisma sistēma un brīžiem spraigā pilsonisko tiesību cīņa Valsts domē ar represijām pret brīvības prasībām, bija modinājusi un asinājusi prātus, radot ieceres un priekšstatus vēlāmai sadzīves kārtībai.

Viens bija skaidrs jau no pirmā brīža, ka pašu veidotai valstij jābūt demokratiskai un ar parlamentāru iekārtu. To jau lielā vienprātībā bija noteikusi Deklarācija par Latvijas valsti un viss pārējais, kas tai bija gājis pa priekšu.

Tas, ka "Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai", nebija no tā brīža vairs deklarāatīvs pants, kolidz to ierakstīja republikas satversmē. No šī brīža tas kļuva par konstitūatīvu pantu un Latvijas republikas esenciālu sastāvdaļu. Šis pamatprasības faktisko esamību nodrošināja pati Satversme un pārējie Latvijas konstitūatīvie akti, jo bez Latvijas republikas satversmes, ko pieņēma Satversmes Sapulcē 1922. gada 15. februārī un kas stājās spēkā tā paša gada 7. novembrī, bija vēl citi pamatlikumi.

Latvijas valsts tiesiskās sistēmas labākai izpratnei jānorāda uz prof. Dr. Kārļa Dišlera zinātniskajiem noskaidrojumiem. Viņš norāda uz Latvijas konstitūcionālajiem likumiem šaurākā un plašākā nozīmē. Šaurākajā nozīmē mums darīšanas tikai ar pašu Satversmi, bet plašākā nozīmē tai pievienojas vēl likums par Saeimas vēlēšanām, likums par tautas nobalsošanu, likums par administrāatīvajām tiesām, likums par Valsts kontroli, Ministru kabinetu iekārtas likums, ministriju iekārtas likuma vispārējā daļa un arīdzan Saeimas kārtības rullis. (681). Prof. Maksis Lazersons gājis vēl soli tālāk, pieskaitīdam minētiem likumiem vēl biedrību likumu, preses likumu un tml. likumus, kas nodrošināja pilsoņu tiesības un fundamentālās brīvības. (682).

Ne gluži viegli katram likās izprotama t.s. pilsoņu kopumu a pieskaitīšana Latvijas valsts varas organiem, pie kam Kārlis Dišlers tieši "pilsoņu kopumu" uzskatīja par augstāko valsts varas organu. Viņš norādīja, ka pilsoņu kopumu valsts tiesību izpratnē sastāda visi tie Latvijas pilsoņi, kam ir tiesība piedalīties Saeimas vēlēšanās un tautas nobalsošanās. (683). Pēc Satversmes 8. panta vēlēšanu tiesības bija abu dzimumu pilntiesīgajiem Latvijas pilsoņiem, kas vēlēšanu pirmajā dienā bija vecāki par 21 gadu.

Republikas satversme atzina par valsts organiem: 1. pilsoņu kopumu, 2. Saeimu, 3. Valsts prezidentu, 4. Ministru kabinetu, 5. ministrus, 6. tiesas un 7. Valsts kontroli.

Latvijas republikas satversmei bija 88 panti, kas sākumā bija paredzēta kā Satversmes 1. daļa. Otrajai daļai vajadzēja aptvert pilsoņu tiesības un brīvības, kā tas ir parasts modernajās konstitūcijās. Ja tomēr otrā daļa atkrita, tad par ieganstu tam bija pēdējā brīdī dažās frakcijās radusies demonstratīva nostāja pret viņu prasību neievērošanu atsevišķos punktos. Visplašākās pārrunas šīs daļas apspriešanā izraisīja jautājums par baznīcas šķiršanu no valsts un Latgales autonomijas jautājums. Latgales deputāti vēlējās panākt viņu apgabala autonomijas nodrošināšanu Satversmes 2. daļā. Pret to radās iebildumi.

1922. g. 5. aprīlī, ķeroties pie 2. daļas pieņemšanas trešajā lasījumā, bija nodotas 62 par un 62 pret balsis, kamēr 6 atturējās. Pēc Satversmes Sapulces kārtības ruļļa atturējušās balsis pieskaitīja "pret" balsīm, kādēļ 2. daļas pieņemšanai nesanāca vairākums. Jāsaka, ka — negribēti, jo pret pašām fundamentālajām pilsoņu tiesībām neviens nebija, strīdus grozījās tikai ap atsevišķiem pantiem. Nobalsojumā pierādījās parlamentārās pieredzes trūkums, ko vēlāk piedzīvoja no savas puses arī vācu frakcija izšķirīgajā nobalsojumā par agrārreformu. Ja pēdējā demonstratīvi nebūtu atstājusi plenārsēdi, arī Latvijas agrārreformas jautājumā būtu iznācis citāds iznākums atbildības jautājumā.

Latvijas republikas satversme tādēļ palika nepilnīga, kā "rumpis bez galvas", par kādu to savā izvērtējumā apzīmēja Pauls Šimans (Jahrbuch des öffentlichen Rechts — viņš to apzīmē par "Rumpfverfassung"). (684). Vispār par Latvijas satversmi rakstījuši daudzi cittautu tiesībnieki, no kuriem pieminēsim šeit Amedeo Giannini (La Costituzione lettone, Istituto per l'Europa Orientale, Roma 1924), Hiršs Rolniks (Die Baltischen Staaten, Litauen, Lettland und Estland, und ihr Verfassungsrecht, Leipzig 1927), Alberts Gerutis (Die

staatsrechtliche Stellung des Staatshauptes in Litauen, Lettland und Estland, Kaunas 1934), A.B-z, Parlamentarismens legala utformning i Lettland, sk. Statsvetenskaplig Tidskrift, Sweden 1928, 478.—484. lp.) u.c.

Pamatnoteikumu izpališana par pilsoņu brīvību garantijām bija manāms zaudējums Latvijas konstitucionālo tiesību novadā. Vismaz viens pants Satversmes pieņemtajā daļā iekļuva un saturēja svarīgu garantiju, proti, ka likuma un tiesas priekšā visi pilsoņi ir vienlīdzīgi (82. p.).

Runājot par pieņemto un spēkā esošo satversmes daļu, der atcerēties, ka visplašākās debātes Satversmes Sapulcē izraisīja valsts prezidenta un tautas nobalsojuma resp. referendumā jautājums. Vienai daļai Satversmes Sapulces locekļu, sevišķi sociāldemokrātiem, radās ieskaits, ka valsts prezidenta institūts vispār lieks. Vismazāk viņi gribēja redzēt valsts prezidentu ar plašām pilnvarām, kas varētu nostiprināt paša valsts prezidenta varas pozīcijas. Pilsoņu pārstāvji turpretim vēlējās valsts prezidentam piešķirt lielāku nozīmi un dot iespēju tautai viņu tiešā ceļā ievēlēt. Domu izmaiņa par to turpinājās visu parlamentāro laiku. Bet arī tas, ko pieņēma un kas kļuva par Satversmes sastāvdaļu, nebija pārāk niecīgs. Satversmes 35. pants paredzēja Valsts prezidenta ievēlšanu uz trim gadiem, pie kam to izdarīja Saeima. Viena un tā pati persona nevarēja būt par Valsts prezidentu ilgāk par sešiem gadiem.

Neatkārtojot šeit dažus tehniskus pantus, kam sakars ar Valsts prezidenta ievēlšanu un funkcijām, norādīsim šeit tikai uz viņa galvenajiem amata pienākumiem un kompetencēm, turoties tieši pie oficiālā teksta: 41. pants. Valsts Prezidents reprezentē valsti starptautiski, ieceļ Latvijas, kā arī pieņem citu valstu diplomātiskos pārstāvjus. Viņš izpilda Saeimas lēmumus par starptautisku līgumu ratificēšanu. 42. p. Valsts Prezidents ir valsts bruņotā spēka augstākais vadonis. Kara laikam viņš ieceļ virspavēlnieku. 43. p. Valsts Prezidentam ir tiesība spert nepieciešamos militārās aizsardzības soļus, ja kāda cita valsts Latvijai pieteikusi karu vai ienaidnieks uzbrūk Latvijas robežām. Līdz ar to Valsts Prezidents nekavējoties sasauc Saeimu, kura lemj par kara pasludināšanu un uzsākšanu. 45. p. Valsts Prezidentam ir tiesība apžēlot noziedzniekus, par kuriem tiesas spriedums stājies likumīgā spēkā. Šis apžēlošanas tiesības neattiecas uz gadījumiem, kuriem likums paredz citu apžēlošanas kārtību. Amnestiju dod Saeima. 46. p. Valsts Prezidentam ir tiesība sasaukt un vadīt ārkārtīgas ministru kabineta sēdes, noteicot tām dienas

kārtību. 47. p. Valsts Prezidentam ir likuma ierosināšanas tiesība. 48. p. Valsts Prezidentam ir tiesība ierosināt Saeimas atļaišanu. Pēc tam izdarāma tautas nobalsošana. Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse balsotāju izsakās par Saeimas atļaišanu, tad Saeima uzskatāma par atļaištu un izsludināmas jaunas vēlēšanas, kurām jānotiek ne vēlāk kā divus mēnešus pēc Saeimas atļaišanas. 50. p. Ja tautas nobalsošanā vairāk nekā puse no nodotām balsīm izsakās pret Saeimas atļaišanu, tad Valsts Prezidents uzskatāms par atļaištu un Saeima ievēl jaunu Valsts Prezidentu uz atļaištā Prezidenta atlikušo pilnvaru laiku.

Par Latvijas republikas satversmi dažkārt teikts, ka tā esot bijusi norakstīta nō Veimāras satversmes. Ka tas gluži tā nav, redzams jau no tā, ka mūsu Satversmes noteikumi par Valsts Prezidentu bija drīzāk pieskaņoti no Francijas konstitūcijas. (685). Un, ja vispār ir runa par citu zemju konstitūciju izlietošanu Latvijas republikas satversmes izstrādāšanai, tad konstitucionālajā praksē visnotaļ pieņemts ievērot un izmantot modernākos valsts dzīves izveidošanas principus, kādu netrūka arī 1919. g. 31. jūlijā pieņemtajā Veimāras satversmē.

Vispār Eiropas satversmes, ciktāl tās nepieder komūnistiskajām zemēm, raksturo zināma homogenitāte. Atšķirības drīzāk parādās varas organu uzbūvē, piemēram Igaunijas 1920. g. 15. jūnija satversme nepazīna atsevišķu valsts prezidentu, kā tas bija Latvijā.

Raksturīgs visām Eiropas republikām, kas radās pēc 1. pasaules kara, un viņu satversmēm bija tas, ka virsroku ieguva parlamenta absolūtisms. Tomēr to varēja mīkstināt ar tautas nobalsojumu. Par to runāja Latvijas republikas satversmes 64. pants, kur bija teikts, ka "likumdošanas tiesības pieder Saeimai, kā arī tautai šinī Satversmē paredzētā kārtībā un apmēros". Ciktāl tas attiecās uz tautas nobalsošanu resp. referendumu, tad pastāvēja trīs to veidi. (686). Sevišķs svars piekrita obligātoriskajam un fakultātivajam referendumam. Obligātoriskais referendums bija nepieciešams, grozot Satversmes 1., 2., 3. vai 6. pantu, kas noteica, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika (1. p.), Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai (2. p.), Latvijas valsts teritoriju starptautiskos līgumos noteiktās robežās sastāda Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale (3. p.), un Saeimu ievēlē vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās (6. p.). Ja metam skatu uz priekšu un apskatām padomju varas izdarības un politisko patvaļu

1940. g. vasarā, tad redzam visrupjāko šo Satversmes pamatnoteikumu pārkāpumu.

Fakultātīvo referendumu paredzēja Satversmes 72. pants: "Valsts Prezidentam ir tiesība apturēt likuma publicēšanu uz diviem mēnešiem. Viņam likuma publicēšana ir jāaptur, ja to pieprasa ne mazāk kā viena trešā daļa Saeimas locekļu. Šīs tiesības Valsts Prezidents vai viena trešā daļa Saeimas locekļu var izlietot septiņu dienu laikā, skaitot no likuma pieņemšanas Saeimā. Šādā kārtā apturētais likums nododams tautas nobalsošanai, ja to pieprasa ne mazāk kā viena desmitā daļa vēlētāju. Ja augšminēto divu mēnešu laikā šāds pieprasījums neienāk, tad pēc šī laika notecēšanas likums ir publicējams. Tautas nobalsošana tomēr nenotiek, ja Saeima vēlreiz balso par šo likumu un ja par tā pieņemšanu izsakās ne mazāk kā trīs ceturtdaļas no visiem deputātiem".

Kaut arī tautas nobalsošanai bija atvērtas durvis, tad praktiski tā nedeļa rezultātus, jo tautas nobalsošanai nodotie pārgrozījumi prasīja vismaz puses visu balsstiesīgo pilsoņu piekrišanu (79. p.). Kā tas atspoguļojās tautas dzīvē, redzams no tā, ka 1923. g. tautas nobalsojums par likumprojekta pieņemšanu, kas vērsās pret baznīcas un lūgšanas namu atsavināšanu, spēja savākt tikai 207.005 balsis (ap 21%), kādēļ tas palika bez panākumiem.

1927. g. jūnijā ar 198.142 parakstiem (ap 18% balsstiesīgo) ierosināja likumprojektu par Saeimas pieņemto pavalstniecības likuma grozījuma atcelšanu. Tautas nobalsojums, kas sekoja tam, salastīja tikai 244.372 (ap 22%) balsu. Visplašāka bija piedalīšanās 1931. g. 5. un 6. septembra tautas nobalsošanā Doma baznīcas jautājumā, bet arī tad nebija iespējams savākt pusi visu balsstiesīgo vēlētāju.

Tomēr seši referendumi, kas notika, runāja par labu tautas aktivitātei. Ja vēl ievēro vēlētāju kopskaitu Satversmes Sapulces un četru Saeimu vēlēšanās, tad uzduramies imponantiem skaitļiem. Procentēs tas izteicās šādi: 84,88% Satversmes Sapulces vēlēšanās, 82,2% 1. Saeimas vēlēšanās 1922. gadā, 74,89% 2. Saeimas vēlēšanās 1925. gadā, 79,35% 3. Saeimas vēlēšanās 1928. gadā, 80,04% 4. Saeimas vēlēšanās 1931. gadā. Citiem vārdiem, tauta nebija politiski nogurusi, viņai nebija vienaldzīgi tautas dzīves likteņi, viņa izteica savu gribu. Pat lielās un vecās demokratijās reti kad izdodas tautu tik cieši iesaistīt valsts dzīves kārtības darbā.

Nozīmīga loma piekrita valdībai kā izpildu organam. Kāda loma bija neatkarīgās Latvijas valdībai sākuma gados, par to precīzi izteicies Kārlis Dišlers. "Parlamentārs ministru

kabinets ir atkarīgs no parlamenta, viņš stāv un krīt ar parlamenta vairākuma uzticību, bet ministru kabinets arī darbojas ciešos sakaros ar parlamenta vairākumu un, sastāvēdams parasti no parlamenta vairākuma spējīgākajiem darbiniekiem, ieņem zināmā mērā vadošo lomu arī pašā parlamenta darbībā. Katrā ziņā nepareizi būtu domāt, ka ministru kabinets ir tikai rotaļu lieta parlamenta vairākuma rokās; kamēr kabinets balstās uz noteiktu parlamenta vairākumu, viņš ir spēcīgs valsts varas orgāns, valsts administratīvās varas nesējs un daudzu svarīgu valsts varas funkciju realizētājs." (687).

Latvijas ministru kabineta kompetences un struktūru noteica nevien Satversmes 55.—63. panti, bet arī īpašs likums. Pēdējais paredzēja blakus ministru prezidentam deviņus ministrus kā šādu resoru vadītājus: ārlietu, iekšlietu, finanču, tautas labklājības, izglītības, kara, zemkopības, tieslietu un satiksmes ministru. Bet likums paredzēja arī ministru biedrus un ministrus bez portfeļa.

Valdības lomu pacēla tas, ka laikā starp Saeimas sesijām ministru kabinetam bija tiesība, ja neatliekama vajadzība to prasīja, izdot noteikumus ar likuma spēku. Satversmes 81. pants paredzēja vairākus ierobežojumus, bet tie bija vairāk principiālas dabas. Valsts interesēs tieši bija, ka ministru kabinets atvieglo un pasteidzina likumprojektu izstrādāšanas gaitu. To sevišķi varēja manīt neatkarības pirmajos gados, kad bija jāaizstāj Krievijas kādreizējie likumi ar Latvijas valsts iekārtai piemērotiem likumiem. Tikai 81. panta kārtībā izstrādātie likumi bija Saeimai triju dienu laikā jāiesniedz pieņemšanai.

Arī tiesnešus apstiprināja amatā Saeima. Viņi bija neatkarīgi un vienīgi likumam pakļauti. Satversme paredzēja arī zvērīnāto tiesu ieviešanu, bet šo nodomu neizdevās īstenot. Satversmē neizdevās ietilpināt arī noteikumus par administratīvajām tiesām tādā izpratnē, kā tās pastāv daudzās demokratijās, būdamas satversmes tiesas.

Satversmes Sapulce ierakstīja Satversmē gan noteikumus par Valsts kontroli, bet pagāja trīs neatkarības gadi, kamēr izdevās iedarbināt Valsts kontroles aparātu. Tas bija manāms trūkums, jo vairāk nemākulības nekā ļaunprātības dēļ bija jāpiedzīvo panāmas, kas radīja asas pārrunas Satversmes Sapulcē un vajadzību iecelt parlamentāras izmeklēšanas komisijas.

SUVERĒNĀS VALSTS SIMBOLI

Līdzīgi marseļēzes skaņām Francijā — Dievs, svēti Latviju bija savīļņojusi latviešus kopš Pirmajiem vispārējiem dziesmu svētkiem 1873. gadā. Tā bija reizē nacionāla lūgšana un himna. Par valsts himnu tā varēja kļūt tikai ar Latvijas republikas nodibināšanu, bet tomēr jau pirms tam tā pašā tautā bija ieguvusi leģitimāciju. Par to jau sākuma nodaļās bija runa.

Un Latvijas karogam, vismaz tā krāsām, bija tīri senējs mūžs. Tā sākumu saskatīja Atskaņu chronikas aprakstā par virsaiša Nameiša kara gājienu pret Vidzemi 1280. gadā, kur bija teikts: "Rīgā ieradās no Cēsim kādi simt zemes sargi ordeņbrāļa vadībā. Pie tagadējās cēsnieku (wendischen) parašas viņu kara karogs ir sarkanas krāsas ar baltu svītru. Cēsis ir kāda pils, kas atrodas latvju zemē, kur sievietes jāj tāpat kā vīrieši. Es varu apgalvot, ka šis Cēsu karogs ir latviešu karogs." (688). Jebšu par šī kara karoga latvisko raksturu pastāv dažādas interpretācijas, Latvijas nacionālā karoga krāsu izvēlei ar to pietika, dodot tam papildus piemērotu izveidojumu.

Sarkanbaltsarkanās krāsas latviešu dzejā bija jau bieži pieminētas, un to nacionālo simboliku ar iecerēto Latvijas valsti vēl 1914. gadā pauda Atis Ķeniņš savā balādē "Koknesis un Pērseja", kuras pēdējais pants skanēja:

"Bet tornī, tālu redzams, plīvos
Jauns karogs sarkans, vidū balts:
Tas ticību uz tautu brīvos, —
Un celsies augums droši stalts." (689)

Satversmes Sapulcē, ievadot pārrunas par vēlamo valsts karogu, Margērs Skujenieks teica: "Šis karogs mums ir jau nodibinājies, viņš atrodas lietošanā, un tādā kārtā šis likums attiecībā uz karogu tikai likuma kārtā noteic to, kas jau patiesi ieviests." (690).

Par Latvijas valsts karogu neatkarības laikā pieņemti divi likumi. Pirmo 1921. gada 15. jūnijā pieņēma Satversmes Sapulce, dodot šādu formulējumu: "Latvijas valsts karogs ir sarkans ar horizontālu baltu svītru. Karoga apakšējai un augšējai daļai katrai jābūt divas reizes platākai par vidējo balto daļu. (2:1:2)."

Konstitucionālu apstiprinājumu šis lēmums par nacionālo karogu atrada pēc tam 1922. g. Latvijas republikas satversmē,

kuras 4. pants nosaka: "Latvijas valsts karogs ir sarkans ar baltu svītru". (691).

Vēl nāca 1923. gada likums par Latvijas valsts, tirdzniecības, amatpersonu un atsevišķu iestāžu un kara kuģu karogiem. Bez valsts karoga šis likums paredzēja Latvijas republikai vēl septiņpadsmit citus variētus karogus. Tie bija: Valsts Prezidenta standarts, Ministru prezidenta, valdības locekļu, kara ministra, armijas virspavēlnieka, admirāļa, tirdzniecības, kara kuģu, cietokšņa, sūtņa, konsula, ostas kapteiņa, muitas valdes, pasta, hidrografijas kuģa, loču karogs, kā arī kara kuģa vimpelis un jūras kapteiņa komandvimpelis. 1923. gada likuma 1. pants skanēja šādi: "Latvijas valsts un tirdzniecības karogs ir sarkan-balt-sarkans, pie kam apakšējās un augšējās daļas divas reizes platākas par vidējo balto daļu (2:1:2); karoga garuma un platuma samērs ir 2:1. Karoga krāsa ir tumši sarkana (karmīna)." Respekts pret nacionālo karogu prasīja vēlākajos laikos tumši sarkanās krāsas ievērošanu.

Daudz pārrunu Satversmes Sapulcē, presē un mākslinieku aprindās izraisīja jautājums par Latvijas valsts ģerboni.

Ģerboņa jautājums kļuva sarežģītāks ar to, ka nebija tradicionālu latvisku simbolu, lai gan tāds likās saules motīva pielietojums. Satversmes komisija konsultējās ar vecmeistaru Richardu Zariņu, kas izstrādāja to saskaņā ar priekšlikumu. Mārgers Skujenieks šīs komisijas uzdevumā ieteica Satversmes Sapulcei pieņemt tāda izveidojuma ģerboni, kas sastāvētu no vairoga, kura augšdaļā atrastos saules motīvs un apakšējā daļa sadalītos divi daļās ar kādreizējiem Kurzemes un Vidzemes provinciālajiem ģerboņiem kā heraldiskiem elementiem. Skujenieks, kā iecelts parlamentārais referents šinī lietā, motīvēja priekšlikumu šādi: "Še varētu teikt, ka šis heraldiskās figūras (lauva Kurzemei un Zemgalei, greifs — Latgalei un Vidzemei) nederētu pieņemt mūsu ģerboni, tāpēc, ka tanī laikā, kad tās radās, Latvijas sastāvdaļas nebija brīvas un šos tēlus ievēdušas svešas tautas. Šos iebildumus priekšlikuma ierosinātāji atspēkoja, norādīdami, ka arī citas jaunās valstis, kā Somija, Igaunija, Lietuva un Čehoslovākija, paturējušas vecos ģerboņus. Lauvas un greifa tēls esot sastopams daudzu Vakareiropas valstu ģerboņos." Turpat Skujenieks norādīja, ka lauva nozīmējot drošsirdību, bet greifa tēls izcēlies Mezopotamijā, no kurienes pārceļojis uz Grieķiju un Romu.

Satversmes Sapulce pieņēma šādu lēmumu, kas kļuva par likumu:

"Valsts lielā ģerboņa vairogs ir dalīts un apakšā skaldīts.

Augšā: no zilā laukuma apakšējās malas paceļas zelta saules puse. Apakšā labajā pusē: stāvošs, pa kreisi pagriezies sarkans lauva sudrabā (Kurzeme un Zemgale). Apakšā kreisajā pusē: sarkanā laukā stāvošs, pa labi pagriezies sudraba greifs ar zobenu labajā ķetnā (Vidzeme un Latgale).

Virš vairoga: trīs zelta piecstarainas zvaigznes.

Vairoga turētāji: sarkans lauva labajā pusē un kreisajā pusē sudraba greifs.

Zem vairoga: stilizēts ozolu lapu pinums un sarkanbaltsarkana lenta valsts karoga samēros.

Valsts mazais ģerbonis ir lielā ģerboņa vairogs ar trīs piecstarainām zelta zvaigznēm virs vairoga.

Valsts lielo ģerboni lieto svarīgos gadījumos valsts galva un valsts amata personas un iestādes, kurām uz to dod tiesību valsts galvas rīkojums.

Valsts mazo ģerboni lieto visas pārējās valsts amata personas un iestādes, kurām ir tiesības lietot savu zīmogu.”

Turoties pie vēsturiskām tradīcijām, latviešu tauta un tās vēlētie pārstāvji, dodot suverēnai Latvijai fundamentāli nepieciešamos simbolus, apliecināja kopības apziņu ar agrākajām paaudzēm un savas zemes saglabātām īpatnībām. Bet saistot nacionālos simbolus ar savu valsti, šie simboli ieguva jaunu, dziļāku un spēcīgāku pamatojumu, gandrīz vai sakrālu iedarbības jaudu.

Himna, karogs un ģerbonis nevien ārēji, bet ar savu iekšējo iedvesmes spēku vienojuši latviešu tautu kā baltās, tā nebaltās dienās.

VALSTS UN NACIONĀLĀ KULTŪRA

“Latvija ir demokratiska valsts. Mums nav karaļa kroņa, bet katrai nācijai ir tomēr savs spožums. Man liekas, ka šai ziņā mēs būsim vienprātīgi, ka šis spožums ir mūsu nacionālā kultūra un nacionālā māksla,” teica Kārlis Skalbe Tautas Padomē. (692). Un kad Satversmes Sapulcē apsprieda likumu par Kultūras fondu, Skalbe iezīmēja metus Latvijas kultūras politikai. Viņa 1921. gada 7. oktobra runa ir tik nozīmīga un ar paliekamu vērtību, ka dosim no tās vismaz galvenos fragmentus. Kārlis Skalbe kā Satversmes Sapulces loceklis pauda šādu domu:

“Kur nav nacionālas kultūras, tur nav nācijas, tur nevar būt valsts. Tāpēc šis jautājums ir ārkārtīgi svarīgs, un jau tanīs dienās, kad veidojās sapnis par Latvijas valsti, līdz ar

viņu arī veidojās domas par mūsu nacionālās kultūras izkopšanu un pabalstīšanu. Jau Valkā veidojās domas par Kultūras fondu, kuram agrākais ministru prezidents Ulmaņa kungs deva noteiktu likumprojekta formu. Kungi, tas ir sapnis no valsts dzimšanas laikiem. Viens no lieliem nodomiem. Nenāciet šim nodomam pretim ar sīku mēru: nepūlieties šo nodomu saraustīt sīkumos, dodiet viņiem plašu veidu, kādu šie nodomi patiešām pelnī. Valsts ir nodibināta, daudz varoņu leģendu rakstīts mūsu vēsturē ar zobenu. Bet nu mēs esam uz tā ceļa, kur mums jārada vēsture nevien ar zobenu, viņā jāraksta arī kultūra. Mums jārada mūsu kultūras vēsture. Blakus mūsu varoņu leģendām mums jārada mūsu kultūras leģenda. Priekš tam ir vajadzīgi lieli līdzekļi. Kungi, tas ir liels uzdevums, liels mērķis, uz kuru mēs esam aicināti. Daudzi pārprot vispār mūsu nacionālās kultūras jautājumu un arī šī fonda uzdevumu. No šī Kultūras fonda jau diezgan daudzas summas ir aizgājušas mazām lauku biedrībām, kaut kādiem sīkiem mērķiem, kuri nav nekādā ziņā skaidri izteikti. Kungi, savā laikā jau uzskats par mūsu nacionālo kultūru bija ļoti šaurs. Mūsu nacionālās kultūras pamats un platforma bija dejas grīda, zaļumu lauks, dziedāšanas biedrība. Tagad šis uzdevums ir tapis lielāks. Mūsu uzdevums ir pacelt mūsu nacionālo kultūru eiropiskos gara augstumos, mūsu uzdevums ir radīt lielas un paliekamas kultūras vērtības, jo katra nācija ir aicināta dot kaut ko visai cilvēcei. Ja viņa nevar dot cilvēcei paliekošas vērtības, tad ar savām mājas vērtībām viņa tālu netiks. Un mēs zinām it labi, cik milzīga politiska nozīme ir katrai nācijai viņas kultūrālās vērtības. Nācija, kurai ir spīdošas gara vērtības, ieņem pavisam citādu stāvokli tautu saimē nekā tā, kurai šādu gara vērtību nav.

Mūsu nacionālā kultūra vairs nav ceļmalas zieds, vairs nav tas zieds, kuru katrs garāmgājējs var samīt, kurš aug, kamēr viņu samīn. Tādas lietas mēs esam piedzīvojuši savos verdzības laikos. Tagad viņai jātop par dārza puķi, kura tiek rūpīgi kopta un saudzēta. Lai visu to panāktu, darbs ir jādara pēc noteikta plāna. Tos līdzekļus, kas nāk Kultūras fondā, tos nevaram izraustīt un izmētāt. Te jāaicina kultūras darbinieki, kas mūsu kultūras jautājumus dziļi un plaši izjūt, kas dod mūsu kultūras centieniem plašus un dziļus veidojumus... Kultūras fondam ir jāizsniedz rakstniekiem pabalsti, lai viņi varētu netraucēti strādāt savu darbu, izkopjot stilu un nodziļinājoties saturā, lai rakstniekam nevajadzētu strādāt kā skolotājam, žurnālistam un ierēdnim; lai viņš varētu radīt krietnus un paliekošus mākslas darbus. Jādomā būs par lielo grāmatu trūkumu.

Kungi, neaizmirsīsim, ka mums ir tagad arī sava garīgā saimniecība, nevien materiālā. Arī garīgajā ziņā mēs esam neatkarīgi... Tad tālāk mums ir vajadzīgs vairāk ievērot radošo glezniecību. Katra valsts saviem gleznotājiem un māksliniekiem dod darbu. Mēs neesam vēl redzējuši, ka mūsu valsts iestādes būtu devušas kādus plašākus pasūtījumus mūsu māksliniekiem. Mūsu mākslinieki grib strādāt un var strādāt, bet, diemžēl, viņu spējas līdz šim vēl netiek izlietotas. To sevišķi var sacīt par mūsu skulptūru... Tātad, kungi, ir vajadzīga dziļāka mūsu mākslas kultūras jaunuzbūves izjūta un saprašana. Ja mēs izjutīsim to lielo darbu, kas mums tagad stāv priekšā, tad mums nebūt tie līdzekļi, kas nāk Kultūras fondā, neizliksies par lieliem. Tie ir tikai mēreni līdzekļi, ar kuriem var kaut ko darīt, ar kuriem mēs varam radīt pietiekošu skaitu garīgu vērtību, kas tautai vajadzīga tāpat kā dienišķa maize." (693).

Bez kultūras vērtību apliecinājuma šinī Kārļa Skalbes runā jau tika uzrādītas pirmās šķiras vajadzības mērķtiecīgam un celsmīgam nacionālās kultūras darba sākumam, — faktiski arī visam neatkarības laikam.

Liels ieguvums bija jau tas, ka kultūrpolitikas jautājumos varēja runāt un lemt līdzī tik redzami latviešu gara dzīves cēļi kā Kārlis Skalbe, Jānis Rainis, Aspazija, Arveds Švābe un Latgales apstākļu pazinēji — Valerija Seile un Francis Trasuns. Tie visi bija Satversmes Sapulces locekļi, pie kam daži no tiem bija darbojušies arī Tautas Padomē, kur jau 1920. g. 18. novembrī izlēma Kultūras fonda nodibināšanu. Viņu acumērs prasīja neizsvaidīt līdzekļus sīkām un vienas dienas vajadzībām, bet uzkrāt naudu liela vēriena kultūras darbiem. Ja Skalbe tieši par to stingri iestājās, tad viņam bija saglabājušās atmiņas par Somiju, kur somi jau pirms pilnīgas neatkarības iegūšanas prata savākt līdzekļus Sibeliusa un citu gara milžu netraucētam darbam.

Rainis un citi garīgās kultūras pārstāvji vēlējās latviešu kultūras veicināšanai nodrošināt savu autonomiju. Viņi nevēlējās iepludināt kultūras vajadzībām savāktu naudu Izglītības ministrijas budžetā, kā to citi vēlējās, bet prasīja īpaša Kultūras fonda dibināšanu un tā darbībai piemērotu noteikumu izstrādāšanu. Rainis par to izteicās šādi: "Ja šo posteni ieliek izglītības ministrijā, tad ar to kultūras nozīme tiek pazemināta, jo viņa tiek ielikta birokratiskā iestādē. Kultūras fonds kā tāds, kā patstāvīga iestāde stāvētu pāri šim birokratismam." (693). Līdz 1921. g. 4. maijam Kultūras fonds (turpmāk: KF) bija darbojies pie Izglītības ministrijas, bet tas

bija toreiz pagaidu stāvoklis.

Nodibinoties KF kā patstāvīgam iestādījumam, līdzekļus konkrētām kultūras vajadzībām varēja piešķirt neatkarīgi no valsts budžeta. Par šo jauno darbības plūsmu Kārlis Straubergs savā laikā izteicās: "Ar to Kultūras fonds ir izveidojies ar savu iniciatīvu un plašu vērienu par sevišķi nozīmīgu faktoru, gan apmierinot dažādus pieprasījumus, gan arī nospraužot vadlīnijas mūsu kultūras — mākslas un zinātnes — attīstības gaitā." (694)

KF nebija valsts iestāde, bet Saeimas laikā viena no tās komisijām, tātad — parlamentārs iestādījums. Jau tās struktūra uz to norādīja. Līdzekļus sadalīja Kultūras fonda dome, kas ar KF likuma 1922. g. 18. decembra grozījumu sastāvēja no sešpadsmit personām: Saeimas priekšsēža kā KF priekšsēža, ministru prezidenta, izglītības ministra un trīspadsmit Saeimas vēlētiem deputātiem. Pabalstu sadalījuma projektu izstrādāja īpaša KF komisija, ko dēvēja par KF mazo domi ar izglītības ministru kā priekšsēdi un 5 locekļiem. Bez tam darbojās kontroles komisija, kas sekoja pabalstu pareizai izlietošanai. Speciālos jautājumos dome pieaicināja lietpratējus.

KF dome izstrādāja pati savu budžetu. Pabalstus iedalīja šādos izdevumu postes: 1. bibliotēku dibināšanai un papildināšanai, 2. skolu mācīblīdzekļiem un trūcīgo skolēnu atbalstam, 3. ārpusskolas izglītības organizācijām, 4. stipendijām LU, Konservātorijas un Mākslas akadēmijas audzēkņiem, 5. Rīgas un provinču teātriem, 6. zinātniskām iestādēm un biedrībām, 7. fiziskajai audzināšanai, 8. lauku kultūras organizācijām, tautas namiem, skatuvēm, kursiem, lasītavām, lekcijām un mūzikas instrumentu iegādei, 9. Latvijas pētniecības vajadzībām, 10. prēmijām par darbiem zinātnē, literatūrā, mākslās, 11. grāmatu un mūzikāliju izdošanai, 12. ārzemju ceļojumiem studiju nolūkos zinātniekiem, māksliniekiem, rakstniekiem, pēdīgiem, karavīriem, lauksaimniekiem un strādniekiem.

Pieredze drīzi rādīja, ka sākās sacensība starp kreisajām un pilsoniskajām organizācijām, kā arī atsevišķām organizācijām un partijām. Tautas namu celšanai vai kursu rīkošanai vienā un tajā pašā pagastā prasīja līdzekļus pretēju uzskatu novirzieni. Tādēļ jau 1925. gadā KF sāka turēties pie zināmiem principiem pabalstu piešķiršanā. Sabiedrībai darīja zināmu, ka 1. lai veicinātu biedrību apvienību lielākos pasākumos, KF dome atzīst, ka biedrību resp. tautas namu celšanai prasītie pabalsti vispirms un lielākās summās

piespriežami tādām organizācijām, kuras, darbodamās vienā apvidū, panākušas savstarpēju vienošanos nama celšanā, un 2. lekcijām un kursu sarīkošanai KF vispirmām kārtām ievēro to organizāciju lūgumus pēc pabalstiem, kuras, darbodamās tuvākā apkārtņē, šā pasākuma izvešanā apvienojušās. (695). Ar to gribēja novērst, ka dibina atsevišķus pasākumus, kas kalpo tikai "šķiras kultūrai", ko sevišķi dedzīgi Satversmes Sapulcē aizstāvēja Vilis Dermanis, un citiem tamlīdzīgiem vienas partijas vai konfesijas nodomiem (šādi savrupgājieni parādījās sevišķi Latgalē). Arī zinātnisku un literāru darbu, kā arī mūzikāliju izdošanai precizēja noteikumus. Bija jāiesniedz manuskripts. Ja to izvērtēja labvēlīgi un autoram piešķīra atzinības honorāru par viņa darbu, tad autoram uzlika pienākumu gādāt par šā darba iznākšanu. Pabalstus grāmatu vai mūzikāliju izdošanai KF piesprieda tikai, ja bija iesniegta kalkulācija, t.i., salikuma, papīra un iespiešanas, kā arī autora honorāra aplēse. (696). Pieminam to tādēļ, lai izklaidētu ieskatu, ka pabalstu piešķiršana notika pavirši vai tikai aiz labvēlības. Arī periodiskos izdevumus atbalstīja pēc stingras kārtības. Pabalstāmo resp. abonējamo žurnālu sarakstus, ar nepieciešamo eksemplāru skaitu, izstrādāja Bibliotēku padome, pie kam abonējamā laikraksta vai žurnāla eksemplāru daudzums nedrīkstēja pārsniegt KF ierīkoto bibliotēku skaitu.

KF dome jau līdz 1922. gadam paguva ierīkot 300 tautas bibliotēkas, sevišķi pagastos un mazpilsētās, kur bibliotēku vispār nebija. 1931. gadā tautas bibliotēku skaits pārsniedza jau 700. Tautas bibliotēkām vēl piebiedrojās KF ierīkotās pamat-, vidus- un arodskolu bibliotēkas. Līdz 1928. g. ar KF līdzekļiem bija sakomplektētas pamatskolām 1465, vidus- un arodskolām 90 bibliotēkas. Agrāk ierīkotās bibliotēkas laiku pa laikam papildināja. Sākot ar 1925. g., ar KF līdzekļiem ierīkoja 500 lasītavas. Nopietnajai preses daļai tas nozīmēja savukārt atspaidu. Tumšu, gara dzīvei nepieciešamu nostūru Latvijā vairs nebija. Politiskā demokrātija gāja roku rokā ar kultūras demokrātiju, kas aptvēra visplašākos tautas slāņus.

Pabērna lomā nepalika arī zinātne. Manāmu atbalstu saņēma tie latviešu zinātnieku pētījumi, kam bija ciešs sakars ar latviešu kultūru, seno mākslu un garamantām. KF līdzekļi nodrošināja Kārļa Milenbacha Latviešu valodas vārdnīcas un citu monumentālu darbu izdošanu. Pavērās iespējas apmeklēt ārzemju arhīvus, lai celtu dienas gaismā noklusētus vai maz pazīstamus vēsturiskus notikumus, kam bija sakars ar Latviju un latviešu gara dzīves celmlaužiem. Daudz deva pētījumu rezultāti Zviedrijas, Polijas un Vatikāna arhīvus.

KF prēmijas saņēma nevien humānitāro zinātņu, bet arī eksakto zinātņu pārstāvji par izcilākajiem darbiem un pētījumiem. To vidū bija L. Adamovičs, K. un P. Kundziņi, J. Endzelīns, E. Blese, K. Straubergs, A. Dauge, A. Spekke, P. Šmits, P. Ķikauka, E. Dunsdorfs, M. Zīle, P. Stradiņš, A. Lēbers, L. Arbuzovs, M. Nusbergers, V. Fišers, A. Vitols, M. Bīmanis, H. Buduls, A. Tramdachs, V. Sinaiskis, A. Aizsilnieks, M. Rolle, A. Vitums, A. Alksnis, E. Felsbergs, P. Jurevičs, P. Kampe, R. Grapmanis, E. Zicāns, u.c. kā arī A. Švābe, kas saņēma prēmijas atkārtoti. LU Filoloģijas un filosofijas fakultātes mācībspēki varēja lepoties ar 24 prēmijām, ko līdz 1939. gadam bija saņēmuši profesori vai docenti. Kā redzams, ievēroti bija arī cittautiešu plašākie pētījumi gan par Latvijas, gan universālām problēmām. Universitātes mācībspēkiem bija zemas algas, kādēļ bez tiešā godinājuma naudas piešķirums (parasti 500 vai 1000 latu apmērā) palīdzēja viņiem nosegt arī pētījumu izdevumus, kas dažkārt bija prāvi.

Neatkarīgi no minētajām zinātniskajām prēmijām KF pabalstu piešķirumi sasniedza diezgan lielas summas. Līdz 1935. gadam KF bija piespriedis kopsummā 13,3 miljonus latu. Iestādēm un organizācijām: 12,2 miljonus, atsevišķām personām 1,1 miljonu. Visvairāk pabalstos saņēma teātri, operas un koncerti, proti, 2,8 milj., bibliotēkas 2,1 milj., namu pārbūvēm un remontiem 1,3 milj., lekcijām un kursiem — 710.000, mācību iestāžu pabalstiem 709.000, skatuvju iekārtai un dekorācijām 460.000, augstskolu audzēkņu stipendijām 400.000, kā arī vēl citas summas kultūras un izglītības pasākumu atbalstam. (697).

Līdzekļus KF ieguva no 3% piemaksām no dzelzceļu biļetēm, kā arī preču un bagāžas pārvadāšanas (ar 1928. g. 25. maija Saeimas lēmumu ieņēmumus no piemaksām pie dzelzceļu tarifa piešķīra Ceļu fondam, ar ko manāmi samazinājās līdzekļi no šī posteņa), no 3% piemaksām pie alkoholisko dzērienu cenām. Ieplānoti bija arī ienākumi no kino un viegla žanra (varjetē) izrādēm, bet tos atstāja pašvaldībām par labu. Ja līdz 1928. gadam KF spēja izmaksāt pabalstos ap 2 miljonus gadā, tad pēc tam, kur atkrita ienākumi no dzelzceļa piemaksām, nesasnāca pat vairs pus miljons. Galvenie pamati kultūrai tomēr jau pirmajos desmit neatkarības gados bija likti.

VALSTS IZPILDU VARA UN RESORI

Ar Latvijas republikas nodibināšanos dzīves ikdiena ieguva citu nokrāsu un ceļa virzieni jaunu pagriezienu. Atkrita brauciens uz Pēterburgu, lai bailībā un pazemībā virinātu augstāko valdības iestāžu durvis. Ja arī Ķeizarkā Augstība lielknazs Konstantīns Nikolajevičs bija bijis Krišjānim Valdemāram labvēlīgs jūrskolu dibināšanā Vidzemē, ja arī Oskaram Rāviņam izdevās Krievijas metropolē iegūt koncesiju laikrakstam Pēterburgas Avīzes un ja Vilim Olavam bija jānopūlas finanču ministrijā Pēterburgā izdabūt atļauju pirmās latviešu meiteņu tirdzniecības skolas atvēršanai, tad ar 1918. gada 18. novembri Pēterburgas vietā bija nostājusies Rīga.

Rīga kā Latvijas galvaspilsēta ar demokrātisku satversmi aizskaloja reakcijas aizsprostus un stindzīgās svešniecības paliekas. Iestāžu papīrus un dokumentu kaudzes vairs nerotāja kirilliskie burti un krievu činavnieku paraksti, turklāt tālais ceļš uz Pēterburgu resp. Pēterpili atkrita.

Valdības sēdeklis bija Rīga, ko negrozīja arī mazi 1919. gada starpcēlieni. Pārvalde ar augstākajām un zemākajām iestādēm sadalījās, protams, pa visu zemi. Viss bija vienkāršots un pilsonim tuvs.

Mūsu uzdevums nav apskatīt sīki jo sīki valdības iestāžu darbību, bet, lai iztaustītu valsts aparāta dzīvo pulsu, daži vārdi tomēr sakāmi par lielāko resoru darbību un uzdevumiem.

Kolidz aptecēja Latvijas republikas desmitais pastāvēšanas gads, 1928. gadā nodibinājās īpaša jubilejas komisija, kas atsevišķā monografijā (698) sakopoja pārbaudītus datus par valsts iestāžu darbību. Rakstu autoru vidū bija Valsts kancelejas direktors Dāvids Rudzītis, Tiesu palātas priekšsēdis un vēlākais Valsts Prezidents Alberts Kviesis, Statistiskās pārvaldes direktors un valstsvīrs Mārgers Skujenieks, finanču ministra biedrs prof. Jānis Bokalders, Skolu departamenta direktors Kārlis Ozoliņš un citi, savu roku pieliekot arī Āronu Matīsam un Aleksandram Plensneram.

Par ministru kabinetu runājot, bija redzams, ka pirmajos desmit valsts pastāvēšanas gados bija mainījušies 13 ministru kabineti resp. valdības.

Eiropas valstu sistēmā tas nebija nekas neparasts, un Latvija ar savu valdību biežajām maiņām negāja tādēļ citu zemju priekšgalā. Piecu valdību priekšgalā šinis desmit gados atradās Kārlis Ulmanis, divu Zigrīds Meierovics, bet pa vienam lāgam ministru prezidenta amatā bija bijis Jānis Pauļuks, Voldemārs Zāmuēls, Hugo Celmiņš, Arturs Alberings,

Mārgers Skujenieks un Pēteris Juraševskis. Bez tam bija darbojušies 87 ministri, 11 balsstiesīgi ministru biedri un 3 valsts kontrolieri. Līdz 1928. g. 1. jūlijam valdība bija noturējusi 1177 sēdes. Valdība tanī laikā izdeva 715 noteikumus ar likuma spēku.

Ārlietu ministrijas darbs atšķirās no citu resoru darba ar to, ka ārlietu ministrs Z. Meierovics līdz 1919. gada jūlijam nepiedalījās valdības sēdēs, jo visu laiku uzturējās Londonā un Parīzē, citiem vārdiem, viņš atradās ārlietu politikas frontes priekšējās pozīcijās. To prasīja priekšdarbi republikas tiesiskajai atzīšanai, kā arī sakaru nodibināšana ar rietumu demokrātijām. 1919. gada vidū, izveidojot ārlietu resoru, uzdevumu smagumu piešķīra politiskajam, kā arī informācijas departamentam. Pirmais no tiem veica diplomātisko un politisko sakaru nodibināšanu ar ārvalstīm. Latviju ārzemēs vēl maz pazina, kādēļ pirmajos valsts izveidošanas gados liela loma piekrita plašai un pareizai informācijai par Latviju, tās politiskajiem centieniem, nacionālo kultūru un saimniecības iespējām. Latvijas pilsoņu interešu aizsardzība pievienojās visam tam kā gluži dabisks uzdevums. Bez diplomātiskajām pārstāvībām tādēļ radās nepieciešamība pēc plašāka konsulāra tīkla. Desmit gadu laikā izdevās nodibināt Latvijas sūtniecības Londonā, Parīzē, Berlīnē, Romā, Helsinkos, Stokholmā, Tallinā, Kaunā, Maskavā, Briselē un Varšavā. Pēc Latvijas uzņemšanas Tautu Savienībā Ženēvā nodibināja permanentu delegāciju. Ģenerālkonsulātus nodibināja Berlīnē, Ļeņingradā, Londonā, Ņujorkā un Prāgā, bet pirmos konsulātus Dancigā, Hamburgā, Karaļaučos, Klaipēdā, Šauļos, Valkā un Vitebskā. Iecēla vēl piecus goda ģenerālkonsulus, 77 goda konsulatus un 82 goda vicekonsulus. Visvairāk goda pārstāvību Latvijai bija Lielbritānijā un dominijās, kā arī Vācijā, Amerikas Savienotajās Valstīs, Zviedrijā, Somijā, Francijā un Norvēģijā.

Nākamajos gados šis dažādo pārstāvību tīkls ievērojami paplašinājās. Latvija nodibināja vēl sūtniecības ASV, Argentīnā, Brazīlijā, Vatikānā, Ungārijā, Rumānijā, Bulgārijā, Šveicē, Grieķijā, Luksemburgā, Holandē, Dānijā, Norvēģijā, Portugālē un Spānijā, kā arī jaunus ģenerālkonsulātus un konsulātus. Tik plašu diplomātisko un konsulāro tīklu Latvija spēja tikai tādā ceļā izveidot, ka uzdeva vienas zemes pārstāvim pārstāvēt valsts un pilsoņu intereses arī dažās citās zemēs. Tas nebija nekas neparasts, un to praktizēja dažkārt pat lielas valstis. Rīgu par sēdekli apvienotām pārstāvībām Baltijas valstīs izvēlējās vairākas Eiropas un Ārēiropas zemes.

Iekšlietu ministrijai Latvijas sākuma gados bija jāuzņemas visgrūtākie pienākumi, kas saistījās ar drošības nodibināšanu zemē, kur bieži mainījās režīmi, un katrs no tiem atstāja valstij naidīgus elementus. Mūžīga naida un nemiera dzīti, malu malās darbojās komunistu pagrīdnieki, kas nekautrējās izmantot arī jebkuru legālu iespēju pretvalstiskām akcijām. Tieši ar komunistu izricībām Latvijas republikai bija jāsaduras jau no pirmās dienas. Jebšu skaita ziņā maz, bet apsēsti no šķiru cīņas murgiem un satramdīti no Maskavas instruktoriem, tie traucēja mieru un kārtību kā pilsētās, tā uz laukiem. Netrūka pat bruņotu bandu, kas uzbruka civiliedzīvotājiem. Visslavenākā no tām bija Kretuļa banda Kurzemē, kuras "nopelnus" vēl joprojām turpinājusi aprakstīt Latvijas PSR Zinātņu akadēmija savos izdevumos.

Lai nostiprinātu jaunajā valstī drošību un kārtību, iekšlietu ministrs Dr. M. Valters jau tūlīt pēc 1918. g. 18. novembra ķērās pie policijas noorganizēšanas. Un tieši Miķelim Valteram piekrita šis uzdevums, ne gluži bez paradoksālas pieskaņas, kur viņš jaunībā bija daudz cietis no policijas vajāšanām. Bet nu viss bija radikāli mainījies; ja krievu žandarmi un policisti bija savā laikā vajājuši demokratu, tad tagad demokrātiem bija jāstāv sargvietās par demokrātiju, izveidojot piemērotu valsts drošības un kārtības aparātu. Ministrs Valters bija arī tas, kas 1919. gada martā lika pamatus Aizsargu organizācijai, iesaistot tās darbā plašus tautas slāņus.

Iekšlietu ministrijai pakļāva pašvaldību lietas. Jau no paša sākuma lielu svaru lika uz lauku pašvaldību izveidošanu, jo pilsētu pašvaldības spēja pašas sev vairāk palīdzēt. Latvijas teritoriju sadalīja sākumā 17, vēlāk 19 apriņķos. Decentrālizācija nāca par labu visvairāk Latgalei. Vairāki ciemi ieguva pilsētu pašvaldību tiesības un pilsētu kopskaits sasniedza 60. Ministrijai pakļautā biedrību un preses nodaļa sekmēja biedrību tīkla izveidošanos un pielietoja liberālus principus preses lietās. Ministri bieži mainījās, bet sākotnējā darbā manāmus ieguvumus deva juristu iesaistīšana. Blakus M. Valteram otrs šīs ministrijas pamatu licējs bija Arveds Bergs, par kuru teikts, ka viņš izveidojis iekšlietu ministriju pēc Vakareiropas parauga. (698). Robežapsardzība koncentrējās galvenokārt ap 351 km garo austrumu robežu ar Krieviju. Komunisti to izmantoja nelegālajai robežas pārejai, kā arī pār to plūda padomju aģenti. Bernhards Lamejs, viens no ārzemju preses speciālkorespondentiem Latvijā, deva šai robežai nosaukumu "Tumšā robeža" un veltīja tai pat 220 lappušu

biezu grāmatu. Tanī teikts: "Tā nebija robeža, kas saista un vēsti mieru... nē, tā bija tumša, sastingusi, nedzīva un naidīga robeža, ko novilka toreiz, pēc pirmā pasaules kara." (699)

Un dodot nelielu pārskatu par izglītības ministrijas darbu, jāsāk ar Skolu departamenta direktora Kārļa Ozoliņa konstatējumu par sākotnējo stāvokli: "Sagruvušās un tukšās skolu ēkas, izputinātais skolu inventārs, izklīdušie skolotāji, klīstošie skolu audzēkņi, nenoskaidrotā skolu iekārta, darba plāna un programmu trūkums, skolas bez saimnieka, skolotāji bez algas — tāds bija mūsu skolu stāvoklis neatkarības sākumā." (700). Normālu darbību skolas varēja uzsākt tikai 1919. g. rudenī. Obligātas skolu gaitas paredzēja līdz pilnam 16. mūža gadam. Izglītības sistēmas pamatā bija sešgadīga pamatskola. Visas izglītības lietas kārtoja Izglītības ministrija, pieturoties sākumā pie 1919. gada un ar 1934. gadu pie vēlākā likuma par Latvijas izglītības iestādēm. Tikai neatkarības laikā latviešu valoda un vēsture ieguva cienīgu vietu. Bet Latvijas valsts deva arī mazākuma tautībām skolas viņu tēvu valodā. Respekts pret mazākuma tautībām un viņu mācības iestādēm aizgāja pat tik tālu, ka valsts un pašvaldības uzturēja no saviem līdzekļiem skolas ar niecīgu skolēnu skaitu, piem., žīdu ģimnazijai Rīgā "Tora vderech erēc" 1934. gadā bija 7 klases, bet tanīs tikai 56 skolēni. Neskatoties uz to, valsts algoja 23 skolotājus. (701). Liepājā tanī pašā laikā pastāvēja kāda cita minoritātes skola ar 5 klasēm un 32 skolēniem. Arī tā saņēma valsts pabalstu. Žīdu skolai Skaistkalnē bija 17 un Viesītē tikpat skolēnu. Vairākās vācu skolās bija līdzīgs stāvoklis. Tie, protams, bija izņēmumi. Mazākuma tautībām piešķirtā skolu autonomija sevi visnotaļ attaisnoja. Minoritāšu kongresā Ženēvā, kas sanāca 1927. gadā, konstatēja, ka Latvija un Igaunija minoritāšu tiesību jautājumā stāvēt visām pasaules valstīm priekšgalā un noderot par paraugu. Tas bija kongress, kas pārstāvēja 40 miljonus Eiropas mazākuma tautību iedzīvotājus. (702). Un arī vēlākajās dienās Tel Avivā parādījās atzinums, ka ebrēji neatkarīgajā Latvijā piedzīvojuši "savas kultūras renesansi". (703).

Izglītības resors nepārtraukti rūpējās par piemērotu skolas ēku celšanu. Tieši ar staltām un gaišām skolas ēkām neatkarīgā Latvija varēja lepoties.

"Kādas skolu telpas ir saņēmusi Latvija kā mantojumu?" jautāja reiz Kārlis Straubergs. Apbraukājis krustām šķērsām Latvijas āres, viņš varēja arī atbildēt: "Ludzā vidusskolā klases bija divstāvu mājiņā, arī pagrabā, kur pat ūdens ir bijis viesos; Daugavpilī skolas bija jāierīko māju drupās. Un tā

joprojām", par republikas sākuma gadiem izsakās šis aculiecinieks. "Bet tagad?" — atlika viņam jautāt. "Ne tikai lepnās triju stāvu valsts skolas ir mūsu krāšņums pat uz laukiem, bet pie skolu celšanas ir ķērušies arī pagasti. Zeme ir spēka pilna, un tai ir viegli ar atmodināto enerģiju izkopt un veikt to, ko tai nav ļāvuši veikt agrāk. Mēs esam tik tālu, ka varam novākt pat laikmetam nepiemērotas ēkas, kas ir netikama liecība par agrāko." (704).

15 pirmajos neatkarības gados ģimnazijas bija četrklasīgas ar divi vai vairākām sagatavošanas klasēm. Ar 1934. g. likumu ģimnazijai noteica piecas klases. Bet sava loma bija arī ārpusskolas izglītībai.

Kad 1940. gada jūnijā Latvijā ielauzās sarkanā armija, padomju funkcionāri, kas nāca no Krievijas, runāja šabloniski par analfabētisma apkarošanu Latvijā, tad īstenībā tikai krievi, sevišķi austrumu pamalē, kā vispārīgā izglītības līmeņa augstuma ziņā, tā arī rakstītprašanas ziņā ieņēma pēdējo vietu Latvijā. (705). Tā nebija valsts iestāžu vaina. Arī kara klausības laikā instruktori pūlējās izskaust analfabētisma paliekas, kur tām vēl arvien uzdūrās.

Izglītības resors rūpējās arī par mākslas un zinātņu iestāžu uzturēšanu, par ko labāk runāt atsevišķi.

Roku rokā ar izglītību un kultūru neatkarīgajā Latvijā gāja sociālā doma. Ja sociālo jautājumu uz laukiem visnotaļ atrisināja agrārreforma, tad pilsētās atlikās meklēt savukārt piemērotus ceļus. Ernests Blanks pamatoti varēja teikt, ka "Latvijas valsts neatkarības laikmets raksturīgs kā lielākais sociālo plaisu nivelēšanas laiks". (706). Kur vēl arvien pienācās palīdzēt trūcīgākajam tautas loceklim vai likteņa pabērnām, tur savu vārdu teica Tautas labklājības ministrija. Tā izauga no Darba ministrijas. Tautas labklājības ministrijai bija trīs departamenti: Sociālās apgādības, Darba aizsardzības un Veselības departaments. "Veselības frontē" apbrīnojami daudz paveica slimu kases. To iekārtas un palīdzības veids bija viens no modernākajiem Eiropā. Bez slimu kases dalībnieku un to ģimeņu locekļu ārstēšanas lielu vērību piegriezta sanatoriju, atpūtas namu un bērnu koloniju ierīkošanai, ko vēl manāmi papildināja Latvijas Sarkanā Krusta un labdarības organizāciju ierīkotas ārstēšanas un atpūtas iestādes. Labi panākumi bija arī strādnieku apdrošināšanai nelaimes gadījumos. Veselības departamentam piemērotu izveidojumu deva jau tās pirmais direktors Dr. Gustavs Reinhards 1919. gadā. Bēgļu reevakuācija no Krievijas prasīja arī epidēmiju apkarošanu un preventīvās medicīnas pielietošanu. Sanitāro

prasību ziņā Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm paglābās no tā posta, kas pēc 1. pasaules kara plosījās Pad. Krievijā. Starptautiskās iestādes atzina, ka ar to Baltijas valstis pakalpojušas visai Eiropai. Atsevišķs un plašs darba lauks bija Darba aizsardzības departamentam. Sadarbībā ar Starptautisko Darba biroju Ženēvā arī šinī novadā paveica krietni daudz.

Kā līdz šim minētiem, tā citiem valsts resoriem pagāja vismaz astoņi mēneši, lai uzsāktu daudz maz normālu darbu. Tā nebija pagaidu valdības vaina, ka vairums ministriju sāka vārda istajā nozīmē strādāt tikai ar 1919. g. jūliju. To vidū bija arī Tieslietu ministrija. Ja tomēr jau 1918. g. 6. decembrī bija pieņemts pagaidu nolikums par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību, tad tas bija pirmā tieslietu ministra P. Juraševska nopelns. Viņš steidzināja tiesu iestāžu pārņemšanu no okupācijas iestādēm un ar 14. decembrī publicēto pagaidu nolikumu lika pamatu Latvijas augstākās tiesas — Latvijas Senāta nodibināšanai. Tas pat paspēja uzsākt darbību 1918. g. 19. decembrī. Senāta darbā iesaistījās tik redzami tiesībnieki, kā V. Zāmuēls, K. Ozoliņš, A. Lēbers, K. Valters, M. Gobiņš un J. Graudiņš. Bet pati ministrija skaudīgo ārējo apstākļu dēļ uzsāka darbību tikai 1919. g. vasarā. Ar visu to sākās jauns posms Latvijas tiesību vēsturē, kas atbrīvojās no krievu administrācijas un likumdošanā soli pa solītim aizstāja kādreizējos Krievijas likumus ar latviešu tiesiskajai apziņai un demokratiskajai iekārtai piemērotiem likumiem. Tiesībnieka Pētera Eglīša vārdiem runājot, “sākās jauna, visgaišākā nodaļa Latvijas tiesību vēsturē”, (707), bet par to būs jāsaka vēl daži vārdi vēlāk. Pagaidām pietiks ar norādījumu, ka jau 1918. g. 6. decembra nolikumā bija noteikta tiesas varas sadalīšana no likumdošanas un izpildu varas, kā arī norādīts uz tiesas un tiesneša neatkarību, kādu pamatprasību vēlāk ierakstīja republikas Satversmē (83. pants), garantējot tiesnešiem arī neatceļamību (84. pants). Arī advokātūra daudz ieguva, jo tā nebija vairs pakļauta Pēterburgas tiesu palātai un turienes zvērīnāto advokātu padomei. (708). Visvairāk ar jauno tiesu un tiesību sistēmu ieguva Latgale, kas nepazīna provinciālās tiesības un bija pakļauta pilnīgi krievu likumu paragrafiem un rusifikācijas slogam tiesu iestādēs. Vienīgi vienāds liktenis bija politiski notiesātiem Latgalē, Vidzemē un Kurzemē, — jo tos visus nosūtīja spaidu darbos uz Sibīriju. Par šo cietumnieku likteni lēma minēto apgabalu t.s. guberņas cietumu inspekcijas.

Īpata izcelsme bija Apsardzības, vēlākajai Kara

ministrijai. Par tās priekštecī var uzskatīt Latvju Kareivju Nacionālo Savienību, kas jau pirms 1918. g. 18. novembra bija darbojusies, noorganizējot nacionālās armijas kodolu. Kolīdz apsardzības ministrijas vadību 1918. g. decembrī pārņēma Jānis Zālītis, tā sāka veidoties šis resors. Tam ik uz soļa bija jāuzduras okupācijas varas pretdarbībai. Zālītim nekas nebija tik svarīgs kā kaujas spējīga cīnītāju kadra izveidošana. Visa viņa darbība sašķetinājās ar brīvības cīņām. Par tām jau stāstīts, kādēļ atliek teikt vēl dažus vārdus par Kara ministrijas darbu miera laikā.

Kara stāvoklī nacionālā armija atradās līdz 1921. g. 1. aprīlim, kad izbeidzās armijas virspavēlnieka pilnvaras un likvidējās armijas virspavēlnieka štābs. Tā vietā radās Galvenais Štābs. Tas pārzināja valsts bruņotā spēka sastāvu, organizāciju, komplektēšanu, mobilizāciju, karavīru dienesta gaitas, iesaukšanu apmācībā, kara mācības iestādes u.c. funkcijas. Kara skolu nodibināja jau 1919. g. 13. septembrī. 1924. g. 3. novembrī sāka darboties Augstākie militārie kursi resp. virsnieku akadēmiskie kursi. Parastie virsnieku kursi uzsāka darbību jau pirms tam, 1920. g. 1. martā. Par virsnieku militāro apmācību īpašosursos rūpējās daudz Valsts Prezidents Jānis Čakste, kura vārdā nosauca arī lekciju un tulkojumu fondu. Dažu gadu laikā izdevās sagādāt militāru rakstu krājumus.

Izveidoja labas tehniskas karaspēka daļas, bet ar apbruņojumu sākuma gados īsti neveicās. Kara aviācija, piemēram, atrada sev sākumu 1919. g. jūlijā ar to, ka izdevās sadabūt divas ienaidniekam atņemtās lidmašīnas. Mēnesi vēlāk lieliniekiem atņēma vēl divi lidmašīnas. Pirmo bruņoto vilcienu sastādīja no pāris preču un ledus vagoniem. Autotanku virkni ievadīja ar divi bruņotiem auto, kas lepojās ar "Lāčplēša" un "Zemgalieša" nosaukumu. (709). Kara flote savukārt izauga no Daugavas velkonīšiem.

Tāds bija stāvoklis, kad vēl turpinājās kara gaitas, bet pēc tam kara resors prata ar pieticīgiem līdzekļiem izveidot teicamu armiju kā sastāva, tā puslīdz arī apbruņojuma ziņā. Jebkādas pārmērības atkrita jau tādēļ, ka Latvijas nacionālā armija bija tikai aizsardzības armija, kam rūpēja miera nodrošināšana.

Zemes lauksaimnieciskā rakstura un plašās agrārreformas dēļ svarīgi uzdevumi piekrita Zemkopības ministrijai. Latvijas zemes īpašumu attiecības līdz agrārreformai bija šādas: privātmuižas — 3.161.005 ha, zemnieku zemes — 2.586.797 ha, valsts īpašumi — 658.007 ha, mācītāju muižas — 70.772 ha, pārējās zemes — 93.550 ha, kopējā zemes platība, ieskaitot

mežus — 6.570.130 hektaru. Uz agrārreformas likuma pamata Valsts zemes fondā līdz 1928. gadam ieskaitīja Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē 2.886.167 ha, Latgalē — 824.246 ha, kopā 3.710.413 ha. No tiem sadalīšanai paredzēja Latgalē 350.000 ha, pārējos apgabalos 1.270.884 ha. Palika pāri meži, ūdeņi, purvi un nederīgas zemes, ko visu ieskaitīja valsts īpašumā. Bez jaunsaimniecību dibināšanas zemkopības resoram pienācās vēl rūpēties par Latgales sādžu šņoru zemju sadalīšanu viensētās. Tas sagādāja daudz darba mērniekiem. Ne mazums pūliņu radās ar zemju novērtēšanu, koroborēšanu un kadastra lietām. Kur vietējo notāru nebija, notāriem bija jāizbrauc uz vietām. Centrālās zemes ierīcības komitejas pārziņā nonāca ar agrārreformu arī dažu dzirnavu, kaļķu ceplu u.c. rūpniecības pasākumu sadale, dārzsaimniecības, apbūves gabali.

Bet zemkopības resoram rūpēja vēl lauksaimniecības kultūras pacelšana, paraugsaimniecību un izmēģinājumu iestāžu ierīkošana, lauksaimniecības literatūras izdošana, sēklas apgādāšana un sēklu kontrole, vaislas lopu sagāde, veterinārās palīdzības noorganizēšana.

Ja līdz neatkarības sākuma gadiem daudz kas bija nokavēts plašākas dārzkopības nozarē, tad tagad tam piegriezta jo sevišķu vērību. Zvejniecības modernizēšana gāja lēnāku soli. Pateicoties Latvijā teicami izveidotajai kooperācijai, izdevās atrisināt dažu labu jautājumu privātās ierosmes un lietderīgas kopdarbības ceļā, tādēļ zemkopības resors neiejaucās nevajadzīgi saimnieciskās dzīves kārtošānā. Vairāk rūpju prasīja mežsaimniecība, kur ar prāvo būvmateriālu izsniegšanu jaunsaimniecību ēku celšanai bija līdztekus jādomā par mežu atjaunošanu un vispār par mežu ienesības pacelšanu. Valsts mežu saimniecība visnotaļ sekmējās, (710), lai gan jaunsaimniecību dibināšanas straujais kurss dažkārt neļāva racionālāk rīkoties.

Tad nu vēl jaunajai valstij nācās atrisināt finanču jautājumu, kas izpostītajai zemei šķita esam viscietākais rieksts. Ja jau lielvalstis un rūpniecības zemes ar visām priekšrocībām, kas tām ir, laiku pa laikam uzdūrās smagām grūtībām, tad Baltijas valstis stāvēja vēl grūtāku problēmu priekšā. Latvijas valstij pirmajās dienās pienācās pieņemt pat ziedojumus, un ierēdņi sedza kanceleju izdevumus no savām kabatām. Nedēļu pēc 18. novembra svinīgā akta pagaidu valdība griezās pie latviešu kredītiestādēm, lūdzot tās aizdot naudu kā iepriekšēju iemaksu uz valdības projektēto pirmo iekšējo aizņēmumu. (711). Šāds 5% iekšējais valsts aizņēmums kopā ar dzērienu nodokli un tabakas akcīzi deva arī

valstij pirmos ienākumus. Iespieda arī pastmarkas, papīra naudas zīmes. Kara darbībai izbeidzoties, valsts kases stāvoklis nedaudz uzlabojās.

Lielākus ienākumus valstij deva linu monopols. Vēlākajos gados pienāca klāt sviesta un bekona eksports, kamēr nepārtraukti prāvus ienākumus deva koku eksports. Ja rūpniecība valsts sākuma gados tikai palēnām attīstījās, tad 1938. gadā, salīdzinot ar 1930./33. gadu, rūpniecības produkcija bija kāpusi par 78%. Tirdzniecību veicināja piemērota muitas un nodokļu politika. Saimnieciskās rosiņas pieaugumu raksturoja naudas apgrozība valstī, kas vienmērīgi auga. Ja ārējās tirdzniecības bilance sākuma gados uzrādīja iztrūkumu, tad ar 1936. gadu radās prāvi atlikumi. Preču izvedumi kļuva lielāki par ievadumiem. Ar sviesta izvedumiem Latvija 1938. gadā ierindojās 4. vietā Eiropā un 6. vietā pasaulē. Arī finieru izvedumos Latvijai piekrita ievērojama vieta Eiropā. (712). Jūrniecības departaments jau no valsts sākuma gadiem manāmi veicināja jūras kuģniecību.

Valūtas nostabilizēšanā laimīga roka bija finanču ministram Ringoldam Kalningam. Latvijas naudas sistēmas pamatā kā naudas vienību izvēlējās latu, kas sadalījās simt santimos. Tā pamatojās uz zelta seguma. Priekšlikumus un likumprojektu par naudu izstrādāja vairākos paņēmienos Finanču ministrija. Tās rokās vispār atradās saimnieciskās dzīves un finanču lietu kārtošana.

Dzelzceļu, šoseju un zemes ceļu, kā arī pasta, telegrafa, telefona un radio lietas pārzināja Satiksmes ministrija.

ČETRAS SAEIMAS

Parlamentārajam laikam, ko ievadīja Satversmes Sapulces ievēlēšana, pieslēdzās Latvijas republikas četru Saeimu darbības posms. Saskaņā ar Satversmi un vēlēšanu likumu pirmo Saeimu ievēlēja 1922. gada 7. un 8. oktobrī uz trim gadiem. Nākamās Saeimas ievēlēja 1925., 1928. un 1931. gada rudenī. Kaut arī 1934. gadā bija sākusies jau gatavošanās piektās Saeimas ievēlēšanai, radikālo pārgrozību dēļ valsts dzīvē nākamās Saeimas ievēlēšana vairs nenotika.

Latvijas republikas Saeima bija pirmā kārtējā likumdevēja iestāde. Jau pirmās Saeimas darbību manāmi atviegloja valsts pamatu izveidošana, kas bija notikusi Satversmes Sapulcē. Vēl 1931. gadā Saeimas priekšsēdis Dr. Pauls Kalniņš izteicās, ka "Jo tālāk mēs attālināmies no šī Satversmes Sapulces veiktā

darba, sākam to aplūkot vēstures perspektīvā, jo diženāks izceļas šis darbs, uz kura ir balstījusies tālākajos gados nevien mūsu darbība šeit Saeimā, bet saskaņā ar kuru ir veidojusies visa Latvijas tautas tālākā attīstība.” (713).

1. Saeimai nācās daudz ko turpināt, ko Satversmes Sapulce savā divarpus gadu darbības laikā nebija paspējusi nobeigt. Tāda bija agrārreforma, kuras praktiskā īstenošana prasīja desmit gadus, tādēļ tā iesniedzās vairāku Saeimu darbības laikā. Steidzīgi bija jāizstrādā arī biedrību likums, preses likums u. tml. likumdošanas akti, radot nepieciešamo gultni demokratiskajai iekārtai. Turklāt ne mazāk steidzīgi bija jāaizstāj veco laiku likumi ar jauniem, jo neatkarības sākuma dienās neatlika nekas cits kā atstāt spēkā cara laiku un Krievijas pagaidu valdības likumus, ciktālu tie nesadūrās ar Latvijas republikas demokrātisko kārtību un tiesību apziņu. Viss tas bija masīvs darbs, kas uzgūlās visām četrām Saeimām. Parlamentārā dzīves kārtība bez tam prasīja izsekot sadzīves notikumiem un reaģēt uz politiskajām sadursmēm un sociālās dzīves parādībām. Par Saeimu tādēļ var teikt, ka tā bija valsts dzīves un sadzīves attiecību kārtotājs faktors, — modra acs visam, kas skāra kā iekš-, tā ārpolitiskos jautājumus un nacionālas kultūras norises.

Likumdošana bija galvenā Saeimas darbības funkcija. Tās smagumu iznesa divdesmit (4. Saeimā — 18) komisijas. Darbu sagatavošanai piesaistīja vēl apakškomisijas. Darbs, kas norisinājās šinīs atsevišķās komisijās, tautas vairākumam palika neievērots. Tas ar laiku radīja arī greizu uzskatu par Saeimas darbu, jo Saeimas plenārsēdēs, kā mēdza teikt, bieži runāja “caur logu”, t. i., lai sabiedrībā atbalsotos deputātu nostāja un spārnoti teicieni vienā vai otrā jautājumā. Vienīgi par Saeimas plenārsēdēm rakstīja prese. Šādam nolūkam kalpoja arī daudzās interpellācijas un saskaņā ar Saeimas kārtības rulli iesniegtie jautājumi valdībai. Interpellāciju lietās atbildēja piekritīgie ministri. Sevišķi nādzīgi interpellāciju iesniegšanā bija sociāldemokratu un, sākot ar 1928. gadu, Strādnieku un zemnieku jeb komūnistu frakcija. Tas pašķīra ceļu arī demagoģijai. No tā cieta parlamenta prestižs, un nebeidzamās interpellācijas kavēja likumdošanas darbu. Tomēr ieceltās izmeklēšanas komisijas dažkārt atsedza lietas faktiskos apstākļus.

1927. g. 21. janvārī notika t. s. Oļiņa pučs. Leitnants Oļiņš agrā rīta stundā izveda no kazarmām Valmierā divu rotu kareivjus, ieņemdamas ar tiem dzelzceļa staciju, pastu, telegrafu un telefonu. Minētais virsnieks rīkojās dzērumā. Pēc

pusstundas ieradās bataljona komandieris un Oliņu arestēja. Ar to šāda veida pučs nobeidzās. (714). Kādā līdzīgā afērā iejauc virsnieku Ikši. Par abiem "pučistiem" gari un plaši runāja 3. Saeimas sēdēs, lai gan nekādu istu apdraudējumu šīs dēkas valstij neradīja.

Ik gadus Latvijā notika komunistu prāvas, kas savukārt atbalsojās Saeimas sēdēs. Par 1926. gada prāvu, kas norisinājās Rīgas apgabaltiesā 14. un 15. septembrī, runāja vēl Saeimas 1929. g. 19. februāra sēdē. Toreiz bija 24 apsūdzētie. Noskaidrojās, ka komunistu pagrīdes organizācija pastāvējusi no 1924. gada rudens. Šie komunisti musināja strādniekus, izplatīja pretvalstiskus uzsaukumus, iespieda laikrakstu "Laikmets" un vērsās pret valsts varu. Galvenos vainīgos sodīja ar 6 gadiem spaidu darbos katru, kamēr citiem bija mērenāks sods, 6 mēneši cietoksnī. Trīs apsūdzētos attaisnoja. Neskatoties uz rūpīgu lietas izmeklēšanu un tiesāšanu, komunisti cēla brēku Saeimā. (715).

Visskaļākos protestus komunisti sacēla pret Rīgas arodbiedrību centrālbiroja slēgšanu 1928. gadā, kas nepārtraukti rīkoja politiskus streikus un nekārtības. Pārvaldes iestādes un tiesa noskaidroja, ka minētais arodbiedrību centrālbirojs ar visām savām organizācijām ietilpa 3. internacionālē. (716). Vairums šo arodbiedrību biedri faktiski stāvokli neizprata, lai gan tāns diezgan atklāti darbojās "komunistu frakcija", kā viņi paši to apzīmēja. Kolīdz visu šo mērķtiecīgi noorganizēto pretvalstisko darbību izbeidza, radās kņada Saeimā.

Komunistu frakcijas pirmais līderis 3. Saeimā bija Linards Laicēns. Komunisti kā "strādnieku un zemnieku frakcija" iekļuva tikai trešajā Saeimā. Tai bija seši deputāti. 4. Saeimā ar taktisku gājienu viņiem izdevās iegūt pat septiņus deputātus, kas nozīmēja 6—7 procentes no Saeimas locekļu sastāva. Salīdzinot ar citu Eiropas parlamentu komunistu frakciju skaitlisko sastāvu, tas bija maz. Somijā komunistiem izdevies iegūt nevien sākuma gadus, bet arī vēlāk parlamentā 15 līdz 20% vietu. Un pēc 2. pasaules kara Itālijā un Francijā komunistu partija pastāv kā permanents politisks faktors. Latvijā turpretim komunistu loma ar 1920. gadu izbeidzās, un to paliekas bija tik niecīgas, ka Maskavai atlikās organizēt visas aktivitātes no ārpuses.

Arī kreisā spārna nepārtrauktie protesti pret latviešu ekstrēmo nacionālistu rosmēm izrādījās parasti tikai par neiecietības izpausmēm pret ideoloģiskajiem pretiniekiem. Kolīdz Saeimā sākās debātes par to, tā kreisais spārns atdūrās

uz pretējās puses iebildumiem pret sociāldemokrātu pusmilitanto organizāciju izriņķībām (sevišķi pret biedrību "Strādnieku Sports un Sargs" resp. SSS). Neizpratni radīja arī t.s. "sarkano pionieru" vervēšana, ko izdarīja sociāldemokrātu partija. Bruno Kalniņš Saeimas 1929. g. 7. maija sēdē tos pielīdzināja skautiem. (717).

Tieši satrauktās debātes šādos un līdzīgos jautājumos radīja arī nepatiku pret Saeimas darbu. No ievēlētā parlamenta ikviens sagaidīja auglīgu darbu. Ka tāds tomēr bija, to bieži neievēroja. Tas vien, ka visas Latvijas likumdevējas iestādes kopā bija izstrādājušas un pieņēmušas 3581 likumu, (līdz neatkarības norietam 1940. gadā pat 5000), vairumam palika neievērots. Sava vaina tur bija pašiem tautas vietniekiem, kas partiju savstarpējos strīdos neizcēla kreatīvo valsts uzbūves darbu un likumdošanas ieguvumus.

Pārāk liberālais vēlēšanu likums pašķīra ceļu nevien politiskajām partijām, bet arī vissīkākajām interešu grupām iespēju piedalīties vēlēšanās un mēģināt iedabūt kaut vienu savu pārstāvi Saeimā.

Blakus sociāldemokrātu partijai, kas teicās aizstāvam strādnieku intereses, sev redzamāku vietu nodrošināja Zemnieku savienība, kas pārstāvēja lauksaimnieku, un Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija, kas iestājās par tiem, uz ko norādīja jau viņu partijas nosaukums, kā arī Kristīgo zemnieku un katoļu partija ar līdzīgām interesēm. Ar pēdējo sacentās Latgales demokrātiskā zemnieku apvienība un latgaliešu Progresīvā tautas apvienība. Bet bez šīm strādnieku un zemnieku partijām Demokrātiskais centrs izcēlās kā ierēdņu un Nacionālā apvienība kā inteligences pārstāve. Namsaimniekiem bija svarīgi iegūt kaut vienu vietu, jo gandrīz katrā Saeimā runāja par prāvu nodokļu uzvelšanu viņiem, tādēļ šī mantīgā daļa pūlējās daudz maz nodrošināties pret pārestībām. Dzelzceļnieki ar savu patstāvīgo organizēšanos gāja tikpat patstāvīgus ceļus.

Ja tas bija tā Saeimā, tad vēl raibāki interešu nogrupējumi parādījās pilsētu pašvaldību vēlēšanās, ko pilnīgākai pārskatāmībai pieminēsim jau tūlīt. Pašvaldību vēlēšanās parādījās ar atsevišķiem sarakstiem kā tirgotāji, tā tirdzinieki, rūpnieki, gruntnieki, sīktirgotāji, sīkražotāji, amatnieki, ormaņi, īrnieki, apbūvieši, algotie darbinieki, atvaļinātie karavīri, un t.s. saimnieciskie darbinieki, vidusšķiras saraksts un bezpartejiskie vēl pa virsu. Kā kuriozitāti uzskatīja "Veselības aizstāvju sarakstu", kas trijos apgabalos spēja salasīt 723 balsis, "J. Salmiņa piekritēju sarakstu", kas 2.

Saeimas vēlēšanās ieguva 182 balsis, kāds "Latgales ciemnieku" saraksts, kas jau 1. Saeimas vēlēšanās cieta neveiksmi, jo ieguva tikai 467 balsis, bet no partijām vēl Ebreju tautas partija, kas varēja lepoties ar 47 iegūtajām balsīm. (718).

Tādu sarakstu, kas neieguva neviena mandāta, 1920. g. Satversmes Sapulces vēlēšanās bija 19, 1. Saeimas vēlēšanās 42, 2. Saeimas vēlēšanās 93, 3. Saeimas vēlēšanās 66 un 4. Saeimas vēlēšanās 46. Kaut arī to vairums bija sīku saimniecisku un arodu interešu nogrupējumi, dažkārt tikai saujiņa, tad tādu sarakstu parādīšanās Saeimas un pilsētu pašvaldības vēlēšanās gāja uz partiju birkas. Vai nu bija vai nebija politiska partija, visus sabēra, tā sakot, vienā maisā.

Bez tam atsevišķu konfesiju piederīgiem arī likās svarīgi iziet ar saviem patstāvīgiem sarakstiem. Sevišķi Romas katoļi piegriezta tam svaru, apzinādamies, ka Latgalē tam sava nozīme. Kristīgi nacionālā partija pulcināja ap sevi savukārt luterāņus. Krievi izcēlās ar savu vecticībnieku sarakstu.

Tas, protams, parlamentāro darbu bīstami sadrumstaloja un apgrūtināja. Ja tāda bija partiju un dažādu tautas vietnieku ārējā struktūra Saeimā, tad tas viss vēl sajaucās ar šaursirdīgu un saskaldītu šķiru un interešu politiku. Jau 1922. gada 7. martā Satversmes Sapulcē Francis Trasuns bažīgi izteicās: "Pie mums nav nekādas valstiskas politikas. Mums ir tikai šķiru politika." (719). To gan vismazāk varēja teikt Satversmes Sapulcē, kur valstiskā politika tomēr ņēma virsroku, bet šāds virziens gan arvien vairāk sāka parādīties Saeimas darbības laikā, kas kaitēja pašai parlamentārajai iekārtai.

Nebija gluži tā, ka arī šādos apstākļos neatrada izeju. Daudzās sīkās un t.s. vieninieku partijas, kolīdz uzsāka parlamentāro darbu, apvienojās blokos. Tas pēc Saeimas kārtības ruļļa deva iespēju arī vieniniekiem iekļūt Saeimas komisijās, kur noritēja svarīgs darbs. Ja pret vieninieku un sīkajām partijām vērsās vairāk principā, tad tomēr praktiskajā darbā bieži pierādījās, ka citādā ceļā daži vērtīgi darba darītāji būtu palikuši atstumti. Kā vieninieks Saeimā iekļuva prof. Kārlis Balodis, Vladislavs Rubulis un prof. Maksis Lazersons, bet no divvīru lielās Progresīvās apvienības Mārgers Skujenieks un Jānis Šterns, kā arī archibīskaps Jānis Pommers un vairāki rosīgi mazākuma tautību deputāti. Drīzāk vaina bija meklējama pie lielajām partijām, kas atstūma no sava vidus tik izcilus politiskus darbiniekus, kā Oto Nonācu, Arvīdu Baueru, Jāni Purgalu, Voldemāru Zāmuēlu, pie kam nebija noslēpums, ka arī Jānim Čakstem bija jāšķiras no

Zemnieku savienības, pēc kam izveidojās Demokrātiskais centrs.

Ievēlētie vieninieki meklēja sadarbību ar citiem deputātiem; tādēļ radās minētie bloki, un tas panāca zināmu korektūru sadrumstalotības draudos. Parlamentāro bloku priekšrocība bija visnotaļ sīko grupu un partiju apvienošana, saskaņojot politiskās intereses. Šāds apvienošanās process sākās jau 1. Saeimā, "Demokrātiskajam centram" un "jaunzemniekiem apvienojoties īpašā parlamentārā blokā ar nosaukumu "Demokrātiskā centra un jaunzemnieku bloks", kuru starpfrakciju birojā pārstāvēja Pēteris Bergis un Oto Nonācs. Tāpat 1. Saeimā izveidojās latgaliešu bloks, kam piederēja Latgales kristīgo zemnieku savienība, Latgales tautas apvienība un Zemgales katoļu frakcija. Par šī bloka līderiem kļuva Fr. Trasuns, Fr. Kempis un Bernhards Kubļinskis. Kad 2. Saeimā izveidojās īpaša "Centra apvienība", tanī sadarbojās E. Bauera, Kr. Bachmaņa un O. Nonāca jaunzemnieki ar Demokrātiskā centra P. Juraševski un J. Breikšu.

Oto Nonācs, reaģēdams uz parlamentāro grupu dažādību un raibo sastāvu, norādīja, ka "mēs novērojam šinī ziņā apstākļu labošanu. Mēs novērojam zināmu izveseļošanās procesu." (720)

3. Saeimā trīs sīkas grupas apvienojās "Progresīvajā centra blokā", kamēr labajā spārnā darbojās "Kristīgi saimnieciskais bloks". Tanī pašā Saeimā visspēcīgākais bija "Mazzemnieku, zemnieku un jaunsaimnieku bloks" ar 13 deputātiem, radīdams puslīdz vienādu spēku samēru ar Zemnieku savienību.

Parlamentārie bloki un frakcijas tiecās nodrošināt iespējamo politisko saskaņošanu, kaut arī tas nedeļa pilnīgu stabilitāti Saeimas darbībai. Līdzīgas parādības nebija svešas arī citos Eiropas parlamentos. Bet par Latvijas apstākļiem Arveds Bergs, kas bija vērīgs apstākļu pazinējs, jau diezgan optimistiski izteicās: "Aiz visa mūsu daudzo partiju un grupu raibā mudžekļa mēs tomēr tuvojamies divu partiju sistēmai, ar kuru vienīgi sekmīgi var darboties parlamentārā iekārtā. Lai cik raibs būtu mūsu parlamenta sastāvs, vienmēr noteiktāk nošķiras tās grupas, kas var stāvēt tikai pilsoņu pusē, no tām, kas stāv sociālistiskajā spārnā, un vienmēr vairāk izzūd tās nenoteiktās grupas, kas varēja stāvēt ir vienā, ir otrā pusē." (721).

Neatbildīgu rīcību sarakstu pieteikšanā ar 3. Saeimu ierobežoja grozījums vēlēšanu noteikumos, kas prasīja 1000

latu lielas drošības naudas iemaksu. To atmaksāja saraksta iesniedzējiem, ja no saraksta vienā apgabalā ievēlēja kaut vienu deputātu. Pretējā gadījumā iemaksātā drošības nauda pārgāja valsts īpašumā.

Sadrumstalotību ievērojamā mērā veicināja minoritātes. Pret 12 latviešu frakcijām 1. Saeimā stāvēja 8 mazākuma tautību saraksti, 2. Saeimā šīs attiecības bija 13 pret 9, 3. Saeimā 15 pret 9 un 4. Saeimā 14 pret 9. Parasti sadrumstalotībā meklēja vainu tikai latviešu pusē, bet faktiskie apstākļi runāja citu valodu. Židiem vieniem pašiem dažās Saeimās bija 4 frakcijas. Iecietība pret mazākuma tautībām Latvijā arī te parādījās visā pilnībā. Ja būtu istenots sociāldemokrātu priekšlikums par 5 procentu normu vēlēšanās, ielaižot Saeimā tikai tās partijas un vēlētāju sarakstus, kas spēj savākt vismaz 5% no nodoto balsu kopsomas, tad no tā visvairāk būtu cietušas minoritātes. Izņemot vāciešus un krievus, laikam neviena cita mazākuma tautība nebūtu spējusi panākt viengabalainību un iegūt minēto balsu daudzumu. Latviešu sektorā tas, protams, būtu citādi, lai gan tas, droši vien, būtu samazinājis piedalīšanos vēlēšanās, jo partiju plurālisms stimulēja rosību vēlēšanās, kaut arī bieži sīku un šaursirdīgu nolūku dēļ.

Neveiksmes Latvijas valsts politiskajai krīzei profesors Pēteris Zālite nemeklēja partiju sadrumstalotībā, bet "spekulantu un ierāvēju rīcībā". (722). Korupcijas parādību patiešām netrūka. Bieži šinī sakarībā minēja "Uniona banku", "Zemnieku banku", "Latu" un t.s. draudzības vekselus, bet istenībā ap to grozījās partiju veikalu neveiksmes. Daudzi uzņēmumi bija dibināti partiju kases sastutēšanai un ne jau personiskiem veikaliem vai iedzīvošanās kārei. Tauta prasīja tomēr arī partiju iekšējā saimniecībā tīras rokas. Sevišķi jaunatne izvirzīja stingras mērauklas politiskās dzīves kārtojumā. Savu ideālismu viņa sasaistīja ar partiju politiskās higiēnas prasību. Bet arī valsts dzīves vadītāji nevarēja vienaldzīgi noskatīties nebūšanās, kādas uz ik soļa parādījās. Sūtnis Kārlis Zariņš atceras, ar kādu Ignumu un sašutumu Jānis Čakste vērsies pret valsts dzīves sagandēšanu, minot vainīgos pat vārdā. (723).

Arvien biežāk atskanēja brīdinātāju balsis. "Mūsu parlamentā gandrīz vairs nav cilvēku ar plašu un kultūrālu skatu," kritiski izteicās Jānis Veselis, "cilvēku, kas saprastu un nesavtīgi, godīgi un taisnīgi pāri partiju kombinācijām un koalīcijām aizstāvētu tautas dziļākās vajadzības." (724). Veselim kremta it īpaši tas, ka no parlamentārā darba 3.

Saeimā bija atstumts Kārlis Skalbe, bet deputātu sēdekļos bija sasēdušies vidusmēra politiķi jeb, kā viņš izteicās “pelēkas viduvējības, politiski spekulanti”. Bet arī pats Kārlis Skalbe desmit gadus pēc Latvijas valsts nodibināšanas rakstīja: “Pirmie neatkarības kustības ierosinātāji, idejiskie audzinātāji, vadītāji, gandrīz visi izstumti no aktīvās politiskās dzīves, nokļuvuši malā, kur klusi cieš, klusi vēro. Dažreiz es sev jautāju, vai viņiem ir vēl kāds uzdevums? Kāpēc liktenis viņus atstājis dzīvus? Vai nebūtu labāki, ja viņi būtu apgūlušies Brāļu kapos, jo viss, kas tagad notiek visapkārt — šī latvietības zaimošana, šī tautas interešu pārdošana — ir viņiem tik svešs. Šie paši cīnītāji ir garus gadus pavadījuši cara cietumā, trimdas tūlumā. Nu atmaksa šiem pirmās trauksmes cēlējiem par visām cīņām, ciešanām šī morāliskā trimda. Šai sabiedrības stīgznī viņi vairs neiederas. Katram laikam savs likums, savs tikums. Cilvēks, kas mazliet aizkavējies, dzīvodams kādreizējā ideālisma illūzijās, neiederas šai kraukļu ligzdā, kur katrs karo par lielāku kumosu, kur tikai rupja rījība redzama. Sabiedriskie ideāli liekas pilnīgi izzuduši. Neviens nebrīnās, neviens nenosarkst. Sarkst tik savrup malā stāvošie, kas klusi cieš, kas klusi vēro. Malā stāvošie, kur lai mēs liekam savu nemieru, savu ievainoto sirdsapziņu.” (725)

Raiņa dienasgrāmatā arīdzan atkārtoti parādījās neapmierinātība ar politiskās dzīves gājumu, kā arī viena otra skabarga pret viņa paša partiju.

Jaunās paaudzes dzejnieks Leonīds Breiķš sašutumā par Saeimā pieņemto “aborta likumu”, kas ievadot tautas iznīcināšanas procesu, un bīstamām korruptīvām parādībām, mērķēja Saeimai rakstu “Viņu laiks ir klāt!”

Latviešu literāti pie tam nebija vienīgi, kas pacēla savu protesta balsi. Atklātus vārdus paši par sevi 4. Saeimā teica vairāki deputāti.

Nelaimju cēlonis neslēpās tik daudz partijās kā vēlētāju masās, kas bez kritikas ievēlēja Saeimā, Vesēla vārdiem runājot, — pelēkas viduvējības. Pie tam, — ar katru nākamo Saeimu tas atkārtojās vairāk un vairāk. Bet pilsoņu kopums taču bija tas, kā rokās atradās izvēle, par ko balsot, par ko ne. Ja nu iznākums rādījās arvien sliktāks, tad tas bija atkarīgs no dažādiem faktoriem, bet visvairāk no politiskās kultūras trūkuma tautā.

Sešpadsmit parlamentārisma gadi vēl arvien bija pārāk īss laiks, lai tautas plašākie slāņi ieaugtu demokratiskajā kultūrā. Arī prese, iestigusi ikdienas notikumu aprakstos un politiskās dzīves diezgan banālā izvērtējumā, nelika izprast

demokrātiskās sadzīves kārtības priekšrocības un fundamentālās vērtības, kas sakņojās nevien pilsoņu tiesībās, bet arī pilsoņu pienākumos. Politiskās dzīves kurss tādēļ bija un palika sekls. Un visam pa vidu jaucās materiālistiskais pasaules uzskats, kas bija ieguvis virsroku tautas vairākumā. Atkarībā no materiālistiskās domāšanas un praktiskās dzīves ievirzes veidojās arī valsts dzīves takas un vispārējais politiskās dzīves kurss. Tam atbilda tieši daudzās šķiru partijas un profesionālo interešu grupas. Un arī koalīcijas valdību sastādīšanā daži valstsvīri pielietoja ērto un parocīgo metodi: iegūt savai valdībai vairākumu, piesolot vienam otram deputātam taustāmas vērtības.

Līdz kādam pazemojumam nošļuka dažu deputātu morāle, atstāsta Alfreds Bērziņš, kas darbojās 4. Saeimā. "Sastādot valdību, vieninieku balsis bija nepieciešamas," norāda viņš. "Tās bija vienkārši jānopērk. Vieninieki parasti neinteresējās par ministru vai viceministru amatiem. Maksa par balsi bija samaksājama skaidrā naudā. Un tā nebija maza. Sastādoties pēdējai Ulmaņa valdībai 1934. gada martā, man bija pirmo reizi izdevība prezidenta uzdevumā sarunāties ar dažiem vieniniekiem par uzticības nobalsošanu. Agrāko naudas noguldītāju partijas deputātam Vinteram prasības bija apāļi 60.000 latu par savu balsi. Šo augsto cenu viņš motivēja ar parlamenta vēlēšanām tā paša gada rudenī. Šis ir viens piemērs." (726). "Opincāns savu balsi pārdevis pilnīgi zem cenas," turpina Bērziņš, "ja gadījušās kādas balsošanas, kurās bija ieinteresēta Zemnieku savienība, viņš skaidri pateicis, ka varot balsot tikpat labi par, kā pret, vai nebalsot nemaz. Par pieciem latiem viņš tādās balsošanas reizēs pazudis no Saeimas, bet ja pēc pāris stundām balsošana vēl nebija galā, nācies maksāt otru piecus latus." (727).

Atliek jautāt, kā vispār šādi "tautas vietnieki" varēja iekļūt Saeimā, kas par viņiem balsoja. Spriežot no grozījumu skaita un par populārākajiem kandidātiem nodotajiem taloniem, kādu iespēju deva vēlēšanu likums, tomēr redzams, ka vēlētāji visnotaļ prata novērtēt politisko darbinieku spējas un piemērotību. Talonus varēja iegūt no citiem sarakstiem. Rīgas vēlēšanu apgabalā 1931. gadā vislielāko ievēribu izpelnījās M. Skujenieks ar 9723 taloniem, G. Zemgals (6879), A. Dinbergs (4004), J. Teriņš (3517), K. Dišlers (2642), B. Pīpiņa (2495), J. Breikšs (2450) u.t.t. Pārējos apgabalos priekšgalā izvirzījās atkal G. Zemgals, M. Skujenieks un prof. P. Zālīte. Tikai Latgalē viss bija citādi, dodot daudz balsu arī mazākuma tautību kandidātiem. (728).

Tolerance pret mazākuma tautību deputātiem bija pilnīga. Tiem ļāva runāt arī vācu un krievu valodā. 4. Saeima bija pirmā, kurā visi deputāti paziņoja, ka viņi prot latviešu valodu.

Saeimu laikā parādījās jau prāvs skaits profesionālu politiķu. 4. Saeimā kā savu galveno nodarbošanos uzdeva parlamentāro un politisko darbību 15 deputāti.

Ceturtās Saeimas vēlēšanas bija pirmās, kas izšķirīgi pārgrozīja Latvijas parlamenta politisko sastāvu, dodot latviešu tautības pilsoniskajam spārnam pārsvaru. Pilsoniskajām partijām gan arī Satversmes Sapulcē un iepriekšējās Saeimās bija pārsvars pret sociālistisko spārnā, bet to panāca tikai ar mazākuma tautību pilsoņu piedalīšanos. Vienīgi galēji labais spārns cieta 4. Saeimas vēlēšanās neveiksmi, kam bija sakars ar domstarpībām Doma baznīcas atsavināšanas jautājumā. Par to notika tautas nobalsojums, lai gan arī šoreiz ierosinātāji nevarēja sadabūt likumā paredzēto vairākumu. Arī sociāldemokrātu partija ar 4. Saeimas vēlēšanām sāka sarukt, pie kam dažas pazīmes rādīja, ka gaidāmajās 5. Saeimas vēlēšanās Zemnieku savienības spēka samēri savukārt būtu slīdējuši uz leju. Tieši lielajām partijām zuda piekritēju skaits.

BAZNĪCA UN TĀS NACIONĀLĀ IDENTITĀTE

Ticības ziņā Latvijas iedzīvotāji zīmīgā kārtā nosprauda demarkācijas līniju ar Krieviju. Pēc tautas skaitīšanas oficiālajiem datiem 1935. gadā Latvijā bija pāri vienam miljonam jeb 56,1% evaņģeliskās ticības piederīgo, gandrīz pusmiljons Romas katoļu jeb procentēs 24,5%, 8,9% pareizticīgo, 5,5% vecticībnieku, 4,8% Mozus ticīgo un 0,2% pārējo. Krievija turpretim, vismaz cara laikos, bija visnotaļ pareizticīga, tādēļ kā luterāņu baznīcai Baltijā, tā Romas katoļu baznīcai Latgalē bija jāizcīna smagas ticību cīņas. Latviešu luterāņiem bija bez tam gadsimtiem ilgi jāatrodas vācu konsistoriju un vietējo mācītāju aizbildnībā. Lai nodrošinātu latviešu luterāņu baznīcai savu nacionālo identitāti, valsts domnieki J. Goldmanis un J. Zālītis jau 1916. g. 9. martā sasauca latviešu ev. luterāņu mācītāju sapulci Pēterpilī, kam bija saņemta krievu valdības atļauja. Mācītājs Ādams Jende, runādams tajā par "patronāta un draudzes pašvaldību", prasīja radikālas pārmaiņas baznīcas dzīvē. Kā viņš, tā sapulces dalībnieki bija par patronāta atcelšanu visās trijās Baltijas guberņās.

“Kādu ganu izvēlos savām aitām, to nosaku es,” vēl nesen bija teicis viens Vidzemes muižnieks, būdams piekritīgās draudzes patrons. Te bija, protams, runa par ticīgo ganāmpulku. Kā vienā savā rakstā norādīja Andrejs Stērste, tad vācu mācītāji apzīmēja patronātu par “pēdējo vācietības cietoksni” (Das letzte Bollwerk Deuschtums). (729).

Latviešu ticīgo intereses gāja pretējā virzienā. Pēterpils sanāksme iezīmēja kontūras Latvijas ev. lut. baznīcas jaunajam izveidojumam. Kara apstākļu dēļ gan visu pieskaņoja reālajām iespējām. Jebšu konsistoriālā kārtība latviešiem nebija pa prātam, isam pārejas laikam izšķīrās tomēr par latviešu konsistoriju.

1919. g. rudenī Pagaidu valdība, sekojot latviešu mācītāju ierosinājumam, sāka pārveidot ev. lut. baznīcas un draudžu pārvaldi. 1919. g. 26. septembrī atcēla patronāta tiesības un nodibināja draudžu pašvaldību. 1920. g. 1. oktobrī likvidēja Kurzemes un 1922. g. 5. janvārī Vidzemes konsistoriju, nostādot visas apvienotās Latvijas ev. lut. baznīcas priekšgalā no draudžu delegātu sinodes ievēlētu Baznīcas virsvaldi. Pēc pirmajām draudžu pašvaldību vēlēšanām radīja jauktas sinodes.

Latvijas evaņģēliskās luteriskās baznīcas galīgais izveidošanās darbs noslēdzās ar 1928. g. 26. janvārī pieņemto baznīcas satversmi, kurā par augstāko organu bija noteikta Latvijas sinode. Šī satversme ietvēra norādījumu, ka Latvijas ev. lut. baznīca ir publiski tiesiska rakstura reliģiska organizācija, kas savā iekšējā dzīvē ir autonoma. Tās priekšgalā nostājās bīskaps Kārlis Irbe. Ar to latviešu protestantu baznīca ieguva izcilus vadītāju un ticīgie ļaudis raženu personību. Tuvs viņa centienu biedrs, Ludis Adamovičs, par viņu teicis: “Irbes paliekamā nozīme ir Latvijas ev. lut. baznīcas organizēšanas un izveidošanas darbs gandrīz veselā gadu desmitā (1922—1931). Par zināmu sagatavošanos uz to noderēja viņam agrākā darbība baznīcas administrācijā un baznīcpolitikā. Kad Irbe atgriezās no Krievijas bēgļu gaitām Latvijā, viņu ievēlēja par satversmes komisijas locekli, tad par sinodes padomes priekšnieku un beidzot, 1922. g. februāra sinodē par jaundibinātās Baznīcas virsvaldes prezidentu un pirmo Latvijas ev. lut. baznīcas bīskapu. Stāvēdams Baznīcas virsvaldes priekšgalā, Irbe gandrīz viens pats iznesa uz saviem pleciem visus darbus. Ar pilnu tiesību var tāpēc runāt par bīskapa Irbes laikmetu Latvijas ev. lut. baznīcas vēsturē.” (730). Bīskaps Irbe pats mēdza teikt: “Amats nav dots, lai viens otru kalpinātu, bet lai

citiem kalpotu." (731). Būdams pats nelokāma rakstura vīrs, bīskaps Irbe pauda mudi: "Nebūsim šaudīgas niedras, lunkani kārkli, kuri liecas, kā vēja pūsma tos loka. Latvijai ir vajadzīgi vīri, kas kā dzelzs stipri stāv arī negaisā, kas nenoliecas zemu uz visām pusēm, bet ar savu galotni sniedzas debess tālēs mūžības gaismai un saulei pretim." (732). Tāds viņš bija pats.

Manāmu nemieru baznīcas dzīvē un konfesijālajās attiecībās izraisīja 1923. g. 23. aprīļa likums par katedrāļu piešķiršanu Latvijas ev. lut. bīskapam un Romas katoļu bīskapam Rīgā. Luterisko Jēkaba baznīcu nodeva katoļu bīskapa rīcībā, bet ev. lut. bīskapam piešķīra Rīgas Doma baznīcas lietošanas tiesības. Doma baznīca tobrīd atradās vācu rokās un luterticīgajiem baltvāciešiem baznīcas satversme paredzēja savu bīskapu, par kādu neatkarības laikā bija izraudzīts Dr. theol. P. Poelchau's.

Radikālie pārkārtojumi baznīcu piederībā sacēla nemieru protestantu aprindās nevien Latvijā, bet lika sadzirdēt atbalsis arī Vācijā un Skandināvijas valstīs. Iebildumi bija pret Jēkaba baznīcas nodošanu katoļiem un Doma baznīcas atņemšanu vāciešiem. Doma baznīcas jautājums izvērtās par politisku jautājumu, kam bīskaps Irbe nepiekrita un atteicās no amata. Doma baznīcas jautājumā 1931. gadā notika pat tautas nobalsojums, kas prasīja šīs katedrāles atsavināšanu un nodošanu valsts īpašumā (nodotās 31,26% balsu bija par maz, lai referendumā ceļā izšķirtu jautājumu). 1931. g. oktobrī ministru kabinets izstrādāja likuma papildinājumu, noteicot Doma baznīcu par ev. lut. bīskapa katedrāli.

1932. g. 31. martā par Irbes pēcteci amatā Sinode ievēlēja Ventspils mācītāju Teodoru Grīnbergu. Saskaņā ar jaunajiem ev. lut. baznīcas noteikumiem viņu apzīmēja par arhibīskapu. Arī Teodors Grīnbergs bija izcila personība ar lieliem nopelniem izglītības un sociālās palīdzības laukā. Viņa izlīdzinātais raksturs un tolerance lika norimt arī nemieru viļņiem, kas bija satricinājuši baznīcu.

Pateicoties abām izcilajām personībām un Universitātes Teoloģiskās fakultātes celmsīgajam darbam, Latvijas ev. lut. baznīca nostiprināja spēcīgus pamatus savas konfesijas jaunceltnei, kas beidzot bija ieguvusi sev nacionālu identitāti.

Ja šādu nacionālu identitāti ieguva latviešu protestantu baznīca, tad ne mazāk svarīgi to bija iegūt latviešu Romas katoļu baznīcai. Kamēr katoļticīgie Latgales iedzīvotāji nebija atraisījušies no Vitebskas guberņas un radījuši savu draudžu dzīvei jaunu kopības apziņu, tikmēr viņi arvien pazuda svešu ietekmju jūklī. Latviešu tautības garīdznieki gan mērķtiecīgi

un dedzīgi tuvināja Latgales latviešus tautas kodolam, bet baznīcas augstākajai hierarchijai allaž bija savi nodomi.

Jaunu, labvēlīgu kursu latviešu katoļu draudžu centieni ieguva ar Latvijas brīvvalsts nodibināšanos. Jau 1919. gada 25. novembrī, kad vēl Latgalei nebija izdevies pilnīgi atbrīvoties no lielinieku uzbrūcības, profesors Jāzeps Rancāns devās uz Romu un Latvijas pagaidu valdības uzdevumā iesniedza pāvestam Benediktam XV savas pilnvaras. Viņa darbu sekmēja ārlietu ministrs Zigfrīds Meierovics, kam jo sevišķi rūpēja Latgales latviešu liktenis un cienīga stāvokļa nodrošināšana katoļticīgajiem tautas brāļiem. Rancāns sagatavoja latīņu valodā traktātu par katoļu stāvokli Latvijā, jo arī ārpus Latgales netrūka šīs ticības locekļi. Kā viņš pats izsakās, tad: "Šinī memorandā bija dots īss pārskats par latvju tautas kristīgo stāju vēsturiskajā perspektīvā un norādīts uz toreizējo jaunās Latvijas republikas stāvokli, kas noteikti prasīja nodot latvju katoļu garīgās dzīves vadību latviešu garīdznieku rokās, kas pārvalda savas tautas valodu un labi izprot latvju tautas garīgās vajadzības. Ziņojumā tika lūgts — atzīt Latvijas valsts neatkarību, iecelt Latvijas katoļu bīskapu no savas tautas vidus, atjaunot seno Rīgas archibīskapu sēdekli, pievienojot Rīgas bīskapijai Kurzemes un Zemgales apgabalu katoļus, kas līdz šim atradās Kauņas vai Samogitijas bīskapu pārvaldīšanā." (733).

Bīskapa Rancāna diplomātiskais misijas darbs sekmējās. Pagaidu valdība pilnvaroja viņu, sadarbibā ar ārlietu ministra biedru Hermani Albatu, sagatavot priekšdarbus konkordāta noslēgšanai ar Sv. Krēslu. Šo konkordātu galīgā veidā parakstīja 1922. g. 30. maijā. Tam sekoja ratifikācija Satversmes Sapulcē tā paša gada 19. jūlijā. Romas katoļu baznīcas augstākajai pārvaldei 1936. gadā bija pakļauti 15 dekānāti ar 177 draudzēm, kas attīstīja rosīgu darbību. Par nozīmīgu garīgās dzīves centru izveidojās Aglona. Ja jau neatkarības laikā ikvienā 15. augusta dienā desmitiem tūkstošiem svētceļotāju steidzās uz Aglonu, lai smeltos sev spēkus, tad toreiz iemītais ceļš atrada turpinājumu arī pēc tam. Šī bija dižā Māras diena, kur ticības un latviskās domas mijiedarbībā nostiprinājās Latgales latvieša dzīves ziņa. Latgale var būt priecīga, ka tai bijis daudz labu mācītāju, turklāt dedzīgi patrioti.

Atsevišķi kāds vārds vēl sakāms par Jāzepu Rancānu, — šķiet, vislabāk ar Jāņa Klīdzēja vārdiem: "Mūsu bīskapu Jezupu Rancānu pasaulē pazina un mīlēja vienkāršie ļaudis tāpēc, ka viņš pats ar citiem bija sirsnīgs un vienkāršs. Viņu

pasaulē pazina arī prezidenti, parlamentārieši, kardināļi, akadēmiķi un zinātnieki tāpēc, ka viņš bija izglītots, kompetents un redzīgs savas tautas un valsts reprezentētājs sanāksmēs, kur satikās tautu garīgās un laicīgās dzīves vauitāji." (734) Viņu dēvēja par "Balto bīskapu".

Pareizticīgo baznīca latviešu garam šķita svešāka nekā protestantu un katoļu baznīca. Pēdējās jau tīri vēsturiski un tradicionāli bija ar latviešu apdzīvoto zemi sašķetinājušas daudzus pavedienus. Pareizticīgo baznīca kopš 18. gadsimta jutās vairāk iegātna lomā. To gan spēcīgi atbalstīja cara valdība, pie kam pareizticīgo mācītāji laiku pa laikam izmantoja zemnieku grūtos dzīves apstākļus un attiecību saspilējumus pret vācu baroniem, lai pietuvinātu latviešus savām draudzēm. Pagājušā gadsimta vidū tas nepalika bez sekmēm, bet arī tad atgadījās, ka strauji izlemto pāriešanu pareizticībā daudzi vēlāk anulēja. Ja Latvijā neatkarības laikā bija tomēr 8,9% pareizticīgo, tad to vairums nebija latvieši, bet krievu tautības piederīgie. Tas pats attiecās uz vecticībniekiem gandrīz pilnā apmērā. Lielās dzimstības dēļ vecticībnieku ģimenēs viņu skaits Latvijā sāka tuvuoties pareizticīgo skaitam. Vecticībnieki stingri turējās pie savām kulta paražām un dzīvoja parasti noslēgtu dzīvi. Tāpat pilnīgi norobežoti savu ticības dzīvi veidoja Mozus ticīgie. Pretēji daudzām citām zemēm Latvija sagādāja žīdiem iespēju izglītot rabinus un atbalstīja arī viņu konfesionālās skolas.

Labvēlīgus apstākļus savas ticības kopšanai Latvijā atrada arī baptisti un citas denominācijas, kas gan bija sīkas. To starptautiskie sakari bija plašāki nekā lielajām baznīcām, ja neskaita katoļus. Bet arī ev. lut. baznīca sāka neatkarības beigu posmā pietuvināties anglikāņu baznīcai. To sekmēja Ulmaņa valdība. Archibīskaps T. Grīnbergs un prāvests Ād. Kundziņš 1936. gadā apmeklēja Kenterberijas archibīskapu, un tuvs sakars izveidojās ar Gločesteras anglikāņu bīskapu. (735).

DAŽI EPIZODI NO TIESU DARBĪBAS

Par Latvijas tiesām un tiesnešu neatkarību taisnas tiesas spriešanā jau daži vārdi teikti, bet tas attiecās galvenokārt uz tiesu struktūru un tiesību pamatprincipiem. Ikdienas dzīves ritumā daudz kas parādās spilgtākā gaismā, tādēļ arī tam nevaram pāiet vienaldzīgi garām. Vismaz par zīmīgākajām prāvām kāds vārds vēl sakāms. Un kā tāda jāmin Niedras prāva.

1924. gadā Rīgas apgabaltiesas 1. kriminālodaļa iztiesāja apsūdzības lietu pret Andrievu Niedru un Dr. Teodoru Vankinu par Bermonta atbalstīšanu. Niedra bija atzinies, ka uzturējies sakarus ar Bermontu-Avalovu un viņa "Pārvaldes padomi", bet paskaidrojis, ka toreiz Bermonts nebijis vēl ar Latviju naidīgās attiecībās. Bermontu viņš pabalstījis tikai tādēļ, ka tas cīnījies pret lieliniekiem. Bet, ko Bermonts uzskatījis par lieliniekiem, tas jau izmeklēšanā bija noskaidrojies, proti, ka viņš vēlējies cīnīties ar "lielinieku Zemitānu" un par to pat runājis ar angļiem.

No liecinieku izteikumiem bija redzams, ka Vankins priedējies par latviešu brīvības cīņtāju dažām neveiksmēm, izsakot cerību, ka Rīga pret Bermonta uzbrukumu nenoturēšoties. Un līdzapsūdzētais Alberts izteicies, ka vistuvākais cilvēks Bermontam bijis Niedra. Niedra apzināti vērsies pret Ulmaņa pagaidu valdību. Viņš esot Latviju uzskatījis par mazu, lai cīnītos pret sarkano armiju. Šinī sakarībā Niedra sastādījis uzsaukumu "Latviešu tautai".

Bez tam prāvā noskaidrojās, ka Kolčaks bija devis Bermontam pavēli pievienoties Judeņiča armijai, bet Bermonts palicis Jelgavā, lai uzbruktu latviešu bruņotiem spēkiem un lai gāztu Ulmaņa valdību. Tani laikā Bermonts cīnījies zem vecā trīskrāsainā Krievijas karoga, un Niedra tam sastādījis financēšanas plānu. Prāvā, kas ilga vairākas dienas, noskaidrojās vēl citi apstākļi, kas norādīja uz Niedras pretvalstisko rīcību. Tā bija faktiski vācu savvērestība pret Latvijas valsti, kurā tikai aplinkus bija iesaistīti krievu kādreizējie kara gūstekņi, kas neatteicās piedalīties šinī dēkā.

Tiesa bez tam noskaidroja Niedras lomu 16. aprīļa puča lietā, kas tomēr nepierādījās. Kaut arī tani laikā Niedra bija pret Tautas Padomi un Pagaidu valdību, tad tā izvērtās par politisku spēku sacensību, kamēr vēlāk, Bermonta avantūras laikā, Niedra, Vankins un mazākā mērā Ansbergs jau noziedzīgā veidā nostājās pret Latvijas valsti. Viņu vainu pierādīja. Andrievu Niedru, Teodoru Vankinu un Jāni Ansbergu sodīja ar 3 gadiem katru (Satversmes Sapulces amnestija mīkstināja soda apmēru, jo sākotnējais sods Niedram un Vankinam paredzēja 6 soda gadus, bet Ansbergam 3).

Pusotrus gadus vēlāk sacēlās lieli putekļu mākoņi sakarā ar Niedras apžēlošanu. Apžēlošanu izdarīja Valsts prezidents Jānis Čakste, kam pēc Satversmes piekrita apžēlošanas tiesības. Pret to Saeimā protestēja sociāldemokrātu frakcija, vērsoties jo smagi arī pret prezidentu Čaksti un tieslietu

ministru Ansi Petrevicu, kas abi bija apžēlošanas aktu parakstījuši. Niedras atbrīvošana no cietuma gāja roku rokā ar viņa šķiršanos no dzimtenes. Niedra pēc tam atrada mācītāja vietu Prūsijā.

Kā tiesa, tā Valsts prezidents Čakste savos lēmumos paturēja acis, ka Niedra un viņa domu biedru noziegumi bija notikuši sarežģītos vēsturiskos apstākļos. Un apvērtējot Niedras vainu, tik bieži dzirdēja sakām: Niedra visnotaļ bija slikts politiķis (Fr. Veinbergs, Arveds Bergs). Teica taču arī: labs rakstnieks, bet slikts politiķis. Pēc tam Andrieva Niedras pēdās minuši citi, kauču arī pretējā virzienā. Vai tādu pašu likteni nepiedzīvoja Linards Laicēns?

Un runājot par Linardu Laicēnu, kā arī tiem, kas pulcējās ap viņu, nonākam atkal pie tiesu prāvām.

Bet iekāms apstājamies pie tām, daži vārdi sakāmi par Laicēnu pašu, par viņa jaunību. No tiem laikiem viņu atceras Pēteris Ērmanis. Tāns dienās, kad viņi abi sēdējuši Ērmaņa vecāku lauku mājās un pārrunājuši notikumus, Laicēnam vienādi bijis kas sakāms. Ērmanis labi atceras: "Kad stāstīju viņam šo un to, kas man bataljonā šķita negatīvs, Laicēns parasti piebilda: "Tas viss galu galā cēlies no sociālisma. Visā nelabajā, kas mums latviešiem ir, šā vai tā vainīgi sociālisti." (736) Tad viņa uzskatos nāca pēkšņs lūzums. Nedrīkstam taču piemirst, ka Laicēns pieskaitāms pie Latvijas neatkarības pirmajiem idejiskajiem izcīnītājiem.

Bet ap 1918. gadu viņš sāka svērties uz kreiso pusi, līdz nonāca kāpinātajā sociālismā — komūnismā, ko literātūr-vēsturnieks Alfreds Goba gan apzīmē par īpati laicēnisko anarchismu. (737). Komūnistu partijā Laicēns iestājās tikai 1929. gadā, bet tās uzdevumā darbojās jau kopš 1919. gada. (738). Zinātņu akadēmijas ļaudis mēģina pat pierādīt, it kā Laicēnam bijušas saites ar revolucionāro kustību jau periodā pirms oktobra revolūcijas. (739). Fakts vismaz ir, ka Laicēns uzņēmās 1928. g. rudenī Zemnieku un strādnieku jeb komūnistu frakcijas līdera pienākumus Saeimā. Lai gan ārēji viss gāja pa šīm sliedēm, tad 1932. gadā paklīda valodas, ka komūnistu partija sāksusi izmantēt Laicēna noslieci uz pilsonisko pusi, tādēļ nolēmusi viņu atsaukt no frakcijas.

Laicēns no sava deputāta mandāta atteicās, bet vilcinājās izpildīt prasību doties uz Maskavu. Nemiera dzīts, viņš ar ģimeni devās uz Berlīni. Ja ar šo braucienu viņam saistījās kādi nodomi, tad, acīm redzot, tie nepiepildījās. Bez tam viņš gribēja izgrozīties no viņam piespriestajiem cietuma sodiem. Pēdējo no tiem Rīgas apgabaltiesa piesprieda jau aizmuguriski

1932. g. 31. augustā. Tas paredzēja 6 mēnešu cietumsodu. Bet Laicēnam, sakarā ar komunistisko darbību, draudēja trīs cietumsodi. Viņa advokāts un labs paziņa Kārlis Dzelzītis ieteica viņam nosēdēt piesprieštos cietumsodus Latvijas cietumā, jo vairāk par gadu nesanāca. Tomēr, kā atceras Dzelzītis, Laicēns bija domīgs un nevēlējās pārcelties uz cietumnieka kameru. "Tikai šis cietuma sods dzina Laicēnu uz Padomju Krieviju," saka Dzelzītis. (740).

Jau tad, kad Laicēns pirms tam bija islaicīgi apcietināts un to uzzināja Romēns Rollāns, pēdējais atsūtīja telegrammu Rainim, lūgdams aizstāvēt "vajāto revolūcionāro rakstnieku". (741). Laicēns 1932. gadā izšķīrās par Maskavu, kur viņš jau no paša sākuma piedzīvoja nebalts dienas, un vēlāk Staļins lika viņu nošaut. Ne "baltā Latvija" bija tā, kas izdzēsa viņa dzīvību, bet tā vara, kurai viņš savā dzejiskā izpratnē kalpoja.

Par pretvalstisku darbību sauca pie atbildības gandrīz visus komunistu deputātus, kas darbojās 3. vai 4. Saeimā. Izmeklēšanas tiesnesim izdevās pierādīt, ka likumprojekti, ko Strādnieku un zemnieku frakcija iesniedza Saeimā, bija izstrādāti Maskavā. (741a). Šī frakcija prasīja ievest Latvijā tādu pašu iekārtu kā Padomju Krievijā, neslēpjot savu piederību 3. internacionālei. Komunistu prāvās figurēja daudzi padomju aģenti, kas bija skoloti Rietumtautu komunistiskajā universitātē Maskavā un nosūtīti pēc tam pagrīdes darbā uz Latviju. Tiem bija iedotas līdzīgas viltotas pases ar svešiem vārdiem. Pie apcietinātiem dažkārt atrada spridzināmās vielas. Komunisti savās proklamācijās uzaicināja Latvijas karavīrus varbūtējā kara gadījumā ar Krieviju atteikties šaut uz sarkano armiju. Jau 1933. gadā figurēja "nošaujamo buržuju saraksti". (742). Blakus komunistu pagrīdei darbojās profesionāli padomju spiegi, tādēļ prāvu skaits ar šāda veida apsūdzētiem turpinājās gadu gadā. Tas varēja radīt ieskatu, it kā komunistu skaits Latvijā būtu tiešām liels, bet lieta grozījās ap sagatavotiem aktivistiem vai aģentiem, kurus parasti atklāja un tiesāja. Kominternes Latsekcija jau kopš 1925. gada sūdzējās, ka latviešu kompartijā ir liels darbinieku trūkums un trūkstot marksistiski izglītotu kadru, kas noveda pie tā, ka 1940. gadā, varām mainoties, Latvijas Komunistu Partijā bija vairs tikai 400 biedru. (743).

Latvijas neatkarības laiku tiesu raksturo tās iecietība un objektivitāte. Kaut arī daudzus komunistu funkcionārus un spieģus notiesāja, tad gandrīz katrā prāvā bija tādi, kurus attaisnoja.

Tas sākās jau neatkarības pirmajos gados, kur politiskie

sastrēgumi nebija vēl noplakuši, un turpinājās nākamajos gados. Sociāldemokrāts Andrejs Petrevics secināja no visa tā jau Satversmes Sapulcē teikdams: "Sakiet, kungi, kāpēc mūsu tiesām, un tiesām vispār, ir tik liela autoritāte? Viens no iemesliem pēc manas pārlicības, bez šaubām, ir tas, ka tiesas sēdes ir atklātas, ka tiesas neslēpjas aiz slēgtām durvīm." (744).

Ja krimināltiesāšanas kārtība nodrošināja apsūdzētiem taisnu tiesu, tad liels ieguvums Latvijai bija jaunais 1933. gada 1. augusta Sodū likums. Tanī uzņēma dažus jaunus krimināltiesību principus, kas bija iesakņojušies Šveices, Čehoslovākijas, Vācijas un Itālijas modernajos sodū kodekos. Bet arī civiltiesību laukā Latvija jau pirms 1937. g. 28. janvāra jaunā Civillikuma pieņemšanas nosprauda dažu labu jaunu stīgu, kas pat pārsteidza konservātīvo pasauli. Tas jo spilgti parādījās laulību šķiršanas procedūrā, ko pieļāva 1921. gadā pieņemtais laulības likums.

Latviju, kā to aprakstījis savās Rīgas dienu piezīmēs Bernhards Lamejs, sāka apzīmēt par "laulības šķiršanas paradīzi". Ar triju gadu kopdzīves atšķirtību pietika, lai laulību šķirtu. No Amerikas un Eiropas zemēm Rīgā ieradās desmitiem ārzemnieku, kas bija sadzirdējuši ērto un toreiz neparasto laulības šķiršanas iespēju Latvijā. Likums gan paredzēja zināma laika nodzīvošanu Latvijā. Arī šāds apgrūtinājums neatturēja slaveno komponistu Eiženu d'Albēru, režisoru Maksī Reinhardu un daudzus citus doties uz Rīgu, lai paredzētajā laikā šeit šķirtu laulību. Tas sacēla arī pasaules preses ievēribu.

Vislielāko ievēribu izpelnījās tomēr kriminālās lietas, no kurām daudzas bija galīgā veidā jāizlemj Latvijas Senātam. Vairākkārt tur nonāca arī lietas par t.s. revolūcionāro tribunālu izrīcībām Stučkas valdības laikā. Visos šinīs gadījumos atklājās ļaunprātības un masveidīgas cilvēku noslepkavošanas. Vienā šādā lietā Senāts konstatēja, ka sakarā ar minēto tribunālu darbību komunisti vienā paņēmienā bija nogalinājuši trīspadsmit cilvēkus. 1925. g. septembrī Senāts apstiprināja Tiesu palātas spriedumu, ar kuru bija noskaidrots, ka komunistu terrora laikā t.s. revolūcionārie tribunāli rīkojušies pēc komunistu izpildu komiteju aizrādījumiem uz vietām. Daži apsūdzētie mēģināja no soda glābties, atsaucoties uz Latvijas un Krievijas miera līgumu, kas paredzēja zināmos gadījumos atbrīvošanu no soda. Tik principiālus jautājumus varēja izšķirt tikai Latvijas Senāts, kas to arī darīja. (745)

Ja, garām ejot, jau pieminējām 1938. g. 28. janvāra

Civillikumu, tad par to sakāmi vēl pāris vārdu. Latvijā pirms tam pastāvēja divi dažādi civillikumi: Latgalē bija vēl arvien spēkā Krievijas likumu kopojuma 10. sēj. 1. daļa un pārējā Latvijā — Vietējo likumu kopojuma 3. daļa. Abas sistēmas bija novecojušās un uz kārtu principa celtas. Ar jauno Civillikumu, kas bija vairāk pieskaņots Eiropas valstu civillikumu sistēmām, atradās arī latviešu dzīves prasībām atbilstošas normas. “Civillikums ir cilvēka pastāvīgais pavadonis visā viņa dzīves gaitā,” bija teicis tieslietu ministrs H. Apsītis, un tādēļ arī šim likumam piegriezta tik lielu vērību.

Izstrādājot vēl citus latviešu tiesiskajai apziņai atbilstošus likumus, varēja pamatoti teikt — “Viens likums — vienatāisnība visiem”.

AIZSARGI

Latvijas lauku dzīve nebija domājama bez aizsargiem. Tīri spiedīga vajadzība pēc viņiem radās pirmajos divi neatkarības gados, kad nemierīgie laiki un varu maiņas padarīja ikdienas dzīvi nedrošu. Pa ceļiem un mežiem klīda apkārt dezertieri, laupītāji un bandīti. Kaitīgo elementu apkarošanai ar policiju nepietika, nedz valsts spēja pārāk lielu kārtības un drošības policijas aparātu uzturēt. Latvijas valsts ārdīšanas darbu, kā jau redzējām, organizēja Trešā internacionāle. Ja jaunajai valstij samērā īsā laikā izdevās iznīcināt visas noziedznieku bandas, nodibinot drošību un kārtību uz laukiem un pilsētās, tad visai lielā mērā par to bija jāpateicas aizsargu organizācijai. Jau pirmajā laikā pēc valsts nodibināšanas Pagaidu valdība uzdeva visiem 18 līdz 60 gadus veciem lauku iedzīvotājiem kļaut par kārtības sargu dienestu uz lielākiem ceļiem, lai aizturētu noziedzīgas vai šaubīgas personas. Bet tas notika kļūstot par kārtību.

Lielāku atsaucību šis darbs ieguva ar aizsargu organizācijas dibināšanu, kurā varēja iestāties brīvprātīgi. Pirmo pamatu tam lika iekšlietu ministrs Miķelis Valters, jau 1919. gada 20. martā radot šo nacionālo organizāciju. Tā kļuva par tautas organizāciju. Ja sākumā bija rūpes par kārtības un drošības nodrošināšanu, tad laika tecējumā aizsargi izveidojās par brīvprātīgu Latvijas armijas rezervi. Bet jau sākuma gados, kā norādīja aizsargu priekšnieks K. Prauls, “pret Bermonta spēkiem Jaunjelgavas rajonā, kopā ar vietējo komandantūru komandām, sekmīgi darbojušies Biržu, Vīesītes, Kokneses un citu pagastu aizsargi. Karavīriem šie

palīgi bija ļoti noderīgi, jo kā vietējie iedzīvotāji, pārzinādami labi apvidu, varēja izvest mūsu spēkus pa visslepenākajām mežu tekām ienaidnieka aizmugurē.” (746). Vispār aizmugures nodrošināšana bija no svara karavīriem brīvības cīņu laikā. Tā aizsargiem no laika gala piekrita dažādi svarīgi uzdevumi, kas kalpoja Latvijas republikas nostiprināšanai.

“Kārtības un drošības uzturētājs,” norādīja pulkvedis Prauls (vēlākais ģenerālis, ko komunisti Baigajā gadā noslepkavoja) — “tāds ir jēdziens, ko sevī kā pirmo ietvēra vārds “aizsargs”.” Arī 1936. g. 17. jūnija likumā par aizsargiem teikts: “Palīdzēt valsts drošības iestādēm uzturēt valstī mieru, drošību un kārtību.” (747).

Aizsargu organizācija bija Latvijā populāra. Tānī uzņēma valstiski noskaņotus cilvēkus ar nevainojamu stāju. Sākumā lielu lielais vairums bija tādi, kas nāca no brīvības cīnītāju vidus. Vēlāk sastāvs kļuva raibāks, bet aizsargos uzņēma ikvienu pilsoni, neatkarīgi no sociālā stāvokļa, ja vien tam netrūka nacionāli valstiskas apziņas. Līdz ar aizsargu rindu skaitlisko pieaugumu un plašu nodaļu tīkla izveidošanos aizsargu organizācija kļuva par reālu spēku arī valsts politiskajā dzīvē. Kā izteicās Kārlis Prauls, tad aizsargu organizācija bija tā vieta, kur dažādu pilsonisko partiju darbinieki mācījās pāri personiskajām vēlm un partiju labumam pirmā vietā celt domu par Latvijas stiprumu un tautas nākotni.

Jaunu ievirzi viņu ideoloģiskajam novirzienam deva 1934. gada 15. maija notikumi un pēclaisks. Ar šo laika sliekšni arī tri āreji daudz kas pārkārtojās. Ja aizsargu organizācija parlamentārajā laikā bija pakļauta iekšlietu ministrijai, kur bija kārts arī viņu dibināšanas šūpulis, tad autoritārā režīma laikā viņus pievienoja Sabiedrisko lietu ministrijai. Pirms tam bieži cilāja jautājumu par aizsargu organizācijas pakļaušanu kara ministrijai, kā tas notika Igaunijā un Somijā. Presē atskanēja brīdinājumi, ka tādā gadījumā Latvijā būs divi armijas un tas pavairo valsts izdevumus. Parastajā kārtībā, kā tas bija un palika Latvijā, aizsargu organizācija saņēma tikai nelielus valsts pabalstus, kas bija trīskārt mazāki nekā Igaunijā. Tas izdevās brīvprātības dēļ, kas sasaistīja aizsargus vienus ar otriem. Arī pēc tam, kad ar 1925. gadu pie aizsargu nodaļām sāka dibināt aizsardžu pulciņus, radās jauni, pašu līdzekļi. Aizsargi un aizsardzes daudz darīja lauku kultūrālās dzīves pacelšanā. Bez tam neviena cita organizācija nepaveica tik daudz vingrošanas sporta veicināšanā, kā to panāca aizsargi. Tas gāja roku rokā arī ar militārās izglītības un

nacionālas audzināšanas pasākumiem. Komunistu acīs tā bija visvairāk nīstā biedrošanās kustība Latvijā.

TAUTA CEĻ PIEMINEKĻUS

“Tā tauta, kas ceļ pieminekļus, apzinās savu misiju. Šie akmens ciļņi un tēli ciešā sakarībā sažņaudz un ielogo tagadni un pagātņi; tie ir drošs pamats nākotnes celtnēm garā un ticībā”. Šos vārdus teicis Arnolds Spekke, latviešu zinātnu vīrs un tautas interešu pārstāvis. (748).

Varenākie pieminekļi, ko latviešu tauta cēla savu kritušo varoņu godināšanai un brīvības jūtu apliecinājumam, bija Brāļu kapi un Brīvības piemineklis Rīgā. Kad šie milzu pieminekļi pacēlās, vairs nevarēja runāt par latviešu pelēko dvēseli. Tautas gars un dvēseles noskaņas meklēja sev ārēju izpausmi un atrada to kā šinīs monumentos, tā citos patriotiskos un sakrālos pieminekļos provincē. Kā pēdējais daudzo nacionālo pieminekļu lapotnē 1938. gadā pacēlās Atbrīvošanas piemineklis Rēzeknē. Bet sākums visam tam bija Brāļu kapi Rīgā, kas sāka jau veidoties strēlnieku cīņu laikā. Kolīdž nodibinājās Īpaša Brāļu kapu komiteja, tā ar 1920. gadu sākās šo grandiozo kapu izbūve. Arhitektonisko un tēlniecisko izbūves plānu deva Kārlis Zāle. Šis apdāvinātais tēlnieks panāca māksliniecisku līdzsvaru starp celtniecības un tēlniecības elementiem, kam Meža parka slaidās priedes deva krāšņu apsētu. Arhitektoniskos metus pēc tam papildināja arhitekts A. Birznieks, un apstādījumus izveidoja Rīgas pilsētas dārzu meistars A. Zeidaks. Tas radīja teicamu māksliniecisku saskaņotību.

Brāļu kapu centrālais veidols bija Mātes tēls. Izteiksmīgi parādījās masīvie senlatvju jātnieki. Saderīgā kustību ritmā bija veidots nāves agonijā saļimušais jātnieks ar zirgu. Cildenus vaibstus iezīmēja kritušo brāļu sabrukušie stāvi, kurus apvienoja kopējais cīņas vairogs. Novada kopību ietvēra heraldiskais rotājums. Tātad ne viens tēls vien, bet visu minēto elementu saskaņīga kompozīcija izveidoja vareno Brāļu kapu monumentu. Īpašā altārī dega mūžīgā uguns.

Akmens kalumiem izmantoja pašu zemes šūnakmeni. Brāļu kapu izbūve un mākslinieciskā izveidošana ilga septiņpadsmit gadus, izmaksājot pusotra miliona latu.

Brāļu kapi izvērtās par latviešu tautas svētceļojuma vietu. Tas tādēļ, ka, Kārļa Skalbes vārdiem runājot — “karā kritušie nepaliek veci. Viņu morāliskais cilvēks paliek arvienu jauns un

skaists, mēs atceramies to jaunības un varonības spožumā. Latvju strēlniekus mēs redzam atmiņā tādus, kā viņi aizgāja, mirtēm pušķotām cepurēm. Nāve ir uzglabājusi viņu jaunību un cēlumu. No viņiem nāk nemirstības spožums. Tāpēc ceļš uz Brāļu kapiem nekad neaizaus, jo tur katrs satiekas ar labāko, kas atrod atbalsi dvēselē. Brāļu kapus apmeklēs visi, jo aizgājušie, kas par mums cietuši un cīnījušies, ir mums visiem brāļi." (749).

Neatkarības laikā Brāļu kapos notika nacionālas manifestācijas, ar jo sevišķu pārdzīvojumu 18. novembrī. Zvaigžņu dienā pie mūžīgās uguns sārta nostājās baltos tērpos vecie strēlnieki. Strēlnieku sardze atgādināja vēsturiskās Ziemeļvētku kaujas, Tīreļu purvu, Ložmetēju kalnu un Nāves salu. Te vienādi dzīvā stāstījumā runāja Latvijas brīvības cīņu vēsture. Tauta prata cienīt savus varoņus. Citu tautu piederīgie mēdza teikt, — tāda tauta, kas to spēj, tāda tauta pelnījusi brīvību.

Taka uz Brāļu kapiem pēc tam, — arī pēc valsts neatkarības zaudēšanas, nekad nav izzudusi. Līdz pēdējam laikam tur turpinās patriotiskas manifestācijas. Arī tas netraucē to darīt, ka dziļi nīstā padomju vara tur apzināti un ar nolūku ierakusi dažus savus karavīrus. Komunistu morāle nav spējīga mainīties. Jau 1919. gadā viņi saraka Esplanādes laukumā dažus savus liķus, kuriem tur nebija paliekama vieta, — tagad viņi nopūlas banalizēt svētnīcu un nopulgo to, izrakdami un aizvākdami no Brāļu kapiem ģenerāļa Radziņa un citu brīvības cīņu varoņu piņšlus.

Latvieši saglabājuši Brāļu kapu nemainīgo nozīmi. Kas frančiem ir Triumfa arka Parīzē, tas latviešu tautai Brāļu kapi Rīgā.

Brīvības un neatkarības apziņas pacelšanai daudz devis arī Brīvības piemineklis. Iecere par kāda brīvības simbola izveidošanu radās jau tūlīt pēc atbrīvošanas cīņām. Ārlietu ministrs Z. Meierovics jau 1922. gadā ierosināja cienīga piemiņas staba celšanu Rīgas centrā. Pēc tam radās daudz citu variantu. Sociāldemokrāti un vēl dažas citas aprindas ieteica meklēt kādu praktisku izkārtojumu, ceļot tiltu, tautas namu vai bāku. Pēdējo ieteica celt Ķīpsalā. Idejiskam piemineklim paredzēja sākumā Daugavmalu, un tikai vēlāk prāti izšķīrās par pieminekļa pašreizējo vietu. To atbalstīja Rīgas pilsētas dome. Brīvības bulvāri kā vispiemērotāko vietu Brīvības piemineklim bija jau pašā sākumā ieteicis Zigfrīds Meierovics. Tā šis nodoms arī īstenojās.

Pēc tam, kad Ministru kabinets izdeva noteikumus par

Brīvības pieminekļa komiteju, kuras vadībā iegāja visi trīs prezidenti (Valsts, Saeimas un ministru prezidents) un redzami sabiedrības pārstāvji, ķērās pie projektu izstrādāšanas. Žūrija par labākajiem atzina Kārļa Zāles un Teodora Zaļkalna metus. Pieminekli celt uzdeva Zālem, pieaicinot darbā architektu E. Štālbergu. 1931. g. 18. novembrī jau varēja likt pamatu Brīvības piemineklim. Tā celšana turpinājās četrus gadus.

1935. gada 18. novembrī, atklājot Brīvības pieminekli, Valsts prezidents Alberts Kviesis teica: "Tikai vienprātībā mēs varējām uzcelt lielo mākslas darbu, lai paustu tagadējā laikmeta slavu un paaudžu paaudzēm atgādinātu vienmēr turēt svētu mūsu senču brīvības garu un cienīt to varoņu piemiņu, kas ar savām asinīm izcīnīja brīvu, neatkarīgu Latvijas valsti. Tādēļ Brīvības piemineklis lai paliek uz mūžīgiem laikiem tautas vienības gara simbols."

Brīvības pieminekli uzcēla ar saziēdotiem līdzekļiem, kas nāca no visiem tautas slāņiem, visiem Latvijas iedzīvotājiem, nešķirojot pēc tautībām, kādēļ patiešām izpaudās vienības doma.

Brīvības piemineklis ir 41 metru augsts. Tā pamatni veido trīs paralēlplāksņu ķermeņi ar cilņu un figurālu grupu rotājumiem, virs kuriem paceļas obelisks ar Brīvības tēlu sievietes veidolā un trim zvaigznēm pašā virsotnē. Pieminekļa pakāji, kā arī uz Brīvības bulvāra pusi izvērsto terasi veidoja no sarkana granīta, pie kam terasi greznoja divi travertīna cilņi. Vienā no tiem attēloti dziedātāji tautas tērpos ceļā uz dziesmusvētkiem, otrā karavīru pulciņš, kas pauž karavīru tikumu un darba mīlestību, bet pretējās puses grupas — māti ar bērniem, garīga darba celsmi.

Starp šīm grupām parādās travertīna cilņi ar Latvijas vēstures spilgtāko notikumu vēstījumiem: 1905. gada revolūcija cīņu sabangojumā, kā arī brīvības cīņtāji pie Rīgas tilta, atvairot bermontiešus. Starp Daugavas puses grupām redzama plāksne ar pieminekļa idejisko pausmi — "TĒVZEMEI UN BRĪVĪBAI", ko deva Kārlis Skalbe. Pamatnes augšējo daļu aptver pelēkā granītā cirstas tēlu grupas: dinamiska spēka apstrāvotie Važu rāvēji, kas kā atsevišķs fragments ir nacionālo cīņu pārlaicīgs simbols, tālāk Lāčplēsis, kas pieveic mītoloģisko lāci, Vaidelote, kas ar kokles skaņām izvada karavīrus kaujās, un vēl Daugavas pusē Latvijas tēls ar zobenu un vairogu labajā, vārpu viju kreisajā rokā, turklāt divi jaunieši, kas zvērē uzticību tēvzemei.

19 metrus augsto, travertīna plāksnēm veidoto obelisku noslēdz tumšzaļi patinētā bronzā kaldināts Brīvības tēls — 9

metru augsts jaunavas stāvs ar trim zeltītām zvaigznēm paceltajās rokās.

Neatkarības laikā pie Brīvības pieminekļa stāvēja karavīru sardze, bet svešu varu laikā šis piemineklis ieguvis nacionālas resistences izpausmes iedarbības spēku.

Par dadzi komunistu acīs kļuvis gluži tāpat prezidenta Jāņa Čakstes piemineklis Rīgas Meža kapos. Ik gadus Mirušo piemiņas dienā to apmeklē desmitiem tūkstošiem latviešu, lai daudzinātu viņa personā Latvijas neatkarības laiku. Pie viņa un ārlietu ministra Z. Meierovica kapa iededzinātās svecītes pauž mūžīgu ticību Latvijai, tās brīvībai un valstiskajai atjaunotnei.

Nacionālā lepnuma un skaudro piemeklējumu jutoņa vedusi latviešu tautu nepārtraukti pie šiem nozīmīgajiem pieminekļiem līdzīgi, kā somu patrioti nacionālu pārdzīvojumu brīžos pulcējušies pie Manerheima pieminekļa Helsinkos vai ungaru nacionālie cīnītāji vēl 1956. gadā slacināja asins ziedus pie viņu tautas lielā dzejnieka Aleksandra Petefija (Petőfi) pieminekļa Budapeštā. Ap visiem šiem pieminekļiem virmo brīvības alkas. Un tas, bez šaubām, būtu noticis arī pie Latgales atbrīvošanas pieminekļa Rēzeknē, ja komunisti nebūtu pasteigušies to nogāzt. Tur brīvības tēls ar krustu rokā, satīts dzelzs trosēs, palika guļot uz bruģa. Un līdzīgu likteni piedzīvoja Latgales partizānu pulka kritušajiem karavīriem celtais piemineklis Balvos, Kalpaka piemineklis Airītēs un desmitiem citi līdzīgi pieminekļi vēsturiskās vietās.

KULTŪRA NAV CEĻMALAS ZIEDS

Kārlis Skalbe bažījās un teica, kaut tikai latviešu kultūra nekļūtu par ceļmalas ziedu. Tam, kā redzējām, bija atbalsis tautas vietnieku namā un presē. Tāpat kā jaunsaimnieki, sākdami iekopt savu zemes stūrīti, nedomāja tikai par ēku celšanu, ganībām un aramzemi, bet apstādīja košuma kociņiem to zemes stūrīti, kur bija lemts celt dzīvojamo māju, arī mūsu rakstnieki un garīga nemiera apstātie ļaudis rūpējās par vecā saglabāšanu un jaunā radīšanu.

Augstas spāres latviešu kultūras ēkai, likdams tai pamatā senās garamantas, bija cēlis Krišjānis Barons. Raini, Aspaziju, Blaumani, Poruku, Jaunsudrabiņu, Annu Brigaderi un Plūdoni atzina par latviešu literatūras klasiķiem. Mazvērtības sajūta tautu vairs nenomāca. Arī tas jau bija manāms panākums. Ja kas kremta, tad tas, ka netiekam ar savu prozu un poēziju pāri

savas zemes robežām. Tas uzspieda latviešu literātūrai zināmu provinciālisma zīmogu. Protams, mazo un svešo baltu valodu ārpus zemes robežām tikpat kā nepazīna. Ja arī Aspazija, Blaumanis un Dambergs bija ko rakstījuši vācu valodā, tad tas atgādināja puteklīti. Tad jau lielāku uzmanību latviešu tautasdziesmām bija savā laikā pievērsis Herders.

Blaumanis savā Odā ne gluži bez pamata bija žēlojies, ka latviešu tautai nav ne izcilu tikumu, nedz netikumu. Ja tas tā nebūtu, varēja rasties degviela kam lielam vai vismaz intrigējošam. Kara un revolūcijas vēsturē, piemēram, latvieši sev pievērsuši uzmanību ar mums pašiem maz izprotamiem sarkanajiem strēlniekiem. Bet skaudrie notikumi tautas ikdienas dzīvē bijuši vienaldzīgi citām tautām, izņemot tiešos kaimiņus. No Raiņa daudzo darbu tulkojumiem vienīgi Jāzeps un viņa brāļi iemantoja Anglijā ievēribu, kamēr citi darbi palika maz ievēroti, neskatoties uz to, ka "viņam vismazākā mērā var pierakstīt pasaules provinciāla vārdu". (J. Lapiņš). (750). Raiņa Jāzeps un viņa brāļus 1925. gadā izrādīja pat Londonas teātrī (The New Scala Theatre). Radās doma par Raiņa kandidātūras uzstādīšanu Nobela prēmijas iegūšanai. Ierosinātais bija rakstnieks un grāmatizdevējs Ansis Gulbis. Viņa ierosinājumu atbalstīja Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrība, iesniedzot caur savu goda biedru Jāni Endzelīnu Universitātei attiecīgu priekšlikumu. (751). Sevišķi rosīgs ceļš sagatavošanā visai šai akcijai bija Latvijas ģenerālkonsuls Arturs Vanags Oslo, jo ar latviešu ierosmi vien nepietika. Tomēr pašu mājās kaut kas aizķērās. Cildinājuma vārdus par Raiņa lugu Uguns un nakts 1923. gadā franču laikrakstā teica Pols Mobērs. Šo darbu franču valodā pārtulkoja Natalija Robiņa sadarbībā ar Kamilu Mobēru. (752).

Tas bija laiks, kad Gulbja apgāds, Ārlietu ministrijas atbalstā, izdeva virkni pazīstamāko latviešu rakstnieku darbus vācu valodā. Aspazijas tulkojumā parādījās jau minētā Raiņa traģēdija Jāzeps un viņa brāļi, Kārļa Skalbes Ziemas pasakas, Rūdolfa Blaumaņa Indrāni, J. Akuratera noveles un R. Blaumaņa noveles, Jāņa Poruka Sirdsšķīstie ļaudis, Raiņa Zelta zirgs, Annas Brigaderes Sprīdītis, R. Blaumaņa Purva bridējs un Jāņa Jaunsudrabiņa Aija. Tas pamudināja japāņi Tojasato Toogunu 1923. gadā pārtulkot japāņu valodā Akuratera noveles. Itāliešu valodā pārtulkoja Poruka stāstu Cilvēks, ko iespieda žurnāls Juventus pro juventute, pievienojot I. Zeberiņa zīmējumus. Margareta Grosvalde deva Annas Brigaderes Sprīdīša tulkojumu angļu valodā.

Latviešu lirikas tulkošanā apbrīnojamu veiksmi parādīja

Elfrīda Ekarde-Skalberga, pati būdama apdāvināta liriķe. Staņislavs Kolbuševskis atdzejoja latviešu liriku poļu valodā, kas parādījās 1938. gadā Varšavā ar nosaukumu "Antologia Poezji Łotewskiej". Edvarta Virzas poēma Straumēni, ko iespieda Leipcigā, atrada savukārt teicamu tulkotāju. Tas bija Vilis Šteplers, Jaunsudrabiņa znots, kas tulkojis nevien Jaunsudrabiņa Balto grāmatu un Aiju, bet arī vairāk desmit viņa stāstus, iespiežot tos izplatītā Meklenburgas dienas avīzē. Oskars Grosbergs pārtulkoja Andreja Upiša traģēdiju Žana d'Arka.

Galu galā arī tas nav viss, kas no latviešu dzejas un prozas darbiem parādījās citās valodās. Pirmā vietā tad būtu jāliek mūsu rakstnieku darbu tulkojumi igauņu un lietuvju valodā, pie kam pēdējā laikā gandrīz vai slūžas atvērtas kreiso rakstnieku darbu tulkojumiem krievu, ukraiņu, baltkrievu un Āzijas tautu valodās.

Ja Jānis Rudzītis spējis novilkt pat robežu, kas iezīmē latviešu literātūru, teikdams, ka "1918. g. 18. novembris nojauc pēdējos žogus, kas latviešu dzejniekus varēja šķirt no saskares ar plašo pasauli", (753), tad viņa skats tvēra divi parādības. Viena no tām skar tikko pārrunāto, t. i., izlaušanos no provinces uz Eiropu, ja arī ne tālāk, un otrs, latviešu garīgās orientācijas jautājumu. Rudzītis kā literātūrkritiķis un literātūrvēsturnieks nesaskata latviešu dzejā nekādas spilgtākas krievu skolas pēdas, (753), kaut arī latviešu dabā un modrajā uztverē nepalika svešs nekas. Tomēr viens ir skaidrs, ka kopš paaudžu paaudzēm latviešu gars un prāts tiecies pēc Rietumiem. Bet arī tad Rudzītis secina, ka arī "runājot par dažādām cittautu skolām, kādās gājuši latviešu dzejnieki, jāatsakās no aizdomām, ka ar to viņi būtu kļuvuši vāciski, franciski, krieviski vai angļiski. Katra īsta latviešu dzejnieka atklāsmē taču ir latvisks kodols, kas aizmeties tautas dvēseles satversmē un briedis vēstures likteņos. Svešais ņemts tikai tiktāl, cik to pieļāvusi pašu gaume." (754).

To varēja teikt par neatkarības laika rakstniekiem un viņu priekštečiem, bet nevar teikt vairs par to nelaimīgo rakstnieku slāni, kas tagad iestampāts padomju cementa gultnē. Par trimdas rakstniecību šeit nerunāsim, jo tā spēja palikt uzticīga tīrajai mākslai un brīvajai gara dzīves plūsmai.

Parasti salīdzina savējo ar svešo. Svešajam pie tam velti bieži vairāk apbrīnas nekā savējam. Un tādēļ, "ja pasaule no mums prasītu mantas, kas domātas ekstrāvagantu gardēžu brokastīm," piebilst vēl Rudzītis, "tad varbūt latviešu dzeja varētu dot diezgan maz. Bet, ja pasaulei būtu interese pēc gadu

desmitos un simtos pārbaudītām tradīcijām latviešu radošā gara atklāsmē, tad mums nevajadzētu kautrēties arī izvēlīga ņēmēja priekšā, un tādā gadījumā Rainis būtu tikai viens starp vairākiem." (755).

Kad bija aiztecējuši pirmie valsts neatkarības gadi, kas pašķīra latviešu rakstniecībai platāku gultni, Edvarts Virza reiz jautāja, vai redzami kādi jauni sasniegumi. Atturēdamies no vispārinājuma, viņš tādus saskatīja latviešu lirikā. "Šo laikmetu bez jebkādiem pārspilējumiem var apzīmēt par mūsu literāras lielo laikmetu." Un viņš deva arī savu izskaidrojumu: "Kaut gan mūsu proza ir ieguvusi ievērojamu gatavību, dažos savos priekšstāvjos sasniegdama augsto mūžīga miera un skaidrības līniju, tad tomēr vēl arvienu paliek spēkā apgalvojums, ka mēs esam liriska tauta vispirms. Un šis mūsu liriskais talants izpaužas ne tikai lirikā vien, bet arī visur citur. Gandrīz ikvienā darbības laukā mēs dzirdam lirisko cīruļa dziesmu atskanam. Un ja šis lirisms parādās skaidrās praktiskās darbības sfairās — kā lai viņš neņemtu virsroku tur, kur viņa īstā valstība — literātūrā?" (756)

Ja tas iezīmēja latviešu rakstniecības pamatiezīmes, tad jau neatkarības pirmajā gadu desmitā bija radies tīri paprāvs un saturīgs pakalnītis arī prozā. Alfreds Goba, salīdzinādams latviešu prozas pirmo klasisko gadu desmitu (1894.—1905.g.) ar neatkarības laiku pirmo dekādi (1918.—1928.g.), kur vēl bija jāpārvar daži šķēršļi no ārējiem satricinājumiem, par romānu vien konstatēja septiņkārtīgu pieaugumu. (757). Gan spēcīgi, gan pavāji autori tika pie vārda, jo to sekmēja raženā grāmatniecība.

Mūsu valodnieki piegriezta turklāt arvien vairāk vērības latviešu literāriskās valodas izkopšanai. 1932. gadā valodnieks Ernests Blese, plaši apskatīdams latviešu literārās valodas attīstību laika tecējumā, par brīvvalsts laiku konstatēja, ka svešās, nevēlamās ietekmes manāmi izzudušas. "Ka visu šo labvēlīgo apstākļu rezultātā tagadējā literāriskā valoda savā garā un izteiksmes līdzekļos ir daudz nacionālāka, par to var pārliecināties diezgan viegli katrs, kas izlasītu kādu lappusi no kāda tagadnes labāka rakstnieka darba un to salīdzinātu ar kāda mūsu rakstnieka lappusi priekšskara laikā. Arī tad jau stils tīri labs, kaut gan trūkumu bija daudz, bet tagad tas ir vēl labāks, un ne tikai gramatiskās pareizības ziņā, bet pašu tēlojamo parādību uztverē, pašā pieejā tēlojamam materiālam." (758).

Bez mūsu zinātnieku ciešās līdzdarbības tas nebūtu panākts. Endzelīns bija paradīss apspriest rakstnieku valodu kā

Universitātē, tā valodnieku sanāksmēs, nesaudzīgi šauzdams nevērīgos un trulos autorus, kas vēl arvien brauca savā rakstu valodā pa grumbuļainu ceļu. Endzelīnam par godu jāsaka, ka viņš turpināja to darīt arī pēc 1945. gada, Filoloģiskajā fakultātē citēdams Viļa Lāča jaunākos darbus un viņa izteicienus kā sliktas latviešu valodas piemērus.

Jaunus, kaut tikai ārējus vaibstus latviešu valoda ieguva ar latīņu burtu nostiprināšanos latviešu grāmatniecībā un periodikā. Kad to noteica ar 1936. g. 15. maija likumu, Sējēja redakcija piebilda: "Ar šo likumu ir piepildīts tas, ko jau gadu desmitus sludinājuši tautas vienotāji." (759). Rīgas Latviešu Biedrība un vairāki kultūras darbinieki jau sen bija cīnījušies par šo rakstības veidu, bet kā vislielāko ieguvumu to izprata Latgales latvieši.

Kā saturā, tā ārēnē latviešu kultūra veidoja savu seju. To pašu ceļu gāja visas mākslas nozares. Latviešu rakstniecībai cienīgi nostājās blakus mūzika un tēlotāja māksla.

Izņemot vispārējos latviešu dziesmusvētkus, latviešu mūzika līdz valsts neatkarības iegūšanas brīdim kautrīgi slēpās šaurās sienās vai savā pieticībā apmierinājās ar kora dziedāšanas mākslu. Gluži jaunu izteiksmi un apmērus tā ieguva brīvajā Latvijā. Jau tas vien, ka radās divi plašākas mūzikas mākslas iestādes — Nacionālā opera un Latvijas konservātorija, ļāva cirst jaunas stigas. Nevien latviešu dziedoņi, instrumentālisti un diriģenti atrada Operā teicamu darbības iespēju un sava talanta tālākas atraisīšanās kāpinājumu, bet radās dzenuļi jaunradei. "Baņuta", pirmā latviešu opera, rampu gaismā parādījās uz Operas skatuves jau 1920. gadā, un to diriģēja toreiz pats šī skaņdarba autors, Alfreds Kalniņš. Lieliski panākumi bija arī Jāņa Mediņa operai "Uguns un nakts", kuras pirmo daļu atskaņoja 1921. un otro daļu 1925. gadā. Vēlāk to saliedēja vienā partitūrā. Pēc tam radās vēl septiņas citas latviešu operas un vairāki latviešu baleti. Mazas tautas kultūras dzīvī to ar pilnām tiesībām var uzskatīt par apbrīnojamu panākumu.

Tāpat kā Nacionālās operas noorganizēšanā savu roku bija pielicis Jāzeps Vitols, tā tas notika arī ar Latvijas konservātoriju. Arī te viss radās no jauna. "Sakari starp Latvijas konservātoriju un priekškara Rīgas mūzikas skolām gandrīz nav sameklējami," konstatē Jāzeps Vitols.

Pagāja tikai daži gadi, un viņš varēja jau atzīt, ka "tagad (ap 1932. gadu) Latvijas konservātorija pieder pie mūzikas augstskolām ar pamatotu reputāciju, kas, pateicoties vienmēr ciešāk topošām saitēm ar radniecīgām ārzemju iestādēm

(Igaunijā, Polijā, Čehoslovakijā), pastāvīgi nostiprinājas un pieaug.” (760). Arī tas, ka Konservātorijai tās darbības laikā, kas aptver divdesmit neatkarības gadus, bija 596 beigušo audzēkņu, liecina par tās veikumu.

Rūpes radīja tikai jaunrade. Kamēr koru literatūra augtin auga un netrūka oriģinālu operu partitūru, tikmēr simfoniskā mūzika un kameramūzika deva maz jaunu dzinumu. Lielas formas instrumentālās mūzikas skaņdarbu trūka, no kā cieta arī simfoniskie koncerti. Uzplaukums šinī laukā nāca vēlāk. Sākumā viss sakņojās folkloristiskajā mantojumā, pat tik plašā mērā, ka tautasdziesmu uzskatīja par sinonīmu kora dziesmai. Pa Jurjānu Andreja pēdām gāja Emīls Melngailis. Visdziļāk latvju tautas mūzikas gara bagātībā ieskatījās Melngailis, kas apbraukāja katru Latvijas sētu, kur cerēja saklausīt kādu seno dienu melodiju. Uzkrātās dziesmu bagātības viņš caur “Birzēm un norām”, saviem koru dziesmu krājumiem, sniedza atpakaļ tautai. Volfgangs Dārziņš, kam pašam bijis tuvs folkloristiskais elements, atzina, ka “Melngailis ir palicis latvisks, pie tam ne subjektīvi, bet objektīvi nacionāls. Ar lielu prieku pieķēries tautas mūzikas formām, raksturīgiem tautas melodijas gājieniem; tas pirmais radījis noteiktas atziņas stilu un skolu.” (761).

Un Jāzepam Vitolam likās, ka tieši latviskā skaņu valoda būs tā, kas liks to uzklaut arī citu tautu mākslas pazinējiem. Vēl īsi pirms savas nāves šis mūsu mūzikas lielmeistars teica: “Kur tie laiki, kopš lūkojamies pēc savas vietas vispasaules daudz balsīgajā orķestrī; uz to esam iekarojuši savas tiesības. Dziedam savas dziesmas, skandinām savas kokles, un tajās san, viņo līdzī stīgas, kas mūsu skaņas, ja arī tieši neatšķir no citu kultūrtautu skaņām, tad tomēr liek uzklauties. Tā ir mūsu senču dziesma, kas noguldīta dziļi mūsu zemapziņā. Klusītiņām tā skan līdzī, te stiprāk, te mazāk jaušama, bet viņa ir — un viņa būs, kamēr visu īpatnību naidniece civilizācija nebūs galīgi noretušējusi tās robežas, kas šodien vēl šķir tautas no tautām, ciltis no ciltīm.” (762).

Jāzēpa Vitola paredzējums, ka tieši latviskā skaņu valoda liks to uzklaut citu tautu mākslas pazinējiem, sāka jau neatkarības pēdējos gados arvien vairāk pavērt latviešu mūzikai durvis uz cittautu mūzikas draugu pagalmiem. Lielā mērā to panāca Reitera koris ar savām Eiropas turnejām. Vokālā māksla bija pirmā, kam tas izdevās. Šī un citu latviešu koru augstā kultūra deva mūsu tautas skaņdarbiem teicamu slīpējumu un pilnskanību, ko ievēroja un ne vienu vien reizi aprīņoja arī svešās malās.

Atšķirīgāks ceļš kā mūzikai bija lemts latviešu tēlotājam mākslai. Arī tā saņēma pūrā no senām dienām brīnišķīgu lietiskās mākslas mantojumu, kur latvisko rakstu jeb ornamentikas izdomas bagātība un krāsu izteiksme apliecināja tautas kreatīvās spējas, bet nelabvēlīgi apstākļi bija kavējuši radīt mākslas pieminekļus. Kolīdz šie šķēršļi daudz maz pazuda, tā dienas gaismā parādījās daudz no tā, kas ļāva jau runāt par nacionālo mākslu arī šinī novadā. Zīmīgi, ka tieši tēlotājam mākslai vajadzēja būt tai, kas metās palīgā latviešu pašnoteikšanās tiesību izcīņā. Tā to darīja ar paceltu galvu.

Anša Gulbja atstātajās atmiņās uzduramies tai vietai, kur viņš runā par Nacionālās Padomes Zigfrīdam Meierovicam piešķirto uzdevumu doties pie rietumvalstīm un 1918. gada sarežģīto notikumu virpulī panākt Latvijas republikas atzīšanu.

“Bet Meierovics saprata,” stāsta Gulbis, “ka viņš nevarēja braukt tukšām rokām pie tobrīd visvareniem lielvalstu politiķiem, kas Latvijas vārdu nebija pat dzirdējuši; tikai retais, varbūt, lasot frontes ziņojumus, bija ievērojis latviešu strēlnieku pulku varoņu darbus Rīgas frontē. Tāpēc prof. J. Kuga un citi latviešu mākslinieki gatavoja Zigfrīdam Meierovicam ciema kukuli, — latviešu ievērojamāko mākslinieku gleznu reprodukciju albumus, kas pasniedzami vispirms Pēterpili akreditētiem ārzemju sūtņiem, bet Meierovicam šie albumi kā latviešu garīgās kultūras mazs atspulgojums bija jānodod lielvalstu ārlietu ministriem, pieklaudējot kā Nacionālās padomes delegātam pie šo visvareno politiķu un Eiropas likteņu pārkārtotāju kabinetu durvīm... Mūsu garīgās dzīves sasniegumi bija tas vara vērdoņš, kas bija kaldināts mūsu pašu sētās, kam bija tīra metalla skaņa un ko mēs varējām nekaunēdamies rādīt cittautiešiem, tobrīd vēl tikai krievi. Vai šo vērdoņu slēpt un nerādīt arī Rietumeiropai? Tagad, es gribētu teikt, mūsu kultūra iet līdztekus mūsu ārlietu politikai. Toreiz mūsu mākslinieku gleznas bija vienīgās, kas pauda šo kultūru un ievadīja mūsu ārlietu politiku.” (763)

Vēlākajos gados latviešu gleznotāji, grafiķi un tēlnieki iemantoja ievēribo daudzos Eiropas kultūras centros, bet kā pirmais vēstnesis tam visam pa priekšu bija uz Rietumeiropu līdzpaņēmtie seši albumi bagāža.

Latviešu glezniecība nebija vairs autiņos tīta, kad ar valsts nodibināšanos pavērās jauni apvāršņi tai un citām tēlotājas mākslas nozarēm. Tikai visi toreizējie mākslinieki bija gājuši svešās skolās. Nenopeļot arī to, nekavējoties radīja jaunu

sliexni mākslinieku audzināšanas darbam pašu zemē.

1921. gadā darbu uzsāka Mākslas akadēmija Rīgā. Tai vajadzēja kalpot kā tīrajai, tā lietiskajai mākslai. Līdzās meistardarbnīcām ierīkoja četras vispārējas zīmēšanas un gleznošanas klases (vēlāk klašu skaitu samazināja uz 2). Mākslas akadēmija stādīja augstas prasības, tādēļ no 801 audzēkņa, kas līdz 1938. gadam bija studējuši mākslas, saradās tikai 204 beigušo. Vislielākie nopelni Mākslas akadēmijas izveidošanā bija Vilhelmam Purvītim, kura dzīves atziņa bija, ka "liels var būt tikai paša meklēts un atrasts". Par māksliniekiem atzina tikai tos, kas parādīja pilnīgu talantu, kam bija sava izteiksme, lai gan arī ainavas meistardarbnīcā neizzuda Purvīša ietekme līdzīgi tam, kā figūrālajā meistardarbnīcā ilgi dominēja iezīmes no Tilberga vadītājas rokas. Jānis Rozentāls jau bija miris, tādēļ sāpīgi bija izmanāms viņa trūkums. Arī tad viņš rosināja vēl dažus mākslas meklējumus gluži tāpat, kā tas bija ar franču mākslas paspārnē izaugušo Jāzepu Grosvaldu.

Kad 1936. gadā Helsinkos bija sarīkota latviešu mākslas izstāde, somu presē parādījās jaunākās latviešu mākslas izvērtējumi. Salīdzinādams somu mākslu ar latviešu, prof. Okonens izteicās, ka latviešu tēlotāja māksla izaugusi no spēcīgāka pamata nekā somu māksla. Helsingin Sanomat rakstīja: "Spēcīgas un priecīgas krāsas; plašie otas vilcieni saista skatītāju uzmanību. Latvju mākslinieku enerģija un uzņēmība lielu sacerējumu veidošanā izsauc apbrīnošanu un cienību vēl jo vairāk tādēļ, ka šai drosmei ir labi panākumi." Uusi Suomi no savas puses raksturoja latviešu glezniecību šādi: "Latviešu māksliniekiem ir lielas spējas uz bagātu un krāšņu koloritu, kā arī uz spilgtiem gaismas efektiem, kas dažreiz jau kļūst robusti. Latviešu māksla jau tagad uzrāda lielu ipatnību, ko vieglāk ir izjust nekā analizēt." Ja somu kritiķa vērīgā acs saskatīja pat ko neparasti robustu, tad tas bija tēmeļs uz Leo Svempa gleznām. Jēkabam Binem patikās toreiz piebilst, ka "taisni pie Svempa mēs izjūtam visvairāk šo "iztrakošanos" krāsu aizrautībā. Svemps neatzīst nekādas kultūras tradīcijas, tāpat kā viņš neatzīst skolas padomus, bet visu savu veidu dibina tikai uz intuiciju." (764).

Izcilākā latviešu mākslas izstāde visā Latvijas vēsturē, kā izsakās Hugo Vītols, notika Parīzē, Žēdepoma mūzejā, kas drīzi pēc tam pārvērtās par Luvras sastāvdaļu. (765). Ievadu izstādes katalogam bija rakstījis franču pazīstamais rakstnieks Moriss Bedels, kas pazina un mīlēja Latviju. Daudz atzinīgu vārdu toreiz dzirdēja Purvītis, kas jau agrāk Parīzē bija

izstādījies. Šarls Ulmons par 1939. g. latviešu tēlotāju mākslu izteicās mākslas almanachā *L'Art et les Artistes*: "Es domāju, ka latviešu mākslu, kas ir atšķirīga no to zemju mākslas, kas to ieslēdz, tās ilgu pilnajā pievilcībā un diskrētajā spēkā iespējams saprast tikai tad, ja izjautā tās folkloru." (766).

Atkal folklorā. Tāpat kā lielam lielā mērā literatūrā un mūzikā. Patiešām arvien uzdūrās šim dzīvības avotam.

Kad 1928. gadā no 8. līdz 15. oktobrim Prāgā notika 1. starptautiskais tautas mākslas kongress, kurā piedalījās 27 valstis, latvieši ar saviem tautas mākslas eksponātiem vērsa uz sevi sevišķu uzmanību. Šinī kongresā prof. L. Bērziņš runāja par latviešu tautasdziesmām un mūziku, prof. P. Kundziņš par latviešu māju vēstures gaismā un etnografs Ed. Paegle par latviešu tautas tērpu. Kad referāta laikā lika ienākt kongresa telpā divu novadu latviešu meitenēm tautas tērpos, dalībnieki bija tik sajūsmināti, ka spontāni piecēlās kājās, lai šādā suminājumā parādītu apbrīnu senajai latviešu tautas mākslai.

Runājot par glezniecību, Ādamu Alksni, Arturu Baumanu, Ansi Ciruli, Jūliju Madernieku un Jēkabu Bīni nepieminējām, bet, ja tas būtu noticis, atkal rastos vajadzība pievērst skatu folkloras iemūžinātai tematikai. Dekorārtivajā mākslā tai nespēja paiet garām arī Jānis Kuga. Bet ne jau ikreizes tieši uzsvērtais nacionālās mākslas elements ir tas, kas iezīmē latvisko mākslu, — tas spēja parādīties visdažādākos mākslas novirzienos. Niklavs Strunke un Jānis Jaunsudrabiņš, katrs iedams savu ceļu, kļuva latvietim tik saprotams, ka tiem nebija vajadzīga nekāda sadomāta maniere.

Grafikā visaugstākais kāpinājums nāca tieši neatkarības laikā ar Richarda Zariņa, Oskara Noriša, Viļa Krūmiņa, Jāņa Plēpja un citu talantu parādīšanos. Tēlniecībā bez jau agrāk minētā Kārļa Zāles un Teodora Zaļkalna šai mākslas nozarei manāmu briedumu deva Burkards Dzenis, Kārlis Jansons, Gustavs Šķilters un Emīls Melders. Šai apdāvināto tēlnieku paaudzei pieskaitāms katrā ziņā Konstantīns Rončevskis, pēc tautības polis, bet ar savu māksliniecisko izaugsmi Latvijā, kā arī gandrīz tikai Beļģijā pazīstamais Augusts Bija.

Tuva latviešu tautai bija skatuves māksla. Tai tāpat kā kora dziedāšanai bija stingrs pamats tautā, kas straujā gaitā no amatierisma izveidojās par lielo skatuvi ar izciliem māksliniekiem un kultivētu teātri.

No savas šaurās rocības latviešu teātris izkļuva ar to, ka Nacionālais teātris Rīgā kļuva par valsts un Rīgas pašvaldības uzturētu teātri, bet Dailes teātris un nozīmīgākā skatuves māksla ieguva Kultūras fonda pabalstus. Rīga lepojās ar to, ka

tā neatkarības laikā bija kļuvusi par ievērojamu mākslas dzīves centru, par teātru pilsētu. 1932. gadā Rīgas pilsētas valdes izdotajā monografijā par Rīgu kā Latvijas galvaspilsētu bija norādīts, ka Rīgas teātrus ik gadus apmeklē ap vienu miljonu skatītāju, kas vien nozīmējot, ka Rīga patiesi pratusi izveidoties par teātra pilsētu. (767). Kamēr Nacionālais teātris kopa reālistisko stilu, tikmēr Dailes teātris pievērsās modernas mākslas meklējumiem, kas ļāva Jānim Grotam teikt, ka "Dailes teātris savā teātra idejā ir vienīgais lielākais un revolūcionārākais teātris visā latvju teātra vēsturē un arī tagadnē." (768).

Strauji mainījās teātru repertuārs. Ja 1906. gadā no tani laikā uzvestajām lugām tikai 8 procentes bija oriģināllugu, tad, apskatot kaut tikai Nacionālā teātra darbību, redzam, ka piecpadsmit gadu laikā līdz 1934. g. 1. oktobrim bija izrādīta 341 luga, no kurām 157 bija oriģināldarbi, tātad vairāk nekā puse no visām izrādēm. Vislielāko piekrišanu atrada Annas Brigaderes lugas (367 izrādes), kā arī Raiņa lugas (326 izrādes), pie kam Raiņa traģēdija Jāzeps un viņa brāļi piedzīvoja 125 izrādes, izceļoties no oriģināllugām kā vienreizēja, kas tik daudz izrāžu piedzīvojusi. Arī Blaumanis bija iemīļots, un viņa lugas Nacionālajā teātrī vien tani pašā laika posmā piedzīvoja 271 izrādi. Blakus šiem klasiķiem tika pie vārda arī mazāk pazīstami lugu rakstnieki, no kuriem daži pieredzēja tikai trīs savu skatuves darbu atkārtojumu. Bet ceļš bija pavērts arī jaunradei.

Ne jau gluži viss koncentrējās Rīgā. Vērtību piegriezta savukārt provinces teātriem, kas uzrādīja teicamu rosību. Bez tam kopš 1922. gada darbojās Ceļojošais teātris. Netrūka pašierosmes!

Visā nacionālās kultūras plašajā plūsmā, kas aptvēra dažādas mākslas nozares, tauta darbojās līdzī vai vismaz kāri uztvēra gara dzīves strāvojumus. Plašākā perspektīvā apvērtējot visu, varēja teikt Jāņa Grīna vārdiem: "Šajos 30—35 gados mūsu kultūra ir augusi par saviem pāris simt procentiem." (769). Grīna laika robeža sniedz šini gadījumā no 1905. līdz 1936. gadam.

GRĀMATNIECĪBA UN PRESE

Līdz brīvās Latvijas rītausmai kā latviešu grāmatniecība, tā prese atgādināja ziemcieša stādu, kas spēj spītēt nevien stindzīgam salam, bet arī citiem piemeklējumiem. Tieši pēdējo

nebija mazums. Vēl 1918. gada 21. jūnijā Liduma redaktors Valkā saņēma vācu okupācijas varas pavēli nelietot apzīmējumu "Latvija", par domu brīvību nemaz nerunājot. Ja tas tā bija ar presi, tad pirms 1. pasaules kara radās grūtības arī ar Fr. Šillera Vilhelma Tella izdošanu Raiņa tulkojumā. Smags slogs nospieda kā latviešu grāmatniecību, tā avižniecību.

Te runāsim tikai par pārmaiņām, kas nāca ar neatkarības laiku. Vispirms par grāmatniecību.

Ja grāmatniecību zināmā mērā uzskata par tautu garīgās kultūras mērauklu, tad arī vērojumi šinī laukā ļauj mums izprast milzīgo ieguvumu, ko latviešu tautai deva suverēnā valsts.

Margers Skujenieks sarakstīja 1929. gadā grāmatu "Latvija starp Eiropas valstīm", kur viņš blakus saviem statistiskajiem noskaidrojumiem atsaucās arī uz cittautu tabulām. Vienā no tām bija redzams, ka iespiesto grāmatu skaita ziņā Latvija bija ierindojusies otrā vietā Eiropā.

Protams, ne absolūtie skaitļi visu pateica, bet gan iespiesto grāmatu skaits uz 100.000 iedzīvotājiem. Procentēs tas izteicās tā, ka Dānijas koeficients bija 110, Latvijas 101, Igaunijas un Holandes — abas 70, Zviedrija 51, Vācija 50 u.t.t. Bet arī absolūtos skaitļos Latvijā tani laikā bija iespiestas vairāk grāmatu nekā Šveicē, Norvēģijā, Igaunijā un Portugālē, ja neskaita daiļliterāturu. Ja lielajā Krievijā 1925. gadā iznāca tikai 1274 grāmatas daiļliterātūrā, tad Latvija vēl arvien varēja lepoties ar 524 izdevumiem (teritoriālie apmēri un iedzīvotāju skaits katram zināmi). Skujenieks vispār konstatēja, ka mazās tautas kā vispārējā kultūras dzīvē, tā grāmatniecībā ir rosīgākas. Vienīgi Vācija bija izņēmums. (769).

Kaut arī vēlākie krīzes gadi uzrādīja pārgrozības, tad vēl arvien der ievērot, ka 1938. gadā Latvijā izdeva 1346 grāmatas ar 219.355 lappusēm un 3.631.917 eksemplāru lielu metienu. (770).

"Un ne tikai skaita ziņā vien progress!" — izteicās Alfreds Goba. "Kur vēl gadus četrdesmit atpakaļ Ausekļa kopoti raksti divos nelielos sējumos varēja iznākt tikai ar vairāku labdaru palīdzību, tur tagad bez kādiem pabalstiem nāk klajā mūsu rakstnieku kopoti darbi. Lai minam tikai A. Gulbja izdotos J. Raiņa kopoto rakstu desmit lielos, glītos sējumus. Gadus desmit, divdesmit atpakaļ mūsu grāmatniecība par tādiem izdevumiem nevarēja ne sapņot. Un ne tikai šis vien — jau tagad no kopoto rakstu sējumiem vien iznāk vesela bibliotēka."

(771).

Šāds attīstības solis nebūtu sasniegts bez valsts dzīves labvēlīgajiem priekšnoteikumiem. Bet panākumus nodrošināja arī dzīva privātā uzņēmība. Izņemot Valsts vērtspapīru spiestuves un Latvijas Universitātes izdevumus, gandrīz viss plauka un auga uzņēmīgu un nasku cilvēku ierosmē. Ansis Gulbis, ko jau kā izdevēju un kultūras darbinieku esam pieminējuši, 1918. gadā pārcēla savu apgādu no Pēterpils uz Rīgu. Jau pirmo Latvijas desmit gadu pastāvēšanas laikā viņš paguva izdot 550 dažāda satura grāmatas 2.500.000 eksemplāros. 1927. gadā viņš uzsāka Latviešu Konversācijas vārdnīcas izdošanu, kuras sākotnējais metiens bija 15.000 eksemplāru.

Pulciņš latviešu sabiedrisku darbinieku ciešā kopdarbībā ar vairākiem rakstniekiem 1920. gadā nodibināja grāmatniecības akciju sabiedrību Valters un Rapa. Desmit gadu laikā tā paspēja izdot 1450 grāmatu, apgāda darbību pēc tam vēl paplašinot, un padarot vispusīgāku. Blakus daiļliteratūrai un mācībgrāmatām šinī apgādā iznāca Kr. Barona Latvju dainas, prof. P. Šmita latviešu pasakas un teikas u.c. monumentāli izdevumi. Valtera un Rapas apgādā iznāca arī mēnešraksts "Daugava".

Jaunas stigas latviešu grāmatniecībā kopš 1926. gada cirta Helmārs Rudzītis, nodibinādams apgādu "Grāmatu Draugs". Viņa izdoto "lata grāmatu" virkni uzskatīja par pārdošu pasākumu, bet Helmāram Rudzītim rūpēja grāmatas izplatīšana visplašākajos tautas slāņos. Laizdams apgrozībā grāmatas tuvu pašizmaksai, viņš pašķīra iespēju to iegādāties katram, kam nebija vienaldzīga daiļliteratūra. Plašāka apjoma izdevumos tika pie vārda savukārt māksla un kultūras vēsture, pat dabaszinības. Turpretim tā sauktā "lētā literatūra" izpalika. Rudzītim rūpēja izdot darbus ar paliekamu vērtību. Tādi bija Pāvila Roziša, Viļa Plūdoņa, Eduarda Vulfa un citu latviešu rakstnieku kopotie raksti.

Liels ieguvums bija Knuta Hamsuna, Zelmās Lagerlefas un Sigrīdas Undsetes kopoto rakstu izdevumi. Nevien ziemeļnieciskais kolorīts latviešiem bija tuvs, bet ar šiem grandiozajiem izdevumiem plaši tautas slāņi vēl vairāk pietuvojās tai kultūras jomai, kas neatkarības laikā pašķīra sev arvien vairāk jaunus ceļus. Arī zinātņu laukā notika tuvināšanās Skandināvijas valstīm.

Ne mazāku ievērību izpelnījās Grāmatu Drauga "lielo ziemeļnieku virkne", ar Nobeļa prēmijas laureāta F. E. Sillanpē, Sallijas Salminenās, Auni Nuolivaras un Unto

Sepeņena somu literatūras krāšņumiem, kam pievienojās zviedru Haralda Hornborga un Albīna Vidēna, norvēģu Tarjei Vesosa, kā arī islandieša Gunara Gunarsona u.c. literārie darbi.

Līdzīgi Helmāram Rudzītim, arī Miķelim Goperam radās vēlēšanās iet jaunu, īpatu ceļu. Gopera nodibinātais apgāds "Zelta ābele" izšķīrās par mākslinieciski gaumīgas grāmatas izdošanu. Vislielāko vērību viņš piegriezta grāmatas grafiskajai apdarei un rotājumam, kā arī papīra kvalitātei un iesējumam. Rietumu zemēs šāda grāmatu kultūra, kaut ierobežotā apjomā, bija pazīstama. Latvija pūlējās pietuvināt vairāk mazo cilvēku gara kultūrai, tādēļ deva priekšrocību lētai un mazāk pretenciozai grāmatai. Gopera 1935. gadā nodibinātā "Zelta ābele" paspēja neatkarības laikā izdot tomēr 135 gaumīgu grāmatu.

Daudz atzinīgu vārdu būtu sakāmi arī vēl par citiem apgādiem, bet tas prasītu īpašu izdevumu. Atliek teikt, ka šīnī laukā dzītas desmitām vagu, kas ļāva sazelt kupliem kultūras tīrumiem. Tomēr ne vienmērīgi. Manāmām grūtībām parasti uzdūrās zinātnisko grāmatu izdošana. Valters un Rapa gan izdeva prof. Pētera Smita "Latviešu mitoloģiju", prof. Franča Baloža "Latvijas arhaioloģiju", Endzelīna un Milenbacha "Latviešu gramatiku", (kas piedzīvoja 13 izdevumus), prof. Augusta Lēbera "Tirdzniecības tiesības" un vēl dažus citus darbus, bet tas bija sīks zariņš pie citādi kuplā grāmatniecības koka.

No 1921. līdz 1929. gadam Latvijas Universitāte izdeva divdesmit savu Rakstu sējumus, kam tūlīt pēc tam pievienojās vēl pāris desmit fakultāšu seriņu izdevumi. Lauksaimniecības un citos praktiskajos jautājumos gan netrūka populārzinātnisku izdevumu, un apgādi, izdodami šādu literatūru, allaž uzsvēra, ka lieta grozās ap populārzinātnisku apcerējumu. Tad tirgus arī tam šķīta nodrošināts.

Par zinātnisku interešu trūkumu Latvijā nevarēja žēloties, tikai Latvijai, tāpat kā citām mazajām tautām, neradās iespēja zinātniskajiem izdevumiem nodrošināt lielākus metienus, no kā bija atkarīga arī šo darbu izdošana.

Arī diezgan lielā skaitā izdotie žurnāli un mēnešraksti nespēja šo robu aizpildīt. Tādēļ Latvijā bija izmanāms latviešu valodā iespiestu zinātnisku rakstu trūkums. Svešu valodu pazišana mazināja gan arī vajadzību pēc pašmāju izdevumiem. Divu vai trīs valodu prašana Latvijā bija diezgan parasta lieta.

Runājot par avīžniecību, vēlreiz jāatsaucas uz Margēra Skujenieka noskaidrojumiem. Ja Eiropas grāmatniecībā Latvija sev bija nodrošinājusi otro, tad laikrakstu un žurnālu

skaita ziņā tā sev ieguva ceturto vietu, tūlīt aiz trīs Skandināvijas valstīm, proti, aiz Dānijas (56,3), Norvēģijas (39,5) un Zviedrijas (24,8). Iekavās uzrādīti šo zemju koeficienti uz 100.000 iedzīvotājiem. Pēc tam nāca Latvija ar koeficientu 19,2, un aiz viņas kā tuvākās Holande ar 17,1 un Igaunija ar 15,2. (772).

Laika tecējumā, kas līdz Latvijas neatkarības norietam aptvēra ap 120 gadu, latviešu avižniecība bija izveidojusi savus vaibstus. No svešiem iespaidiem un aizbildnības tā bija atraisījusies gan tikai ar Pēterburgas Avižu iznākšanu, bet pēc tam radās kaut kas savs un vairāk vai mazāk īpats. Latviešu laikraksti pirms 1. pasaules kara piešķīra lielu svaru ievadrakstam. Pateicoties tam, notika arī tautas nacionāli politiska audzināšana. Cenzūrai iznāca, protams, vislielākais cīņiņš ar laikrakstu ievada daļu. Zīmīga bija arī sevis apzīmēšana par "politisku" laikrakstu. To praktizēja nevien kreisie, bet arī pilsoniskie laikraksti. Neatkarības laikā no tā sāka vairīties, lepojoties drīzāk ar to, ka sevi apzīmēja par "neatkarīgu" vai "bezpartejisku" laikrakstu, kauču tas īstenībā vēl nenozīmēja, ka arī šādi laikraksti nekalpo kādam politiskam novirzienam vai vismaz nav vienaldzīgi pret sabiedriski politiskajiem jautājumiem.

Pie latviešu laikrakstu "dzimuma zīmes" kopš seniem laikiem jāuzskata vēl tas, ka gandrīz katrs preses izdevums pūlējās ik numurā iespiest kādu dzejolīti. Citu zemju presē tas tā nav vai atgadās pa retam. Vai te atkal būtu vietā runāt par latviešiem kā liriķu tautu?

Kad bija jau aiztecējuši vairāki neatkarības gadi, septītās lielvalsts — kā mēdza apzīmēt presi — ļaudis iztīrēja jautājumu par latviešu preses īsteno seju un uzdevumiem. Arveds Bergs, kas vadīja nacionāli idejisko dienas laikrakstu "Latvis", izteicās: "Ir divi avižniecības veidi, kas paņēmiens, uzdevumos un mērķos, ko viņi sev sprauž visā garīgā un ētiskā saturā, viens no otra tik stipri atšķiras, ka kopīgs abiem patiesībā ir tikai tas, ka abi lieto baltu papīru un melnu drukas krāsu. Viens no šiem abiem veidiem pielāgojas pūlim, lūko viņam izpatikt un patikt, glaimo viņam un piemērojas viņa tieksmēm. Lasītāju daudzums, un ko tas prasa, ir šādas avižniecības augstākais bauslis, elks, kuram tā kalpo. Vai pareizi vai nepareizi, vai vērtīga atziņa jeb vai novecojies aizspriedums — viena alga, ja tikai ar to saņem lasītāju interesi. Šī avižniecība sakās būt "tautas draugs", jo viņai tauta "piekrīt". Patiesībā viņa ir tautas sliktāko, banālāko tieksmju izmantotāja, tās samaitātāja. Morāles šai avižniecībai

nav. Viņa raksta nevis to, kam tic, bet to, ko nevar pataistīt ticamu... Ir otrs avižniecības veids. Tas nepielāgojas pūlim, bet cenšas savus lasītājus pielāgot sev, sniegt tiem atziņas, ko uzskata par vērtīgām un augstām, kaut arī nepopulārām, cenšas savus lasītājus vilkt uz augšu. Šai avižniecībai ir sava pārlicība, ko viņa uzskata par savu uzdevumu aizstāvēt, izplatīt, viena alga, vai patīk vai ne." (773).

Šī nebija vienīgā balss, kas uzstādīja presei ideālas prasības, kas neapmierinājās ar tās informatīvo uzdevumu, bet tiecās tai piešķirt pilsoniskās apziņas izveidošanas un citas audzinātājas funkcijas. Tautas apspiestības laikā tas tā bija bijis, un no Krišjāņa Valdemāra laikiem to uzskatīja par primāro uzdevumu. Tieši par to savas domas pauda arī Jānis Lapiņš: "Reiz preses pirmie darbinieki bija ideālisti, kas gribēja savai tautai kalpot. Kopš tā laika ir stipri mainījusies preses seja. Ir pierādījies, ka ne visi spalvaskāta bruņinieki ir labi un krietni tautas vīri, bet var būt arī isti tautas maitātāji, kas apelē pie zemākām kaislībām un panāk iespaidu." (774).

Parlamentārajā laikā visvairāk pārmetumu dzirdēja partiju prese. Trūka tolerances pret politisko pretinieku, tādēļ vairojās preses prāvas. Lai izvairītos no sodiem, par laikrakstu atbildīgajiem redaktoriem bieži parakstījās Saeimas deputāti, kas nosedzās ar savu parlamentārā amata imunitāti. Kolīdz tie sa pieprasīja viena vai otra šāda atbildīgā redaktora izdošanu tiesāšanai, tā uz starpfrakciju vienošanos parasti neizdeva ne vienu, nedz otru. Tas pamatu pamatos kaitēja kā žurnālistu morālei, tā pašai demokratijai. To apzinādamās, 3. Saeima 1929. gadā nolēma, ka Saeimas deputāti nedrīkst uzņemties atbildīgo redaktoru pienākumus. Dzirdēja sakām, ka dažiem nepietiktu trīs mūžu, lai atsēdētu tos sodus, kas sanāktu atsēdēšanai, ja lietas nāktu iztiesāšanā. Saeimas deputāts un Sociāldemokrata atb. redaktors arī tad teica, ka "tās lietas nav nemaz tik tragiskas." Par pierādījumu savam apgalvojumam viņš izvēlējās sevi: "Nav tā, ka es itin nevienā lietā nebūtu izdots tiesāšanai. Pāris desmit lietās es esmu izdots tiesāšanai, un par visām tām 20 lietām kopā esmu saņēmis 2 nedēļas aresta. Lielākā daļā no šīm lietām esmu attaisnots." (775).

Tomēr arī tad prof. Kārlis Balodis kā Saeimas deputāts iebilda par tautas vietnieku tiesību ierobežošanu, neļaujot viņiem pildīt atbildīgus pienākumus presē. Šinī sakarībā prof. Balodis gleznaini izteicās, ka viņš "negribot piekrist deputātu kastrācijai." (776).

Divaini ierobežojumi nāca partiju iekšienē. Sociāldemokrātu partija izlēma, ka viņas biedriem nav atļauts darboties

pilsoņu presē. (777). Pret to no savas puses atkal protestēja Rainis un Aspazija. Avižnieku aprindās tad atskanēja balss, kas teica, ka "partiju prese aug savas politikas puķpodos". (778).

Īpatu ceļu gāja izplatītākais dienas laikraksts "Jaunākās Ziņas". Būdams saturā vispusīgs un uzmanīdams informācijas daļu, tas nenorobežojās gluži no politikas, nosvērdamies par labu vidus grupām. "Jaunākās Ziņas", izaugdamas no t.s. kapeikas avīzes par tautas avīzi (metiens: 160.000), gāja savu patstāvīgo ceļu, prazdama apvienot ik dienas vispliekanāko ziņu materiālu ar saturīgiem tautas dzīves notēlojumiem un rakstiem. Saturā bagāti bija arī tās daudzie pielikumi.

DRAUDZĪGU TAUTU VIDŪ

Tur, kur vecajās ģeografijas kartēs gadsimtiem ilgi bija atrodama Kurzeme (Curlandia) un Vidzeme (Livonia), pēkšņi parādījās jaunas Eiropas zemes apzīmējums — Latvija (Latvia, Lettonie). Tas aptvēra arī Latgali, kas līdz tam savu identitāti vismazāk spēja parādīt.

Tas vien lika dažam labam pavērst skatu uz to pusi, kur atradās Baltijas jūras ziemeļaustrumu piekraste.

Avižniekus no laika gala valdzina kas jauns un neparasts. Arī Baltijas valstu nodibināšanās bija kas jauns, politiski intriģējošs un tāds notikums, kas izraisīja kontroversas problēmas. Ar to saistījās arī mazo tautu problēma, kas bija saasinājusies visvairāk Balkanos. Lielajām valstīm un imperijām piešķīra vairāk simpatiju nekā mazajām tautām, un sevišķi tad, kad bija runa par to valstisko eksistenci. Tomēr netrūka arī tādu vīru kā Sorbonnas profesors Anrī Ozērs (Hauser), kas pilnā pārliecībā teica: "Ja mazo tautu nebūtu, tās būtu jāizgudro." (779). Šveice, pati būdama maza valsts, nepārtraukti publicēja rakstus, kas aprādīja nevien mazo tautu kultūras potenciālu, bet arī politiskās priekšrocības, sevišķi miera politikā.

No visvairāk starptautiski ievērotiem Šveices laikrakstiem par Baltijas valstīm labvēlīgi izteicās Neue Zuercher Zeitung und Journal de Geneve. Arī Austrijas prese atsaucās. Neues Wiener Journal 1928. gadā apzīmēja Latviju par "Eiropas sargposteni pret komūnistu imperiālismu". Bet, bez šī ārpolitiskā aspekta, turpat bija teikts, ka Latvijas valdība visiem spēkiem cenšas sargāt pilsoniskās demokrātijas principus. Starptautiskais diplomātijas žurnāls Das Neue

Europa Vinē iespieda K. Ducmaņa rakstu. (780).

Daudz labvēlīgu vārdu parādījās franču presē, ap 1927. gadu sevišķi Journal des Debats, La Victoire un ilustrētajā avīzē Excelsior. Anri de Monfors (Henri de Montfort) visos savos rakstos un grāmatā "Les nouveaux Etats de la Baltique" piešķīra Baltijas valstīm svarīgu nozīmi Eiropā. Allaž apdomīgā angļu prese, vairāk piegriezdamās Baltijas valstu saimnieciskajām problēmām, 1927. gada sākumā iespieda Roberta Mečveja (Machwey) rakstu par Baltijas valstu attiecībām ar Padomju Savienību. Raksts parādījās žurnālā The Fortnightly Review, un kā izteicās apstākļu pazinēji, šinī rakstā izpaudās toreizējā ārlietu ministra Čemberlena doma. Bet lielāka nozīme bija laikraksta Times regulārajai informācijai par Baltijas valstīm, par ko gādāja tā speciālkorespondents Redžinalds O. Ērčs (Urch), kas pazina labi Krievijas apstākļus un apvērtēja tos kritiski. Ērčs par savas darbības centru bija izvēlējies Rīgu, tādēļ spēja vislabāk izsekot tieši Latvijas politiskās dzīves ritumam. Arī franču Havasa aģentūra atzina par izdevīgu novietot savu pārstāvi Marselu Segrestu (Segreste) Rīgā. Neatkarīgi no viņa darbības, daži laikraksti, bez jau minētiem, uzskatīja tomēr par goda lietu dot patstāvīgu informāciju, kā to darīja vēl neatkarības beigu laikā La Tribune des Nations. Toreiz vēl izcēla Latvijas nozīmi kā miera faktora nozīmi Ziemeļeiropā.

Raibākas bija noskaņas vācu presē. Ja tūlīt pēc 1. pasaules kara vācu presē varēja uzduroties ne mazumam rakstu, kas vērsās pret Latviju vispārīgi, kā arī atsevišķi tādos gadījumos kā agrārreforma, Jēkaba baznīcas nodošana katoļu katedrāles vajadzībām vai minoritāšu jautājumā, tad līdztekus naida izpaudumiem arvien vairāk sāka parādīties Latvijai un pārējām Baltijas valstīm labvēlīgi raksti. Jau ar 1921. gadu labvēlīgu soli spēra izplatītais Berlīnes dienas laikraksts Vossische Zeitung. Tas notika, pateicoties viņu galvenajam korespondentam un Ulšteina apgāda pārstāvim Bernhardam Lamejam, kas pēc tam visu mūžu uzticīgi kalpoja Latvijai. Kad dažus gadus vēlāk Rīgu apmeklēja Europaeische Revue izdevējs un galvenais redaktors princis Rochans, arī šinī nopietnajā mēnešrakstā nebeidzās rakstu virkne par Latviju, visbiežāk gan sasaistot politisko notikumu izvērtējumus ar Austrumeiropas kopējām problēmām.

Tas pats notika Berlīnē izdotajā Diplomatzen-*Zeitung*. No 1928.—1934. gadam tur gandrīz vai katrā numurā parādījās kaut kas par Latviju, tās diplomātiskajiem un konsulāriem darbiniekiem. Ja to varēja arī bieži pielīdzināt kārtējai

informācijai, tad netrūka arī lielu rakstu, kas skāra nevien ārpolitiskus jautājumus, bet arī kultūru. Jāzepam Vitolam radās pat iespēja šini diplomātu laikrakstā rakstīt par latviešu mūziku, Paulam Kundziņam par latviešu tautas mākslu, Alfredam Bīlmanim par visdažādākajiem jautājumiem. Ievēribu izpelnījās vācu diplomāta H.J. fon Neuhausa plašais raksts par Baltijas valstu attiecībām ar Vāciju, kas parādījās 1929. gadā tikko minētajā diplomātu mēnešrakstā. (781). Raksta autors ieteica Vācijai jaunu, Baltijas valstīm labvēlīgu ārpolitisku kursu.

Z. Meierovica darbības laikā Eiropas presē parādījās nevien ziņas par viņa kontaktiem ar toreizējiem valstsvīriem, bet arī par Latviju un viņa aizstāvēto Baltijas valstu savienības pamatdomu. Tas rādīja, ka Latvija un pārējās Baltijas valstis bija uzkluvušas politiskajā skatuvē, kauču arī tās dažkārt dēvēja par "nomaļvalstīm". Turpretim sākumā dzirdētie nopulgojumi, tās apzīmējot par "pundurvalstīm", galīgi izzuda. Skepses un ironijas vietā parādījās nosvērta nopietnība. Tas bija panākts ar apbrīnojamiem panākumiem kā politiskajā, tā kultūras un saimnieciskajā laukā. Eiropas prese veltīja Latvijai arī speciālus izdevumus, kas aptvēra apskatus par visām interešu jomām.

Savs nopelns piekrita arī ārlietu ministrijas preses nodaļai un sevišķi arvien kustīgajam Dr. Alfredam Bīlmanim. Zīmīgus vārdus par Bīlmani teicis Dr. Anatols Dinbergs: "Viņa darbībā un karjērā redzama kāda īpatnēja simetrija — pirmos divpadsmit gadus viņš bija ārlietu ministrijas preses nodaļas vadītājs, pēc tam četrus gadus sūtīnis Maskavā un visbeidzot divpadsmit gadus sūtīnis Vašingtonā. Taču šī īpatnējā simetrija izrādījās arī visai laimīga: pirmie 12 gadi, ko viņš bija pavadījis topošās Latvijas valsts dzīves degpunktā, deva nelaiķim skaidru un dziļu ieskatu par mūsu valsts dzīvi tās visdažādākajās nozarēs, par tā laika sabiedriskajiem strāvojumiem un politiskajiem spēkiem, kas to vadīja un noteica. Četri Maskavā pavadītie gadi deva viņam iespēju intimi ieskatīties komunistiskās pasaules centrā un iepazīties ar personām, kas gadus vēlāk vēl atradās redzamā lomā Padomju Savienības ārpolitikā." (782). Kā liecina Dr. Dinbergs, tad sūtņa darbības laikā Amerikas Savienotajās Valstīs Dr. Bīlmaņa vārds dažam labam amerikānim kļuva par sinonīmu pašai Latvijai ("Ā, Latvija — es zinu. Es pazinu jūsu sūtni Bīlmani!").

Arī Latvijas diplomātiskie un konsulārie pārstāvji ārzemēs pūlējās izveidot ar ikvienas savas pārstāvētās zemes presi

sadarbību. Šinī lokā ieslēdza arī Latvijai draudzīgus kultūras darbiniekus. Dr. M. Valters, būdams sūtnis Romā, iemantoja latviešu tautai ievērojamā italiešu zinātnieka prof. Dr. A. Palmieri draudzību. Palmieri darīja daudz latviešu kultūras populārizēšanai Itālijā līdz 1926. gadam, kad mira. Franču rakstnieks Moriss Bedels nevien rakstīja par Latviju, bet lasīja par to Parīzē lekcijas. Beļģu mākslinieks Moriss Burdelēns (Maurice Bourdelain), kas bija kādas Briseles zinātniskas apvienības prezidents, apbrīvoja nevien Latviju, bet arī tās pirmo ārlietu ministru Z. Meierovicu. Pēc pēdēja tragiskās nāves viņš teica: "Varbūt Zigfrīds Meierovics sapņoja kādu sapni par Latvijas nākošo slavu un redzēja simboliski paceļamies no apvāršņa Savienoto Eiropu, kurā viņa dzimtene ieņems redzamu vietu." (783). Latviešu diplomātu, sevišķi Meierovica un Cielēna ārpolitiskās idejas atrada pat atbalsi Maskavā izdotajā lielajā diplomātijas vēsturē (Geschichte der Diplomatie). (784). Gluži bez atbalss ārzemju presē nepalika arī latviešu valstsvīru un kultūras darbinieku līdzdarbība starptautiskajās sanāksmēs. Paneiropas kustības izdevumos parādījās Ata Ņeniņa vārds. Kādā vēsturiskā foto attēlā Ņeniņš redzams starp Eiropas valstsvīriem Strezemanu, Briānu un Erio, pie kam ap viņu bija arī Tomass Manns un L. S. Emerijs (Amery).

Jo bieži cittautu prese reagēja uz Baltijas valstu savienības ideju. Par tās garīgo dzimteni uzskatīja Latviju. Ikvienam bija zināms, ar kādu dedzību ministrs Meierovics iestājās par šīs idejas īstenošanu. Nevien trim Baltijas valstīm, bet arī Polijai paplašināta Baltijas valstu savienība šķita vilinoša jau tā iemesla dēļ vien, ka tā cerēja sev nodrošināt redzamu lomu. Ievēribu izpelnījās Polijas oficiozā "Le Messenger Polonais" 1925. g. janvārī iespiestais ievadraksts, kas bija veltīts Baltijas valstu savienības idejai. Somi reālpolitisku apsvērumu dēļ bija piesardzīgāki. Dāņu lielais dienas laikraksts "Berlingske Tidende" jau kopš 1920. g. vasaras apzīmēja Baltijas valstu savienības ideju par Baltijas valstu "lielo politiku". (785).

Arī Baltijas jūras starptautiskie likteņi (dominium maris Baltici) izraisīja nepārtrauktas pārrunas ar norādījumiem uz tās austrumu piekrastes stratēģisko nozīmi miera nodrošināšanā. Dāņu konservatīvās aprindas aicināja Arvedu Bergu uz Kopenhagenu, lai uzklausītu viņa viedokli šinī un pārējos akūtos politiskajos jautājumos. Berga priekšlastījumi nepalika nepamanīti pārējā skandinavu presē.

Bet ne jau tikai politiskajā laukā atskanēja Latvijas vārds.

Aizrautība, ar kādu zinātniskajā laukā darbojās Latvijas Universitāte, panāca tās mācībspēku iesaistīšanu gadskārtējās starptautiskajās sanāksmēs kultūras laukā. Šīs rosmes bija tik vispusīgas un plašas, ka atzīmēsim šeit tikai daļu no tām, lai rastos zināms priekšstats par to daudzpusību. Prof. Arnoldu Spekki aicināja kā L.U. pārstāvi uz Tulūzas universitātes 700 gadu pastāvēšanas svinībām. Upsalas universitātes 450 gadu pastāvēšanas svinībās kā oficiālie pārstāvji piedalījās prof. A. Tentelis un prof. P. Šmits, bet līdzīgās 100 gadu svinībās Atēnu universitātē prof. P. Ķīkauka. Kad Krievijas Zinātņu akadēmija atskatījās uz 200 gadu pastāvēšanu, Ļeņingradā ieradās prof. A. Tentelis, vairākkārtējs izglītības ministrs. Prof. J. Endzelīns un E. Blese piedalījās starptautiskos valodnieku kongresos, V. Maldonis, L. Adamovičs un E. Rumba reliģijas problēmu, E. Lejnieks un E. Leimanis matemātiķu, M. Bīmanis Pasaules enerģētikas, G. Ramans ģeografu, L. Slaucītājs ģeodēzijas un ģeofizikas, Fr. Balodis arhaiologu, M. Zīle medicīnas, N. Malta vispārējā zinātņu kongresā u.t.t. Prof. K. Straubergs 1928. gadā piedalījās pat tik neparastā zinātniskā sanāksmē, kā "Primo Congresso Internazionale Etrusco" Florencē. Humānītāro zinātņu pārstāvjiem, kā Teodoram Celmam, Jānim Endzelīnam, Pēterim Zālītim iznāca lasīt priekšlasījumus Karaļauču universitātē, bet arhīvu pētījumus Zviedrijā, Polijā, Vatikānā, Hernhūtē un citos kultūras centros veica prof. A. Spekke, A. Švābe, L. Adamovičs un virkne citu pētnieku. Durvis tam visam neatkarības laikā bija plaši atvērtas, bet tām bija lemts pēc 1940. gada atkal cieši aizvērties. Jauno latviešu zinātnieku sagatavošanu lielā mērā sekmēja Rokefellera fonds.

Teicamā mijiedarbībā latviešu kultūras renesanse, ko deva neatkarības laiks, sašķetinājās ar pasaules kultūras spirtajiem strāvojumiem. Latviešu zinātnieki piedalījās nevien kā ņēmēji, bet arī kā devēji starptautiskajos intelektuālās kopdarbības kongresos. Bez tam tamlīdzīga sadarbība bija visām trim Baltijas tautām reģionālajā jomā. Tieši pēdējā sagatavoja auglīgu zemi iecerētajai Baltijas valstu savienībai, jo tikai tas, kas izaug dabiski un atrod dziļākas saknes, spēj plaukt.

Jaunajām valstīm piedēvētais dināmisms bija arī tas, kas lika ieraut vēl plašāku gultni. Latviešu pārstāvji brauca gan labprāt tālus ceļus, lai piedalītos starptautiskās sanāksmēs un ziņotu par veikumiem dažādās kultūras nozarēs, bet netrūka arī uzņēmības aicināt citu tautu darbiniekus uz Rīgu.

Prof. L. Adamoviča ierosmē 15. starptautiskais

vidusskolu skolotāju kongress 1933. gadā notika Rīgā. Bet jau pirms tam, 1932. g. vasarā turpat notika 14. starptautiskais studentu kongress. Tad vairāk nekā divdesmit nāciju karogi plīvoja pie L.U. vecās ēkas. Tani laikā mūsu Studentu padome bija pirmā citu vidū, kas bija tieši, no visiem studentiem ievēlēts studentu parlaments. Un latviešu pārstāvju loma jau pirms tam un pēc Rīgas kongresa bija nozīmīga Starptautiskajā Studentu konfederācijā (CIE). (786) Prof. Dr. M. Ziles ierosmē Rīgā starptautiskā kongresā pulcējās vēl bez tam mediķi. Bet vēsturniekiem un arhailoģiem piekrīt nopelns, ka Rīgā notika vesela virkne viņu jautājumiem veltītas konferences. Baltijas valstu vēsturnieki piesaistīja sev parasti arī somu un skandinavu pētniekus. Kad Rīgā 1937. g. vasarā notika Baltijas vēsturnieku konference, tanī piedalījās jau 130 ārzemju un 75 Latvijas zinātnieki. Nolasīja 54 referātus par Austrumbaltijas vēstures jautājumiem. Rīgas vēsturnieku dienās bija pārstāvēta arī Francijas zinātņu akadēmija, pie kam Sorbonnas prof. Leritjē piedalījās kā Starptautiskās vēsturnieku komitejas ģenerālsēkretārs.

Neatkarīgi no šīm konferencēm un kongresiem Rīga varēja lepoties ar to, ka viņu apmeklēja pasaulslaveni zinātnieki, kāds bija vācu Zinātņu akadēmijas loceklis prof. Dr. Makss Planks. Pēdējais nolasīja Latvijas Universitātē arī vairākas lekcijas.

PARLAMENTĀRĀ KRIZE

“Saeima ir mūsu politiskās dzīves centrs”, — šādā formulā Arveds Bergs aptvēra parlamentārā laika dzīves pulsu. Tas bija 1929. gadā, kad darbojās 3. Saeima. Par spīti 1928. gada smagajai neražai un saimnieciskajām grūtībām Saeima darbojās stabili. 1929. gadā jaunām saimnieciskajām grūtībām pievienojās vēl plūdi, un 1930. gadā bija jāpiedzīvo lauksaimniecības galveno ražojumu cenu sabrukums. Pēdējam bija sakars ar pasaules saimniecisko krīzi.

Tas nepalika bez pēdām valsts politiskajā dzīvē, bet pārsteidza tas, ka Hugo Celmiņa kabinets, kas sastādījās 1928. gada 1. decembrī, noturējās valdībā 2 gadus un 3 mēnešus. Tas bija laika sprīdis, ko nebija sasniedzis neviens iepriekšējais ministru kabinets. Un tas varēja noturēties visu 3. Saeimas darbības laiku, ja to nenogāztu pati Zemnieku savienība, no kuras bija nācis ministru prezidents. Celmiņa kabinets krita dažu šīs partijas iespaidīgu locekļu intrigu dēļ, kuriem Celmiņa

populāritātes pieaugums nebija pa prātam. (787).

“Valdības stabilitāte deva palāvību parlamentārajai iekārtai,” konstatēja A. Bergs. (788). Šis pats vērigais politiķis vēl piebilda, ka “politiskajā ziņā 3. Saeima ir devusi nenoliedzamus panākumus. Tā apturēja slīdēšanu uz kreiso pusi. Bet 3. Saeima nav tikusi galā ar saimnieciskajiem grūtumiem. Šai ziņā viņa savai pēctecei atstāj diezgan smagu mantojumu.” (789).

4. Saeimu ievēlēja 1931. gada rudenī. Tās sastāvs bija atkal sadrumstalots, bet turklāt kvalitatīvajā sastāvā daudz vājāks par iepriekšējo. Vispār var teikt, ka Latvijas parlamentu personālais sastāvs jau pēc Satversmes Sapulces ar ikvienu nākamo tautas pārstāvību turpināja pazemināties. Vēlētāji kļuva mazāk kritiski un Saeimā iekļuva pat dažas kuriozas figūras. Turpretim vairākus dedzīgus patriotus, kas visu mūžu bija cīnījušies par tautas pašnoteikšanās tiesībām un kultūras pacelšiem, vairs vispār neievēlēja. Ja tādā brīdī sāka runāt par parlamentāro krīzi, tad tās aizmetņi bija balsstiesisko pilsoņu kopumā, tautas politiskās audzināšanas trūkumā. Vainu gan meklēja politiskajās partijās, kas vēl īsti nebija par tādām izaugušas, jo arī tas prasa laiku un politisku kultūru. Bet arī klasiskajās demokratijās bieži bijis jāuzduras nepilnībām un šaursirdībai. Ja Latvijas jaunā demokrātija nespēja ik reizes iepriecināt ar tādiem panākumiem, kādus sagaidīja, tad zīmes rādīja, ka arī šeit jātiek pāri zināmam pubertātes laikam. Un vai uz politiskajām partijām, kas organizēja un virzīja politisko dzīvi, būtu tādēļ tūlīt jāmet akmeņi? Kārlis Skalbe, kam netrūka politiskās sirdsapziņas, toreiz teica: “Politiskās partijas ir bijušas tās, kas devušas Latvijas valstij pirmos negrozāmos pamatus. Es negribu uz tām skatīties ar aizdomām un neuzticību.”

Ačgārns gan bija Latvijas republikas vēlēšanu likums, kas sadrumstaloja Saeimas sastāvu. Kā sociāldemokrāti, tā labais spārns tieši šīnī apstākļi saskatīja parlamentārā laika trūkumu. (790). Bet ievēlētais parlaments korrigēja pats radušos stāvokli. Mazās partijas un vēlētāju grupas, kas sūtīja Saeimā savus ievēlētos pārstāvjus, kā iepriekš redzējām, saslēdzās blokos. Tādēļ 2. Saeimā, ja arī varēja būt runa par 28 partijām un vēlētāju grupām, izveidojās tikai 7 lielāki politiski bloki jeb nogrupējumi. (791). Arī pārējās Saeimās izveidojās prāvas frakcijas un bloki.

Tomēr pret konjunktūras ceļā savairotiem vēlēšanu sarakstiem radās trīsi principiāli iebildumi. Tiesībnieks Pēteris Bergis tos apzīmēja par “partijas surogātu”, kas atšķiras no

Istas partijas tikai ar savu Iso mūžu, kas bieži nav garāks par vēlēšanu laiku." (792). Tas kompromitēja demokrātiju un radija neuzticību parlamentārajai sistēmai.

Ja turpināja vairoties balsis, kas nokritizēja Saeimu un pamatu pamatos demokrātiski parlamentāro iekārtu, tad netrūka arī sirdīgu to aizstāvju. Latvijas Kara Invalidu Savienības kongress vēl 1934. gada 18. martā Rīgā pieņēma rezolūcija par demokrātiskās valsts iekārtas atbalstīšanu "visiem līdzekļiem" un savu nostāju motivēja ar šādiem vārdiem: "Mēs izkarojām demokrātiju, tādēļ neviens nepacels roku pret savu bērnu. Demokrātiju mēs aizstāvēsim kaut ar krukļiem rokās." (793).

To dzirdēja sakām laikā, kad vairojās runas par "stingras varas" nepieciešamību.

Tomēr uzskati dalījās. Nacionālās Latviešu Atvaļināto Karavīru Biedrības žurnālā "Latvijas Ērgļi" parādījās raksts, kas vērsās pret parlamentāro iekārtu vismaz vienā aspektā: "Mums nav bijis ne Isti nacionālas Satversmes Sapulces, nedz Saeimas". (794). Akcents gan bija likts uz to, ka valdību sastādīšanā savs svars piekrita minoritāšu deputātiem. Kreiso spārnu ekstrēmi nacionālās aprindas vispār negribēja uzskatīt par "nacionālu". Tādos pašos uzskatos bija pārkonkrustieši, kas nevērsās pret pašu parlamentāro iekārtu, bet vēlējās tautas vēlētu Valsts prezidentu un plašākas kompetences izpildu varai. Pārkonkrusta organizācija vēl nebija nodibināta, kad Gustavs Celmiņš Rīgas Latviešu Biedrībā pauda šādu viedokli: "Tagadējā Saeima ir vēlēta uz vēlēšanu likuma pamata, kas nācijai pozitīviem spēkiem gandrīz nekad nevar dot absolūtu vairākumu. Izšķirošais vārds ir nodrošināts pretvalstiskiem, nelatviskiem un oportunistiskiem elementiem." (795). Šāds viedoklis trīsdesmito gadu sākumā sāka vispār izplatīties. Sevišķi jaunatnē tas atrada atbalsi.

Nacionālie centieni nonāca galējībā, ignorējot to, ka Latviju apdzīvoja nevien latvieši, bet ka ceturtā daļa iedzīvotāju bija cittautieši.

Spēcīgs nacionālisma vilnis tanī pašā laikā pārskrēja Igaunijai, bet iedzīvotāju tautības ziņā tā bija daudz viengabalaināka. Mazākuma tautību piederīgo tur bija tikai ap 11 procentēm, pie kam balsstiesisko pilsoņu viņu vidū ap 8%. Tā kā pēdējie atkal sadalījās atsevišķu tautību grupās, tad viņu politisko iespaidu tur nemanīja. Latvijā tas bija citādi. Latvijā ap 25% bija cittautiešu, kas politiski bija labi organizēti. Viņu atstumšana no valsts darba tādēļ būtu nozīmējusi nedemokrātisku nostāju. Tikai par viņu lojālītāti dažkārt

pastāvēja šaubas. Paprāva vācu pilsoņu daļa nebija demokratiskai un parlamentārajai iekārtai labvēlīga. (796).

Tomēr noteicējs vārds piederēja latviešiem. Īstu demokrātijas pretinieku viņu vidū bija maz. Viens no skaļākajiem bija Edvarts Virza, kas demokrātijai apzīmēja par "briesmīgu polipu", kas esot "pilns nikna puvuma un trūdu smakas." (797). Virza aicināja cīņā "pret parlamentārisko anarchiju". Viņš tīksminājās ap Ogista Konta domu drumstalu: "Parlamentārisms ir intrigu un korrupcijas režīms, kur tirānija ir visur, bet atbildības nekur." (798). Un vēlāk viņš vēl rakstīja, ka "Saeimas laikā mums bij ne nacionāla patstāvība, bet tās ēna." (799)

Virza nebija vienīgais, bet konsekvētākais demokrātijas un parlamentārisma noliedzējs. Parlamentārā laika nopulgošanā piedalījās vēl citi, pie kam tam visam bija dažādi varianti. Jau tīri paradoksāli tas izklausījās, kad nievas atskanēja no Saeimas katedras, vismaz pēdējās lēģislātūras posmā. Kopā ņemot, tie visi bija ceļa sagatavotāji politiskās iekārtas pārmaiņām. To var uzskatīt par 1934. g. 15. maija apvērsuma priekšvēsturi. Zeme bija sagatavota.

Zemnieku savienība 1933. gada 3. novembrī iesniedza Saeimai Satversmes pārgrozījumu projektu. Ieteiktie pārgrozījumi bija attiecināti uz pastāvošās Republikas satversmes attiecīgiem pantiem. Likumprojekts ieguvis vēsturisku nozīmi, tādēļ dosim šeit tā pilnu autentisku tekstu.

Pārgrozījumi Latvijas republikas satversmē

Latvijas republikas satversmes (lik. kr. 1922. g. 113) 5., 8., 10., 29., 35., 36., 39., 43., 44., 48., 50., 51., 52., 59., 62., 71., 75., 81., un 84. pantus izteikt tā:

5. Saeima sastāv no 50 tautas priekšstāvjiem.
8. Saeimas vēlēšanu tiesības ir abu dzimumu pilntiesīgiem Latvijas pilsoņiem, kuri vēlēšanu pirmā dienā ir vecāki par divdesmit vienu gadu, izņemot sociāli apgādājamus.
10. Saeimu ievēl uz četriem gadiem.
29. Saeimas sesijas laikā Saeimas locekli nevar apcietināt, izdarīt pie viņa kratīšanu, ne citādi aprobežot viņa personas brīvību, ja tam nepiekrīt Saeima. Saeimas locekli var apcietināt, ja to notver pie paša nozieguma pastrādāšanas. Par katra Saeimas locekļa apcietināšanu divdesmit četru stundu laikā jāpaziņo Saeimas prezidijam, kurš to ceļ priekšā Saeimas sēdē izlemšanai par Saeimas locekļa

- paturēšanu apcietinājumā vai par viņa atsvabināšanu.
35. Valsts prezidentu ievēl tauta uz pieciem gadiem vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās un aizklātās vēlēšanās.
 36. Valsts prezidenta vēlēšanu tiesības ir abu dzimumu piln-tiesīgiem Latvijas pilsoņiem, kuri vēlēšanu dienā ir vecāki par divdesmit pieciem gadiem, izņemot sociāli apgādā-jamos. Valsts prezidenta vēlēšanu kārtību nosaka sevišķs likums.
 39. Viena un tā pati persona nevar būt par Valsts prezidentu ilgāk nekā desmit gadus no vietas.
 43. Valsts prezidents pasludina karu.
 44. Valsts prezidentam ir tiesība spert nepieciešamos militārās aizsardzības soļus, ja kāda cita valsts Latvijai pieteikusi karu vai ienaidnieks iebrūk Latvijas robežās.
 48. Valsts prezidentam ir tiesība atlaist Saeimu pirms tās piln-varu notecēšanas.
 50. Pie Saeimas atlaišanas Valsts prezidents izsludina jaunas vēlēšanas, kurām jānotiek ne vēlāk kā sešus mēnešus pēc Saeimas atlaišanas.
 51. Valsts prezidentu var atcelt no amata ar tautas nobalso-šanu, ja par atlaišanu balso ne mazāk kā puse no balsstiesi-giem Valsts prezidenta vēlētājiem. Valsts prezidenta atcel-šanu var ierosināt viena desmitā daļa Valsts prezidenta vēlētāju. Pēc atlaišanas nekavējoties jāizsludina jaunas vēlēšanas.
 52. Ja Valsts prezidents atsakās no amata, nomirst, vai to atceļ, pirms viņa amata laiks izbeidzas, Valsts prezidenta vietu izpilda ministru prezidents, kamēr izvēl jaunu Valsts prezidentu. Tāpat ministru prezidents izpilda Valsts prezi-denta vietu, ja pēdējais atrodas ārpus valsts robežām vai citādi aizkavēts izpildīt savu amatu.
 59. Ministru prezidents un Ministru kabineta locekļi stājas amatā pēc apstiprināšanas no Valsts prezidenta. Ja Saeima izteic Ministru kabinetam vai atsevišķam Ministru kabi-neta loceklim neuzticību un pie tam Valsts prezidents neatrod par vajadzīgu Saeimu atlaist, tad Ministru kabine-tam vai attiecīgam ministram jāatkāpjas. Ministru kabine-tam vai atsevišķiem ministriem jānoliek savas pilnvaras arī tad, kad to prasa Valsts prezidents.
 62. Ja valsti apdraud ārējais ienaidnieks vai ja valstī vai tās daļās ir izcēlies vai draud izcēties iekšējs nemiers, kurš apdraud pastāvošo valsts iekārtu, tad Ministru kabinetam ar Valsts prezidenta piekrišanu ir tiesība izsludināt izņē-muma stāvokli. Došības un kārtības labā Valsts prezi-

dentam ir tiesība, arī nepastāvot izņēmuma stāvoklim, ierobežot vai pilnīgi atcelt atsevišķos likumos paredzētās pilsoniskās brīvības: preses, biedrošanās, sapulču, streika un dzīvokļa neaizskaramības tiesības.

71. Valsts prezidentam ir tiesība neizsludināt Saeimas pieņemtos likumus. Septiņu dienu laikā, skaitot no likuma pieņemšanas Saeimā, Valsts prezidents motivētā rakstā Saeimas priekšsēdētājam var prasīt likuma otrreizēju caurlūkošanu. Ja Saeima likumu negroza, tad Valsts prezidentam ir tiesība šo likumu tomēr neizsludināt, bet nodot to atpakaļ Saeimai pēc nākošām vēlēšanām vēlreizējai apspriešanai. Ja Saeima jaunā sastāvā likumu negroza, tad Valsts prezidents otrreiz ierunas nevar celt.
 75. Ja Saeima ar ne mazāk kā divu trešdaļu balsu vairākumu pieņem likuma steidzamību un pie tam Valsts prezidents nav prasījis šāda likuma otrreizēju caurlūkošanu, tad to nevar nodot tautas nobalsošanai, un tas ir izsludināms ne vēlāk kā trešā dienā pēc tam, kad Valsts prezidents pieņemto likumu saņēmis.
 81. Laikā starp Saeimas sesijām Ministru kabinetam ir tiesība, ja valsts intereses to prasa, izdot noteikumus, kuriem ir likuma spēks. Šādi noteikumi nevar grozīt Saeimas vēlēšanu likumu, tiesu iekārtas un procesa likumus, budžetu un budžeta tiesības, kā arī pastāvošās Saeimas laikā pieņemtos likumus, tie nevar attiekties uz amnestiju un valsts kases emisiju, un tie zaudē spēku, ja nav vēlākais trīs dienas pēc Saeimas nākošās sesijas atklāšanas iesniegti Saeimai.
 84. Tiesnešus apstiprina Valsts prezidents, un viņi ir neatceļami. Tiesnešus pret viņu gribu var atcelt no amata vienīgi uz tiesas sprieduma pamata. Ar likumu var noteikt vecumu, ar kura sasniegšanu tiesneši atstāj savu amatu.”
- (800).

Salīdzinot tikko minētos Satversmes grozījumu pantus ar pastāvošo Republikas satversmi, bija redzami radikāli pārgrozījumi, kas izcēla sevišķi Valsts prezidenta un izpildu varas kompetenci. Saeima, kas līdz šim varēja lepoties ar parlamenta absolūtismu, tagad būtu nonākusi Valsts prezidenta aizbildnībā, ja tādus satversmes pārgrozījumus vispār pieņemtu. Bet iekams ierosinājumus Saeimā lietišķi pārrunāja un tiem visnotaļ nepretojās, sociāldemokratu līderis Fr. Menders, pieminēdams Kārļa Ulmaņa neseno braucienu uz nacionālsociālistisko Vāciju, apzīmēja Zemnieku savienības ierosināto satversmes grozījumu projektu par “hitleriskās

ideoloģijas plagiātu". (801). Deputāts J. Teriņš no Kristīgo darba bloka turpretim atbalstīja Zemnieku savienības likumprojektu, tikai iebilda, ka nedrīkstētu iet tik tālu, ka Valsts prezidentam būtu piešķiramas tiesības drošības un kārtības labad ievest izņēmuma stāvokli, pasludināt karu un atcelt pilsoniskās brīvības. Problēmatiska likās arī vēlēšanu tiesību atņemšana sociāli apgādājamiem, bet deputāts A. Zaķis (Miera, kārtības un ražošanas apv.) gribēja Zemnieku savienību vēl pārspēt, prasot vēlēšanu tiesību atņemšanu vēl papildus tiem, kas nemaksā nekādus tiešos nodokļus. (802).

Ad. Bļodnieks (Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partija) teica: "Satversmes grozījumi, tāpat arī vēlēšanu likuma grozījumi ir nepieciešami. Mūsu frakcijai galīgi nav pieņemams tas, ka likumprojekts paredz Valsts prezidentam tiesības noliegt preses, biedrošanās un citas brīvības. Šīs brīvības arī pieder pie mūsu nacionālās demokrātiskās republikas noteikumiem, kurus mēs gribam turēt nesatricināmus." (803).

Pret pārāk radikāliem Satversmes grozījumiem izteicās Latgales deputāti. Antons Rancāns (Kristīgo zemnieku un katoļu frakcija) ietvēra savas frakcijas viedokli šādā formulā: "Satversme nav slikta un nebūtu tik radikāli jāgroza, kā to viens otrs domā," bet piebilda — "mēs principā atbalstām zināmas korrekīvas tagadējā satversmē, tomēr esam pret radikālām satversmes reformām, pret tādām reformām, kādas proponē Zemnieku savienība. Mēs balsosim par pāreju uz pantu lasīšanu un satversmes grozījumu apspriešanā atbalstīsim ikkatru priekšlikumu, kura nolūks būs demokrātisko iekārtu stiprināt, bet ne graut." (804).

Jēzups Trasuns (Progresīvā zemnieku frakcija) vispār pretojās Satversmes grozījumiem: "Lai maskētu savus aplamos darbus, jūs liekat priekšā grozīt satversmi, lai tā dabūtu absolūto varu savās rokās un atsvabinātos no sabiedriskās un politiskās kontroles." (805).

L. Špoļanskis, runādams Latgales krievu vārdā, teica: "Kā Latgales pārstāvis es varu liecināt, ka mūsu iedzīvotāji pavisam neinteresējas par satversmes grozīšanu tādā veidā, kādā tas paredzēts Zemnieku savienības iesniegtajā projektā." (806). Viņš pie tam norādīja, ka tas pats attiecas uz Valsts prezidenta pilnvaru un tiesību paplašināšanu. Bet vispārējs viedoklis gan bija citāds. Tieši prasība pēc tautas vēlēta Valsts prezidenta bija populāra. Tikai par viņa kompetenču apjomu domas dalījās. No pilsoniskās puses, A. Pastors (Kristīgo zemnieku un katoļu frakcija), atskanēja šāds izvērtējums: "Mūsu frakcija (tai bija 8 locekļi. Aut.) pilnā mērā atbalsta arī

prasību pēc tautas vēlētā Valsts prezidenta; bet nekādā ziņā mēs nevaram piekrist tam, ka Valsts prezidentam būtu dodamas tādas tiesības, kādas paredzētas ierosinājumā, proti — tiesības sastādīt kabinetu un arī to atlaist. Tad jau iznāk, ka Saeima nemaz vairs nav vajadzīga, jo tad Valsts prezidentam pieder pilnīgi neaprobežota rīcības brīvība un Saeima būtu tikai piedēklis.” (807).

Plašu runu satversmes grozījumu jautājumā 1933. gada 10. novembrī teica ierosinājuma galvenais tēvs, Kārlis Ulmanis: “Jārada jauni pamatnoteikumi. Jāpanāk varas un spēku sadalīšana, lai drīzāk tiešām tuvotos mūsu tautas un valsts dzīvei, dzīvības vajadzībām un to piepildīšanai.” (808). Ulmanis, reaģēdams uz jau minētiem un citiem iebildumiem, noteikti iestājās par tautas vēlētu Valsts prezidentu ar plašām pilnvarām un arī valdības pilnvaru paplašināšanu.

Parlamentārā prakse prasīja Zemnieku savienības likumprojekta nodošanu piekritīgai komisijai, un 1933. g. 10. novembrī ar 60 balsu vairākumu to nodeva publisko tiesību komisijai. Pretī balsoja tikai 28 un 2 atturējās. Tas vien jau solīja panākumus, kaut arī varēja paredzēt, ka viss nepalikis uz mata tāds kā sākotnējā grozījumu projektā.

Otrā lasījumā, kas notika 1934. g. 8. maijā, Zemnieku savienības ierosinātais satversmes pārgrozījumu projekts atrada vēl lielāku piekrišanu. Par tā pieņemšanu nodeva 63 balsis, pret — 24 balsis, atturējās 1. (809). Neizprotami tādēļ ir vēlākie apgalvojumi, it kā Zemnieku savienības priekšlikums būtu jau otrā lasījumā noraidīts (trešais lasījums vairs nevarēja notikt 15. maija apvērsuma dēļ).

Pieņemts bija galvenais pārgrozījums, proti, ka “Valsts prezidentu ievēl tauta uz 5 gadiem vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās un aizklātās vēlēšanās”. Turpretim noraidīja Zemnieku savienības priekšlikumu, ka “Valsts prezidentam ir tiesība atlaist Saeimu pirms tās pilnvaru notecēšanas”, kas tai gaužām kremta. Varēja manīt, ka Zemnieku savienība, nākdama ar satversmes pārgrozījumu priekšlikumiem, tanis bija iebūvējusi praktisku mehānismu visradikālāko politisko pārmaiņu īstenošanai. Kolīdz notika šo slepeno normatīvo iespēju demontāža, tā grozījumu ierosinātājiem visa šī procedūra kļuva lieka. To arī puslīdz skaidri apstiprināja referents Alfreds Bērziņš Saeimas 1934. g. 4. maija sēdē, teikdams: “Patiesi, tas ir šo grozījumu galvenais saturs, un arī Zemnieku savienības iesnieguma galvenais saturs bija taisni tai daļā, kur bij paredzēts ierobežot tagadējā parlamenta tiesības,” tanī pat laikā ievērojami paplašinot Valsts prezidenta varu. (810).

Tautas pārstāvjos radās tomēr bažas, un viņu politiskais instinkts teica, ka tiek meklēts ceļš paredzamam Zemnieku savienības apvērsuma mēģinājumam, kur atslēgas pozīcijas atrastos Valsts prezidenta rokās.

Zemnieku savienību interesēja sevišķi viņas projekta 48. un 59. panta pieņemšana (sk. iepriekš), kā arī 62. pants viņai likās svarīgs iekšpolitisko apsvērumu dēļ.

Ja līdz šim Saeimā satecēja visplašākie politiskie dzīves lielceļi, tad ar "stingrās varas" palīdzību tiem, kā to vēlējās satversmes grozījumu ierosinātāji, turpmāk vajadzēja satecēt Valsts prezidenta rokās. **Stingrā vara un nacionālā valdība** — tā bija pietiekami skaidri formulēta prasība, kurai arī ārpus Zemnieku savienības netrūka piekritēju.

VARAS KONCENTRĀCIJA UN VADONIS

1934. gada 15. maija vēlā pievakarē notika apvērsums.

Ja arī to tieši tanī dienā negaidīja, tad šis apvērsums nenotika nejauši un nebija negaidīts.

"Tas bija 1933. gada novembrī, kad es izlēmu sākt ceļu līdzināt gaidāmajiem nākošā maija notikumiem." To atzina Kārlis Ulmanis pats "Atjaunotās Latvijas" 5 gadu svētku svinīgajā aktā Nacionālajā operā 1939. g. 15. maijā. (811). Alfreds Bērziņš šīs grāmatas autoram liecināja, ka viņš jau pirms tam mudināja Zemnieku savienības līderi ķerties pie apvērsuma, ko principā Ulmanis neesot noraidījis, tikai apšaubījis tā izvešanas iespējas. (812). Pēc tam Alfreds Bērziņš nepārtraukti noskaidroja apvērsuma praktiskās iespējas un veica priekšdarbus. Viņš arī uzmanīja eventuālos sāncensus, kam tāds pats nodoms varēja būt, bet to visu politiskā muskulātūra pierādījās par vāju.

Pēc tam, kad Ulmanis pats iepriekšējos apvērsuma termiņus bija spiests atlikt, beidzot nolēma, ka pārmaiņām jānotiek naktī no 15. uz 16. maiju. Ar drošiem lietas atbalstītājiem no armijas, aizsargu un policijas puses jau bija viss sarunāts. "Apvērsuma tehniskā sagatavošana bija meistardarbs," izsakās toreizējais Saeimas deputāts Jānis Lejiņš-Leja. "Svarīgākās vietās piedalījās 3 grupas: armija, aizsargi un policija. Ja viena grupa svārstītos, tad otrā vai trešā uzdevumu veiktu. Apcietināšanā karavīri nepiedalījās, bet viņus aizstāja Politiskā pārvalde (kopā ar aizsargiem un policiju)." (813). Izšķirīgajā brīdī galvenā loma piekrita tomēr policijai. Pat sociāldemokratu Tautas namu ieņēma Rīgas

Prefektūras apsardzības rota. Policija, izpildīdama priekšniecības pavēles, apvērsuma naktī nemaz neizprata, kas īsti notiek. Izraudzītām armijas daļām lika tikai apsargāt valsts iestādes. Tikai nākamā rīta (16. maija) agrumā no pieciem galvaspilsētai tuvākajiem aizsargu pulkiem Rīgā ieradās pāri par 3000 vīru. (814). Apvērsuma tehniskā kombinācija un izdarības izdevās lieliski.

Apvērsums notika bez nevienas piltes asins izliešanas, lai gan daudz netrūka, ka asiņaina sadursme būtu notikusi bijušā ministra Valdemāra Bastjāņa dzīvoklī. Kad policija ieradās 16. maija rītā viņu apcietināt, viņš atteicās tai atvērt durvis. Policija uzlauza ārējās dubultdurvis un iekštelpas durvis, jo Bastjānis ar ģimeni ieslēdzās paprāvā dzīvokļa pēdējā istabā un gatavojās aizstāvēties ar ieroci rokā. Tikai bērnu klātie atturēja viņu no sadursmes. (815). Bruno Kalniņš apcietināšanas brīdī Meža parkā bija raidījis šāvieni griestos. Pārējie incidenti bija mazāk nozīmīgi. Apcietināto vidū bija Saeimas priekšsēdis Dr. Pauls Kalniņš un visa sociāldemokrātu frakcija un aktīvākie šīs partijas darbinieki. Bet apcietināšanas skāra arī pilsoņus. Kad no Politiskās pārvaldes telpām Rīgā un provincē apcietinātos pārveda uz Rīgas centrālcietumu un pēc tam uz koncentrācijas nometni Liepājā, tur saradās ap 800 apcietināto. Apcietināja vairākus Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijas deputātus un ģenerālsekretāru R. Kronbergu, deputātu P. Leikratu, pārkonkrustiešus, žīdu prof. Maksī Lazersonu un prāvu skaitu skolotāju, kas agrā rudenī, mācību gadam sākoties, bija pārdroši izskaidrojuši pārmaiņu valststiesiskās pretrunas. (816). Tas bija sākums vēlākām apcietināšanām, kas skāra daudz nacionālu jauniešu, un prāvam skaitam administratīvo sodu vai atbrīvošanai no valsts un pašvaldības dienesta. Apcietināto vidū nonāca literāts Vilis Šteplers, Jaunsudrabiņa znots.

Tas tikai iezīmēja notikušo pārmaiņu vienu pusi.

Tautas plašākajos slāņos pārmaiņas izraisīja sajūsmu vai vismaz labvēlīgu izpratni. Notikušās politiskās pārmaiņas saistīja ar pārejas laiku. Ģenerālis Jānis Balodis un Mārgers Skujenieks atbalstīja 15. maija apvērsumu, panākot Ulmaņa solījumu par drīzu satversmes grozījumu izstrādāšanu, nelaupot Latvijai tiesību valsts reputāciju. (817). Zemnieku savienībā arī netrūka redzamu darbinieku, kam rūpēja stāvokļa normalizēšana. Tiesiskā apziņa lika E. Laimiņam jautāt Ulmanim par jebkādas kollīzijas novēršanu ar likumību vēl pēdējā Zemnieku savienības valdes sēdē, kas notika dienu pēc apvērsuma. Arī Ād. Klīve sarunā ar Ulmani izteicās, ka viņš

uzskatot par savu pienākumu "darīt visu iespējamo, lai iespējami drīz sanāktu jauns, labāks un vairāk darba spējīgs parlaments nekā atlaistais." (818). Kaut kas bija solīts jau valdības manifestā, ko Ulmanis sastādīja pats un ko izsludināja 16. maijā. Šis vēsturiskais dokuments bija ar šādu saturu: "Pilsoņi! Apzinādamās savu atbildību tautas un vēstures priekšā, valdība atzinusi par nepieciešamu izsludināt izņēmuma stāvokli visā valstī un spert ārkārtējus soļus valsts iekšējās kārtības sargāšanai. Ar bažām visa tauta vēro jau ilgāku laiku iekšpolitiskā stāvokļa pieaugošo sasprindzinājumu, kas uztrauc mierīgos iedzīvotājus, radīdams nedrošības sajūtu un draudēdams izvērsties nejaušās avantūrās un bruņotās sadursmēs tā saukto leģionāru un citu neatbildīgu grupu vadībā. Pat no Saeimas katedras deputāti ir runājuši par bruņotu spēku sūtīšanu uz ielas. Tāds noskaņojums draudēja ar nepārredzamām jukām un postu.

Politisko partiju nemitīgās ķildas un visāda veida patvaļības laupīja tautai ne tikai uzticību pret saviem vēlētiem pārstāvjiem, bet pat ticību grūtību pārvarēšanai. Plašos slāņos iestājās bīstama vienaldzība pret valsts likteņiem, radās nedrošības sajūta par nākotni un pagurums darba priekā un darba gribā. Plašās aprindās, un it sevišķi jaunatnē, auga īgnums un sašutums pret tautas vēlēto Saeimu, pret politiskām partijām. Radās jau šaubas par valsts drošību un pastāvēšanu.

Pārspīlētie valsts un pašvaldību budžeti, izsīkušie valsts līdzekļi, sabrukušais eksports un niecīgās valūtas rezerves, katastrofāls sabrukums saimnieciskos apgrozījumos — visas šīs parādības ir labojamas tikai ar stipru, vienotu gribu un savstarpēju uzticību darbā.

Bet tai vietā mēs esam liecinieki līdz šim nepiedzīvotai garīgai un politiskai nevienprātībai.

Jaunas cerības uzliesmoja sakarā ar priekšlikumu par satversmes grozīšanu, bet šai jautājumā tautas vēlēto pārstāvju lielākā daļa no jauna pierādīja, ka viņi nevēlas saprast visas tautas gribu — radīt jaunu pamatu valsts likumdošanai un pārvaldīšanai. Satversmes grozījumu projekts, kas bija ieturēts demokrātijas garā un saturēja tikai nepieciešamos nosacījumus valdības un likumdevējas iestādes sekmīgai darbībai, tādā mērā sakropļots, ka tautai no tā jānovēršas ar smagu vilšanās sajūtu. Tas vēl vairāk palielināja nemieru un radīja auglīgu zemi visādiem tumšiem nolūkiem. Tādos apstākļos valdība, kas apzinās savu atbildību tautas priekšā, nevar vienaldzīgi noskatīties iekšpolitisko notikumu tālākā norisē līdzšinējā virzienā. Valdība uzskata par savu

pienākumu spert nepieciešamos drošības soļus, pirms iekšējais saspilējums ir izlauzies uz āru un pārvērties pilsoņu savstarpējās cīņās. Valdību pamudināja uz viņas tagadējo rīcību arī apsvērumi, kas dibinās uz tagadējā starptautiskā stāvokļa novērtējumu. Jau vairāk nekā gadu visa Eiropa atrodas politisko pārgrozību virpulī, un nav ne mazāko šaubu par to, ka uztraukums un nedrošības sajūta tautās turpina augt. Paceļoties jautājumam par Austrumeiropas miera nodrošināšanu uz stiprākiem, ilgstošiem pamatiem, mums šai uzdevumā jādabojas līdz ar vislielāko aukstasinību, un valdībai jāsaņū aiz sevis patriotismā un karstā ticībā vienota tauta, lai notikumi neizrādītos par liktenīgiem mūsu valsts neatkarībai.

Pirms 16 gadiem mēs iekarojām Latvijas valsti gandrīz tukšām rokām, iedami cīņās ar degošu ticību un nesalaužamu paļāvību: mēs bijām vienoti Tīreļpurvā, pie Ventas krastiem, Cēsu kaujās. Ar liesmojošu sirdi un sarkanbaltsarkanu karogu rokās. Tagad mums uzlikts vēl lielāks uzdevums — sargāt toreiz iegūto brīvību un neatkarību un pierādīt visai pasaulei, ka tā mums pieder ar pilnām tiesībām kā vienotai, dzīves spējīgai, brīvības cienīgai tautai. Mēs nedrīkstam turpināt savas valsts veidošanu, ļaujot partiju ķildām vēl vairāk sašķelt un vājināt tautu, mums jābūt stipriem, — mums jābūt vienotiem. Šī pārlicība ir mūs vadījusi, kad mēs šai brīdī uzņemamies atbildību, kuras smagumu mēs pilnīgi apzināties, bet arī stiprinājusi mūsu cerību, ka šo soli sapratīs un atzīs visi, kam dārga Latvija un viņas liktenis.

Mūsu rīcība nav vērsta pret Latvijas demokratiju, viņa grib panākt, lai partiju cīņas nenomāktu tautas veselīgo garu un tautas gribu. Valdība vienīgi vēlas iespējami drīz radīt apstākļus, kuros šis gars un šī griba var brīvi izpausties un ļaut atdzimt vienprātībai un nacionālai apziņai, kas bez kļūdišanās mūs atkal atgriezīs uz pareiza ceļa un atkal dos mums vienotu, stipru un laimīgu Latviju; dos mums Latvijas sauli, kas neatkarības cīņās un uzvarās mirdzēja mūsu dēlu un brāļu pierēs, kas dedza viņu sirdīs; Latviju, kur pacelsies vispārēja labklājība un uzziedēs mūsu nacionālā, patstāvīgā, latviskā kultūra; Latviju, kur uzgavilēs latviskais un zudis būs svešais. Dos mums Latviju, kurā nebūs vietas ne šķīru, ne naida politikai, kur vienādi būs visi Latvijas darbīgie tautas dēli — zemnieks un pilsētnieks, strādnieks un ierēdnis; kur nebūs plaisu starp pašu tautu un viņas izaudzēto intelliģenci, zemnieku un strādnieku dēliem; Latviju, kur beidzot būs radīti droši pamati istai tautvaldībai; Latviju, kur kopšanu un

aizsardzību baudīs visas dzīves spējīgās saimnieciskās nozares, bet kur peļņas kāri nogrupējumi nevarēs nepielaižamā kārtā izmantot savu saimniecisko varu uz iedzīvotāju plašo slāņu rēķina; Latviju, kurā apvienosies krietnam un godīgam darbam visi tautas slāņi un visi zemes novadi stingras, bezpartejiskas valdības vadībā. Dos mums Latviju, kuru katrs viņas pilsonis varēs cienīt un mīlēt, jo beidzot reiz piepildīsies tautas prasība pēc Latvijas — stipras un latviskas. Mums priekšā grūts darbs, un pielikt savu palīdzīgu roku ir aicināti visi, kam Latvija patiesi dārga, bet sevišķi mūsu nākotnes nesēja — jaunatne.

Lai stipra paliek tautas griba, tautas ticība un pašlīdība Latvijas nākotnei!”

Ministru prezidents K. Ulmanis.

Kara ministrs gen. J. Balodis.

Rīgā, 1934. g. 16. maijā.”

Šāds bija manifesta saturs, kā redzams, stipri patētisks un pārmaiņu brīdim piemērots. Kā šinī manifestā, tā prezidenta Ulmaņa vēlākajās runās un jaunā režīma deklarācijās figurēja “v i e n o t a s t a u t a s” princips. Kamēr vēlēšanu ceļā vai ar tautas nobalsojumu jaunais režīms nebija atradis sev tiesisku bazi, tikmēr tam tomēr bija grūti atsaukties uz tautas gribu un “vienotu tautu”, kas pagaidām bija vēl arvien imaginārs jēdziens. Arī apgalvojums, ka “mūsu rīcība nav vērsta pret Latvijas demokrātiju” šķita jau no pirmā brīža problēmatiska un draudēja izvērsties par fikciju. Tomēr Latvija arī pēc 1934. g. 15. maija palika demokrātiska republika, jo tās likumīgās institūcijas vismaz normatīvi nebeidza pastāvēt, to funkcionālā darbība bija tikai suspendēta. Tas attiecās arī uz Latvijas republikas satversmi. Tautvaldības ideja bija tikai sastindzināta, bet par tās kapitulāciju bija pārāgri runāt.

Jauno režīmu, kas nāca ar 1934. gada 15. maiju, apzīmēja par autoritāro režīmu, bet valsts tiesiskajā izpratnē tā bija diktatūra. Bija radies vienvaras laiks, varas monopols.

Par jaunā režīma konstitucionālo raksturu Ulmanis izvairījās runāt, substanciālo lēmumu atstādams vēlākām dienām, bet viņš jautāja un reizē atbildēja, kā tas redzams no viņa runas daļas 3. Valmieras Zemnieku dienā 1935. gadā: “Kas ir tas jaunais svarīgākais mūsu darbā — manā un visas valdības rīcībā, visā mūsu tautā un zemē... tas ir, runājot svešvārdiem, r a d i k ā l i s m s .” (819).

Ulmanis ļāva izteikties juristiem. Vispildīgāko izskaidrojumu deva jaunās paaudzes tiesībnieks A. Alnis mēnešrakstā Sējējs: “Autoritāras vadonības valsts vadonis ir reizē

augstākais likumdevējs, augstākais administrātors un augstākais tiesnesis valstī, jo vadoņa augstākās varas dalīšana nozīmētu reizē ar to arī viņa varas aprobežošanu... Latvija, lai arī nodibinājusi savu vadonības iekārtu visvēlāk, tomēr ir izvirzījusies pārējām valstīm par ceļa rādītāju, un agrāk vai vēlāk pārējās autoritārās vadonības valstīs, kuras pašlaik atrodas vēl dažādu vēsturisku tradīciju varā, būs spiestas iet pa to ceļu, kādu ar savu piemēru norādījusi mazā Latvija. Šis ceļš, kā redzējam, iet uz pilnīgu parlamentārisma tradīciju iznīcināšanu un uz valsts iekārtas pārveidošanu uz organisks vienības pamatiem, izbeidzot katru mākslīgi radītu partiju darbību un katru savstarpēju šķelšanos un apkarošanos, ievēdot valsts varas nedalāmības un neaprobežojamības principu un individuālu atbildību sabiedriskajā darbā." (820). Tieslietu Ministrijas Vēstnesī parādījās vairāki raksti. Vienā no tiem tiesībnieks N. Vinzarājs turpināja noskaidrot "vadoņības principu, teikdams, ka "autoritārā valstī pamata normas ir vienības princips un vadonības princips... Vienības un vadonības principi ir autoritārās valsts balsti... Jādara viss iespējamais, lai šie principi kļūtu par katra pilsoņa pārliecības lietu. Pilsoņos jāieaudzina autoritārās valsts ideoloģija." (821).

Runādams par 1934. g. 15. maija pārvērtībām Latvijā, tiesībnieks Kārlis Celms izteicās: "Autoritārā valsts mūsu dienās ir arī totālā valsts, t. i., ikvienam, arī vismazākam valsts uzbūves elementam jābūt saskanīgam ar visas valsts vienoto plānu un Valsts Vadoņa norādīto darbības virzienu." (822). 1934. g. 15. maija režīmu arī prof. Kārlis Dišlers apzīmēja par "autoritāru, totālītaru un korporatīvu." (823). Sakarā ar kameru sistēmu, ko Ulmanis lika parlamentārisma vietā, Dišlers runāja par "korporātisma principu kā organizācijas principu autoritārajā valstī." (824).

Nevien tiesībnieki mēģināja izskaidrot jauno valsts struktūru, kaut arī dažkārt dialektiskā veidā, bet to darīja arī režīma pārstāvji un prese. Alfreds Bērziņš, kas bija Sabiedrisko lietu ministrs, 1939. g. 22. decembrī Rīgas radiofonā teica: "15. maija Vienības valsts ir kļuvusi par Kārļa Ulmaņa Latviju vārda patiesā nozīmē." (825). Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, izskaidrodams, kas ir Tautas Vadonis, norādīja: "Viņš ir patiesībā tautas uzskatos visas valsts personificējums, īstais diženais valsts saimnieks, kas tiešām zina Latvijas un latvju tautas vajadzības, kas zina arī ceļus, kā šīm vajadzībām pretī nākt." (826).

Iestādes un organizācijas pūlējās panākt regulāru apsveikumu piesūtišanu Tautas vadonim, kas to iztulkoja kā

netiešu nobalsojumu par viņa nākšanu pie varas. Kad Rīgas pilsētas lielvecākais Roberts Liepiņš reiz sarunā ar Ulmani izteicās, ka šī apsveikumu sūtīšanas akcija draud izvērsties par grotesku pasākumu, kas viņa stāvoklim nenāk nemaz par labu, Ulmanis strupi noraidīja šādu aizrādījumu un tieši uzsvēra, ka gadskārtējā apsveikumu seriā izpaužoties taču tautas balss un nešaubīgs pierādījums par viņa pilnīgu atzišanu. (827). No "valdonības principa" bija vairs tikai viens solis līdz "valdonības principam", kā to redzam no L.U. Tiesību zinātņu nodaļas 1936./37. māc. gadā izsludinātā godalgojamā darba. (828).

1936. g. 11. aprīlī Kārlis Ulmanis apvienoja savā personā valsts un ministru prezidenta amatu. Saeimas ievēlētā Valsts prezidenta Alberta Kvieša amata laiks bija aptecējis. Pēc konstitucionālajiem noteikumiem Valsts prezidents bija augstākā amata persona valstī. Tas pirms 1936. g. 11. aprīļa radīja traucējumu autoritārajā sistēmā, kas jau praktiski bija izvērtusies par vienvaras sistēmu. Tādēļ bija saprotama Ulmaņa prasība, ka A. Kviešim jāatsakās no Valsts prezidenta amata, lai gan citādi jaunajos apstākļos viņa amata laiku bez grūtībām varēja pagarināt.

Visu augstāko valsts amatu kumulācija Ulmanim likās svarīga. No šī brīža, no 1936. g. 11. aprīļa, Ulmanis apvienoja savā personā likumdošanas un izpildu varu, valsts reprezentāciju un kļuva par armijas virspavēlnieku. Rigasche Rundschau vēl no savas puses piebilda, ka Latvijā nav neviena tāda darba un dzīves novada, kas no Prezidenta nesāņemtu direktīvas. (829).

1936. gada 11. aprīli visā zemē atzīmēja svinīgi. Rīgas pili notika svinīga sēde, Izglītības ministrija lika skolās izdarīt aizlūgšanas un atbrīvot bērnus vienu dienu no skolas darbiem. Arī armijā to plaši atzīmēja. Skolotāju mēnešraksts Audzinātājs rakstīja: "1936. g. 11. aprīļa diena vēsturē iezīmēsies ne mazāk spilgti kā jau par izciliem vēstures notikumiem kļuvušās 1918. g. 18. novembris un 1934. g. 15. maija dienas." (830). Pēc Valsts prezidenta amata pienākuma uzņemšanās Ulmanis, kā liecina Žanis Unams, 11. aprīli savā privātajā dzīvē atzīmēja kā svētku dienu. (831).

Ja ministru prezidenta vietnieks Mārgers Skujenieks un ģenerālis Balodis izturējās rezervēti un nepārspilēja savas attiecības pret Ulmani, tad to dažkārt darīja citi ministri, sevišķi Alfreds Bērziņš un Kornelijs Veidnieks-Veitmanis. Pēdējais apzīmēja Ulmani par "plenipotenciāro Zemes valdnieku" un "mūsu zemes lielo Sejēju". (832). Šinīs glaimos

ar viņu sacentās Latvijas Senāta apvienotās sapulces prezidents A. Gubenis. Šo amata personu stāvoklis bija augsts, kādēļ viņu piemēram sekoja citi. To darīja nevien, lai izpatiktu Vadonim, bet lai tautā nostiprinātu viņa autoritāti, nostiprinātu balstus pašam režīmam, — un gluži bez panākumiem tas nepalika.

TAUTA ROD SAVAI DZĪVEI JAUNU IZTEIKSMI

Kārlis Ulmanis, runādams par 15. maija nozīmi, jau trīs dienas pēc šī notikuma Rīgas radiofonā izteicās, ka “šī diena apzīmē lielāko lūzumu latvju tautas gaitās kopš 1918. gada 18. novembra. (833). Tas nebija pārsteidzīgi teikts. Patiešām ar 1934. gada 15. maiju latviešu tautas un visā valsts dzīvē daudz kas mainījās. Ja runāja par “latvisko Latviju” un visu tautas dzīvi ievirzīja šīn gultnē, tad tas atbilda nospraustajiem mērķiem un valdības rīcībai. Tas vien, ka šis nacionālpolitiskais kurss vērsās dažā labā ziņā pret mazākuma tautībām, palika latviešu daļā tikpat kā neievērots. Sākotnējās garantijas pašā kodolā nemainījās, tikai tās apcirpa rīcības plašumā.

“Viena diena tomēr nevar grozīt to, kas attīstījies sešpadsmit gados, nevar iznīcināt to ēku, kas būvēta uz 18. novembra pamatiem, jebšu ēkas celšanas gaita nevar mūs vairs apmierināt.” To teica prezidents Ulmanis, un to pašu domu vēl nedaudz modificēja: “Valsts dzīvē un pilsoņu sadzīvē 16 gados radītās formas un attiecības nav noslaukamas dažās dienās... Neatkarīgi no saviem tiešiem uzdevumiem valdība nekavējoties stāsies pie satversmes reformas sagatavošanas, jo viņa saprot tautas gribu šai virzienā, lai pēc iespējas drīz nodrošinātu ilgstošā veidā 15. maija ieguvumus. Visu šo darbu veikt valdība uzskata kā savu svētu pienākumu.” (834).

Atstājot malā solīto satversmes reformu, oficiāli apzīmētai “Atjaunotai Latvijai” taču vajadzēja kļūt par “latvisko Latviju”, un prezidents Ulmanis tautas sapulcēs atgādināja: “Mēs esam kungi mūsu dzimtajā zemē, un šai mūsu valstij, Latvijai, vajaga būt latviešu valstij.” (835).

Ja arī tanī laikā ik uz soļa bija jāuzduras patriotiskai frazeoloģijai, tad tikko minētie Ulmaņa vārdi ietvēra programmatisku saturu. Līdzīgi Pērkonkrusta kustības vadītājam Gustavam Celmiņam, kas jau pirms tam nāca ar saukli — “Latviju latviešiem” un “pirmdzimtības tiesības latviešiem,” arī Ulmanis pauda: “Jaunajā Latvijā jāvalda

tiem, kas nesaraujamām saitēm ar šo zemi saistīti, jāvalda latviešiem. *Latviešu Latvija, pašvaldība!*" (836). Ideāls turklāt bija un palika — "vienota tauta". Šinī apņēmībā un nacionālajā izpratnē sākās jaunais dzīves kurss.

Deklarācijas tomēr nav tās, kas veido dzīvi un iemūrē ķieģeļus valsts ēkā. Lielāka nozīme ir likumdošanai un nodomu tīri praktiskajai īstenošanai. Tādēļ pievērsīsim galveno uzmanību tam.

1934. g. 12. jūlijā pieņēma likumu par tautas izglītību, kas noteica latviskās izglītības politikas principus un puda vienotās tautas kultūrālās pašnoteikšanās gribu. Likums paredzēja, ka "mācības iestādēs jāizkopj jaunatnes fiziskā, intelektuālā, estētiskā un tikumiskā izglītība un jāaudzina jaunatne personiskā un sabiedriskā krietnībā, darba un tēvzemes mīlestībā, tautu un šķiru saprašanās garā." Kā par šo likumu izteicās prof. Ludis Adamovičs, toreizējais izglītības ministrs, kas pats piedalījās tā izstrādāšanā, tad "tālākie noteikumi par bērnu tautības noteikšanu un sadalīšanu pa nacionālām skolām deva latviskās izglītības politikas prasībām noteiktu pārsvaru pār iepriekšējā laikmeta parlamentāriskajiem dažādu tautu interešu izlīdzināšanas centieniem." (837).

Nākamajos gados nāca vēl daži pārgrozījumi un papildinājumi izglītības likumā, kas vēl vairāk nostiprināja augšā norādītos principus. Īpašu vērību pelnīja jautājums par skolas attieksmi pret baznīcu. Ticības mācība kļuva par obligatorisku priekšmetu visās skolās visiem bērniem, kas piederēja pie kādas konfesijas. Tiem, kurus atbrīvoja no ticības mācības, iekārtoja ētikas stundas, ja saradās desmit šādu skolēnu.

1934. g. 24. jūlijā pieņēma jaunu likumu par Kultūras fondu. Radikāli grozīja pārvaldes kārtību un 1938. g. decembrī likvidēja KF padomi. KF ienākumus no 3% piemaksām pie alkoholisko dzērienu cenām 1935. g. 11. jūlijā papildināja ar 3% piemaksām pie tabakas izstrādājumu akcīzes bandroļu vērtības, paredzot vēl Īpašu piemaksu par ievadamām apgaismotām kinofilmām.

KF jaunie kapitāla uzkrājumi ļāva paplašināt kultūras pasākumu atbalstīšanu. To sevišķi skaidri parādīja 1939. gada pabalstu piešķirumi.

KF dome 1939. gadā piešķīra monumentālajai celtniecībai Ls 200.000, pieminekļiem paredzot vēl Īpaši Ls 5000. Latvijas pētīšanai un pieminekļu aizsardzībai paredzēja Ls 45.000, zinātnisku rakstu iespiešanai 100.000, zinātnieku ārzemju komandējumiem 30.000, zinātniskiem pētījumiem 10.000,

žurnālu abonēšanai 58.500, LU rakstu izdošanai 15.000. Reti kad latviešu zinātne bija tik manāmi atbalstīta. Bet arī māksla nepalika paēnā. Visvairāk naudas pabalstu prasīja teātri, kam viena gada laikā piešķīra 392.500 simfoniskajai un kameramūzikai 24.000, tautas konservātorijām 21.000, kompozīciju atpirkšanai un izdošanai 15.000, centrālajai nošu bibliotēkai 10.000 un gleznu iepirkšanai 25.000 latu. Arī tas nebija viss. Sīkākus pabalstus piešķīra vēl desmitām citām vajadzībām, sevišķi paturot acīs jaunradi, kā to savā laikā bija vēlējis Kārlis Skalbe. Vēl dažas nedēļas pirms sarkanās armijas iebrukuma Latvijā KF piešķīra Folkloras krātuvei papildus summu prof. P. Šmita sakārtoto latviešu ticējumu 3 sējumu izdošanai (Ls 24.000) un regulāro pabalstu Valsts bibliotēkai A. Ģintera bibliografiskajam darbam "Latviešu zinātne un literatūra". Tas viss dod labāku ieskatu par KF darbību, paturot vērā, ka jau iepriekšējos gados ar tautas bibliotēku ierīkošanu un papildināšanu, atbalstu mācības iestādēm un tautas namiem bija paveikts grandiozs darbs kultūras laukā.

Atbalstot prezidenta Ulmaņa 1935. g. 28. janvārī ierosināto "Draudzīgo aicinājuma" akciju, pie KF nodibināja īpašu biroju...

"Draudzīgais aicinājums" sagādāja skolām vairāk nekā 800.000 latu, 1.7 miljonus grāmatu, 4500 gleznu un gleznu reprodukciju, simtiem radio aparātu un daudzus simtus mācīblīdzekļu. (838). Kultūras fonda piespriedo pabalstu summa 1938./39. gadā sasniedza 1.798.621 latu. 1937. gadā pieņēma likumu par izcilo tautas darbinieku apbalvošanu ar Tēvzemes balvu.

Apsvērdams domu par Latvijas Zinātņu akadēmijas dibināšanu, kurai daži aizmetņi jau pie Rīgas Latviešu Biedrības bija radušies, Ulmanis gribēja, lai Zinātņu akadēmija izaug organiski. Kā pirmo soli šinī virzienā viņš uzskatīja Latvijas Vēstures institūta dibināšanu. To nodibināja 1936. g. 14. janvārī. Latvijas Vēstures institūta darbību un uzdevumus noteica īpašs likums, kura trīs pirmie panti skanēja: 1. Latvijas Vēstures institūts ir patstāvīga valsts augstākā zinātnes iestāde ar sēdekli Rīgā. Institūts pakļauts tieši izglītības ministram. 2. Institūta uzdevums ir latviešu un vispārīgās vēstures notikumu un parādību pētīšana un noskaidrošana nacionālisma un patiesības garā. 3. Institūta darbība aptver: 1. latviešu senvēsturi, 2. latviešu vecāko vēsturi, 3. latviešu jaunāko vēsturi un 4. vispārīgo vēsturi. (839).

Kā izteicās izglītības ministrs J. Auškāps, tad ar šī

institūta nodibināšanu un jaunajiem pētījumiem cerēja nostādīt mūsu senatni pavisam citā gaismā, nekā bija līdzšinējie vienpusīgie apgaismojumi. (840). Zināmas bažas radīja tikai senvēstures izgaismošana pārāk romantiskā gaismā, kā tas bija noticis ap Tautas atmodas laiku dzejas laukā.

Godinot vēsturnieku A. Tenteli viņa 60. dzimšanas dienā, ar Ministru kabineta lēmumu nodibināja vēstures pētīšanai "Profesora Augusta Tenteļa fondu", kura kapitāls triju gadu laikā pieauga līdz 77.000 latiem. Pirms tam, 1935. gadā, bija jau nodibināts Latvijas Universitātes zinātniskās pētniecības fonds, kas kalpoja visām zinātnēm. To atbalstīja arī ar valsts budžeta līdzekļiem, kas pierādīja valsts rūpes pētniecības veicināšanā. Bet visam klāt pienāca vēl Kristapa Morberga novēlējuma fonds, kurā uz 1938. g. 1. janvāri atradās 3.201.105 lati. Testamentu ar visu savu kustamo un nekustamo īpašumu novēlējumu Latvijas Universitātei Kr. Morbergs bija sastādījis jau 1925. gadā.

Blakus Augustam Dombrovskim, Kristaps Morbergs bija otrs latviešu filantrops, kas visu savu mantu atstāja kultūrāliem mērķiem. No Kr. Morberga fonda ienākumu skaidra atlikuma izmaksāja stipendijas Universitātes, Konservātorijas un Mākslas akadēmijas studentiem un absolventiem, izsniedza pabalstu Universitātes zinātniskajām bibliotēkām. Ar laiku radās vēl citi novēlējumi, kas kalpoja vispirmām kārtām zinātnēi.

Tas pašķīra jaunu ceļu tieši tānī novadā, kur neatkarības sākuma gados arvien bija pietrūcis naudas.

No maziem kultūras strautiņiem tomēr bija radušās plašas plūsmas, kā to pierādīja Latviešu folkloras krātuve. Kopš 1924. gada decembra, kad tā bija nodibināta, līdz 1938. gadam šī folkloras krātuve bija pratusi ap sevi pulcināt 1600 līdzstrādnieku, pēc kam to skaits vēl pieauga. Pēc Kārļa Strauberga datiem, līdz 1938. g. 1. jūnijam Folkloras krātuvē bija savākti un inventārizēti 1.505.424 tautas tradīciju varianti, bet vēl neapstrādātais materiāls tuvojās divi miljoniem. (841). Arī vēlākajā laika tecējumā tas turpināja ievērojami augt.

Kopsoli ar to Pieminekļu valde organizēja un vadīja dzimtenes kultūras pieminekļu aizsardzību un kopšanu. Senvēstures pieminekļu sistēmātikai reģistrēšanai sarīkoja ekspedīcijas. Uzmērīja Augšzemes, Latgales un Vidzemes pilskalnus un citas arhāioloģiskas senvietas. Apzināja ap 20.000 arhāioloģiskas senlietas Latvijas un Igaunijas

mūzejos. Prof. Paula Kundziņa ierosmē Pieminekļu valde 1924. gadā lika pamatu Brīvdabas mūzejam, lai tur novietotu nozīmīgas lauku un sakrālas ēkas, kā arī citus materiālās kultūras darinājumus. Ja pirms Latvijas neatkarības laikiem bija uzglabāti hercogu un bīskapu sarkofagi, Rīgas patriciešu un orientāli mākslas priekšmeti, tad tagad gaismas stari apspīdēja lauku klētiņas, rījas un saiešanas kambarus, par latviskajiem rakstiem un keramiku nemaz nerunājot. Brīvdabas mūzejā un citās nacionālās kultūras krātuvēs varēja izmanīt dzimtenes elpu un agrāk maz ievēroto vērtību krājumus.

Valsts Vēsturiskais mūzejs, kas atradās Rīgas pili, 1939. gadā izveidoja nodaļas senvēsturei Jelgavā, Cēsīs un Daugavpili. Tās piebiedrojās Ludzas un Liepājas novada mūzejam. Valsts Vēsturiskais mūzejs ievadīja priekšdarbus Rundāles pili, lai tur iekārtotu sakrālās mākslas nodaļu, atrastu papildus novietojumu Valsts arhīvam un ģeoloģijas pētniecības institūta krājumiem. (842). Valsts arhīva un Rīgas pilsētas arhīva monumentālajiem dokumentu krājumiem latviešu pētnieka roka vēl maz bija pieskārusies, bet tikko nodibināto pētniecības fondu nolūkā taču bija visu to pakāpeniski celt dienas gaismā. Tik masīvs darbs nebija veicams dažu gadu laikā, bet jaunajā režīmā signāli bija doti, un radās patika vēsturei pienest klāt sevišķi to, kas lika runāt par agrāko latviešu paaudžu noklusēto darbu un veikumiem, — jo Latvijas vēsture nebija vairs kārtu vēsture, kurā dominē privileģētā virsslāņa darbu daudzīnājumi. Tikai vēl arvien bija jāuzduras mācītu vēsturnieku trūkumam latviešu vidū. Desmit pirmos neatkarības gados neizdevās nodibināt Latvijas Universitātē pat Latvijas vēstures katedru. Ar Latvijas vēstures problēmām Universitātē gan nodarbojās prof. Leonids Arbuzovs, bet arī viņš vēl sakņojās t.s. veco baltvācu vēsturnieku skolā, pievērsdamies vairāk Livonijas un reformācijas laiku vēsturei. Tikai ar 1936. g. 1. jūliju, kad Latvijas vēsturi Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē sāka lasīt prof. Arveds Švābe, varēja sākt runāt par Latvijas vēstures sistematisku kursu jaunā izpratnē. Zinātniskā pētniecība, kā jau minēts, koncentrējās Latvijas Vēstures institūtā.

Prezidents Ulmanis uzņēmās Latvijas vēstures patrona pienākumus. Kādā savā runā viņš teica: "Vēsture ir tā auglīgā zeme, kurā mums jālaiž savas saknes, ja gribam stipri būt un ja gribam saprast un cienīt tagadni. Mūsu vēsture ir lielais, drošais pamats, kurā jāiet un jāieaug dziļi jo dziļi un stipri jo

stipri. Jo ciešāk mēs būsim sasaistīti ar savas tautas pagātni, jo stiprāki būsim.” (843).

No tā bija redzams, ka bez trii politiskajiem pārkārtojumiem un valsts radikālā kursa šini laikā radās mērķtiecīga kultūras politika.

Vēl daži vārdi sakāmi par Latvijas Universitāti autoritātīvā režīma laikā.

Par akadēmisko brīvību, ar ko Latvijas Universitāte varēja lepoties piecpadsmit gadus, pēc 1934. g. 15. maija pārmaiņām L.U. Padome atrada par nepieciešamu aicināt akadēmisko intelligenci “iekļauties tautas vienības ideoloģijā”. Universitāte sekoja Vadoņa mājieniem, kā tas apzīmēts Latvijas Universitātes 20 gadu vēsturē. Reagējot uz dažām jaunajam režīmam nevēlamām noskaņām studentu masās, L.U. padome jutās spiesta 1934. g. 5. septembrī pārtraukt Studentu padomes darbību. Studentu padomes pienākumus uzdeva izpildīt Studentu padomes prezidijam, pilnvarojot rektoru iecelt atsevišķu locekļu un komisiju vietā citas personas, ja to atrod par vajadzīgu. Rektors J. Auškāps apstiprināja, ka viņam no valdības uzdota Studentu padomes darbības uzraudzība un režīmam piemērotu amatpersonu iecelšana. Pirms tam Studentu padomes locekļus ik gadus studenti paši ievēlēja.

Vispār biedrību vadību pēc 1934. g. 15. maija neizraudzīja demokrātisku vēlēšanu ceļā, bet notika tiešas vai netiešas amatpersonu administratīvas iecelšanas. Režīmam nevēlamus studentus izslēdza. Kur radās vajadzība dažus no tiem immatrikulēt no jauna, to neizšķīra rektors vai prorektors studentu lietās, bet pats Vadonis. Studentu skaitu vispār samazināja, kas skāra visvairāk t.s. mūžīgos studentus.

Kaut gan likumu par pabalstiem un aizdevumiem augstskolu studentiem Saeima paguva vēl pieņemt savā pēdējā sēdē, tā īstenošana nonāca jaunās varas rokās. No šī brīža stipendiju iespējas manāmi uzlabojās. “Normālas studiju gaitas nodrošināšanai valsts paredzēja aizdevumus. Studentiem atkrita maizes darbs, kas tos ilgu gadus aizkavēja no studiju nobeigšanas un dzīves stabilizācijas. Ar to, kā to apzīmēja Prezidents, — “studentiem atdeva viņu jaunību”. Bez tam 1940. g. sākumā apm. 200 studentu kontingentam paredzēja neatmaksājamas stipendijas.

Arī Universitātes mācībspēkiem atviegloja viņu darbu. Sākot ar 1935./36. māc. gadu L.U. piešķīra tiesību atbrīvot mācībspēkus periodiski līdz 2 semestriem no paidagoģiskiem pienākumiem, lai viņi varētu pievērsties zinātniskām studijām.

Pa atvaļinājuma laiku viņi turpināja saņemt pilnu atalgojumu.

Varēja ķerties arī pie Latvijas Universitātes tālākas izveidošanas. Ja sociāldemokrāti savā laikā mēģināja likvidēt Ev.-lut. teoloģijas fakultāti, tad tagad attīstība gāja pilnīgi pretējā virzienā.

1938. gadā minētai fakultātei nostājās blakus vēl Romas katoļu teoloģijas fakultāte un drīzi pēc tam L.U. Teoloģijas fakultātes pareizticīgo nodaļa.

1938. g. decembrī Ministru kabinets nolēma L.U. Lauksaimniecības fakultāti pārveidot par Jelgavas Lauksaimniecības Akadēmiju. Šī akadēmija, kuras sēdeklis bija Jelgavā, kļuva par augstāko lauksaimniecības un mežsaimniecības zinātnes un izglītības iestādi valstī. Kā senu dienu mantojums nāca līdzī Rīgas Politehniskajā Institutā iegūtā pieredze lauksaimniecības zinātnēs. (844).

Jaunos vaibstus ieguva arī mākslas dzīve. Blakus Operai un skatuves mākslai lielu ievērību izpelnījās īpaši lieluzvedumi. Tādi bija "Atdzimšanas dziesma" un "Tev mūžam dzīvot, Latvija", kur veikli saliedēja patriotiskus tekstus ar labu mūziku un dekorācijām. (845). Jebšu tie bija nepieciešami laikmetiskai propagandai, savu vietu tanīs atrada arī māksla. Politiskai propagandai vēl lielākā mērā kalpoja gadskārtējie Pļaujas svētki, masveidīgi Strādnieku un Zemnieku svētki. Skolotājus pulcināja lietišķības dēļ kongresos, no kuriem 1936. g. janvāra pulcinājumu varēja jau apzīmēt par "pirmo un lielāko skolotāju kongresu atjaunotajā Latvijā". (846).

Traucēja tikai atkārtotie pārspilējumi, kā piemēram, Zemnieku dienās Valmierā 1936. g. 17. februārī, kur Ulmaņa runas atstāstījumam bija pievienots daudzzinājums: "Nav nevienas zemes, kas varētu mums nostāties līdzās." (847)

Laikmets prasīja rakstīšanu superlatīvos. Galvenokārt visu koncentrēja uz pašu Vadoni.

Tā vairs nebija Aspazijas lirika, kas parādījās pēkšņi viņas vārsnā par Tautas Vadoni:

"Ne vienu vien, tu baro audžu audzes,
Viens laikmets vien nav, kam tu priekšā ej,
Tu nāc no izredzēto garu draudzes,
Kas ērgļa spārnēm visām pāri skrej." (848).

Radās vesels sieks šādu dzejoļu. Bet režīma un Vadoņa slavinašanās sacentās rakstnieki ar avižniekiem. To neapslāpēja, kas lietai drīzāk būtu nācis par labu, bet tieši veicināja. Tā tas pierādījās ar Latvijas Kareivī ievietoto

Aleksandra Plensnera rakstu "Bet neesi remdens". Tanī cita starpā bija teikts: "Ne kāda "sociāla pasūtījuma" dēļ no kādas iestādes, bet galvenokārt sociālā pienākuma dēļ ir rakstniekam un cita garīga darba darītājam tagad jātop par jaunā laika pravieti. Ja viņa gars tagad nav kļuvis atsaucīgs, tad tas vispār nav nemaz uz to vairs spējīgs". (848).

Pietika ar šī raksta iespiešanu, lai Ulmanis to liktu godalgot. Pēc tam to uzņēma plaši izplatītā rakstu krājumā. Tādu pašu godalgu ieguva vēl otrs līdzīgs Plensnera raksts. Tas pie tam nenozīmēja, ka šis autors tiešām ir dedzīgs šī režīma piekritējs, bet šim laikmetam bija sava loģika. Arī tādi pārliecināti demokrāti, kā Kārlis Dišlers un Aleksandrs Dauge padevās jaunā laikmeta ārējām prasībām.

Kārli Skalbi, kas ar sirdi un prātu sakņojās demokratiskajos uzskatos, Sabiedrisko lietu ministrija centās pāraudzināt, noliedzot 6 mēnešus viņa darbu iespiešanu. (850). Kad Skalbes talanta cienītāji minēja viņa kandidātūru Tēvzemes balvai, pats Prezidents to noraidīja (851). Ģirtam Salnājam, Kārlim Dzelzītīm, Kārlim Dzillem, Dorai Švīkulei, Atim Ķeniņam, Jānim Dāvim un vēl dažiem noliedza vispār ar vārdu publicēties. Turpretim favorizēja Vili Lāci. Kad sākās Viļa Lāča Zvejnieka dēla filmas izrādīšana, tad to lika noskatīties karavīriem. Armijas vienības slēgtā ierindā veda uz kinoteātriem, kur izrādīja šo filmēto Viļa Lāča literāro darbu. (852). Skolām izdalīja par brīvu simtiem eksemplāru grāmatu. Valdības Vēstnesī parādījās norādījums par šī Viļa Lāča darba ievērošanu.

Turpretim radās iebildumi un aizliegumi teātri izrādīt Ērika Ādamsona lugu Mālu Ansis, kā arī Fr. Šillera Vilhelmu Tellu un Šekspira Jūliju Cēzaru, jo šis drāmas varēja izraisīt nevēlamas asociācijas. Bet "svētīgs paradums", kā izteicās Jānis Veselis, "bija tagad nodibinātais paradums iesākt jaunu sezonu ar kādu monumentālu mūsu rakstniecības darbu." (853). Piemēram, 1938. gada sezonu Nacionālais teātris ievadīja ar Raiņa tragēdijas Indulis un Ārija izrādi.

Nebaltas dienas piedzīvoja tā latviešu preses daļa, kas gan bija visnotaļ nacionāla, bet kritiska pret autoritāro režīmu. 1934. gada rudenī slēdza dienas laikrakstus Latvijas Sargs un Latvis un pēc tam mēnešrakstu Burtnieks. Kreisā prese, saprotamu ieganstu dēļ, dabūja izjust "jauno laiku", kā izteicās Alfreds Goba, (854), jau pašā sākumā. Nevarēdami saskaņoties ar šī "jaunā laika" priekšrakstiem, no Benjāmiņa Jaunāko Ziņu redakcijas aizgāja trīs redaktori — Jānis Kārklīšs, Ernests Runcis-Arnis un Jānis Porietis. Viņi visi bija

izcilus žurnālisti ar lieliem nopelniem latviešu preses darbā. Viņi teica, ka viņu "pacietības mērs ir pilns". (855)

Šie notikumi visā savā dažādībā ļāva izmantīt sabiedrības reakciju uz dzīves reglamentāciju gan pozitīvā, gan negatīvā veidā. Atklāti izteikties drīkstēja tikai tad, ja tas jaunajai iekārtai nāca par labu.

Piesardzības dēļ ierobežoja biedrošanās brīvību. Ar 1934. g. 15. maiju visā zemē bija izsludināts izņēmuma stāvoklis, kas deva iekšlietu ministram tiesību slēgt biedrības, savienības un politiskas organizācija, kuru darbību viņš atzina par kaitīgu valsts interesēm. Bet līdztekus gāja arī simtām kultūras un humānītaru organizāciju likvidešana. 1938. g. 14. februāra likums prasīja agrākajos laikos nodibināto biedrību un savienību pārreģistrēšanu 6 mēnešu laikā. Biedrības vairs neregistrēja tiesa, bet Sabiedrisko lietu ministrija. Ministrs varēja iecelt savus pilnvarniekus un sūtīt savus pārstāvjus organizāciju pārvaldes organos. Tas nu nemaz vairs neatbilda biedrību tradicionālajam garam un brīvas rīcības spējai. Slēgto biedrību vidū bija Latviešu Dziesmusvētku biedrība, Tuberkulozes Apkarošanas biedrība, Nacionālās Latvijas Atbrīvotāju Biedrība, Alšvangas Latviešu Katoļu Biedrība un vairākas studentu organizācijas bez jebkāda politiska rakstura.

Laika apstākļi prasīja jaunus biedrību uzbūves principus. Neapskatot tos sīkāk, atzīmēsim šeit tikai to, ka jaunatnes pulcināšanai pastiprinātu uzmanību pievērsa mazpulkiem. Pirms 1934. g. 15. maija mazpulku skaits Latvijā bija mazs, bet tieši pēc tam nāca uzplaukums. Kad 1939. gadā mazpulku skaits sasniedza 1082 ar pāri par 40.000 dalībniekiem, varēja jau runāt par mazpulku kustību Latvijā. Mazpulki tuvināja jaunatni laukiem kā idejā, tā praktiskajās izdarībās, pie kam tēvzemes mīlestība gāja roku rokā ar tautas vienības pamatdomu. Arī Aizsargu organizācija, kas jau agrāk pieminēta, piedzīvoja tagad savus ziedu laikus. Kad sarkanā armija 1940. g. jūnijā okupēja Latviju, Aizsargu organizācijā bija 68.000 dalībnieku, no kuriem 45.000 bija aizsargu, 12.000 aizsardžu un 11.000 jaunsargu. Pēdējie sadarbibā ar mazpulkiem un skolu jaunatni piedalījās gadskārtējās Mežu dienās, izdaļodami Latviju ar mežu jaunaudzēm, košiem parkiem un alejām.

MONUMENTĀLĀ CELTNIECĪBA

“Lai uzrāda man pilsētu, kas Isā laikā tā mainījusi savu seju, savu raksturu, kas ieguvusi tik daudz jauna daiļuma — un iegūs vēl vairāk, nekā mūsu Rīga; vecā Rīga top latviska! Latviskā Rīga ar saviem jauniem, plašiem skatiem, ar jauniem laukumiem, ar jaunām celtnēm, jauniem dārziem, jaunām ielām — kā pārle iznirst no veco laiku putekļiem un gruvešiem. Viņai seko viņas māsas — Latvijas pilsētas”. (856).

Šiem prezidenta Ulmaņa 1936. g. 18. novembrī teiktajiem vārdiem bija pilns segums. Nākamie gadi to vēl vairāk pamatoja. Ulmanim ir lielais un nezūdīgais nopelns, ka viņš ievadīja plānveidīgu monumentālo celtniecību Latvijā, kuras priekšgalā gāja galvaspilsēta Rīga.

1936. gadā sāka darboties īpaša Nacionālās celtniecības komiteja. Tā uzdeva izstrādāt valsts ievērojamo celtniecības darba plānu, ko saskaņoja ar pašvaldību un privāto celtniecību. Arī par valsts izdaiļošanu ar pieminekļiem un mākslas darbiem bija domāts. Ievadījumu tam bija devis jau Brīvības piemineklis, kura celšana prasīja četrus gadus un ko Valsts prezidents A. Kviesis atklāja vēl sava amata laikā, 1935. g. 18. novembrī. Ja Brāļu kapus Rīgā iesvētīja 1936. g. 11. novembrī, tad jāievēro, ka to izbūve bija prasījusi sešpadsmit gadus. Varoņu piemiņas godināšana ar pieminekļiem un vietējiem brāļu kapiem atrada plašāku izveidi arī ārpus Rīgas.

Rīgā, Pārdaugavā, uzsāka priekšdarbus Uzvaras laukuma izveidošanai, ko paredzēja izlietot karaspēka parādēm un vispārējiem dziesmu svētkiem. Uzvaras laukuma izbūvei līdz 1938. g. 29. maijam ziedojumu ceļā uzkrāja 7,3 miljonus latu.

Ar tādu grandiozu valdības namu celšanu un izveidošanu, kāda bija 1938. gadā atklātā Tiesu pils un Finanču bloks, jau varēja ar diezgan lielām tiesībām runāt par latvisko Rīgu, jo šis un tamlīdzīgas celtnes deva galvaspilsētai jaunu profilu, ko izcēla vēl tas, ka ap Vecrīgas staltajām baznīcām aplipinātās būdas un skārņus noplēsa. Atvērās gaišāks skats uz šīm sakrālajām un vēsturiskajām celtnēm. Teicami izdevās Rīgas Pulvertorņa arhitektoniskā ietveršana Kara mūzeja kopceltnē. Arī tāda saimnieciska rakstura lielceltne kā Armijas Ekonomiskais veikals deva labu akcentu Rīgas pilsētas centrālās daļas paskatam.

1937. g. 11. maijā nobeidza Zemgales un Kurzemes hercoga pils karā nopostītās daļas atjaunošanu. Gadu vēlāk uzsāka 200 gadu laikā nepabeigtās pils galīgo izbūvi, t.i. ceturtnā korpusa celšanu. Telpas nodeva Jelgavas

Lauksaimniecības Akadēmijas vajadzībām. Notikums bija tik nozīmīgs, ka par to izteicās prof. Augusts Tentelis: "Šī jaunbūve aizpildīs lielo robu, kas bija vēl atlicis starp diviem pils spārniem; tā piekļausies vecajai pilij. Bet es atgādināšu, ka paši būves cēlēji nebija nodomājuši aiztaisīt šo robu. Viņu nolūks bija atstāt brīvu izeju uz Jelgavu. Pacēlās svarīgs jautājums, vai mums ir tiesība šo robu aizpildīt, celt būvi tai pašā stilā, kā Rastrelli to bija domājis. Bija skaidrs, ka celt tai pašā stilā nevar, jo autors tādu plānu nebija sastādījis. Mēs arī ceļam šo jaunbūvi praktiskām vajadzībām, ar laboratorijām, darba telpām, kas pils telpās grūti novietojamas. Bez tam mums jārāda, ka tā ir mūsdienu un mūsu tautas celtnē, kurai jāliecina par savu laiku un jāatšķiras no 18. gadsimta." (857).

Rastrelli bija cēlis arī Rundāles pili, kādēļ arī šim arhitektūras piemineklim piegriezta pelnītu vērtību.

Jaunceltnes turpretim vairāk pieskaņoja utilitārām un daļēji arī reprezentācijas vajadzībām, kā tas bija ar prof. E. Laubes projektēto Ķemeru viesnīcu, Rīgas pils izbūvi un tās izdaiļošanu, ar Rīgas Latviešu Biedrības nama paplašinājumu. Vienības nams Daugavpili kalpoja nevien kultūras vajadzībām, bet savukārt apvienoja dažādas funkcijas.

Sevišķu ievērību izpelņījās plašā skolu celtniecība, kurā savus spēkus pielika valsts un pilsētu pašvaldības. Visa Latvija aplājās ar glītām un higiēniskajām prasībām atbilstošām skolu ēkām, kā arī ar cienīgākām staciju, slimnīcu un pašvaldību ēkām. Tas nebija ieguldījums vienai dienai, bet vairākām paaudzēm uz priekšu. Protams, netika piemirstas arī dzīvojamās mājas, kas gan palika privātās iniciatīvas un pašvaldību ziņā. Savā Latvijas saimniecības vēsturē prof. Aizsilnieks pamatoti saka, ka no visām nozarēm būvniecība autoritārā režīma laikā bija tā, kas visstraujāk bija augusi. (858).

KAMERAS UN LIKUMDOŠANAS PADOMES

Kameras? Ar tām nāca kas jauns un noslēpumains.

Pirmās divas bija Tirdzniecības un rūpniecības kamera un Lauksaimniecības kamera. Tās nodibinājās 1935. gada beigās. Tām pa pēdām nāca Amatniecības kamera un Darba kamera, bet 1938. gadā nodibināja vēl Rakstu un mākslas kameru, kā arī Profesiju kameru. Ikvienai no tām nodibinoties, prezidents Ulmanis teica savu vārdu.

Pirmajām trim kamerām nodibinoties, prezidents

norādīja, ka tām jau no pirmā brīža piekrit zināms uzdevums saimnieciskās dzīves kārtošana. Bet no viņa 1936. g. 24. aprīļa runas pilsētu pašvaldības darbinieku sanāksmē varēja izlobīt jau ko vairāk. Ulmanis teica: "Mūsu kameras ir īpatnējas tai ziņā, ka ļoti liela un svarīga loma šais kamerās paredzēta galvenajām kamerām, kuras apvieno visus tos darba darītājus un kameru aprindu pārstāvjus, kuriem ir uzticēts visatbildīgākais darbs. Un šīs galvenās komisijas sapulcējas uz likuma pamata kopā un apspriež jautājumus, kas kamerām ir kopīgi. Mums ir bijušas kopīgas galveno komisiju sēdes Tirdzniecības un rūpniecības un Lauksaimniecības kamerām. Uz priekšu būs vēl Amatniecības kamera, un tad tālāk būs arī mūsu Valsts Saimniecības padome, kurai tad vēl ciešāk un dziļāk būs uzdots ņemt dalību mūsu valsts likumdošanā nekā atsevišķajām kamerām katrai par sevi. Ja nu varēs Kultūras kameras galveno komisiju pievienot, tad nebūs nevienas dzīves nozares, kuras pārstāvji neņems dalību arī mūsu valsts likumdošanā. Un es domāju, ka kameras varēs būt arī līdzdalībnieces mūsu pašvaldību darbā un pārvaldē." (859).

Tas jau deva diezgan lielu skaidrību.

Bet par kameru jēgu un nozīmi sīkāk izteicās iekšlietu ministrs K. Veidnieks 1940. g. 26. aprīlī, kad kameru sistēma jau bija izveidota un bija pienākusi klāt vēl Valsts Saimniecības padome un Valsts Kultūras padome.

"Laika posmā līdz mūsu valsts atjaunošanai mēs pazinām vienīgi teritoriālās pašvaldības," teica Veidnieks. "Turpretim pēdējo 6 gadu laikā mēs esam līdzdalībnieki ļoti svarīgam procesam, kurā mūsu Prezidenta tiešā vadībā aug un veidojas jaunas pašvaldības formas un proti: personālās pašvaldības kameru veidā. Šīs jaunās pašvaldības nav saistītas ar noteiktu teritoriju, bet gan tās dibinātas uz pilsoņu piederību pie noteikta a r o d a v a i d a r b a n o z a r e s ... Kamerām nākotnē piekritīs vēl svarīgāka loma valsts dzīvē nekā tagad." (860).

Šādi izteikumi no valdības puses lika domāt, ka kamerām un tai virsbūvei, kas radās ar divu valsts padomju nodibināšanu, piešķirs arī dažas politiskas funkcijas. Bet, iekams to noskaidrojam, vēl jāiepazīstas ar tikko minētām valsts padomēm.

Valsts Saimniecisko padomi nodibināja jau 1935. gada beigās, bet tās 1. sesijas 1. sēde notika tikai 1938. g. 11. janvārī. Likums paredzēja, ka Valsts Saimniecības padomes uzdevums ir piedalīties saimniecisko likumu došanā, izstrādājot atsauksmes par tiem saimnieciska un saimnieciski

politiska rakstura likumprojektiem, kuras viņai nodod Ministru kabinets. Šī padome sastāv no saimniecisko kameru galveno komisiju locekļiem. Tirdzniecības un rūpniecības kameras žurnālā *Latvian Economic* parādījās *Review* paziņojums, ka Saimniecības padomes struktūra ir šāda: 19 locekļus dod Tirdzniecības un rūpniecības kamera, 22 Lauksaimniecības kamera, 18 Darba kamera un 17 Amatniecības kamera. Tātad 76 locekļi. (861). Padomes sesijas sasauca Ministru prezidents. Tāda pati kārtība bija paredzēta Valsts Kultūras padomei. Arī tai bija jādod atsauksmes par likumprojektiem, pie kam tā apsprieda jautājumus, kas attiecās uz zinātņi, tautas izglītību un audzināšanu, tehniku un celtniecību, tautas veselību, tiesībām, mākslu, rakstniecību, tautas gara mantām un kultūras dzīvi vispārīgi. Kultūras padome sastāvēja no Rakstu un mākslas kameras, kā arī Profesiju kameras galveno komisiju locekļiem, augstskolu rektoriem, Nacionālās celtniecības komitejas priekšsēža un Latvijas Vēstures institūta direktora. Kultūras padomes 1. sesija notika 1939. g. 1. februārī. Bez tam bija paredzētas Saimniecības un Kultūras padomes kopsēdes.

Atkal likās, ka tomēr būs radies iedīgļis nākamajam parlamentam. Diezgan atklāti par to izteicās Rīgasche Rundschau. Laikraksts jautāja: "Vai nav manāma atgriešanās pie parlamenta?" — "Nekādā ziņā," paskaidrojis ministrs Alfreds Bērziņš. Pēdējais esot teicis, ka Tautas Vadonis taču jau no paša sākuma nopūloties savu darbu "pieskaņot valsts un tautas istajām interesēm. Valsts Saimniecības padome nepašķir ceļu nekādam parlamentam, bet ir tikai ceļa nospraudums valsts varas ciešākai sadarbībai ar plašākām iedzīvotāju aprindām." (862). Rīgas vācu laikraksts piebilda vēl no savas puses, ka, politiski izvērtējot to, redzams, ka te ir darīšana tikai ar arodiem atbilstošu tautas pārstāvniecību, ar padomdevēju institūtu valsts varai, kur lieta grozās ap saimnieciskajiem jautājumiem. Un tomēr, pēc Rīgasche Rundschau izpratnes, ar šiem autoritārās valdības kārtojumiem iezīmējoties vizmaz pārejas laiks no tā, kas bijis pirms 15. maija. Agrākais tiekot aizvākts prom, bet autoritārās iekārtas raksturs netiekot no jaunajiem iestādījumiem aizkarts. Kameras locekļus taču neievēlot, kādēļ nav runas par jebkādu parlamentāru stilu, jo valsts vara varot tos izvēlēties pēc sava ieskata.

"Šo krietnāko vīru izlasi nodrošina kameru iekārta," paskaidroja Arturs Kroders. "Visi Latvijas pilsoņi pēc sava sociālā stāvokļa, pēc savām darba attiecībām sadalīti attiecīgās

kamerās... Katrai kamerai būs pagastos, apriņķos un pilsētās vietējās biedrības. Lūk, šajās biedrībās tad izveidosies nākošie darbinieki, no kuriem krietnākie, bez demagoģijas un balamutības, tad tiks izvirzīti arvien augstākiem pienākumiem.” (863).

Viskompetentākais visu šo pārkārtojumu izskaidrošanā tomēr bija Alfreds Bērziņš kā Sabiedrisko lietu ministrs. Viņš kameru jautājumā teicis sekojošo: “Ar kamerām un to apvienošanu Saimniecības un Kultūras padomē Ulmanis neuzskatīja jautājumu par tautas pārstāvniecību atrisinātu. Kameras īstenībā nebija nekas cits kā virsbūves dažādās nozarēs nodarbinātiem iedzīvotājiem. Pēc veida, kā kameras komplektējās, un to uzdevumiem tās nebija domātas kā kaut kas līdzīgs arodu parlamentam, lai aizstātu tautas tieši vēlēto parlamentu.” (864).

Kameru darbības novērtējums bija dažāds. Jānis Lejiņš, kas pazīstams kā rosiģis Zemnieku savienības darbinieks, izteicies visskeptiskāk. Viņš apzīmē šīs kameras “par blefu profesionālajā laukā, un no tām vēl mazāk varēja gaidīt politiskajā laukā.” (865).

KUR MEKLĒJAMS LATVIJAS SAIMNIECISKAIS SPĒKS UN LABKLĀJĪBAS AVOTS

Zigrīds Meierovics kādreiz nelielā draugu pulkā pastāstīja par savu tikšanos ar lordu Robertu Sesilu (Edgar Robert Cecil), kad viņš 1918. gada vasarā Nacionālās Padomes uzdevumā apmeklēja Londonu, lai panāktu Latvijas valstisko atzīšanu. Lords Sesils vispirms pievedis Meierovicu tuvāk Eiropas kartei un lūdzis uz tās viņam parādīt, kur ir tā zeme, kuras vārdā viņš ieradies runāt. Pēc tam, kad attiecīgā teritorija pie Baltijas jūras piekrastes uzrādīta, lordam vēl gribējies zināt, kādas zemes bagātības ir Latvijai. Lords bijis izbrīnījies, ka Latvijai nav ne rūdu raktuvju, nedz citu bagātības avotu. “Uz ko tad jūs gribat celt savas valsts saimniecību?” prasījis lords Sesils.

“Uz darbu, uz mūsu tautas darba mīlestību,” bijusi Meierovica atbilde. Un neatkarīgā Latvija pieredzēja viņa vārdu patiesību.

Kad nodibināja Latvijas republiku, kā tās lauksaimniecība, tā rūpniecība bija izpostīta. Arī tirdzniecība bija paralizēta. Izdarot statistiskus noskaidrojumus, Mārgers Skujenieks lika ievērot ārkārtīgi lielās lauksaimniecības nozīmes pieaugšanu pēckara gados. Vēl agrārreforma nebija

nobeigta, kad lauksaimniecībā nodarbināto cilvēku skaits bija stipri pieaudzis. Arī pēc tam, kad rūpniecībā, tirdzniecībā un satiksmē nodarbināto skaits pieauga, lauksaimniecība palika Latvijas vissvarīgākā nodarbošanās nozare. (866).

Latvijas pēckara rūpniecību kavēja kapitāla trūkums. Pēckara krīzi sāka pārdzīvot tikai ap 1925. gadu. Bet Latvija cieta 1929. gadā un vēl dažus gadus no pasaules saimniecības krīzes. Rūpniecības produkcija noslidēja savā zemākajā līmenī 1932. gadā, bet 1933. gadā tā no grūtībām bija jau atspirgusi. (867). Mazie uzņēmumi, kas parasti atradās latviešu rokās, izrādījās dzīves spējīgāki.

Latvijas mežu bagātības sekmēja kokrūpniecību un labvēlīgi ietekmēja darba tirgu. Latvijas kokrūpniecība piedzīvoja atsitienu 1927. gadā un nākamajos gados, jo ap to laiku bija sācies Krievijas kokmateriālu eksports uz rietumvalstīm. Padomju strādnieku zemās algas nosita kokmateriālu cenas un apdraudēja tirgus stabilitāti.

Arī 1927. g. 2. jūnijā noslēgtais Latvijas tirdzniecības līgums ar Padomju Savienību nesekmēja rūpniecības uzņēmumu nostiprināšanos. (868). Par saimniecisku un politisku tuvināšanos Padomju Savienībai daudz runāja un rakstīja sociāldemokrātu līderis Ansis Buševics. Pieredze tomēr rādīja, ka ir riskanti ielaisties ar Maskavu saimnieciskos darījumos, jo tā vienādi un visur piekombinē klāt politiskus nolūkus.

Bet ja apskata Latvijas saimniecības attīstību pa posmiem, tad visatzinīgākie vārdi sakāmi par pašiem neatkarības laiku sākumiem, kā to dara arī Aizsilnieks, teikdams: "Laika posmā no 1920.—1922. g. Latvijas saimniecības laukā paveikts tik daudz kā nevienā citā periodā visā neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laikā. Šajos pāris gados tikusi ne tikai atdzīvīnāta Latvijas saimniecība, bet arī likti pamati tās tālākajai attīstībai, stabilizējot naudas sistēmu, uzsākot grandiozo agrāro reformu, izstrādājot jaunas nodokļu sistēmas, ievēdot valsts budžetu, atjaunojot kara laikā sapostīto satiksmi, liekot pamatus jaunai rūpniecībai vecās vietā, uzņemot dzīvus sakarus ar starptautisko tirgu, nodibinot valsts bankas, atjaunojot privāto kredītiestāžu darbību u.t.t., u.t.t." (86).

No ārzemēm nekāda palīdzība nenāca, tānīs laikos nepazīna vēl Maršala plānu, kas ļāva īsā laikā atplaukt 2. pasaules karā cietušajām valstīm.

Tādēļ agronoms Vilis Gulbis 1923. gadā varēja pamatoti teikt: "Viss, kas līdz šim ir panākts, tas tikai pašu spēkiem.

Kara zaudējumu atlīdzība — šis izteiciens mūsu apstākļos skan kā rūgta ironija, un lauksaimnieks jau sen vairs tai netic. Un patiešām — ko mēs varam darīt, lai piespiestu mūsu lielos kaimiņus uz rītiem un vakariem atlīdzināt kaut materiālā ziņā tos zaudējumus, kurus to karaspēki vai apbruņotās bandas mums ir nodarījušas? Mums atliek vienīgi tā apziņa, ka taisnība ir mūsu pusē un ka viņi ir mūsu parādnieki.” (870).

Nākamo posmu — no 1923. līdz 1929. gadam — Aizsilnieks apzīmē par saimnieciskā uzplaukuma laiku, par tautas saimniecības straujas augšanas laikmetu. “Auga, dziedēja kara postījumus un attīstījās tālāk Latvijas lauksaimniecība. Tur strauji uzplauka piensaimniecība, sagādājot arvienu lielākus sviesta daudzumus eksportam. Svarīgu vietu Latvijas eksportā vēl arvienu ieņēma arī lini. Agrārā reforma tuvojās savam noslēgumam, un tās radītās jaunsaimniecības strauji apbūvējās un pakāpeniski sāka ar saviem ražojumiem ieslēgties Latvijas lauksaimniecības produktu tirgū.

Latvijas mežos mežkopības speciālisti pūlējās izveidot plānveidīgu mežu kopšanas sistēmu. Meži deva ievērojamu daļu no Latvijas eksportējamām precēm.

Strauji auga Latvijas rūpniecība, pakāpeniski vairojot eksportam noderīgas preces. Sakarā ar to nepārtraukti auga rūpniecībā nodarbināto personu skaits.

Savests kārtībā un tālāk paplašināts un izbūvēts Latvijas satiksmes līdzekļu tīkls: dzelzceļi, telefons, pasts, telegrafs u.t.t. Pārkārtota uz jauniem pamatiem Latvijas zemesceļu kopšana un tālākā izbūve.

Sekmīgi attīstījās Latvijas ārējā tirdzniecība. Kaut gan tās bilance bija pasīva, tomēr ārējās maiņas bilance, kurai pieder izšķirēja nozīme, pārmaiņus uzrādīja gan atlikumu, gan iztrūkumu, kas caurmērā deva apmierinošus rezultātus.

Šai laika posmā daudz darīts arī sociālās likumdošanas laukā. Ievesti kolektīvie darba līgumi, noorganizēta no jauna strādnieku apdrošināšana pret nelaimes gadījumiem un lauku iedzīvotāju ārstēšana.

Izveidota Latvijas kredītiestāžu sistēma un uzlabota valsts budžeta saimniecība. Tādā kārtā redzam, ka panākumi saimniecības attīstībā ir bijuši nenoliedzami.” (871).

Par 1930.—1933. gadu saimniecības posmu runādams, Aizsilnieks atzīmē, “ka no visa saimnieciskās depresijas posma 1932. gads ir bijis Latvijas tautas saimniecībai vissmagākais, bet 1933. gadā — tāpat kā citās Vakareiropas valstīs — Latvijas saimniecībā jau bija saskatāma noteikta uzlabošanās.” (872). Par spīti tam, ka sākot ar 1931. gadu lata

kursu nenodrošināja vairs ar zelta standartu, tas noturējās. Tam gan radās citas sekas saimnieciskajā dzīvē, sevišķi importa ierobežojumi. Ar to saruka arī eksports. Vairojās valsts monopolu skaits.

Kad ar 1934. g. 15. maiju nāca neatkarīgās Latvijas pēdējais saimniecības posms, aktuāla kļuva plānsaimniecības sistēma. Valdība visiem spēkiem centās īstenot autarkijas saimniecību, bet pēc tam no tās atteicās, paturot spēkā tomēr daudzas no šo tieksmju izpausmēm. "Apskatot autoritārās valdības saimniecisko politiku, ir tā, ka šai politikai trūka stabilitātes," konstatē jau bieži citētais Aizsilnieks. (873).

Bet der ieklausīties arī citu tautsaimnieku atzinumos.

Kad bija aptecējuši autoritārā režīma pieci gadi, Alberts Zalts atgādināja, ka Latvijas saimnieciskajā dzīvē pamanāmas ievērojamas strukturālas pārgrozības, kas iezīmē arī strauju pagriezienu konjunktūrālās attīstības ziņā. Zalts saka: "Nacionālās saimniecības aizsardzības režīms ievērojami stimulēja visu nodarbības un ražošanas nozaru attīstību, bet sevišķi labvēlīgi to iespaidoja rūpniecības ražojumu tirgus. Ne tikai ārzemju preču konkurences izbeigšanās, bet arī palielinātās lauksaimnieku pirkšanas spējas ir ievērojami paplašinājušas rūpniecības ražošanu. (874)

Tas veicināja mazu rūpniecības uzņēmumu rašanos, ko no saimniecības viedokļa neatzina par vēlamu. Režīms pieļāva administratīvu reglamentēšanu, kas arī notika. Sevišķi nozīmīga Latvijas saimniecībai kļuva ražošanas faktoru — kapitāla un darba dirigēšana. Vēlreiz atsaucoties uz Aizsilnieku, atliek teikt par jau minētajiem faktoriem, ka tie vairs neplūda uz tām tautsaimniecības nozarēm un uzņēmumiem, kur tie varēja būt visproduktīvāki, labāk atmaksātos un visvairāk celtu tautas ienākumu un dzīves līmeni, bet gan turp, kur valdība to norādīja. Rūpniecības produktivitāte šinī laikā mazinājās. (875). Kapitāla un darbaspēka dirigēšana ierobežoja privāto uzņēmību, un saimnieciskās pašierosmes vietā stājās ierēdņu birokratisms. Valdība pati sāka dibināt lieluzņēmumus, dibinot sava veida akciju sabiedrības, kur akciju vairākums (51%) piederēja valstij. Tādas bija akc. sab. "Ogle", "Vairogs", "Kļiegelnieks", "Kaļķis", "Degviela", "Kūdra", "Šifers", "Rīgas ģipss", "Tabaka", "Tosmare", "Latvijas koks" u.c.

Ar to sākās jauns saimniecības kurss Latvijā, ko raksturoja valsts sociālisms.

Jauno akciju sabiedrību darbības laiks bija par īsu, lai varētu spriest par to panākumiem. Kā norāda Zalts, tad

lauksaimniecības mechanizācijas ieviešanā liela nozīme bija Liepājas "Tosmarei". (876). Darbaspēka aizstāšanai ar mechanizāciju sava loma piekrita arī Daugavas spēkstacijai "Ķegums". Vispār Latvijas elektrifikācijas plāns nebija domājams bez "Ķeguma". Masīvā Ķeguma spēkstacija sāka apgādāt Rīgu un apkārtni ar strāvu kopš 1939. g. 15. oktobra. Bet viss šis pasākums nozīmēja arī lauku elektrifikāciju. Tieši tanī brīdī, kad Ķeguma spēkstacija uzsāka strāvas ražošanu, bija sācies 2. pasaules karš. Samazinājās ogļu pieveidumi. Ķegums ar Daugavas ūdens radīto enerģiju atbrīvoja lielā mērā zemi no rūpēm par liela ogļu daudzuma iegādi pārdzīvojamā grūtā laikā, dodot bez tam prāvus ietaupījumus valūtas lietās. Brīvā Zeme 1940. g. 13. aprīlī rakstīja, ka "Ķegums ir glābis no elektriskās enerģijas ražošanas un piegādes sarežģījumiem ne tikai Rīgu, bet visu Latviju". (877).

Latvija bija neitrāla valsts, kurai rūpēja saglabāt tikai savu patstāvību, bet ārējie notikumi skāra to no pirmā brīža. Padomju Savienības un Hitlera Vācijas ciniskais uzbrukums Polijai, kas bija Latvijas kaimiņvalsts, vairoja nevien vispārējo nedrošību, bet lika izmantot arī saimnieciskas sekas. Gadu gadā latviešu lauksaimnieki bija apgādāti ar poļu laukstrādniekiem, bet 1940. g. pavasarī trūka vismaz 10.000—12.000 šādu darbaroku. Ja jau pirms tam Ulmaņa valdība daudz domāja par pašu zemes laukstrādnieku dzīves apstākļu uzlabošanu, kas spētu iesaistīt lauku darbā pilsētas strādniekus, tad šinī brīdī valdība steidzami izsniedza 4590 jaunus aizdevumus laukstrādnieku dzīvokļu būvēm.

Reālās algas kvalificētiem strādniekiem Rīgā pēc lata vērtības pazemināšanas 1936. g. jūtami kritās. Pilsētu strādnieku dzīves līmenis kopš 1937. g. kļuva zemāks, neskatoties uz nominālajām algām. (879). Tanī pašā laikā lauku dzīves apstākļi kļuva labāki. Tas ļāva samazināt bezdarbnieku skaitu, darbaspēku piesaistot laukiem. Valdība gādāja par ģimenes piemaksām lauksaimniecībā nodarbinātiem gada strādniekiem.

Pēdējā darbības gadā valdība ķērās pie stingras taupības politikas. To attiecināja nevien uz valsts, bet arī pašvaldības iestādēm. Kara apstākļi samazināja pilsētu pašvaldību ienākumus, no otras puses pavairojot izdevumus. Tam bija sakars ar cenu konjunktūru. Tirdzniecības un rūpniecības ministrs J. Blumbergs publicēja 1940. g. sākumā Brīvajā Zemē un ārzemju presē rakstu, kurā norādīja, ka Latvijas cenu politika ir izveidota, lai iespējami izsargātos no dzīves dārdzības pieaugšanas. Ar gandarījumu viņš konstatēja, ka

ārējās tirdzniecības bilance pirmajos divos kara mēnešos turpinājusi palikt aktīva. (880).

Vispār ar ārējās tirdzniecības bilanci, kas agrākajos gados uzrādīja iztrūkumu (ievests vairāk nekā izvests), kopš 1936. gada radās labvēlīgs pagrieziens, jo tanī gadā radās 16,5 miljonu latu un 1937. gadā 29,5 miljonu latu atlikums. Latvijas maksājumu bilance turpināja arī pēc tam uzrādīt labvēlīgus skaitļus. (881). Rosība ārējā tirdzniecībā atdzīvināja arī jūras kuģniecību. Tirdzniecības flote uzrādīja visus neatkarības gadus pieaugumu, kas Latviju sāka jau izvirzīt kā jūrniecības valsti ar ievērojamu tirdzniecības flotes pieauguma ātruma koeficientu. (882).

Neatkarīgi no atsevišķām saimniecības nozarēm atliek vēl teikt, ka autoritārā režīma laikā ar pārkātojumiem saimniecības struktūrā (sevišķi — jau minētās valdības dibinātās akciju sabiedrības) un ar kreditpolitiku stiprināja latviešu lomu rūpniecībā un nacionālajā saimniecībā visnotaļ. (883)

Jāievēro vēl tas, par ko savā laikā izteicies angļu publicists Bernhards Numens, proti, ka Latvijā bija maz bagātnieku, bet vēl mazāk nabago. (884). Proletāriāts šī vārda istajā nozīmē Latvijas neatkarības laikā izzuda (tāds eksistēja krievu cara laikos un saradās atkal pēc 1944. g.). Arī algu politika bija tāda, ka vienu laiku Latvijas ministru algas nerasniedza pat angļu matrožu algas, par ierēdņiem nemaz nerunājot. (885).

Pilnīgāku pārskatu pie tam dod iedzīvotāju sociālā stāvokļa statistika. Valsts Statistiskās pārvaldes pārskats par 1935. gadu uzrāda isto stāvokli: "Pēc sociālā sadalījuma Latvijas iedzīvotāju lielāko daļu sastāda īpašnieki un viņu ģimenes locekļi". (886). Protams, te jāpatur vērā lauksaimnieku masas, ieskaitot jaunsaimniekus. "Tādā kārtā pie īpašnieku grupas pieder 1.173.481 persona, kas sastāda 60,3% no visiem valsts iedzīvotājiem. Īstenībā šī grupa ir vēl lielāka... Tādēļ ir iemesls pieņemt, ka gandrīz 2/3 no visiem valsts iedzīvotājiem pieder pie īpašnieku un viņu ģimenes locekļu kategorijas". (887)

Tas visspilgtāk attēlo saimnieciski sociālos apstākļus Latvijas neatkarības laikā. Latvijas pamatšķirība vidusšķirā.

DIALOGS

Divi sadzīves principi veidoja Latvijas republiku. Liekot pamatus Latvijas valstij, demokrātija cēla augstus vārtus parlamentārisma principam. Pēc sešpadsmit gadiem to apmainīja vienvaras princips, pašķirojot ceļu autoritārajam režīmam.

Laika tecējumā par abiem neatkarības laika posmiem dzirdēti kritiski vārdi. Kļuva dzirdama arī tautas balss.

Kāda tā bija?

Atkārtoti dzirdēts, ko teikuši parlamentārā un autoritārā režīma piekritēji. Ir divi balsis, kurās der ieklausīties.

1. balss: "Pret demokrātiju nav nekas iebilstams, tikai Saeima bija lieka."

2. balss: "Demokrātija taču nozīmē tautvaldību. Kamēr suverēnā vara atradās tautas rokās, tikmēr tai pašai bija jāīsteno sava griba. Tāds tautvaldības veids kā Šveicē Latvijā nebija iespējams. Atlikās visu nodot tautas vietnieku izšķiršanā. Tā radās Saeima, un tā nebija nekas cits kā tautas gribas izteicēja."

1. balss: "Bet tādi tautas vietnieki, kādus redzējām Saeimā, mums nederēja. Viņus savēlēja no politiskajām partijām. Partijas izdarīja vairāk ļauna nekā laba."

2. balss: "Galu galā tautas vietnieki bija tādi, kādus tauta ievēlēja. Bez grūtībām varēja ievēlēt labākus Saeimas locekļus. Kam nepatika partijas, sastādīja vēlēšanu grupu sarakstus. Visvairāk gan ievēlēja partiju pārstāvjus, jo tie bija populārāki."

1. balss: "Politiskās partijas tomēr bija vislielākais ļaunums, jo tās sašķēla tautu."

2. balss: "Ja partijas būtu darbojušās pret tautas interesēm, tad tām taču jau kopš valsts dibināšanas laikiem nebūtu piekritusi tā loma, kāda viņām bija. Partijas organizēja pilsoņus viņu interešu un sabiedrisko mērķu sasniegšanai. Tās iznesa uz saviem pleciem Latvijas valsti, kad vēl trūka paša parlamenta. Ja naida spirāli pret partijām piegriezta ciešāk vēlāk, tad visvairāk lielās sadrumstalotības dēļ, ko veicināja pārāk liberālais vēlēšanu likums, bet to katrā laikā varēja grozīt."

1. balss: "Kur divi latvieši, tur trīs partijas, — tā tas bijis no laika gala. Mums neder partiju sistēma."

2. balss: "Nebija jau gluži tā, ka partijas sadibināja tikai

latvieši. Minoritātes nebija mazāk apdraudētas no šīs sērgas. Viss kopā izraibināja mūsu parlamentāro sistēmu.”

1. balss: “Partijas piekopa korupciju, tās dzinās pēc pašlabuma, ievēda onkuļu būšanu.”

2. balss: “Korupcijas saknes atradās ārpus partijām un Saeimas. Korupcija bija ļauns mantojums no cara laikiem, no krievu birokrātijas. Bet nedrīkstam aizmirst, ka no korupcijas un onkuļu būšanas netika vaļā arī vēlāk, pēc Saeimas padziļināšanas, kad to daudz vieglāk varēja iznīdēt. Tikai tad par to nerunāja un nerakstīja.”

1. balss: “Saeimas un partiju vietā tomēr labāka bija stingrā vara, vienvaras sistēma, Vadonis.”

2. balss: “Ja valdība, likumdošanas vara un tiesa nonāk vienās rokās, tad tā ir diktatūra. Katrā ziņā tā izvēršas par diktatūru, ja valsts vadību tauta neievēl, bet tā pati sevi ieceļ un saimnieko bez kontroles.”

1. balss: “Kaut arī tas tā būtu, bet galvenais ir un paliek, ka valdība ir stabila, ka nenotiek biežas valdību maiņas, kā tas bija Latvijā, kur no Pagaidu valdības laikiem sanāca 18 valdības.”

2. balss: “Laba daļa šo valdību nodibinājās ne strīdu, bet nepieciešamības dēļ, kā tas notika jau ar otro Pagaidu valdību, jo mums draudzīgie Sabiedrotie ieteica toreiz piesaistīt vācu ministrus. Arī dažas vēlākās valdības sabruka ne tieši partiju, bet atsevišķu godkārtīgu politiķu kombināciju dēļ. Ja runājam par biežām valdību maiņām, tad nepiemirsīsim, ka Latvijā tās nebija neko biežākas kā toreizējā Francijā, Holandē u.c., par Bolīviju nemaz nerunājot, kur līdz šim 156 gadu laikā mainījusies 191 valdība. Kaimiņvalstīs, kā Igaunijā, toreiz mainījās 24 un Lietuvā 14 valdības, pēdējā pat neskatoties uz diktatūrām.”

1. balss: “Parlamentārā sistēma atstūma spējīgākos cilvēkus no valdības.”

2. balss: “Gluži tā nav. Kārlis Ulmanis, piemēram, bija ministru prezidents 7 parlamentārās valdībās un pēc tam 6 gadus valdības galva jaunajā režīmā. Kas attiecas uz šo pēdējo valdību, tad arī tur notika nemitīgas ministru maiņas.”

1. balss: “Vaina piedzīvotajās neveiksmēs meklējama pārāk liberālā un reāliem apstākļiem nepiemērotā Latvijas republikas satversmē. Jau tas vien, ka Saeimai

piešķir pārspilēti lielu varu un teikšanu, neko labu nesolīja. Tātad vietā pašai valdībai vajadzēja piešķirt lielāku varu un ticības spēju. Arī Valsts prezidentam pienācās dot plašas pilnvaras.”

2. balss: “Par to bija domāts jau Satversmes Sapulces laikā, bet vismaz sākumā likās, ka parlamentārā demokrātija spēj vairāk ievērot tautas intereses, kādēļ tā paturēja savās rokās galveno varu. Tam par labu runāja arī demokratiskais plūralisms. Vēlākā pieredze lika izteikties par labu tautas vēlētāam Valsts prezidentam, paplašinot viņa varas kompetences.”

1. balss: “Zemnieku savienības ierosinātos satversmes grozījumus Saeima noraidīja. Tas pierādīja, ka parlamentārajā ceļā neko nevar labot, pat to, kas bija izrādījies slikts.”

2. balss: “Tik tālejoši un tik radikālā garā, kā pilsoņu lielākā partija satversmes grozījumus bija ieteikusi, Saeima tiešām neakceptēja. Tas būtu apdraudējis pašu demokrātiju. Tomēr tautas ievēlētāam Valsts prezidentam ar paplašinātām pilnvarām 4. Saeimā vairākuma netrūka. Sagaidāmo lēmumu šinī konstitucionālajā jautājumā šķērsoja 15. maija apvērsums.”

1. balss: “Tauta taču, vismaz iedzīvotāju vairākums, 15. maija pārvērtības apsveica.”

2. balss: “Sākumā gan, jo sagaidīja no autoritārās valdības lietderīgus valsts dzīves pārkārtojumus, kā arī solīto satversmi. Pēdējo prezidents Ulmanis nevēlējās tomēr dot, paturēdams savās rokās varas monopolu. Jau 1937. gadā prof. Spekke konstatēja, ka tautā vairojas “klusie skeptiķi”. Gadu vēlāk izglītības ministrs prof. A. Tentelis uztraucās, ka vairojoties vēl arvien ļaudis, kas neaptverot, ko nozīmē vienība un vadonība. Arī Ulmanis pats sāka apzināties, ka tautas vairākums nav viņa pusē, un viņš izvairījās no jebkādam vēlēšanām.”

1. balss: “Tautas Vadoni arī tad visur sumināja, parādot viņam cieņu.”

2. balss: “Nerunājot par iestāžu organizēto sumināšanu, ar Vadoņa kultu uzplauka pielīšana un lišķība, ziedu kaisīšana zem Vadoņa kājām un krēsļa pastumšana citiem priekšā. Ulmanim pasniegtajās padevības adresēs viņu sāka apzīmēt par “valdnieku”. No vienas puses tas demoralizēja pilsoņus, bet no otras puses ievadīja politisku dekadenci.”

1. balss: "Uz tādām parādībām bija jāuzduras arī citās valstīs. Ulmanis pie tam visu viņa pārmērīgo sumināšanu neakceptēja."

2. balss: "Zināms tikai viens gadījums, kur Ulmanis iebilda pārspilētai viņa godināšanai. Tas notika tad, kad Tirdzniecības un rūpniecības kamera lika viņam 1938. gadā sēdēt Lielajā gildē īpašā troņa krēslā. Alfreds Bērziņš saka, ka tas Ulmanim nav patīcis. Varenais polstētais krēsls, kādu pēdu vai vairāk pacelts pāri citiem sēdekļiem, bijis rotāts bārkstīm un krāsainiem pušķiem, stāsta ministrs Bērziņš, kādēļ atstājis neomulīgu iespaidu."

1. balss: "Tā nebija Vadoņa vaina, ka toreiz un bieži arī presē daudzko pārspilēja."

2. balss: "Protams, ka tie, kas bija ap Ulmani, daudzko pārspilēja, bet to katrā laikā varēja viegli labot. Arī preses slejās tas bija iespējams, sevišķi, kur prese pēc 1934. g. 15. maija bija pakļauta iepriekšējai cenzūrai. Toreizējais preses likums ļāva prasīt pat atbildīgā redaktora maiņu, lai gan ne mazāk iedarbīgi bija administratīvā ceļā uzliktie sodi līdz 20.000 latu apmēram un cietumsodi."

1. balss: "Ja ne vairāk, tad autoritārā laika prese novērsa ķengāšanos un šķelšanos. Tas taču jāatzīst par ieguvumu."

2. balss: "Diezin, vai šinī parādībā meklējams smaguma punkts latviešu preses izvērtējumam. Atcerēsimies, ka parlamentārā laika prese un visa kultūras dzīve bija bez jebkādiem spaidiem. Domu brīvībai piešķīrām lielu nozīmi, uzskatot to par lielu vērtību. Bet nekad nav trūcis cilvēku, kam brīvība ir lēta manta. Netrūkst cilvēku, kam tieši patīk, ka kāds par tiem valda un neliek pašiem domāt."

1. balss: "Nevar taču noliegt, ka Tautas Vadonis un valdība gribēja tikai labu un ik reizes zināja, kādēļ jārikojas stingri un jāuzmana viss, kam sakars ar tautas dzīvi."

2. balss: "Tas pats tad jāteic arī par Saeimu un tautas vēlētiem pārstāvjiem. Ne jau arī viņi vēlējas darīt ko sliktu. Ja nu runājam par autoritāro laiku, tad tautai nebija viegli atteikties no pilsoniskām tiesībām un brīvībām, bez tam tai nebija pa prātam valsts vadības iejaukšanās tiesu darbā, kā arī kultūras dzīves izveidošanā. Pat prof. Endzelīnam neatlika nekas cits kā protestēt

pret valdības iejaukšanos valodniecības lietās.”

1. balss: “Viss tas, ko šeit pieminam, pieder galu galā pagātnei. Būsim labāk priecīgi par visu, ko devuši 22 neatkarības gadi.”
2. balss: “Nav vārdam vietas. Tiešām visi Latvijas neatkarības gadi, vienalga, kādi tie ik brīdi bija, deva latviešu tautai vislielāko prieka mēru, sagādājot labklājību un nacionālas dzīves iespēju. Tie bija Latvijas vēstures gaišākie gadi.”

“Jo brīva Latvija caur tautas sāpēm tika,
Lai mūžos slava skan tev — Latvju Republika!”
Pāvils Rozītis

LATVIJAS REPUBLIKAS NOSPRAUSTAIS CEĻS

Latvijas valsts un tās priekšvēsture rāda latviešu tautas nemītīgo tiekšanos pēc brīvības, neatkarības un cilvēka cienīgas dzīves. Šīm brīvības un neatkarības tieksmēm nav un nekad nebūs nospraustas robežas.

Arī pēc daudzajiem patvarības aktiem, ko latviešu tauta piedzīvojusi pēc 1940. gada 17. jūnija, tā savā nacionāli valstiskā apziņā nav salauzta. To visspilgtāk apliecinājusi ilggadīgā nacionālo partizānu bruņota un visas tautas nemītīga garīga pretestība padomju varai pēc 1944. gada Latvijā un trimdas latviešu izveidotā tiesību cīņa brīvajā pasaulē.

“Latviešiem mūsu neatkarības laikmets ir tā politiskā un garīgā metropole, kurp vienmēr vērsisies skats kā uz latviešu nācijas zelta laikmetu,” saka Arveds Švābe. Bez tam viņš piebilda, ka “tas savukārt uzliek mums pienākumu rakstīt Latvijas neatkarības laikmeta vēsturi, kas ģenētiski izaugusi no tautas atmodas laika politiskām, saimnieciskām un garīgām strāvām un cīņām.” (888).

Divdesmit divi neatkarības gadi veidoja nevien latviešu nācijas tiesisko, materiālo un kultūras dzīvi, bet bija arī latviešu dvēseles straujš pārvērtību laiks. Mēs ar savu valsti tik cieši saaugām, ka bez tās nevaram būt laimīgi. Bet arī tā paaudze, kurai nebija lemts savām acīm un ar karstu sirdi vērot Latvijas republikas izaugsmi un panākumus, ieguvusi vēsturisko un tiesisko apziņu par valsti, latviešu pašu celto un veidoto sadzīves kārtību. Un turklāt mēs visi apzināmies, ka Latvijas republika, kurā suverēnā vara piederēja Latvijas tautai, bija miera un kārtības faktors. No tā iemantoja daudz

Eiropa un visu tautu kopība. Kas nāca pēc tam, tā bija patvaļa, ciniska tiesību sabradāšana, nacionālās kultūras nožņaugšana un garīgo rosmju nomērdēšana, pat tautas bioloģiskā spēka brutāla sagraušana.

Nav vietā tikai gausties un sūroties par mūsu tautai nodarītajām pārestībām. Iedarbīgāks spēks ir tautas gribai.

Kā redzējām, izstaigājot pagātnes ceļus, tad latviešu tautai nav trūcis tiesību cīnītāju pat tanī laikā, kad bija jāstaigā dzimtļaužu gaitās. Tie apzinājās savus un savas tautas dabiskās tiesības. Vēlāk valsts ideja lauza sev ceļu, radot Latvijas republiku.

Nu mums vairs nav jāatsaucas uz lībiešu teikām stāstot, ka Latvijas pirmiedzīvotāji bijuši kādreiz brīvi, — nu mums ir sava valsts, kaut arī svešas, naidīgas varas okupēta. Kā tiesību subjekts Latvijas republika nav izdzisusi ne starptautiskās tiesībās, nedz mūsu apziņā. Tā nav tikai nacionālā, bet nacionāli valstiskā apziņa, kas mūs spēj vadīt.

Kaut arī esam izstaigājuši dažādus vēstures ceļus, tad dažas situācijas palikušas nemainīgas. Pat tie vārdi, kurus lasām Zigfrīda Meierovica 1919. gada 13. janvārī Parīzē rakstītajā vēstulē Amerikas latviešiem, liekas, vēl arvien ir spēkā, proti:

“Ir pienācis brīdis, kur katram latvietim, kas atzīst Latvijas brīvību, kultūras un civilizācijas principus šī vārda istajā un patiesā nozīmē, ir ar darbiem jāpierāda, ka viņi ir par vai pret Latviju.”

Ja šobrīd runājam par pirmo republiku, tad pavērsīsim skatu uz priekšu un līdzināsim ceļu nākamajai republikai, jo kodolā tā ir un paliks mūsu tiesību valsts.

BEIGAS

VĒRES UN PASKAIDROJUMI

1. Švābe, A., Brīvzemnieki. Sk. Latviešu konversācijas vārdnīcas 2.sēj., 3005. sleju.
2. Straubergs, Jānis, Rīgas vēsture, 424.lp.
3. turpat, 425.lp.
4. turpat, 425.—429.lp.
5. Adamovičs, L., Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos, sk. rakstu krājumu Latvieši II, 82.lp.
6. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1930.g. 3.nr., sk. J.Bērziņa rakstu, 304.lp.
7. Merkel, Garlieb, Die Letten, 2.izd., Rīgā 1924, 245 un 314.—315.lp.
8. Heinrici Chronicon exrecensione, Wilhelmi Arndt, XII, 6.lp.
9. Bulmerincq, August v., Die Besiedlung der Mark der Stadt Riga 1201—1600, 62.lp.
10. Straubergs, J., Rīgas vēsture, 423.lp.
11. IMM, 1939.g. 3.nr. Sk. M.Stepermaņa rakstu, 387.lp.
12. turpat.
13. Bukšs, M., Latgaļu literatūras vēsture, 344.lp.
14. Sal. Allunāns, Ādolfs, Mūsu senči.
15. Kāpostiņš, A., Vidzemes zemnieku nemieri, 52.—53.lp.
16. turpat, 52.—53.lp. Arī: Švābe, Latvijas vēsture, 77.lp.
17. Kāpostiņš, A., op. cit., 22.lp. Arī: Sējējs, 1936.g. 7.nr., 787.lp.
18. Švābe, A., Latvijas vēsture 1800—1914, 51.lp.
19. turpat, 52.lp.
20. turpat.
21. Brīvā Zeme, 1936.g. 2.dec. 274.nr. Sk. J.Vecozola rakstu Kauguru dumpis vēstures un dzejas spogulī.
22. Kāpostiņš, A., op. cit., 9.lp.
23. turpat, 33.lp.
24. turpat, 49. lp.
25. Wittram, Reinhard, Baltische Geschichte 1180—1918, 158.lp.
26. Kāpostiņš, A., op. cit., 22.lp.
- 26.a. Ābers, B., Latviešu zemnieku attiecības pret latviešu valsts ideju. Sk. Latvijas Vēstures institūta žurnālu, 1938.g. 4 (8) nr., 675.lp.
27. Liepnieks, Laimonis, Valmieras 2.vidusskolas skolotāju dokumentu krājums. Norāde uz to "Zvaigzne", 1970.g. 21.nr., 13.lp.
28. Latvijas Preses biedrības Gada grāmata 1938.gadam. Sk. P.Bērziņa rakstu Kārļa Aizupja prāva (1882.g.)
29. turpat, 66.lp.
30. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935.g. 3.nr., 641.lp.
31. IMM, 1939.g. 2.nr. Sk. R.Miķelsona rakstu par Tautas atmodas laikmetu, 197.—198.lp.
32. Krodznieks, J., Vidzemes muižnieku un zemnieku adreses ķeizaram Aleksandram II, 28.—49.lp.
33. turpat, 35.lp.
34. Valsts arhīvs izdeva Rīgā 1924.gadā Ipašu J.Krodznieka traktātu par Vidzemes zemnieku adresi, kam papildinājumus devis Arv.Švābe "Latvijas vēsture 1800—1914" sējumā, sk. 348.—359.lp. — Par Kaspara Biezbārža, lektora

- Kraukļa u.c. parakstīto adresi krievu valdniekam, sk. IMM, 1930.g. 9.nr., 182.lp.
35. Krodznieks op.cit., 41.—57.g., bet sevišķi 48.lp.
 36. Švābe, A., Viņa raksts Brīvās Zemes 1940.g. 27.janv. 22.nr.
 37. Vēstures pētīšanas institūts Rīgā. Sk. konvolūtus "329" un "654".
 38. Švābe, A., Latvijas vēsture, 487.lp.
 39. Citēts pēc A.Švābes raksta "Agrārā reforma", rakstu kr. Latvija 20 gados, 200.lp.
 40. Blanks, Ernests, Latvju tautas ceļš uz neatkarīgu valsti, 14.lp. Arī Krodznieks, op. cit., 3.lp.
 41. Citēts pēc Artura Baumaņa raksta "Jaunlatviešu vajāšana 19.gs. sešdesmitajos gados", mēnešr. Daugava, 1937.g. 8.nr., 731.lp.
 42. turpat, 743.lp.
 43. Švābe, A., Latvijas vēsture 380.—381.lp.
 44. LKV. 7.sējums, 14193.sleja.
 45. Švābe, A., Latvijas vēsture, 380.—381.lp.
 46. Johansons, A., Latviešu literātūra, 79.lp.
 47. LKV. 7.sēj., 14193.sleja. Arī A.Baumaņa raksts Daugavas 1937.g. 8.nr., 731.—732.lp.
 48. Baumanis, A., Daugava, 1937.g. 8.nr., 732. un 737.lp.
 49. Blanks, E., Latvju tautas ceļš, 18.lp.
 50. turpat, 22.lp.
 51. turpat, 36.lp.
 - 51.a. Kundziņš, K., Mana mūža gājiens, 131.lp.
 52. Wirsing, Giselher, Zwischen Europa und die deutsche Zukunft, 48.lp.
 53. Kronvalds, Atis, Tautiskie centieni, 17.lp.
 54. Baltijas Vēstneša 25 gadu jubilejai par piemiņu, 52.lp.
 - 54.a. RLB Konversācijas vārdnīcas 33. burtnīca, 1557.lp.
 55. Blanks, E., op. cit. 112.lp.
 56. Citēts pēc A.Gobas raksta "Māteru Juris un latviešu zemnieku politikas sākums", IMM 1930.g. 12.nr., 592.—593.lp.
 57. turpat.
 58. IMM 1930.g. 10.nr., 291. lp. — Fridrichs Veinbergs, kas 1885. gadā Leipcigā publicēja grāmatu "Politische Gedanken aus Lettland" arī no savas puses iestājās par latviešu tautas augstākām kārtām, kam piekristu redzama loma Baltijas provinces administrācijā.
 59. Citēts pēc A.Gobas raksta "Sēta, daba, pasaule" kā Pēterburgas Avižu priekštece", žurnālā Vārds, 1938.g. 3.nr., 84.lp.
 60. turpat. Arī IMM 1929.g. 3.nr., 1.lp.
 - 60.a. Etnografs Eduards Volters bija viens no pirmajiem latviešiem, kas vāca tieši Latgales tautasdziesmas. 1890.g. viņš publicēja Keizariskās Krievu ģeografijas biedrības atbalstā zinātnisku pētījumu "Materialy dlja etnografii latyšskago plemeni Vitebskoj gubernii" 1. daļu.
 - 60.b. Jānis Cimze bija Vidzemes muižniecības nodibinātā skolotāju semināra direktors, kas prasīja lojālītāti pret semināra uzturētājiem. No vācu puses viņa nostājai radās iebildumi. Cimzes latvisko stāju uzskatīja par bīstamu kā Lugažu mācītājs Sokolovskis, tā skolu padomnieks J.H.Guleke.

- Tautību pretilības Guleke uzskatīja par bīstamu "degli" audzināšanas darbā. Sk. M. Ārona rakstu par Jāni Cimzi Valdības Vēstneša 1920.g. 139. un 140.nr.
61. Deglavs, A., Rīga, kultūrvēsturiska triloģija, 1.sēj., 752.lp.
 62. Bērzkalns, Valentīns, Latviešu dziesmusvētku vēsture.
 63. Ilustrēts Žurnāls, 1920.g. 2.nr., 9.lp.
 64. Šilde, Ādolf, Latvijas vēsture 1914—1940, 17.—19.lp.
 65. Druva, mēnešraksts, sk. M.Valtera apcerējumu 1914.g. 7.nr., 708. un tālākās lpp. Arī: Latvijas Universitāte 20 gados, 1. d., 3.lp. — IMM 1937.g. 4.nr., 373.—395.lp.
 66. IMM, 1936.g. 1.nr., 72.—79.lp.
 67. Stērstu Andreja Kopoti raksti. Viņa raksts: "Vairāk pašcieņas", 372.lp.
 68. Sīkāk: Stērstu Andreja Kop. raksti, 21.lp.
 69. Kundziņš K., Mana mūža gājiens, 39.lp.
 70. Stērstu Andreja Kopoti raksti, 9.lp.
 71. turpat.
 72. Brīvība, 1964.g. 8.(152.) nr., 3.lp.
 73. Vēsturnieka Zenona Ivinska norādes šīs grāmatas autoram. Baltijas Pētniecības institūts Bonnā, 1961.g. vasarā.
 74. Šliupas, Jonas, Lietuviu—Latviu Respublika ir šiaurēs tautu sajunga.
 75. Bokalders, Jānis, Krievijas ideoloģiskie strāvojumi pirms 1. pasaules kara (atsevišķs novilkums), 286.lp.
 76. Cielēns, F., Laikmetu mainā I, 50.lp.
 77. Valters, M., Atmiņas un sapņi I, 187.lp.
 78. Valters, M., Mūsu tautības jautājums. Nodaļa par igauņiem.
 79. turpat, 160.lp.
 80. Tentelis, A., Latviešu brīvības tieksmes, rakstu kr. Latvieši II, 112. un 116. lp.
 81. turpat, 117.lp.
 82. turpat, 121.—122..lp.
 83. Goba, A., Leģenda par tautiskās kustības panīkšanu 80-tos gados, IMM 1930.g. 7./8.nr., 1.—10.lp.
 84. Pētera Stučkas vēstule Ādamam Butulam. Oriģināls glabājas šīs grāmatas autora archīvā. Arī: P.Dauge, P.Stučkas dzīve un darbs, 90.—91.lp.
 85. Latvju Grāmata, 1927.g. 4./5.nr., 271.lp.
 86. Prande, A., Latvju rakstniecība portrejās, 147.lp. Arī: IMM 1930.g. 7./8.nr., 9.lp.
 88. Švābe, A., Latvijas vēsture, 522.lp. — Vārds "čēmodans" ir persiešu apzīmējums ceļa somai. Šāds vārds ieviesās krievu valodā no Persijas, un tas pēc tam iezagās latviešu vecākās paaudzes valodā.
 89. Dauge, P., P.Stučkas dzīve un darbs, 124.lp.
 90. turpat, 125.lp.
 91. turpat, 79.lp. Paulam Daugem izdevās jau 1891.gadā pasūtīt caur Kimmela grāmatveikalu Rīgā Bēbela un Kautska rakstus.
 92. Punga, Hermanis, No Latvijas Sociāldemokratijas attīstības vēstures, 21.lp.
 93. Dauge, P., op.cit., 125.lp.
 94. Jaunais Vārds, 1915.g. 25.jūl. 168.nr. Sk. Raiņa vēstule.

95. turpat.
96. Dauge, P., op. cit., 124.lp. Sakarus ar Rozu Luksemburgu, Tiško un Marchļevsku Dorai Pliekšānei atviegljusi poļu valodas prašana.
97. Valters, M., Atmiņas, 191.lp.
98. Revolūcionārā kustība Latvijā. Ljas vēstures pētīš. b-bas Raksti, nr. 1, 14.lp.
99. Švābe, A., Latvijas vēsture, 527.lp.
100. Valters, M., Atmiņas, 175.lp.
101. turpat, 196.lp.
102. turpat, 187.lp.
103. turpat, 145.lp.
104. Domas, 1931.g. 7.nr. Sk. F.Cielēna rakstu "Sociālistiskās domas sākumi Latvijā", 595.lp.
105. Burtņieks, 1932.g. 3.nr. Sk. Al.Dauges rakstu "Par sociālisma sākumiem Latvijā, 224.lp.
106. turpat, 225.lp.
107. turpat.
108. turpat.
109. Cielēns, F., Sociālistiskās domas sākumi Ljā, 536.lp.
110. Pūrs, rakstu krājums. Zīmīgs ir Al.Dauges raksts "Vēstures likumi", kas iespiests Pūra 2. krājumā.
111. Pēc Paula Dauges monografijas par P.Stučku, 62.lp.
112. RLB Konversācijas vārdnīca, 30.burtn., 1482.lp.
113. Johansons, A., Latviešu literātūra, 168.lp.
114. Domas, 1931.g. 12.nr. Sk. Cielēna rakstu, 953.lp.
115. Cielēns, neskatoties uz atrunām, atzīst Raini par Jaunās strāvas vadītāju, sk. viņa rakstu mēnešrakstā Domas, 954.lp. Tāds pats norādījums atrodams Cielēna izstrādātajā šķirkli LKV 7.sēj., 14107.slejā.
116. Dauge, P., monogr. par Stučku, 76.lp. — Valters, M., Atmiņas 144.—145.lp un 167.—180.lp. — Arī krievu žandarmērijas izmeklēšanas aktis par jaunstrāvnīeku galveno pulcēšanās centru uzskata Dienas Lapu.
117. Domas, 1931.g. 12.nr., sk. Cielēna rakstu, 950.lp.
118. Muņķens, Alberts, viņa atmiņu raksts. Oriģināls 1944.gadā deponēts Latvijas valsts bibliotēkā Rīgā.
119. RLB Konversācijas vārdnīca, 5.burtn., 224.lp.
120. Punga, Hermanis, No Ljas soc.dem. attīstības vēstures, 20.lp.
121. Revolūcionārā kustība Latvijā. Sk. Raiņa rakstu "Jaunā strāva", 14.lp.
122. Punga, op. cit., 20.
123. Valters, M., Atmiņas, 188.lp.
124. Domas, 1931.g. 12.nr., sk. Cielēna rakstu, 955.lp.
125. Stērstu Andreja Kopoti raksti, 29.lp.
126. Domas, 1931.g. 12.nr., sk. Cielēna rakstu, 955.lp.
127. Dauge, P., op. cit., 125.lp.
128. turpat, 71. un 76.lp.
129. Valters, M., Atmiņas, 145.lp. Arī: Švābe, Ljas vēsture, 530.lp.
130. Revolūcionārā kustība Ljā. Sk. J.Kļavas rakstu, 45.lp.
131. Valters, M., Atmiņas, 233.lp.
132. Citēts pēc E.Arņa "Latviešu tautas politiskā atmoda", 97.lp.
133. Millers, V. un Stumbiņa, E., Monografija "Fricis Roziņš",

- 131.—132.lp. Arī: Transehe, A., Die lettische Revolution, 2, 104.—105.lp. min tādu pašu starpgadījumu Amsterdamas sociālistu kongresā 1904.gadā.
134. Valters, M., Mūsu tautības jautājums, kā arī citi pirms 1914.gada publicētie raksti.
135. Citēts pēc "Prolētāriskā revolūcija Ljā 1", sk. Endrupa rakstu, 355.lp.
136. Valters, M., Atmiņas, 298.lp.
137. Arnis, E., Latvju tautas politiskā atmoda, 123.lp.
138. turpat, 123.lp.
139. turpat, 122.lp.
140. Citēts pēc E.Arņa "Latvju tautas polit. atmoda". 35.—36.lp.
141. turpat, 51.lp.
142. turpat, 50.—51. lp.
143. turpat, 36.lp.
144. turpat, 42.lp.
145. turpat.
146. Students, laikr., 1938.g. 16.nov. 4.(270.) nr., 93.lp.
147. Arnis, E., op. cit., 15.—16.lp.
148. Valters, M., Mūsu tautības jautājums, 59.—60.lp.
149. (Transehe, Astaf von), Die Lettische Revolution, 2.d., 105.lp.
150. turpat, 106.lp.
151. Kalniņš, Bruno, Latvijas Sociāldemokratijas 50 gadi, 40.lp.
152. Cielēns, F., Laikmetu maiņā I, 80.lp. — Arī Apine, I., Ljas Sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 114.lp.
153. Brīvība, 1964.g. 4./5.nr. Sk. Cielēnu rakstu.
154. Skalbe, K., kop.rakstu sēj. "Stāsti un tēlojumi", 445.lp.
155. Blanks, E., Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunis, 202.lp.
156. Švābe, A., Latvijas vēsture, 594.lp.
157. Dulbe, Aleksandrs, "Kas Baltijā sagatavoja zemnieku revolūciju".
158. Proletarskaja revolūcija, žurnāls, 1925.g. 7(42)nr. Sk. E.Morohoveca rakstu, 54.—81.lp.
159. Brežgo, B.R., Očerki po istorii krest'janskih dviženij v. Latgalii 1577—1907, 168.lp.
160. turpat, 154, 161.—170.lp.
161. Cielēns, F., Laikmetu maiņā I, 150.lp.
162. Kalniņš, Br., Latvijas Sociāldemokratijas 50 gadi, 59.lp.
163. turpat, 104.lp.
164. Dauge, P., monogr. P.Stučkam, 78. u.c. lpp.
165. Kalniņš, Br., norāde uz Ļeņina rakstu 11.sēj., 235.—236.lp.
166. Švābe, A., Latvijas vēsture, 609.lp.
167. Pilsudski, Josef, Gesetz und Ehre, 18.lp.
168. Cielēns, F., Laikmetu maiņā I, 196.lp.
169. turpat, 342.lp.
170. Sal. Kalniņš, Br., Ljas Soc. dem. 50 gadi, 142.—144.lp.
171. Cielēns, Laikmetu maiņā I, 191.lp.
172. LKV 16.sēj., 32023.sleja.
173. Citēts pēc Cielēna Laikmetu maiņā I, 197.lp.
174. turpat, 196.—197.lp.
175. Instrukcijas teksts iespiests Cielēna Laikmetu maiņā L, 194.lp.
176. LKV 5.sēj., 8395.sleja.

177. Upītis, Andrejs, sk. Latviešu literatūras vēstures IV daļu.
178. Jānis Ozols pēc 2. pasaules kara iesaistījās ACEN darbā ASV.
179. Bastjānis, V., Demokratiskā Latvija, 9.lp.
180. Satv. Sap. stenogr., sk. Dr. Paula Kalniņa runu 1920.g. 25.aug. sēdē, 607.lp.
181. Cielēns, F., Laikmetu maiņā I, 185.lp.
- 181.a. Domas, 1912.g. 4.nr., 433.lp.
182. Cielēns, F., Laikmetu maiņā I, 180. un 185.lp.
183. Prūšu slepenajā archīvā Berlīnē glabājas kāds līdz šim maz ievērots vācu ceļotāja Geiser'a ziņojums (Rep. 92, Best. Nr.5), kas norāda uz latviešu strādnieku naida jūtām pret vācu virsslāni. — Par 1905.g. revolūciju rakstīts arī "Preussische Jahrbücher" 1915.g. izdevumā, sk. K.Friedrich'a rakstu "Aus dem befreiten Kurland". 307.lp.
184. Baltisches Handbuch 1929, 167.—168.lp.
185. Klīve, Ād., Brīvā Latvija, 90.lp.
186. IMM 1935.g. 12.nr., 586.—587.lp.
187. turpat.
188. Sociāldemokrāts, 1905.g. 34.nr., 33.lp.
189. turpat, 32.lp. Arī: Sociāldemokrāts, 1905.g. 35.nr., 1.—13. un 28.—41.lp.
190. Šulcs (Schultz), Lotars, Russische Rechtsgeschichte, 247.—253.lp. Sal. Cielēna Laikmetu maiņā I, 415.lp.
191. Prof. Jāņa Bokaldera norāde.
192. Monografija "Jānis Čakste", 134.lp.
193. Dzimtenes Balss, 1916.g. 30.apr. 33.nr.
194. turpat.
195. Meyer-Tasch, Die Verfassungen Europas, 137.lp.
196. Gosudarstvennaja Duma pervago prizyva, stenogr. 19.lp.
197. turpat, 294.—295.lp. Arī: 448. un 553.lp.
198. Sēdes stenogramma un izraksts no Kristapa Straumes (Kr. Bachmaņa) biogr. piezīmēm par Jāni Kreicbergu, 48.—52.lp.
199. Tēvija, 1906.g. jūnija nr.
200. Gosudarstvennaja Duma perv. prizyva, stenogr. 563.—566.lp.
201. turpat, stenogr. 815.—817.lp.
202. Hedenström, Alfred von, Geschichte Russlands, 207.lp.
203. Evaņģēliuma Gaisma, laikr., 1906.g. 5.nr., 246. un 247.lp.
204. Gosud. Duma, stenogr. 174.—175.lp.
205. Švābe, A., Latvijas vēsture, 667.lp.
206. Par deputāta Jāņa Kreicberga nostāju liecina Mirdza Briede, viņa meita, kas par faktisko stāvokli informēta no sava tēva.
207. Stenografičeskij otčet. Gosud. Duma, 1907.g. 15. maija sēde, 542.sleja.
208. turpat, 587.sleja.
209. turpat 669.—672., 971.—972.sleja.
210. Švābe, Latvijas vēsture, 674.lp.
211. Hedenström, Alfred von, Geschichte Russlands, 217.lp.
212. Sk. Bruno Kalniņa rakstu Brīvības 1964.g. 1. (145.) nr.
213. Sk. L.Dribiņa rakstu Cīņas 1975.g. 26.nr. Arī: Proletarskaja Revolūcija, 1924.g. 2. (25.) nr. — Karogs, 1973.g. 11.nr.,

- 154.lp.
214. J.Jansona-Brauna kopoto rakstu 7.sējums, III, 91.lp.
215. Pēc vienas prof. Bokaldera recenzijas par Miļukova me-
muāriem.
216. Klīve, Ād., Brīvā Latvija, 127.lp.
217. Raiņa Kopoto rakstu 17.sēj. (Ziemeļblāzmas apg.), 29.lp.
218. Valters, M., Mūsu tautības jautājums, 62.lp.
219. turpat, 51.lp.
220. turpat, 66.lp.
221. Latviešu Strādnieks, 1900.g. 5.nr. — Sal. I.Apine, Ljas soc.
dem. un nacionālais jautājums, 50.—51.lp.
222. Švābe, A., Latvijas vēsture, 621.lp.
223. (Transehe-Roseneck, A.), Die lettische Revolution, II, 2.lp.
Arī: Ernst'a D.Holtz'a disertācija "Das deutsche Sied-
lungswerk.
224. Gosudarstvennaja Duma, 1907.g. 17.maija stenogr.,
712.—713.sleja.
225. Valters, M., Mūsu tautības jautājums, 63.lp.
226. Kundziņš, Kārlis, Mana mūža gājiens, 52.lp. Arī: E.Blanks,
Latvju tautas ceļš uz neatkarīgu valsti, 112.lp.
227. Stērstu Andreja Kopoti raksti, 377.lp.
228. turpat, 378.lp.
229. Dzimtenes Vēstnesis, 1915.g. 15.nr.
230. Līgotņu Jēkabs, Ljas valsts dibināšana, 495.lp.
231. Brīvā Zeme, 1936.g. 8.aug. 177.nr.
232. IMM 1930.g. 11.nr., sk. A.Gobas rakstu, 468.—469.lp.
233. Latviešu Strādnieks, 1900.g. 3.nr. Sk. M.Valtera rakstu
"Jaunais likums par tautskolotāju sapulcēm".
234. Latviešu Strādnieks, 1900.g. 5.nr., 151.—162.lp.
235. Līgotņu Jēkaba apcere Latviešu literatūras vēsturē (prof.L.
Bērziņa red.), 45.lp.
236. Valters, M., Mūsu tautības jautājums, 166.lp.
237. Citēts pēc E.Blanka Latvju tautas atmoda, 227.—228.lp. Arī:
Al.Plensnera Latvijas atbrīvošanās, 202.lp.
238. Blanks, E., Latvju tautas atmoda, 227.—228.lp.
239. turpat.
240. Jansons, J., Vēsturiskais materiālisms, 111.lp.
241. Bastjānis, V., Gala sākums, 88.lp.
242. Skujenieks, M., Nacionālais jautājums Latvijā, 159.lp.
243. turpat, 161.lp.
244. turpat, 167.lp.
245. Domas, 1914.g. 3.—9.nr., kur iespiests V.Dermaņa raksts.
246. Skujenieks, M., Nacionālais jautājums Latvijā, 114.—115.lp.
247. Apine, I., Ljas Soc.dem. un nacionālais jautājums, 50.—51.lp.
248. J.Raiņa vēstules. Sk. pirmpublicējumu Atpūtas 407.nr.
249. Atpūta, 395.nr.
250. Atpūta, 402.nr.
251. turpat.
252. Monografija "Jānis Čakste". Sk. A.Ļedņicka rakstu,
175.—176.lp. Arī: LKV 2.sēj., 4054.—4062.sleja.
253. Skujenieks, M., Latvija, zeme un iedzīvotāji, 3.izd., 737.lp.
254. Fiodoroff, E., Die Vorbereitung der finnischen Revolution,
33.lp.

255. Latvija, laikr., 1914.g. 18.janv. 14.nr.
256. Latvija, 1914.g. 128., 134., 140. un 145.nr.
257. Latvija, 1914.g. 21.jūn. 140.nr.
258. LKV 20.sēj., 39246.—39247.sleja.
259. Sejējs, mēnešraksts, 1939.g. 7.nr. Sk. K.Ducmaņa rakstu, 752.lp.
260. Kronlins, J., Citāts ņemts no viņa grāmatas “Gaišā ceļā”.
261. Decker, Guenter, Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, 163.lp.
262. Latvija, 1914.g. 10.janv. 7.nr.
263. Skujenieks, M., Latvija, zeme un iedzīvotāji, 1.izd., 216.lp.
264. turpat, 218.lp.
265. Jaunais Vārds, 1915.g. 21.marta 65.nr.
266. Dzimtenes Atbalss, 1915.g. 12.dec., 28.nr.
267. Krusa, Felikss, Latvijas namdaris Vilis Olavs, 73.lp.
268. turpat, 79.—80.lp.
269. Latvju Grāmata, 1923.g. 4.nr., 29.lp.
270. Citāts ņemts no F.Krusas monografijas par V.Olavu, 55.lp.
271. Druva, 1914.g. 4.nr., 342.lp.
272. Sieviešu petīcijas pilns teksts iespiests jauno Pēterburgas Avižu 1905.g. 47.nr., kā arī L.Brantes grāmatā “Latviešu sievietes, 175.—182.lp.
273. Bericht ueber die Taetigkeit der Baltischen Konstitutionellen Partei, 1906. Sk. 6. un tālākās lp.
274. Švābe, A., Latvijas vēsture, 607.lp.
275. Latv. liter. vēsture (L.Bērziņa red.), 15.—16.lp. — Barons Felkerzams turpretim deklarēja Krievijas Valsts domē 1914.gadā: “Baltijas vācieši ir pārliecināti monarchisti. Par Krievijas valsts vienību un nedalāmību viņi stāv tikpat stipri kā jūs (domāti — krievi). Pēc politiskas autonomijas viņi nebūt necenšas un separātiskus centienus nekad nav rādījuši.” Šis citāts ņemts no A.Plensnera Latvijas atbrīvošanās, 26.lp. Sal. Dr.Wilhelm Lieven. Das rote Russland, 13.lp.
276. Polnij svod zakonov rossijsskoj imperii, 1.gr., 59. pants.
277. Universitas, 1955.g. 2.nr. Sk. Al.Raudsepa rakstu, 16.lp. Sīkāk: Universitas 41.nr., 8.lp.
278. Starpgadījumu ar Dr.J.A.Freiju, kas bija Rīgas pilsētas loceklis, piemin J.Kronlins grāmatā “Gaišā ceļā”, 114.lp.
279. Proletāriētis, 1903.g.7. un 8.nr. Sk. arī J.Grīna rakstu laikr. “Latvija”, 1963.g. 19.janv. 3.nr.
280. Die osteuropaeischen Literaturen und die slawischen Sprachen, sk. Eduarda Voltera rakstu “Die lettische Literatur”, 377.lp.
281. LKV 7.sēj., 13335. un 13336.sleja.
282. Sīkāk par to sk. Jāņa Siliņa “Latvijas māksla 1800.—1914”, 221.—224.lp.
283. Atpūta, 423.nr. Sk. J.Raiņa vēstules, 18.lp.
284. LKV 11.sēj., 21752.sleja (Šķirkļa autors Jāzeps Vītols).
285. Jankavs, J., Viņu māksla. Raksti par latviešu jaunāko rakstniecību un kritiku (Rīgā, 1910.g.), 78. u.c. lp.
286. Valters, M., Latviešu kritika zinību un mākslas jautājumos, 88.—89. un 97.lp.

287. Kā redzams no Elzas Kņopes monografijas "Vilis Knoriņš — literatūras kritiķis", Rīgā, 1970.g., tad šādi principiāli iebildumi pret M. Valtera pārstāvēto virzienu turpinājas līdz 1970. gadam.
288. Atpūtas 423.nr. Sk. J. Raiņa vēstules.
289. Citēts pēc A.Johansona "Latviešu literatūra", 185.lp.
290. RLB Derīgu grāmatu nodaļa 50 gadu kultūras darbā, 120.lp.
291. Augstkalns, Alvilis, Mūsu valoda, viņas vēsture un pētītāji, 25.lp.
292. Dunsdorfs,E., Latvijas vēsture 1600—1710, 127. un tālākās lp.
293. Tautas Padomes protokoli II, 530.lp. Sk. deputāta J.Grišana runu TP 1919.g. 25.nov. sēdē.
294. Monografija "Jānis Čakste". Sk. Jāzepa Vītola rakstu, 179.lp.
295. Āronu Matīss, Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) Biedrība savā simtgadu darbā, 374.lp., kā arī prof. L.Adamoviča raksti Burtnieka 1930.g. 6.nr., 571.lp.
296. Sējējs, 1936.g. 7.nr. Sk. Viktora Skujas rakstu, 770.lp.
297. Līdums, 1916.g. 3.dec., 279.nr. Arī: Jaunais Vārds, 1916.g. 271. un 273.nr.
298. turpat.
299. Sēta, Daba, Pasaule, 5.burtn., 40.lp.
300. Līduma pielikums, 1916.g. 280.nr.
301. turpat.
302. turpat.
303. turpat.
304. Līduma pielikums, 1916.g. 281.nr.
305. Līdums, 1916.g. 282.nr.
306. Līdums, turpat.
307. turpat.
308. Līdums, 283.nr.
309. Apskats, sk. 1905.g. pasludināto šī laikraksta programmu.
310. Rainis savu tuvību Latgalei apliecina arī savās vēstulēs. Sk. viņa 1913.g. 9.dec. vēstuli, pirmiespiedums Atpūtas 422.nr.
- 311.—321. Skujenieks, M., Nacionālais jautājums Latvijā, 242.—243. kā arī 247.—248.lp.
322. Dzimtenes Vēstnesis, 1913.g. 295.nr., reaģējot uz kāda L.kga rakstu.
323. turpat.
324. Krūmiņš, Gotards, monografija "Agronoms Jānis Bisenieks".
325. Skujenieks, M., Nacionālais jautājums Latvijā, 229.—230.lp.
326. Domas, 1912.g. 1.nr., 110.—111.lp.
327. LKV 7.sēj., 13335.sleja.
328. Bojārs, Aloizs, Tiesu iestādes Latgalē Krievijas cara laikos, sk. Māras Zeme, 1958.g. 74.—75.nr.
329. Tobien, A. von, Die livlaendische Ritterschaft, 452.lp. Arī: Al. Plensnera Latvijas atbrīvošanās, 15.lp.
330. Plensners, Al., Latvijas atbrīvošanās, 15.—16.lp.
331. Līdums, 1914.g. 50. un 150.nr.
332. Krūmiņš, Gotards, monogr. "Jānis Bisenieks", 27.—32.lp.
333. Dambergs, Valdemārs, Sarakstīšanās ar Edvartu Virzu un Viktoru Eglīti, Vēstules, 115.lp.

334. turpat, 116.lp.
335. Lapiņš, J., Latvija zvaigznēs, 228.lp.
336. Goldmaņa runa Krievijas Valsts domē (stenogramma, J.Goldmaņa tulkojumā (manuskripts).
337. Goldmanis, Jānis, Mans dzīves stāsts (manuskripts).
338. Plensners, A., Latvijas atbrīvošanās, 99.lp.
339. turpat.
340. turpat.
341. Dzimtenes Vēstnesis, 1914.g. 2.janv. nr.
342. LKV 10.sēj., 19160.sleja.
343. Zālite, P., Vācu varas pastari Latvijā, 410.lp.
344. Manteuffel-Katzdangen, Karl, von, Meine Siedlungsarbeit in Kurland, 8.lp.
345. Broedrich, Silvio, Das neue Ostland. Als Handschrift gedruckt, 3.—4.lp. un 16.lp.
346. LKV 10.sēj., 19160.sleja. Valsts domes deputāts kņazs Mansirevs publicēja 1914.g. 12.maijā Večerņeje Vremja rakstu, apgalvojot, ka Kurzemē esot noņemti kā zemes īpašnieki jau 18.000 vācu kolonisti. Gubernātors Nabokovs to apšaubīja. Sk. arī Dzimtenes Atbalss 1915.g. 16.dec. 29.nr.
347. Skujenieks, M., Nacionālais jautājums Latvijā, 211. u.c. lp.
348. Līdums, 1914.g. 28. marta 25.nr.
349. Burtņieks, 1932.g. 1.nr. Sk. A.Berga rakstu "Nacionālā politika pasaules kara laikā", 1.lp.
350. turpat, 1. un 2. lp.
351. Šilde, Ād., Latvijas vēsture 1914—1940, 18.lp.
352. Bēgļu kalendārs, 1916.g., 25.lp.
353. Zankevics, Juris, viņa atmiņu manuskripts.
354. Klīve, Ād., Brīvā Latvija, 157.—159.lp.
355. Bēgļu kalendārs 1916.g., 35.—37.lp.
356. turpat, 37.lp.
357. Dzimtenes Atbalss, 1915.g. 7.okt. 9.nr.
358. Dzimtenes Atbalss, 1917.g. 8. apr. 27.nr.
359. turpat.
360. Līgotņu Jēkabs, Ljas valsts dibināšana, 375.lp.
361. Grenzboten, 1917.g. 18.nr., 131.lp.
362. Utro Rossiji, 1917.g. 19.dec. nr. Tas pats biļetenā "Russland" 1918.g. 2.nr., 289.lp.
363. Lapiņš, Jānis, Latvija zvaigznēs, Burtņieks 231.lp.
364. Bankavs, J., "1919. gads", 6.—7..lp.
365. Krusa, F., Latvijas namdaris Vilis Olavs, 101.lp.
366. turpat, 113.lp.
367. Skujenieks, M., Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā, 121.lp.
368. Goldmanis, J., sk. rakstu kr. "Zvaigžņu pulku atmirdza", 12.lp.
369. Poriētis, Jānis Sāpju ceļš, 15.lp.
370. Blanks, Ernests, Nācija un valsts, 8.lp.
371. Dzimtenes Atbalss, 1917.g. 12.apr. 28.nr.
372. Dzimtenes Atbalss, 1915.g. 24.dec. 31.nr.
373. Lāčplēsis, 1929.g. izd. Sk. A.Auzāna rakstu "Par ko latvju strēlnieki cīnījās". 11.lp.

374. Lidums, 1916.g. 29. aug. 196.nr.
375. Zvaigžņu pulku atmirdzā, 13.lp. — Arī J.Lapiņš pirmajās kara dienās Līdumā rakstīja: "Strēlnieki iemieso mūsu domas par patstāvību," sk. IMM 1931.g. 5./6.nr., 572.lp.
376. Dzimtenes Atbalss, 1915.g. 10.okt. nr. Sk. rakstu "Gals un sākums".
377. Jaunais Vārds, 1916.g. 13.nov. 263.nr. Sk. ievadrakstu "Kas Latvijai vajadzīgs".
378. turpat.
379. Lidums, 1915.g. 9.janv. 9.nr. Sk. rakstu "Nacionālā kūdīšana".
380. Lidums, 1917.g. 21.febr. 41.nr. Sk. rakstu "Latviešu strēlnieku bataljonu nacionālā nozīme".
381. turpat.
382. Autora intervija ar veco latviešu strēlnieku Ģedertu Pētermani Ingolštātē, Bavārijā, 1963.g. 25.maijā.
383. Dzimtenes Atbalss, 1917.g. 15.apr. 29.nr. Arī: Jaunā Dienas Lapa, 1917.g. 3.apr. 74.nr.
384. Lidums, 1914.g. 7.dec. 178.nr. Sk. J.L(āpiņa) rakstu "Latviešu vārds".
385. Atpūta, 438.nr. Sk. J.Raiņa 1916.g. 26. maija vēstule.
386. Cielēns, F., Laikmeta maiņā I. Autonomijas projekta teksts (ar piezīmēm), iespiests 396.—399.lp.
387. Domas, 1932.g. 2.nr., 155.—156.lp.
388. turpat.
Cielēns, F., Rainis un Aspazija, 62.lp.
390. turpat.
391. Brīvība, 1962.g. 1. (125.) nr. Sk. K.Dziļlejas rakstu.
392. Cielēns, F., Rainis un Aspazija, 60.lp.
393. turpat, 64.lp.
394. Atpūta, 437., 442. u.c. nr. Sk. J.Raiņa vēstules.
395. Jaunais Vārds, 1917.g. 31.janv. 25.nr.
396. Cielēns, F., Rainis un Aspazija, 64.lp.
397. Cielēns, F. Laikmetu maiņā I, 401.lp.
398. turpat, 402.lp.
399. Ozoliņa Austrā, Selbstbefreiung oder Selbstvergewaltigung, 87.lp.
400. Dzimtenes Atbalss, 1916.g. 21.sept., 74.nr.
401. Lettonie et Estonie contre les traites germano-russes", sk. pielikumu, 13.—20.lp.
402. Lettisches Informations-Bureau, 15.biļetens.
403. tas pats, sk. 2.biļetenu.
404. Latvija Amerikā, 1963.g. 4.dec. 97.nr. Sk. Osv. Akmentiņa rakstu.
405. Grāmatas autora sarunas ar Al.Liepiņa meitu Austru Liepiņu Bāzelē 1979.g. un 1981.gadā, kā arī Austras L. vēstule. — Par Aleksandru Liepiņu rakstījis Jānis Seskis grāmatā Latvijas valsts izcelšanās, 307.—310.lp.
406. Latvieti, mēnešraksts, 1934.g. 11.nr., sk. Dr.phil. Mildas Paļevičas rakstu, 144.—148.lp.
407. Dzimtenes Atbalss, 1916.g.10.aug. 62.nr. Sk. Annas Ķeniņas runas atstāstījumu.
408. turpat.
409. L'Essor, Ženēvas laikraksts. A.Ķeniņas raksts "Krievijas

- balsis”.
410. Ceļi, rakstu krājums XV.Sk. Alfreda E.Senn'a rakstu ar Raiņa vēstulēm prof. Augustam Forelam.
 411. Tēvzeme, laikr., 1947.g. 21. jūn. 46.nr. Sk. Raimunda Čaka apceri par J. Kļaviņu-Elanski.
 412. Latvija, laikr. 1914.g. 128., 134., 140. un 145.nr. Sk. Miķeļa Valtera “Vēstules par Somijas kultūru”.
 413. Par Dr.M.Valtera priekšlasījumiem Helsinku universitātes svētku zālē — sk. atreferējumu Liduma 1914.g. 20. maija 39.nr.
 414. Dzimtenes Vēstnesis, 1917.g., 60.nr.
 415. Pelcis, E., “1917. gads Latvijā”. Revolūcionāra darbinieka atmiņas, 72.—73. un 171.lp.
 416. Latvija Amerikā, 1963.g. 16.nov. 42.nr. Sk.Osvalda Akmentiņa rakstu “Kā tapa Latvijas valsts ideja Amerikā”.
 417. turpat.
 418. turpat.
 419. Amerikas Vēstnesis, 1916.g. 15.dec. 24.nr.
 420. Universitas, 1958.g. 5.nr., 11.lp.
 421. Journal de Geneve, 1914.g. 12.okt. nr., 1. un 2.lp.
 422. Rolland, Romain, Den hingeschlachteten Voelkern, Criche 1918. gadā.
 423. Forel, A., sk. viņa priekšvārdu Austras Ozoliņas grāmatai “Selbstbefreiung”.
 424. Les annales des Nationalites, 1913.g. 5/6.nr.
 425. LKV 19.sēj. 38278.sleja.
 426. Students, akad. laikraksts, 1938.g. 16.nov. 4. (270.) nr., 92.—96.lp.
 427. turpat. 94.lp.
 428. Latv. Informācijas biroja 1917.g. 9.maija biļetens.
 429. Dzimtenes Atbalss, 1917.g. 12. apr. 28.nr.
 430. Dzimtenes Atbalss, 1917.g. 11.marta 20.nr.
 431. Zālite, P. Kā Latvija tapa, 60. un 63.lp.
 432. Cielēns, F., Laikmetu maiņā I, 421.lp.
 433. Skujenieks, M., Latvija (3.izd.), 737.lp.
 434. Rakstu krājums “Z.A.Meierovics”. Sk. J.Rancāna atmiņu rakstu, 112.—113.lp. Arī: Lidums, 1916.g. 17.dec. 291.nr.
 435. Satversmes Sapulces stenogrammas, 1922.g. 18.burtnīca, 2853.sleja.
 436. Rakstu kr. “Z.A.Meierovics”, 111.lp.
 437. Latgolas likteni bēgļu laikmetā. V.Seiles redakcijā, 7.lp.
 438. turpat.
 439. turpat, 59.lp.
 440. Bukšs, M., Skices un dokumenti, 31.lp.
 441. Latgolas likteni, 59.—60.lp.
 442. Dzimtenes Atbalss, 1917.g. 8.febr. 11.nr.
 443. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1926.g. 5./6.nr., 208.lp.
 444. Jaunais Vārds, 1917.g. 3.febr. 28.nr.
 445. Dzimtenes Atbalss, 1917.g. 1.marta 17.nr. Sk. ievadu “Latvijas autonomija”.
 446. Latvija, 1914.g. 29.nov. 277.nr. Sk. rakstu “Ko lai ņemam vērā”.
 447. Polnij svod zakonov Rossijskoe Imperii, 1.grāmata, 5.sleja.

448. Rūdolfā Blaumaņa satira iespiesta mēnešrakstā "Latvju Grāmata", 1925.g. 4.nr., 254.—255.lp.
449. Līdums, 1916.g. 20.okt. 241.nr.
450. Sikāku uzsaukuma tekstu var atrast Ād. Šildes "Latvijas vēsture 1914—1940", 78.—79.lp.
451. Lapiņš, J., Latvijas mijkrēsli, 3.—4.lp.
452. Dzimtenes Atbalss 1917.g. 8.jūl. 52.nr. — Kā šinī, tā citos Dzimtenes Atbalss rakstos nebija vairs runa par jebkādu oportūnistisku noslieci un kompromisu meklēšanu, bet idejiski skaidrs viedoklis ar valsts tiesisku izpratni. Nevien federācija ar Krieviju tika noraidīta, bet līdzšinējais latviešu revolūcionāra tips, kaut vienā daļā, ieguva jaunus vaibstus. Plašākā kopsakarībā te der atcerēties Ļeņina vārdus, kas bija veltīti latviešiem pirms Oktobra revolūcijas. Ļeņins bija teicis: "Jūs, latvieši, esat lieliski revolūcionāri. Jums piemīt gan franču proletāriāta revolūcionārā ekspanzivitāte, gan vācu proletāriāta izturība, nelokāmība un disciplinētība, jums ir milzīga praktiska pieredze, it īpaši partizānu cīņās. Esat izveidojuši priekšzīmīgu, labi disciplinētu pagrīdes organizāciju. Vispār esat labi revolūcionāri praktiķi. Bet teorijā stipri klibojat. Un te slēpjas briesmas, ka jūs varat noslīdēt no konsekventi revolūcionārās, marksistiskās līnijas un iestigt oportūnisma purvā. Šaurais prakticismis, kas neredz pamatuzdevumus, noved pie meņševisma". Ļeņinam bija izdevies iepazīties tikai ar latviešu marksistiem. 1917. gadā, blakus greizajam sānu lēcienam lielniecismā, radās jauns latviešu revolūcionāra tips, jauns mērķtiecīgs nogrupējums, kas nemeklēja vairs alternatīvas, bet prasīja suverēnu Latviju. Nacionālā ideja kļuva spēcīgāka par oportūnismu un prakticismu.
453. Skalbe, Kārlis, Mazās piezīmes (Kopoto rakstu izd. Stokholmā). 9.—10.lp.
454. Lapiņš, J., Latvija mijkrēsli, 24.—25.lp.
455. Porietis, J., Sāpju ceļš, 46.lp.
456. Lieven, Dr. Wilhelm, Das rote Russland, 54.lp.
457. Dopkewitsch, Helene. Die Entwicklung des lettlaendischen Staatsgedankens bis 1918, 70.lp.
458. Rezolūcijas pilns teksts atrodams Ād. Šildes Latvijas vēsture 1914—1940. 85.—86.lp.
459. Klīve, Ādolfs, Brīvā Latvija, 200.lp.
460. Jaunais Vārds, 1917.g. 10.marta 57.nr.
461. Latvijas Komūnistiskā partija Oktobra revolūcijā 1917, dokumenti un materiāli, 104.lp.
462. Shub, D., Lenin, 157.lp., ar norādi uz bundista Litvaka sarunu ar Ļeņinu Cīrihē.
463. LKP Oktobra revolūcijā 1917, dok. 382.lp.
464. Padomju Latvijas Komunisti, 1979.g. 8.nr. Sk. I. Apines rakstu Uzticība internacionālismam", 30.lp.
465. Stučka, P., Cīņā par Oktobri, 175.lp.
466. Stučka, P. Par padomju varu Latvijā, 133.lp.
467. Latvju Ziņas, 1955.g. 7.nr., 4.lp., bet tas pats Hinnoma atmiņu grāmatā (igauņu un latviešu izdevums).

468. Brīvais Strēlnieks, 1917.g. 9. (116.) u.c. nr.
469. Cīņa: 1968.g. 20.febr. 42.nr. Sk. L.Dribina rakstu.
470. Domas, 1928.g. 9. un 10.nr. Sk. K.Dzīllejas rakstu "Latvijas pašnolemšanās", kā arī LKV 16.sēj., 31152.—53.sleju.
471. Trimdas rakstnieki II, sk. K.Dzelziša autobiogrāfiskās piezīmes, sevišķi 33.—39.lp.
472. Strēlnieks, 1969.g. 17.—19.nr., sk. R.Veidemaņa rakstu, 5.—6.lp.
473. Domas, 1928.g. 10.nr., sk. K.Dzīllejas rakstu, 367.—368.lp.
474. IMM 1927.g. 5./6.nr., sk. M.Apela apskatu, 473.lp.
475. Šilde, Ād., Latvijas vēsture, 99.lp.
476. Sal.: "Tautai un brīvībai", rakstu kr. Dr. Paula Kalniņa piemiņai, 22.lp.
477. Šilde, Ād., Latvijas vēsture, 127.—128.lp.
478. turpat, 128.—130.lp.
479. Lūdums, 1917.g. 30.sept. 225.nr.
480. Citēts pēc Ulža Ģērmaņa raksta Jaunās Gaitas 1967.g. 61.nr., 42.lp.
481. Apzīmējums, ko Latviešu Nacionālā Padome lietoja savos iesniegumos ārvalstīm, figurēja franču valodā "Le Conseil National Letton, actuellement l'institution superieure de l'Etat Letton". Oriģināldokumenti atrodami Public Record Office, Londonā, Britu ārlietu ministrijas fondā — FO 371/3316—673.
482. Klīve, Ād., Brīvā Latvija, 226. u.c. lp.
483. LPNP uzsaukumu teksti ņemti no Līgotņu Jēkaba Latvijas valsts dibināšana, 192.—195.lp.
484. Līgotņu Jēkabs, Latvijas valsts dibināšana, 214.lp.
485. turpat, 195.—196.lp.
486. Krievijas Satversmes sapulces locekļa Goldmaņa deklarācijas autentiskais teksts atrodams viņa atmiņu kopojumā (manuskripts), šis gr. autora arhīvā. — No franču vēstnieka J.Nulēna (Noulens) memuāriem redzams, ka franču diplomātiskā pārstāvība Pēterpilī izpratusi Goldmaņa deklarātivos vārdus Krievijas Satv. sapulcē kā Latvijas neatkarības pasludinājumu. Sk. Joseph Noulens, Mon Ambassade en Russie Sovietique 1917—1919, I.daļa, 251.lp.
487. Noulens, J., Mon Ambassade, 1.sēj., 252.lp.
488. Visas savas aktivitātes Nacionālās padomes uzdevumā Jānis Seskis apraksta grāmatā "Latvijas valsts izcelšanās".
489. NP 3.sesijas norise atstāstīta Līgotņu Jēkaba Latvijas valsts dibināšana, 329.—334.lp. un Ād. Klīves Brīvā Latvija, 294.—295.lp.
490. Public Record Office, FO 371/3316, raksts nr. 180941.
491. Public Record Office, FO 371/3316—673, nr.180941, Section 1.
492. Sal.: Bergs, A., Nacionālā politika pasaules kara laikā, Burtnieks, 1932.g. 1.nr., 6.lp.
493. Klīve, Ād., Brīvā Latvija, 312.lp., kur atrodams Līgotņu Jēkaba grāmatas vērtējums.
494. Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados, 55.—57.lp.
495. Valters, M., Lettland, seine Entwicklung zum Staat, 352.—354.lp.

496. Andersons, E., Latvijas vēsture 1914—1920, 244.lp.
497. Skalbe, K., Mazās piezīmes, 171.lp.
498. Brigadere, Anna, Dzelzs dūre, 7.lp.
499. Gossler, Alfred von, Nachlass No 98./5. Bundesarchiv Koblenz.
Sk. arī viņa piezīmju 14. un 16. lapu minētajā archīvā.
500. turpat, 19.lapa.
501. turpat. Sevišķi von Goslera 1918.g. 3.nov. iesniegums
valsts kancleram — “Die kuenftige Gestaltung des
Baltenlandes”.
502. Gossler, Alfred von, Nachlass No.98./4., viņa izstrādātais
projekts “Kuenftige Verfassung Kurlands”.
503. Rimscha, Hans, Die Staatswerdung Lettlands und das
baltische Deutschtum, 41.—43.lp.
504. Gossler, A. von, Die Kreuz-Zeitung und die russische Politik
(Vertraulich), Mitau, d.8.Febr. 1918, 8. u.c. lp.
505. (Gossler), Kurland unter deutscher Verwaltung, Mitau 1915,
15.—16.lp.
506. Mitausche Zeitung, 1917.g. 20.sept. 211.nr.
507. Mitausche Zeitung, 1918.g. 10.marta 58.nr.
508. Dišlers, K., Ievads Latvijas valststiesību zinātnē, 63.—64.lp.
509. turpat, 64.lp.
510. Gossler, A. von, Der Frieden mit Russland und die baltischen
Provinzen, Mitau, den 4. Maerz 1918, 8.lp.
511. Rimscha, H. von, Die Staatswerdung Lettlands, 33.lp.
512. Dellingshausen, Eduard von, Im Dienste der Heimat,
318.—320.lp.
513. turpat, 340.—341.lp.
514. turpat, 345.lp.
515. Sīpeles pag. agronoma J.Peizes 1968.g. 21.janv. vēstule
gr. autoram.
516. Gafencu, Grigore, Vorspiel zum Krieg im Osten, 449.lp.
517. Dzimtenes Atbalss, 1917.g.11.okt. 79.nr.
518. Klīve, Ād., Brīvā Latvija, 210.—216.lp.
519. Sal. Austras Ozoliņas 1917.g. 9.maija vēstuli prof. Forelam,
Lozannas kantona archīvs, III E 32.lieta.
520. Revue Baltique, 1918.g. 1.nr., 6.lp.
521. Revue Baltique, 1918.g. 2.nr. un 1919.g. 6./7.nr.
522. Dzimtenes Atbalss, 1917.g. 26.nr.
523. Kārlis Skalbe savu viedokli orientācijas jautājumā atkārtoja
arī Satversmes Sapulcē, Sk. 1920.g. stenogr. 664.lp.
524. Latvis, laikr., 1924.g. 25.maija 803.nr. ievadraksts.
525. Public Record Office, FO 371./3316.lieta nr. 185416.
526. Dr. Miķeļa Valtera 1963.g. 14.okt. vēstule grāmatas autoram
no Nicas.
527. Valters, M., Lettland, 346. un 350.lp.
528. turpat, 350.—352.lp.
529. turpat, 353.—354.lp.
530. Klīve, Ād., Brīvā Latvija, 361.lp.
531. turpat, 368.lp.
532. turpat, 363.—364.lp.
533. turpat, 373.lp.
534. turpat.
535. Par Nacionālās padomes likvidešanas apstākļiem sīku

- aculiecinieka aprakstu devis Ād. Klīve savos memuāros, sk. Brīvā Latvija, 355.—376.lp.
536. Dr.P.Kalniņa raksts "Kā izauga Tautas Padome" iespiests rakstu kr. "Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados", 54.—59.lp un rakstu kr. "Tautai un brīvībai", 16.—30.lp.
537. Klīve, Ād., Brīvā Latvija, 365.lp.
538. Burtnieks, 1932.g. 2.nr., 103.—104.lp. Sk. A.Berga rakstu "Nacionālā politika pasaules kara laikā".
539. Jaunākās Ziņas, 1938.g. 17.nov. 262.nr. (Pēc Rīgas radiofonā 1938.g. 16.nov. nolasītā Andreja Bērziņa vēsturiskā pārskata).
- 539.a.Sal. ar Valsts Statistiskās pārvaldes 1920.g. publicētajiem Latvijas Satversmes Sapulces vēlēšanu rezultātiem.
540. Bļodnieks, Ād., The Undefeated Nation, 148.lp.
541. Winnig, August, Am Ausgang der deutschen Ostpolitik, 13.lp.
542. Tautas Padomes 1918.g. 17.nov. protokolā pilnīgs teksts atrodams Ād. Šildes Latvijas vēsture 1914—1940, 256.lp.
543. Fragments no 1918.g. 18.novembra svinību akta protokola iespiests Atpūtas 1929.g. 263.nr., 16.lp.
544. Jaunākās Ziņas, 1937.g. 18.sept. 211.nr., sk. A.Bērziņa rakstu "Masarika dzīves epizodes".
545. Latvijas Tautas padomes politiskās platformas teksts ņemts no Satversmes Sapulces izdevuma "Latvijas Tautas padome".
546. Latvju Ziņas, 1945.g. 17.nov. 54.nr. Sk. Br.Kalniņa rakstu "Pirms 27 gadiem".
547. Jaunākās Ziņas, 1933.g. 17.nov. 260.nr. Sk. Dr.M.Valtera rakstu "Latvju tautas diena".
548. Jaunākās Ziņas, 1938.g. 17.nov. 262.nr. Sk. Dr.M.Valtera rakstu "Kopējā skatījumā".
549. Jaunākās Ziņas, 1933.g. 17.nov. 260.nr. Sk. M.Skujenieka rakstu "Latviešu tauta ir vesela".
550. Tiander, Karl, Das Erwachen Europas, 44.lp.
551. Kjellen, Rudolf, Der Staat als Lebensform, 115.lp.
552. Finnland, Geschichte und Gegenwart, 36.—41.lp.
553. Oehquist, Johannes, Das Loewenbanner, 64.—65.lp. Arī Dzimtenes Atbalss, 1917.g. 17.maija 38.nr.
554. turpat, 66.lp.
555. turpat, 72.lp.
556. Tiander, K., Das Erwachen Europas, 87.lp.
557. Maegi, Artur, Das Staatsleben Estlands waehrend seiner Selbststaendigkeit, 13.—14.lp.
558. turpat, 14.—33.lp.
559. Universitas, 1967.g. 20.nr. Sk.Edgara Andersona rakstu "Lietuviešu tautas ceļš uz neatkarību", 6.lp.
560. turpat, 10.—11.lp.
561. Citēts pēc Hansa Roosa grāmatas "Geschichte der polnischen Nation 1916—1960", 48.lp.
562. Nonācs, O. un Šreiners, V., Pēc 18. novembra, 4. lp.
563. Skalbe, Kārlis, Mazās piezīmes, 17.lp.
564. Jaunākās Ziņas, 1938.g. 17.nov. 262.nr. Sk. D.Rudzīša rakstu "Dažas epizodes no neatkarīgās valsts pirmajām nedēļām 24.lp.

565. Paegle, Spr., Kā Latvijas valsts tapa, 2. izd., 230.—233. u.c.lp.
 566. Winnig, Heimkehr, 91.lp.
 567. Plensers, Aleksandrs, Divdesmitā gadsimta pārvērtības, 187.lp.
 568. Winnig, A., Heimkehr, 61.lp.
 569. Tautas Padomes protokoli, 42.lp.
 570. Andersons, E., Latvijas vēsture 1914—1920, 345.—346.lp. —
 Sal. Gustav Noske, Von Kiel bis Kapp, 175.—179.lp.
 571. Andersons, E., op. cit. 346.lp.
 572. Cielēns, F., Laikmetu maiņā II, 26.lp.
 573. Brīvība, 1955.g. 2.nr. Sk. N.Valtera rakstu "Latvijas valsts sākums", 3.lp.
 574. Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, 123.—125.lp.
 575. Millers, V.O., Razvitije sovetskoj gosudarstvennosti v. Latvii. Arī: LPSR Zin. akad. Vēstis, kā arī Cīņas dažādi nr.
 576. Krievijas Cīņa, 1918.g. 223.nr. Arī: Sarkanais Karogs, 1918.g. 22.dec. 11.nr.
 577. turpat.
 578. Citēts pēc P.Stučkas rakstu izlases (1978.g. izd.), 317. un 319.lp.
 579. turpat, sk. P.Stučkas rakstu "Zemnieki un komūnisms", 355.—360.lp.
 580. turpat, 380.—383.lp.
 581. Stučka, Par padomju varu Latvijā, 386.lp.
 582. turpat, 167.lp.
 583. turpat, 317. un 327.lp. Arī: Latvijas Komūnas Strēlnieks, 1919.g. 1.jūl. 96.nr.
 584. turpat, 418.lp. Tas pats Stučkas atmiņu grāmatā "Pjati mesjacev socialističeskoj sovetskoj Latvii".
 585. Aizsargs, 1935.g. 6.nr. Sk. pulkv. R.Oša rakstu "Ziemeļvidzeme brīvības cīņās", 357.lp.
 586. Stučka, P., Par pad. varu Latvijā, 470.—473.lp.
 587. Kopdarbība, 1927.g. 6.nr. Sk. rakstu par Rīgas patērētāju biedrības "Brīvība" darbību.
 588. LPSR Zin. akad. Vēstis, 1964.g. 9. (206) nr., 116.lp.
 589. Rabočiņ Putj, 1917.g. 5. (18.) sept. 2.nr., kā arī Pravdas 1917.g. 54.nr.
 590. Latvijas neatkarības 15 gadu atcerei (red. Linde), 92.—93.lp.
 591. IMM, 1929.g. 5./6.nr., 34.lp.
 592. Prande, A., Latviešu rakstniecība portrejās, 361.lp.
 593. Kārklīšs, Jānis, Latvijas preses karalis, 16.lp.
 594. Lācis, Hugo, Toreiz, kad Latvijas valsts tapa, 38.—39.lp.
 595. Stučka, P., Par padomju varu Ljā, 411.lp.
 596. turpat, 413.lp.
 597. Popoff, George, Sowjetherrschaft in Europa, 277.lp.
 598. Par Latvijas nacionālā karaspēka izveidošanos Liepājas posmā — sk. plašs pārskats atrodams A.Plensnera "Divdesmitā gadsimta pārvērtības, 211.—241.lp.
 599. Tautas Padomes protokoli, 73.—76.lp.
 600. Gotfrīda Stengrevica atmiņas par Latvijas pagaidu valdības darbību Liepājā 1919.gadā (manuskripts).
 601. Kroders, A., Atmiņas, 306.—308.lp.
 602. Loefvings, A.L., Tukuma notikumu apraksts (manuskripts).

603. Kroders, A., Atmiņas, 303.lp.
604. Londonas Avīze, 1967.g. 17.nov. 1107.nr. Sk. A.Grāmatiņa atmiņu rakstu.
605. turpat.
606. Plensners, A., Divdesmitā gadsimta pārvērtības, 231.lp.
607. No J.Goldmaņa atstātiem atmiņu fragmentiem.
608. Rimscha, H.v., Die Landeswehrzeit in sowjetischer Sicht, sk. Baltische Hefte, Jg. 10 (Sonderdruck).
609. Latvijas Pagaidu valdības 1919.g. 19.apr. uzsaukuma pilns teksts atrodams Spr. Paegles gr. "Kā Latvijas valsts tapa", 277.—279.lp.
610. Laiks, 1968.g. 14.dec. 100.nr. Sk. Al. Plensnera rakstu Liepājas posms valsts tapšanā".
611. Lācis, H., Toreiz, kad Ljas valsts tapa, 43.lp.
612. Plensners, A., Divdesmitā gadsimta pārvērtības, 273.lp.
613. Goltz, Graf Ruediger von der, Meine Sendung in Finnland Baltikum, 184.lp.
614. turpat, 155.—156.lp.
615. turpat, 184.lp.
616. Niedra, Andrievs, Tautas nodevēja atmiņas I, 74.—75.lp. un II. 60.lp. Ari: Grimm, Vor den Toren Europas, 198.lp.
617. Njēdra, A., Tautas nodevēja atmiņas III, 22.lp.
618. turpat II, 124.lp.
619. turpat.
620. turpat, II, 126.—127. u.c. lp.
621. turpat, IV, sk. Niedras kabineta sēžu protokoli, 129.lp.
622. Andrieva Niedras atteikšanās raksta faksimils atrodams E.Andersona "Latvijas vēsture 1914—1920", 432.lp. — Siks A.Niedras "nolaupīšanas" apraksts atrodams J.Bankava gr. "1919. gads", 107.—133.lp.
623. Niedra, A.Tautas nodevēja atmiņas IV, 161.lp.
624. turpat, 149.lp.
625. Kaija, Ivande, Mana dienasgrāmata, 43.—45.lp.
- 625.a. Valdības Vēstnesis, 1919.g. 1.aug. 1.nr.
626. Niedra, A., Tautas nodevēja atmiņas IV, 169.lp.
627. Krīpens, A., Kalpaka bataljons un Baloža brigāde, 178.—182.lp.
628. Andersons, E., Latvijas vēsture 1914—1920, 468.lp.
629. turpat, 470.—471.lp.
630. Universitas, 1958.g. 5.nr. Sk. Dr.O.Grosvalda rakstu "Latvijas de jure atzīšana un diplomātiskais darbs Parīzē", 21.lp.
631. Rakstu krājums "Z.A.Meierovics", 132.—136.lp.
632. Nonācs, O. un Šreiners, V., Pēc 18.novembra, 101.lp.
633. TP protokoli I, 111.—112.lp.
634. LU 20 gados 1919—1939 I, 3.lp.
635. Ilustrēts Žurnāls, 1920.g. 6.nr., 4.lp.
636. Krīpens, A., Kalpaka bataljons, 189.lp.
637. Kaija, Ivande, Mana dienasgrāmata, 83.lp.
638. Daugavas kalendārs 1921, sk. J.Porieša rakstu "Par Latvijas valsti", 76.—77.lp.
- 638.a. Helmanis, H., Ciņā pret lieliniekiem, 95.lp.
639. Brante, Līlija, Latviešu sievietē, 187.lp.

640. Kaija, Ivande, Mana dienasgrāmata, 90.lp.
641. Sieviešu Palīdzības korpusa pusgada darbības pārskats, 36.—37.lp.
642. Klaustiņa, Elza, To nevar aizmirst, 104.lp.
643. Latvijas Satversmes Sapulces vēlēšanu rezultāti. VStP izd., 1920.g., sk. M.Skujenieka ievadu.
644. turpat, 5.lp.
645. turpat.
646. turpat, 6.—8.lp.
647. turpat, 14.lp.
648. Cielēns, F., Laikmetu maiņā II, 127.lp.
649. turpat, 118.—126.lp.
650. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammas 1920.g. 1.maija sēde, 2.lp.
651. Dišlers, K., Ievads Latvijas valststiesību zinātnē, 73.—74.lp.
652. Skalbe, Kārlis. Raksti. Apceres par Skalbi, vēstules un runas, 401.—402.lp.
653. Satversmes Sapulces 1920.g. 19.aug. sēde, stenogr. 490.lp.
654. Klīve, Ād., Latvijas neatkarības gadi, 14.lp.
655. Satv. Sap. stenogr., 1920.g. 31.aug. sēde, sk. J.Purgaļa runu.
656. turpat, 281.lp.
657. turpat, 544.—551.lp.
658. Brīvā Zeme, 1920.g. 12.jūn. 131.nr. Sk. rakstu "Agrārjautājums Satversmes Sapulcē".
659. Satv. Sap. stenogrammas, 1920.g. 20.aug. sēde, 553.—559.lp.
660. Aizsilnieks, A., Latvijas saimniecības vēsture, 241.lp.
661. turpat, 242.lp.
662. Brīvā Zeme, 1920.g. 1.jūl. 145.nr.
663. Aizsilnieks, A., Ljas saimniecības vēsture, 239. un tālākās lp.
664. Jaunā Dienas Lapa, 1917.g. 24.jūn. 136.nr. Sk. ievadrakstu.
665. Latvija 20 gados. Sk. A.Švābes rakstu "Agrārā reforma", 224.—226.lp.
666. Valdības Vēstnesis, 1920.g. 21.jūn. 138.nr.
- 666.a. Burtnieks, 1930.g. 7.nr., 659.—660.lp.
667. turpat.
668. Recueil des principaux Traités conclus par la Lettonie avec les Pays Etrangers 1918—1930, I, 4.—5.lp.
669. Satv. Sap. stenogr., sk. 1920.g. 2.sept. sēdes stenogr. 768.lp.
670. turpat, 778.—788.lp.
671. turpat, 768.lp.
672. turpat, 777.lp.
673. turpat, 772.lp.
674. Latvis, 1924.g. 9.sept. 889.nr.
675. Latvijas un Krievijas mierlīgums reģistrēts Tautu Savienības sekretāriātā saskaņā ar Tautu Savienības statūtu 18.—20. pantu. Uz to atsaucās Latvijas Senāta Civilais kasācijas departaments savā spriedumā, sk. lietas nr. 1066.
676. Rakstu krājums "Z.A.Meierovics", 141.—142.lp.
677. Satv. Sap. stenogrammas, 1921.g. 28.janv. sēde, 1.burtn., 34.lp.
678. Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1938.g. 4. (8.) nr. Sk. J.Vīgraba rakstu "Latvijas atzīšana de jure un uzņemšana

- Tautu Savienībā, 601.lp.
679. Citāti ņemti no J.Vigraba raksta LVI Žurnālā, 599.—600.lp.
680. Universitas, 1958.g. 5.nr. Sk. O. Grosvalda rakstu, 26.lp.
681. Dišlers, K., Ievads Latvijas valststiesību zinātnē, 91.lp.
682. Saeimas stenogrammas, 1926.g. 22.sept. sēde, 40.—43.sleja.
683. Dišlers, K., Ievads Ljas valststiesību zinātnē, 91.—92.lp.
684. Jahrbuch des oeffentlichen Rechts, Bd., 18, 1930. Sk. P.Šimana rakstu "Acht Jahre lettlaendische Verfassung", 261.lp.
685. Saeimas stenogrammas, 1926.g. 14.apr. sēde. Sk. Arv. Berga runu.
686. Dišlers, K., Ljas valststiesību zinātne, 109.—110.lp.
687. turpat, 184.lp.
688. Livlaendische Reimchronik. Ausmas Jaunzemes tulk. (The Rhyme Chronicle of Livonia), 9219.sadaļa.
689. Ķeniņš, Atis, — viņa dzeju krājums "Potrimpa zemē", Rīgā 1914.g.
690. Satv. Sap. stenogr., 1921.g., 1201.lp.
691. turpat, 1200.lp.
692. TP protokoli II, 765.lp.
693. Satv. Sap. stenogr., 1921.g. 14.okt. sēde, 1630.lp.
694. Latvija 20 gados, rakstu kr. Sk. K.Strauberga rakstu "Izglītības un kultūras politika", 258.lp.
695. Latvju Grāmata. 1925.g. 4.nr., 305.lp. Turpat sīkāki norādījumi par KF principiem pabalstu piešķiršanā.
696. turpat.
697. Latvju enciklopēdija, 12.grāmata, 1102.—1103.lp.
698. Zankevics, Juris, Atmiņas par iekšlietu ministriju (manuskripts), 1.lp.
699. Upe, Pēteris (Istajā vārdā: Berhards Lamejs), Tumšā robeža, 5.lp.
700. Latvija 10 gados. Sk. K.Ozoliņa rakstu "Izglītības ministrija", 173.lp.
701. IV Saeimas VIII sesijas 17.sēdes stenogr. Sk. J.Breikša runu, 734.sleja.
702. Tautas Tiesības, 1927.g. 17.nr., 414.lp.
703. The Jews in Latvia, Tel Aviv, 1971. Sk. Z.Michaeli rakstu "Jewish Cultural Autonomy and the Jewish School System", 186.lp. Sal. ar prof. M. Lazersona rakstu amer. žurnālā "Jewish Social Studies", 1941.g. 3.nr. 274.—276.lp.
704. Latvija 20 gados, rakstu kr., 230.lp.
705. Skujenieks, M., Latvija (3.izd.), 352. u.c. lp.
706. Universitas, 1930.g. 6.nr. Sk. E.Blanka rakstu "Sociālā doma un sociālais ideālisms", 2.lp.
707. Latviešu Juristu Raksti, 1963.g. 7./8.nr., 54.lp.
708. Plašāku pārskatu par Latvijas Senātu un tiesu iekārtu devis senātors A.Rumpēters, sk. LJR, 1973.g. 12.nr., un P.Eglītis par Ljas advokātūru, LJR, 1959.g. 1.nr.
709. Latvija 10 gados, 235.—237.lp.
710. turpat, 334.lp. Sal. A.Aizsilnieks, Ljas saimn. vēsture, 368. u.c. lp.
711. turpat, 97.lp. Sk. protokolētu liecību par 1918.g. 25. novembra

kreditiestāžu pārstāvju sēdi Rīgā.

712. Skaitļi, kas liecina. VStP izd., 23.—28.lp.
713. 3. Saeimas 1931.g. 1.maija sēdes stenogr., 107.sleja.
714. Tautas Tiesības. 1927.g. 3.nr. un 3.Saeimas 1928.g. 13.nov. sēdes stenogramma, sk. 78.—79.sleju.
715. 3.Saeimas 1929.g. 19.febr. sēdes stenogr., 386.sleja.
716. 3.Saeimas 1929.g. 5.febr. sēdes stenogr., 193.sleja.
717. 3.Saeimas 1929.g. 7.maija sēdes stenogr., 517.sleja.
718. Šilde, Ād., Ljas vēsture, 393.lp.
719. Satv. Sap. stenogr. Sk. Fr. Trasuna runu 1922.g. 7.marta sēdē.
720. 2.Saeimas 1926.g. 4.maija sēdes stenogr., 403.sleja.
721. Burtnieks, 1928.g. 11.nr., 1041.lp.
722. Zālite, P., Kā Latvija tapa, 5.lp.
723. Monografija "Jānis Čakste". Sk. K.Zariņa atmiņu rakstu, 113.lp.
724. Daugava, 1929.g. 11.nr., 1376.lp.
725. Austrums, 1928.g. 7.nr. Sk. K.Skalbes rakstu.
726. Bērziņš, Alfreds, Labie gadi, 124.—125.lp.
727. turpat, 125.lp.
728. Latvijas republikas Saeimas vēlēšanas 1931.g. VStP izd., XII—XIII lp.
729. Stērstu Andreja Kopoti raksti, 272.lp.
730. IMM, 1934.g. 4.nr., 347.—349.lp. Sk. L.Adamoviča rakstīto nekrologu.
731. Latvis, 1934.g. 3713.nr.
732. Universitas, 1962.g. 9.nr. Sk. Rich. Zariņa rakstīto nekrologu, 58.lp.
733. Citēts pēc H.Tichovska sastādītā rakstu krājuma "Biskaps Jāzeps Rancāns, dzīve un darbs, 71.lp.
734. turpat, 143.lp. Sk. Jāņa Klīdzēja atmiņu rakstu.
735. Rigasche Rundschau, 1936.g. 1.apr. 76.nr. Arī žurnāls Ceļš, 1938.g. izd., kur ievietots Dr.theol. E.Rumbas raksts.
736. Trimdas rakstnieki II, 92.lp.
737. Latvju rakstniecība portretējās, 344.lp.
738. Cīņa, 1968.g. 15.nov. 267.nr. Sk. Andreja Baloža rakstu.
739. Vēstis, ZA izd., 1968.g. 4.(249.) nr., 51.—56.lp.
740. Kārļa Dzelziša apliecinājums šīs gr. autoram 1977.gadā Minsterē.
741. Latvis, 1934.g. 28.jūn. 3794.nr.
742. Latvis, 1933.g. 4.nov. 3599.nr., 2.lp.,
743. Vēstis, ZA izd., 1965.g. 8.(217.) nr. Sk. E.Žagara rakstu.
744. Satv. Sap. 1921.g. 12.okt. sēdes stenogr., 1608.lp.
745. Latvijas Senāta Kriminālā kasācijas departamenta spriedumu un tēžu pilnīgs kopoījums, sk. 562.—564.lietu.
746. Sējējs, 1939.g. 3.nr. Sk. K. Praula rakstu "Aizsargu organizācijas problēmas", 235.lp.
747. turpat.
748. Spekke, A., Tautu brīvība un tautu gods. Sk. Brīvības pieminekļa gadagrāmata 1934.g., 88.lp.
749. Skalbe, K., Mazās piezīmes, 290.lp.
750. Daugava, 1929.g. 10.nr. Sk. J.Lapiņa rakstu, 1224.lp.
751. Latvju Grāmata, 1926.g. 2.nr., 135.lp.
752. Latvju Grāmata, 1923.g. 8.nr., 65.lp.

753. Rudzītis, Jānis, Starp provinci un Eiropu, 21.lp.
754. turpat.
755. turpat, 25.lp.
756. Virza, Edvarts, Latviešu lirika pēdējā gadu desmitā. Rakstu krājumā "Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados", 635. un 638.lp.
757. Goba, Alfreds, Proza 10 gados, iepriekš minētajā krājumā, 639.lp.
758. Blese, Ernests, Latviešu literāriskā valoda, rakstu kr. Latvieši II, 395.lp.
759. Sējējs, 1936.g. 7.nr.
760. Vītols, Jāzeps, Latvju mūzika. Sk. rakstu kr. Latvieši II, 448.—449.lp.
761. Burtnieks, 1930.g. 6.nr., 564.lp.
762. Universitas, 1973.g. 31.nr., 7.lp.
763. Monogr. "Z.A.Meierovics". Sk. A. Gulbja rakstu, 217.lp.
764. Sējējs, 1936.g. 12.nr., 1360.lp.
765. Vītols, Hugo, Marta pali, 277.lp.
766. Citēts pēc Vītola Marta pali, 282.lp.
767. Rīga kā Latvijas galvaspilsēta, 715.—716.lp.
768. Dailes teātra 10 gadi (Rīgā, 1930), 115.lp.
769. Skujenieks, M., Latvija starp Eiropas zemēm, 82.—83.lp.
770. Skaitļi, kas liecina, 10.lp.
771. Latvijas republika 10 pastāvēšanas gados. Sk. A.Gobas rakstu par grāmatniecību, 644.lp.
772. Skujenieks, M., Latvija starp Eiropas zemēm, 84.—85.lp.
773. Latvis, 1931.g. 15.sept. 2962.nr. Sk. Arv. Berga ievadrakstu.
774. Brīvā Zeme, 1936.g. 5.dec. 277.nr. Sk. J.Lapiņa ievadrakstu.
775. 3. Saeimas stenogr., 1929.g. 26.apr. sēde, 343.sleja.
776. 3.Saeimas stenogr., 1929.g. 26.apr. sēde, 352.sleja.
777. Kārklīņš, J., Latvijas preses karalis, 108.lp.
778. turpat, 251.lp.
779. Citēts pēc IMM 1930.g. 10.nr., 352.—353.lp.
780. Latvis, 1928.g. 19.aug. 205.nr.
781. Diplomatens-Zeitung, 1929.g. 24.nr. Sk. Hans-Joachim von Neuhaus'a rakstu "Was koennten uns die Baltischen Staaten sein?"
782. Universitas, 1958.g. 5.nr. Sk. A.Dinberga apceri par Dr.Alfredu Bīlmani, 114.—116.lp.
783. IMM, 1927.g. 3.nr., 200.lp.
784. Geschichte der Diplomatie, 3.izd., 137., 418. un 421.lp.
785. Valdības Vēstnesis, 1920.g. 14.jūn. 132.nr.
786. Universitas 1932.g. 10.(42.) nr. Sk. A.Raudsepa u.c. rakstus.
787. Burtnieks, 1931.g. 9.nr. Sk. Arv. Berga rakstu, 775.lp.
788. turpat.
789. turpat, 781.lp.
790. Burtnieks, 1929.g. 5.nr., 390. u.c. lp.
791. Baltisches Almanach 1928, sk. Dr.A.Bīlmaņa rakstu, 92.lp.
792. Tautas Tiesības, 1927.g. 8.nr., 230.lp.
793. Jaunākās Ziņas, 1934.g. 19.marta nr.
794. Latvijas Ērgļi, žurnāls, 1931.g. 1./2.nr. Sk. P.Laša rakstu "Latvijas gadi", 13.lp.
795. Politiski dienas jautājumi, rakstu serija, nr.1., RLB izd. Sk.

- tur iespiesto Gustava Celmiņa priekšlasījuma tekstu "Vai Saeimas darbība atbilst tautas vajadzībām", 36.lp.
796. Baltische Monatshefte, 1932.g. sept. nr. Sk. Helmuta Stegmana rakstu "Gedanken zur Verfassungsreform".
797. Zemnieku gada grāmata 1928. gadam. Sk. Ed. Virzas dzejas vārsmu "Lūgšana".
798. Burtnieks, 1930.g. 12.nr. Sk. Ed. Virzas rakstu "Domas Latvijas 12 gadu pastāvēšanas svētkos".
799. Sk. Edvarta Virzas apceri rakstu kr. "Kārlis Ulmanis 60 gados", 274.lp.
800. 4. Saeimas stenogramma, 1933.g. 3.nov. sēde, 292.—293. sleja
801. turpat, 299.sleja.
802. 4. Saeimas stenogrammas, 1934.g.4.maija sēde, 68. un 124.sleja
803. 4.Saeimas stenogr., 1933.g. 7.nov. sēde, 348.—349.sleja.
804. 4.Saeimas stenogr. 1934.g. 4.maija sēde, 71.—73.sleja.
805. 4.Saeimas stenogr., 1933.g. 3.nov. sēde, 318.sleja.
806. turpat, 1933.g. 10.nov. sēde, 375.sl.
807. turpat, 366.sl.
808. turpat, 403.—407.sl.
809. 4.Saeimas stenogr., 1934.g. 8.maija sēde, 166.sl.
810. turpat, 4.maija sēde, 83.sl.
811. Valdības Vēstnesis, 1939.g. 16.maija 109.nr.
812. Saruna ar Alfredu Bērziņu Katskiļos, 1973.g. novembrī, PBLA sesijas laikā.
813. Lejiņš, J., Mana dzimtene, 99.lp.
814. Bērziņš, Alfreds, Labie gadi, 152.lp.
815. Bastjānis, V., Gala sākums, 33.—38.lp.
816. Kultūras darbinieka Alfreda Stāka liecība gr. autoram par apstākļiem Liepājas koncentrācijas nometnē.
817. Bastjānis, V., Gala sākums, 26.lp.
818. Klīve, Ād., Latvijas neatkarības gadi, 361.lp.
819. Kroders, R., Latvijas atdzimšana, 17.lp.
820. Sējējs, 1939.g. 7. un 8.nr. Sk. A.Aļņa rakstu "No parlamentārisma uz autoritāru vadonības valsti", 809.—810.lp.
821. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938.g. 1.nr. 64.—65.lp.
822. Universitas, 1938.g. 1.marta 4.(126.) nr., 101.lp.
823. Aizsargs, 1936.g. 7./8.nr., K. Dišlera raksts.
824. Aizsargs, 1936.g. 12.nr., 803.—805.lp.
825. Jaunākās Ziņas, 1939.g. 23.dec. 292.nr.
826. IMM, 1936.g. 5./6.nr., 584.lp.
827. Roberta Liepiņa norādes šis gr. autoram 1962.g. Ludvigsburgā.
828. IMM, 1936.g. 10.nr., 410.lp.
829. Rigasche Rundschau, 1937.g. 12.apr. 82.nr., Sk. rakstu "Ein Jahr Staatspräsidentenschaft", kā arī 1938.g. 11.apr. nr. rakstu "Der 11.April".
830. Audzinātājs, 1936.g. 4.nr., 241.—242.lp.
831. Unams, Žanis, Laiku atspulgā, 26.lp.
832. Jaunākās Ziņas, 1939.g. 204.nr. K.Veidnieka runas atreferējums.
833. Pieci gadi, 1934. 15.V.—1939.g. 15.V., 10.lp.
834. Raksti par jauno valsti. Sk. Prezidenta Ulmaņa runas, 7.—9.lp.
835. Pieci gadi, 11.lp.
836. Pieci gadi, 14.lp.

837. turpat, 38.lp.
838. Skaitļi, kas liecina, 11.lp.
839. Valdības Vēstnesis, 1936.g. 13.nr.
840. Otrais gads. Sk. J.Auškāpa rakstu "Mūsu kultūras progress", 279.lp.
841. Latvija 20 gados. Sk. K. Strauberga rakstu, 250.—251.lp.
842. Rigasche Rundschau, 1939.g. 31.aug. 197.nr.
843. Pieci gadi, 64.lp.
844. LU 20 gados, 15.lp.
845. Latvis, 1934.g. 9.sept. 3867.nr.
846. IMM, 1936.g. 1.nr., 80.—83.lp.
847. Jaunākās Ziņas, 1936.g. 17.nr.
848. Daugava, 1939.g. 1.nr.
849. Raksti par jauno valsti, 86.—89.lp.
850. Kreicers, H., Ceļi un gājēji, 280.—282.lp.
851. Treji Vārti, 1975.g. 47./48.nr., 7.lp. Sk.Artura Plauža atmiņas.
852. Ignata Blazeviča liecība šīs gr. autoram.
853. Sējējs, 1938.g. 10.nr., 1103.lp.
854. Vārds, LPB mēnešraksts, 1938.g. 12.nr., 580.lp.
855. Kārkliņš, Jānis, Preses karalis, 215.—217.lp.
856. Trešais gads (Letas izd.), 200.lp.
857. Valdības Vēstnesis, 1938.g. 12.maijā 106.nr.
858. Aizsilnieks, A., Latvijas saimniecības vēsture, 770.lp.
859. Otrais gads (Letas izd.), 244.lp.
860. Valdības Vēstnesis, 1940.g. 29.apr. 96.nr.
861. Latvian Economic Review, 1938.g. 2.(10.) nr., 12.lp.
862. Rigasche Rundschau, 1936.g. 2.janv. un vēlākie nr.
863. Aizsargs, 1936.g. 5.burtn. Sk.A.Krodera rakstu "15.maijs", 318.lp.
864. Bērziņš, Alfreds, Labie gadi, 245.lp.
865. Lejiņš, Jānis, Mana dzimtene, 172.lp.
866. Skujenieks, M., Latvija, 335.—340.lp.
867. Aizsilnieks, A., Latvijas saimniecības vēsture, 527.—528.lp.
868. Zalts, A., Centieni un sasniegumi, 150.lp.
869. Aizsilnieks, op. cit., 256.lp.
870. Citēts pēc Aizsilnieka Ljas saimn. vēsture, 256.lp.
871. Aizsilnieks, op. cit., 419.—420.lp.
872. turpat, 582.lp.
873. turpat, 829.lp.
874. Pieci gadi (Letas izd.), Sk. A.Zalta rakstu, 71.lp.
875. Aizsilnieks, A., op. cit., 832.lp.
876. Pieci gadi (Letas izd.), 73.lp.
877. Brīvā Zeme, 1940.g. 12.janv. 9.nr.
879. Latvju enciklopēdija, 1.burtn., 39.lp.
880. Brīvā Zeme, 1940.g. 5.janv. 4.nr.
881. Skaitļi, kas liecina, 26. un 29.lp.
882. Skujenieks, M., Latvija starp Eiropas zemēm, 148.—149.lp.
883. Ekonomists, 1938.g. 2.nr., 69.—70.lp.
884. Newman, Bernhard, The New Europe, 1942.g. izd.
885. Skujenieks, M., Latvija, 659.lp.
886. Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā, 477.lp.
887. turpat.
888. Sauksme, 1948.g. 3./4.nr., Sk. A.Švābes rakstu "Latviešu vēsturnieku uzdevumi trimdā", 3.lp.

PERSONU SARAKSTS

- Ābers, Benno 15.
 Adamovičs, Ludis 11, 87, 215,
 253, 304, 321.
 Ādamsons, Ēriks, 327.
 Ādamsons, Kārlis 151.
 Aizsilnieks, Arnolds 334, 335.
 336.
 Aizupis, Kārlis, 16, 17.
 Akmentiņš, Osvalds 122.
 Akuraters, Jānis 43, 44, 48, 49,
 53, 65, 84, 105, 142, 286.
 Albats, Hermanis 274.
 Alberings, Arturs 224, 254.
 d'Albērs, Eižens 279.
 Alberts, Fr. 80.
 Aleksandrs I, krievu ķeizars 75.
 Aļeksejs, Krievijas tronmant-
 nieks 131.
 Alksnis, A. 253.
 Alksnis, Ādams 293.
 Alnis, A. 317.
 Alunāns, Ādofs 12, 16, 17.
 Alunāns, Juris 20, 22, 23, 24,
 26, 28, 32.
 Andrejanovs, Viktors fon 124.
 Ansbergs, J. 151, 276.
 Antons, Mārtiņš 142, 226.
 Apine, Ilga 72, 137.
 Apšiniks, P. 129.
 Apsītis-Apsesdēls, A. 48.
 Arbuzovs, Leonids 253, 324.
 Arčiševskis 182.
 Arnis (arī: Runcis), Ernests 48.
 Āronu Matīss 87, 254.
 Asaris, Hermanis 80.
 Asars, Jānis 54, 66.
 Aspazija 42, 64, 84, 115, 118,
 219, 227, 250, 285, 286, 300,
 326.
 Ašmanis, Pauls 142.
 Augenbergs, Ezerietis 80.
 Augstkalns, Alvils 85.
 Auseklis (Krogzemju Mikus)
 26, 83, 295.
 Auškāps, Jūlijs 322, 325.
 Auzāns, Andrejs 108.

 Bachmanis, Kristaps 50, 103,
 142, 176, 267.
 Bachmetjevs 240.
 Balfūrs, sērs Arturs Džeimss 148
 Balodis Francis 297, 304.
 Balodis, Jānis 199, 208, 209,
 210, 314, 317, 319.
 Balodis, Kārlis 22, 212, 216,
 266, 299.
 Balodis, Pēteris 33.
 Bankavs, Jānis 104.
 Barons, Krišjānis 20, 21, 22, 23,
 24, 26, 28, 57, 79, 85, 86, 194,
 285, 296.
 Bauers, Oto, 71.
 Bastjānis, Voldemārs 55, 70,
 128, 314.
 Baumanis, Arturs 293.
 Baumaņu Kārlis 30, 67.
 Bazanavičs, Jons 33, 181.
 Bebels, Augusts 36, 40, 52.
 Bedels, Moriss 292, 303.
 Benedikts XV, pāvests 274.
 Benešs, Eduards 182.
 Benjamiņš, Antons 327.
 Benuss, Rūdolfs 151.
 Bergģis, Pēteris 267, 306.
 Bergmanis, Fr. 40.
 Bergs, Arveds 55, 79, 99, 104,
 142, 149, 155, 157, 158, 164,
 176, 211, 226, 256, 267, 277,
 298, 303, 305, 306.
 Bermonts-Avalovs, Pavels 166,
 216, 217, 219, 276.
 Bērziņš, Alfreds 270, 312, 313,
 318, 319, 332, 333, 342.
 Bērziņš, Andrejs 155, 164, 165.
 Bērziņš, Arturs 78.
 Bērziņš, Ludis 84, 293.
 Bērziņš-Ziemelis, Jānis 193.
 Bija, Augusts 293.
 Bilmanis, Alfreds 302.
 Bīmanis, Mārtiņš 253, 304.
 Bīlenšteins, Augusts 29, 32.
 Bīne, Jēkabs 292, 293.
 Birkerts, Antons 35, 38.
 Birznieks, A. 282.
 Birznieks-Upītis, E. 86.
 Bisenieks, Jānis 77, 89, 93, 94,
 95.
 Blanks, Ernests 19, 23, 24, 25,
 27, 49, 50, 70, 107, 133, 134,
 135, 258.
 Blaumanis, Rūdolfs 84, 131,
 132, 285, 276, 294.

- Blese, Ernests 125, 253, 288, 304.
 Bļodnieks, Ādolfs 311.
 Blumbergs, Jānis 183, 202, 337.
 Bobrikovs, N.I. 179.
 Boduēns de Kurtenē, Jans (Baudouin de Courtenay) 125.
 Bokalders, Jānis 63, 254.
 Borkovskis, Oskars 198, 199, 201, 205, 206.
 Bovē (Bovet), Pjērs 124.
 Bredrichs, Silvio fon 65, 98.
 Breikšs, Jānis 267, 270.
 Breikšs, Leonids 269.
 Brēmers, Arvīds 58, 59, 61, 142, 211.
 Brežgo, Boļeslavs 50, 51.
 Briāns (Briand), Aristīds 237, 303.
 Bridels (Bridel), Ph. 124.
 Brigadere, Anna 84, 152, 285, 286, 294.
 Briedis, Fridrichs 219.
 Brimmers, fon 198.
 Brīvzemnieks, Fricis 26, 28.
 Brusovs, Valerijs 124.
 Bružs, Miķelis 151.
 Buduls, Hermanis 253.
 Bukšs, Miķelis 129.
 Burdelēns (Bourdelain), Moriss 303.
 Burkevics, K. 62.
 Buševics, Ansis 197, 232, 334.
 Butuls, Ādams 82, 135, 151.
 Buvjē (Bouvier), Bernards 124.

 Celmiņš, Gustavs 307, 320.
 Celmiņš, Hugo 224, 254, 305.
 Celms, Jūlijs 214.
 Celms, Kārlis 318.
 Celms, Teodors 304.
 Cielēns, Felikss 38, 39, 40, 42, 49, 51, 53, 54, 55, 111, 114, 115, 157, 187, 211, 222, 235, 238, 303.
 Cimze, Jānis 29.
 Cīrulis, Ansis 293.

 Čakste, Jānis 17, 31, 56, 58, 60, 61, 73, 74, 89, 101, 104, 128, 142, 147, 157, 168, 171, 209, 210, 222, 225, 227, 237, 238, 260, 266, 268, 276, 277, 285.
 Čakste, Justīne 101, 218.
 Čanka, Līna 218.
 Čemberlens (Chamberlain), Ostens 301.
 Čieza (Chiesa), Frančesko 124.
 Čikste, Anastasija 118.

 Dāle, Pauls 107.
 Dambergs, Valdemārs 95, 286.
 Daniševskis, Jūlijs 55, 123, 137, 184, 189, 193.
 Dārziņš, Volfgangs 290.
 Dašinskis 182.
 Dauge, Aleksandrs 38, 39, 253, 327.
 Dauge, Pauls 36, 38, 40, 42, 128.
 Dāvis, Jānis 327.
 Dēbners, T. 31.
 Degļavs, Augusts 27, 29, 84, 150, 151.
 Deņikins, Antons 149.
 Dermanis, Vilis 42, 48, 71, 221, 252.
 Dinbergs, Alfreds 270.
 Dinbergs, Anatols 302.
 Driķis, Bernhards 26.
 Dišlers, Kārlis 153, 240, 241, 244, 270, 318, 327.
 Dobelis, Ādolfs 142.
 Dombrovskis, Augusts 55, 323.
 Dopkeviča, Helena 135.
 Dorbe, Fricis 78.
 Dravnieks, Jēkabs 86.
 Drevs, V. 131.
 Dulbe, Aleksandrs 50.
 Dumergs (Doumergue), Emils 119, 124, 125, 126, 155, 157, 237.
 Dunsdorfs, Edgars 253.
 Dzelzītis, Kārlis 138, 223, 278, 327.
 Dzenis, Burkards 293.
 Dzēns, baznīckungs 89.
 Dziļleja, Kārlis 138, 327.

 Edlunds, N.D. 202.
 Egle, Kārlis 79.
 Eglītis, Pēteris 259.
 Eglītis, Viktors 84, 95.
 Einbergs, Jānis 18.
 Einhorns, Pauls 10.
 Ekarde-Skalberga, Elfrīda 287.

- Eliass, Kristaps 55.
 Emerijs (Amery), L.S. 303.
 Endrupis, Rūdofls 187.
 Endzelīns, Jānis 85, 86, 89, 93,
 253, 286, 288, 289, 297, 304,
 342.
 Ērčs (Urch), Redžinalds 301.
 Eriņš (revolūcionārs) 59.
 Erio (Herriot), R. 303.
 Esenbergis, Jānis 84.
 Everts, advokāts 17.

 Feldmanis, Ēriks 212.
 Felsbergs, Ernests 253.
 Ferjērs (Ferriere), Adolfs 124.
 Ferjērs (Ferriere), Luijs 124,
 127.
 Fišers, V. 253.
 Fleišers, Gustavs 212.
 Fogelmanis, Nikolajs 212.
 Forels (Forel), Augusts 119,
 121, 124, 125, 126, 157.
 Franklēns-Buijons 211.
 Fransuā (François), Aleksis
 124, 127.
 Freibergs 89.
 Freidenfelds, Fricis 122, 123.
 Freivalds, Edmunds 239.

 Gafenku, Grigors 155.
 Gailītis, Markus 202, 226, 230,
 231, 235.
 Gerlachs, Helmutš fon 213.
 Gerutis, Alberts 241.
 Giannini, Amedeo 241.
 Ģinters, A. 322.
 Ģinters, K. 78.
 Glīdzinš, Kr. 106.
 Goba, Alfrede 27, 35, 277, 288,
 295, 327.
 Gobiņš, Miķelis 259.
 Golcs, Rīdigers fon der 166,
 196, 197, 202, 203, 205, 206
 208, 209, 212, 213.
 Goldmanis, Jānis 96, 97, 98, 99,
 101, 103, 106, 128, 129, 141,
 142, 146, 150, 155, 156, 162,
 164, 176, 183, 196, 204, 206,
 214, 219, 224, 271.
 Golts, Dāvids 151, 174.
 Gopers, Miķelis 297.
 Gorkijs, Maksims 124
 Goslers, Alfrede fon 151, 152,
 153.
 Grāmatiņš, Antonijs 197, 203.
 Grapmanis, R. 253.
 Graudiņš, J. 259.
 Grenārs, franču diplomāts 237.
 Grimms, Roberts, 124, 127.
 Grīnbergs, Teodors 61, 273,
 275.
 Grīns Jānis 294.
 Grīns (Greene), Voriks 204, 214.
 Grīnvalds 89.
 Grišāns, Jānis 87, 129, 211.
 Grocijs (Grotius), Hugo 10.
 Grosbergs, Oskars 287.
 Grosvalds, Fridrihs 57, 58, 61,
 164.
 Grosvalds, Olgerds 164, 210,
 211, 212, 237.
 Grotš, Jānis 294.
 Gubenis, Aleksandrs 320.
 Gulbis, Ansis 85, 286, 291, 295,
 296.
 Gulbis, Vilis 216, 334.
 Gunarsons, Gunars 297.

 Hamsuns, Knuts 296.
 Hāze, Hugo 151, 213.
 Hedenštrēms, Alfrede fon 61,
 62.
 Heidemans, vācu virsnieks 165.
 Herders, G.F. 286.
 Hermanovskis, Teodors 183,
 197.
 Hertlings, G. fon 153, 154.
 Hinnoms, igauņu virsnieks 138.
 Hiršs-Gaigala, Konstantīns 79.
 Holcmanis, Vilis 223.
 Hornborgs, Haralds 297.
 Hovards, Esmē 212.

 Indriksons 78.
 Irbe, Kārlis, bīskaps 272, 273.

 Jankavs, Jānis 83.
 Jansons-Brauns, Jānis 38, 39,
 40, 41, 54, 55, 63, 70, 83.
 Jansons, Kārlis 293.
 Jaunsudrabiņš, Jānis 100, 285,
 286, 287, 293, 314.
 Jende, Ādams 271.
 Johansons, Andrejs 23.
 Johansons, Gothards 15.
 Juraševskis, Pēteris 62, 183,

- 255, 259, 267.
 Jurevičs, Pauls 253.
 Jurjāns, Dr. 32.
 Jurjāns, Andrejs 30, 290.
 Jurjāns, Augusts 79.
 Jurjāns, Pāvuls 82.
- Kaija, Ivande (Tonija Lūkina) 208, 216, 218.
 Kaktiņš, Kristaps 19.
 Kalējs, Andrejs (revolūcionārs) 59.
 Kalējs, Jūlijs 59.
 Kalniņa, Klāra 227.
 Kalnings, Ringolds 262.
 Kalniņš, Alfreds 83, 289.
 Kalniņš, Augusts 225.
 Kalniņš, Bruno 51, 169, 216, 223, 265, 314.
 Kalniņš, Juris 31.
 Kalniņš, Juris, red. 79.
 Kalniņš, Krišjānis 26, 27, 32.
 Kalniņš, Nikolajs 223.
 Kalniņš, Pauls 140, 150, 151, 158, 163, 164, 172, 174, 213, 262, 314.
 Kalpaks, Oskars 186, 203, 204, 285.
 Kambala, Staņislavs 142, 176, 227.
 Kampe, Andrejs 194.
 Kampe, P. 253.
 Kāpostiņš, Ā. 12, 15, 203.
 Kārkliņš, Jānis 194, 327.
 Kārkliņš, Kārlis 62.
 Kārkliņš, Oto 141, 193.
 Kārlis, Austroungārijas ķeizars 165.
 Karlsbergs, Ernests 63.
 Kasparsons, Kārlis 39, 183, 196, 226.
 Kaudzītes, brāļi 32.
 Kazričs, Eduards 62.
 Kempis, Francis 88, 90, 92, 129, 227, 267.
 Keņiņa-Rūmane, Anna 48, 115, 118, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 157, 217.
 Keņiņš, Atis 53, 85, 142, 175, 216, 246, 303, 327.
 Kerenskis, Aleksandrs 140, 156, 179.
 Ķīkauka, Pēteris 253, 304.
- Kindzulis, Jēzups 90.
 Kinens (Keenan), A. 209.
 Kisters, vācu virsnieks 165.
 Kjellēns, Rūdolfs 178.
 Klaparēds (Claparede), Eduards 124.
 Kļaviņš-Elanskis, Jānis 121.
 Klemanso, (Clemenceau), G. 211.
 Klerks (Clerc), Čarlijs 124.
 Klevers, K. 151.
 Klīve, Ādolfs 56, 63, 136, 142, 143, 149, 162, 163, 176, 224, 229, 314.
 Kolbuševskis, Staņislavs 287.
 Kolčaks, admirālis 149, 156, 276.
 Konstantīns Nikolajevičs, lielkņazs 254.
 Konts, Ogists 308.
 Krastiņš, K. 122.
 Kreicbergs, Jānis 58, 59, 60, 61, 79, 142, 155, 176.
 Kripens, Arvids 216.
 Krodērs, Arturs 142, 197, 219, 332.
 Krodērs, Jānis 65.
 Krodznieks, Jānis 17, 18.
 Kronbergs, Richards 314.
 Kronvalds, Atis 16, 20, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 66, 67, 73, 91.
 Krūmiņš, Vilis 293.
 Krusa, Felikss 104.
 Krūza, Kārlis 50.
 Kubļinskis, Bernhards 267.
 Kuga, Jānis 83, 291, 293.
 Kullis, Ferdinands 117.
 Kundziņš, Ādolfs 275.
 Kundziņš, Kārlis (arī: Vecais Kundziņš) 31, 66.
 Kundziņš, Kārlis 66, 253.
 Kundziņš, Pauls 253, 293, 302, 324.
 Kuršēvics, Kārlis 128, 138, 151.
 Kvisis, Alberts 101, 142, 212, 225, 254, 284, 319, 329.
- Lācis, Vilis 289, 327.
 Lagerlefa, Zelma 296.
 Laicēns, Linards 135, 264, 277, 278.
 Laidoners, Johans 205.
 Laimiņš, E. 314.
 Laizāns, Ontons 90.

- Lamejs (Lamey), Bernhards 256, 279, 301.
 Lapa, Jēkabs 15.
 Lapas Mārtiņš 84.
 Lapiņš, Jānis 81, 96, 104, 110, 133, 134, 142, 286, 299.
 Lapiņš-Merts, Kārlis 236.
 Laube, Eižens 86, 330.
 Laurinovičs, Apolonija 129.
 Lazersons, Maksis 240, 266, 314.
 Lēbers (Loeber), Augusts 253, 259, 297.
 Leikarts, P. 314.
 Leimanis, Eižens 304.
 Lejiņš-Leja, Jānis 313, 333.
 Lejniēks, Edgars 304.
 Leņins 44, 52, 117, 137, 178, 190.
 Lēvenšterns, muižnieks 14.
 Lībnechts, Kārlis 52.
 Līdumnieks, J. 122, 123.
 Liepiņš, Aleksandrs 116, 117, 118, 121.
 Liepiņš, Roberts 319.
 Līgotņū Jēkabs (Jēkabs Roze) 66, 67, 69, 142, 149, 215.
 Lilienfelds, P. fon 66, 67.
 Lindiņš, Rudolfs 223.
 Līpiņš, P. 129.
 Līvens, Anatols 205.
 Loefvings, A.L. 203.
 Ļubičs de Labunovas Milošs 157.
 Luksemburga, Roza 52.
 Luria, Grigorijs 165.
 Ļovovs, G.J. 135, 180.

 Madernieks, Jūlijs 293.
 Maiers, vācu leitnants 165.
 Maldonis, Voldemārs 89, 304.
 Malta, Nikolajs 304.
 Manaseins, Nikolajs 17, 18, 31, 67.
 Manns, Tomass 303.
 Manteifels, Kārlis fon 98.
 Marholma, Laura 13, 124.
 Markovs II (Valsts domnieks) 98.
 Markss 41, 43.
 Martna, Kārlis 117.
 Martna, Miķelis 117.
 Masariks, Tomass G. 168, 182.

 Māteru Juris 26, 27, 68.
 Mečvejs (Machway), Roberts 301.
 Mediņš, Jānis 289.
 Meierovics, Zigfrīds 81, 128, 129, 140, 141, 142, 147, 148, 158, 171, 176, 183, 210, 211, 212, 219, 224, 235, 236, 237, 238, 254, 255, 274, 283, 285, 291, 302, 303, 333, 344.
 Meiers (revolūcionārs) 59.
 Meijē (Meillet), Antuans 124, 125, 126.
 Mekelins, Leopolds 75.
 Melders, Emīls 293.
 Mellvils, Viljams 165, 198.
 Melngailis, Emīls 290.
 Mendērs, Fricis 151, 170, 186, 187, 212, 214, 235, 310.
 Merķēls, Garlībs 11, 46.
 Meurons (de Meuron), A. 125.
 Miglinīks, Pēteris 12.
 Miķelsons, Kārlis 32.
 Milēnbachs (Muehlenbachs), Kārlis 85, 89, 252, 297.
 Millers, Hermans 213.
 Millers, Visvaris 190.
 Minka, E. 122.
 Mobērs, Kamīlls 286.
 Mobērs, Pols 286.
 Monfors (de Monfort), Anri 301.
 Morbergs, Kristaps 25, 323.
 Morels (Morel), Aleksandrs 124.
 Morio (Moriaud), Pols 124.
 Muņķens, Alberts 40.

 Nabokovs, S.D. 78.
 Nameitis 246.
 Niedra, Andrievs 55, 84, 155, 200, 201, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 275, 276, 277.
 Nikolajs II 56, 59, 61, 81, 131, 132.
 Nolkens, Georgs, barons 19.
 Nonācs, Oto 142, 172, 182, 225, 266, 267.
 Norītis, Oskars 293.
 Nulēns (Noulens), Žozefs 147, 212.
 Nuolivara, Auni 296.
 Nusbergers, M. 253.

 Ogrīņš, Emīls 128.

- Olavs, Vilis 26, 35, 55, 78, 79,
 82, 89, 93, 104, 105, 149, 254,
 Oliņš, leitnants 263, 264.
 Orbisons, Dr., amerikāņu
 pārstāvis 217.
 Ozē (Hauser), Anrī 126, 157,
 300.
 Ozoliņa-Krauze, Austra 115,
 116, 117, 157, 217,
 Ozoliņš, Kārlis (Valsts dom-
 nieks) 58, 59, 61, 259.
 Ozoliņš, Kārlis, Skolu dep. di-
 rektors 254, 257.
 Ozols, Arturs 226.
 Ozols, Jānis 54, 62, 65, 91.

 Pabērzs, Juris 129.
 Paegle, Spricis 151, 176, 183,
 185, 214, 216.
 Palcmanis, Jānis 142.
 Paļeviča, Milda 119.
 Palmieri, A. 303.
 Parī (Paris), Džēms 124.
 Pastors, Alfons 311.
 Pauļuks, Jānis 254.
 Pauļuks, Kārlis 142, 225, 232.
 Pāvils, Krievijas troņmantinieks
 17.
 Pelcis, E. 122.
 Penlevē (Painleve), Pols 124, 125
 Peretti, franču grāfs 237.
 Perls, poļu politiķis 182.
 Petefijs (Petoefi), Aleksandrs
 285.
 Pētermanis, Ģederts 110.
 Pētersons, Kārlis 184, 193.
 Petremans, Žils 124.
 Pfeffers, vācu virsnieks 198,
 200.
 Pilsātnieks, Jēkabs 32,
 Piļsudskis, Jozefs 37, 52, 182.
 Pīpiņa, Berta 270.
 Pīpiņš-Vizulis, Ermanis 80.
 Pīps, Ants 157.
 Planks, Maksis 305.
 Plattens, Fricis 52.
 Pļavenieks, Pāvils 32.
 Plensners, Aleksandrs 94, 98,
 185, 197, 204, 205, 254, 327.
 Plēpis, Jānis 293.
 Pliekšāne, Dora (vēlāk: Stučka)
 36, 37.
 Plūdonis, Vilis 84, 285, 296.

 Poelchaus, P. 273.
 Pommers, Jānis 266.
 Porietis, Jānis 216, 327.
 Poruks, Jānis 84, 285, 286.
 Prauls, Kārlis 280, 281.
 Priedkalns, Andrejs 63.
 Pumpurs, Andrejs 16, 17, 32,
 83.
 Punga, Hermanis 36, 41.
 Purgals, Jānis 230, 266.
 Puriņš, Kārlis 183, 196, 214.
 Purlicis, Matīss 32, 33.
 Purvīts, Vilhelms 82, 215, 292.
 Pusta, Kārlis 157, 237.

 Radziņš, Pēteris 216, 283.
 Rainis 35, 36, 37, 40, 41, 42, 49,
 50, 55, 65, 72, 73, 82, 83, 84,
 85, 105, 108, 111, 114, 115,
 116, 117, 118, 121, 192, 216,
 222, 250, 278, 285, 286, 288,
 294, 295, 300, 327.
 Ramans, G. 304.
 Rancāns, Antons 311.
 Rancāns, Jāzeps 128, 129, 142,
 274.
 Rancāns, Nikodems 93.
 Rapa, Jānis 75, 296.
 Rastrelli 330.
 Rāviņš, Oskars 76, 254.
 Rēboks (revolūcionārs) 59.
 Reinhards, Gustavs 226, 258.
 Reinhards, Maksis 279.
 Reisners, vācu politiķis 198,
 199.
 Reiters, Teodors 290.
 Renners, Kārlis 71.
 Reņņikovs, A. 132.
 Richters, fon, gubernātors 12,
 13, 15.
 Rītiņa, Ella 118.
 Robiņa, Natālija 286.
 Rode, Ludvigs 155.
 Rolavs, Ernests 43, 44, 45, 48,
 49, 65, 81.
 Rochans, princis 301.
 Rollāns, Romēns 119, 124, 278.
 Rolle, Mārtiņš 253.
 Rolniks, Hiršs 241.
 Ropps, Julijs fon der 60, 119.
 Rozenbergs, Eduards fon 183,
 185.
 Rozens, Juris 55, 92.

- Rozentāls, Jānis 82, 85, 292.
 Roziņš-Āzis, Fricis 43, 44, 64,
 65, 190, 192, 193, 206.
 Rozītis, Pāvils 296, 343.
 Rubulis, Jānis 142.
 Rubulis, Vladislavs 129, 142,
 266.
 Rudevics, Ansis 223.
 Rudzītis, Helmārs 296, 297.
 Rudzītis, Jānis 287.
 Rugēns, Jānis 30.
 Rūmane (Kenīņa), Anna 48,
 115, 118, 119, 120, 121, 124,
 125, 126, 157, 217.
 Rumba, Edgars 304.
 Runcis-Arnis, Ernests 45, 327.

 Saldaus, P. 50.
 Salminena, Sallija 296.
 Salnājs, Ģirts 327.
 Samsons fon Himmelstjerna
 198.
 Sanders, Visvaldis 89.
 Saulietis, Augusts 84, 85.
 Savarijs (Savary), Žils 124.
 Segrests (Segreste), Marsels
 301.
 Seile, Valerija 129, 227, 250.
 Seja, Pēteris 117, 121, 157.
 Seņoboss (Seignobos), Šarls
 124, 125, 126, 237.
 Sepenens, Unto 297.
 Sesils (Cecil), sērs Roberts 333.
 Seskis, Jānis 142, 147, 157, 210.
 Seskovs, Juris 208.
 Sillanpē, F.E. 296.
 Simanis, Andrejs 225, 230.
 Simsons, Henrijs 211.
 Sinaiskis, Vasilijš 253.
 Sipols (revolucionārs) 59.
 Skalbe, Kārlis 50, 53, 79, 83, 84,
 134, 142, 143, 152, 158, 176,
 183, 214, 226, 228, 229, 248,
 250, 269, 282, 284, 285, 286,
 306, 322, 327.
 Skrinda, Antons 88, 90.
 Skrinda, Kazimirs 128, 129.
 Skubiķis, Emīls 44, 76, 151,
 174, 176, 186.
 Skubiņš, Vilis 142, 210.
 Skujenieks, Margērs 49, 70, 71,
 74, 76, 77, 92, 99, 105, 128,
 135, 138, 151, 157, 168, 177,
 210, 211, 220, 221, 246, 247,
 254, 255, 266, 270, 295, 297,
 314, 319, 333.
 Slaucītājs, Leonids 304.
 Smelters, Pēteris 89.
 Sotē (Sautter), Ernests 124.
 Spekke, Arnolds 253, 282, 304,
 341.
 Springovičs, Antonijs 89.
 Staļins, Josifs 195, 278.
 Stērstu, Andrejs 17, 31, 32, 41,
 66, 67, 272.
 Stradiņš, Pauls 253.
 Straubergs, Jānis 9, 11.
 Straubergs, Kārlis 251, 253,
 257, 304, 323.
 Straujāns, V. 151.
 Straumes, Jānis 30.
 Strautnieks, Eduards 175.
 Strunke, Niklavs 293.
 Stučka, Pēteris 35, 40, 55, 137,
 184, 187, 188, 190, 191, 192,
 193, 194, 195, 196, 205, 206,
 236, 279.
 Stunda (vēlāk: Osis), Alise 219.
 Svemps, Leo 292.
 Svinhufvuds, P.E. 179.

 Šavans (Chavan), Eimē 124.
 Šeidemans, Filips 200, 212, 213.
 Ševčenko 180.
 Šillers, Frīdrihs 84, 295, 327.
 Šimans, Pauls 154, 214, 241.
 Šimans, Teodors 154.
 Šķilters, Gustavs 293.
 Šlēziņš, Andrejs 32.
 Šļups, (Šliupas), Jons 33, 114,
 123, 157.
 Šmits, Pēteris 85, 253, 296, 297,
 304, 322.
 Šoasijs (Choisy), Eižens 124.
 Šreiners, Vilhelms 212, 213.
 Špoļanskis, L. 311.
 Štālbergs, Ernests 284.
 Šteinhauers, Jānis 10, 11, 19.
 Šteinhauers, Matīss 10, 11, 19.
 Šteplers, Vilis 287, 314.
 Šterns, Jānis 266.
 Štriks, Heinrichs fon 197, 198,
 202.
 Šuvālovs, ģenerālgubernātors
 21.
 Švābe, Arveds 9, 14, 19, 37, 50,

- 52, 62, 68, 223, 233, 250, 253,
304, 324, 343.
- Švīkule, Dora 327.
- Tallents, sērs Stefens-Džordžs
209.
- Tarkše (revolūcionārs) 59.
- Tenisons, Jans 61, 117.
- Tentelis, Augusts 304, 323, 330,
341.
- Teriņš, Jānis 270, 311.
- Tobiņš, Aleksandrs fon 15.
- Tomā (Thomas), Franks 124.
- Tomsons, Richards 18, 26.
- Tramdachs, Arturs 253.
- Tranzehe-Roseneks, Astafs fon
65.
- Trasuns, A. 90.
- Trasuns, Francis 58, 59, 62, 87,
88, 89, 90, 91, 92, 93, 128, 129,
142, 226, 227, 229, 232, 235,
250, 266, 267.
- Trasuns, Jēzups 227, 311.
- Traubergs, Alberts 49.
- Traubergs, E. 151.
- Treimanis-Zvārgulis, Eduards
62.
- Treulande (Brīvzemnieka sieva)
57.
- Trockis, Leo 190.
- Tukišs, baznīckungs 89.
- Tupiņš, Arturs 156, 157.
- Ulmanis, Kārlis 151, 162, 163,
166, 170, 171, 172, 183, 184,
186, 191, 196, 197, 200, 201,
202, 203, 205, 206, 207, 210,
213, 214, 223, 224, 225, 226,
249, 254, 270, 275, 310, 312,
313, 314, 315, 317, 318, 319,
320, 322, 324, 326, 327, 329,
330, 331, 333, 337, 340, 341,
342.
- Ulmons, Šarls 293.
- Uljanovs, sk. Ļepins.
- Unams, Žanis 319.
- Undsete, Sigrida 296.
- Upītis, Andrejs 40, 54, 84, 287.
- Valdemārs, Krišjānis 16, 18, 20,
21, 22, 23, 24, 26, 30, 31, 33,
34, 58, 73, 79, 91, 254, 299.
- Valdens, Pauls 86.
- Vallotons, Bendžamens 124.
- Valters, Kristaps 259.
- Valters, Miķelis 33, 37, 38, 40,
43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 53,
64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 75,
76, 79, 81, 83, 117, 121, 122,
136, 151, 161, 170, 177, 183,
185, 196, 197, 202, 203, 225,
256, 280, 303.
- Valters, Nikolajs 188.
- Vanags, Arturs 286.
- Vankins, Teodors 209, 276.
- Vēbers, Aleksandrs 32.
- Veckalns, Andrejs 216.
- Vecozols, Jūlijs 14.
- Veidemanis, Rūdolfs 138.
- Veidenbaums, Eduards 38, 39.
- Veidnieks-Veitmanis, Kornelijs
319, 331.
- Veinbergs, Fridrihs 55, 69, 80,
136, 277.
- Velkme, Jānis 89.
- Vensku Edvarts 26.
- Verharns, Emīls 124.
- Veselis, Jānis 268, 327.
- Vesmane, Berta 227.
- Vesoss, Tarjei 297.
- Vēžnieks, Augusts 154.
- Vidēns, Albīns 297.
- Vilhelms II 154, 155.
- Vilsons, Vudro 117, 118.
- Vīndedzis (revolūcionārs) 59.
- Vinīgs, Augusts 158, 162, 168,
181, 184, 185, 186, 196, 212.
- Vinzarājs, N. 318.
- Virgo, E. 117.
- Virza, Edvarts 287, 288, 308.
- Virzings, Gizelhers 26.
- Visendorfs, Henrijs 86.
- Vītols, Alfrēds 253.
- Vītols, Jāzeps 83, 87, 214, 289,
290, 302.
- Vītols, Klāvs 18.
- Vitrams, Reinhards 15.
- Vitums, Arturs 253.
- Volters, Eduards 81.
- Vulfs, Eduards 84, 105, 296.
- Zaķis, Andrejs 311.
- Zāle, Kārlis 282, 284, 293.
- Zālite, Pēteris 74, 142, 216, 268,
270, 304.
- Zālītis, Jānis 99, 101, 103, 106,

129, 130, 141, 142, 155, 174,
185, 196, 197, 202, 203, 204,
206, 214, 260, 271.
Zaļkalns, Teodors 284, 293.
Zalts, Alberts 336.
Zāmuēls, Voldemārs 80, 142,
145, 162, 164, 176, 226, 254,
259, 266.
Zariņš, Kārlis 211, 268.
Zariņš, Richards 247, 293.
Zēbergs, Aurelijs 151.
Zeberiņš, Indriķis 286.
Zeiferts, Teodors 35.
Zeidaks, Andrejs 282.
Zemgals, Gustavs 168, 170,
202, 270.
Zemitāns, Jorgis 192, 205, 209,
210, 276.
Zicāns, Eduards 253.
Zile, Indriķis 29.
Zile, Mārtiņš 253, 304, 305.
Zvanpūtis 84.
Zvingevics, Kārlis 79.

Žekjē (Jequier), Gustavs 124.

TĀLAIS CEĻŠ UZ NEATKARĪBU

Lībiešu teikas.....	9
Zemnieku nemieri.....	13
Tautas atmodas laikmets.....	19
Jaunas ierosmes, jauni ceļi.....	24
Atbalsis un pašierosme.....	28
Jaunā strāva un marksisma pirmie asni.....	35
Valsts idejas pirmie aizmetņi.....	43
1905.gada revolūcija un nacionālais jautājums.....	50
Krievijas Valsts dome un pirmie latviešu parlamentārieši.....	56
"Liellatvija".....	64
Pret Krievijas divgalvaino ērgli.....	68
Jaunas ierosmes un autonomijas projekti.....	73
Kultūra kā nacionālās neatkarības dvīņu māsa.....	81
No tautas atšķirtā Latgale.....	86
Pasaules kara pirmās noskaņas.....	95
Latvijas baltie lielceļi ir pilni bēgļu.....	100
Ar latviešu karogu par Latvijas nākotni.....	105
Latviešu balss Šveicē, Somijā un Amerikā.....	111
Eiropa atklāj nepazīstamu tautu.....	124
Prasīt autonomiju nozīmē gribēt valsti.....	127
Ceļā uz suverēnu valsti.....	134
Pārstāvība, kas runā visas tautas vārdā.....	141
Rēgains sapnis par Baltijas hercogisti.....	152
Mazo tautu problēma Eiropas skatījumā.....	155

SUVERĒNĀ LATVIJA

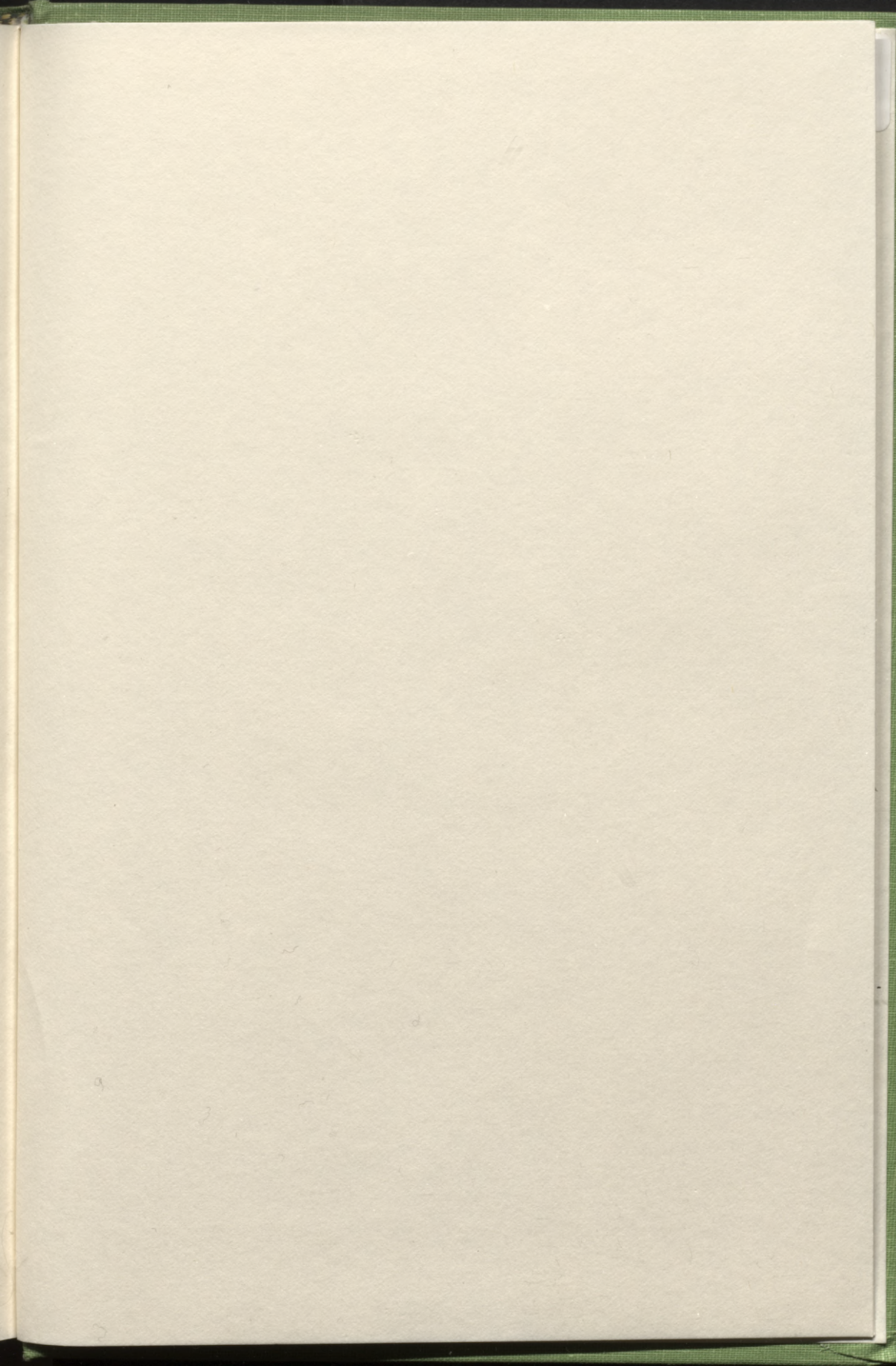
Citi atzīst, bet paši ne.....	161
Piemirsts, bet zīmīgs valsts veidošanās notikums.....	164
Latvijas Tautas Padome un pagaidu valdība.....	167
Kā radās citas jaunas valstis.....	178
Pagaidu valdība uzsāk darbu.....	182
Zem sirpja un āmura zīmes.....	188
Pagaidu valdība ielenkumā un "uz ūdeņiem".....	196
Niedras valdība un ģenerālis fon der Golcs.....	205
Parīze, Berlīne, Veimāra.....	210
Dienas baltas, nebaltas.....	213
Sievietes loma tautas likteņdienās.....	217
Satversmes Sapulce un latviešu demokrātijas uzvara.....	220
Agrārreformas revolūcionārais ceļš.....	229
Krievija bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību.....	234
"Latvija atzīta de jure" — ziņo grāfs Peretti.....	236
Tauta un Latvijas republikas satversme.....	240
Suverēnās valsts simboli.....	246
Valsts un nacionālā kultūra.....	248
Valsts izpildu vara un resori.....	254
Cetras Saeimas.....	262

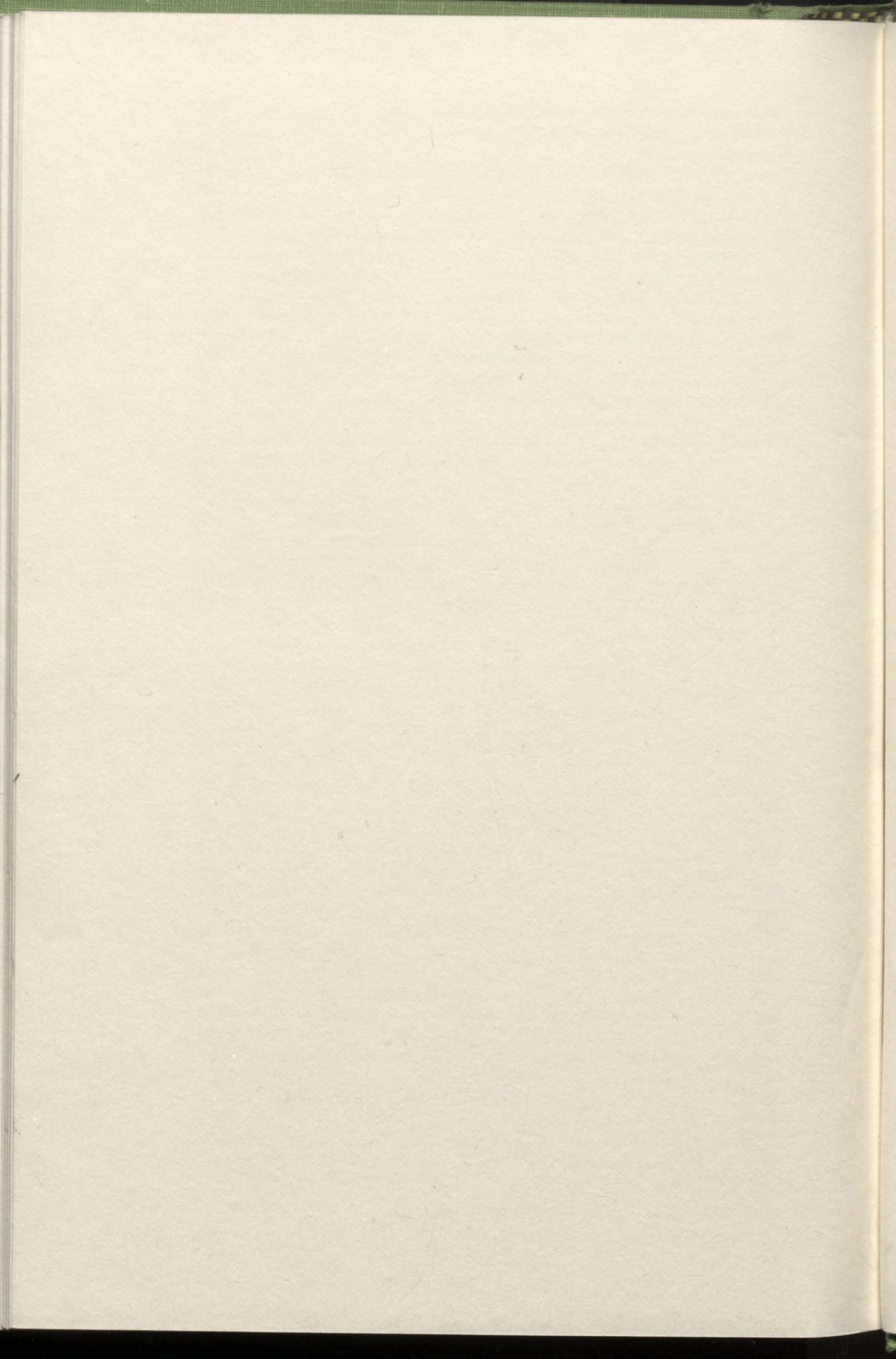
Baznīca un tās nacionālā identitāte.....	271
Daži epizodi no tiesu darbības.....	275
Aizsargi.....	280
Tauta ceļ pieminējumus.....	282
Kultūra nav ceļmalas zieds.....	285
Grāmatniecība un prese.....	294
Draudzīgu tautu vidū.....	300
Parlamentārā krīze.....	305
Varas koncentrācija un Vadonis.....	313
Tauta rod savai dzīvei jaunu izteiksmi.....	320
Monumentālā celtniecība.....	329
Kameras un likumdošanas padomes.....	330
Kur meklējams Latvijas saimnieciskais spēks un labklājības avots	333
Dialogs.....	339
Latvijas republikas nospraustais ceļš.....	343
Vēres un paskaidrojumi.....	345
Personu saraksts.....	369

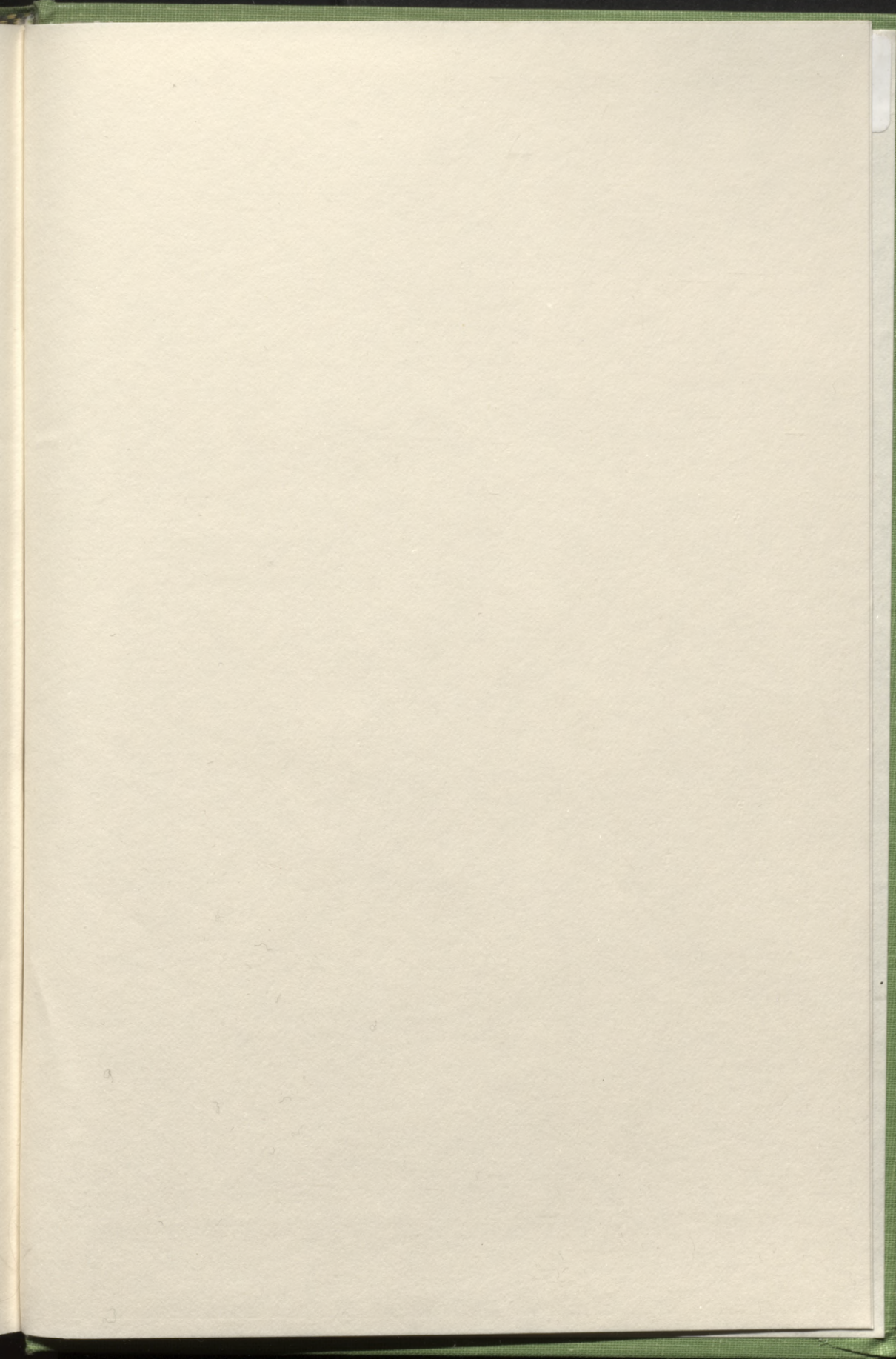
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

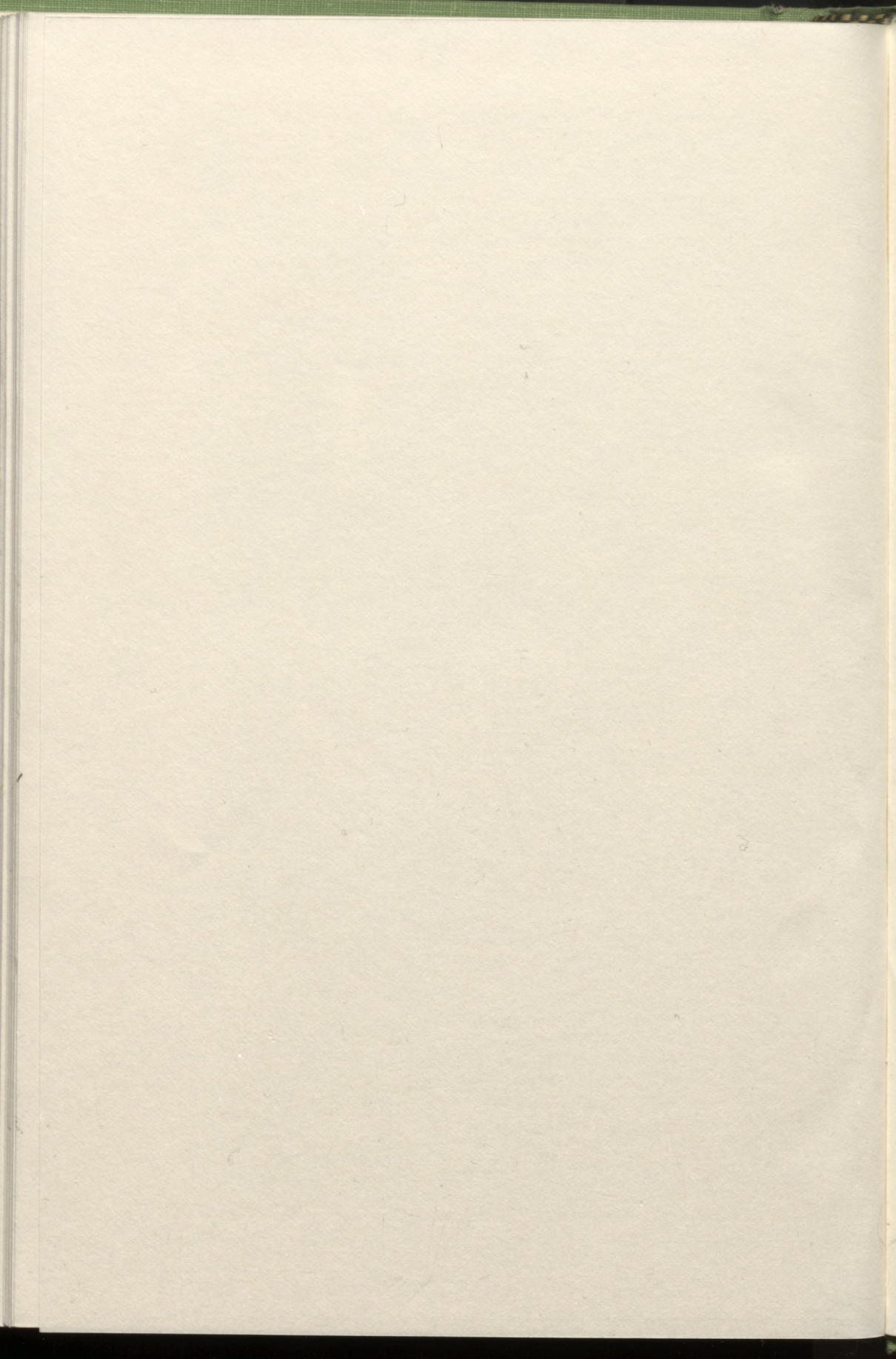
MUSEUM LSTYIA

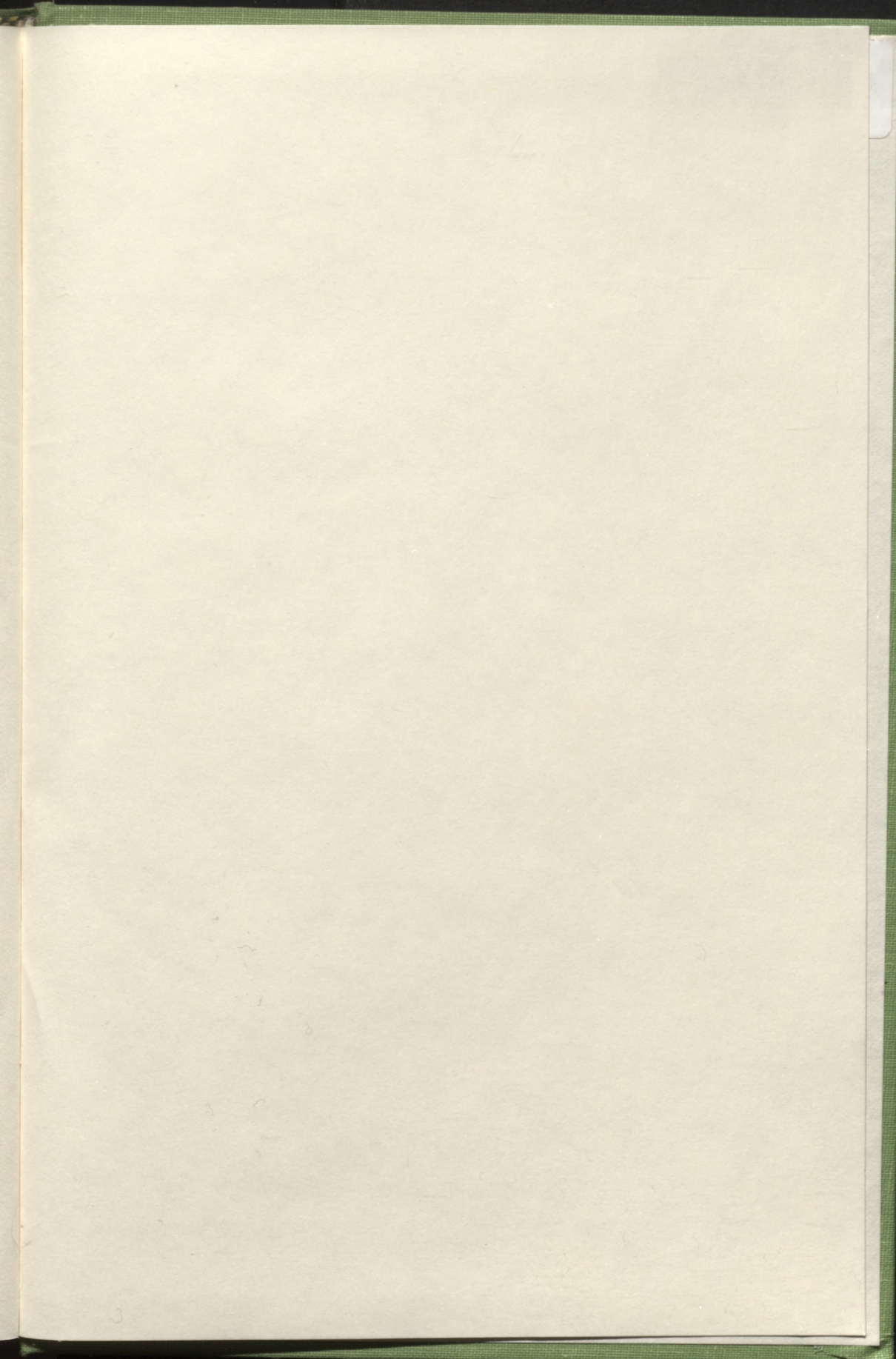
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220





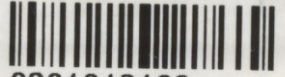




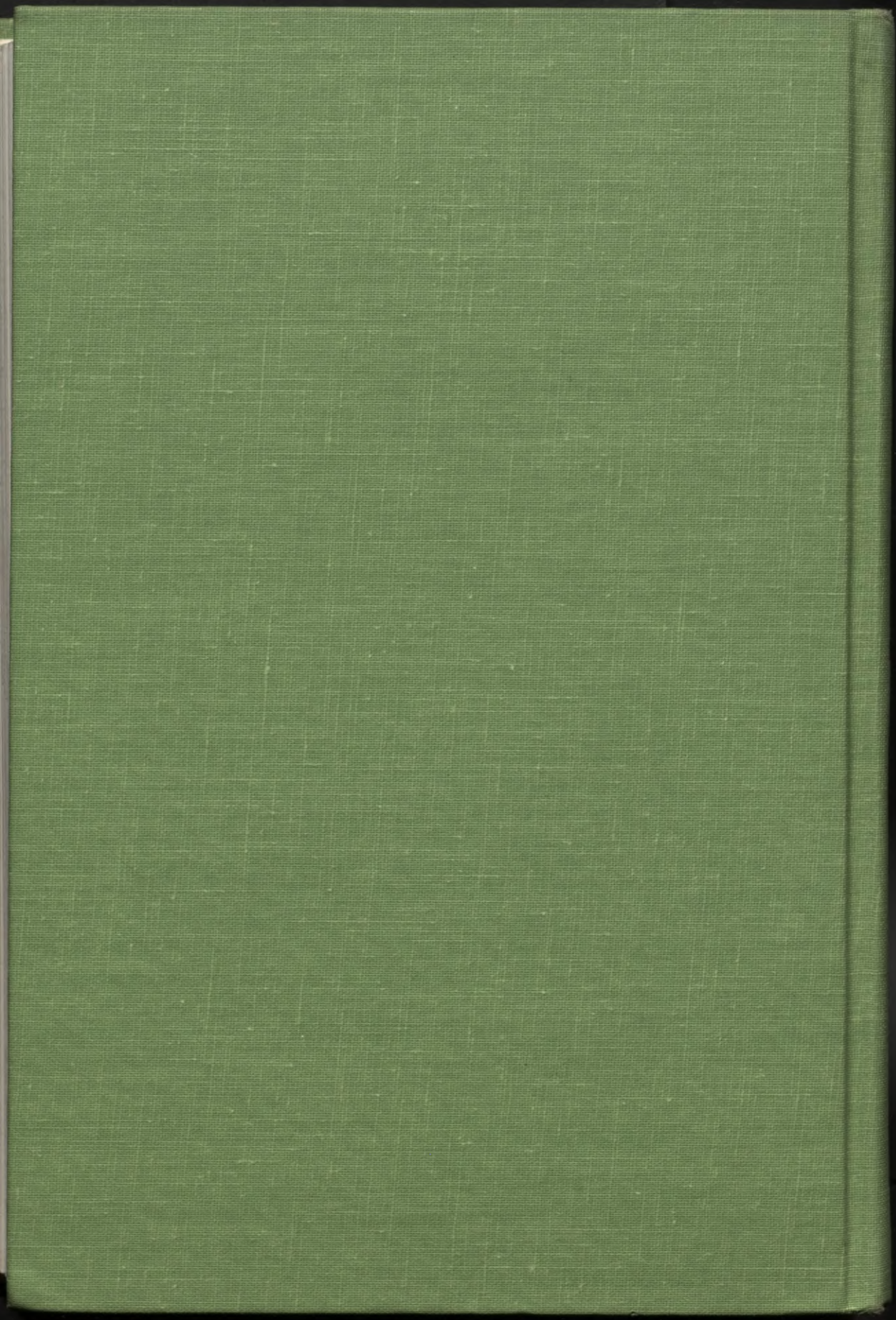


75.1

LATVIJAS NÁCIONALÁ BIBLIOTEKA



0301019100



Pirmā Republika

**Ādolfs
Šilde**

GRAMATU
DRAUGS